

નન્યુઆરી જાહેર સ્વરો.
ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.
આદરજી કાવસજી માસ્તરની.
દસ્કત શિક્ષક કોપીખુંકો.

આઠ લાગમાં.

કેળવણી ખાતાના દાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બનીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષકો, પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યત્વે તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર છાત્રા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્तोષકારક ખાત્રીપત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબ તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાનમાણ ઇન્સ્પેક્ટર. ઈ. જામલસ સાહેબે દરતક શિક્ષક કોપીખુંકોને સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીખુંકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીખુંકે જ વાપરવાને મંજૂરી ધરાવશે.

મુખ્યત્વે તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઇન્ટ સ્કૂલકમિટીના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીખુંકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કતશિક્ષક કોપીખુંકોને જ સર્વે કોપીખુંકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાખાની સર્વે સ્કૂલોમાં એ જ કોપીખુંકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

એ કોપીખુંકો માટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ વાંચવાથી ખાત્રી થશે. તેમાંથી થોડાં નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે. એમ. ચેટ્ટિહીડ, એમ. એ. માણ ડિરેક્ટર એન્ડ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

ડી. બી. કપાગ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.

ઈ. જામલસ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માણ ઇન્સ્પેક્ટર.

આ. મા. દોરાણજી એદલજી ગીમી, બી. એ, ઉ. વિ. ના. માણ એ.

ઇ. અને મુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.

રા. બા. જોષાજી સુરભાઈ દેશાઈ, ઉ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માણ આ. ઇ.

રા. બા. હરગોવિન્દલાસ દારકાદાસ કાંટાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માણ ડિ.

રા. રા. દલપતરાગ પ્રાણજીવન ખખખર, કચ્છના માણ એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેશની કેળવણીમાં જાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

ત્રેળજી ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર ચાંસક.

ત્રેળજી. કાશીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગ એમ. એ., એલ, એલ. બી.

આઈ. ઇ; મુખ્યત્વેની હાઈ કોર્ટના માણ જજ.

શંકર પાંડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માણ એરિએન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ.

ગિરજાગીનલાલ તુલસીલાલ મારક્ટીઆ. બી. એ; એલ. એલ. બી,

ગુજરાતી કાઈકોર્ટના વડીલ તથા યુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પરીક્ષક.

જિજ્ઞાષા જશગાધ, દિવાન બદાદર; વડોદરા.

મહેશશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડી, સંખોડિનેટ જજ, અમદાવાદ.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

માસ ચાલુ:—

સ્ત્રીઓ માટે યુનિવર્સિટી (જનપાનમાં).... ૧૮.

હોલંડ દેશનાં રાણી સાહેબા... ૬૨૪.

વડોદરા કલા બવનનું સને ૧૮૯૮—૯૯નું પૂર્વ સત્ર... ૩૫૦.

વનસ્પતિ વર્ણન:—અખોડ ... ૨૪૯.

કેસર... ૨૪૭.

ચંદન... ૨૪૮.

નાગરવેલ ... ૩૧૩.

બદામ ... ૨૪૯.

શેતૂર ... ૨૮૦.

વાક્ય રચના અને નિબંધ; ૨૭,૫૩,૬૮,૧૦૨,૧૩૪,૧૭૦,૨૦૦,૨૩૧,૨૬૪,

૨૯૯,૩૨૮,૩૬૪.

વાંચન (સારું) ... ૨૦૨.

વાંચન પાઠ ... ૬૬૯.

શબ્દોના ચમત્કાર ... ૩૦૮,૩૮૩.

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા. ... ૪,૧૧૨,૧૯૫,૨૯૮,૩૭૧.

શુદ્ધિપત્ર... ૨૫૦.

સામાન્ય પદાર્થો વિશે પાઠ:—ખૂણા ... ૮૮.

ગળક અને અગળક પદાર્થો... ૩૪૦.

જવાણા યહી પદાર્થો ... ૩૪૩.

તોળવાનાં કાટલાં ... ૮૯.

દ્રાવ્ય અને અદ્રાવ્ય પદાર્થો ... ૨૭૩.

પ્રવાહી પદાર્થોના ગુણ, ૧૫૨, ૧૭૮, ૧૮૦.

ભરતનાં માપો... ૧૧૭.

લીટીઓ... ૧૭.

સ્થિતિ સ્થાપક પદાર્થો ... ૩૭૫.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ... ૨૪૬, ૨૭૭, ૩૦૫, ૩૧૪, ૩૭૯.

હેમચંદ્રની અપભ્રંશ ભાષા, ૧૨, ૪૩, ૬૯, ૧૦૦, ૧૪૦, ૧૬૪, ૧૯૬, ૨૧૮, ૩૨૫.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૩૭ મું. જાન્યુઆરી ૧૮૯૮. અંક ૧ લો.

માસ.

ધણી નિશાળોમાં નિબંધનો વિષય હાલ બરાબર શિખવાંતો નથી એવી દ્રષ્ટિ સાંભળવામાં આવે છે. પબ્લિક સર્વિસની અને ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષામાં પણ ઉમેદવારો ધણા હસવા લાયક નિબંધો લખે છે. ગુજરાતના વતનીઓ છ સાત વરસ નિશાળમાં ગાળ્યા પછી શુદ્ધ અને સરળ ગુજરાતી ન લખી શકે એ શિક્ષકોને નીચું જોવાડે છે. આ બાબત હમે યોડી મુદત ઉપર કેટલીક સૂચનાઓ કરી હતી, પરંતુ ચરથી પગથીએ પગથીએ કેમ ચાલવું એ વિગત સાથે બતાવ્યા વિના શિક્ષકોને વાક્ય રચનાનો વિષય શિખવવાનું ઠીક પડતું નથી એમ લાગે છે. આ કારણથી વાક્ય રચના અને નિબંધ એ મથાળા નીચે કેટલાક પાઠ આપવાનું આ માસથી શરૂ કરીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે તેથી શિક્ષકોનું કામ સરળ થશે, અને વિદ્યાર્થીઓને સમજ સાથે શુદ્ધ લખતાં આવડશે. એ પાઠોના સમ્બંધમાં કોઈ શિક્ષકને કંઈ સૂચના કરવી હશે તો તે હમે ઉપકાર સાથે સ્વીકારીશું. હમને લાગે છે કે આ પાઠો ચોથા ધોરણથી શરૂ કરવાનું ઠીક પડશે. પાંચમી ચોપડીમાં સદ્મદર્શક, કદનબદ્ધ, ઉદકથવાદ આદિ શબ્દો સીખનાર બાળકોને આ પાઠોમાં યોગ્ય નવા શબ્દો આવશે તે અધરા નહિ પડે એમ ધારીએ છીએ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી અને કેળવણી ખાતું એ બેની એકઠી મહેનતથી ગુજરાતી બાપાની તકરારી જોડણી નક્કી કરી એક શબ્દ કોષ બનાવવાનું કામ હાલ ચાલે છે. તે સમ્બંધમાં શબ્દ કોષ કમિટીના એક મેમ્બરે કમિટી તરફ લખેલો પત્ર અને પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ, અને તેમાં સૂચવેલી બાબતો વિષે આ પત્રના વાંચનારને ચોતાના અભિપ્રાય

હમારા તરફ સખી મોકલવા વિનંતિ કરીએ છીએ. ગુજરાતી ભાષાની સેવા બજાવવી એ સર્વ કેળવાયલા ગુજરાતીઓની—મુખ્યત્વે કરી વિચારશીલ શિક્ષક વર્ગની—ફરજ છે, માટે તેમના પાકટ અભિ- પ્રાય આવ્યા વિના નહિ રહે એવી આશા છે. તે પૈકી જે વિચારો ક્ષમિ- દી આગળ મૂકવા જેવા હશે તે સાં રજુ કરવામાં આવશે.

બ્રિટિશ હિન્દનાં લોકલ બોર્ડોની હકીકત સરકારી ગ્રેન્ટમાં પ્રસિદ્ધ થઈ છે. આ દેશમાં સને ૧૮૯૫-૯૬ માં ૧૦૮૭ લોકલ બોર્ડો હતા, તે- મની હકમાં ૧૯,૩૦,૯૮,૯૦૦ માણસની વસ્તી હતી, એ બોર્ડોમાં કુલ ૧૬,૮૬૭ મેમ્બરો હતા, તેમાંથી ૬,૫૦૩ રાયતે નીમેલા હતા, અને બાકીના સરકારે નીમ્યા હતા. મેમ્બરો પૈકી ૧,૧૧૬ મુરોપિયન, અને ૧૫,૭૫૭ દેશી હતા; તેમાંથી ૩,૭૨૮ સરકારી નોકર હતા, અને બાકીના ખાનગી ગૃહસ્થો હતા.

એ સાલમાં લોકલ બોર્ડોની ઇલાકાવાર ઊપજ અને કેળવણી પાછળ ખર્ચ નીચે જણાવ્યા મુજબ હતાં:—

ઇલાકા.	કુલ ઊપજ. રૂપિયા.	તે પૈકી નિશાબોની શી ઇલાદિની ઊપજ. રૂપિયા.	કેળવણીનો કુલ ખર્ચ. રૂપિયા.
મદ્રાસ	૮૯,૫૪,૮૭૫	૨,૨૭,૧૧૧	૧૧,૬૭,૧૬૮
મુમ્બઈ	૫૦,૮૦,૪૩૭	૧,૫૯,૪૮૪	૧૫,૫૯,૯૯૩
બંગાળા	૬૭,૭૦,૯૮૬	૫૩,૮૩૬	૧૨,૨૬,૬૪૨
વાયવ્યપ્રાન્તો	૩૭,૮૪,૪૨૦	૨,૨૦,૨૯૧	૧૨,૬૩,૯૬૫
પંજાબ	૩૧,૧૬,૪૩૩	૮૪,૩૭૮	૬,૪૬,૪૯૦
મધ્ય પ્રાન્તો	૯,૦૮,૭૪૪	૯,૨૨૪	૨,૮૧,૦૫૮
આસામ	૧૨,૨૨,૪૧૧	૩૪૩	૧,૯૯,૪૦૬
વરાહ પ્રાન્ત	૬,૫૭,૯૨૪	૫૦,૧૨૪	૨,૦૦,૫૭૦
કુલ	૩,૦૪,૬૬,૨૩૦	૮,૦૪,૭૯૧	૬૫,૪૫,૨૯૩

કુલ ઉપજના પ્રમાણમાં વધારેમાં વધારે, એટલે ઉપજના ૭૪ ટકા જેટલો ફળવણી પાછળ અર્થ વાપવ્ય પ્રાન્તોમાં ચાલે છે. મુખ્યધનાં લોકલ ખોડો પોતાની કુલ ઉપજના ૭૧ ટકા, મધ્ય પ્રાન્ત અને વરાડનાં ૭૦ ટકા, પંચખનાં ૨૦ ટકા, બંગાળનાં ૧૯ ટકા, આસામનાં ૧૭ ટકા, અને મદ્રાસનાં ૧૩ ટકા ફળવણી પાછળ અર્થે છે.

મુખ્યધનાં લોકલ ખોડોના ૧૫,૫૯,૯૯૩ રૂપિયાના અર્થ પૈકી મહારાષ્ટ્ર એટલે ૧૩,૧૪,૭૪૩ રૂપિયા પ્રાથમિક ફળવણીમાં ગયા હતા, ૧,૨૦,૦૪૩ આન્ટ ધન એડ તરીકે આપવામાં આવ્યા હતા, અને ૧૪,૯૫૮ રૂપિયા ટ્રેનિંગ કોલેજો આદિ ખાસ શાળાઓમાં ખર્ચાયા હતા. મુખ્યધનાં ખોડો મધ્યમ ફળવણી માટે માત્ર ૨,૭૭૦ રૂપિયા આપે છે, અને હાઈસ્કૂલોને હાઈ જ આપતાં નથી. વાપવ્ય પ્રાન્તોમાં મુખ્યધ કરતાં ઘણો વધારો વહિવટ જોવામાં આવે છે. સાંના ૧૨,૬૭,૯૬૫ રૂપિયાના કુલ અર્થ પૈકી નિશાળોની તપાસણી ખાતે ૧,૧૯,૮૬૧, હાઈ સ્કૂલોમાં ૨,૪૦,૦૮૩, મધ્યમ શાળાઓમાં ૧,૭૯,૩૭૮, પ્રાથમિક નિશાળોમાં ૫,૪૭,૬૮૦, અને આન્ટ ધન એડ પાછળ ૧,૨૭,૬૩૬ રૂપિયા ખર્ચાયા હતા. સરકારે આ પ્રાન્તનાં લોકલ ખોડોને પ્રાથમિક ફળવણી પાછળ વધારે પૈસા અર્થવાનું સૂચવ્યું છે, અને તે માટે તેમને હસ્તક વધારે પૈસા પણ આપવામાં આવ્યા છે. મધ્ય પ્રાન્તોના ૨,૮૧,૦૫૮ રૂપિયાના અર્થમાંથી ૫૨,૭૧૪ રૂપિયા મધ્યમ શાળાઓ બદલ, ૧,૨૮,૬૯૮ પ્રાથમિક શાળાઓ પાછળ, અને ૮૭,૪૦૯ રૂપિયા આન્ટ ધન એડ પાછળ અપાયા હતા. મદ્રાસનાં લોકલ ખોડોના તાબામાં ૫ ટ્રેનિંગ સ્કૂલો છે, અને તેઓ ખીળ પ્રાન્તો કરતાં ટ્રેનિંગ સ્કૂલો અને ખાસ શાળાઓ પાછળ વધારે, એટલે ૫૨,૧૭૯ રૂપિયા અર્થે છે. એ ખોડો હાઈસ્કૂલો પાછળ ૪૨,૯૩૫, મધ્યમ શાળાઓ પાછળ ૧,૪૧,૪૭૩, પ્રાથમિક શાળાઓ પાછળ ૫,૮૬,૧૬૭, અને આન્ટ ધન એડ પાછળ ૨,૩૧,૪૫૮ રૂપિયા અર્થે છે. બંગાળના ૧૨,૨૬,૬૪૨ રૂપિયાના અર્થ પૈકી ૧,૬૧૯ રૂપિયા જેટલી નહાની જ રકમ હાઈ સ્કૂલોને અપાય છે, અને બ્યારે પ્રાથમિક શાળાઓ

પાછળ થયેલ ખર્ચે ૨,૭૨,૩૩૪ રૂપિયા ૪૮ કરવામાં આવે છે, સારે પ્રાથમિક શાળાઓની મદદમાં (ગ્રાન્ટ ઇન એડમાં) ૫,૦૭,૩૭૩ રૂપિયા અપાય છે. બંગાળાનાં નવ બોર્ડોએ ઉદ્યોગ શાળાઓ સ્થાપી છે, અને તેઓ ટ્રેનિંગ અને ખાસ શાળાઓ પાછળ ૨૧,૩૯૯ રૂપિયા ખર્ચે છે. વીસ બોર્ડોએ સ્ત્રીઓને વૈધકની કેળવણી સેવાનું ઉત્તેજન આપવા માટે સ્કોલરશિપો કાઢી છે.

બધા કરતાં સુખ્ખર્ષનાં બોર્ડો પ્રાથમિક કેળવણી પાછળ વધારે પૈસા ખર્ચે છે. લોકલ બોર્ડોના કેળવણીના કુલ ખર્ચ સાથે સુકાબલો કરીએ તો તે પૈકી સુખ્ખર્ષ ઇલાકામાં ૮૪ ટકા, પંજાબમાં ૫૩ ટકા, આસામમાં ૭૫ ટકા, વરાહમાં ૯૭ ટકા, મદ્રાસમાં ૫૦ ટકા, મધ્ય પ્રાન્તોમાં ૪૫ ટકા, વાય-વ્ય પ્રાન્તોમાં ૪૩ ટકા, અને બંગાળામાં ૨૨ ટકા પ્રાથમિક કેળવણીમાં જાય છે.

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ગઈ ત્રિમાસિક સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે સુબંધ છે:—

પ્રશ્ન ૧ લો.—૧૩ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી મહેતાજી પોપટલાલ કેવળચન્દ શાહ રાજકોટનાને ૩. ૨) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨ જો.—૧૪ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી મંગળજી હરજીવન ઓઝા, આસિરટંટ મારતર પ્રાકિટસિંગ સ્કૂલ રાજકોટના ને ૩. ૧) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩ જો.—૧૩ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી રતનજી દુલ્લભભાઈ લાડ, મહેતાજી મોજે ગોથાણ તાલુકા આરપાડ જિલ્લે સુરતના ને ૩. ૨) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલવા:—

- (૧) આફ્રિકાના કયા કયા ભાગોમાં હિન્દના લોકો જઈ વસ્યા છે? સાંતા સંસ્થાનિકો તેમની પ્રત્યે કેવી રીતે વર્તે છે? હિન્દ વાસીઓના સમ્બન્ધમાં હાલમાં કયાં સંસ્થાનોએ શા કાયદા કર્યા છે?

ધનામ ૩. ૨)

- (૨) બૂગોળ અને ઇતિહાસના શિક્ષણથી મનની કઈ કઈ શક્તિઓ કેવી રીતે કેળવાય છે?

ધનામ ૩. ૧)

- (૩) બાળ વર્ગને વાર્તાઓ કહેવાનો શો ઉદ્દેશ છે? તેથી બાળકની કઈ શક્તિઓ કેળવાય છે? વાર્તાઓ કેવી જોઈએ, અને તે કહેનારમાં શો ગુણ હોવા જોઈએ? વાર્તા મુખ્ય મહેતાઓએ જ કહેવી એમ ઠરાવવામાં ધોરણો બનાવનારનો શો હેતુ હશે? ધનામ ૩. ૨)

ટીપ્—સ્પર્ધાના નિયમ માટે એપ્રિલ સને ૧૮૯૪ ના અંકમાં જોવા. તા. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી પછી આવેલા ઉત્તર લક્ષમાં લેવાશે નહિ.

ગુજરાતી જોડણી.

ગુજરાતી શબ્દ કોય તૈયાર થાય છે, તથા જોડણી મુકરર કરવામાં આવે છે, તે દરમ્યાન એક બે વાત શબ્દ કોય કમિટી રૂબરૂ મુકવીની હું રજા લઉં છું.

પહેલો વાત:એ, એ, એ, એનાં ઉચ્ચારણના સમ્બન્ધની છે. દરેક ઉચ્ચારણ લખવા માટે એક જ જુદું નિશાન, અને દરેક નિશાનનું એક જ ઉચ્ચારણ, એમ વ્યવસ્થા હોય તો લેખન-પદ્ધતિ યથાર્થ અને સમ્પૂર્ણ કહેવાય છે. ઇંગ્રેજીમાં તેવું નથી માટે તેની જોડણી અપૂર્ણ ગણાય છે. સંસ્કૃત લેખનમાં ઘણું કરી સમ્પૂર્ણતા છે, એટલે તેમાં જોડણીમાં ઉચ્ચારણો છે તેટલાં માટે જુદાં નિશાન છે, અને દરેક નિશાનનું બહુધા એક જ ઉચ્ચારણ થાય છે. સંસ્કૃતમાંથી વિકાર પામી પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, પ્રસાદિ, દાસ હાલની ભાષાઓ બની છે, તેમાં મૂળ શબ્દો બદલાયા છે,

ગુજરાતી ભાષા:

પર ભાષાનાં શબ્દો દાખલ થયાં છે, એ વગેરે કારણોથી સંસ્કૃતમાં હોતાં તેવાં યોગ્ય ઉચ્ચારણો વધ્યાં છે. અને ન્યારે ઉચ્ચારણો વધ્યાં છે ત્યારે તે દર્શાવનાર નિશાનો પણ વધવાં જોઈએ. તે વિના લેખ શુદ્ધ કહેવાય નહિ. સંસ્કૃત કરતાં વધારે ઉચ્ચારણોનો ઉપયોગ કરવો છતાં લેખી નિશાનો સંસ્કૃત જેટલાં જ રાખવાં એ વાજબી જણાતું નથી. આજ સુધી સારા પૂર્ણ માન્ય ગુજરાતી કોષ બનાવવાનો અને જોડણી સુકરર કરવાનો સખળ પ્રયત્ન થયો નહોતો, ત્યાં સુધી ગમે તેમ આદ્ય તે ઠીક જ છે. પણ ન્યારે આવો કોષ થાય છે અને જોડણી સુકરર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, ત્યારે તો આજની તારીખ સુધી ભાષાએ જે વિકાસ ગ્રહણ કર્યો છે તે ધ્યાનમાં લઈ તે મુજબની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ઉમ્મર મ્હોટી થયા પછી પણ બાલ્યાવસ્થાનાં ઝમ્લાં બોલતા પહેલાંથીએ તો હસવા સરખો દેખાવ થાય છે. કાઠી (દાણા ભરવાની) અને કાઠી (ઘાડ), કરી (=તણી) અને કરી (ફળ), ગોળ અને ગાળ, એમનાં ઉચ્ચારણ જુદાં છતાં તેમને એક જ રીતે લખીએ એ ખરાખર નથી. મ્હારે અભિપ્રાય એવો છે, કે કટલાક લેખકોએ પ્રયત્ન કર્યો છે તે મુજબ આ કોષ બનાવવાના પ્રસંગનો લાભ લઈને અં, એ, ઓ, ઓનાં જુદાં નિશાન દાખલ કરવાં. આ કોષ મુજબ સરકારી શાળાઓમાંની ચોપડીઓની જોડણી સુધારવાની છે, એટલે કાળે કરી એ નિશાનો સાધારણ પરિચયમાં આવી જશે. બાળકોને શુદ્ધ વાંચન શિખવવાનું સરળ કરવા માટે તેમની ચોપડીઓમાં તેવાં નિશાનોની જરૂર છે. એ અને ઓ માટે ક્યાં નિશાન રાખવાં તે બાબત મ્હારો ખાસ આગ્રહ નથી. સવડ પડે તો ઊંધી માત્ર દાખલ કરો, અને સવડ પડે તો અર્ધ વર્તુળ દાખલ કરો—જે નિશાન દાખલ કરવામાં આવશે તે હું કબૂલ કરીશ. મ્હારો આગ્રહ માત્ર એટલો જ છે, કે આ તકનો લાભ લઈને જે ઉચ્ચારણો માટે હજી જુદાં નિશાન દાખલ થયાં નથી તેમને માટે તે દાખલ કરવાં. અલાર સુધીમાં કોષનાં જે યોગ્ય પ્રકાર મ્હારી તરફ આવ્યાં છે તેમાં આ તકાવત રાખ્યો દેખાતો નથી.

ખીજા જે વાત હું ક્રમિકી રૂપે લાવવા માગું છું તે અનુસ્વાર, અને જોડણીની રાશીમાં આવતાં અનુનાસિકના સમ્બંધની

છે. એ બે ઉચ્ચારણ જુદાં છે, અને તેમનાં નિશાન પણ જુદાં હોવાં જોઈએ. ન્યાં અનુનાસિક એકસો આવે છે (જેમકે કામ, કાન્ત), અથવા તે જોડાક્ષરનો છેલ્લો ભાગ હોય છે (જેમકે સ્માન, કૃષ્ણ), સાં તેા અનુનાસિક જ સખાય છે અને કાંઈ તકરાર પડતી નથી. પરંતુ ન્યાં અનુનાસિક જોડાક્ષરનો પહેલો વ્યંજન હોય છે (જેમકે અડ્ડા, કમ્પ, વગેરે), સાં તેને અનુસ્વાર માફક સખવામાં આવે છે અને મુસ્કેલી પેદા થાય છે. આમ થવાથી વિદ્યાર્થીઓ અશુદ્ધ ઉચ્ચાર કરે છે એ મ્હેં ઘણી વાર જોયું છે. સંસ્કૃત શબ્દ વાચન છે, તેમાં પ્રાકૃતની અસરથી અસહ નહિ તેવો અનુસ્વાર* દાખલ થતાં ગુજરાતીમાં વાંચન શબ્દ થયો છે, તેને વાચ્યન બોલતા મ્હેં છઠ્ઠા ધોરણમાં પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓને વારંવાર સાંભળ્યા છે. સંસ્કૃત ઉદ્દમાં પણ તેવો જ અનુસ્વાર દાખલ થઈ ઊંટ શબ્દ થયો છે, તેનો છોકરાઓ ઘણી વાર ઉલટ ઉચ્ચાર કરે છે. તે જ રીતે ઉચ્ચમાંથી થયેલ ઊંચું ને બદલે ઉચ્ચું ઉચ્ચાર કરે છે. સુંકને બદલે સુણક પણ બોલવામાં આવે છે. આવી ખીછ બૂલો પણ વારંવાર જોવામાં આવી છે. અનુનાસિક અને અનુસ્વાર એક જ રીતે સખવાથી આવી બૂલો થાય છે એ નિરાક છે. કાંતી (લોહ) અને કાન્તિ આ બેનું ઉચ્ચારણ જુદું છે, એટલે તે બન્ને માટે અનુસ્વાર સખવાથી વાંચનારને ગૂંચવણ પડ્યા વિના રહેતી નથી. ખેતરમાંથી ધાસ નીંદણું, અને કોઈ માણસને નિન્દવો, એ બેમાં પણ જુદાં ઉચ્ચારણ

* પ્રાકૃતની અસરથી આવી રીતે ઘણી વખત અનુસ્વાર દાખલ થાય છે; જેમકે—

સં. દંડીન, પ્રા. દંસણ;

સં. સ્પર્શ; પ્રા. ફંસો, ય. ફાંસો;

સં. અશ્રુ, પ્રા. અંસુ, ય. આંસુ;

સં. વંકઃ, પ્રા. વંકો, ય. વાંકો;

સં. પુચ્છ, પ્રા. પુંછ, ય. પૂંછ (કું);

સં. ગુચ્છ, પ્રા. ગુંછ, ય. ગૂંછ (છું); વગેરે.

છે. એ વાંત ખરી છે, કે સંસ્કૃતમાં અનુનાસિકને ઠેકાણે અનુસ્વાર લખવાનો વહિવટ છે. પરંતુ એ બાબતમાં અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર સંયોગ, સંહાર, સંસ્કાર જેવા શબ્દોમાં જ થાય છે, અને તેમાં અનુનાસિક બોલાઈ જવાનો સંભવ નથી. જ્યાં વર્ગીય બંજનો આવે છે તેમાં તેમની પૂર્વે અનુસ્વાર લખો કે અનુનાસિક લખો પણ ઉચ્ચાર બધે અનુનાસિકનો જ કરવાનો હોય છે. આ કારણથી સંસ્કૃતમાં શુભરાતી જેવી ગૂંચવણ પડતી નથી. સંસ્કૃતમાં સિચ્ લખો કે સિચ્ચ્ લખો પણ ઉચ્ચારણ એક સરખું હોવાથી કોઈ બોલવામાં ભૂલ કરતું નથી. શુભરાતીમાં સિચ્ચુ અને સીચ્ચુ એ બે જુદાં ઉચ્ચારણો છે, અને તેમને એક રીતે લખીશું તો વાંચનારને ગૂંચવણ પડશે. આ દૃષ્ટાન્ત પ્રાકૃતમાંથી આવેલો શુભરાતીના સમ્બન્ધનો એક નિયમ સૂચવે છે. તે એ છે, કે જે સંસ્કૃત શબ્દોના અનુનાસિકનો ઉચ્ચાર બોલો પડી શુભરાતીમાં આવતાં અનુસ્વાર જેવો ધર્મ નય છે, તે શબ્દોમાં તેમ ચતાં બોડાક્ષર અટી જવાથી માત્રાઓ સરખી રહેવા સાર પૂર્વેનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે. નીચેનાં દૃષ્ટાન્તોથી આ વાતની ખાતરી થશે:—

સં. જહ્વા	શુભરાતી બંધ.
સં. અઙ્	શુભરાતી અઙ્ અને આંગ.
સં. અઙ્	શુભરાતી અઙ્ અને આંઙ.
સં. પંચ	શુભરાતી પંચ અને પાંચ.
સં. કણ્ઠ	શુભરાતી કણ્ઠ અને કાંઠ (લો).
સં. કણ્ઠક	શુભરાતી કાંઠો.
સં. દન્ત	શુભરાતી દાંત.
સં. મન્દ	શુભરાતી મન્દ, મન્દો, અને માંદો.
સં. વન્ધન	શુભરાતી વન્ધન અને વાંધણ.
સં. સન્ધ્યા	શુભરાતી સન્ધ્યા (કાળ) અને સાંઝ.
સં. કમ્પ	શુભરાતી કમ્પણું અને કાંપણું.
સં. ચન્દ્ર	શુભરાતી ચન્દ્ર, ચાંદો, ચાંદું.
સં. જઙ્ઘલ	શુભરાતી જઙ્ઘલ, જઙ્ઘલી, બંગલો.

આ પ્રમાણે જ્યાં અનુનાસિક ઉચ્ચારણ કાયમ રહે છે ત્યાં પૂર્વ સ્વર દ્વિત્વ રહે છે; જ્યાં અનુનાસિકનું ઉચ્ચારણ બદલાઈને અનુસ્વાર જેવું થાય છે ત્યાં જોડાક્ષર સ્પષ્ટવાદી પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે. ગુજરાતીમાં અઙ્ક, અને આંગ, અઙ્ક અને આંક, બન્ધન અને બાંધણ, સન્ધ્યા અને સાંઝ, ચન્દ્ર અને ચાંદો, એ વગેરેમાં બેવડાં ઉચ્ચારણ છે, તો તેમને લખવાનો વહિવટ પણ જુદો હોવો જોઈએ. પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાય ત્યાં અનુસ્વાર લખવો યોગ્ય છે; પરંતુ જ્યાં પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ ન થયો હોય ત્યાં પણ અનુસ્વાર લખવો એ વાજબી નથી. વળી જ્યાં એક જ અનુનાસિક બેવડાં હોય છે ત્યાં હાલને વહિવટે પહેલાંને અનુસ્વાર જેવો લખવાથી હસવા જેવું રૂપ થાય છે, જેમકે—હુતરને બદલે હુંતર, કિતર ને બદલે કિંતર, કિમ્મત ને બદલે કિમ્મત, અન્ન ને બદલે અંન, ઇલાદિ. સંસ્કૃતમાં મરણ માફક અનુસ્વાર કે અનુનાસિક લખવા છતાં ઉપર કહ્યું તેમ વર્ગીય બંનનો પહેલાં ઉચ્ચારણ અનુનાસિકનું જ થાય છે. ગુજરાતીમાં એક જ મૂળના શબ્દોમાં બે પ્રકારનું ઉચ્ચારણ છે. એટલે સંસ્કૃતથી ગુજરાતીનો વહિવટ બિલકુલ છે. સંસ્કૃત એ નિશાનો (અનુસ્વાર અને અનુનાસિક) નું ધણે ઠેકાણે એક જ ઉચ્ચારણ કરે છે; ગુજરાતીનો હાલનો વહિવટ એક નિશાન (અનુસ્વાર) નાં બે ઉચ્ચારણ કરવા ગાળે છે. બે જુદાં ઉચ્ચારણ એક જ રીતે લખવાથી રહેલાઈ આવશે એમ કોઈ ધારતું હોય તો તે ભૂલ છે. તેથી રહેલું થવાના બદલામાં વાંચનારની મુશ્કેલી વધી ઇંગ્લેશ part અને part, to અને so, good અને good, વગેરેની માફક અધરું થવાનો વધારે સમ્ભવ છે. ગુજરાતીમાં હાલ તેવું થાય છે તેની ઉપર બતાવેલી ભૂલોથી ખાતરી થાય છે. વળી જ્ઞ અને જ્ઞ ગુજરાતી ભાષામાં નથી. એમ કોઈ ધારતું હોય તો તે પણ ભૂલ છે. તેમનાં ઉચ્ચારણ હજી કાયમ છે, માત્ર તેમનો લખવામાં ઉપયોગ થતો નથી. સંગ, જંગલ, ઇલાદિમાં અનુસ્વાર લખવા છતાં જ્ઞ નો જ ઉચ્ચાર થાય છે. એ વાત ખરી છે કે જ્ઞ અને જ્ઞ ગુજરાતીમાં લખાતા નથી, અને જોડાક્ષરના પ્રથમ બંનન તરીકે બીજા અનુનાસિકો લખવાનો પણ બહુ પરિચય નથી. તેથી તે બધા લખવાનો વહિવટ પાછો દાખલ કરવાથી સર્વ માન્ય થશે કે કેમ તે વિષે શંકા હોવા

જેવું છે. નર્મદાકાંઠે અફક વગેરે લખવાનો પ્રયત્ન ક્યો તેવું બહુ અતુ-
કરણ થયું નથી. પાંચ અનુનાસિકો લખવા છાપવાની મહેનત પણ ધ્યા-
નમાં લેવા જેવી છે. આ બધાં કારણોથી હું એવી દરખાસ્ત કરું છું, કે
જ્યાં જ્યાં અનુસ્વાર જેવું ઉચ્ચારણ થતું હોય ત્યાં હાલ પ્ર-
માણે અનુસ્વારનું ટપકું કાયમ રાખવું; જ્યાં અનુનાસિક જેવું
ઉચ્ચારણ થતું હોય (પછી ગમે તે અનુનાસિક હોય) ત્યાં
અનુસ્વારની જગાએ અક્ષર ઉપર ૦, આપું વર્તુળાકાર મીઠું
કરવું (જેમકે, અંક અને આંક, જંગલ અને જંગલો, વગેરે). આથી
લખવા છાપવાની મુશ્કેલી બહુ નહિ વધે, અને અનુસ્વાર તથા અનુના-
સિકનો જુદાં ઉચ્ચારણ માટે જુદાં નિશાન થશે. સંસ્કૃતમાં બધા વર્ગીય
વ્યંજનો પહેલાં અનુસ્વાર લખવા છતાં પછી આવતા વ્યંજનને આધારે
પાંચે અનુનાસિકના જુદા ઉચ્ચાર થઈ શકે છે, તેમ ગુજરાતીમાં
એક જ વર્તુળાકાર મીઠાથી બધા અનુનાસિકોનું ઉચ્ચારણ થઈ શકશે.
હાલ માત્ર અનુનાસિક અને અનુસ્વારનું ઉચ્ચારણ જુદા રીતે દર્શાવવું
એટલું જ કરવાનું છે; પાંચે અનુનાસિકો એક ખીજથી જુદા પાડવાની
તેટલી આગત્ય નથી. અત્ર, હુન્નર જેવા શબ્દોમાં એક જ અનુનાસિક
બેવડાય છે ત્યાં મોડાનો ઉપયોગ ન કરતાં હજી જોડાક્ષર લખાશે; અને
અવર્ગીય વ્યંજનો પહેલાં તથા શબ્દને છેડે હાલ માત્રક અનુસ્વાર લખાશે
(અંશ, રાતું, ધૂણાદિ). વળી જન્મ, પ્રધુરન જેવા શબ્દોમાં જુદા જુદા
વર્ગના અનુનાસિકોનો જોડાક્ષર બને છે ત્યાં પણ અનુનાસિક જ લખાશે.
શર્યાતમાં અહિં સૂચવેલું મીઠું નવું લાગશે, પણ પ્રચાર વધતાં નવાઈ નહિ
રહે, અને લેખન તથા વાંચનની શુદ્ધિ વધશે. લખવાની મહેનત અને મુશ્કેલી-
ઓ ઘણી ન વધારવી એમ કેટલાકનું કહેવું છે તે છેક ગેરવાજબી નથી. છતાં
એટલું યાદ રાખવું જોઈએ, કે બહુમતના વ્યાપારીઓ બ્યારે હુગમરટપર,
પુજરંધા, સાવતાશ્રી, વગેરે લખતા હતા ત્યારે લખવાની સઘળી
મુશ્કેલીઓ નાશી ગઈ હતી. તે વહિવટ દૂર કરી બોલવા પ્રમાણે
લખવાનો વહિવટ લખસ ક્યો સારે લખવાની મહેનત અને મુશ્કેલીઓ વધી,
પણ વાંચનની મુશ્કેલી ઘટી, અને લેખન પહેલાં કરતાં વધારે ચોક્કસ અને શુદ્ધ
થવા શાબ્દ. હજી હસ્ત દીર્ઘ સમજાવી મુશ્કેલીઓ પડે છે, છતાં વાણી-
આતી માત્રક તે એક સરખી રીતે લખવાનું આપણે સ્વપ્નામાં પણ ધારતા

નથી. કાઠિ કાઠિ મુખખંડ તથા કરાંચીના મુસપેપરવાળા તથા ખીબ લખનાર ત્યાં ને બદલે તથા, પત્ર ને બદલે પતર, આઠ્યો ને બદલે આવંચો, જણાવ્યું ને બદલે જણાવયું, નિષ્ક્રુણ ને બદલે નીપક્રુણ, લાગ્યે ને બદલે લાગચે, સ્કૂલ ને બદલે સકૂલ, વગેરે લખે છે તે પણ સહેલું છતાં કબૂલ કરવાનો આપણે વિચાર કરતા નથી. બિલટી જરૂર પડે છે ત્યાં ગુરુત્વાકર્ષણ, બિદ્વિષુંડ, કદનબદાદક જેવી અધરી જોડણી દાખલ કરીએ છીએ. એટલે લેખન અને તેટલું સહેલું કરવાનું ધ્યાનમાં રાખવા છતાં સહેલાઈના વિચારને હદમાં રાખવો પડે છે. લેખન સહેલું કરતાં વાંચન અશુદ્ધ અને અધરું ન થાય એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. હાલના લેખનમાં જે થોડી ખામીઓ દેખાય છે તે દૂર કરવાની અત્રે સૂચના કરી છે, અને તેમ થવાથી ખોલણું તેમ લખણું એ નિયમનો વધારે સારો અમલ થશે. અનુનાસિકના ઉચ્ચારણ માટે અત્રે સૂચવેલું વર્તુળ મુશ્કેલ નથી અને બહુ ગૂંચવણ વધારતું નથી, તેથી તે કબૂલ થશે એમ ખરેંસો રહે છે.

અત્રે જણાવવું જોઈએ કે પ્રાકૃતમાં અનુસ્વાર અને અનુનાસિક જુદી રીતે દર્શાવવાનો વહિવટ હતો. નાન્યતરના બહુવચન માટે હેમચન્દ્રનું સૂત્ર છે કે,

जश् शस् ईं ईं णयः सप्रागदीर्घाः ।।

હીલે વર્તમાનાન્નામ્નઃ પરયોઃ જશ્ શસોઃ સ્થાને સાનુનાસિક સાનુસ્વારૌ इकारौ णिश्च आदेशाः भवन्ति, एषु सत्सु पूर्व स्वरस्य दीर्घत्वं विधीयते इत्यर्थः [=નાન્યતર જાતિના નામ પછી પ્રથમા તથા દ્વિતીયાના બહુવચનના (સં. નિ) પ્રત્યયને સ્થાને અનુનાસિકવાળી ઇ (=ઈ), અનુસ્વારવાળી ઇ (=ઈ), કે ણિ આદેશ થાય છે, અને તેની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે]. અનુનાસિકવાળી ઇ (=ઈ) ના દ્વિધાન્ત તરીકે જાઈ વચણાઈ (=સં. ચાનૈ વચનાનિ), અને અનુસ્વારવાળી ઇ (=ઈ) ના દ્વિધાન્ત તરીકે દહીઈ (=સં. :

‘દધીનિ’), મહૂં (=સં. મધૂનિ), ‘પંકયાઈ’ (=સં. પંકજાનિ) વગેરે શબ્દો આપ્યા છે. આ પ્રમાણે પ્રાકૃતમાં ઈ અને ઈં, ઓટલે અનુનાસિક અને અનુસ્વારનાં જુદાં ઉચ્ચારણ દર્શાવવા માટે જુદાં નિશાન વપરાતાં જણાય છે. તુલસીદાસ જયરામ રઘુનાથે પ્રસિદ્ધ કરેલા તુળસી કૃત રામાયણની હિન્દી ભાષામાં પણ એવો ભેદ કરેલો જણાય છે, જેમકે—

મૈ વિભાવરી મૂરી અંધેરી,

વિદ્યામેં વિશ્વાસ અઘાતા, ધણાદિ.

આ પ્રમાણે પ્રાકૃત તથા હિન્દીમાં અનુસ્વાર અને અનુનાસિક લખવામાં ભેદ રાખેલો છે, તેવો ભેદ ગુજરાતીમાં દાખલ કરવો એ બિલકુલ ગેરવાજબી નથી. ઉપર મ્હં એ, ઓ, વગેરે વચ્ચે ભેદ રાખવા સૂચના કરી છે, અને તેમના ઉપર અનુસ્વાર આવશે ત્યારે ઓ, ઓં (જેમકે ઓંડા), વગેરે રૂપો થશે. માટે ગુજરાતીમાં પ્રાકૃતની માફક અનુનાસિક દર્શાવવાને અક્ષર ઉપર ૭ નિશાન લખવું હીક પડશે નહિ. તે માટે ઉપર સૂચવેલું ૦ (વર્તુળાકાર મીંડું) જ વધારે અનુકૂળ આવશે. તે અનુસ્વારના ટપકાને કાંઈક મળતું છે, અને લખવામાં સુસ્કલ પડે તેવું નથી.

શબ્દકોષ કમિટીના ગૃહસ્થો ઉપરની સૂચનાઓનો વિચાર કરી પસંદ પડે તો કોષમાં તે મુજબ જોડણી લખવા હુકમ આપશે એમ મ્હારી વિનંતિ છે. કન્સલ્ટિંગ કમિટીના ગૃહસ્થોનો અભિપ્રાય લેવા વિચાર ચાલુ તો તેમ કરવાને મ્હારી હરકત નથી. માટે તેમ કરવા ઠરાવ થાય તો આ પત્ર છાપી શબ્દ સંગ્રહ સાથે કન્સલ્ટિંગ કમિટીના મેમ્બરોને મોકલવા કૃપા થવી. તા. ૧૩—૧૨—૯૭.

લી. સેવક

માધવલાલ હરિલાલ દેસાઈ.

હેમચન્દ્રની અપભ્રંશ ભાષા.

(આશુ પુ. ૩૬ માંના પૃ. ૩૭૦ થી.)

(૨૦) ગુજરાતી, હિન્દી, મરાઠી આદિ ભાષાઓમાં સંસ્કૃત અને

પ્રાકૃતની માફક સર્વનામે ઉપરથી કેટલાંક વિશેષણ તથા ક્રિયાવિશેષણો પાળ્યાં છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે નીચેનાં ગુજરાતી રૂપો આપીએ છીએ:—

		સમ્બન્ધી જે ઉપર- થી થયે- લાં.	દર્શક તે ઉપરથી થયેલાં.	દર્શક એ ઉપર- થી થયે- લાં.	દર્શક આ ઉપ- રથી થયે- લાં.	પ્રત્યાય કે (સં.કિ- મ્-ક)ઉપ- રથી થયેલાં.
વિશેષણો.	સામ્ય દર્શક.	જેવું	તેવું	એવું	આવું	કેવું
	સંખ્યા અને માપ દર્શક.	જેટલું	તેટલું	એટલું	આટલું	કેટલું
	મહત્ત્વ દર્શક.	જેવડું	તેવડું	એવડું	આવડું	કેવડું
ક્રિયા- વિશેષણ.	રીત દર્શક.	જેમ, જ્યમ, મ, જિમ	તેમ, ભમ તિમ	એમ, ઇમ	આમ	કેમ, ડયમ, કિમ
	કાળ દર્શક.	ત્યારે	ત્યારે		અત્યારે	ક્યારે
	સ્થળ દર્શક.	જહિં, જ- હાં, જિહાં, જ્યાં, જહ્યાં	તહિં તહાં, તિહાં, સાં, ત્યાં.	ઇહાં, હાં.	અહિં, આં- હિં, અહિં- યાં, અહ્યાં, હાં.	કહિં, કહાં, કિહાં, ક્યાં, કહ્યાં.

હિન્દી આદિ બાપાઓમાં પણ એ જ મુજબ વિશેષણ તથા ક્રિયા-વિશેષણો થાય છે. હવે તે બધાનાં મૂળ તપાસીએ.

(અ) સંસ્કૃતમાં સામ્ય દર્શક (તેના જેવું એ અર્થ કરનાર) વિશેષણ બનાવવાને સર્વનામ પછી દશ પ્રલય જોડવામાં આવે છે, જેમકે યાદશ, તાદશ, ઇતાદશ, ઈદશ, કીદશ, વગેરે. આ શબ્દો મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં આવતાં દશ ના ક નો લોપ થાય છે, ક ની રિ થાય છે,

અને શનો સ બને છે. પણ અપભ્રંશમાં આવતાં રિ ના રૂ ના લોપ થાય છે, અને પૂર્વ સ્વર દંકાય છે અથવા તેનો અ બને છે. એ મુજબ સંસ્કૃત યાદશઃ નું પ્રા. જારિસો* અને અપભ્રંશ જઈસો બને છે, અને તે ઉપરથી હિન્દી જૈસા, ક્નોજ જૈસો, મારવાડી જિસ્યો, જિસો, જૈરો, ‡ મરાઠી જસા શબ્દો નીકળે છે. એ જ રીતે સંસ્કૃત તાદશઃ નું પ્રાકૃત તારિસો, અપ. તઈસો, હિન્દી તૈસા, ક્નોજ તૈસો, મારવાડી તિસ્યો, તૈરો, અને મરાઠી તસા; કીદશઃ ઉપરથી પ્રાકૃત કેરિસો, અપ. કઈસો, હિન્દી કૈસા, ક્નોજ કૈસો, મારવાડી કિસ્યો, કૈરો, મરાઠી કસા; અને ઈદશઃ ઉપરથી પ્રા. ઈરિસો, + અપ. અઈસો, હિન્દી ઈસા, ક્નોજ ઈસો, મારવાડી ઈસ્યો, ઈરો, મરાઠી અસા શબ્દો બને છે. અપભ્રંશ જઈસ, તઈસ, કઈસ, અઈસ (જઈસો, તઈસો, કઈસો, અઈસો માંથી નર નતી પ્રથમા એક વચનનો ઓ પ્રલય દર

* પ્રાકૃત જારિસો, તારિસો, કેરિસો, ઈરિસો, કીદિસો, ઈદિસો વગેરેમાં ઉવટે ઓ પ્રલય છે તે નરનતિએ પ્રથમા એક વચનનો છે. તે પ્રલય કાઢી લઈએ તો મૂળ શબ્દ જારિસ, તારિસ, કેરિસ, ઈરિસ, કીદિસ, ઈદિસ રહે છે. તેમની નારી નતિ કરવાને ઈ પ્રલય જાણે છે, અને નાન્યતરમાં મ્ પ્રલય આવે છે.

‡ મારવાડી જૈરો, તૈરો, કૈરો, ઈરો ના રો લઘુતા વાચક પ્રલય છે.

+ વિક્રોર્વશીમાં પ્રાકૃત કેરિસો ને બદલે કીદિસો, અને ઈરિસો ને બદલે ઈદિસો જોવામાં આવે છે. દશ પ્રલયના ઋ ની ઇ થવાથી અને શ નો સ થવાથી સં. કીદશઃ નું પ્રા. કીદિસો, અને સં. ઈદશઃ નું પ્રા. ઈદિસો બને છે.

વળી કહાનકદે પ્રપન્ધમાં નીચેનાં રૂપો વારંવાર વાપરેલાં જોવામાં આવે છે:—

(૧) અપભ્રંશના જડસ (પ્રથમા એક વ. જડસો) ઉપરથી નર અને નાન્યતર એક વચન જસિડ, જસિવં, જેસિડ, નિસ્યુ, જેસ્યું, જેસ્યુ, નિસ્યું, નરજાતિ બહુ વ. જિસા, નિસ્યા, જેસ્યા, જેજા, નાન્યતર બહુ વ. નિસ્યાં, નારી જાતિ નિસડ, નિસી;

(૨) અપભ્રંશ તડસ (તડસો) ઉપરથી નર અને નાન્યતર એક વચન તિસિડ, તિસ્યુ, તસિવં, તિસ્યું, તસ્યું, નારી જાતિ તિસી;

હું વપરાય છે, તેથી તેમાં જડયો, તડયો, કડયો, અડયો ઉપરાન્ત એ જ અર્થમાં જૈહો, તૈહો, કૈહો, એહો (એટલે લઘુતાવાચક હોવાળાં) રૂપો જોવામાં આવે છે. ભારે શુભરાતી જેવો, તેવો, કેવો, એવો નો વો પણ લઘુતા વાચક તો નહિ હોય ? કેલોગ શુભળ હિન્દીમાં કાઈ કાઈ પ્રસંગે વા લઘુતા દર્શાવે છે; જેમકે, પુર ઉપરથી પુરયા (નહાયું ગામ, પુરું), ઘોડવા (નહોતો ઘોડો, તુચ્છ ઘોડો), પ્રલાદિ. શુભરાતીમાં જોળ ઉપરથી જોળવો અને છે, અને જોડકાં ને બદલે જોડવાં-જોળવાં શબ્દો વપરાય છે. અથવા સંસ્કૃતમાં ઈવં, ઈવ, ઈવં શબ્દોમાં ને વ પ્રત્યય છે તે અર્થે આલ્લો દહોડ જેવું, તેવું, કેવું, એવું માં વ શી રીતે આલ્લો તે એક બીજી રીતે પણ સમજાવી શકાય છે. શુભરાતીમાં એ રૂપો વિશેષણ છે તેમ જ રીત બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ પણ છે. સંસ્કૃતમાં સર્વનામ પછી યા પ્રત્યય જોડીને રીત બતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ બનાવાય છે; જેમકે, યથા, તથા, કર્થ, કર્તૃય. અપભ્રંશમાં તે ટેકાણે મ્વ પ્રત્યય વપરાઈને જિમ્વ, તિમ્વ, કિમ્વ, ઈમ્વ બને છે. એ ઉપરથી જેવું, તેવું, કેવું, એવું શબ્દો આપ્યા હોય તો તે અસમ્ભવિત નથી.

- (૩) અપભ્રંશ કઈસ (કઈસો) ઉપરથી નર અને નાન્યતર કસિડ, કિહું, નાન્યતર કસિડં, કિસિડં, કિસું, કિસ્યું, કિસ્યું, કસ્યું, નારી જાતિ કિસી, કસી, નર જાતિ ખહુ વ. કિસ્યા, કિસ્યા;
- (૪) અપભ્રંશ અઈસ (અઈસો) ઉપરથી નાન્યતર આસિડં, અસ્યું, અસું, નારી જાતિ અસિ; વળી નર જાતિ અસ્યો, નાન્યતર ઇસિડ, ઇસિડં, ઇસ્યું, ઇસ્યું, નર જાતિ ખહુ વ. ઇસ્યા, નાન્યતર ખહુ વ. ઇસ્યાં, નારી જાતિ ઇસી, ઇસિ.

આ ગ્રંથમાં લેખક દોષથી અથવા ગમે તે કારણથી જોડણી અવ્યવસ્થિત છે, અને નર તથા નાન્યતરનાં ૩૫ ઉદાહરણ હોવાથી સેળમેળ થઈ જાય છે. ઘણું કરી અનુસ્વારવાળાં ૩૫ નાન્યતર અને તે વિનાનાં નર જાતિનાં હોય એમ દેખાય છે, પરંતુ તે નિયમ સર્વત્ર પાળેલા જણાતો નથી. સંવત ૧૪૫૦ માં લખાયેલા મુઘલાવબોધ ઐકિક નામે વ્યાકરણમાં નાન્યતર એક વચનમાં કિસિડં, *કિસડં, કિસડ, કિસું (=કેવું અથવા શું), જિસિડં (=જેવું), તિસિડં (=તેવું), ઈસિડં,

* ખીમ્સ ધારે છે કે સંસ્કૃત કૌંઈસ, પ્રાકૃત કેરિસો, પ્રાચીન હિન્દી કઈસા, કસા ઉપરથી ગુજરાતીમાં કશો, અને પછી શો શબ્દ થયો છે. પરંતુ આપણે ચૈદમ પન્દરમા સૈકાની પ્રાચીન ગુજરાતીમાં કિસડં, કિસું, કસિડં, કસ્યું વગેરે ૩૫૦ વપરાતાં જોઈએ છીએ, એટલે હાલના કશો—કશી—કશું, અને ક નો લેખ થઈને શો—શી—શું તેમાંથી આવવાનો વધારે સમ્ભવ છે. છતાં પ્રાચીન ગુજરાતી અને પ્રાચીન હિન્દીનું મૂળ તો એક જ છે. કો (કઃ) ના ક્ નો શ્વ થવાથી શો શબ્દ થયો છે એમ ટેલર કહે છે તે તો ખોટું જ છે. . . .

‘इसिउ, इसउ (=એવું), નારી જાતિ इसी (=એવી), એ રૂપો જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે ધરવી સનના ચાદમા અને પન્દરમા સૈકાની ગુજરાતી ભાષામાં સર્વનામ ઉપરથી થયેલાં સકારાન્ત અને વકારાન્ત બન્ને જાતનાં સામ્ય દર્શક વિશેષણો વપરાતાં હતાં. તે પછીના કાળમાં સકારાન્તનો લોપ થયો અને વકારાન્તનું પ્રાધાન્ય થયું.

(ખ) હેમચન્દ્ર પ્રમાણે સંસ્કૃત માપ કે મહત્ત્વ દર્શક યાવત્ નું મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં જાવ, જિત્તિઅં, જેત્તિઅં, જેત્તિહં; તાવત્નું તાવ, તિત્તિઅં, તેત્તિઅં, તેત્તિહં; एतावत્નું इत्तिअं, एत्तिअं, एत्तिहं; इयत्નું एत्तिअं, एत्तिहं; અને કિયત્નું કેત્તિઅં, કેત્તિહં* થાય છે. વળી હેમચન્દ્ર સંસ્કૃત યાવત્ ને બદલે અપભ્રંશમાં જામ, જારં, જામહિં,† જેવડુ; સં. યત્ ને ડેકણે જેવડુ, જેવુહો; સં. તાવત્ ને ડેકણે તામ, તારં, તામહિં, તેવડુ; સં. તત્ ને ડેકણે તેવડુ, તેવુહો; સં. इयत् ને બદલે एवડુ, एवुहो; સં. किं અથવા કિયત્ ને બદલે કેવડુ, કેવુહો આપે છે. પ્રાકૃત જેત્તિહં, તેત્તિહં, एत्तिहं, કેત્તિહં, અપભ્રંશ જેવુહો, તેવુહો, एवुहो, કેવુહો ઉપરથી ગુજરાતી માપ દર્શક વિશેષણ જેટલું, તેટલું, એટલું, કેટલું ઉત્પન્ન થયાં દેખાય છે. વળી

‡ વિદ્યોત્તેજીમાં एत्तिको રૂપ જોવામાં આવે છે. ત્રીજી જણાય છે કે एत्तिअं, इत्तिअं, અને તે જ શુભળ તેત્તિअं, तित्तिअं, જેત્તિअं, जित्तिअं ધસાદિ રૂપો અર્થ રહિત ક મળી તેમાંના ક નો લોપ થવાથી બન્યાં છે, અને છેડે અ રહી તેને વિભક્તિ વચનના પ્રલય લાગે છે.

* લ લઘુતા વાચક પ્રલય દેખાય છે.

† હિં એ અપભ્રંશમાં સાતમી એક વચનનો પ્રલય છે, અને સંસ્કૃત स्मिन् પરથી ઉત્પન્ન થયો છે.

અપભ્રંશ જેવડુ, તેવડુ, એવડુ, કેવડુ ઉપરથી ગુજરાતી મહુસ્વ દર્શક^૧ વિશેષણ જેવડો, તેવડો, એવડો, કેવડો આવ્યાં છે.

સંવત્ ૧૫૧૨ વાળા કદાનડે પ્રબન્ધમાં માપ દર્શક નાન્ય-તર જેતલું, તેતલું, એતલું, કેતલું,* નર જાતિ બહુવચન જેતલા, તેતલા, કેતલા, નારી જાતિ એતલી, અને નાન્યતર બહુવચન કેતલાં, એટલા શબ્દો મળી આવે છે. સંવત્ ૧૪૫૦ ના મુઘાવબોધ ઐકતિકમાં નીચે પ્રમાણે સંસ્કૃત અર્થ સાથે શબ્દો આપ્યા છે:—

નાન્યતર એકવચન.

નરજાતિ બહુવચન.

જેતલું (=સં. યાવત્, યાવન્માત્રં)	જેતલા (=સં. યાતિ, યાવન્તઃ)
એતલું (=સં. ઇયત્, એતાવત્)	તેતલા (=સં. તતિ, તાવન્તઃ)
કેતલું (=સં. કિયત્)	કેતલા (=સં. કતિ, કિયન્તઃ)

આ રીતે પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાંથી પ્રાચીન ગુજરાતીમાં આવ્યા પછી તે નો દ્વયતાં દાહના ગુજરાતી માપ દર્શક જેટલું, તેટલું, એટલું, કેટલું શબ્દો બન્યા છે.

મહુસ્વ દર્શક વિશેષણોનાં દૃશ્યન્ત કદાનડે પ્રબન્ધમાં બહુ જૂન છે. તેમાં નર તથા નાન્યતર જાતિ એવડુ, અને નારી જાતિ એવડી એ બે જ શબ્દ મળે છે. મુઘાવબોધ ઐકતિકમાં નીચે પ્રમાણે શબ્દો સંસ્કૃત અર્થ સાથે આપ્યા છે:—

* કદાનડે પ્રબન્ધમાં જૂન પ્રસંગે કેતું (નાન્યતર), અને એતું (નર જાતિ), રૂપે પણ જોવામાં આવે છે,—જોડ માંન કહઈ કેતું ઘટઈ; એતું કાલ (=એટલો કાળ).

* જેટલો, તેટલો આદિ યાતિ, તતિ વગેરેમાંથી ઉત્પન્ન થયા એમ ટેલર સૂચવે છે એ પણ અસંભાવિત નથી. અન્ય હ નો લોપ થઈ લઘુતા વાચકે લે આવવાથી એ રૂપ થઈ શકે છે. કદાચ પ્રાકૃત જેતિલ્લ, તેતિલ્લ વગેરે એમ જ ઉત્પન્ન થયા હશે.

જેવહું (=સં. યાવદ્ દૃઢં=જેટલું વડું અથવા મોટું);
 તેવહું (=સં. તાવદ્ દૃઢં=તેટલું વડું અથવા મોટું);
 કેવહું (=સં. કિયદ્ દૃઢં=કેટલું વડું અથવા મોટું).

આ ઉપરથી જણાય છે કે સંસ્કૃત યાવત્, તાવત્, ઇયત્, કિયત્ ના વત્ નો લોપ થઈ તેમાં દૃઢ (અપભ્રંશ વહ, ગુજરાતી વડું) શબ્દ મળાને અપભ્રંશમાં જેવહું, તેવહું, એવહું, કેવહું શબ્દ બન્યા, અને તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં જેવડું, તેવડું, એવડું, કેવડું શબ્દો આવ્યા. ખીમ્સનો અભિપ્રાય પણ એમ જ છે કે યાવત્, તાવત્, વગેરેમાં દૃઢ મળવાથી એ શબ્દો બન્યા છે.

હિન્દીમાં મહત્વ દર્શક શબ્દો બુદ્ધ નથી. તેમાં જિત્તા, જિતના, તિત્તા, તિતના, ઇત્તા, ઇતના, કિત્તા, કિતના શબ્દો માપ બતાવવાનું કામ કરે છે, અને તે અપભ્રંશમાંથી નહિ, પણ મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃત

આ શબ્દો મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં દેખાતા નથી. અપભ્રંશના મૂળ શબ્દો જેવહ, તેવહ, એવહ, કેવહ છે. એ ભાષાના નિયમ પ્રમાણે માત્ર અન્ત્ય અ નું હ કરવાથી પ્રથમા એકવચન બને છે. તે રીતે જેવહ, તેવહ, એવહ, કેવહ એ પ્રથમા એકવચનનાં રૂપ છે, અને જેવહહું, તેવહહું, એવહહું, કેવહહું એ નાન્યતર જાતિએ પ્રથમા તથા દ્વિતીયાના એકવચનનાં રૂપ છે. વ નો લોપ થઈ સિન્ધી ભાષામાં કેહો, અને પંજાબીમાં કેહા-કેહુ શબ્દ બને છે. રેલર કહે છે કે સં. તાવત્, યાવત્ ઇત્યાદિના અન્ત્ય ત્ નો હ થઈ શુ. તેવહો, જેવહો ઇત્યાદિ બન્યા છે, પણ એ કલ્પના ખોટી છે. પ્રાકૃત નિયમ પ્રમાણે અન્ત્ય ત્ નો લોપ થતો નોઈએ, અને તે મુજબ પ્રાકૃતમાં તાવત્ નું તાવ, યાવત્ નું જાવ થાય છે. દૃઢ નો વહો થઈ તેવહો, જેવહો બન્યું એ કલ્પના બધારે ખરી છે, અને તેને સુધાવબોધ ઐકિતિથી રોકા મળે છે.

જિત્તિઅ, તિત્તિઅ, ઇત્તિઅ, કેત્તિઅ માંથી ઉત્પન્ન થયા છે. દૃઢ મળેલું મહત્વ દર્શક રૂપ હિન્દીમાં નથી. તેના બદલામાં કિતના વઢા, ઇતના વઢા, વગેરે બોલાય છે. મારવાડી જતરો, તતરો, ઇતરો, કતરો જે નું પણ હિન્દી પ્રમાણે છે.

મરાઠીમાં ગુજરાતીની પેઠે માપ દર્શક અને મહત્વ દર્શક વિશેષણો જુદાં છે. જિતકા, તિતકા, ઇતકા, કિતકા એ શબ્દો માપ દર્શક છે, અને તે મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતનાં જિત્તિઅ, તિત્તિઅ, ઇત્તિઅ, કેત્તિઅ રૂપોમાં લઘુતા વાચક ક પ્રત્યય મળીને બન્યાં છે. એ ભાષાના મહત્વ દર્શક જેવઢા, તેવઢા, એવઢા, કેવઢા શબ્દો ગુજરાતીની માફક સર્વનામમાં દૃઢ શબ્દ મળેલા રૂપમાંથી આવ્યા છે. ફર એટલો જ છે, કે દૃઢ નું અપભ્રંશ વઢૂ થઈ તે ઉપરથી ગુજરાતી જેવડું વગેરે બન્યા છે, અને દૃઢ નું પ્રાકૃત વઢૂ* થઈ તે ઉપરથી મરાઠી જેવઢા ઇત્યાદિ શબ્દો થયા છે. (અધૂરું).

જૂ ગુજરાતી જેટલો, તેટલો, એટલો, કેટલો માં જેમ લો, અને હિન્દી જિતના, તિતના, ઇતના, કિતના માં ના પ્રત્યય લઘુતા વાચક છે, તેમ મારવાડી જતરો, તતરો, ઇતરો, કતરો માં રો પ્રત્યય પણ લઘુતા વાચક છે. મરાઠી માપ દર્શક વિશેષણ જિતકા, તિતકા, ઇતકા, કિતકા ના પ્રત્યય પણ લઘુતા વાચક છે. પ્રાચીન હિન્દીમાં કેતા રૂપ પણ છે.

* પ્રાકૃતમાં દૃઢ નું વઢૂ અને વુઢૂ (પ્રથમા એકવચન વુઢૂ) થાય છે. વુઢૂ ઉપરથી ગુજરાતી બુઢો, બુઢૂ, બુઢુડીઓ, બુઢીઓ, ઇત્યાદિ શબ્દ બન્યા છે. તેવી જ રીતે મં. વર્ધમાન ઉપરથી પ્રથમ વઢૂમાળ બની પછી વઢવાણુ શબ્દ થાય છે.

ઈસ્વી સન ૧૮૯૮. સંવત ૧૯૫૪-૫૫.

વારીખ.	જાન્યુઆરી.		ફેબ્રુઆરી.		માર્ચ.		એપ્રિલ.		મે.		જૂન.	
	પોસ- માહ.		માહ- ફાગણ.		ફાગણ- ચૈત્ર.		ચૈત્ર- વૈશાખ.		વૈશાખ- જેઠ.		જેઠ- આષાઢ.	
	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.
૧	૯	શ.	૧૦	મં.	૯	મ.	૧૦	શુ.	૧૦	ર.	૧૨	શુ.
૨	૧૦	ર.	૧૧	શુ.	૯	શુ.	૧૧	શ.	૧૧	સો.	૧૩	શુ.
૩	૧૧	સો.	૧૨	શુ.	૧૦	શુ.	૧૨	ર.	૧૨	મં.	૧૪	શુ.
૪	૧૨	મં.	૧૩	શુ.	૧૧	શુ.	૧૩	સો.	૧૩	શુ.	૧૫	શ.
૫	૧૩	શુ.	૧૪	શ.	૧૨	શ.	૧૪	મં.	૧૪	શુ.	૧	ર.
૬	૧૪	શુ.	૧૫	ર.	૧૩	ર.	૧૫	શુ.	૧૫	શુ.	૨	સો.
૭	૧૫	શુ.	૧	સો.	૧૪	સો.	૧	શુ.	૧	શ.	૩	મં.
૮	૧	શ.	૨	મં.	૧૫	મં.	૨	શુ.	૨	ર.	૪	શુ.
૯	૧	ર.	૩	શુ.	૧	શુ.	૩	શ.	૪	સો.	૫	શુ.
૧૦	૨	સો.	૪	શુ.	૨	શુ.	૪	ર.	૫	મં.	૬	શુ.
૧૧	૩	મં.	૫	શુ.	૩	શુ.	૫	સો.	૬	શુ.	૭	શ.
૧૨	૪	શુ.	૬	શ.	૪	શ.	૬	મં.	૭	શુ.	૮	ર.
૧૩	૫	શુ.	૭	ર.	૫	ર.	૭	શુ.	૮	શ.	૯	સો.
૧૪	૬	શુ.	૮	સો.	૭	સો.	૮	શુ.	૯	શ.	૧૦	મં.
૧૫	૮	શ.	૯	મં.	૮	મં.	૯	શુ.	૧૦	ર.	૧૧	શુ.
૧૬	૯	ર.	૧૦	શુ.	૯	શુ.	૧૧	શ.	૧૧	સો.	૧૨	શુ.
૧૭	૧૦	સો.	૧૧	શુ.	૧૦	શુ.	૧૨	ર.	૧૨	મં.	૧૩	શુ.
૧૮	૧૧	મં.	૧૩	શુ.	૧૧	શુ.	૧૩	સો.	૧૩	શુ.	૧૪	શ.
૧૯	૧૨	શુ.	૧૪	શ.	૧૨	શ.	૧૪	મં.	૧૪	શુ.	૩૦	ર.
૨૦	૧૩	શુ.	૩૦	ર.	૧૩	ર.	૩૦	શુ.	૩૦	શુ.	૧	સો.
૨૧	૧૪	શુ.	૧	સો.	૧૪	સો.	૧	શુ.	૧	શ.	૨	મં.
૨૨	૩૦	શ.	૨	મં.	૩૦	મં.	૨	શુ.	૨	ર.	૩	શુ.
૨૩	૧	ર.	૩	શુ.	૧	શુ.	૩	શ.	૩	સો.	૪	શુ.
૨૪	૨	સો.	૪	શુ.	૨	શુ.	૩	ર.	૪	મં.	૫	શુ.
૨૫	૩	મં.	૫	શુ.	૩	શુ.	૪	સો.	૫	શુ.	૬	શ.
૨૬	૪	શુ.	૬	શ.	૪	શ.	૫	મં.	૬	શુ.	૭	ર.
૨૭	૫	શુ.	૭	ર.	૫	ર.	૬	શુ.	૭	શ.	૮	સો.
૨૮	૬	શુ.	૮	સો.	૬	સો.	૭	શુ.	૮	શ.	૯	મં.
૨૯	૭	શ.			૭	મં.	૮	શ.	૯	ર.	૧૦	શુ.
૩૦	૮	ર.			૮	શુ.	૯	શ.	૧૦	સો.	૧૧	શુ.
૩૧	૯	સો.			૯	શુ.			૧૧	મં.		

તારીખ.	જુલાઈ.		ઓગસ્ટ.		સપ્ટેમ્બર.		ઓક્ટોબર.		નવેમ્બર.		ડિસેમ્બર.	
	અષાઢ- આવણ.		આવણ- ભાદરવો.		ભાદરવો- આસો.		અધિકઆસો- દ્વિતીયાસો.		દ્વિતીયાસો- સો-કાર્તિક.		કાર્તિક- માગશર.	
	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.
૧	૧૨	શુ.	૧૪	સો.	૧	શુ.	૨	શ.	૩	મં.	૩	શુ.
૨	૧૩	શ.	૧૫	મં.	૨	શુ.	૩	ર.	૪	બુ.	૪	શુ.
૩	૧૪	ર.	૧	બુ.	૩	શ.	૪	સો.	૫	શુ.	૫	શ.
૪	૧	સો.	૨	શુ.	૪	ર.	૫	મં.	૬	બુ.	૬	ર.
૫	૨	મં.	૩	શુ.	૫	સો.	૬	બુ.	૭	શુ.	૭	સો.
૬	૩	બુ.	૪	શ.	૬	મં.	૬	શુ.	૮	ર.	૮	મં.
૭	૪	શુ.	૫	ર.	૭	બુ.	૭	શુ.	૯	સો.	૯	બુ.
૮	૫	શુ.	૬	સો.	૮	શુ.	૮	શ.	૯	મં.	૧૦	શુ.
૯	૬	શ.	૭	મં.	૯	શુ.	૯	ર.	૧૦	બુ.	૧૧	શુ.
૧૦	૭	ર.	૮	બુ.	૧૦	શ.	૧૦	સો.	૧૧	શુ.	૧૨	શ.
૧૧	૮	સો.	૯	શુ.	૧૧	ર.	૧૧	મં.	૧૨	શુ.	૧૩	ર.
૧૨	૯	મં.	૧૦	શુ.	૧૨	સો.	૧૨	બુ.	૧૩	શ.	૧૪	સો.
૧૩	૧૦	બુ.	૧૧	શ.	૧૩	મં.	૧૩	શુ.	૧૪	ર.	૩૦	મં.
૧૪	૧૧	શુ.	૧૨	ર.	૧૪	બુ.	૧૪	શુ.	૧	સો.	૧	બુ.
૧૫	૧૨	શુ.	૧૩	સો.	૩૦	શુ.	૩૦	શ.	૨	મં.	૨	શુ.
૧૬	૧૩	શ.	૧૪	મં.	૧	શુ.	૧	ર.	૩	બુ.	૩	શુ.
૧૭	૧૪	ર.	૩૦	બુ.	૨	શ.	૨	સો.	૪	શુ.	૪	શ.
૧૮	૩૦	સો.	૧	શુ.	૩	ર.	૩	મં.	૫	શુ.	૬	ર.
૧૯	૧	મં.	૨	શુ.	૪	સો.	૪	બુ.	૬	શ.	૭	સો.
૨૦	૨	બુ.	૩	શ.	૫	મં.	૫	શુ.	૭	ર.	૮	મં.
૨૧	૩	શુ.	૪	ર.	૬	બુ.	૬	શુ.	૮	સો.	૯	બુ.
૨૨	૪	શુ.	૫	સો.	૭	શુ.	૮	શ.	૯	મં.	૧૦	શુ.
૨૩	૫	શ.	૬	મં.	૮	શુ.	૯	ર.	૧૦	બુ.	૧૧	શુ.
૨૪	૬	ર.	૭	બુ.	૯	શ.	૧૦	સો.	૧૧	શુ.	૧૨	શ.
૨૫	૭	સો.	૮	શુ.	૧૦	ર.	૧૧	મં.	૧૨	શુ.	૧૩	ર.
૨૬	૮	મં.	૯	શુ.	૧૧	સો.	૧૨	બુ.	૧૩	શ.	૧૪	સો.
૨૭	૯	બુ.	૧૧	શ.	૧૨	મં.	૧૩	શુ.	૧૪	ર.	૧૫	મં.
૨૮	૧૦	શુ.	૧૨	ર.	૧૩	બુ.	૧૪	શુ.	૧૫	સો.	૧	બુ.
૨૯	૧૧	શુ.	૧૩	સો.	૧૪	શુ.	૧૫	શ.	૧	મં.	૨	શુ.
૩૦	૧૨	શ.	૧૪	મં.	૧	શુ.	૨	ર.	૨	બુ.	૨	શુ.
૩૧	૧૩	ર.	૧૫	બુ.			૨	સો.			૩	શ.

પેસ્ટેલોઝી.

ઇંગ્લેન્ડમાં યોડા માસ ઉપર ફોલેજ ઓફ પ્રિસેપ્ટસના આશ્રય નીચે મહા ગુરુ પેસ્ટેલોઝીનાં ૧૫૦ માં જન્મ દિવસ નિમિત્ત ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો હતો. તે પ્રસંગે એ પ્રસિદ્ધ શિક્ષા ગુરુ સમ્યન્ધી ભાવણો યમાં હતાં તથા નિબન્ધો વંચાયા હતા, તેનો સાર એન્કુકેશનલ ટાઇમ્સ ઉપરથી અત્રે આપીએ છીએ. દરેક શિક્ષક પેસ્ટેલોઝી વિષે માહિતી મેળવવી અગત્યની છે.

ઉત્સવ પ્રસંગે પ્રમુખ પદ સર જોશુઆ ફિચ, જિમને આપણે અસાર સુધી ડોક્ટર ફિચના નામથી જાળખતા આવ્યાં છીએ, અને જિમને યોડા વખત ઉપર મહા રાણીજીએ નાઇટની પદવી આપી છે, તેમણે સીધું હતું. સમાનું કામ શરૂ કરતાં પ્રમુખે કહ્યું કે મહા પુરુષોની જયન્તી નિમિત્ત ઉત્સવ કરવાનો વહિવટ ધણો જૂનો અને ઉપયોગી છે, અને તે બધા દેશોમાં આસે છે. તેથી આપણને તેવા પુરુષનાં સક્ષર્ણુ, ઉત્તાન્ત, સેઓ, વગેરેમાં જે યાદ રાખવા હાયક હોય તેનું સ્મરણુ રહે છે, અને આપણે કેટલે દરજ્જે તેના આભાર, નીચે છીએ તેનો વિચાર કરી શકીએ છીએ. કેળવણી શાસ્ત્ર, તેનાં મૂળતત્ત્વો, તેનો ઇતિહાસ, અને તેની પદ્ધતિઓનું જ્ઞાન ભાવણો, સંમાજો, વગેરે દ્વારા પ્રસારવાનો ફોલેજ ઓફ પ્રિસેપ્ટસ અસાર સુધી પ્રયાસ કર્યો છે, એટલે એ જ ફોલેજના આશ્રય નીચે પેસ્ટેલોઝી ઉત્સવ થાય એ યોગ્ય જ છે. એ ઉત્સવ ખાતે આજ રોજ પેસ્ટેલોઝીના વૃત્તાન્ત, શિક્ષણ, મૂળતત્ત્વો, અને અસર ખાખત પ્રસિદ્ધ શિક્ષકો નિબન્ધો વાંચશે, અને તેઓ પેસ્ટેલોઝીના શિક્ષણમાં અદ્ય કાળ પહોંચે તેનું શું હતું અને ક્યાં મૂળતત્ત્વો હમેશ કાયમ રહે તેવાં છે તે બતાવી આપશે. પેસ્ટેલોઝીએ આપણને જે વાતો શીખવી છે, તેમાંની જે ત્રણ જે બહુ અગત્યની અને કદી ન ભૂલવી જોઈએ તેવી છે તે વિષે હું યોડા ચબ્દો જોલીય. પહેલી વાત એ છે, કે સમજ શક્તિ અને સ્મરણ શક્તિ ઉપરાન્ત ઇન્દ્રિયો અને શરીરની શક્તિઓ ખિલવવાનું પેસ્ટેલોઝી બહુ અગત્યનું ગણતો હતો. તેની પદ્ધતિનો એ જ મૂળ પાયો છે, અને તે જ કારણથી બાળકો સ્પષ્ટ જીએ, અવ-લોકન શક્તિને ઉપયોગમાં લાવે, ચિત્ર કાઢે, વસ્તુને અડકે,

હાથમાં લે, ખોળી કાઢે, શોધ કરે, નકલ કરે, એવી સાદી મુ-
ક્તિઓ તે રચતો. છાપેલા અક્ષર અને શબ્દના શિક્ષણને તે
જ્ઞાનની ખરી શરૂઆત તરીકે ગણતો ન હોતો. અવલો-
કન શક્તિની ખીલવણી, જિજ્ઞાસાનું ઉત્તેજન, અને તે બાળક
કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ માનતો હતો. આશાથી એક ધણું અગત્યનું હમેશ
પહેાચે તેવું મૂળતત્ત્વ મળી આવે છે, તેને આધારે હસ્ત કેળવણી વગેરે
આ જમાનાના અગત્યના ધણા સવાલોનો ખરો નિર્ણય થઈ શકશે. રોમર
નામનો પેસ્ટેલોગીનો એક વિદ્યાર્થી ખરું કહે છે, કે તેણે સઘળા શિક્ષક
વર્ગને પોતાનો સઘળો વહિવટ ફરીથી તપાસી જોવાની, અને માણસનાં
લક્ષણ તથા ઉદ્દેશો વિષે તેમ જ ન્હાનપણથી તેને તે ઉદ્દેશ તરફ વાળવા-
ના ખરા રસ્તા વિષે વિચાર કરવાની શરૂ પાડી છે. પેસ્ટેલોગીની જિન્દ-
ગીનો આ મુખ્ય હેતુ હતો. કુદ્રત અને અનુભવના વધારે તાગ અ-
ભ્યાસથી કેળવણીની રીતોનો ખરો પાયો ખોળવાની, અને ખીજને તે
ખોળવામાં મદદ કરવાની તેણે કોશીસ કરી છે. રોસોની માફક તેણે જૂના
વિચાર અને જૂના વહિવટને ગાળો દીધી નથી; તેણે માત્ર શિક્ષકો અને
માળાપોને આજીજી કરીને કહ્યું છે, કે પુસ્તકો અને જૂના વહિવટ ઉપર
સઘળો આધાર ન રાખતાં કુદ્રત અને પ્રાણ લક્ષણનો અભ્યાસ કરો.
વળા તે સ્વભાવે અતિ ધાર્મિક હતો, શિક્ષકના ધન્ધાને અતિ પવિત્ર ગણ-
તો, અને નીતિની કેળવણીને શાળાનો જોયામાં જોયો ઉદ્દેશ માનતો.
તે કહેતો કે જ્ઞાન કરતાં લક્ષણ (સહવર્તન) વધારે અગત્યનું છે, જ્ઞાન
જાતે જ છેવટનો ઉદ્દેશ નથી પણ ખીજ જોયા ઉદ્દેશનું માત્ર સાધન છે,
અને ઘર તથા શાળાનું બહુ અગત્યનું કામ ધર્મ વિષે પાઠો ગોખાવવાનું
નથી, પણ તેમણે બાળકની આસપાસ પ્રેમ, પવિત્રાર્થ, અને સૌજન્યની
હવાને, એટલે પ્રસાર કરવો જોઈએ, કે તેમાં બાળકનાં સઘળાં જીવન
અને સુંદર લક્ષણો જોગી શકે. જેમ વિચાર અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર-
વાથી વિચાર કરવાની શક્તિ આવે છે, રનાયુઓનો ઉપયોગ કરવાથી
વ્યવહાર અને ઉદ્યોગનાં કામ કરવાની શક્તિ આવે છે, તે જ પ્રમાણે
નીતિનાં તત્ત્વો પણ નીતિનું આચરણ કરવાથી જ ખીલે છે.
શરીર, બુદ્ધિ, નીતિ, સઘળામાં બાળકે જાતે કામ કરેવું, આચરવું,
એ જ ખરું કેળવણીનું મૂળતત્ત્વ છે. પૂતળાની પેઠે પહોળું મહો કરી
ખેશી રહેવું, ખીજ લોકોના વિચારો અને અભિપ્રાયો શિક્ષક

કહે તે ગળામાં ઉતારી દેવા, અને તે પાછા બોલી જવા, એનું નામ કેળવણી નથી. પેસ્ટેલોઝીની પદ્ધતિનું એક અગત્યનું લક્ષણ એ છે કે તે ગોખણનો-પોપટની પેઠે શબ્દો બોલી-જવાના વહિવટનો દુસ્મન હતો. ભાષાના શિક્ષણની—શબ્દોના ખરા ઉપયોગની અગત્ય તે બાજુનો હતો, પણ તે કહેતો કે વસ્તુઓ કે વિચારો પ્રથમ સમજવા જોઈએ, અને પછી જ તેમને લગતા શબ્દો આપવા જોઈએ. છાપેલા પ્રશ્નોત્તર ગોખાવવાનું તે અતિશય ધિક્કારતો હતો, અને કહેતો કે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે ખરા સજીવ સવાલ જવાબ આવે તેથી જ ખરી કેળવણી આપી શકાય છે. તેનો આ વિચાર હવે સર્વમાન્ય થયો છે. હવે પેસ્ટેલોઝી વિષે એક વાત કહેવાની રહે છે. તેની પદ્ધતિ છે-વટની પદ્ધતિ નથી, તેણે માત્ર આગેવાન તરીકે, માર્ગ બતાવ્યો છે. કેટલાંએક ખરાં મૂળતત્ત્વો તેણે સ્પષ્ટ રીતે બોધ્યાં છે, પણ એ સત્યો જુદે જુદે ઠેકાણે અને જુદા જુદા સ્થિતિમાં કેવી રીતે લાગુ કરી શકાય તે એ જોઈ શક્યો નથી. જર્મની અને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં તેણે જે સાદી જિન્દગી શુભરી હતી તેટલાના અનુભવથી ભારે વસ્તીવાળાં મ્હોટાં શહેરોની જરૂરીઆતો તે સમજી શક્યો નથી. તેણે લન્ડન, પારિસ, કે માન્ચેસ્ટર જોયું હોત, તો તેવાં મ્હોટાં શહેરોની વસ્તી અને ઉદ્યોગોને લેગતી જરૂરીઆતો પૂરી પાડવાને કેટલીક ઉપયોગી કુશ્લિઓ તેને સૂઝ આવત. આપણને આ જરૂરીઆતોનો, અને આ જમાનાનો અનુભવ થયો છે, માટે હાલની જુદા પ્રકારની સ્થિતિને પેસ્ટેલોઝીનાં ઉત્તમ મૂળતત્ત્વો લાગુ કરવાં એ આપણું કાર્ય છે. એટલું યાદ રાખવું જોઈએ, કે પેસ્ટેલોઝીની પદ્ધતિ હોય કે ગમે તેની પદ્ધતિ હોય, પણ તેનું રહસ્ય સમજીને તે પ્રમાણે કામ ન ચાલે, તો દરેક પદ્ધતિ શુષ્ક, નિર્જીવ, ફાયદા વિનાની બને છે, અને માત્ર ઉપર ઉપરનો આધાર અને ડાળ જ જોવામાં આવે છે. ઇન્સ્ટ્રુક્ટર તરીકે લાંબા અનુભવથી મ્હારા જોવામાં આવ્યું છે, કે પોપટની પેઠે પેસ્ટેલોઝીના શબ્દો બોલવાં, તેના પદાર્થ પાઠોની નકલ કરવી, તેના તરફ કબૂલ કરવા એ સમજું રહેલું છે, પરન્તુ એ મહા ગુસ્સો અસહ્ય જુસ્સો, તેની પદ્ધતિનું ખરું રહસ્ય નથી હોતું, ભારે માત્ર અકબ્ર વિનાની ધરડાં મુજબ કામ ચાલે છે. માટે તેની પદ્ધતિ તેમ જ તે પદ્ધતિનો મૂળ જુસ્સો એ બન્ને કાયમ રાખવાને પ્રયત્ન કરવો, તેનાં મૂળતત્ત્વોને ફરી ફરીને તપાસી જવાં, અને તેમને નવા અનુભવો તથા જદલાતી જતી સ્થિતિને અનુકૂળ કરવાં.

વાક્યરચના અને નિબંધ.

પ્રકરણ ૧. લું.

શબ્દ, વાક્ય, કર્તૃપક્ષ, વિધાનપક્ષ.

છોકરાં, તંદારી ચોપડી બિહારો અને તેમાંથી થોડું વાંચો.

“ એક છોકરો બહુ રીસાળ હતો. ”

“ એક દહાડો એને રીસ ચડી. ”

“ તે એક ખૂણે જઈને બેઠો. ”

“ ત્યાં તેને વીંછી કરડ્યો. ”

આ દરેકને વાક્ય કહે છે. તેમાં “ એક, ” “ છોકરો, ” “ બહુ, ” “ રીસાળ, ” “ હતો, ” વગેરે શબ્દ કહે છે. શબ્દો મળીને વાક્ય બને છે. એક અથવા વધારે શબ્દો આવીને મનમાં ધારેલો પૂરો વિચાર જણાવાય ત્યારે વાક્ય બન્યું એમ કહીએ છીએ.

ઉપર આપેલા પહેલા વાક્યમાં આપણે છોકરો વિષે વાત કરીએ છીએ; અને તે બહુ રીસાળ હતો એમ કહીએ છીએ. એટલે એમાં બે વાનાં આવે છે: (૧) જેની વાત કરીએ છીએ તે; (૨) તેને વિષે જે વાત કરીએ છીએ તે. આ રીતે દરેક વાક્યમાં એમાં-એમાં બે વાનાં હોવાં જોઈએ. પહેલાં એટલે જેની વાત કરતા હોઈએ અથવા જે કામ કરે છે તેને કર્તા કે કર્તૃપક્ષ કહે છે. કર્તા વિષે જે ઘોષણામાં આવે છે તેને વિધાન પક્ષ કહે છે. “ છોકરો જાય છે, ” એ વાક્યમાં “ છોકરો ” કર્તૃપક્ષ છે, અને “ જાય છે ” એ વિધાન પક્ષ છે. “ તું જા, ” એમાં “ તું ” કર્તૃપક્ષ અને “ જા ” વિધાન પક્ષ છે. કોઈ વખત “ તું ” અધ્યાહાર રહે છે, અને “ જા ” એટલું જ બોલીએ છીએ; છતાં ત્યાં પણ “ તું ” એ કર્તૃપક્ષ છે.

આપણે ઉપર જોયું કે કર્તૃપક્ષ અને વિધાન પક્ષ એ બે વિના પૂરું વાક્ય બને નહિ. માટે દરેક વાક્ય તપાસતાં જોવું જોઈએ બને છે કે નહિ. તેમાંથી એક હાજર ન હોય અથવા તેનો અધ્યાહાર ન હોય તો જણવું કે વાક્ય અધૂરું છે.

વાક્યમાં ઘણું કરીને પહેલો કર્તા અને પછી વિધાન પક્ષ ગોઠવવામાં આવે છે.

મનોરથન ૧ છું.

નીચેનાં વાક્યોનાં કર્તૃપક્ષ અને વિધાનપક્ષ જોણી કાઢો:

છોકરો ખાય છે.	જાળક જાધે છે.
ચકલી જીડે છે.	માણસ આવે છે.
ગોવાળ આંચે.	ગાય ચરે છે.
ગોવાળણી દાઢી.	દાર ગયાં.

મનોરથન ૨ છું.

જાળી જાળમાંથી એક એક શબ્દ કર્તૃપક્ષ તરીકે, અને જમણી જાળમાંથી તેને લાગુ પડતો એક એક શબ્દ વિધાન પક્ષ તરીકે લઈને વાક્યો બનાવો:

કાગડો.	જીગે છે.
પોપટ.	બોલે છે.
પજી.	કરડયો.
ચોપડી.	પડી છે.
વરસાદ.	જોડે છે.
જીંદર.	આંચે.
સાપ.	જીડે છે.

મનોરથન ૩ છું.

નીચેના શબ્દોમાંથી એક એક કર્તૃપક્ષ અને એક એક વિધાનપક્ષ લઈને વાક્યો રચો:

આવશે, તે, જાડું છું, પાકે છે, ખા, રાજા, પક્ષીઓ, હું, કેરી, દોડ્યો, હાથી, જીડ્યો, અનાજ, વું.

મનોરથન ૪ છું.

નીચેનાં વાક્યોમાં કર્તા પૂરો કરો:
..... જાડું છું. .... દોડે છે.
..... રમીયું. .... હતી.
..... જાઓ. .... ગયા હતા.

મનોયત્ન પ શું.

નીચેનાં વાક્યોમાં વિધાન પક્ષ પૂરું કરો:

માથુસો..... હમે .....
ઘેટાં..... તું .....
તેઓ..... હું .....

પરીક્ષાનાં પ્રશ્ન.

૧. થોડા શબ્દો જોલો.
૨. વાક્ય કોને કહીએ ?
૩. થોડાં વાક્યો આપો.
૪. દરેક વાક્યમાં શું શું હોવું જોઈએ ?
૫. કર્તૃપક્ષ એટલે શું ?
૬. વિધાન પક્ષ એટલે શું ?
૭. વાક્યમાં કર્તૃપક્ષ અને વિધાન પક્ષ કયા અતુક-મર્માં આવે છે ?

(અપૂર્ણ.)

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(૧) જા—ગયો.

ગુજરાતીમાં જા ધાતુનું ભૂત કાળ ગયો કરીએ છીએ. વર્તમાન કાળ જાય, ભૂત કાળ ગયો, ભવિષ્ય કાળ જશે, ફરંતો જવું, જતો, જઈને, જનાર, ગયો, ગયેલો, આદિ રૂપો બને છે. આ રૂપો સંસ્કૃતના યા અને ગમ્ એ બે ધાતુઓમાંથી ઉત્પન્ન થયાં છે. ગયો અને ગયેલો એ રૂપો ગમ્ ધાતુમાંથી, અને બાકીનાં યા ધાતુમાંથી આવ્યાં છે. અજબ જેવું છે કે સંસ્કૃતના બે ધાતુ એકઠાં થઈ ગુજરાતીમાં એક જ ક્રિયાપદનું કામ કરે છે. યા ધાતુમાંથી ગુજરાતીમાં બધાં રૂપો થાય છે, પણ તેમાંથી ભૂત ફરંતનાં રૂપો આવ્યાં નથી. તેમ ગમ્ ધાતુમાંથી માત્ર ભૂત ફરંતનાં જ રૂપો ઉતરી આવ્યાં છે. યા તો જાં થઈ પછી તેમાંથી જશે, જઈને, જનાર, જવું, જતો, વગેરે રૂપો બનતાં અન્સ આં ફેકાઈને તેનો અ બને છે. થા વગેરે બીજા કેટલાક આકારાન્ત ધાતુઓમાં પણ તેવું જ થાય છે. ક્રિયાવાકમાં એ ધાતુઓનો આ કાપમ રહે છે, જેમકે જાવું, જાશે, જાજો, થાશે, થાનાર, ધસાદિ.

ગુજરાતમાં પણ ખા ધાતુનાં રૂપોમાં અત્યંત આ કાયમ રહે છે, જેમકે ખાશે, ખાઈને, ખાનાર, ઇત્યાદિ. સંસ્કૃતમાં ગમ્ ધાતુનું ભૂત ક્રિયત ગત થાય છે, તેનું પ્રાકૃતમાં તૂ નાં સોપે ગયું, અને સોપાયલા વ્યંજનની જગ્યા પૂ એ સેવાથી ગયું રૂપ બને છે:—

કામું ગયા પ્રસિદ્ધિ.

(વાકપતિ કૃત ગહડવહો નામે પ્રાકૃત કાવ્ય, આર્યો ૭૫).

[=કામું ગતાઃ પ્રસિદ્ધિ=તેઓ મરણ માદક પ્રસિદ્ધિ પામ્યા].

આ સમ્બન્ધમાં વિચિત્ર જેવી વાત એ છે કે ઇંગ્રેજમાં પણ એ જ અર્થના બે ધાતુઓ ગળીને હાલ એક ક્રિયાપદ બન્યું છે. એ બાપામાં Gō નું ભૂતકાળ Went કહેવામાં આવે છે, પરંતુ went રૂપ go માંથી નહિ, પણ weind ધાતુમાંથી બનેલું છે. હાલ Wend ધાતુમાંથી બનેલું માત્ર ભૂતકાળનું જ રૂપ કાયમ રહ્યું છે. Gō ધાતુમાંથી goes, going, gone, વગેરે રૂપો બને છે, પણ તેમાંથી ભૂતકાળનું રૂપ બનતું નથી.

(૨) મચ્છર.

આ શબ્દ ગર્વ, અદેખાઈ, ઇત્યાદિ અર્થમાં પ્રચરાય છે. મૂળ સંસ્કૃત શબ્દ મત્સર છે, તેનું પ્રાકૃતમાં ત્સ નો છ ધર્મ ભેગવાથી મચ્છર બને છે, જેમકે ગહડ-વહોમાં

અવલમ્બિજળ કં મચ્છરો ફુરડ.

[=સં. કં અવલમ્બ્ય મત્સરઃ સ્ફુરતુ = કાને આધારે મત્સર (મચ્છર, અદેખાઈ) થાય]. પ્રાકૃત મચ્છર નું ગુજરાતીમાં મચ્છર બને છે.

મચ્છર નામનું જે છવડું કરડે છે તેને પણ સંસ્કૃતમાં મત્સર (નારી જાતિ મત્સરા) કહે છે, અને તેનું પણ પ્રાકૃતમાં મચ્છર બની ગુજરાતી મચ્છર થયેલું છે. વળી ગુજરાતીમાં નાન્યતર એક વ. મચ્છરો, બહુ વ. મચ્છરાં બને છે, એમાં છેલ્લા અક્ષરની માત્રા વધવાથી, અર્થવા ભેગાક્ષરની પૂર્વના અક્ષર ઉપરનો બાર (accrue) કાર્તિક મળ્યો પડવાથી, ભેગાક્ષર જ એકવડો યઈ માત્ર છ કાયમ રહે છે. પદ્યર—પદ્યરો,

ત્રિ શબ્દોમાં પણ તેનું જ બને છે. વચ્છ—વાછ (કું) [સં. વત્સ-વચ્છ], વગેરે શબ્દોમાં જુદો જ રસ્તો લેવાય છે, એટલે ભેગાક્ષર એકવડો છ થવાથી પૂર્વેના સ્વર દીર્ઘ થાય છે. (અપૂર્ણ.)

જગત્ની મિત્ર મિત્ર ભાષાઓ.

(આશુ પુ. ૩૬ માત્રા પૂ. ૩૭૭ થી.)

(લખનાર ગ. ગો. બવે.)

તુરનિયન ભાષાઓ.

(૨) યૂરલ આલ્ટાઇક.

આ ભાષાઓની મહોટી ભત છે, તેમાં (અ) સામોયેટિક, (વ) આલ્ટાઇક, (ક) ફિનો ઉગ્રીક એવાં ૩ કુળો છે.

(અ) સામોયેટિક—આ ભાષા બોલનારા લોકો એનિસી અને ઓળી એ બે નદીઓને કાંઠે રહે છે. તેઓની કુલ આંશરે ૧૬,૦૦૦ સુધી જ છે. પણ તેમની પાંચ પેટા ભાષાઓ છે. તે પૈકી એક ભાષાનું મળતાપણું કિચિત્ આર્ય તથા સેમિટિક ભાષા સાથે છે. આ ભાષામાં ભાતિભેદ નથી, પરંતુ વચનો ૩ અને વિભક્તિઓ આઠ છે.

(વ) આલ્ટાઇક—આ ભાષાની (૧) ટુંગુસિક, (૨) મોંગોલિક, અને (૩) તુર્કી, એવી ત્રણ શાખાઓ છે. તે પૈકી પહેલી બે શાખાની પેટા શાખાઓ પૈકી કેટલીકને 'અવિદ્યુતકમ્બલ' ની અવસ્થા હવે પ્રાપ્ત થાય છે, અને તુર્કી ભાષા ત્રીજી વર્ગની અવસ્થામાં આવવા માંડી છે. આ સંધાના ભાષાઓમાં સ્વરૈકતાનતા* છે.

(૧) ટુંગુસિક—આ શાખા ચીન દેશની ઉત્તર સરહદથી તે સૈબીરિયા સુધી અને પશ્ચિમ રેખાંશ ૧૧૩ સુધી પ્રસરેલી છે. આ ભાષા

* સ્વરૈકતાનતા (Vocalic-Harmony) એ ભાષાઓનો વિશેષ પ્રકાર છે. આ પ્રકાર આર્ય અને સેમિટિક સિવાય એશિયા, યૂરપની કેટલીક ભાષામાં છે. શબ્દોના પ્રધાન મૂળમાંનો જે શબ્દ હોય તેને અનુસરી બીજા અપ્રધાન મૂળમાંના શબ્દો બદલાય છે. તંગિલ અને તૈલંગી એ બે ભાષાઓમાં આ નિયમ છે, અને આ ભાષામાં કોઈ કોઈ વખતે પ્રલયમાંના સ્વરો પ્રમાણે પ્રધાન મૂળરૂપનો શબ્દ બદલાય છે. તુર્કી ભાષામાં કઠોર અને મૃદુ એવાં સ્વરોના બે પ્રકાર છે.

બોમ્બેનાર લોકોની સંખ્યા આશરે ૭૦,૦૦૦ ઉપરાંત છે. આમાંની એક જાત ચીન દેશના અધિરાજ્યને તાળે છે તેને મન્દશુ કહે છે. ઇ. સ. ૧૬૪૪ માં એ લોકોએ ચીન દેશ છૂટી હાલ ને રાજવંશ આસે છે તે વંશની સ્થાપના કરી. આ લોકો ને પ્રાન્તગાં રહે છે તેને મન્દશુરિયા (મન્ચુરિયા) કહે છે. આ ભાષામાં પણ સ્વરૂપતાનતા છે.

(અપૂર્ણ.)

કેળવણી ખાતાની ખબરો.

મહેર ખબર.

ફરજીઆત દ્રોઇંગ.

સરકારના ઠરાવ નં. ૧૩૦૭ તા. ૧લી સેપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૭ ને આધારે મહેરખાન ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબ ખાતાના ઇ. નં. ૫૧૪૮ તા. ૨૨ મી નોવેમ્બર સને ૧૮૯૭ થી ફરમાંવે છે, કે શુજરાત મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં જન્યુઆરી સને ૧૮૯૮ થી દાખલ થનાર સધળા વિદ્યાર્થીઓને પહેલા ત્રેડનું દ્રોઇંગ શિખવવામાં આવશે, અને તે વિષય ફરજીઆત ગણાશે.

અમદાવાદ,
તા. ૮-૧૨-૯૭

M. H. Desai,
પ્રિન્સિપલ, યુ. મે. ટ્રેનિંગ કોલેજ.

મહેર ખબર.

નવાં પુસ્તકો.

જા. નં. ૨૫૮

મુખ્યધ તા. ૪-૧૨-૯૭

માહે નવેમ્બર ૧૮૯૭ આખરે નવી છુકો છપાવી વિધીને માટે તૈયાર છે તેમનાં નામ:- હોપ-પાંચમી દર ૦-૬-૦, હોપ-વ્યાકરણ દર ૦-૧-૦.

J. C. Dubash,

કુરુદેશરંગ, સેન્ટ્રલ બુક ડીપો મુખ્યધ.

દરેક શિક્ષક કોપીયુકોના બે દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને બંધબેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇન્ક-પેનથી મહોતે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો યુજરાતી, મરાઠી, ઉરદુ, અંગ્રેજી સહિત ખવાને ઘણી સગવડ ભરેલી છે. દરેક ગોક્ષમાં ૩૦૦—૬ કિંગમ ૩ ૦૦ વેલ્યુએ એકલથી ૧ થી ૬ ગોક્ષ મંગાવનારને ખર્ચના રૂબાટ વધારે લાગશે. ભૂલો જતા નહિ. અને પૈસા પહેલા ગોક્ષવાથી ૧ થી ૬ ગોક્ષના ખર્ચના જે આના લાગશે.

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દરેક શિક્ષક કોપીયુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા. અને કમિશન એજન્ટ. ધોળી તળાવ મુમ્બઈ.

લાભજી લાભ-ભૂમિતિનાં મૂળતત્વની કીમત ચાર આના છે; કમિશન આગળ મુજબ. પણ સામગ્રી સો નકલે ૫૦ ટકા કમિશન. ને ખર્ચ ધરાકને શિર. માણેકલાલ નાગરદાસ. હેડ માસ્તર ગારટન ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ રાજકોટ.

લેલાં. ગણિતનો ઉદ્ધાર કરો. લેલાં.

દરેક સ્કૂલની લાઈબ્રેરીમાં રાખીને (સરકારે મંજૂર કરી છે), ગણિત શિખવવાની પદ્ધતિ વાંચો, શીખો, અને શીખવો.—

આખા ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં પ્રસિદ્ધ અને વપરાતાં.—

લેખક—કર્તા—દેશાર્ધ અમીષર રણછેરાડજી. હાર્દસ્કૂલ. અમદાવાદ (આગળ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં હતો.) ધો. ૧-૨-૩-૪ માટે ત્રીજી આવૃત્તિ. કિંગમ ૦.૭૦, ૦.૭૦, ૦.૭૦, ૦.૭૦.

ધોરણ ૫ માટે પહેલી તથા બીજી આવૃત્તિ (તૈયાર છે.) કિંગમ ૩. ૦.૦૦ શિક્ષકોને બે માત્ર જવાબ આપવામાં આવ્યે (મદદત.)

ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના તમામ પ્રોફેસર, શિક્ષકો, પરીક્ષકો અને સરકારી મુકદ્દમીના મેમ્બરોના અભિપ્રાયોપુસ્તકોની સાથે મોકલવામાં આવશે.

પરદેશી પ્રાદેશોને ૨૦ ટકા કમિશન. ગોક્ષવાનું ખર્ચ તેમને માયે. કર્તા પાસેથી અથવા ધધુકાના મા મળીઅંર ત્રીબોવન પંક્તિ પાસેથી મળશે.

અંગ્રેજીગણિતની સમજુતી. કા. ૩ ૦૦ પોરટેજ સાથે. પાંચે, દશ; દશે, પંદર; વીસે, વીસ; અને પચીસે, પચીસ ટકા કમિશન. વે. પે. ખર્ચ લેનારને શિર. મુશાલદારા ગોક્ષદારા. મુંબઈએક. અમદાવાદ.

બંદુ બંદુયાક શાહી—દરેક પડીકામાંથી સવાશેર શાહી ચર્ચાકે એવાં આક પડીકાંનો એક રૂપીઓ. પોરટેજના ચાર આના વધારે. નમૂનો જોઈ એ તો અર્ધા આનાની ટિકિટ મોકલવી શાહ નારણજીવિ. અગરશીમુ. વઢવાળ શહેર.

શાળોપયોગી લેખ ચંદ્રિકા—એગા બરુરના પંચો, દસ્તાવેજને, અને ગરજો વગેરે મનોવત્ત મદિન છે. કિ. ૦.૦૦ પો. ૦.૦૦ શાળોપયોગી દેશીનામું—કિ. ૦.૦૦ પો. ૦.૦૦ આખા અન્ને ગાયકવાડ સ.ના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર દીધાં છે. છ. કા. માટે મુ. છ.ના કે. ખજાનો મંજૂર કરેલું દેશીનામું પત્રવ્યવહાર કે લેખચંદ્રિકા, આ ૨ કિ. દરેકની ૦.૦૦ પો. ૦.૦૦. સર્વજનપર ચિકિત્સા—તાવને માટે અન્ન—કિ. ૩ ૧ પો. ૦.૦૦. સર્વસંસ્કાર—૭૮ પો. ૭૩ મુનીના ચર્ચાકેડના અને પ્રેરકના, કિ. ૦.૦૦ પો. ૦.૦૦ ગાક. પ્રતધી ૨૦૦૦. દશવીપો, માદ. છગનલાલ લલિતુ લાઈકાં.

નારીતત્વ—એક અપૂર્વ ઝંગાલી ગ્રંથનું ભાષાંતર—મૂળ ગ્રંથે માટે લાંબાં
પત્રોનાં મતે. સુરભિપતાઘ-જનમંડળને તેમાં સ્ત્રીઓને આ ગ્રંથ વાંચવાની
અમે ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. ભારતી-સ્ત્રીઓને માટે ને ગ્રંથો છે તેમાં
આ સર્વોત્તમ છે. મંછવિની-દરેક સ્ત્રીને આ ગ્રંથ વાંચવાની અમે આમંત્રણ
ભલામણ કરીએ છીએ. ઈ. ઈ. ભાષાંતર શુદ્ધ અને સરળ કરવામાં આવ્યું છે.
એમાં જે કંઈ નફે થશે તો તે કેળવણી ખાતાના લાભ માટે વાપરવાનો છે.
તેથી આ ગ્રંથને આશ્રય આપવા વિનંતિ છે. ડૉ. રા. ૧ પોસ્ટેજ જુદું.
તાકીદથી નામ મોકાવો. દામોદર. વ. સાહ તા. રૂ. મા જાહેરાતવાદ.

જેસિંગકાવ્ય. મૂળ કિંમત રૂ. ૪) ઘટાડેલી. કિંમત રૂ. ૧૫

જેસિંગકાવ્ય નાગેનું મોટું ૮૦૦ પૃથ્વું પાકા પૃથ્વું કાવ્ય, પુસ્તક છ-
પાઈ જલાર પડેલું છે. ને દૂક પગારના મહેતાજીઓ વગેરેને લેવા બની
શકે એમ સમજી લાલ તેની કિંમત ઘટાડી દર પ્રતનો રૂ. ૧૫ રાખી છે.
માટે લેવા મરજી હશે તેને વેલ્યુપેએગલથી મોકલવામાં આવશે. પોસ્ટ ખ-
ર્ચ દર પ્રતનો રૂ. ૦-૩-૧ લેનારને શિર છે. પણ પાંચ પ્રત બેગી મંગા
વનારને પોસ્ટ ખર્ચ માફ છે. તા. ૧૦-૧૧-૯૬.

કાવ્ય. જેસિંગલાઈ ત્રીકમદાસ રાહી. મુ. ખાવળા—નિલ્લે અમદાવાદ.

ભારત વર્ષનો ઇતિહાસ—આજ્ઞાત ત્રીજી ધનામને લાઇબ્રેરીમાં
રાખી સરકારે મંજૂર કરેલો. આ વિષયમાં પડતી આડચણી દૂર કરનાર
કિ. ાન્ પો. જુદું. વેરા. રેવાશંકર પ્રાચીસંકર ન્યુ. ઈ. રુકા—અમદાવાદ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ દશમી. કિ. ૪ આના.
શુભમઈ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. ખ. ના ઈ. નં.
૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના દરાર મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત
નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી જાણ વ્યાકરણ' આવૃત્તિ.
ખીછું. કિ ૪ આના. પોસ્ટેજ બંનેનું માફ. કિંગિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦.
નંમથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વે. પે. ખર્ચ મંગાવનારને શિર છે.
પ્રેમચંદ કરમચંદ, સાહ. સખડે.એ ઈ. ગોહિલવાડ મુસ્વારી. ભાવનગર.

જેસિંગકાવ્યે અમદાવાદમાં છુટ્ટોલર અને કિંગિશન એજન્ટની મોટી વગ-
વાળી દુકાન કેટલાંક વરસથી હવાટેલી છે તેમાં સરકારી ગુજરાતી નિયા-
ઓમાં તથા લાઈસેન્સોમાં અને એજાવનાંકુલર મૂલોમાં આવતાં ગુજ-
રાતી, અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત આદિ પુસ્તકો મળે છે એટલું જ નહિ પણ
તે સિવાય ખીજી ઘણી જાતનાં પુસ્તકો મળે છે. વળી આ સિવાય ખીજી
હર દોઈ પુસ્તકો માત્ર સંકડે ૧ ટકા દરજાઈથી મોકલાવી આપવામાં આવે-
છે. ત્રોકડેથી કે વેલ્યુપેએગલથી મોકલવામાં આવે છે. હિધાર આપતા નથી.

સા. ખા. લાલશંકર ઉગિયાસંકર કૃત અંગગણિતનાં મૂળતત્વોના હમે
મુખ્ય એજન્ટ છીએ. તેમ જ સા. રા. મુશાલદાસ મોકલદાસ કૃત અંગ-
ગણિતની સમગ્રુતી પણ તેમની જાહેરખબર પ્રમાણે હમારે લાંબી ગળશે.
કર નીલકંઠરાય કૃત સ્ત્રી મિત્ર કિ. ૦-૮-૦ તથા મદ્યમ સા. સા.
પતરામકૃત પુસ્તકો તથા ગુજરાત વનોકુલર સોસાઈટીએ પ્રસિદ્ધ કરેલાં

પુસ્તકો હમારે સાંથી ગળશે. સાકરલાલ બુલાખીદાસ એન્ડ કો.
બ્રુક સેલર્સ. પબ્લિશર્સ એન્ડ કમિશન એજન્ટ્સ અમદાવાદ, રિચીરોડ.

સોનેરીતક-કિમતી ભેટ !!

મહાજન-મંડળ.

“મહાજન મંડળ” નામે અપૂર્વ ગ્રંથ હાલમાં મારા તરફથી છપા-
ઇને બહાર પડ્યો છે. જેની અંદર ગાસ્તવર્ષના પ્રાચીન તથા અર્વાચીન
સંગમગ ૪૦૦ મહાભાવનો જેવો કે:-વૃષભિઓ, પ્રધાનો, ગદ્યર્પિઓ,
મહા પંડિતો, ધર્મપ્રવર્તકો, મહાકવિઓ, મોટા બકતો વૈદ્યો, સંગીત શા-
સ્ત્રીઓ, પરોપકારી જનો. નાગોક્તિ પુરુષો અને સાક્ષરો, મહા સતીઓ,
વીરાંગનાઓ, વિદુષી બાઈઓ અથવા પંડિતાઓ, અને વિદેશી ધર્મપ્રવર્ત-
કો, ઇલાહિનાં હુવનચરિત્ર બહુ વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યા છે. એ
ગ્રંથ રૌપ્ય આઠપેશ ૧૫૦૦ પૃષ્ઠનો છે. અને તેનાં પુણં ધણાંજ શોભિતાં
સોનેરી નાગવાણાં ખાસ વિશ્વવતમાં તૈયાર કરાવી મંગાવેલાં છે, આ ગ્રંથની
તમામ એટલે (૧૫૦) હતી તે મુંબાઈવાળા ઠ. વસનંદ પરમારે આહ-
વાળાને સામટી વેચાણુ આપી છે માટે એ વિશેના આરડેરે તેમના તરફ
મુંબાઈમાં કાગ્ગદેરી રોડ એવે સરનામે મોકલવાં કીમત સર્વેને માટે
રૂ. ૭૫ પોસ્ટેજ મફત. આ ગ્રંથ વિદ્વાન અને પ્રભુપ્રિય શ્રીમંત મહારાજ
શ્રી શિયાલુરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસ એલ સમશેરજીભાઈદુરને
તેમની ખાસ પરવાનગીયાં અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ તેના અગ્ર-
ભાગે એ નામદારશ્રીની સુંદર છાપી મુકવામાં આવી છે. ગુર્જર ભાષામાં
આવેો મોટો અને ઉત્તમ ગ્રંથ આ પ્રથમજ છે, એવો ધણા વિદ્વાનોને
અભિપ્રાય છે. ધણી પ્રતો થોડાજ વખતમાં ખપી ગઈ છે. એજ તેની
ગદતાની પ્રતીતિ છે. હવે જુજ પ્રતો રહી છે, માટે સત્તર મંગાવી લ્યો.
જે “વહેલા તે પહેલા.” આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તથા અનુક્રમણિકાનું
ચોપાનીક જેમને જોઈએ તેમણે આડખા આનાની ટીકટ મોકલી મંગાવી લેવું.

મુ. આંબલીઆરા.

કપડવણજ પોસ્ટ.

મગનલાલ નરેન્દ્રભટ્ટાર પટેલ.

“સેસરચિત્ર કાદંબરી” ઇલાહિનો કર્તા.

પ્રાથમિક શાળા તથા ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાક્ટિસિંગ સ્કુલ માટે મે. ડિરે-
ક્ટર સાહેબે મંજુર કરેલા.

ગુજરાતી મૃણાકરોના નકશા.

કિમત ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

સ્કુલ લાઇબ્રેરી માટે ડિરેક્ટર સાહેબે મંજુર કરેલો.

ગુજરાતી શબ્દાર્થ સિન્ધુ.

આમાં નર્મ કોપ કરતાં વર્ધારે સમ્પ્રદાનો સમાવેશ છે. અક્ષરો ગ્રી-
ણા, કામગ ઉચા, સુંદર છાપ સોનેરી નામ સાથે કપડાનું મન્યુપ્ત પૂરું.
કીમત રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૫-૦

સંસ્કૃત ગુજરાતી શબ્દ કોષ.

મંજા સંસ્કૃત કોષોને આધારે તૈયાર કરેલો, પુષ્કળ શબ્દના સમૃદ્ધ વાળો,
નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં ઉત્તમ અક્ષરે ઉચા કામગ ઉપર છાપેલો, સોનેરી નામના

કંપાના પૂહાનો, કિમંત રૂ. ૪-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૬-૦
 જીતકર વાડી ગીરગામ. } રામદાસ કાશીદાસ મોદીની. કંપની.
 પુસ્તક પ્રસારક મંડળી ગુજાઇ.

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્યર્થ ઇલાક
 ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અગ્રણીઓના મત લઈ ગુજર
 અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરો
 કદ તથા લખાણની રૂબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ
 પીબુકો ફરતાં ચઢીઆતી યથાની ખાત્રી યથા પછી, છપાવી બહાર પાડી

સુચ સિદ્ધકો આગળ સેકંડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીબુ
 બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેની કેટલીક સમ્યનાઓ, તેમ
 અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અર્થ મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સફાઈ ને સુન્દરતા બળવવા માટે ત્રણાનાં પત્ર
 (કોપરપેપર) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુર
 સુન્દર રંગની સાદીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર જ્યાં ટકાઉ વાપરેલાં છે

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી એ
 જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી ક્લમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય
 છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ ક્લમ અક્ષરનું બાળકોને પાડું જ્ઞાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેજે અક્ષર
 કાઢે ભારે હાથે કુજે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધારતી
 રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને
 ઘૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ ઠરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી
 ઘૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. યોથું ધોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્યે વળગે છે, ને
 ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન
 થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે. દારણકે પછી અક્ષર સુધારવાનો
 તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જ્યાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે જોટ
 હમારી કોપીબુકોનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે કારણ
 કે તેમાં બહુદારમાં ધણાં ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે
 જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસંદ પડેલાં છે.
 એ કોપીબુકો દેશવિરના ખરીદ કરનારને સેકંડે ત્રીજા ટકા હામશનથી
 આપવામાં આવશે અને રૂ. ૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું.
 પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકંડે અર્ધો ટકા હકારાત્મક લઈ
 મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ટેકાણું—આત્મારામ અને દલા-
 ભાઈની કમ્પની રંગારી સ્ટ્રીટ, સુખ્યર્થ.

આત્મારામ અને દલાભાઈની કમ્પની દ. દલાભાઈ દારકાદાસ દેસાઈ

અંક ૨ જો.

પુસ્તક ૩૭ મું.

The Gujarati School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૯૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભાસ, એશિયા અને યુરોપની સરળ ભૂગોળ.	૩૩
ગુજરાતી ભાષાની જોડણી.	૩૮
દેશનાંદ્રની અપભ્રંશ ભાષા	૪૩
પેરોલોઝી.....	૪૮
વાક્ય રચના અને નિબંધ	૫૩
ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.	૫૪
સામાન્ય પદાર્થ વિષે. પાઠ	૫૭
જગતની ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓ-તુરાનિયન ભાષાઓ.	૬૦
મિ. ધરમસી ધનામી સ્પર્ધા.	૬૩

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

કેળવણી જાહેર સ્વરો.

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરણ કાવસણ માસ્તરની.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

આઠ ભાગમાં.

કેળવણી ખાતાના દાલના તથા આગતા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બનીતા ગૃહસ્થો, પ્રેક્ષકો પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્ય તથા ગુજરાતના સર્વ જાહેર છાત્રા તરફથી એકે અથવા તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માણ ઇન્સ્પેક્ટર ઇન્ચાર્જ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીબુક જ વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

મુખ્ય તથા સુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોઇન્ટ સ્કૂલકમિટીના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વ કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાખાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીબુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

જો કોપીબુકો માટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સટિફિકેટ મળેલાં છે તેમનાં નામ વાંચવાથી ખાત્રી થશે. તેમાંથી થોડાં નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે. એમ. એટલિફ. એમ. એ. માણ ડિરેક્ટર એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર.

ટી. બી. કપૂરજી. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.

ઈ. જી. હસ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માણ ઇન્સ્પેક્ટર.

આ. સા. દોરાજી એલ્ડર જીગી, બી. એ. ઉ. વિ. ના. માણ એ.

ઈ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. આ. ગોપાળજી સૂરભાઈ દેસાઈ, ઉ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માણ આ. ઇ.

રા. આ. હરગોવિન્દલાલ હારકાદાસ કાંટાવાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માણ ડિ.

રા. સા. દલપતરામ પ્રાણજીવન ખખખર, કચ્છના માણ એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેસાની કેળવણીમાં બાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

જોનરેબલ ક્વેરીલાલ ઉગિયાશંકર માસિક.

જોનરેબલ. કાશીનાથ ત્ર્યંબક નેલંગ એમ. એ., એલ. એલ. બી.

સી. આઈ. ઇ; મુખ્યની હાઈ કોર્ટના માણ જજ.

રા. આ. શંકર પાંડુરંગ પંડિત, એમ. એ; માણ એરિએન્સ ટ્રાન્સેક્ટ.

રા. રા. નર્મીનદાસ તુલસીદાસ મારકતીઆ. બી. એ; એલ. એલ. બી,

મુખ્યની હાઈ કોર્ટના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના ગુજરાતીના પરીક્ષક.

હિ. આ. અણિભાઈ જશભાઈ, દિવાન બહદુર; વડોદરા.

રા. આ. લાલશંકર ઉગિયાશંકર ત્રવાડી, સેઓડિનેટ જજ, અમદાવાદ.

પ્રમગિન, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, ભરૂચ સમાચાર, કિતેન્દ્રુ.
દરકતશિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા વ્યાપારીઓ જેઓ, ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વેનો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને નુકસાન પૂગે તેના બિખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વેન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. દુડી મોકલાવનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે ભારતરોને તથા બ્રિટીશરોને વિનિતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરકતશિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમેએ બીજી કોઈપણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકડે ૧ એક ટકાના કમિશનથી મોકલી આપવાની ગેરવણી કરી છે. એક વખત કામ પાડી નોંધાયા ખાત્રી થશે, પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની ગરજ હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું:

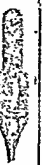

નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

નમુના

આ.દર.ક. કાવરસ.જી માસ્તરની

દરકતશિક્ષક કોપીબુકોની

ગદાલપેનોના

							
નં.૧૨૨.	નં.૩.	નં.૪.	નં.૫.	નં.૬.	નં.૭.	નં.૮.	નં.૯.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૩૭ સું.

ફેબ્રુઆરી

૧૮૯૬,

અંક ૩ નો.

માસ.

એશિયા અને યુરોપની સરળ જૂઓળ એ નામની, “પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓના ખાસ ઉપયોગ સાર ” રૂપાલની આર્ય જ્ઞાનોદ્ધર્મક સમાના અધિપતિ રા. ગૌરીસંકર જેઠાભાઈ દિવેદીએ બનાવેલી, બે આનાની કિંમતની, ન્હાનાં છતાણીસ પાનાંની ચોપડી કર્પાએ હમને મોકલી છે. મોટા આગલના આ બે ખંડોની જૂઓળ લખવાને કલાંની સ્ત્રી ચોરસતા છે. તે એમાં જુદાબુદ નથી. પુસ્તક રચનામાં મહત્ત્વ કરનારનાં ફેટલાં નામ આપ્યાં છે તે પણ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલાં જુદાતાં નથી, અન્ય કલાં પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે, “આ પુસ્તક પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડે એવા હેતુથી જે બાજતો જોઈતી ને જરૂરીક હતી, તે લઈ બાકીની એક તરફે કાઢી નાંખવામાં આવી છે; કારણ તે બાજતો નહીં અને કંટાળો આપે એવી હતી; એટલે તેની આં રચણે જરૂર નથી. ”

પુસ્તક તપાસતાં તેમાં નામોની લાંબી ટીપો સિવાય ખીજું કંઈ નજરે પડતું નથી. એક બે રચણે હેતુકળ અને વસ્તીના લાંબા આંકડા આપ્યા છે, બાકી સધળે ઠેકાણે નામોનો દરીઓ રેલી રચો છે. આખી ચોપડીમાં ફેટલાં નામ સંખ્યામાં છે તે ગણવાને હમને પુસ્તક નથી, પણ અનાયાસ એક પાનાનાં નામ જોતાં તે ૭૦ થાય છે. દર પાને સરેરાશ ૫૦ થી ૭૦ સુધી નામ આપેલાં ગણીએ, તો આખી ચોપડીમાં સુમારે ૨૫૦૦ નામોની અજમાયશ આવે છે. બજેવતો દિવસે શુદ્ધ ઋષિઓની વંશાવળી બધી જાય છે, તેમ આ ચોપડીમાં પાંચમા ધો-

રણનાં બાળકોએ કાંઈ પણ વર્ણન વિના સુમારે અદી હજાર નામ ગોખી જવાનાં છે. દીપોના એક બે દાખલા અહિં આપીએ છીએ : “ જર્મની અને પ્રુશીયાનાં શહેરો—બર્લિન એ રાજધાની છે. લીપ્ઝીક, ડાન્ઝીક, ગાર્ટન, મ્યુનીચ, સાલ, સ્ટર્ટીન, એસ્લા, માગડીબર્ગ, હામ્બર્ગ, કીલ, દ્યુબેક, કીનીગ્સબર્ગ, ડ્રેસ્ડન, આલ્ટોના, શ્વેમન, સ્ટાસબુર્ગ, બ્રન્સીક, ઓદરેનબર્ગ, વીમર છે.” “ જુલીરો—સ્કોટલેન્ડમાં ડનેટહેડ, ગાલોવે લોમલ, ડંકન્સપીહેડબરો છે. આર્યેલેન્ડની ઉત્તરે મલીનહેડ, ફેરહેદ, અને કલીયર છે..... ઓર્ટીગલ, શીનેસ્ટર, ટ્રાફલગર પોઇટ, ક્રુઝ, ટરીફ, વાર્પ, એ રપેનમાં છે..... માટાપાન, કોલોના, એક્લા, એગ્રીસમાં છે ” એક પણ નામની સાથે કાંઈ વર્ણન નથી. વળી આપેલાં નામો હમેશા ખરાં કે ચોખ્ખા અનુક્રમમાં ગણાવેલાં જણાતાં નથી. સિલોન અને લંકા એવા બે જુદા બેટ આપ્યા છે. વ્યાપારની વસ્તુઓનાં નામ પણ ઋષિઓની વંશાવળીની માફક જ ગણાયાં છે. “તુર્કસ્તાનમાં—ધાન્ય, ફળ, દારૂ, તમાકુ, રેશમ, રૂ, ઉન, બકરાં અંગોરા નામે યાય છે, અફીણ, લોહચુંબક, તાંબું, વગેરે ખનીજો માટે પ્રખ્યાત છે.” “ શિયામાં—ધાન્ય, સણ, બીંડો, ઇમારતી લાકડું, ચરખી, તેલ, ઉન, ચાંમડાં, સલોમ ચર્મ, ડામર, પારદર્શક, સરેય, ચુરલ પર્વતમાં ધાતુની સારી ખાણો છે.” અહિં અને ખીજે ઢેકાણે વ્યાકરણ અને જોડણીની ભૂલો દેખાય છે. આ દેશોની કઈ ખાસ ભૂતળ રચનાથી કે હવાના સજબથી ગણાવેલી વસ્તુઓ પેદા થાય છે, અને તેથી લોકોના ઉદ્યોગ, જિંદગી, સુખ, રીતભાત, રાજ્યવસ્થા, વગેરે ઉપર શી અસર થાય છે તે બતાવવાની ગ્રંથ કર્તાએ તરફી લીધી નથી. કાંઈ જગ્યાનું ચિત્ર બાળકની આંખ આગળ ખડું થાય એવું એકે વર્ણન પણ આપ્યું નથી. લંકાં એટલે લ ને માયે અનુસ્વાર અને ક ને કાનો તથા અનુસ્વાર, એટલે જ બાળકને ભાસ થાય છે. જે નામ આપ્યાં છે તેમનો માથુસની જિંદગી સાથે સમ્બંધ જોડવાના પ્રયત્નનું સ્વપ્નું પણ દેખાતું નથી. વિદ્યાર્થીની દ્રવ્યના શક્તિ કે તર્ક શક્તિ કેળવાય એવી હકીકત આપવી એ ગ્રંથ કર્તાને મન “નજીવું, બિન જરૂરી, અને દંટાળો આપનાર” છે. તેમને વિચારે નામોની લાંબી યાદીઓ ગોળવી એ જ “અત્યંત, ઉપયોગી”

છે. મન્ય કર્તાએ કાઈ ઠેકાણે શિક્ષકનું કામ કર્યું છે કે નહિ, અને કેળવણી એટલે શું તે એ સમજે છે કે કેમ તે પુસ્તકથી જાણાતું નથી. હમને લાગે છે કે બાળકોને યોગ્ય કેળવણી આપવા કરતાં ચોપડીથી પૈસા પેદા કરવા એ તેમને વિચારે વધારે આગતું છે.

બૂગેળ વિદ્યા કેમ શિખવવી અને તેનાં પુસ્તકો કેવાં હોવાં જોઈએ એ બાબત વારંવાર વિવેચન થાય છે, છતાં હજી આવી ગોખણીઆ, બાળકની બુદ્ધિને હાનિ પહોચાડનારી ચોપડીઓ ચોકબન્ધ નીકળે છે એ વિસ્મય પમાડનારું છે. આ ચોપડીની આ કેટલામી આવૃત્તિ છે, અથવા કેટલા હજાર નકલો છપાવી છે તે બતાવ્યું નથી, છતાં એવી જ બીજી નઠારી ચોપડીઓની માફક આની પણ ધણી નકલો ખપતી હશે એમ ધારીએ છીએ, આ કામમાં મુખ્ય વાંક શિક્ષકોનો છે. તેઓ બાળકોનું હિત ન વિચારતાં કમિશનની લાલચે આવી વિનાશકારી ચોપડીઓની લાખો નકલો ખપાવી આપે છે. સઘળા શિક્ષકોને અને ખરી કેળવણીના સઘળા શુભ ચિન્તકોને હમારી નમ્ર વિનંતિ છે, કે આવતી હોળીને દિવસે તેમણે આવી સઘળી ચોપડીઓનો એક મ્હોટો ઢગલો કરી સળગાવી મૂકવો. એથી હોળી માતા પ્રસન્ન થશે, અને બાળકોનું બહુ થશે.

ચોપડીને ૪૨ મે પાને “અગાઉથી થનાર માહકોનાં મુબારક નામ,” અને તેમણે રાખેલી નકલોની સંખ્યા આપી છે. તેમાંથી નીચે ઘોડાં ઉતારો કરીએ છીએ:

મેસાણા—મે. હમનલાલ અમુલખ હે. મા. સા. — ૫૦ નકલો.

સિદ્ધપુર—મે. નારણલાલ ગીરધર દાકર મારતર સાહેબ.— ૨૦ “

સરદવ તા. કલોલ—મે. મોહનલાલ ઉમેદરામ, હે. મા.

સ. ગુ. નિશાળના. — ૨૦ “

“ “ “ —રા. મોહનલાલ રામશંકર દવે, આસિ.

સરદવ.—૧૬૨ “

“ “ “ —રા. મગનલાલ અમીરામ, પે. આ.— ૫ “

“ “ “ —રા. ઝીણાલાલ નારણદાસ, આ. મા.— ૧૦ “

સરદવ તા. કલોલ—રા. ખોડાભાઈ ઉગ્રમદાસ, આ. માસ્તર— પે નકલો.

વિસંનગર—લક્ષ્મીશંકર વૈળનાથજી માસ્તર સાહેબ— ૨૫ „

ચુંગ તા. વિસંનગર—મે. કુખેરેભાઈ મનસુખરામ હે. ગા. સા.— ૨૫ „

અધાર તા. પાટણ—રા. કુખેરભાઈ શીવરામ, સ્કુલ માસ્તર સાહેબ— ૨૫ „

બાળવા તા. કલોલ—રા. મગનલાલ ઉમેદરામ, સ. ગુ. ની. મહેતાજી— ૨૫ „

નાદરી તા. કલોલ—રા. લંચુંભાઈ દામોદર, સ. આ. મેહેતાજી— ૧૦ „

રૂપાલ તા. કલોલ—પ્રીય આત્મિક કાળીદાસ દસસુખરામ,

માસ્તર સા. કડી— ૨૫૦ „

„ „ „ —મે. શંભુલાલ ઉગ્રનાથ, હે. માસ્તર— ૨૫ „

„ „ „ —રા. પુંજભાઈ તળેશીભાઈ, પે. આ. મા.— ૧૦ „

„ „ „ —રા. જોડાલાલ વૈળનાથજી, બી. આ. મા.— ૧૫ „

„ „ „ —રા. મગનલાલ રઘુભાઈ, આ. મા.— ૧૫ „

„ „ „ —રા. ખોડાભાઈ દિર્ભતરામ, ક. રા. મે.— ૧૫ „

„ „ „ —મે. મોધંધણ સંગલજી, સ્કુલ. મા.

સાહેબ કાલખડા— ૨૫ „

સાંકપુર, કડી —રા. યુનીલાલ દિમતલાલ, આ. માસ્તર— ૧૦ „

માલેકપુર તા. વડનગર—રા. કૃષ્ણરામ મનસુખરામ, શાળા

માસ્તર સાહેબ— ૫૦ „

ભિરટમાં જન્મને ચિક્ષક તરીકે જન્મ્યાવ્યા છે તેમનાં જ નામ હમે અ-

ને. હતાવી. છે. તે બધા ગાયકવાડી રાજ્યતા મહેતાજીઓ અને આ-

સિરટો છે. તેમણે અગાઉથી આશ્રય આપ્યો છે એટલે તેઓ તો આ-

પડીને પસન્દ કરી જ ચૂક્યા છે, અને તેને પોતપોતાના વિદ્યાર્થીઓમાં ઉ-

તેજન આશ્રય વિના રહેશે નહિ. એમ ન હોય તો “ પ્રીય આત્મિક

કાળીદાસ દસસુખરામ, માસ્તર સા. કડી ” એ ૨૫૦ નકલો લીધી

છે. તેનો તેઓ શો ઉપયોગ કરશે ? બીજા કેટલાક ચિક્ષકોએ ૧૬૨, ૫૦,

૨૫, ૨૦, ૧૫, ૧૦, એમ જ્યાંજ્યાં નકલો રાખી છે તે પણ ધણું કરી

વિદ્યાર્થીઓમાં જ નશે. અન્યકાર ૪૩ મે પાને લખે છે કે, “ હંખાવ્યા અ-

ગાઉ હોતેજન-ખાતર ભુકો, ખેંચાઈ મઈએ, અને હાલ તો યોડી જ નકલો

બાકી છે, જરૂર હોય તેમણે જન્મ્યાવેલે કાઈ પણ દેઠાણેથી મંગાવી લેવી.

સેંકડે પચીસ ટકા સામગ્રી લેનારને કમીશન મળશે. આ છેલ્લાં શબ્દોમાં રહેલા જાદુથી જ આવી તુકસાનદારક ચોપડીઓની વારંવાર મના કર્યા છતાં હજારો નકલો ખર્ચે છે, અને એ જ જાદુને લીધે કદાચ ઉપર કહેલા શિક્ષકોએ ધણી નકલો રાખી હશે.

અન્ય કસ્ટા ચોપડીને ૪૪ મે પાને જણાવે છે કે તેમણે ગુજરાતનો પ્રશ્નોત્તર ઇતિહાસ કિમ્મત ૦—૧—૬, ગાયકવાડી રાજ્યની સરળ ભૂગોળ કિમ્મત ૦—૧—૬, વગેરે ચોપડીઓ પ્રસિદ્ધ કરી છે, અને લખે છે કે, “જથામન્થ ખરીદનારને ઘણું કમીશન આપવામાં આવશે. હજારો નકલો ઉપયોગી થઈ પડવાથી માગણી થાય છે.” “મળવાનાં ઠેકાણાં—

કંડ તા. કડી—ગાંધીજીનાં કાળાંકર કેવળરામ.

સિદ્ધપુર—દાકર નારાયણલાલ ગિરધરલાલ ભારતર સ. શ્રી. નિશાળમાં.

સરદય—મોહનલાલ રામચંદર દિવેદી ભારતર.

કડી—રા. રા. કાળીદાસ દલસુખરામ ભારતર સાહેબ મુખ્ય શાળા, વડોદરા રોડ.

મલેકપુર તા. વડનગર—મી. કૃષ્ણારામ મનસુખરામ ત્રિવેદી, શાળા ભારતર સાહેબ.

જેતલ વાસણ—રા. રા. સાંકળેશ્વર હરિશંકર દિવેદી, માન્ટ શાળા ભારતર.

રાજપુર તા. કડી—ચુનીલાલ હિંગતરામ ગાંધીરામ.”

આ રીતે ભારતરો જ “અગાકથી આહક” થાય, તે જ વેચવાનું કામ કરે, અને તેઓ “ઘણું કમીશન” કમાય, એટલે આવી હાનિદારક ચોપડીઓનો પ્રસાર થાય એ નવાઈ જેવું નથી. મુખ્યત્વે આ ચોપડી હજી ગાયકવાડી રાજ્યના ઉત્તર ભાગથી આગળ વધી દેખાતી નથી. હમે આ વાત ગાયકવાડી રાજ્યના કેળવણી ખાતાના ધ્યાન પર લાવીએ છીએ, અને મન્યૂત બક્ષામણ કરીએ છીએ કે જ્યાં એ પ્રસરી હોય ત્યાં તેને જાન્ય કરવી, અને બીજા ઠેકાણે પ્રસરતી અટકાવવી. આ ચોપડી અમદાવાદમાં છપાઈ છે, અને બનાવનારના એક જે

એન્ટે એ શહેરમાં પણ છે, માટે અમદાવાદની સ્કૂલ કમિટીને અને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યના ડેપ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબોને પણ હમે તેવી જ ભલામણ કરીએ છીએ.

છેવટે જે શિક્ષકોનાં અને નામ આપવાં પડ્યાં છે તેમની ક્ષમા માગીએ છીએ. હમે તેમને ખાત્રી આપીએ છીએ કે હમારો હેતુ કોઈ રીતે તેમને ફજેત કરવાનો કે તુકસાનીમાં આણવાનો નથી. આવી ચોપડીઓ પ્રસરતી અટકે, અને કેળવણી ખરાં મૂળતરતો મુજબ અપાય એટલી જ હમારી ઇચ્છા છે. હમે આશા રાખીએ છીએ કે હવે પછી કોઈ શિક્ષક આવી ગોખણીઆ ચોપડીઓને ઉત્તેજન આપશે નહિ.

ગુજરાતી જોડણી.

(આશુ ૫૪ ૧૨ થી.)

શાન્ત અ.

હમે આગળ કહ્યું છે, કે સંસ્કૃતમાં જે અક્ષરો લખાય છે તે સંધળાનું ઉચ્ચારણ થાય છે, અને જે ઉચ્ચારણો થાય છે તે બધાં લખાય છે. જ્યારે વ્યંજનમાં સ્વર મળેલો હોતો નથી ત્યારે લખવામાં તેની નીચે વિરામ (\ આતું વ્યંજન ચિન્હ) કરવામાં આવે છે, જેમકે—
ચર્, જીવ્, નામન્, યશસ્, સમ્પદ્ ઇત્યાદિ. પરન્તુ ગુજરાતીમાં ચર્, જીવ્ આદિ ધાતુઓ, તથા આશિસ્, વિદ્વાન્, રાજન્, શરદ્, સમ્પદ્ આદિ શબ્દો હજી સંસ્કૃતની માફક (વ્યંજનાન્ત) જોડાય છે, છતાં વિરામ લખવાનો વહિવટ અન્ધ ધવાથી તેમના અન્ત્ય વ્યંજનમાં અમળ્યો હોય એમ તેમને લખવામાં આવે છે, જેમકે—ચર, જીવ, આશિષ, વિદ્વાન, રાજન, શરદ, સમ્પદ, વગેરે. વળી જીવિ, રામ, લોક, દેવ આદિ અકારાન્ત શબ્દો ગુજરાતીમાં સંસ્કૃતની માફક લખાવા છતાં વ્યંજનાન્ત (જીવ્ રામ્, લોક્, દેવ્) હોય એમ જોડાય છે. સંસ્કૃતના કેટલાક વ્યંજનાન્ત શબ્દો પ્રાકૃત ભાષામાં આવતાં તેમના અન્ત્ય વ્યંજનનો લોપ

યવાથી સ્વરાન્ત ગને છે, અને તેમનો બાકી રહેલો ભાગ પૂર્ણ બો-
લાય છે, જેમકે, સં. નામન—પ્રા. નામ, સં. યશસ્—પ્રા. જંસં,
વગેરે. આ શબ્દો પ્રાકૃત દ્વારા શુભરાતીમાં આવ્યા છે, અને પ્રાકૃતની
માફક લખાય છે, છતાં બોલવામાં તેમના પણ અન્ત્ય અં નો સોપ થઈ
જાય છે તે વ્યંજનાન્ત (નામ્, જશ્, વગેરે) હોય એમ તેમનું ઉચ્ચારણ
થાય છે.

આ રીતે શુભરાતી બાપાના કેટલાક શબ્દોમાં અ મેળવીને પૂરો
વ્યંજન લખાયા છતાં અ નો ઉચ્ચાર થતો નથી, તેને શાન્ત અ એવું
નામ આપીશું. ક્યે ક્યે રથજે અ શાન્ત હોય છે, અને ક્યાં તેનું ઉચ્ચા-
રણ થાય છે, તે બાબત ઘોડા નિયમ થઈ શકે છે તે નીચે આપીએ છીએ.
(૧) શબ્દની શરૂઆતના અક્ષરમાં મળેલો અ હમેશા પૂર્ણ
બોલાય છે, જેમકે—

ધર, મન, કળા, કદી, ચરણ, કડળ, કપાસ, કણખી, કરવત,
મતાદાર, કળજીઅત, ઇત્યાદિ.

(૨) શબ્દના અન્ત્ય અક્ષરમાં મળેલો અ હમેશા શાન્ત રહે છે,
એટલે તેનો ઉચ્ચાર થતો નથી, જેમકે—

ધર, મન, રણ, રામ, ચોર, હીર, અક્ષર, ચરણ, ઘોખણ,
અખણ, કડળ, કપાસ, કાપડ, કરવત, મતાદાર, ચોખવડ, કાળીઅણ,
અકળામણ, ગડગડાટ, કળજીઅત, ઇત્યાદિ.

પરંતુ શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દનો અન્ત્યાક્ષર જોડાક્ષર હોય તો તેમાં
મળેલા અનું ઉચ્ચારણ થાય છે, જેમકે—કર્મ, રત્ન, વિષ્ણુ, પુત્ર,
ચિત્ર, પાત્ર, પુત્ર, શબ્દ, પવિત્ર, ચરિત્ર, ઇત્યાદિ.

(૩) ત્રણ અક્ષરના શબ્દમાં વચલા તથા છેડેના અક્ષરમાં અ
મળ્યો હોય તો વચલા અક્ષરનો અ પૂર્ણ બોલાય છે (અને બીજા
નિયમ પ્રમાણે અન્ત્ય અ શાન્ત રહે છે), જેમકે—

મચ્છર, કડળ, ચરણ, અક્ષર, અક્કલ, અક્કડ, પત્થર, કાપડ,
કરન, ભુરજ, ઘોખણ, ગૂંગળ, ઇત્યાદિ.

(૪) ત્રણ અક્ષરના શબ્દમાં વચલા અક્ષરમાં અ હોય, અને

છેલાં અક્ષરમાં બીજો કાઈ સ્વર મળ્યો હોય, તો વચ્ચેના અક્ષરનો અશાન્ત રહે છે, જેમકે—

મછરું, પથરો, કાપડું, કડળી, ગુગળી, કણુખી, ખરશી, સરખું, અજમો, કડળી, કખળે, પાંદડું, છોકરો, ચાળણી, ચોરણી, ઇલાદિ.

(૫) ચાર અક્ષરના શબ્દમાં પહેલા અને ત્રીજા અક્ષરમાં આવેલા અ તો ઉચ્ચાર હમેશ થાય છે, જેમકે—

કરવત, ચળવળ, ખટપટ, મરકટ, ગરખડ, અખતરો અકખન્ધ, મતાદાર, ગન્દવાડ, કકળાટ, કકળાણુ, ગભરાટ, વરતારો, કરનાર, અકસીર, ખજવાળ, ચોખવટ, કિરમળ, ખેરસલા, ઇલાદિ.

પહેલા અક્ષરના અનો પહેલા નિયમમાં સમાસ થાય છે.

(૬) ચાર અક્ષરના શબ્દમાં બીજા અને ચોથા અક્ષરમાં મળેલો અ શાન્ત રહે છે, જેમકે—

કરવત, ચળવળ, ખટપટ, મરકટ, ગરખડ, અકખન્ધ, ખજવાળ, અખસાર, કંઠમાળ, ગન્દવાડ, કરનાર, ગભરાટ, ગજવેલ, અંકસીર, ચોખવટ, ચુકરર, કોથમીર, ખાસદાર, એઠવાડ, કરવતી, વરતારો, અખતરો, મતાદાર, કાઠીઆણુ, ઇલાદિ.

ચોથા અક્ષરના અ તો સમાસ બીજા નિયમમાં થઈ શકે છે.

(૭) પાંચ અક્ષરના શબ્દના અન્યાક્ષરમાં અ હોય, તો પહેલા, ત્રીજા, અને ચોથા અક્ષરમાં મળેલા અનું ઉચ્ચારણ થાય છે, જેમકે—

ગડમથલ, કરકસર, ગડગડટ, કડકડટ, ગણગણાટ, કડકડિત, ગરખડટ, ખણખણાટ, કજરસ્તાન, કળઝંખત, અજમાયશ, પરમેશ્વર (પરમેશર), અયકામણુ, અકળામણુ, અખરામણુ, અચકામણુ, અટકામણુ, ઇલાદિ.

પહેલા અક્ષરના અ તો પહેલા નિયમમાં સમાસ થાય છે.

(૮) પાંચ અક્ષરના શબ્દના અન્યાક્ષરમાં અ હોય, તો બીજા અને પાંચમા અક્ષરમાં મળેલો અ શાન્ત રહે છે, જેમકે—

ગડમથલ, કરકસર, ગડગડટ, કડકડટ, કડકડિત, કખરસ્તાન,

કબજાત, અજગાયરા, પરમેશ્વર (પરમેશ્વર), અમૃતમણ, ધસાદિ.

પાંચમા અક્ષરના અ નો સમાસ ખીજા નિયમમાં યર્ષ શકે છે,

(૮) પાંચ અક્ષરના શબ્દના અન્ટ્યાક્ષરમાં અ વિના ખીજે સ્વર મળેલો હોય, તે પહેલા અને ત્રીજા અક્ષરમાં મળેલા અ નો ઉચ્ચાર થાય છે, જેમકે—

કરડકહું, અટકણીઈ, અગનોતરો, ધસાદિ.

પહેલા અક્ષરના અનો સમાસ પહેલા નિયમમાં થાય છે.

* (૧૦) પાંચ અક્ષરના શબ્દના અન્ટ્યાક્ષરમાં અ વિના

* ઉપર આપેલાં દશાન્તપાસતાં જણાવે છે, કે ખોલવામાં શબ્દોના એવી રીતે ભાગ પડી જાય છે કે પહેલા આર નિયમોથી બસ યર્ષ શકે છે; બાકીના નિયમો તેમના પેટામાં આવી જાય છે. આર. અક્ષરવાળા શબ્દો દુભાગાર્થ બબ્બે અક્ષરનાં ભુગખાં બને છે, અને દરેક ભુગખાનો સમાસ પહેલા અને ખીજા નિયમમાં થાય છે. દાખલા તરીકે, કરવત શબ્દના બે ભાગ કર અને વત થાય છે, તે દરેકના પહેલા અક્ષર (ક, વ) નો અ પહેલા નિયમ મુજબ પૂરું બોલાય છે, અને છેલ્લા અક્ષર (ર, ત) નો અ ખીજા નિયમ પ્રમાણે શાન્ત રહે છે. એટલે પાંચમો અને છઠ્ઠો નિયમ પહેલા અને ખીજા નિયમમાં આવી જાય છે. પાંચ અક્ષરી શબ્દોના પણ બે ભાગ થાય છે; પહેલો ભાગ પહેલા બે અક્ષરનો, અને ખીજો બાકીના ત્રણ અક્ષરનો બને છે. ગડમથલ શબ્દના ગડ અને મથલ એવા બે ભાગ બને છે; ગડ ને પહેલો અને ખીજો નિયમ લાગે છે, અને મથલને પહેલો, ખીજો, અને ત્રીજો નિયમ લાગુ પડે છે. કરડકસર ત્રણે શબ્દોનું પણ તેમ જ થાય છે, અને સાતમો અને આઠમો નિયમ પહેલા ત્રણ નિયમમાં સમાઈ જાય છે. કરડકહું અને અગનોતરો શબ્દોના પહેલા ભાગ કર અને અગ ને પહેલો તથા ખીજો નિયમ લાગે છે; ખીજા ભાગ ડકહું અને નોતરો ને પહેલો અને ચોથો નિયમ લાગુ પડે છે. એટલે નવમા અને દસમા નિયમનો સમાસ પહેલા, ખીજા, અને ચોથા નિયમમાં થાય છે. આ રીતે પહેલા આર નિયમથી સખળા કારભાર નથી શકે છે.

ખીજો સ્વર મળેલો હોય, તો ખીજ અને ચોથા અક્ષરમાં મળેલો અ શાન્ત રહે છે, જેમકે—

કરડકણું, અગનોતરો, અઠકણીઈ, ઇલાદિ.

શબ્દો પછી પ્રલય આવે છે, અથવા એ શબ્દ મળી સમાસ બને છે, ત્યારે પણ ધણું કરી ઉપરના નિયમોમાં ફેર પડતો નથી. નીચેનાં દર્શાવેલાં આ વાત સ્પષ્ટ થશે:—

(૧) ખીજ નિયમના સમ્બન્ધમાં—

ધર — ધરને, ધરવાળો.	અખણ — અખણતાં.
મન — મનનું, મનકું.	કચર — કચરવું.
કપાસ — કપાસમાં	કમાન — કમાનદાર.
ચોર — ચોરટો.*	પરવ — પરવડી.
રામ — રામલો.	કુસુમ — કુસુમગર.
હીર — હીરકારી.	અગર — અગરવાળ.
ગરાસ — ગરાસણી.	અગડ — અગડબમ્બ.
કોપર+ખરાસ=કોપરખરાસ.	ખેચ+તાણુ— ખેચતાણુ.
લેણુ+દેણુ=લેણુદેણુ.	

(૨) ત્રીજા નિયમના સમ્બન્ધમાં—

કપડ — કપડનું, કપડીઓ.	અગર — અગરવાળ.
પરવ — પરવડી.	અગડ — અગડબમ્બ.
કરજ — કરજદાર.	કલમ — કલમદાન.
કચર — કચરવું.	કદર — કદરદાન.
અક્ષલ — { અક્ષલગરો,	કપ્પડ — કપ્પડછણ.
અક્ષલમન્દ.	કોપર+ખરાસ=કોપરખરાસ

અછબ(ડા), મરઘ(રો), અઘર(ણી), કણસ(હું), ખોલક(ણી), કેળવ(ણી), વગેરેમાં પણ એ જ નિયમ લાગુ પડતો દેખાય છે. કમાનદાર, કુસુમગર, અગડબમ્બ, અગરવાળ, કદરદાન, કપ્પડછણ, અક્ષલગરો, અક્ષલમન્દ, વગેરેમાં મૂળ શબ્દ કમાન, કુસુમ, અગડ, અગર, કદર, કપ્પડ, અક્ષલ વગેરેનું ઉચ્ચારણ ખીજ અને ત્રીજા નિયમ પ્રમાણે,

* ચોરટોમાંના રના અ નો ઉચ્ચાર ન થવાથી ચોરટો એમ બોલાય છે. પછી પ્રાકૃત નિયમ પ્રમાણે ૨ નો લોપ થતાં ૨ બેવડાય છે, તેથી ચોટો શબ્દ બને છે.

અને પ્રસય દાર, ગર, બમ્બ, વાળ, દાન, છણુ, ગરો, મન્દ, વગેરેનું પહેલા અને બીજા નિયમ મુજબ થાય છે. કાપરબરાસમાં કાપરને બીજા અને ત્રીજા, અને બરાસને પહેલા અને બીજા નિયમ લાગે છે. ઇત્રેણ શબ્દનો વિકાર થઈ ગુજરાતીમાં છ અક્ષરનો ક્રમ્પનસેશનશબ્દ વારંવાર બોલાય છે, તે પણ જણે ત્રણ ત્રણ અક્ષરના બે શબ્દોનો સમાસ થઈ બન્યો હોય એમ બોલાય છે; એટલે ક્રમ્પનને પહેલા, બીજા, અને ત્રીજા, અને સેશનને બીજા અને ત્રીજા નિયમ લગાડવામાં આવે છે.

(૩) ચોથા નિયમના સમ્બન્ધમાં.

કાપડું — કાપડામાં | છાકરો — છાકરાનું.
કણબી — કણબીને | સરખો — સરખાપણું, સરખામણ.

સરખાપણું અને સરખામણ શબ્દોમાં પહેલા ભાગ સરખાને પહેલા અને ચોથા નિયમ લાગુ પડે છે, અને બીજા ભાગ પછીને પહેલા, તથા મણને પહેલા અને બીજા નિયમ લાગે છે.

(અપૂર્ણ)

હેમચન્દ્રની અપભ્રંશ ભાષા.

(ચાલુ પૃષ્ઠ. ૨૧ થી.)

(ક) સંસ્કૃતમાં સ્થળ દર્શક ક્રિયાવિશેષણ બનાવવાને સર્વનામ પછી ત્ર પ્રસય નોડવામાં આવે છે, જેમકે અત્ર, તત્ર, યત્ર, કુત્ર, સર્વત્ર, પૂર્વત્ર, એકત્ર, ઇત્યાદિ. કોઈ વખત આ શબ્દોનો સાતમી વિ. એક વચન જેવો પ્રયોગ પણ થાય છે, જેમકે— એકત્ર પુરુષે (=એક પુરુષમાં). સંસ્કૃતમાં સર્વનામની સાતમી વિ. ના એક વચનનો પ્રસય સ્મિન્ છે, જેમકે અસ્મિન્, તસ્મિન્, યાસ્મિન્, કસ્મિન્, સર્વસ્મિન્, ઇત્યાદિ. સ્મિન્ અને ત્ર ઉપરથી મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં સાતમી વિ. એક વચનના સ્મિ, સ્સિ, મ્મિ, હિં, ત્ય, આદિ પ્રસયો ઉત્પન્ન

* ક્ષેત્રોગ ત્ય પ્રસયને સં. સ્થાને શબ્દમાંથી નીકળ્યો ધારે છે, જેમકે મારવાડી અઠે = સં. અસ્મિન્ સ્થાને,

જઠે = સં. યત્સ્થાને, ઇત્યાદિ.

ધાય છે, અને નીચેનાં રૂપ બને છે:—

સં. તસ્મિન્—પ્રા. તમ્મિં, તસ્સિ, તહિં, તત્થં. વિક્રોર્વશીમાં તસ્મિં, વરરુચિમાં તહિ, અને ઉવાસગ દસાઓમાં તાહે રૂપો પણ વાપરેલાં જોવામાં આવે છે.

સં. કાસ્મિન્—પ્રા. કામ્મિં, કાસ્સિ, કાહિં, કત્થં.

સં. યસ્મિન્—પ્રા. જમ્મિ, જસ્સિ, જહિં, જત્થં. ઉવાસગ દસાઓમાં જાહે રૂપ પણ વાપર્યું છે.

સં. આસ્મિન્—પ્રા. અસ્સિ, ઇમમ્મિં, ઇમસ્સિ. હેમચન્દ્ર કહે છે કે, *इदम् सर्वनाम पछी हिं અને ત્ય પ્રસંધ લાગતા નથી, પણ સાતમાં એકવચનમાં રૂહ રૂપ વપરાય છે. છતાં વિક્રોર્વશીમાં અત્ય, એત્ય રૂપો મળી આવે છે. વરરુચિ પ્રમાણે એતસ્મિન્ નું પ્રાકૃત એત્ય ધાય છે.*

પ્રાકૃતમાં રચનાર્થ અલ્પ તરીકે ત્ય અને હિં બન્ને પ્રસંધવાળાં, રૂપો વપરાય છે, જેમકે—

સં. તત્ર—પ્રા. તહિં, તહ, તત્થં. વિક્રોર્વશીમાં તત્ત, તત્થ, તહિં રૂપો જોવામાં આવે છે.

સં. કુત્ર—પ્રા. કહિં, કહ, કત્થં. વિક્રોર્વશીમાં કહિં રૂપ વાપર્યું છે. એથા અંકમાં ગાંડો ચપેલો રાજ કડ રૂપ પણ વાપરે છે.

સં. યત્ર—પ્રા. જહિ, જહ, જત્થં.

સં. અત્ર—વિક્રોર્વશીમાં રૂહ, અત્ત, અત્ય, એત્ય રૂપો જોવામાં આવે છે. એથા અંકમાં રૂહ રૂપ પણ વાપર્યું છે. ચંડમાં અત્ર ને વાસ્તે પ્રા. એત્ય અને રૂહ રૂપો જોવામાં આવે છે, અને ઉવાસગ દસાઓમાં એત્ય રૂપ વાપર્યું છે.

અપભ્રંશ ભાષાનાં રૂપો પ્રાકૃતમાંથી આવી છે. હેમચન્દ્ર તે નીચે મુજબ આપે છે:

સં. યસ્મિન્ = અપ. જહિં	સં. યત્ર = અપ. જેત્યુ
સં. તસ્મિન્ = અપ. તહિં	સં. તત્ર = અપ. તેત્યુ
સં. કસ્મિન્ = અપ. કહિં	સં. કુત્ર = અપ. કેત્યુ
	સં. અત્ર = અપ. એત્યુ, એત્ય.

ઉપર આપેલાં રૂપોમાંથી ગુજરાતી સ્થળ દર્શક ક્રિયાવિશે-
પણુ જહિં—જહાં—જિહાં—જ્યાં—જ્યહાં, તહિં—તહાં—તિ-
હાં—ત્યાં—ત્યહાં, કહિં—કહાં—કિહાં—ક્યાં—ક્યહાં, અહિં—
આહિં—અહિયાં—અહાં—હાં—છહાં—હ્યાં અને છે. સુરત તરફ
એથે, કેત્યે, ઇલાદિ રૂપો પણ વપરાય છે. મુઝાવબોધ ઐકિતકની પ્રા-
ચીન ગુજરાતીમાં જિહાં, તિહાં, કિહાં, અને ઇહાં રૂપ વાપર્યા છે.
કહાનડે પ્રઅન્ધમાં નીચેનાં રૂપો જોવામાં આવે છે:

જિહાં, જ્યાં;

તિહાં, તિહાંથી, તહી લગિં, તાંહિ લગદં, તિદં;

કિહાં, કિહી, કહિં;

ઈહાં, ઇહાંયુ (= અહિયાં), આંહિ.

હિન્દીમાં જહાં, તહાં, કહાં, યહાં, મારવાડીમાં જઠૈ—જઠી
(જ્યાં અને ત્યાં બંને માટે તેનાં તે રૂપ છે), કૈઠૈ—કોઠૈ—કઠૈ—કઠી,
અઠૈ—અઠી—ઈઠૈ, અને મરાઠીમાં જેયેં, તેયેં, કોઠેં, એયેં શબ્દો વ-
પરાય છે, તે પણ ઉપર આપેલાં રૂપોમાંથી જ નીકળે છે.

(૬) સંસ્કૃતમાં રીત દર્શક ક્રિયાવિશેષણ બનાવવાને થા
પ્રસપ્તો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, જેમકે—યથા, તથા, કથા—ક-
થમ્, ઇત્યા—ઇત્યમ્. મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં યથાનુ જહાં—જહાં તથાનુ
તહા—તહ—તહં, કથમ્નુ કહ—કહં થાય છે. અપભ્રંશમાં જ્યાં જ રૂપો
જોવામાં આવે છે, જેમકે—

સં. યથા—અપ. જિમ, જેમ, જિમ્વ, જેમ્વ, જિવૈં, જેવૈં,
જિધ, જિહ, જિહિં;

સં તથા—અપ. તિમ, તેમ, તિમ્વ, તેમ્વ, તિવૈં, તેવૈં,
તિધ, તિહ;

સં. કથમ્—અપ. કિમ, કેમ, કિમ્વ, કેમ્વ, કિધ, કિહ;

સં. એવમ્—એમ્વ

સં. યથા યથા—અપ. જિમ્વ જિમ્વ (=ચુ. જેમ જેમ)

સં. તથા તથા—અપ. તિમ્વ તિમ્વ (=ચુ. તેમ તેમ);

સં. એવમેવ—અપ. એમ્વઇ

સં. કથંચિત્—અપ. કેમ્વઇ

સંસ્કૃત થ નો અપભ્રંશમાં થ તેમ જ હ થાય છે, તેથી યથા, તથા, કથમ્ નું જિધ, જિહ, તિધ, તિહ, કિધ, કિહ બને છે.

રીત દર્શક અત્રય બનાવવાને સંસ્કૃતમાં થા ઉપરાન્ત ચ નો ઉપ-
યોગ પણ થાય છે, અને તે લાગવાથી ઇવ, એવં, એવ, ઇસાદિ શબ્દો
બને છે. સં. એવં (=એવું) નું અપભ્રંશમાં એમ્વ થાય છે તે આપણે
ઉપર જોયું. તેથી જ રીતે જેમ—જિમ, તેમ—તિમ, કેમ—કિમ, અને
તે ઉપરથી જેમ્વ—જિમ્વ, તેમ્વ—તિમ્વ, કેમ્વ—કિમ્વ રૂપો
ઉત્પન્ન થયાં લાગે છે. હેમચન્દ્ર કહે છે કે સં. યથા, તથા, કથં ના થા-
યં નો અપભ્રંશમાં એમ—ઇમ થવાથી જેમ—જિમ, તેમ—તિમ, કેમ-
કિમ રૂપો બને છે, અને પછી મ નો મ્વ કૃવૈં થવાથી જેમ્વ—જિમ્વ,
જેવૈં—જિવૈં આદિ રૂપો થયાં છે. પરંતુ થ નો મ થવાના બીજા દા-
ખલા નથી. ઉલટું હેમચન્દ્ર પોતે ચ નો મ થવાના દાખલા આપે છે,
જેમકે, સં. યાગત્—તાગત્ = અપ. જામ—તામ (અન્સ ત્ નો લોપ,
ચ નો મ, અને ય નો જ). પછી મ નો મ્વ અને વૈં થવાથી જા-

મ્વ—જાવું, તામ્વ—તાવું રૂપો પણ થાય છે. સં. एवं નું અપભ્રંશ-
માં एम्વ થયાનું હેમચન્દ્ર કહે છે તે પણ એવી જ રીતે થયું હશે, એટલે
વ નો પ્રથમ મ થઈ પછી મ્વ થયો હશે. બાકીના શબ્દોમાં પણ તેમ
જ થયું હશે એમ સમજવે છે. એટલે લોકો વ વાળાં રૂપ બોલતા હશે,
તેમાંથી અપભ્રંશમાં પ્રથમ જેમ, તેમ, વગેરે રૂપો થઈ તે ઉપરથી
જેમ્વ, તેમ્વ, જેવું, તેવું, ઇલાદિ શબ્દ થયા હશે. અપભ્રંશ
રૂપો ઉપરથી ગુજરાતી રીતદર્શક એમ—ઇમ, જેમ—જિમ—
જયમ, તેમ—તિમ—તયમ, કેમ—કિમ—કયમ ઉત્પન્ન થયાં છે.
મુધાવબોધ ઔક્તિકમાં તેમ જ કહાનકદે પ્રબંધમાં इम, जिम, तिम,
किम, आम રૂપો જોવામાં આવે છે. ગુજરાતી સામ્યદર્શક વિશેષણ
એવું, જેવું, તેવું, કેવું, આવું પણ રીત દર્શક ક્રિયાવિશેષણનું કામ
કરે છે, તેમની ઉત્પત્તિ પણ કદાચ વ પ્રલય લાગીને થઈ હશે.

જૂની ઐસવારી હિન્દીમાં इमિ રૂપ છે તે ક્ષેત્રોગ ધારે છે કે અપભ્રંશ
एम्बમાંથી નીકળ્યું છે. इमि—इम-ઉપરથી મારવાડી इऊं—ऊं, અને
હિન્દી यूં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. બાકીનાં રૂપ મારવાડીમાં जिऊं (જેમ
અને તેમ બન્ને માટે) અને किऊं, અને હિન્દીમાં ऊयूं, तूयूं, वयूं છે.
આથી જણાય છે કે ખીણ ભાષાઓ કરતાં ગુજરાતીનાં રૂપો અપભ્રંશને
વધારે મળતાં છે.

આ દૃષ્ટાન્તોથી જણાય છે કે ઉપર કહ્યું તેમ અપભ્રંશ ભાષા મ-
હારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાંથી નિકળેલી પશ્ચિમ હિન્દની લોક બોલી હતી, અને હિન્દી,
ગુજરાતી, મારવાડી, આદિ પશ્ચિમ તરફની અર્ધોચીન ભાષાઓનાં રૂપો
અપભ્રંશ દ્વારા ઉત્પન્ન થયાં છે. આપણે એમ પણ જોઈએ છીએ કે અપભ્રંશ
સાથે ખીણ ભાષાઓ કરતાં ગુજરાતીનો સમ્બન્ધ વધારે ઘાડો છે. પશ્ચિમ
તરફના સંધના પ્રાન્તોની અપભ્રંશ બોલી એક જ હતી કે કેમ એ નક્કી
કરવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ તે જુદી જુદી હોવાનો સમ્ભવ વિશેષ છે, અને એમ
હોય તો હેમચન્દ્રવાળી અપભ્રંશ ગુજરાત તરફની બોલી હોય એ સમ્ભવિત

છં. છતાં સઘળા અપભ્રંશ બોલીઓ હાલની ભાષાઓ કરતાં એક ખીજાને વધારે મજાતી હોવી જોઈએ. એટલું તો નક્કી છે કે પહેલાંથી સુખ્ય પ્રાકૃત તરીકે મનાતી આવેલી જૈન ધર્મ પુસ્તકોની મહારાષ્ટ્રી ભાષા પછી જાહીની પ્રાકૃતોમાં હેમચન્દ્રે અપભ્રંશને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે, તેના નિયમોનો વધારે વિગતથી વિસ્તાર કર્યો છે, અને લગભગ દરેક નિયમના દૃષ્ટાન્ત તરીકે કવિતાના ઢકરા આપ્યા છે. હેમચન્દ્ર પોતે અપભ્રંશ ભાષાને ફેટલી અમલની ગંજુતા હતા તે આ ઉપરથી સમજાય છે. કુમારપાળ પ્રચન્ધ વગેરે ઐન્દ્રોથી પણ જણાય છે, કે ભાટ ચારણ અને કવિઓ પાટણના દરબારમાં અપભ્રંશ કવિતા બોલતા હતા. એટલે હેમચન્દ્રવાળી અપભ્રંશને ખીજા ભાષાઓ કરતાં સુજરાતી સાથે વધારે નિકટનો સમ્બન્ધ હતો એમ અનુમાન કરવાને સખળ કારણો મળે છે.

હેમચન્દ્રવાળી અપભ્રંશ કયે કાળે લોક ભાષા તરીકે બોલાતી હતી એ નક્કી કરવું જરા મુશ્કેલ છે, તેથી હાલ તે વિષય મુલતવી રાખીને આવતા અંકથી એ ભાષાના હેમચન્દ્રે આપેલા ટોહાઓ અર્થ સાથે આપવા માંડીશું.

(અપૂર્ણ.)

પેસ્ટેલોઝી.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૧ થી.)

પ્રમુખત્વ વ્યાખ્યાન પૂરું થયા પછી મિ. રસલ નામના શિક્ષકે પેસ્ટેલોઝીના જન્મ ચરિત્રની સુખ્ય દહીકત કહી સમજાવી. જોહાન હેનરિચ પેસ્ટેલોઝી ધર્મના કારણથી છટલીથી નાશી આવેલા એક કુટુંબનો વંશજ હતો, અને તેનો જાપ વૈદ્યનો ધન્યો કરતો હતો. તેનો જન્મ સ્વિત્ઝરલન્ડના ઝુરિચ નગરમાં સને ૧૭૪૬ ના વરસમાં થયો હતો, અર્ને ન્યારે રોસોએ “જન મંડળનો કરાર” અને “એમિલી” નામે પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા ત્યારે તે યુનિવર્સિટીમાં વિદ્યાર્થી હતો. રોસોએ વેરેલાં બી ઝુરિચમાં તૈવાર જમીન ઉપર પડ્યાં. પેસ્ટેલોઝી પોતાની આસપાસ જે દુઃખ અને જુલમ જોતો હતો, અને તેને જોડનર અને ખીજા પ્રોફેસરો તરફથી જે શિક્ષણ મળ્યું હતું, તેથી તેના મગજમાં

સુધારાના વિચાર પૂર જોરમાં દાખલ થયા હતા. અને જોકે તેણે પાછા જઈ શકે તેવા સિદ્ધાન્તોને નાકબૂલ કર્યા, અને કેટલાકને તેમનું મૂળ પરખાય નહિ તેટલા બદલી ખિલવીને અનુભવમાં આપ્યા, તોપણ એટલું નહીં છે કે પેરેટોસોઝી ધણો ખર્ચે શકે તેવાર થયો હોય. શકે તેવાર પ્રખ્યાત પુસ્તકો અને ૧૭૬૨ માં પ્રસિદ્ધ થયાં, અને સને ૧૭૬૫ માં પેરેટોસોઝી, જે એ વખત ઓગણીસ વરસની ઉમ્મરનો હતો, તે “સર્વથી સગમ્ય તેવી રીતે કેળવણીનાં યોગ્ય મૂળતત્ત્વો તૈયાર કરીને સઘળાં માનવોને વહેવવાં જોઈએ” એવું જાહેર જાણમાં લખતો માલુમ પડે છે. વળી તે જ વરસમાં તેણે પોતાના જમાનાને ધડે આપવાને ઇરાદે સાદર્થ અને સમાનતા માટે સ્પાર્ટાના રાજ્ય એજીસે કરેલા પ્રયત્નની વાર્તા પ્રસિદ્ધ કરી. બેતીથી નિર્વાહ ચલાવીને કુદ્રતના સહવાસમાં જિંદગી ગાળવાનો ઝુરિયતો વિદ્યાર્થીઓમાં અને ખીજા લોકોમાં આ વખત જે પવન ઘૂમ્યો હતો, તેમાં શકે તેવી અસર વધારે સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે. પેરેટોસોઝી પર આ પવનની અસર યદ્યપિ, અને એક ગિતની જગીર પર મુખરેશી બેતીનો અભ્યાસ કરીને તેણે યોગ્ય પૈસા ઉઝીતા લઈ ઝુરિયતી નક્કી ન્યૂરોડ ગામમાં જમીન ખરીદી, અને સાદી જિંદગી ગાળવાને ઇરાદે તથા પોતાના દાખલાથી લાંબા ગામડીઆઓની રીયતિમાં સુધારો કરવાના વિચારથી તે લાં રહ્યો. આ પ્રયોગ સને ૧૭૬૮ થી ૧૭૭૫ સુધી સાત વરસ પહોંચ્યો, પરંતુ પ્રથમનો અભ્યાસ છતાં પેરેટોસોઝી અનુભવી બેતુત કે ધન્યાદારી નહિ હોવાથી તે નિષ્ફળ નીવડ્યો. પ્રયોગના દરમ્યાન તે પરણ્યો અને તેને એક છોકરો થયો, એટલે બાળકના લાભ માટે પાછી તેણે શકે તેવાં મૂળતત્ત્વોની સદાય લીધી. આ બાળક માટેની કાળજીએ તેની આખી જિંદગી ઉપર અસર કરી. હવે પછી કેળવણીએ જ તેનું આખું ધ્યાન રાખ્યું. સને ૧૭૭૪ માં તેણે જે રાજનીતી શરૂ કરી, અને જેમાં તેણે પોતાના બાળકની કેળવણીના પ્રયોગોની નોંધ કરી છે, તેના પહેલા પાનાથી માંડીને તેના મોતના એક વરસ પહેલાં (એટલે સને ૧૮૨૬માં) “ધર આગળ બાળકોની શરૂઆતની કેળવણી” વિષે તેણે જે નિબંધ લખ્યો તેના છેલ્લા પાના સુધી એ જ વિષયનું તે રટણ કર્યું કરે છે. છોકરો પાંચ વરસનો થયો ત્યાં સુધીમાં બાપ પોતાના બેતીના પ્રયોગોને લીધે દેવાળું કાઢવાની

લેયારી પર આવી રહ્યા. આટલી ગુસ્સાનીમાં હુબ્બા છતાં એ અતિ ઉત્સાહી નરે પોતાની જમીન છોડી દઈને બીજો ધંધો ખોલ્યો નહિ; પરંતુ ગરીબ લોકોને તેમની અધમ દશામાંથી બહાર કાઢે તેવી કળવણીની પદ્ધતિ સુકરર કરવાને ઇરાદે એની અને કળવણીને એકઠાં કરી પોતાના પ્રયોગને નવું રૂપ આપવા માટે તે હતો. ત્યાં જ રહ્યા. તેનો વિચાર એવો હતો, કે કેટલાંક ગરીબ છોકરાંને પોતાના ઘરમાં રાખી તેમની પાસે ખેતી કરાવવી, અને કામની સાથે તેમને કળવણી આપવી. આ રીતે પાંચ વરસ સુધી તરફડીયાં મારીને સ્વાર્થ લાગ કર્યા પછી—બીખારીઓને માણસના જેવી જિંદગી ગાળવાનું શિખવવાને પોતે બીખારી જેવી જિંદગી ગાળ્યા પછી—આ બીજો પ્રયોગ પણ છોડી દેવો પડ્યો, અને દમડી વગરનો તથા નિરાશ ધર્ષ ગયેલો પેસ્ટેલોઝી ખોલ્યો, કે મ્હારી આશાઓનો અન્ત આવ્યો છે, અને મ્હારી જિંદગી નિષ્ફળ નીવડી છે. આ વખત તેની ઉમ્મર ચોવીસ વરસની હતી. ત્યાર પછી અશર વરસ સુધી પેસ્ટેલોઝી અને તેની સ્ત્રી ન્યૂહોફ ગામમાં જ રહ્યાં, અને એક જૂની ચાકરડીએ પ્રેમથી પોતાના બચાવેલા પૈસા રજુ કર્યા અને જાત મહેનતથી મદદ આપી, તેમ જ પેસ્ટેલોઝી જાહેર લખાણોથી જે થોડું કમાયો, તે ઉપર તેમણે પોતાના દહાડા નિર્ગમન કર્યા. કારણ કે, કળવણી અને સાંસારિક સુધારા વિશે જે વિચારો પેસ્ટેલોઝીના મનમાં રકુરતા હતા તેમને જોકે અમલમાં લાવવામાં તે નિષ્ફળ થયો, છતાં કેટલાક મિત્રોની સલાહથી તેણે તે પ્રસિદ્ધ કરવા માંડ્યા. આથી એટલું પરિણામ થયું, કે પેસ્ટેલોઝી અને તેના ઉત્તર લોકોમાં કાંઈક જણાવા લાગ્યા. સને ૧૭૮૧ માં તેણે “લિયોનાર્ડ અને ગરટ્ટૂડ” નામની વાર્તાનો પહેલો ભાગ પ્રગટ કર્યો. આ ચોપડીનો સાર થોડા જ શબ્દમાં આપી શકાય તેમ છે. તેની શરૂઆતમાં લિયોનાર્ડ નામના એક ગામડાના કડીઆએ દુર્વ્યસનથી પોતાના કુટુંબને બીખારી અવસ્થાએ પહોંચાડેલું દેખાય છે. પછી તેની સ્ત્રી ગરટ્ટૂડે પોતાની અક્ષત ને સદ્ગુણોથી કેવી રીતે પોતાના ધણીને સુધાર્યો, પોતાનાં છોકરાંને કળવ્યાં, અને તે ઉપરાન્ત આખા ગામનો સુધારો થાય તેવી ‘સાંસારિક અને કળવણીની પદ્ધતિ ચલાવી, તેની વાર્તા આલે છે. લોકોની સ્થિતિ સુધારવાની પેસ્ટેલોઝીની ઇચ્છા આ વાર્તામાં

સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. તે કહે છે કે, “કાંઈ જાણવા કરતાં કાંઈ થવું એ વધારે અગત્યનું છે.” આ શબ્દોમાં પેસ્ટેલોઝીનું કળવણીને લગતું તત્ત્વજ્ઞાન સમાઈ જાય છે, અને પાછળથી તેણે જે સત્યો પ્રધાં કર્યાં તે બધાંનું મૂળ આ શબ્દોમાં છે. સને ૧૭૮૦ થી ૧૭૮૮ સુધીની અરાઠ વરસની સુનકાર મુદતના બીજા લેખોથી પેસ્ટેલોઝીની જિંદગી કે પદ્ધતિ ઉપર વિશેષ અજવાળું પડતું નથી. તેમાં તેણે મનુષ્યની વૃદ્ધિનો છોડના ઉગવા સાથે મુકામશે કર્યો એટલું જ જાણવા જેવું છે. તે કહે છે, કે આ વધારો સેન્દ્રિય છે, અવ્યવસ્થિત કે અનિયમિત નથી. સને ૧૭૮૮ નું વરસ આબું સારે પેસ્ટેલોઝીની ઉમ્મર પચાસ વરસ ઉપરની થઈ હતી, હજી તેની ખૂબ થઈ નહોતી, અને તે પોતે જ કહેતો હતો કે મહારી જિંદગી વ્યર્થ ગઈ છે અને હવે તે પૂરી થઈ છે. પરંતુ આ વખત કીર્તિ તેને મળવાને આવતી હતી, અને તેની લાંબા વખતની આશાઓ હજી હવે પૂરી થવાની હતી. ૧૭૮૮ ના રિવલ્ઝન્ડના રાજ્ય ફેરફારથી તેનો લાગ આવ્યો. ઉન્ડરવોલ્ડનના કેથોલિક પંથના પરગણામાં ફ્રેન્ચ સિપાઈઓએ જે દત્તક ચલાવી તેથી સેંકડો છોકરાં માખાપ કે ધર વિનાનાં થઈ પડ્યાં. સરકારે તેમને માટે સ્ટાન્ઝ નામે ન્હાના કસ્ટ્યામાં એક આશ્રયસ્થાન બનાવ્યું, અને “લિયોનાર્ડ અને ગરટૂડ” ના પુસ્તકની કીર્તિ ઉપરથી પેસ્ટેલોઝીને તેની વ્યવસ્થા માટે નીમ્યો. તેણે એકદમ આ નીમતોક કબૂલ કરી, અને પોતાના બૂના ઉત્સાહ સાથે તે કામમાં મંડી પડ્યો. આ કામ માટે તેનું જળ પહોંચી શકશે નહિ એવી ચિન્તાથી તેની સ્ત્રીએ લખેલા પત્રના જવાબમાં તે લખે છે કે, “જે ઉપેક્ષા અને તિરસ્કાર સાધારણ રીતે મહારા તરફ જતાવવામાં આવ્યાં છે તેને હું ખરેખર પાત્ર હોઉં તો આપણે માટે કાંઈ આશા છે જ નહિ. પરંતુ જો મહારે વિશે બંધાયલા વિચાર ખોટા હોય, જો હું ધારું છું તેટલું ઝવેર ખરેખર મહારામાં હોય, તો થોડા જ વખતમાં મહારાથી તને સુખ અને ટેકો મળશે. હવે ત્રીસ વરસ સુધી રાહ જોઈ છે. બીજા ત્રણ મહિના રાહ નહિ જુએ ?” એક ધરડી ચાકરડી સિવાય બીજા કોઈની મદદ નહિ હતાં, એકલે હાથે તેણે હવે તેને સોંપેલાં સઘળાં વધનાં અને બંને.

જાતિનાં (સ્ત્રી અને પુરુષ) આશરે સો કમનસીબ જાળકોની સમ્ભાળ કરવામાં અને તેમને કેળવણી આપવામાં પોતાનાં મૂળ તરવો લાગુ કરવા માંડ્યાં. અનાયાત્રમ માહે જાન્યુઆરી સને ૧૭૯૯ ની શરૂમાં એક મઠને લગતાં બહારનાં મકાનોમાં ઉધાડવામાં આવ્યું. તા. ૧૧ મી ફેબ્રુઆરીના એક સરકારી રિપોર્ટમાં તેને વિષે નીચે મુજબ લખ્યું છે:—“અનાયાત્રમ સારું ચાલે છે. પેસ્ટેલોઝી રાત દહાડો કામ કરે છે. તેમાં હવે ૭૨ છોકરાં છે, પરંતુ પચારીઝા પૂરતી ન હોવાથી ૫૦ કરતાં વધારે આખી રાત રૂઢી શકતાં નથી. આ નહિ થાકે એવો માણસ કેટલો ચાલાક છે અને આટલા થોડા વખતમાં છોકરાંએ કેટલો અભ્યાસ કર્યો છે તે જોઈને અચમ્મો લાગે છે. છોકરાં અભ્યાસ સારૂ ધણું આવુર જણાય છે. આ ઉપયોગી આશ્રમ પાછળ રાજ્ય તરફથી જે ખર્ચ થાય છે તેનો બદલો થોડાં વરસમાં વળી જશે. હું આસા રાખું છું કે મઠમાં રહેનારી બલી આર્નઓ થોડા વખતમાં સ્વર્ગે પધારશે અથવા બીજા મઠમાં જશે, અને આશ્રમ માટે મઠ ખાલી કરી આપશે.” પરંતુ આર્નઓએ મઠ છોડ્યો નહિ, અને જેવા રાજ્ય ફેરફારોથી આશ્રમ ઉધડ્યો હતો તેવા જ રાજ્ય ફેરફારોથી એ જ વરસના જૂન માસમાં પાછો તે બંધ થયો, અને પેસ્ટેલોઝીએ જે પ્રયત્ન પાછળ પોતાની તનદુરસ્તી ખરાબ કરી હતી, પરંતુ જેમાંથી તેને પુષ્કળ અનુભવ મળ્યો હતો, તે પ્રયત્ન ફેંકી દેવામાં આવ્યો. એમ કહેવાય છે કે સ્ટાન્ડમાં આ ટૂંકો પ્રયોગ થયો તે હાલની પ્રાયમિક શાળાનું મૂળ છે. એટલું તો નક્કી છે કે એથી પેસ્ટેલોઝીને પોતાના તરફ ઉપર વધારે વિશ્વાસ આવ્યો. એણે પોતાના આ વખતના અનુભવનો હેવાલ લખ્યો છે, તેમાં “લિયોનાર્ડ અને ગરફૂડ” માં સૂચવેલી કેળવણીની યોગ્યતા અમલમાં મૂકવાને પોતે કેવી રીતે પ્રયત્ન કર્યો તેનું તે વર્ણન કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

વાક્યરચના અને નિબન્ધ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૯ થી).

મકરણ ૨ જી.

કર્મ.

ગયા પાઠમાં આપણે વિધાનપક્ષની વાત કરી તેમાં ક્રિયાપદ હોય છે, તેથી તેને ક્રિયાપક્ષ પણ કહે છે. ક્રિયાપદ જ્યારે સકર્મક હોય છે ત્યારે તેની સાથે કર્મ આવીને ક્રિયાપદનો અર્થ પૂરો કરે છે. “ છોકરો ચોપડી વાંચે છે, ” એમાં “ છોકરો ” એ કર્તા, “ ચોપડી ” એ કર્મ, “ વાંચે છે ” એ વિધાનપક્ષ છે.

સાધારણ રીતે વાક્યમાં પહેલો કર્તા, પછી કર્મ, અને પછી વિધાનપક્ષ, એમ ગોઠવવામાં આવે છે. “ મણિલાલ રોટલી ખાય છે, ” એમાં “ મણિલાલ ” કર્તા છે, “ રોટલી ” કર્મ છે, અને “ ખાય છે ” એ વિધાનપક્ષ છે.

મનોરથ ૧ જી.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી કર્તા, કર્મ, અને વિધાનપક્ષ જોળી કાઢો:

હું ચોપડી વાંચું છું.	છોકરો રસેટ ભાગે છે.
છોડી કાગળ ફાડે છે.	બકરે ઘાસ ખાધું.
તેણે રોટલી લીધી.	બળદ ગાડી ખેંચે છે.
હું તમને પકડીશ.	ચાકર દેવતા સળગાવે છે.
તમે કમાડ વાસળો.	બકરી માટલું મૂકી આંવી.
ફૂકડી બચ્ચાંને જાળવે છે.	આપણે દાણા ખાઈએ છીએ.

મનોરથ ૨ જી.

પહેલી જોળમાંથી એક એક કર્તા, બીજીમાંથી કર્મ, અને ત્રીજીમાંથી વિધાનપક્ષ લઈને વાક્યો રચો:

ફૂકડી.	કાઈને.	કરડો.
સાપ.	બચ્ચાંને.	ખોતરે છે.
તેણે.	ભિકરડા.	સેવે છે.
કોડીએ.	ઈડાં.	ઢાંકી દે છે.

ચકલી.	કીડીઓને.	દીધો.
સૂરજ.	ચટકો.	આપે છે.
ફૂંકડો.	ગરમી.	ચગદી નાંખી.

મનોયતન ૩ લું.

નીચેના શબ્દોમાંથી એક એક કર્તા, કર્મ, અને વિધાનપક્ષ લખને વાક્યો રચો:

પૂલાબું, સમડી, તેને, નાંખ્યો, તેણે, બળદ, પેટ, ઝાલવા ગઈ, મારતો હતો, મહે, ચોરે, ફૂતરું, બચ્ચાંને, વાધરી, દીઠો, દેડકીએ, રોટલો, મિઠાઈ, જોયું હતું, રાખી હતી, તેમણે.

મનોયતન ૪ શું.

નીચેનાં વાક્યોમાં કર્મ પૂરાં કરો:

આપણે...	...	...	...	...	...	મગાવીએ.
મહેતાજી	...	...	...	...	...	લખાવે છે.
તું	...	...	...	...	...	કરાવ.
તે	...	...	...	...	...	રંગી.
મહે	...	...	...	...	...	મોઢલી હતી.
લોકો	...	...	...	...	...	ધોતા હતા.
તેમણે	...	...	...	...	...	મૂક્યાં છે.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. ક્રિયાપક્ષ દોને કહે છે ?

૨. કર્મ કયારે આવે છે ?

૩. કર્તા, કર્મ, અને વિધાનપક્ષ વાક્યમાં કયા અનુક્રમમાં આવે છે ? (અપૂર્ણ.)

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૦ થી.)

(૩*) વીંછી—વીંછૂ—વીંછવો—બીંછવો.

મૂળ સંસ્કૃત શબ્દ દૈનિક છે અને તેનો વ્રજ્ઞ ધાતુ છે, વરરચિ

કહે છે, કે પ્રાકૃતમાં આવતાં આ શબ્દના કંઠ ની ર થાય છે, શ્ચ નો
 જ્ઞ અથવા જ્ઞ અને છે, ર નું ર થાય છે, અને ક્ લોપાય છે. આ
 ફરશરથી પ્રાકૃતમાં વિજ્ઞુઅ, વિચ્છુઅ—પ્રથમા એકવચન વિજ્ઞુઓ,
 વિચ્છુઓ અને છે. વરુચિ કરતાં ચંડનું પ્રાકૃત વાકરણ જૂનું છે, તેમાં વિં-
 ચુઓ શબ્દ આપ્યો છે. હ્રમચન્દ્ર વિંછિઓ રૂપ આપે છે, તેથી જણાય
 છે કે શ્ચિ માંની ર નું હ્રમેશ ર થતું નહોતું, પણ ર અને ર અને
 વાળાં રૂપો વપરાતાં હતાં. પ્રાકૃતમાં સં. ટ્વિશ્ચિક ના ક નું શ્ચ અ રહે
 છે, પણ ગુજરાતી, હિન્દી, મરાઠી આદિ અર્ધાચીન ભાષાઓમાં ઘણી
 વખત તે નિશાન જણાતું નથી એટલું જ નહિ, પણ પ્રાકૃત ફકારાન્ત
 અને ઉકારાન્ત નામોનું પ્રથમા એકવચન કરતાં અન્ત્ય ર કે ર દીર્ઘ
 થાય છે તેમ આ શબ્દમાં પણ અને છે. ઐ વાળું રૂપ કોઈ કોઈ વખત
 દેખાય છે, પણ ઘણી વખત દીર્ઘ ઈકારાન્ત કે ઉકારાન્ત રૂપ જોવામાં
 આવે છે. આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે સંસ્કૃત કાળમાં અને પછી
 પ્રાકૃત કાળમાં પણ લોકની બોલીમાં હ્રમેશ ક હ્રમેરાતો નહિ હોય, અને
 સં. ટ્વિશ્ચ—પ્રા. વિ.જિહ, વિજ્ઞુ, વિજ્ઞુ, વિચ્છુ (પ્રથમા એકવચન
 વિજ્ઞી, વિજ્ઞુ, વિજ્ઞુ, વિચ્છુ), તેમ જ સં. ટ્વિશ્ચિક—પ્રા. પ્રથમા
 એકવ. વિંછિઓ, વિંચુઓ, વિજ્ઞુઓ, વિચ્છુઓ રૂપો બોલાતાં
 હશે. ગુજરાતીમાં આવતાં પ્રાકૃત વિજ્ઞી ના અતુનાસિકનું અતુસ્વાર
 બનતાં જોડાક્ષર મટવાથી પૂર્વની ર દીર્ઘ થાય છે, અને વીંછી શબ્દ બને
 છે. સુરત તરફ વીંછૂ શબ્દ જોવાય છે તે પ્રાકૃત વિજ્ઞૂ માંથી આવે છે.
 હિન્દીમાં વિચ્છૂ શબ્દ છે તે પ્રાકૃત વિચ્છૂ માંથી આવ્યો જણાય છે.
 મરાઠી વિંચૂ પ્રાકૃત વિંચૂ માંથી આવ્યો છે. ક વાળા સં. ટ્વિશ્ચિક શબ્દ
 માંથી પ્રાકૃત વિંછિઓ, વિંચુઓ, વિજ્ઞુઓ, વિચ્છુઓ થાય છે એ
 આપણે ઉપર જોયું. તે ઉપરથી હિન્દી વિજ્ઞા, ગુજરાતી વીજ્ઞા,
 વીજ્ઞા, બીજ્ઞા શબ્દો પેદા થાય છે. વિજ્ઞા, બીજ્ઞા એ સ્ત્રી-
 બોલે પડે પહેરવાનું ધરેલું છે. વીંછીના જોડે ઘાટ હોવાથી એ નામ
 પડ્યું હશે.

(૪). ગરુઓ—ગરવો.

આ શબ્દ ગુજરાતી ક્ષિપ્તામાં જોવામાં આવે છે. સંસ્કૃતમાં ગુરુ શબ્દ સાથે અર્થ રહિત કે મળવાથી ગુરુક બને છે, તેનું પ્રાકૃતમાં પ્રથમ ઉ નો અ થવાથી તથા ક્ ના લોપથી ગરુઅ બને છે. વળી લોપાયલા ક્ ની જગાએ ય આવવાથી ગરુય પણ થાય છે. ગહ-વહોમાં ગરુયાણ (=સં. ગુરુકાનાં છઠ્ઠી વિ. બહુ વ.) વગેરે રૂપો જોવામાં આવે છે. અપભ્રંશ ભાષામાં પણ ગરુઅ શબ્દ મળી આવે છે, જેમકે—

ગરુઆ ભર પેવલેવિ.

[=સં. ગુરુકં ભારં પ્રેક્ષ્ય=બહુ ભાર જોઈને], પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ગરુઅ નું નરજલિએ પ્રથમા એક વચન ગરુઓ થાય છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતી ગરુઓ—ગરવો શબ્દ બને છે. નર્મદાકંઠમાં નીચેની કીટી જોવામાં આવે છે:

જય જય ગરવી ગુજરાત, ઇલાદિ.

(૫) થાણું.

સંસ્કૃત સ્થાન શબ્દ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં ઠાણ અને થાણ બન્ને થાય છે, અને નાન્યતર પ્રથમા એક વચનમાં ઠાણ—થાણ બને છે. ગહ-વહોમાં અને બીજે ઘણે સ્થળે ઠાણ શબ્દ જોવામાં આવે છે. બાલરામાયણમાં સ્થાનસ્થ નું પ્રા. થાનત્થ, સ્થલ નું પ્રા. થલ ઇત્યાદિ મળે છે. અપભ્રંશ ભાષામાં નાન્યતર પ્રથમા એક વચનના અન્ત્ય અમ્ નું ઈ બને છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતી નાન્યતરનો ઈ પ્રત્યય આવે છે. આ કારણથી પ્રા. થાણ શબ્દનું ગુજરાતીમાં થાણું બને છે. થાણુ જિહ્વાનું નામ બધા જાણે છે. મરાઠા લોકો તેને ઠાણે કહે છે, તે શબ્દ પ્રાકૃત ઠાણ ઉપરથી થયો છે. મરાઠીમાં નાન્યતર એક વચનનાં નામોને અન્તે ઈ પ્રત્યય આવે છે, તે મુજબ ઠાણ નું ઠાણે બન્યું છે.

(અપૂર્ણ.)

સામાન્ય પદાર્થો વિષે પાઠ.

(ચાલુ પુ. ૩૬ ચું, ૫૪ ૨૪૬ થી.)

પગથીહં ઉ છું.

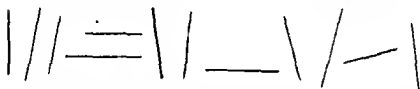
પાઠ ૨ લે.

લભ્ય, ક્ષિતિજસમસૂત્ર, અને તિર્યક્ લીટીઓ.

૧ લા અને ૨મ પગથીઆના ત્રીજા પાઠ સમજાવતી પાંચ મિનિટમાં જલદી જલદી સવાલ પૂછી આ પાઠ શરૂ કરવો.

હવેથી ઊભી, આડી, અને ત્રાંસી લીટીઓને લભ્ય, ક્ષિતિજ સમસૂત્ર, અને તિર્યક્ લીટીઓ કહીશું એવું બાળકોને કહી નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર કરવા:—

“જુઓ, હવે હું કાળા પાટીઆ પર સીધી લીટીઓ દોરું છું.

જેમ જેમ દોરતો જાઉં, તેમ તેમ તેનાં નામ તમારે બોલતા જવું” લભ્ય, તિર્યક્, ક્ષિતિજસમસૂત્ર, ઇલાદિ.

“હવે હું પોષ્ટર હાથમાં લઉં છું. જે જે સ્થિતિમાં જાણતો જાઉં તે તે સ્થિતિનું નામ તમારે બોલતા જવું.”

“પોષ્ટર કઈ સ્થિતિમાં જાણું છે ——— ?” ક્ષિતિજ સમસૂત્ર.

“હવે કઈ સ્થિતિમાં છે ——— ?” તિર્યક્.

“હવે ” ” ” ” ?” લભ્ય.

“લભ્ય એટલે શું ?” જાણી.

“ક્ષિતિજસમસૂત્ર એટલે શું ?” આડી.

“હવે તમારા હાથ ક્ષિતિજસમસૂત્ર. સ્થિતિમાં રાખો. હવે લભ્ય સ્થિતિમાં રાખો. હવે તિર્યક્ સ્થિતિમાં રાખો.”

“તમે જાણ હો છો ત્યારે કઈ સ્થિતિમાં હો છો ?” લભ્ય.

“સૂતા હો છો સારે કઈ સ્થિતિમાં હો છે ?” ક્ષિતિજસમસૂત્ર.

“આ ઓરડાની બીજો કઈ સ્થિતિમાં છે ?” લમ્બ.

“આ ઓરડામાં ક્ષિતિજસમસૂત્ર સ્થિતિમાં હોય એવી ફેટલીક ચીજોનાં નામ બોલો.” બોંય તળીયું, છત, મેજ, પાટલી, વગેરેનું ઉપલું પાટીલ.

પછી બાળકો પાસે તેમની સ્થેટા જુદી જુદી સ્થિતિમાં મૂકાવવી.

વિશેષ મનોમત્ન તરીકે કાળા પાટીઆ પર ખૂણા કાઢી નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર કરવા:—

“આ કેવી લીટી છે | ?” લમ્બ.

“આ ખૂણો કેવો છે ! —” કાટખૂણો.

“એ ખૂણો કેવી કેવી લીટીઓથી બનેલો છે ?” એક લમ્બ અને એક ક્ષિતિજસમસૂત્ર.

“આ ખૂણો કેવો છે ✓ ?” સાંકડો ખૂણો.

“એ ખૂણો કેવી કેવી લીટીઓથી બનેલો છે ?” બે તિર્થક લીટીઓથી.

“આ ખૂણો કેવો છે ?” પહોળો ખૂણો.

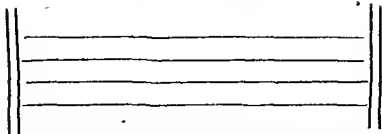
“એ ખૂણો કેવી કેવી લીટીઓથી બનેલો છે ?” બે તિર્થક લીટીઓથી.

પાઠ ૩ જો.

સમાન્તર લીટીઓ.

પાઠને માટે સામાન:—લાકડાની ચીપો, દોરી.

કાળા પાટીઆપર ચિત્ર કાઢી સમાન્તર લીટીઓનો પાઠ શરૂ કરવો, પણ નીચલા ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે દોરીના છ છ ફુટ લાંબા બે ત્રણ કડકા છછ ઇન્ચને અન્તરે લાકડાની બે ચીપો સાથે બાંધવાથી વધારે ચિત્તાકર્ષક દૃષ્ટાન્ત મળી આવશે, અને બાળકોના મનપર સારી અસર થશે. લખોટા યન્ત્રના રાળીઆ પણ એક બીજા સાથે સમાન્તર હોય છે.

જે બાળકોને વર્ગની આગળ બોલાવી તેમની પાસે દોરીના કકડા તંગ ખેંચાવી ક્ષિતિજસમસૂત્ર સ્થિતિમાં રખાવવા, અને તે કકડાઓ વચ્ચેનું અન્તર જુદી જુદી જગાએથી માપવાનું ત્રીજા બાળકને કહેવું (જુઓ, પૃથ્વી ૧ હું, પાઠ ૧૦ મો). પછી વર્ગને કહેવું કે આ દોરીઓ ને પાસે પાસે અને બધે ઠેકાણેથી સરખે અન્તરે આવેલી છે તેમને સમાન્તર લીટીઓ કહે છે.

એ જ પ્રમાણે લમ્પ, તિર્થક અને વક્ર સમાન્તર લીટીઓ બાળકો આગળ રજુ કરવી.

વિશેષ ઉદાહરણ અને મનોમન માટે હવે કાળા પાટીઆ આગળ જાઓ.

૧ લી આકૃતિમાં છે તેવી લીટીઓ દોરો. આ લીટીઓ તરફ

આંગળી કરીને શિક્ષકે પૂછવું કે,

આકૃતિ ૧ લી.

“આ લીટીઓ પાસે પાસે આવેલી છે? એક તરફના બે છેડા વચ્ચેનું અને બીજા તરફના બે છેડા વચ્ચેનું અન્તર સરખું છે? તેઓ સમાન્તર છે?” ના.

“હવે આ લીટીઓ તરફ નજર કરો (આ. ૨૭.) તેઓ સમાન્તર છે?” ના.

આકૃતિ ૨ ં.

“શા માટે સમાન્તર નથી?” તેઓ પાસે પાસે અને બધે ઠેકાણેથી સરખે અન્તરે આવેલી નથી.

“જુઓ આ બીજી લીટીઓ”

આ. ૩ ઊ.

આ. ૪ યી.

આ. ૫ મી.

આ. ૬ હી.

(૩ ઊ આકૃતિ તરફ આંગળી કરીને) “આ લીટીઓ કેવી છે ? ” સમાન્તર, સીધી, લમ્બ.

“તે શાભાટે સમાન્તર છે ? ” દારણુકે તેઓ પાસે પાસે અને સરખે અન્તરે આવેલી છે.

૪ યી, ૫ મી, અને ૬ હી આકૃતિઓ (ક્ષિતિજ સમસૂત્ર, તિર્વક અને વક્ર સમાન્તર લીટીઓ) સમ્બન્ધી ઉપર પ્રગણે પ્રશ્નો પૂછવા.

ઓરડાની અન્દરના પદાર્થો—જીતો, બારીઓ, બારીઓના ઢાચ, બારણાં, છત્તીઓ, મેજ, કાળું પાટીઉં, વગરે સમાન્તર બાળવાળા પદાર્થોનાં ઉદાહરણ છે.

જગત્ની મિત્ર મિત્ર ભાષાઓ.

(લખનાર ગ. ગો, જવે.)

(આશુ પૃષ્ઠ ૩૨ થી.)

તુરાનિયન ભાષાઓ—(૨) યૂરલ આલટાઇક.

(૨) મોંગોલિક—મોંગલ ભાષા બોલનારા લોકો અસલ તો ઐકલ સરૌવરના કિનારા અને સૈમિરિયાના પૂર્વ ભાગમાં રહેનારા છે. ત્યાં તેઓ ૪૦ સં ના ૯ મા સેકાથી જોવામાં આવે છે. તેઓની ૩ જાતો હતી. તે છંગીઝખાને (ઈ. સ. ૧૨૨૭માં) બેગી કરી તેનું એક રાજ્ય-રાષ્ટ્ર બનાવ્યું, અને મુગલ બાદશાહીની સ્થાપના કરી. તેમાં મોંગોલી, ટુમ્સી, અને વુર્કી એ જાતો પૃથ્થુ આવી ગઈ.

મુગલ-મોગલ નંતને તાર્તારે પંથુ કહે છે. આગળ ઉપર તેમના રાજ્યમાં જે જે જતો દાખલ થવા લાગી તેમને પંથુ એ જ નામે મળવા લાગ્યું, તેમ જ તુર્કીને પણ કોઈકોઈ વખતે તાર્તાર એવી સંજો મળવા લાગી.

મુગલ લોકોનું રાજ્ય ધણુ ફેલાયું હતું. હુંગરીઝખાનના વંશજોએ પૂર્વ દિશામાં આવેલો ચીન દેશ જીતી લઈ લાંબુ ચુઆન નામે મુગલ વંશની સ્થાપના કરી, પશ્ચિમે આવેલા યુગદાદના ખલીફાઓને જીતી મોસ્કો લીધું, અને ઇ. સ. ૧૨૪૦ માં પોલ્સન્ડ ઉપર સ્વારી કરી. સાર બાદ હુંગરી પ્રાન્ત તાબે કર્યો. તે વખતે આ રાજ્ય ચીનથી પોલ્સન્ડ સુધી, અને સૈબિરિયાથી તે હિન્દુસ્તાન સુધી પ્રસરેલું હતું. પરન્તુ આવડું મોટું રાજ્ય એકની જ સત્તામાં રહેવું ભારે થઈ પડ્યું, તેથી તેમાંથી વિભાગ થઈ ચીન, તુર્કસ્તાન, સૈબિરિયા, દક્ષિણ રશિયા, અને પર્શિયા (ઇરાન) માં સ્વતંત્ર મુગલ રાજ્યો સ્થપાયાં. ઇ. સ. ૧૩૬૦ માં મુગલ વંશજોને ચીન દેશમાંથી હાંકી કહાડવામાં આવ્યા. ૧૫ મા સદીમાં રશિયા દેશમાંથી પણ તેમની સત્તાનો નાશ થયો. મધ્ય એશિયામાં તૈમૂર (ઇ. સ. ૧૩૬૯)ના વખતમાં ધ્રુવ: તે રાજ્યની આબાદી ધંધે ચંદતી કળા પ્રાપ્ત થઈ. પરન્તુ ઇ. સ. ૧૪૬૮માં પાછું તે ભાગી પડી જંગલ પ્રાન્તમાં (જિંહુન અને સિહુન વચ્ચે) માત્ર તેની સત્તા રહી. લાંબી બાબરે 'હિન્દુસ્તાનમાં આવી મુગલ રાજ્યની સ્થાપના કરી.

મુગલ. બાબા ચીન દેશથી તે વેલ્ગા નદી સુધી કેટલાક લોકો બોલે છે. તથાપિ વ્યાકરણના સમ્બન્ધમાં તેની રિયતિ સારી નથી. તેમાં સ્વરૈકતાનતા છે.

(૩.) તુર્કી—આ શાખામાંની બાબાઓ ધણી મહત્વની છે. તેમાંની કેન્સ્ટાન્ટિનોપલમાંની તુર્કી અથવા ઓસ્માનલી બાબા વિશેષ અગત્યની છે. આ બાબાઓ લીના નદીથી આદ્રિઆટિક સમુદ્ર સુધી પ્રસરેલી છે. તેઓમાં સ્વરૈકતાનતા છે.

તુર્કી વ્યાકરણ ધણું મતોરંજક છે. મતુખની માનસિક શક્તિનો જે વિકાસ બાબામાં હોય છે તેનો પૂરું નમૂનો આ બાબામાં જણાય છે, અને તે જોઈ ધણું સાનંદાશ્રય લાગે છે. તે વિકાસનું પ્રથમથી તે આખરે

સુધીનું સર્વજનું સ્વરૂપ જોવી રીતે આ ભાષામાં જણાય છે તેવી રીતે કાઈ પણ ભાષામાં જોવામાં આવતું નથી.

(ક) ફિનો ઉઝીક—આ ભાષાની ચારે શાખાઓ છે તે આ પ્રમાણે:—

(૧) ઉઝીક, (૨) બલ્ગેરિક, (૩) પદ્મેરિક અને (૪) ફિનિક. તે પૈકી ચોથી શાખાની બે થેડા શાખાઓ ફિન્ અને ઇસ્ટો-શિયન એ વિશેષ મહત્ત્વની છે.

(૧) ફિન્ લોકો ફિન્લન્ડ પ્રાંતમાં રહે છે. તેઓનું વાહ્મ્ય અને મુખ્યત્વે તેઓનું કાવ્ય એ બેમાં તેમનો સારો શુદ્ધિ પ્રભાવ જોવામાં આવે છે. તે સંગ્રહ ધણા પ્રાચીન કાળમાં થયો હોવો જોઈએ. તેમ જ તે કાળમાં આ લોકો કવિ પ્રતિભાને વિશેષ સ્તુરણુ ચઢી શકે એવા પ્રદેશમાં રહેતા હશે. પ્રાચીન વીરરસ પ્રધાન ગાયનો હજુ પણ તેઓ ગાય છે, તે જોઈએ રાખે છે, તેમ જ તે પૂર્ણ રીતે હન્દશાસ્ત્રનાં નિયમ પ્રમાણે રચેલાં હોય છે. શોમેન, લોનરોટ, કાસ્ટ્રેન, ફેલ્ગ્રેન, ડોનર વગેરે તદ્દેશીય વિદ્વાનોના પ્રયત્નવડે અપૂર્વ સાહિત્ય ભેરું થયું છે. ધરડા વરડાઓનાં મ્હોનાં ગીતોનો સંગ્રહ કરી તેમણે ઇલિયડ જેવું સુંદર, મ્હોટું, તથા પૂર્ણ કાવ્ય બનાવ્યું છે તેને કલેવલ કહે છે. જગતમાં મહાભારત, ઇલિયડ, શાહનામા અને નિજેલુંગે એવાં ચાર મહા કાવ્યો છે, તેની જ જોડમાં આવી શકે એવું આ પાંચમું રાષ્ટ્રીય મહાકાવ્ય છે. ન્હાનાં ન્હાનાં ગાયનો મળીને પ્રચરક વીરરસ કાવ્ય કેવી રીતે બને છે તે કલેવલના સંગ્રહ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. આ સંગ્રહ હમણાં જ થયેલો છે. આ કાવ્યવડે ફિન્ લોકોની ભાષા ઉપર સારી અસર થઈ. તે ભાષા ખીજા વર્ગમાંની છે, અને તેમાં સ્વરૈકતાનતા છે, તેથી કાવ્યને વિશેષ સૌન્દર્યતા પ્રાપ્ત થયેલી છે. તેમ જ આ ભાષા સઘળી તુર્કી ભાષાઓથી હલકી છે.

આ સમ્યન્ધમાં મોક્ષમૂલર કહે છે કે, “આ નવા સંગ્રહેલા કલેવલ નામના કાવ્યથી, ધર્મ અને ગાયનો ઇતિહાસ મેળવવામાં ધણી મદદ થઈ પડી છે.”

(૨) ઇસ્ટોશિયન આ લોકો દ્વિત્ લોકોની પડોશમાં રહે છે. બન્નેની ભાષામાં ઘણું સામ્ય છે. આ લોકોમાં પણ જૂનાં રાષ્ટ્રીય ગાયનો છે. કુત્સવાદે સંઘર્ષ ગાયનોનો સંગ્રહ કરી તેનું એક કાવ્ય બનાવ્યું છે, તેને કલેવિચોએગ (કલેવલનો પુત્ર) એવું નામ આપ્યું છે. આ કાવ્ય કલેવલ પ્રમાણે પૂરું તથા બલ્ય તો નથી, પરંતુ મનોરંજકપણામાં ઠીક છે.

ચુરલ તથા આદ્દાષ્ટક જાતની સઘળી ભાષાઓનાં શબ્દસ્વરૂપો એક સરખાં જ છે, એટલું જ નહિ પણ, ઉત્પત્તિના સમ્બન્ધમાં પણ ઘણો જ સમ્બન્ધ જોવામાં આવે છે. સાધારણ રીતે જોવા જતાં જણાય છે કે, આ સઘળી ભાષાઓ પહેલા વર્ગમાંથી બીજા વર્ગમાં હમણાં જ આવી છે અથવા આવવા લાગી છે. તથા કેટલીક ભાષાઓ તો ત્રીજા વર્ગમાં પણ આવી ગઈ છે. આ સઘળી ભાષાઓને સ્પષ્ટ નામના ભાષા શાસ્ત્રીએ સિથિયન એવું નામ આપેલું છે. ગ્રિયર્ડે “અદલો દ્વિસિઅન્” એવું નામ આપેલું છે, અને કેટલાકોએ ટુરાનિયન એવું નામ આપેલું છે. પરંતુ ધારતવિક રીતે વિચારતાં “અલ્લો દ્વિલિયન્” એ નામ વિશેષ યોગ્ય છે. (અપૂર્ણ.)

મિ. ધરમસી ઇનામી સ્પર્ધા.

બધી મળીને ગુજરાત, કચ્છ, દાહિયાવાડ, અને મુઝબમાંથી ૪૨ કવિતાઓ આવી છે, તે પૈકી એક મુઝબ મસજીદ બંદર કન્યા-શાળાનાં હેડ મિસ્ટ્રેસ તરફથી, અને બાકીની પુરુષ શિક્ષકો તરફથી આવી છે. તેમાં સૌથી ચઢીઆતી કવિતા મુદતની અંદર માપ પ્રમાણે, જિયા વિચારો; યોગ્ય પ્રાસવાળી અમદાવાદથી મિ. નનામીઆં રમુસમીઆં તરફથી આવેલી છે.

બીજો નમ્બરે ગાસ્તર ગોવર્ધન જોહાબાઈ ત્રવાડી, બોર તાલુકે દા-લોલનાની કવિતા છે, તેમાં વિચારો ઘણા વખાણવા લાયક છે, અને રચના એવી કારીગરીથી કરી છે કે “બડો રંક જોલી દયાંણુ ધરમસી” એટલે પંદર રીતે વાંચી શકાય છે. એમાં ખરેખરી ચમત્કૃતિ છે, પણ એ

નારીતત્વ—એક અપૂર્વ બંગાલી ગ્રંથનું બાષાંતર—મૂળ ગ્રંથ માટે લાંબાં પત્રોનાં મૂલો. સુરભિપતાકા-જનમંડળને તેમાં સ્ત્રીઓને આ ગ્રંથ વાંચવાની અમે ખાસ બલામણ કરીએ છીએ. બારતી-સ્ત્રીઓને માટે જે ગ્રંથો છે તેમાં આ સર્વોત્તમ છે. મંડલિની-દરેક સ્ત્રીને આ ગ્રંથ વાંચવાના અમે આમંત્રણ બલામણ કરીએ છીએ. ઈ. ઈ. બાષાંતર શુદ્ધ અને સરળ કરવામાં આવ્યું છે. એમાં જે કંઈ નફો થશે તે તે કળવણી ખાતાના લાભ માટે વાપરવાનો છે. તેથી આ ગ્રંથને આશ્રય આપવા વિનંતિ છે. ડૉ. શ. ૧ પોસ્ટેજ બુદ્ધ. તાકીદથી નામ નોંધાવો દામોદર. વ. શાહ તા. રસ્ક. મા. બદરાબાદ.

THE BROACH MUTUAL HELPING FUND.

સહચરુ એક બીજાને મદદ કરનારું ફંડ.

(વાર્ષિક લવાજમ ઉમ્મર મુજબ રૂ. ૩ થી રૂ. ૧૫.)

આ ફંડમાં મેમ્બરો મેળવી આપનાર એજન્ટોનાં નામ મદદ લખલ કરવામાં આવે છે માટે એજન્ટ થવું હોય અથવા મેમ્બર થવું હોય તો ખુલાસા માટે પોષ્ટ ટિકીટ મોકલી લખી પૂછવો. આવા ફંડમાં દરેક માણસે મેમ્બર થવું જરૂરનું છે.

હુંડ આદિસ—સહચ.

રાહ્યાલાઈ દલપતભાઈ-મેનેજર.

ભારત વર્ષનો ઇતિહાસ—આજ્ઞાત ત્રીજી ધનામને લાઠ્યેરીમાં રાખી સરકારે મંજૂર કરેલો. આ નિપવમાં ૫૩૧ અડચણો દૂર કરનાર કિ. બ્ર. પો. બુદ્ધ. વેરા રેવાશકર પ્રાણસંકર ન્યુ ઈ. રકુપ-અગદાવાદ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ દશમી. કિ. ૪ આના. ગુમ્મઈ ઇલાકાના કળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. ખ. ના ઈ નં. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના દરમ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હસ્ત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ ' ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ.' આવૃત્તિ. બીજી. કિ ૪ આના. પોસ્ટેજ બેનેનું માફ. કમિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦, નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વે. પે. ખર્ચે મંગાવનારને શિર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહ. રામડે. એ. ઈ. ગોહિલવાડ મુસ્વારી. ભાવનગર.

 હમે અમદાવાદમાં બુકસેલર અને કમિશન એજન્ટની મેહોડી વમ. વાળી ફુકાન કેટલાંક વરસથી હવાડેલી છે તેમાં સરકારી ગુજરાતી નિશા. બોમાં તથા હાઈસ્કૂલોમાં અને ઔદ્યોગિક-મુલર સ્કૂલોમાં ચાલતાં ગુજરાતી, અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત આદિ પુસ્તકો મળે છે એટલું જ નહિ. પણ તે સિવાય બીજી ઘણી વસ્તુનાં પુસ્તકો મળે છે. વળી આ સિવાય બીજાં હર કોઈ પુસ્તકો માત્ર સેંકડે ૧ ટકા હકાશર્મથી મોકલાવી આપવામાં આવે છે. રાહડેથી કે વેલ્યુએબલથી મોકલવામાં આવે છે. બિધાર આપતા નથી.

રા. ખા. જ્ઞાલસંકર હમિયાસંકર કૃત અંકગણિતનાં મૂળતત્વોના હમે મુખ્ય એજન્ટ છીએ. તેમ જ રા. રા. ખુશાલદાસ ગોકલદાસ કૃત અંક ગણિતની સમગ્રવૃત્તિ પણ તેમની જાહેરખાતર પ્રમાણે હમારે સાંચી મળશે. રાહડર નીલકંઠરાય કૃત સ્ત્રી-ગિત કિ. ૦-૮-૦ તથા ' મહૂમ' રા. સા. મહીપતરામકૃત પુસ્તકો તથા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ પ્રસિદ્ધ કરેલાં

પ્રસ્તકો હમારે સાંથી મળશે. સાકરલાલ બુલાખીદાસ એન્ડ કો.
બુક-સેલર્સ: પબ્લિશર્સ એન્ડ કમિશન એજન્ટ્સ. અમદાવાદ ટ્રિસ્ટીરોડ.

સોનેરીતક-દિમતી ભેટ !!

મહાજન-મંડળ.

“મહાજન મંડળ” નામે અપૂર્વ ગ્રંથ હાલમાં મારા તરફથી છપા-
ઈને બહાર પડ્યો છે. જેની અંદર ભારતવર્ષના પ્રાચીન તથા અર્વાચીન
લગભગ ૪૦૦ મહાત્માઓનો જેવો છે;—નૃપતિઓ, પ્રધાનો, મહર્ષિઓ,
મહા પંડિતો, ધર્મપ્રવર્તકો, મહાકવિઓ, મોટા ભક્તો, વૈદ્યો, સંગીત શા-
સ્ત્રીઓ, પદોપકારી જનો. નાગાંકિત પુરુષો અને સાક્ષરો, મહા સતીઓ,
વીરાંગનાઓ, વિદુષી બાપ્તઓ અથવા પંડિતાઓ, અને વિદેશી ધર્મપ્રવર્ત-
કો, ઇલાહિનાં છવનચરિત્ર બહુ વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યાં છે એ
ગ્રંથ રોપલ આઈપેથ ૧૫૦૦ પૃષ્ઠો છે. અને તેનાં મુંદાં ધણાંજ શોભિતાં
સોનેરી નામવાળાં ખાસ વિલાયતમાં તૈયાર કરાવી મંગાવેલાં છે, આ ગ્રંથની
તમામ એટલે (૧૫૦) હતી તે મુંબાઈના ઠ. વસનથ પરમાનંદ આહે-
વાળાને સામગ્રી વેચાણ આપી છે માટે એ વિશેના ચોરડો તેમના તરફ
મુંબાઈમાં કાલકાદેવી રોડ એવે સરનામે મોકલવાં. કીમત સર્વેને માટે
રૂ. ૭૫ પોસ્ટેજ ગણત. આ ગ્રંથ વિદ્વાન અને પ્રજાપ્રય શ્રીમંત મહારાજ
શ્રી શિયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસ એલ સમશેરખલાદુરને
તેમની ખાસ પરવાનગીથી અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. નેમજ તેના અથ-
બાગે એ નામદારશ્રીની સુંદર છબી મૂકવામાં આવી છે. ગુર્જર બાપામાં
આવો મોટો અને ઉત્તમ ગ્રંથ આ પ્રયગજ છે, એવો ધણા વિદ્વાનોનો
અભિપ્રાય છે. ઘણી પ્રનો યોગજ વખતમાં ખપી ગઇ છે. એજ તેની
મહત્તાની પ્રતીતિ છે. હવે જુગ પ્રનો રહી છે, માટે સત્વર મંગાવી લ્યો.
જે “પહેલા તે પહેલા.” આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તથા અનુક્રમણિકાનું
ચોપાનીઠ જેમને જેમએ તેમજે અડધા આનાની કીટ મોકલી મંગાવી લેવું.
મુ. આંબલીઆરા. { મગનલાલ નરોત્તમદાસ પટેલ,
કપડવણજ પોસ્ટ. { “સંસારચિત્ર કાદંબરી” ઇલાહિનો કર્તા.

પ્રાથમિક શાળા તથા ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાક્ટિસિંગ સ્કુલ માટે મે. ડિરે-
ક્ટર સાહેબે મંજુર કરેલા.

ગુજરાતી મૂળાક્ષરોના નકશા.

દિમત ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૮-૨-૦

સ્કુલ લાઇબ્રેરી માટે ડિરેક્ટર સાહેબે મંજુર કરેલો.

ગુજરાતી શબ્દાર્થ સિન્ધુ.

આમાં નર્મ કોપ કરતાં વધારે શબ્દોનો સમાવેશ છે. અક્ષરો ઝી-
ણા, કાગળ ઉંચા, સુંદર છાપ સોનેરી નામ સાથે કપડાનું ગળથુત પૂરું.
કીમત રૂ ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૫-૦

સંસ્કૃત ગુજરાતી શબ્દ કોષ.

ઘણા સંસ્કૃત કોષોને આધારે તૈયાર કરેલો, પ્રુફજ શબ્દના સંગ્રહ વાળો,
નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં ઉત્તમ અક્ષરે ઉંચા કાગળ ઉપર છાપેલો, સોનેરી નામના

કપડાના પૂહાનો, કિમત રૂ. ૪-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૬-૦.

જીતકર ધાડી ગીરગામ. } સમઘાસ કાશીઘાસ મોદીની. કપડા
પુસ્તક પ્રકારક મંડળી મુંગાધ.

લેખનકળા કોપીશુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના જે કિરેક્ટર સાહેબે ગુરુમંદ ઇલાકાની ગુજરાતી નિસાણોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત સર્થ ગુજરાતી અક્ષરોનાં સુદ્ધ વલણ શાળી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા સખાણની દબની ગોઠાણ કરીને, ફાલ આસતી સર્વ કોપીશુકો કરતાં ચઢીઆતી યથાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

મુદ્ર સિદ્ધકો આગળ સેકડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીશુકો બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળતા, અર્ધિ મૂકતા નધારે મોઝાંધારીએ છાંચે.

૧. કોપીશુકાની સલામતે સુંદરતા બળવતા માટે નાંખાનાં પત્રો (કોપરપેપર) કોનગવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાળુએ સુંદર રંગની શાલીથી છપાય છે, કામગી અને કપડાં ઉઘાડે ટકાવેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કક્ષમ વાપરવાની દરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાર્ક જાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર સખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ મુજે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બમડી જવાની ધારતી રહે છે. માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર, માત્ર બાળકોને ઘૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ ફરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. મોઝાંધારણ શાળી ઘણા ઊકરા પોતાને ધન્યે વળગે છે, ને ઘણા અંગેશ શીખવા પણ જાન છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે. કારણકે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. હાથ ધોરણમાં કોપી સાથે સખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોલ હમારી કોપીશુકાનો હજી નમ્બર ખાત્રી કરેલી રીતે પૂરી માટે છે કારણકે તેમાં બાલદારમાં ઘણાં ઉપયોગી ચર્ચ પડે તેવાં સખાણો દાખલ કરેલાં છે જે તમામ અંગેશ તથા ગુજરાતી નિસાણોમાં ઘણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીશુકો દેશાવરના ખરીદ કરનારને એકડે ત્રીસ રૂકા રમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી સેનારને રસવે ખર્ચ આપીશું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલવેથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકડે અર્ધો ટકા દરકાર સર્થ એકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. દેશાણુ—આત્મારામ અને દશા-ભાઈની કમ્પની રંગારી સ્ટ્રીટ, ગુરુમંદ.

આત્મારામ અને દશાભાઈની કમ્પની દ. દશાભાઈ હારકાદાસ દેશાઈ.

ફેબ્રુઆરી જાહેર સ્વરો. લેખનકળા કોપીયુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંત્રી ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં સ્થાપવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત સર્થ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલંબુ થોળી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની ઢળની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીયુકો કરતાં ચઢીઆતી થયાની ખાત્રી મયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુચ સિક્કો આગળ સેકડો સર્ટિફિકેટ મૂકવા કરતાં એ કોપીયુકો બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અર્થ મૂકવા વધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીયુકોની સફાઈ ને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરપ્લેટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેન એક જ બાજુએ સુન્દર રંગની સાદીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર જોડ્યાં ટકાવવાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી એ જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમજ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું યાત્ર થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર ઠાઠે સારે હાથ ધુને છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ ઠરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ય વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પથ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે. કારણકે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જોડ્યાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટા હમારી કોપીયુકોનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી ભરેલી રીતે પૂરી પાડે છે કારણકે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયોગી ચર્મ પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીયુકો દેશવરના બરીદ કરનારને સેકડે ત્રીજા ટકા કમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. પથુ ધોરણ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકડે અર્ધો ટકા હકશર્ષ સર્થ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ઠેકાણું—આરમારામ અને દલાબાઈની કમ્પની રંગારી સ્ટ્રીટ, મુખ્યમંત્રી.

આત્મારામ અને દલાબાઈની કમ્પની દ. દલાબાઈ હારકાંદાસ દેસાઈ.

અંકગણિતની સમજૂતી. કી. ર. ગા. પોરટેજ સાથે. પાંચે, દશ; દશે, પંદર; વીશે, વીસ; અને પચીશે, પચીસ ટકા કમીશન. વે. પે. ખર્ચ લેનારને સિર. સુશાસનદાસ ગોકળદાસ. મુંબાઈએક. અમદાવાદ.

પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો અને હેડમાસ્ટરો.

રા. સા. વાગનરાવ આળાજી મોદક, બી. એ. માંજ હે. મા. એલિન્ટનરાઈસ્કૂલ
ખા. ખા. જમશેદજી અરદેશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. બી.; ગાયક-
વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને ગુજરાતકોલેજના માંજ પ્રિન્સિપલ.
શેઠ ડોરાબાઈ નસરવાનજી વાડીઆ; એમ. એ; પ્રિન્સિપલ; સર. જ.
જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુસન, મુમ્બઈ.

ખા. ખા. જમશેદજી નવરોજજી જીનવાળા. એમ. એ. બાવનગર કોલેજ.
શેઠ એદલજી દોરાજીજી તળાટી, બી. એ; અમદાવાદ. હાઈ સ્કૂલ.
શેઠ ફરદુનજી ગનચેરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.
ખા. સા. ઇમાલીમ મહમદ સાયાની, બી. એ; હેડમાસ્ટર ભરૂચ હાઈસ્કૂલ.
રા. સા. માધવલાલ દરિલાલ દેશાઈ. પ્રિન્સિપલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ. અમદાવાદ.
મિ. એ. એસ. જર્વિસ, સુરત મિશન સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિાલયમ બીટી, બી. એ; સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.
રા. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માંજ પ્રિન્સિપલ.
શેઠ બહેરામજી ફરામજી પટેલ બી. એ. માંજ હેડમાસ્ટર સુરત હાઈ સ્કૂલ
શેઠ હોરગજીજી જંગીર પ્રેપ્રાચેટરી સ્કૂલના માલિક.
શેઠ ફરામજી જમનજી માસ્ટર બી. એ. ક્રાંટ હાઈ સ્કૂલના માલિક.
શેઠ માણિકજી બેજનજી કુપર ક્રાંટ હાઈ સ્કૂલના માંજ હેડમાસ્ટર.
શેઠ અરબેરજી અરશેદજી સોળથા. ચંદનવાડી સ્કૂલના માંજ માલિક.
શેઠ. નશરવાનજી અરશેદજી નાનજી, ચંદનવાડી સ્કૂલના માંજ માલિક.
શેઠ. જમજીજી, ખંડુણાસ, બી. એ. ક્યુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો
શેઠ. માણિકશા. બહેરામજી માસ્ટર, ગોકળદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.
રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ હાઈ સ્કૂલ, બૃજ.
રા. રા. એમ. એમ. બલસારી બી. એ. માંજ હેડમાસ્ટર, ગોધરા એ. વ. સ્કૂલ.
રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્ટર, બેંગ્લોપર્નાક્યુલર સ્કૂલ, બાવનમર.
રા. રા. માણિકલાલ અમૃતલાલ દવે, બેંગ્લો ખાનમહમદ હળીખભાઈ સ્કૂલ.
શેઠ રસ્તમજી મહેરવાનજી માસ્ટર, હેડમાસ્ટર, ફરામજી પટેલ સ્કૂલ.

મુમ્બઈની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટરો.

મે. ગુલાબદાસ મુન્દરદાસ ચોકશી.	શેઠ. કુકીરજી સોરાબજી ગદોધના.
મે. પ્રાણજીવનદાસ કદાનદાસ.	મે. માણિકલાલ ધીરજીરામ અધ્યાર.
મે. હરકિષનદાસ ખિન્જલાલ.	મે. આભારામ જીકિષનદાસ.
મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી ભટ્ટ.	મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
શેઠ. મહેરવાનજી સોરાબજી દલાલ.	મે. મળલાલ પાનાચંદ.

મુમ્બઈ અને ગુજરાતના જાહેર છાપાનાં મતો:—રાસ્ટ ગો-
ક્ષતાર, મુમ્બઈ સમાચાર, જમ્મે જમ્મે, અખબારે સોદાગર, કેસરેદંદ,
ગુજરાતી, યજ્ઞદાં પરરતા; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન રેપ્રેસેન્ટેટિવ, ગુજરાતમિત્ર,
પ્રજામિત્ર, સુવર્ણકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, ભરૂચ સમાચાર, દિતેન્દ્ર.

દસ્કતશિક્ષક કોપીયુકે નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા માસ્ટરો તથા બ્યા-
પારીઓ જોઓ, યોજામાં ચોજી ૧૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે

ગુજરાત શાલા પત્ર.

પુસ્તક ૬૭ મું.

માર્ચ.

૧૮૯૮.

અંક ૩ જો.

માસ.

ગઈ તા. ૨૨.મી ડિસેમ્બરને રોજ મદ્રાસની શિક્ષક સમાજના આશ્રય નીચે એ શહેરમાં કેળવણીનું બીજું કોન્ફરન્સ બરાબર હતું. તે પ્રસંગે મદ્રાસ શહેરના અને બહાર ગામના મળી મોટા નંદાના આશરે બસે શિક્ષકો હાજર થયા હતા. કોન્ફરન્સને પહેલે દિવસે કારોબારી કમિટી નીમીને કોન્ફરન્સની વ્યવસ્થા કરવાનું તથા સધળા વિષયોની ચર્ચાને અંતે જે વિષે લગભગ સધળા મેમ્બરોનો એક મત આવ્યું. પડે તે બાબતોને લગતી દરખાસ્તો કોન્ફરન્સ આગળ રજુ કરવાનું કામ એ કમિટીને સોંપ્યું હતું. કમિટી સિવાય બીજા કોઈને દરખાસ્તો લાવવાની સત્તા આપી નહોતી. વળી જે બાબતો વિષે પૂરેપૂરી ચર્ચા થઈ સધળા મેમ્બરોનો એક મત જણાય નહિ તેવી દરખાસ્ત લાવવાની કમિટીને પણ સત્તા નહોતી. ગઈ સાલના કોન્ફરન્સમાં જે વિષે દસમા બાગ નેટલા થોડા મેમ્બરો પણ વિરુદ્ધ હતા તેવી દરખાસ્તો પાછી ખેંચી લીધી હતી, અને આ સાલ પણ તેવું જ કરી સધળા ઠરાવ એક મતે મંજૂર કર્યા હતા. આ રીતે વગર વિચારના અને ઉતાવળીયા ઠરાવ થતા અટકાવીને મંજૂર થયેલા ઠરાવોનું વગર વધારવામાં આવ્યું હતું.

એનરેબલ મિ. રૂઝવેલ્ટે શિક્ષકોની સ્થિતિ અને કામ વિષે વિવેચન કર્યા પછી મિ. નાગોંછરાવે “પ્રાથમિક કેળવણીની વ્યવસ્થા કરતાં નજરમાં રાખવાનાં હેતુઓ” વિષે નિબંધ વાંચ્યો હતો. તેમના નિબંધનો દૃઢ સાર ત્રીજે મુજબ છે:—

- (૧) કેળવણી માટે સરકાર અને લોકલ બોર્ડો પાસેથી જીટલા અને તેટલા વધારે પૈસા કઢાવવા;
- (૨) સમભગ સંઘના વર્ગના (ખાસ કરી હલકા વર્ગના) લોકોને પ્રાથમિક કેળવણી મળી શકે તેવી ગોઠવણી કરવી;
- (૩) હોશિયાર શિક્ષકો મેળવવા.
- (૪) બાળકોની શું શું શીખવાની શક્તિ છે તે સ્પષ્ટ સમજીને તે-
ટકું જ શિખવવાનો પ્રયત્ન કરવો, અને પ્રાથમિક શાળાની
મારફત આરોગ્ય વિદ્યા, ખેતી, પાઠશાસ્ત્ર, અને તેવી બીજી ધણી
બાબતો શિખવવાનાં નકામાં ફાંફાં મારવાનું હોડી દેવું.

ત્યાર પછી મિ. શેષગિરિ શાસ્ત્રીએ હિન્દની ભાષાઓના અભ્યાસ વિશે નિબંધ વાંચ્યો હતો, અને આ નિબંધની ચર્ચામાં ધણા લોકોનો એવો મત જણાયો હતો, કે ઊંચા દરજ્જાની નિશાળોમાં હિન્દની અર્વાચીન ભાષાઓને વિદ્યારી દેવામાં આવે છે તે બરાબર નથી. એ યથા પછી મિ. બેરાએ ઇતિહાસના શિક્ષણવિશે નિબંધ વાંચ્યો હતો, તે ઉપર પણ ધણી સામકારી ચર્ચા ચર્ચ હતી. ડૉન્ટરન્સને બીજે દિવસે મિ. સધિયનધરે “ફરજિયાત કેળવણી” વિશે નિબંધ વાંચ્યો હતો. આ નિબંધની ચર્ચાનો હેતુ હાલ તરત ફરજિયાત કેળવણી માખસ કરી દેવાનો નહોતો, પરંતુ તેમ કરતાં પૈસા સમજાવી તથા સાંસારિક અગત્યનો ઈર્ષ ઈર્ષ નહે તેમ છે, અને કાળે કરી બલિધ્યમાં ફરજિયાત કેળવણી કેવી રીતે લાંબસ ચર્ચ શકે તે બતાવવાનો હતો. એ સિવાય બીજા ને નિબંધો વાંચવામાં આવ્યા હતા તે વિશે અને બોલવાની જરૂર નથી.

નિબંધો વાંચ્યા પછી ડૉન્ટરન્સે સાંત કરાવ મંજૂર કર્યા હતા, તે પછી નીચેના કરાવ અને આપીએ છીએ:—

- (૧) પાછલાં ચોડાં વરસમાં પ્રાથમિક કેળવણી (ખાસ કરી કેળવ-
ણીમાં પાછળ રહી ગયેલી જાનોમાં) વધારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં
આવ્યો છે તેથી આ ડૉન્ટરન્સ ખુબી ધન્ય છે, છતાં તેનો એવો

અભિપ્રાય છે, કે જ્યાં સુધી પ્રાથમિક શિક્ષકોને હાસ પ્રમાણે હમકા પગાર આપવામાં આવશે, ત્યાં સુધી પ્રાથમિક કેળવણી કદી સન્તોષકારક નીવડવાની નથી.

- (૨) કેટલાંએક લોકલ બોર્ડોએ પોતાના તાળાના શિક્ષકોને પેન્શન આપવાની ગોઠવણુ કરી છે તેથી આ કોન્ફરન્સને સન્તોષ થાય છે, અને તેવી ગોઠવણુ બીજાં બોર્ડો પાસે કરાવવા ડિરેક્ટર આદ્ય પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબને વિનંતિ કરવામાં આવે છે.
- (૩) મદ્રાસની શિક્ષક સમાજને આ કોન્ફરન્સ વિનંતિ કરે છે, કે શિક્ષકોનું પ્રોવિડન્ટ ફંડ સ્થાપવાનો એ સમાજ પ્રયત્ન કરે છે તે તેણે ચાલુ રાખવે.
- (૪) આ કોન્ફરન્સ ધારે છે કે દેશનું શકું ઇચ્છનારાઓનો આખરનો હેતુ દરેક માણસ કેળવણી લે એવો હોવો જોઈએ, અને સરકારને વિનંતિ કરે છે, કે એ હેતુ પાર પાડવાના પહેલા પગથીઆ તરીકે પ્રાથમિક કેળવણી વધારવા માટે સરકારમાંથી તેમ જ લોકલ ક્વોર્ટામાંથી વધારે પૈસા આપવાની ગોઠવણુ કરવી.

મદ્રાસના જાણીતા શાહુકાર લાડ કૃષ્ણદાસ અને ગાવિન્દદાસે એ સહેરમાં હિન્દુ અને મુસલમાનના આંધળા છોકરાઓને કેળવવા માટે પોતાને ખર્ચે નિશાળ સ્થાપવાનું ગાયેલીધું છે. આ નિશાળમાં અરાઠ વરસની અન્દરની ઉમ્મરના છોકરાઓને દાખલ કરવામાં આવશે, અને તેમને વાંચન, લેખન, અંગ્રજી, ટોપલી ગુંથવાનું, નેતર કામ, વગેરે શિખવવામાં આવશે.

રશિયાની ધણી પ્રાથમિક નિશાળો સાથે ખેતર, બાગ, અથવા શાકભાજીની વાડી જોડીને તે મારફત ઔદ્યોગિક-શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આ શિક્ષણ પ્રાથમિક-શિક્ષક જ આપે છે. એકતરીનોસ્લાવ નામના પ્રાન્તમાં ઝાડ ખડુ જ જુજ જોવામાં આવે છે, ત્યાં ઝાડ વાંવવાનું અને રેશમના કીડા ઉછેરવાનું શિખવવા પર ખાસ ધ્યાન અપાય છે, એ પ્રાન્તના

કેટલાંક શિક્ષકો અને છોકરાઓએ મળીને આશરે હજારેક મધપૂજા રાખ્યા છે, અને માખીઓ ઉછેરી મધ બનાવરાવવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. કેટલીક નિશાબોમાં દ્રાક્ષના વાડા પણ હોય છે.

જર્મનીમાં હાલ કેળવણીને લગતાં ૧૧૭ ચોપાનીઓ પ્રસિદ્ધ થાય છે.

જાપાનની યુનિવર્સિટીઓમાં કેળવણી લીધા પછી ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, અને જર્મનીમાં વિશેષ અભ્યાસ માટે જનાર વિદ્યાર્થીઓ સાથે જાપાનની સરકારે હાલમાં ૪૦ સ્ટોલરશિપો સ્થાપી છે, અને દર વર્ષે તેમાં વીસ વીસ સ્ટોલરશિપોનો વધારો કરવાનો વિચાર આવે છે.

જાપાનમાં હાલ એ યુનિવર્સિટીઓ છે, તેમાં મરદો અભ્યાસ કરે છે, એ દેશમાં સ્ત્રીઓ માટે જુદી યુનિવર્સિટી સ્થાપવાનો વિચાર ચાલતો કહેવાય છે.

વાક્યરચના અને નિબન્ધ.

(ચાલુ ૫૪, ૫૪ થી.)

પ્રકરણ ૩ જી.

વાક્ય પૃથક્કરણ અને રચના.

પાછલાં પ્રકરણોમાં આપણે વાક્યના ત્રણ ભાગની વાત કરી—કર્તા, કર્મ, અને વિધાનપદ. બાકીના ભાગોની વાત હવે પછી આવશે. આખા વાક્યના ભાગ જુદા કરી તેમનો એક બીજા વચ્ચે સમ્બન્ધ બતાવવો તેને વાક્યનું પૃથક્કરણ કહે છે. “ ખુલાખી ચોપડી લાવશે, ” એ વાક્યમાં “ ખુલાખી ” કર્તા, “ ચોપડી ” કર્મ, “ લાવશે ” વિધાનપદ છે, એમ ભાગ કરી જુદું બતાવવું તેને વાક્યનું પૃથક્કરણ કહ્યું કહે છે. “ છોકરો, ” “ ઘોડો, ” “ દોડાવે છે, ” એવા છૂટા ભાગો એકઠા કરી “ છોકરો ઘોડો દોડાવે છે ” એમ આખું વાક્ય બનાવીએ તેને વાક્ય

રચના કહે છે. આ પાઠોમાં આપણે વાક્યનું પૃથક્કરણ અને રચના વારંવાર કરવાં પડશે.

મનોયતન ૧ છું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો :

૧. ઘોડો ચરે છે.	૨. તે શું ખાય છે ?
૩. ગાય ખરાડે છે.	૪. ઘોડો બોલે વહે છે.
૫. કુંભાર વાંસણું પકવે છે.	૬. ઇશ્વરે આપ્યા છે હિમાય.
૭. દેસાઈએ ચંપુ આપ્યો.	૮. તે જોએ વખાણ્યો.
૯. લંદણે પાથડી દીધી.	૧૦. પાથડી કાઢીએ કાપી નાંખી છે
૧૧. રાત્રીએ વાત સોંભળી.	૧૨. વા હોતે છે.
૧૩. આપણે વાંઝણો હલાવીએ છીએ.	૧૪. કીડા રેશમ કરે છે.
૧૫. કીડો પાંદડાં ખાય છે.	૧૬. તે સાંતણો કોટે છે.

મનોયતન ૨ છું.

નીચેના શબ્દો લઈ દૂકાં વાક્યો રચો :

તમે, માણસ, માતો, ને, સાંભળો છો, ઘટે છે, પડી ગયાં, ધનુએ માણસે, વાત, મહેનત, હાલે છે, ચિક્ષા, હુપાવે, કર્યા, લાંબ, રેમકંડા કાલાવાલા, કરવી નેઈએ.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

- ૧ વાક્યનું પૃથક્કરણ એટલે શું ?
- ૨ વાક્ય રચના એટલે શું ?

(અપૂર્ણ.)

હેમચન્દ્રની અપભ્રંશ ભાષા.

(સાલુ પૃષ્ઠ ૪૮ થી.)

૫. અપભ્રંશ ભાષાના નમૂના.

ઢોહા સામલા ધણ ચંપાવણી ।

ળાઈ સુવર્ણરેહ કસવટ્ટ દિણી ॥ ૧ ॥

(પાદ ૪—સૂત્ર ૩૨૯)

સંસ્કૃત અર્થ—નાયકઃ શ્યામલઃ, પ્રિયા ચંપકવર્ણા; કપ-
પટ્ટકે સુવર્ણરેખા દત્તા ઇવ.

ગુજરાતી અર્થ—નાયક (ધણી) સામળો, પ્રિયા (ધણ) ચંપ-
કવર્ણી (છે); જાણે કે કસોડીના પાથર ઉપર સોનાની રેખા (લીટી)
દોરી હોય. [કવિ સામળા પતિ સાથેની પ્રિયાનો મુકાબલો કાળા કસો-
ડીના પાથર ઉપર દોરેલી સોનાની રેખા સાથે કરે છે.]

ટીકા.

ઢોહા = સં. નાયકઃ = ગુ. ઢોહો, ધણી, પ્રિય જન, નામ,
નર જાતિ, પ્રથમા એકવચન. મૂળ અપભ્રંશ શબ્દ ઢોહ છે, તેનું
પ્રથમા એકવચન કરવાને અન્ત્યસ્વર દીર્ઘ યદ્ય પ્રત્યય (ઓ) નો લોપ
થાય છે. હિન્દી અને મરાઠીમાં નર જાતિનાં વિકારી નામ તથા વિશેષણ
આકારાન્ત છે તે કદાચ આ રીતે થયાં હશે. જોગદ-ઘોઢા, રાતા,
મસાદિ. ગુજરાતીમાં આ શબ્દો આકારાન્ત છે, જેમકે-ઘોડો, રાતો,
મસાદિ. નેપાળી બાષામાં ઢુલો (= ઢોહો) શબ્દ મળેલ છે.
આરણી ગુજરાતીમાં હજી ઢોહો શબ્દ જોવામાં આવે છે.

સામલા = સં. શ્યામલઃ = ગુ. સામળો, કાળો. વિશેષણ, નર
જાતિ, પ્રથમા એકવચન, વિશેષ્ય ઢોહા. સંસ્કૃત શ્યામલ નું અપભ્રંશ
સામલ બની બહી પ્રથમા એકવચન થવાને અન્ત્ય અ દીર્ઘ થયો. ગુ-
જરાતીમાં સામળો શબ્દ છે.

ધણ = સં. પ્રિયા = ગુ. પ્રિયા. નામ, નારી જાતિ, પ્રથમા એકવચન.
પ્રથમા એકવચનના પ્રત્યયનો લોપ થયો છે. અપભ્રંશ ધણ શબ્દ સંસ્કૃત
ધન એટલે દોલત ઉપરથી જાણે છે, અને તેને આ અથવા પ્રિયાનો

અર્થમાં વાપર્યો છે તે ધણી જૂના કાળની સ્ત્રીને પુરુષની દોષતા, ગણવાની સંસારી શક્તિ સૂચવે છે. હજી પણ કેટલાક હલકા લોકો પોતાની સ્ત્રીના સમ્બન્ધમાં બોલે છે કે “એ તો મ્હારો માલ છે.” ધન—ધણ વાળો માણસ તે ધની-ધણી પતિના અર્થમાં વપરાય છે, અને ધણી ઉપરથી પાછો નારી જાતિનો ધણિયાણી શબ્દ બનાવવામાં આવે છે. સીમન્તવાળી સ્ત્રીને ધેણ કહે છે.

ચંપાવણી = સં. ચંપકવર્ણી = શુ. ચંપાના રંગની. સામાસિક વિશેષણ, નારી જાતિ, પ્રથમા એકવચન, વિશેષ્ય ધણ. સં. ચંપકના ક નો લોપ થવાથી ચંપક બની પછી સન્ધિ થતાં ચંપા શબ્દ બને છે; વર્ણી ના ર નો લોપ થવાથી ણ બેવડાઈને તથા નારી જાતિનો ર્ પ્રસય લાગીને વર્ણી થાય છે. નારી જાતિ બનાવવાને સંસ્કૃતમાં આ અને ર્ બન્ને પ્રસય વપરાય છે, તેમાં આ વધારે વપરાય છે. અપભ્રંશમાં આ કરતાં ર્ નો વધારે ઉપયોગ થાય છે. ગુજરાતીમાં એકલો ર્ પ્રસય જ વપરાય છે. પ્રાકૃત ચંપક. નુ પ્રથમા વિ. એકવચન ચંપકો બની તે ઉપરથી ગુજરાતી ચંપે શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે.

નાઈ = સં. ર્વ = શુ. જેવું, જેમકે; જાણે કે. અવ્યય. સં. ર્વ નો બદલે અપભ્રંશમાં નાઈ શબ્દ વપરાય છે, અને ન્ નો ણ થવાથી તેનું નાઈ પણ થાય છે.

સુવર્ણરેહ = સં. સુવર્ણરેખા = શુ. સોનાની રેખા, સોનાની લીટી. સામાસિક નામ, નારી જાતિ, પ્રથમા એકવચન. સં. સુવર્ણ ના ર્ નો લોપ થવાથી ણ બેવડાય છે; રેખા ના ર્વ નો હ થાય છે. અપભ્રંશમાં પ્રથમા એકવચન થતાં કોઈ વખત અન્સ આ ર્ડાઈને તેનો અ પણ બને છે, અને પ્રસય લાગતો નથી. ધણ, રેહ, આદિ શબ્દોથી જણાય છે કે ગુજરાતીમાં વિભક્તિના કેટલાક પ્રસયનો લોપ થયો છે અને અ-

વિંકારી રૂપે વપરાય છે તેની શરૂઆત અપભ્રંશ કાળથી થઈ હતી.

કસવટ્ટૈ = સં. કપવટ્ટૈકે = ગ્ર. કસોડીના પટમાં, કસોડીના પંથર ઉપર. સોમોસિક નામ, નર જાતિ, સાતમી વિ. એકવચન. સં. કપ (=કસોડી) ના પૂ નો સ્ થયો; પટ્ટક ના પૂ નો વ્ થયો અને ક્ નો લોપ થયો, એ રીતે અપભ્રંશમાં કસવટ્ટઅ શબ્દ બન્યો, તેને સાતમી વિ. એકવચનનો ફ પ્રસય લાગવાથી કસવટ્ટૈ રૂપ થયું. કસવટ્ટ (=સં. કપવટ્ટ) ના વ નું ઉ થઈ સન્ધિ થવાથી તથા નારી જાતિનો ફ પ્રસય લાગવાથી ગુજરાતીમાં કસોડી શબ્દ બને છે.

દિણી = સં. દત્તા = ગ્ર. દીધી, આપી. જૂત ફૂદત, નારી જાતિ, પ્રથમા એકવચન. સં. દદ્ (દા) નું જૂત ફૂદત દત્ત થાય છે, અને વરુચિ તેમ જ હેમચન્દ્ર કહે છે કે દત્ત નું પ્રાકૃતમાં દિણ બને છે. પૂ નો ણગ શી રીતે થયો એ સમજાતું નથી. પાલી બાબામાં દિજ રૂપ છે. સંસ્કૃત કાળની લોક બાબામાં દિદ્ ધાતુ હોય તો (લિદ્ નું લિજ, મિદ્ નું મિજ, વગેરે બને છે તેમ) તેનું જૂત ફૂદત દિષ થઈ તે ઉપરથી પાલી દિજ અને પ્રાકૃત દિણ સહેલથી ઉતરી શકે છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણ કે કાવ્યમાં દિદ્ ધાતુ મળતો નથી. દિણને ફ પ્રસય લાગીને નારી જાતિ દિણી બને છે. આ શબ્દમાં પથ્ય સંસ્કૃતમાં નારી જાતિનો આ પ્રત્યય છે, સારે અપભ્રંશમાં ફ પ્રત્યયનો ઉપયોગ થયો છે.

ઢોહા મૈઠુ તુદે વારિઓ મા કરુ દોહા માણુ ।

નિદણ ગમિદી રત્તહી દહવહ હોઈ વિહાણુ ॥ ૨ ॥

(પાદ ૪—સૂત્ર ૩૨૯)

સંસ્કૃત અર્થ—હે નાયક, મેંયા ત્વં ચારિતઃ, દીર્ઘ માનં માં કરુ, રાત્રિઃ નિદ્રયા ગમિષ્યતિ, દીર્ઘ વિમાતં ભવતિ.

શુજરાતી અર્થ—(સ્ત્રી પતિને કહે છે) હે પ્રિય, મહારાવડે તું વારાથો (મહે તને વાંચો કે) તું લાંબું ગાન ગા કર (જલ્દી ભાવ ન ખા, જલ્દી માનમાં ન જા); ઉધવડે (ઉધમાં) રાત ચાલી જશે (અને) જલદી વહાણું થાય છે.

ટીકા.

ઢોલ્હા = સં. હે નાયક = શુ. હે પ્રિય. નામ, નર. જાતિ, સમ્બોધન એકવચન. પ્રથમા એકવચનની પેઠે જ ઢોલ્હા નો અન્ત અ દીર્ઘ યદ્ધને સમ્બોધન એકવચન જન્યું છે.

મઈ (મઈ) = સં. મયા = શુ. મેં, મહે. પ્રથમ પુરુષ, ત્રીજી વિ. એકવચન. અપભ્રંશમાં મઈ ૩૫ બીજી, ત્રીજી, અને સાતમી, એ ત્રણે વિભક્તિના એકવચનમાં વગરાય છે. મઈ ઉપરથી શુજરાતી ત્રીજી એક વ. મેં ઉત્પન્ન થાય છે.

તુહું (તુહં) = સં. ત્વં = શુ. તું. બીજો પુરુષ, પહેલી વિ. એકવચન, વારિઓ નો કર્તા. સં. ત્વં ને જલ્દે અપભ્રંશમાં તુહં ૩૫ વપરાય છે. પ્રથમા એકવચન જનાવતાં અન્ત્ય અ નું ઉ થાય છે, તેથી કદાચ તુહં ૩૫ થયું હોય. પણ એક બીજી પ્રતમાં આ રચને તુહં નેવામાં આવે છે.

વારિઓ = સં. વારિતઃ = શુ. વારાથો, વાંચો. કર્મણિ ભૂત કૃદન્ત, નર જાતિ, પ્રથમા એકવચન. સં. ભૂત કૃદન્ત વારિત ના ત્ નો લોપ થવાથી પ્રાકૃતમાં વારિઅ જને છે, અને તેને નર જાતિ પ્રથમા એકવચનનો ઓ પ્રત્યય લાગવાથી વારિઓ ૩૫ થયું છે. પછી સન્ધિ થતાં શુજરાતીમાં વારિઓ શબ્દ બને છે, અને તે ભૂત કૃદન્ત તેમજ ભૂત કૃદન્ત તરીકે વપરાય છે. શુજરાતીમાં શુદ્ધ ભૂત કાળ ન હોવાથી ભૂત કૃદન્ત તે કામ કરે છે.

મા = સં. મા = શુ. મા, ના. નિષેધાર્થ અવ્યય.

કરુ = સં. કુરુ = શુ. કર. આચાર્ય બીજો પુરુષ એકવચન. કું ધાતુનું કર્ થઈને અપભ્રંશને આચાર્ય બીજો પુરુષ એકવચન નો ઉ પ્રત્યય ઉમેરાવાથી કરુ ૩૫ થયું છે. અપભ્રંશમાં આચાર્ય બીજો પુરુષનું

એક વચન કરવાને ઈ, ઉ, ઇ, એ ત્રણમાંથી ગમે તે એક પ્રત્યય ઉમેરાય છે.

દીર્ઘ = સં દીર્ઘમ્ = યુ. લાંબું. વિશેષણ, નર નતિ, બીજી વિ. એક વચન, વિશેષ્ય માણુ. સં. દીર્ઘ ના રૂ નો લોપ થઈ ઘ નો દ્ ય વાથી અપભ્રંશમાં દીર્ઘ શબ્દ થયો છે. પ્રાકૃતમાં દિર્ઘ અને દીર્ઘ બન્ને રૂપ થાય છે. દીર્ઘ ની બીજી વિ. એક વચન કરવાને અપભ્રંશ નિયમ પ્રમાણે અન્ત્ય અ દીર્ઘ થયો અને પ્રત્યયનો લોપ થયો. ઉપર પ્રથમા અને સમ્બોધન એક વચન તેવી રીતે થતું જણાયું છે, તે નિયમ બીજી વિકાસિતઓને પણ લાગુ પડે છે.

માણુ = સં. માનમ્ = યુ. માન. નામ નર નતિ, બીજી વિ. એક વચન, કરું તું કર્મ. પ્રાકૃત નિયમ મુજબ સં. માન ના નૂ નો ણ થવાથી માણ શબ્દ બન્યો. પછી અપભ્રંશના નિયમ મુજબ બીજી વિ. એક વચન કરવાને અન્ત્ય અ તું ઉ થયું, અને મ્ પ્રત્યયનો લોપ થયો, એટલે માણુ રૂપ થયું. અપભ્રંશમાં પ્રથમા અને દ્વિતીયા બન્નેનું એક વચન અન્ત્ય અ તું ઉ કરી પ્રત્યયનો લોપ કરવાથી પણ બને છે.

નિદ્રણ = સં. નિદ્રણા = યુ. નિદ્રાએ, નિદ્રાવડે. નામ, નારી નતિ, બીજી વિ. એક વચન. સં. નિદ્રા ના રૂ નો લોપ થયો, દ્ એવડાયો, અને આ હસ્વ થયો, અને તેથી અપભ્રંશમાં નિદ્ર શબ્દ બન્યો. પછી તેને ત્રીજી વિ. એક વચનનો ઇ પ્રત્યય લગાડવાથી નિદ્રણ રૂપ થયું. હિન્દીમાં નીંદ્ર શબ્દ વપરાય છે તે આ ઉપરથી બન્યો લાગે છે. કાઠીઆવાડમાં “નીંદર આતી” કહે છે, તે સંસ્કૃત નિદ્રા ઉપરથી બારોબાર ઉત્પન્ન થાય છે.

ગમિહી = સં. ગમિષ્યાતિ = યુ. જસે. ગમ્ ધાતુ, બલિષ્ય કાળ, ત્રીજો પુરુષ, એક વચન. ગમ્ ધાતુ સેદ્ હવાથી પ્રથમ તેને ઈ લાગીને ગમિ, બન્યું. પછી પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં બલિષ્ય કાળના નિશાન તરીકે વપરાતો હિ પ્રસિદ્ધ (જે સં. સ્પમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તે) લાગ્યો. એવટ ત્રીજા યુ. એક વચનનો ઈ પ્રત્યય (જે સં. તિ માંથી ઉત્પન્ન થાય છે તે) -

લાગ્યો. આ રીતે અપભ્રંશના બલિષ્ઠ કાળ ત્રીજા પુ. એકવચનમાં ગમિહિં
૩૫ ઉત્પન્ન થાય છે, અને સન્ધિ યર્ધ ગમિહી ૩૫ પશ્ચુ વપરાય છે.

રત્તડી = સં. રાત્રિઃ = શુ. રાત, રાતડી. નામ, નારી ભતિ, પ્ર-
થમા એકવચન, ગમિહી નો કર્તા. સં. રાત્રિ ની ત્રિ માંતી ઇ નો અ
યર્ધ, ત્ર ના રૂનો લોપ થવાથી ત્ એવડાય છે અને પૂર્વ સ્વર હ્રસ્વ
થાય છે. આ રીતે પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં રત્ત શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે,
અને તે ઉપરથી શુન્નરાત્રી રાત શબ્દ બને છે. પછી લઘુતા વાચક
હી પ્રત્યય લાગવાથી અપભ્રંશ રત્તડી અને શુ. રાતડી શબ્દો થાય છે.

દડવડ = સં. અવસ્કંદં, શીઘ્રં = શુ. બલદી. અવ્યય. શુન્નરાત્રી
દડબડ શબ્દ અપભ્રંશ દડવડ ગાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

હોઈ = સં. ભવતિ = શુ. હોય, થાય. વર્તમાન કાળ, ત્રીજો પુ. એ-
કવચન, કર્તા વિહાણુ. સં. ભૂ ધાતુનું પ્રાકૃતમાં હો બને છે, અને વર્તમાન
કાળ ત્રીજા પુ. એકવચનનો (સં. તિ માંથી ઉત્પન્ન થયેલો) ઇ પ્રત્યય
લાગવાથી હોઈ ૩૫ થાય છે. શુ. હો ધાતુ, અને વર્તમાન કાળ ત્રી. પુ.
એકવચનનું હોય ૩૫ એ ઉપરથી ઉત્પન્ન થાય છે.

વિહાણુ = સં. વિભાતં = શુ. વહાણું, પહોડીડ. નાન્યતર, પ્રથમા
એકવચન. પ્રાકૃત નિયમ મુજબ. ભૂ નો હ થવાથી આ શબ્દ બન્યો છે.
ટીકાકાર લખે છે કે સં. વિભાત્ત નું પ્રાકૃતમાં વિહાણ થાય છે, પશ્ચુ તૂર્ત
ણ્ કેવી રીતે થયો એ સમજાતું નથી. સંસ્કૃત કાળની લોક બાપામાં
વિમાન શબ્દનો નહિ હોય ? એ શબ્દ સંસ્કૃત કાપમાં મળી આવતો
નથી, પણ લોક બાપામાં તેવો શબ્દ હોય તો નૂ નો ણ્ યર્ધને પ્રાકૃત
વિહાણ શબ્દ રહેજ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. વિહાણ ના અન્ય અ નું ઉ
કરી મ્ પ્રત્યયનો લોપ થવાથી અપભ્રંશમાં પ્રથમા એકવ. નું વિહાણુ
૩૫ થાય છે (માણુ સાથે મુકાબલો કરો). નાન્યતરનો મ્ પ્રત્યય કાયમ

રહી આપણંશમાં કોઈ વખત હું પશુ બને છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતી નાન્યતરનો હું પ્રત્યય ઉત્પન્ન થયો છે. વિદ્યાળ ની ર નો અર્થ નાન્યતરનો હું પ્રત્યય લાગવાથી ગુજરાતીમાં વહાણું—વહાણું શબ્દ થાય છે. (અપૂર્ણ.)

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(માણુ પૃષ્ઠ ૫૩ થી.)

(૬). આવક—મેશરી.

સંવત ૧૫૧૨ માં પદ્મનાભ નામે વિસનગરા નાગર કવિએ કહાનડે પ્રબન્ધ લખ્યો છે તેમાં તે જલદોર (જાલદોર)ની વરતીનું નીચે મુજબ વર્ણન કરે છે:

ચ્યારિ વર્ણ ઉત્તમ જાણિં ॥ વિવહારિયા વસદં વાણિયા ॥
ત્રીસા દિસા વિગતિ વિસ્તરી ॥ એક એક શ્રાવક એક મહેશ્વરી ॥
ફડીઆ દોષી નડ જવહરિ ॥ નામિ નેસ્તી કામિ કરી ॥છસાદિ.

અત્રે વાપરેલા મહેશ્વરી શબ્દ ઉપરથી હાલનો મેશરી શબ્દ નીકળ્યો જણાય છે. હાલ આવક મેશરી એમ સરખામણી કરવામાં આવે છે, તેવી સરખામણી પદ્મનાભના વખતમાં પશુ થતી દેખાય છે. હાલ સાધારણ રીતે આવકથી ઉત્પન્ન વૈષ્ણવોને મેશરી શબ્દ લગાડવામાં આવે છે. શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જોતાં પૂર્વે તે શબ્દ શૈવ ધર્મને માટે વપરાતો હોવો જોઈએ. શબ્દની વ્યુત્પત્તિ અને તેના હાલના ઉપયોગ ઉપરથી એટલો ઇતિહાસ જડે છે, કે પહેલાં આવક અને શૈવ ધર્મ વચ્ચે સ્પર્ધા ચાલતી હતી, અને પાટળના કાળમાં બ્યારે વૈષ્ણવી સંપ્રદાય દાખલ થયો ત્યારે તેવી જ સ્પર્ધા આવક અને વૈષ્ણવો વચ્ચે ચાલવા માંડી. ગુજરાતના સોળાંકી રાજાઓના કાળમાં શૈવ અને આવક ધર્મો વચ્ચે સ્પર્ધા હતી તે ઇતિહાસ વાંચનારને ખબર છે. ઇ. સ. ના છઠ્ઠા સાતમા સદીમાં તેવી જ સ્પર્ધા શૈવ અને જૈન મત વચ્ચે ચાલતી હતી.

(૭). બ્રાહ્મણ—શરવણ.

સંસ્કૃતમાં શ્રમણ નો અર્થ તાપસ યાચ છે. રામાયણમાં શબરીને શ્રમણાં એટલે તાપસી કહી છે. સાર પછી બૌદ્ધ ધર્મના સાધુઓને પણ શ્રમણ કહેતા હતા, અને તેમાંથી હાલનો શરવણ શબ્દ નીકળ્યો છે. મૌર્ય વંશી અશોક રાજાનું રાજ્ય હિન્દના ધણી ભાગ ઉપર પસરેલું હતું, અને તેણે બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રસાર કરવાને ધણી મહેનત લીધી હતી એ બધા જાણે છે. એ હેતુથી તેણે ઠેકાણે ઠેકાણે શિક્ષા લેખો પણ કાતરાવ્યા હતા. એના લેખોમાં વ્રાહ્મણ અને શ્રમણ (પાલી ભાષામાં વ્રામન સમન) એ શબ્દો વારંવાર સાથે લખવામાં આવ્યા છે, અને તે બન્નેને માન આપવું, તે બન્નેનું પોષણ કરવું, તે બન્નેને દાન આપવું, એમ તેણે વારંવાર આજ્ઞાઓ કરી છે. ચીની મુસાફર હુએનસંગ સુમારે ઇ. સ. ૬૪૦ માં કનોજના રાજા હર્ષવર્ધનના આમન્ત્રણથી ત્યાં ગયો હતો, અને તે લખે છે, કે હર્ષવર્ધન દર રોજ ૧૦૦૦ શ્રમણો અને ૫૦૦ બ્રાહ્મણોને જમાડતો હતો. વળી હર્ષવર્ધને એક વખત ધર્મ સમાજ બોલાવ્યો. સારે ત્યાં તેના તાબાના વીસ રાજાઓ પોત પોતાના રાજ્યના પ્રખ્યાત શ્રમણો અને બ્રાહ્મણોને તેડીને આવ્યા હતા. રાજા બૌદ્ધ ધર્મી હતો, અને બ્રાહ્મણો અને શ્રમણો વચ્ચે સ્પર્ધા ધણી હતી. ચીની મુસાફર લખે છે કે રાજાએ સઘળી દક્ષણ શ્રમણોને આપી તેથી બ્રાહ્મણોએ હર્ષવર્ધનને મારી નંખાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, અને આ કાવતરું પકડાઈ જતાં કેટલોક બ્રાહ્મણોને રાજા કરવામાં આવી.

એ રીતે અશોકના કાળથી કે તે પહેલાંથી વ્રાહ્મણ શ્રમણ એમ એકલા વપરાતા શબ્દોને હજી પણ આપણે બ્રાહ્મણ શરવણ એ રૂપે એકલા વાપરીએ છીએ.

(૮). પીલડું.

“ધાંચી તલ પીલે છે,” વગેરેમાં ગુજરાતીમાં “પીલ” ધાતુનો અર્થ ધાણીથી “કચરવું” યાચ છે. એ જ ધાતુનો અર્થ “હરકત કરવી, પીડવું” એવો પણ કેટલીક વખત યાચ છે. બહુ અંમ પડે છે સારે પણ માણસ ખૂબ પીડાગો એમ કહેવાય છે. કાલિદાસ દૂત વિદ્યોત્તરણી

ત્રોટકમાં નીચે મુજબ એક પ્રાકૃત વાક્ય લેવામાં આવે છે:

મમ્પિ વમ્હણં અસિદન્વ વિમુહં દદં પીલેદિ.

એવું જાણમાં સંસ્કૃત બાપાન્તર નીચે મુજબ કયું છે:—

મામ્ અપિ વ્રાહ્મણં અશિતવ્ય વિમુહં દદં પીડયતિ.

એટલે, “મદને બ્રાહ્મણને પણ ખોરાક વિના (રાખીને), ખૂંચ પીડે છે.”

આ રીતે સંસ્કૃત પીડ્ ધાતુનું પ્રાકૃતમાં પીલ્ બને છે, અને તેનો અર્થ “ પીડા કરવી, હેરાન કરવું, ” એવો થાય છે. શુજરાતી “પીલવું”

શબ્દ પ્રાકૃત પીલ્ ઉપરથી આવ્યો જણાય છે.

(૯). આંખાવાડીહં, આંખાવાડી, અમરાર્હ.

આનું સંસ્કૃત આમ્રવાટી ક આમ્રવાટિકા છે. અશોકના દિલીના આક્રમા લેખમાં અંવાવડિકા લોપાપિતા (આંખાવાડીઆ રોપાપી) એમ લખેલું છે. પાલીમાં તેમ જ પ્રાકૃતમાં દ્વે નો દ્વ થાય છે, આમ્રનું પ્રાકૃતમાં અમ્વ (શુ. આંખો) બને છે, કં લઘુતા વાચક છે, અને નાન્યંતર આમ્રવાટિકં ઉપરથી શુજરાતી નાન્યતર આંખાવાડીહં શબ્દ બને છે. આમ્રવાટી ઉપરથી આંખાવાડી શબ્દ થાય છે. આ દેશમાં રાજાઓએ આંખાવાડીઆં રોપાવવાનો ચાલ અશોકના વખત પહેલાંથી હતો એવું ઉપર કહેલા લેખથી જણાય છે. પાછલા કાળમાં શુજરાતના મુક્તતાન મહમદ બેગડાને ઝાડોનો ઘણો શોખ હતો, અને તેણે આંખાવાડીઆં રોપાવ્યાના દાખલા છે. અમદાવાદ પાસે અમરાર્હ (બાગ ફરોશ) ગામ છે, ત્યાં મહમદ બેગડાએ ઘણા આંખા રોપાવેલા તેથી તેનું નામ સં. આમ્રરાજી, પ્રા. અમ્વરાઈ ક (આંખાની હાર)

* શુઓ. એદલ્લ કૃત શુજરાતનો ઇતિહાસ.

ક. શુઓ. ૫૪ ૯૪ એક વ્યાકરણ અને વિકાસોર્વશી અંક રત્ને-સં.

મેઘરાજી—પ્રા. મેહરાઈ, સં. વનરાજી—પ્રા. વણરાઈ.

ઉપરથી પડ્યું જણાય છે. સુરત તરફ અંબરાઈ શબ્દ આંખાવાંડાંમાં માટે વપરાય છે. મરાઠીમાં પણ ઢાડોની ઘટાને રાઈ કહે છે. મહામંદ બેગડાએ જે જગા સુંદર બનાવી તેનું નામ બાગ ફરદોય એટલે સ્વર્ગનો બાગ પડ્યું હતું, તે જગાએ હાલ અમદાવાદની મ્યુનિસિપાલિટી શહેરનું નકશું એકત્ર કરે છે એ કાળચક્રનું બળ બતાવે છે.

(૧૦). આસમાન.

આ શબ્દ ફારસી બાપાનો છે, અને એ બાપાની સાથે ઇરાનથી. આ દેશમાં આવીને આપણી બાપામાં દાખલ થયો છે. હાલની ફારસી બાપા પુરાતની ઋદ અવેરતાની બાપામાંથી કલ્પન થઈ છે. મિ. પોક્કનું બરબોરશ દેસાઈ પોતાના તારીખે શાહાને ઇરાન (પુરાતન ઇરાનની તવારીખ) નામના મંથના પુસ્તક પહેલાને પાને ૧૩૭ મે લખે છે કે, “ આકાશ માટે અવરતા (પારસી ધર્મ પુસ્તક) નો શબ્દ અસ્મન છે, જેના અર્થ ઉપરથી એમ મનાતું કે તે પત્થરનો બનેલો છે.” પારસી અવરતાનો અસ્મન શબ્દ સંસ્કૃત અશ્મન્ (= પથર) ઉપરથી આવેલો જણાય છે. તેનો મૂળ વૈદિક અર્થ ખાતું-પથરનું એવો થાય છે. અવસ્તો બાપા સંસ્કૃતની સગી બહુન છે. એટલે અવરતાનો અસ્મન શબ્દ સંસ્કૃતમાંથી તેમાં નથી ગયો એમ માનીએ, તો પણ જે મૂળમાંથી એ બંને બાપાઓ નીકળી છે તેમાંથી અવરતા બાપામાં અસ્મન અને સંસ્કૃતમાં અશ્મન્ શબ્દ આળો હોવો જોઈએ, અને તે બંનેમાં તેનો અર્થ પથર થાય છે. જૂના પારસી લોકો આકાશને પથરનું બનેલું સમજતા હતા તેથી તેનું નામ અસ્મન (હાલ આસમાન) પડ્યું એ પ્રાચીન કાળનો વિચિત્ર ઇતિહાસ દર્શાવે છે.

ગુજરાતી જોડણી.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૪૩ થી.)

અફરેપર ભાર.

ગરા એકમાં આપેલા શબ્દોનો વિચાર કરતાં એક બીજા પાત્રોથી

આવે છે. ઇંગ્રેજીમાં શબ્દના અક્ષરોપર ભાર (accent) હોય છે, અને તેથી ઉચ્ચાર પર અસર થાય છે. વૈદિક સંસ્કૃતમાં accent નું પુષ્કળ પ્રાધાન્ય છે, અને તેને સ્વર કહે છે. સ્વાર પછીના સંસ્કૃત વૈયાકરણોએ તેમ જ પ્રાકૃત ભાષાના અને અર્વાચીન વૈયાકરણોએ એ વિષય ઉપર ધ્યાન આપ્યું દેખાતું નથી. છતાં હજી અક્ષર ઉપર ભાર (accent) નું યજ છે, અને તેથી ઉચ્ચાર પર અસર થાય છે, એ આરીક તપાસ કરતાં માલૂમ પડે છે. મચ્છર—મછરું, ચપ્પણ—ચપણું, પથર—પથરો, પકકો—પાકો, ભઠ્ઠી—ભાઠી, બત્તી—વાતી—વાટ, કબર—કબરસ્તાન, કાપડ—કાપડું, કપટ—કપટી, જલ—જિલડી, ગૂગળ—ગુગળી, ખલૂડ—ખલુડીઓ—ખુટ્ટો—ખુટ્ટીઓ, કીડી—કિડિયારું, ગુર્જર—ગુજ્જર—ગૂજર—ગુજરાત, જહાંગીર—જહાંગિરી, શીખ—શિખવ, પૂર—પુરાવ, કાપ—કપાવ, છાંટ—છંટાવ, છુંદે—છુંદાવ, છાંડ—છંડાવ, છૂપતું—છુપાતું, ચીર—ચિરાવ, ચૂસ—ચુસાવ, ચીપ—ચિપાવ, ચૂંટ—ચુંટાવ, ચૂંથ—ચુંથાવ, ચૂક—ચુકાવ—ચુકાદો, ચૂંથો—ચુંથારો, ચૂડ—ચૂડો—ચૂડી—ચુડલો—ચુડલ, ચૂનો—ચુનારો—ચુનાળવો, ચૂલ—ચૂલડી, ચૂરો—ચુરાડો, છૂટ—છૂટક—છૂટકો—છૂટકારો, ચૂપ—ચુપડી, ધણી—ધણિયાણી, ઇલાદિમાં જેમ ભારતું રથાન બદલાય છે તેમ ઉચ્ચારમાં અને તેથી જોડણીમાં ફેર પડે છે. આ વિષયની પૂરી જોગ હજી યર્ષ શકી નથી, તેથી પૂરી ખાત્રીથી કહી શકાતું નથી. પણ હમને લાગે છે, કે ગુજરાતીમાં શબ્દના પહેલા અક્ષર ઉપર ધણું કરી ભાર હોય છે, તે કારણથી તેમાંનો અ હમેશ પૂરો બોલાય છે. તેવી જ રીતે અકારાન્ત શબ્દના છેલ્લા અક્ષર ઉપર ભાર હોતો નથી, તેથી તેમાં મજેલો અ હમેશ શાન્ત રહે છે. કાપડ માં પ ઉપર ભાર છે તેથી તેમાંના અ નો ઉચ્ચાર થાય છે, પણ જ્યારે કાપડું શબ્દ બને છે ત્યારે વચલા અક્ષર ઉપરનો ભાર છેડે જાય છે અને પ માંનો અ શાન્ત યર્ષ જાય છે. ગૂગળ—ગુગળી ઇત્યાદિ શબ્દોમાં તેવું બને છે એટલું જ નહિ, પણ છેડે ભાર વધવાથી શરૂનો ગૂ ધ્રુવ થાય છે, સં. રત્ન શબ્દ ગુજરાતીમાં આવી અન્ય અ

ખોલાતો નથી ત્યારે ઉચ્ચારણ સરળ કરવા માટે જોડાઅક્ષરની વચમાં અ દાખલ થાય છે, અને રતાન શબ્દ અને છે. કર્મ નું કરમ, ચિત્ર નું ચિતર, પાત્ર નું પાતર, વગેરે એવી જ રીતે થાય છે. ગામ નો અન્ય અ શાન્ત રહે છે, અને હું પ્રત્યેક ઉમેર્યા પછી પણ તેમાં ફેર પડતો નથી. પરંતુ ગામહું પછી ઈઆ ઉમેરાઈ ગામહીઆ થાય છે કે તરત મ માંનો અ શાન્ત મટી ખોલાવા લાગે છે. ગયા અંકમાં આપેલા છઠ્ઠા નિયમ મુજબ અકરમાત ના ક નો અ શાન્ત યવો જોઈએ, પણ રમા જોડાક્ષર હોવાથી તેની પૂર્વના ક ઉપર બાર પડે છે અને તેમાંના અ નું પૂરું ઉચ્ચારણ થાય છે. સં. મુર્જર નું પ્રાકૃત નિયમ મુજબ મુર્જર અને ગૂજર અને છે, પણ મુજરાત શબ્દ બનતાં છેડે અક્ષરો વધી બારનું રથાન બદલાવાથી શરનો ગૂ હ્રસ્વ થાય છે. હમને લાગે છે કે ગૂજરાત લખનારા લોકો ભૂલ કરે છે. પૂર નું પુરાવ, શીખ નું શિખવ, ઇત્યાદિ પણ એવા જ કારણથી અને છે. કબર માં બ ઉપર બાર હોવાથી તેમાંના અ પૂરો ખોલાય છે, પણ છેડે રતાન વધે છે ત્યારે કબરરતાન માં બારનું રથાન બદલાઈ બ માંનો અ શાન્ત થઈ જાય છે, અને ર માનો અ જે પહેલાં શાન્ત હતો તે પૂરો ખોલાવા લાગે છે. જહાંગીર, દિલગીર, ઇત્યાદિમાં છેડે ઈ વધી જહાંગિરી, દિલગિરી અને છે, ત્યારે પણ તેવું જ થાય છે, એટલે બારનું રથાન બદલાય છે અને ગી હ્રસ્વ ખોલાય છે. બહુડ—બહુડીઆ—બુડીઆ, કીડી—કિડિયારું, વગેરેમાં પણ તેવું જ થાય છે. નીચેનાં દર્શાવેલાં પણ તે જ પ્રકારનાં છે:—

પાણી (પાની)	—	પણપટ (પનપટ)	} કૂલ— { કુમેલ(કૂલ+તેલ). કૂલકારી. ધૂપ-ધૂપેલ (ધૂપ+તેલ). ધૂળ-ધૂળાડો. ઈત્યાદિ.
લાખ	—	લખેશરી.	
ભીખ	—	ભિખારી.	
ભૂખ	—	ભુખાળવો.	

ઉપરનાં દર્શાવેલાંમાં છેડે બાર વધવાથી શરઆતના અક્ષર ઉપર વ જન થટીને દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ અને છે. તેથી ઉલટાં દર્શાવેલાં પણ જોવામાં આવે છે, તેમાં છેડેનો બાર ઘટવાથી શરનો હ્રસ્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે, ખીમ્સ નીચેનાં દર્શાવેલાં આવે છે:—

- “ સં. કુલ — મરાઠી કૂલ;
 સં. મુપલ — હિન્દી મૂસલ (શુ. મૂસળ);
 સં. પુર — હિન્દી પૂર. ”

ખીમ્સ લખે છે કે, “ સંસ્કૃતમાં પુર શબ્દના પહેલા અક્ષર પંચમાર આવે છે, અને તે બે અક્ષરી શબ્દ છે. અર્વાચીન બાપાઓમાં અન્ત્ય અં સોપાનાથી પૂર એવું ઉચ્ચારણ થઈને શબ્દ એકાક્ષરી બને છે, તેથી પં- હેલા અક્ષર ઉપર વચ્ચન વધી પૂર (ઉચ્ચારમાં પૂર્) શબ્દ થાય છે. સં. મુપલ માં પણ પહેલા અક્ષર ઉપર બાર છે, અને એમાં પણ ઉચ્ચારના અં નો સોપ થવાથી પહેલા અક્ષર ઉપર વચ્ચન વધીને મૂસલ (ઉચ્ચારમાં મૂસલ, શુ. મૂસળ) થાય છે. મરાઠી કૂલ્ નું હિન્દી પૂર પ્ર- માણ છે. ”

ખીમ્સે આ વિષય ઉપર ફરહુંક ધ્યાન આપ્યું છે, અને તે ધારે છે કે સંસ્કૃતમાં જે આકારાન્ત શબ્દોના અન્ત્ય અક્ષર ઉપર બાર હતો તે શબ્દો શુન્નસતીમાં નર જાતિએ ઓકારાન્ત-નાન્યતર જાતિએ ઉંકારાન્ત (હિન્દીમાં નર જાતિએ આકારાન્ત) બન્યા છે, અને જેમના ઉપાન્ત્ય (છેલ્લાથી આગળના) અક્ષર ઉપર બાર હતો તેઓ અર્વાચીન બાપાઓમાં પણ આકારાન્ત કાપમ રહ્યા છે; જેમકે—

(૧) સંસ્કૃતમાં હેલા અક્ષર ઉપર બારવાળા—

- સં. અણ્ડ, હિન્દી. અંઢા, શુ. ઈંડું.
 સં. કીટ, હિ. કીઢા, શુ. કીડા.
 સં. સુર, હિ. સુરા, શુ. છરો.
 સં. ચેટ, હિ. ચેઢા—ચેલા, શુ. ચેલો.
 સં. ચૂર્ણ, હિ. ચૂરા—ચૂના, શુ. ચૂરો, ચૂનો.
 સં. દીપ, હિ. દીવા, શુ. દીવો.
 સં. નાલ, હિ. નાલા, શુ. નાળું.
 સં. વત્ત, હિ. વચા, શુ. બચ્ચો—બચ્ચું.
 સં. મહ્લ, હિ. માલા, શુ. માલો.

પેસ્ટેલોલી.

સં. ક્યાલ, હિ. કાલા, ગુ. સાળો.

(૨) સંસ્કૃતમાં ઉપાન્ત્ય અક્ષર ઉપર ભારવાળા—

સં. ઓઘ, પ્રા. ઓઢ, હિ. ઔઠ, ગુ. હોઠ.

સં. કર્ણ, પ્રા. કણ્ણ, હિ. કાન, ગુ. કાન.

સં. કાઘ, હિ. કાઢ, ગુ. કાટ.

સં. કક્ષ, પ્રા. કક્ષ, હિ. કાંસ, ગુ. કાખ.

સં. કોશ, હિ. કોસ, ગુ. કોસ.

સં. ગર્મ, પ્રા. ગઘ્મ, હિ. ગામ, ગુ. ગાલ.

સં. ગ્રામ, હિ. ગાંવ, ગુ. ગામ.

સં. જાલ, હિ. જાલ, ગુ. જાળ (ગુ. જાળું પણ થાય છે).

સં. તૈલ, હિ. તૈરુ, ગુ. તેલ.

સં. દન્ત, હિ. દાંત, ગુ. દાંત.

સં. માર્ગ, પ્રા. મગ્ગ, હિ. માંગ, ગુ. માગ.

સં. વંશ, હિ. વાંસ, ગુ. વાંસ.

સં. વટ, હિ. વઢ, ગુ. વડ.

સં. વિષ, હિ. વિસ, ગુ. વિખ—વખ.

બીજાની કટપના કળ્પ હરીએ, તે અક્ષર ઉપરના ભારની અસર સંસ્કૃત કાળથી આવી આવતી જણાય છે. આ વિષય સુસ્પષ્ટ છે તેમ તેના સ્પષ્ટાન્ધમાં જોઈએ તેટલો શોધ થયો નથી, તેથી હાલ તરત તેને આટલેથી જ બંધ રાખીશું. છતાં હમને લાગે છે, કે ગુજરાતીમાં અક્ષર ઉપરના ભારની અસરથી શબ્દના ઉચ્ચાર અને જોડણી ઉપર અસર થાય છે એ નિઃશંક છે.

પેસ્ટેલોલી.

(ચાલુ પૃષ્ઠ પર થી.)

સ્પષ્ટ છોડ્યા પછી તત્કાલિની ખાતર પેસ્ટેલોલીએ થોડા વખત

આરામ લીધો, અને પછી પાછું પોતાના કેળવણીના જીવનમાં ગાંઠ પીગળાઈ જાય છે. આ વખતે તેને કેટલાક રાજકીય મિત્રોની સહાયથી જર્મનીમાં નગરની નિશાળનો ફાથી દસકો વર્ગ શિખવવાની પરવાનગી મળી. વર્ગમાં છોકરા છોકરી મળી પાંચથી આઠ વરસ સુધીની ઉંમરનાં વીસ પચીસ બાળકો હતાં. તે લખે છે, કે “રજાનાં મહેલો જે પદ્ધતિ ગદાવી હતી તે પદ્ધતિએ મહેલો સવારથી સાંજ સુધી પાછી એ. ખી. સી. બોલાવવા માંડી. અક્ષરોને એકદમ મૂકી ક્રમસર શબ્દ રચનાની ગોઠવણ કરવા ઉપર મહેલો પુષ્કળ મહેનત લીધી. સંખ્યાને માટે પણ તેવું જ કર્યું. વાંચન અને ગણિતનાં મૂળતત્ત્વ દરેક રીતે રહેલાં બનાવીને, તથા ગાનસંસ્થાના નિયમ મુજબ તેમના સમૂહ પાડીને, બાળક પગથીએ પગથીએ રહેલથી અને એકસપણે આગળ વધે તેવો પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો.” આ પદ્ધતિ આઠ મહિના ચાલી એટલામાં જર્મનીના રજા દરમિયાને પેરેલોઝીના દામની પુષ્કળ વખાણ કર્યાં. કમિશન લખે છે કે, “તેમના લક્ષ્ય અને રચનામાં ધણે દેર હતું જ્યાં બાળકોએ જે અચર્યા બરેલો વધારો કર્યો છે તેથી સ્પષ્ટ ગાઢગ પડે છે, કે ત્યારે શિક્ષક દરેક બાળકની બુદ્ધિ કેમ બોળા દાદી તે જાણે છે અને તેને ગાનસંસ્થાની ખરી પદ્ધતિએ કેળવે છે, ત્યારે દરેક બાળકમાં કંઈ સત્ત્વ છે એમ ખાતરી થાય છે.” આવો સારો રિપોર્ટ થયો, તેથી સરકારે જર્મનીની ગદી અને કેટલાક પૈસા પેરેલોઝીને સ્વાધીન કર્યાં, અને તેમાં તેની ઇચ્છા મુજબની નિશાળ બનાવવાની તેને તક આપી. આ શાળા સને ૧૮૦૦ ના ઓક્ટોબર માસમાં જર્મનીની ગદીમાં ઉઘાડવામાં આવી. તેના બે ભાગ કર્યા હતા, (૧) બાળકો માટે બોર્ડિંગ સ્કૂલ, અને (૨) બાર શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે દિવસની નોર્મલ સ્કૂલ. નોર્મલ સ્કૂલ વરસમાં ત્રણ માસ ચાલવાની હતી, અને તેને માટે જે સુવિધા ફરી દરખાસ્ત હતી. બોર્ડિંગ સ્કૂલ માટે વીસ સુવિધા ફરી રાખી હતી. નિશાળ સાથે માળખા વિનાનાં બાળકો માટે આશ્રમ નોંધાવો પ્રથમ વિચાર હતો, પણ નાણાની તાબુને લીધે તે માંડી વાગ્યો પડ્યો. શ્રી આપનાર બાળકો ઉપરાંત પેરેલોઝીએ કેટલાંક મરીમ બાળકો દાખલ કર્યાં હતાં તેમજે શ્રીના પૈસા આપવાના બદલામાં મન મન

હેનત કરવાનું કબૂલ કર્યું હતું. એમ કહેવામાં આવ્યું છે, કે પેસ્ટેલોઝીના તર્ક કરતાં તેનો વહિવટ કેળવણીને જાડુ-ઝાઝો ઉપયોગી થયો છે, અને એ વિચારને પેસ્ટેલોઝી જાતે મળતો આવતો જણાય છે. તેણે પાછળથી એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે બર્ગડોર્શની શાળા કાઢી એ ભૂલ હતી, અને તે શિક્ષણની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ રચવાના હેતુથી જ ઉઘાડી હતી. તે લખે છે કે, “ એ નિશાળની મ્હારે માત્ર યોગ્ય વખત માટે જરૂર છે; બનતી તાકીદે હું તે ખીન્નઓને સ્વાધીન કરીશ. મ્હારી ઇચ્છા નિશાળ ચલાવવાની નથી, પણ મ્હારી પદ્ધતિ પૂર્ણ રચવાની છે. ” નિશાળ ઉઘડ્યા પછી એક વરસે એટલે સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૦૧ માં કારોબારી કાઉન્સિલનો જે રિપોર્ટ થયો તેમાં લખ્યું છે કે, “ આ પ્રકારની આકૃષ્ટી આ પહેલી જ નિશાળ છે, અને તેમાં દર રોજ એટલા છોકરા આવવા માગે છે કે જગાની તંગાશને લીધે તેમને ના કહેવી પડે છે. એ વખતે સૂવાના ઓરડાની, અને ખાસતરો માટે છ ઓરડોઓની જરૂર છે. ” તીજેરીમાં પેસા ન હતાં આ જરૂરીઆતો પૂરી પાડવામાં આવી. તે પછી એ જ વરસમાં પેસ્ટેલોઝીની અરજીથી નિશાળ તપાસવાને એક કમિશન નીમવામાં આવ્યું, તેણે સમ્પૂર્ણ રિપોર્ટ કરી નિશાળ માટે જાડુ પસન્દગી બતાવી. એ વરસના ડિસેમ્બર માસમાં બીજા મહેરબાનીઓ બતાવવા માથે સરકારે જુદાં જુદાં પરગણાંના પસન્દ કરેલા શિક્ષકો માટે વરસ વરસની બાર તોર્નમેન્ટ-સ્કૂલ રોકાવશિષ્ટો રચાવી. પરંતુ સને ૧૮૦૩ ના માર્ચ માસમાં સિવસ પ્રમ્લ સત્તાક રાજ્યની કારોબારી કાઉન્સિલનો અન્ત આવ્યો, અને નિશાળને અપાતી મદદ પણ બંધ થઈ. ત્યાર પછી નિશાળ એક વરસ ચાલી, અને છેવટે કાન્ઝરવેટિવ ટોળાએ તેને ગદીમાંથી ઉઠાડી કાઢી. આ છેલ્લા વરસમાં નિશાળ ધણો આબાદ અને ફતેહમન્દ હતી. આગાસ માફી સાથે એકન્દર સો વિધાર્થી હતા. નિશાળ અને તેના સ્થાપનારની કીર્તિ એટલે દૂર મુખી પ્રસરી હતી કે ધણા દેશોથી ધણા માણસો તે જોવા આવતા હતા. જોવા આવનારમાં સૌથી પ્રખ્યાત જર્મનીનો નામદિત કેળવણીકાર હરબાર્ટ, જે તે વખત બર્નના એક ખાનગી કુટુંબમાં સિખવતો હતો, તે હતો. ઉપર જણાવ્યું છે કે, બર્ગડોર્શની નિશાળ ચલાવવામાં પેસ્ટેલોઝીનો હેતુ પોતાની પદ્ધતિ

પૂરી કરવાનો હતો. એ હેતુ મુજબ તેણે આ સમયમાં “ગરફૂડ પોતાનાં છોકરાંને કૃત્રી રીતે શીખવે છે,” અને “માતાઓ માટે ચોપડી,” એ પુસ્તકોદ્ધાર પોતાની પદ્ધતિનો હેતુલક્ષ પ્રસિદ્ધ કર્યો. બર્મિંગહામ છોડવાની જરૂર પડવાથી, સને ૧૮૦૪ ના જૂન માસમાં એક મિત્રનાં આમન્ત્રણથી તે તેની સાથે અડધો કેળવણીને લગતો, અડધો જેતીને લગતો પ્રયોગ કરવામાં સામિલ થયો. પરંતુ એ જાણે એકંદુ ધ્યાનું નહિ, અને ફ્રેન્ચ રિવલ્યુશનમાં પોતાનાં કેળવણીનાં મૂળતત્ત્વોનો પ્રસાર કરવો હીક પડશે એમ ધારીને પેસ્ટલોઝી તે જ વરસના ઓક્ટોબર માસમાં પોતાના જૂના સોજતીઓ અને સીતેર છોકરાંને લઈને ન્યૂશેટ સરોવરના દક્ષિણ છેડાપર ચવરડન ગામમાં ગયો. ત્યાંની મ્યુનિસિપલિટીએ પોતાની જૂની ગદી તેને નિશાળ માટે વાપરવા આપવાનું કમ્પૂલ કર્યું હતું, અને તેનો કબજો તેણે સને ૧૮૦૫ ની શરૂઆતમાં લીધો. આ નિશાળ વીસ વરસ તેના કબજામાં રહી તે દરમિયાન તેને ધણા દેશોના વિદ્યાર્થીઓની, ઘણે દેશથી ટ્રેનિંગ માટે આવતા શિક્ષકોની, અને ધણા મુલકોથી મુલાકાતે આવનાર નામાંકિત પુરુષોની ખોટ પડી નથી. નિશાળ જોવા આવનારમાં સૌથી વધારે નામાંકિત કિન્ડરગાર્ટનનો પિતા ફ્રેડરિક ફ્રોબેલ હતો. આ વખત ફ્રોબેલનાં મૂળ તત્ત્વો હજી જરા-જરફથી ન હોતાં, અને તે પેસ્ટલોઝીની પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવાને તેની પાસે એ વરસ સુધી ચવરડનમાં રહ્યો. તે ઉપરાંત નામાંકિત જૂગોળ-વેતા કાર્લ ડિટર. મેડમ ડિરટેલ, ઇંગ્રેજ કેળવણીકાર બેલ, હેન્રી વાઈલ્કિન્સ, ઇસાઈ બીન્ગ પશુ ધણા નામાંકિત માણસો ચવરડનની શાળા જોવા આવ્યા હતા. ચરિત્રકારો લખે છે કે આ વીસ વરસ પેસ્ટલોઝીએ ઘણો શ્રમ કર્યો અને તેની કીર્તિ ઘણી વધી, છતાં તેના શોધો સધળા બર્મિંગહામમાં જ ચૂરા થયા હતા, અને ચવરડનમાં તેના તર્ક અથવા વહિ-વટમાં કંઈ વધારો થયો નહોતો. તેનાં આ વખતનાં લખાણોમાં પણ પહેલાં બેટલો મોહ દેખાનો નથી, કારણકે તે તેના તરફથી તેના સોજતી નિડરે પ્રસિદ્ધ કર્યા હતાં, અને તેમાં તેણે પેસ્ટલોઝીના કરતાં પોતાના વિચારો આગળ પાડવાની વધારે કાળજી રાખી હતી. વળી બહારની આટલી

બધી આળાદી છતાં ચવરડનની શાળા ખાતે તેને તુકસાન કરે-તેવી એ મ્હોટી ખામીઓ હતી. પેરેલોઝીમાં નાણાંની સમ્ભાળ રાખવાની શક્તિ ન હોતી, અને શાળામાં માસ્તરો અને છોકરા એકઠા રહેતા હતા તે-માંથી ગમે તે માણસ ગમે તેટલો ખર્ચ કરી શકતો હતો. આથી પૈસાની અવ્યવસ્થા થઈ, ને નિશાળને બારે ધડકા લાગ્યો. પેરેલોઝી ગમે તે ગરીબ છોકરાને મફત રાખવાને કદી ના પાડતો નહિ તે પણ નાણાંની બીડનું એક કારણ થઈ પડ્યું. પરંતુ તેના કરતાં એ વધારે મ્હોટી મુશ્કેલી એ હતી કે પેરેલોઝીની આસપાસ એકઠા થયેલા માણસોને એક ખીન્ન સાથે નિરંતર અણુબનાવ થતો, તેઓ એક ખીન્નની અદ્વેષાઈ કરતા, સામાસામી ઠપકા આપતા, એક ખીન્ન ઉપર ગમ્બીર આરોપો લાવતા, અને ટોર્ટમાં દાવા કરતા. ગિઆરો એંશી વરસનો ડોસો (પેરેલોઝી) આ તકરારોમાં ધસડાતો, અને પોતે જ જંગને અખત્યાર આપેલો તેવા માણસોની સત્તા તોડી શકતો નહિ. વાત છેવટે એટલે સુધી વધી કે મ્યુનિસિપાલિટીએ શાળાના ઉપયોગ માટે ગદી આપી હતી તે પાછી લીધી અને નિશાળ બંધ કરી (સને ૧૮૨૫). પેરેલોઝીની સ્ત્રી દસ વરસ પહેલાંથી મરણ પામી હતી, અને આ બનાવ પછી બે વરસમાં છેક ધસાઈ ગયેલો ડોસો પણ પોતાને છેલ્લે આશ્રમે પહોંચ્યો અને હમેશની શાન્તિ પામ્યો.

ઉપરનું જ્ઞાન્ત પૂરું થયા પછી મિસ લુએ કહ્યું કે, નહારા કરતાં સારું વધારે બળવાન છે, અને લાંબી મુદત ટકે છે. પેરેલોઝીએ ઘણી ભૂલો કરી છે, પરંતુ તેની જિન્દગીમાં સરસાઈ તથા મ્હોટાઈનો એટલો બધો ભાગ માલુમ પડે છે કે આપણે તેને પૂજ્ય જુદિથી ગાન આપીએ છીએ. તેણે જાતે જેટલું કયું છે તે ઉપરાન્ત તેનાથી લાભ એ થયો છે કે ઘણા લોકો તેણે ઉત્સાહ, ભગ્તિ, અને હોંશ ઉત્પન્ન કર્યો છે. દુનિયાએ પેરેલોઝીનો કેટલોક બોધ મદલ્યુ કર્યો છે એટલું જ નહિ પણ તે આગળ વધાર્યો છે. કેળવણીનાં શાસ્ત્રીય તત્ત્વોનો વિસ્તાર થયો છે, અને નવાં સત્યો ખોળી કાઢવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ પેરેલોઝીની જિન્દગીના સમ્બન્ધની કેટલીક વાતો દમેશ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. તેનો ઉત્સાહ, ખીન્નઓ

ઉપર તેનો વિશ્વાસ, પોતાની જાત માટે જિલકુલ નિઃસ્વાર્થપણું, આં
 શુભો તેની જિન્દગીનું સૈન્દર્ય વધારે છે, અને એ જ બંધનમાં આપણે
 પડ્યા છીએ તેમણે એ કદી વિસરવા જોઈતા નથી. કેળવણી વિષે સાં
 કડો, હલકો, લાલચુ, માહુતી વિચાર આપણા મનમાં ન પેસે તેને સારૂ
 પૂર્વે થઈ ગયેલા પરાક્રમી પુરુષોનાં ચરિત્ર ધ્યાનમાં રાખવાં જોઈએ.
 પેસ્ટેલોઝી જેવો બીજો વીર મળવો કઠણ છે. તેની જિન્દગીના અન્ત સુધી
 તે વીર પુરુષ જ દેખાય છે. તેની બધી કલ્પનાઓ પૂરી થઈ ન હોતી,
 તેની ભૂલોની આસર તેને નડતી હતી, અને નિરાશા અને નાકેમદીનાં
 કારણ જોઈએ તેટલાં હતાં, છતાં તેનો હત્માહ નરમ પડ્યો નહોતો,
 બાળકો માટેનો તેનો નિઃશીખ રેમ જોહા થયો નહોતો, તેનો વિશ્વાસ
 નરમ પડ્યો નહોતો, અને સ્વાર્થનો એક છાંટો તેનામાં દાખલ થયો ન
 હોતો. “સમજું બીજાઓ માટે, પોતાને માટે કંઈ નહિ”, એ તેના વર્ત-
 નનું લક્ષણ હતું. આના નિઃસ્વાર્થ, આત્મત્યાગી ગુણો જુરસો બધા શિ-
 ક્ષકોમાં ઉતરે ! (અપૂર્ણ.)

સામાન્ય પદાર્થો વિષે પાઠ.

(માત્ર ૫૪ ૬૦ થી.)

પગથીં ૩ જુ. .

પાઠ ૪ થી.

લીટીઓ અને ખૂણાઓ (પરીક્ષા માટે મનોચત્ર).

“આ શું છે ✓ ? ” ખૂણો.

“એ ખૂણો કેટલી લીટીઓથી બનેલો છે ? ” બે.

“તેઓ લૂખળ લીટીઓ છે ? ” ના.

“સારે કેવી છે ? ” તિર્યક.

“એ બે લીટીઓથી કેવો ખૂણો બન્યો છે ? ” સાંકડો.

“એ લીટીઓ સમાન્તર છે ? ” ના.

“સા માટે સમાન્તર નથી ? ” તેઓ પાસે પાસે નથી તેમ જ બધે

ઠેકાણેથી સરખે અન્તરે આવેલી નથી.

“આ બે લીટીઓ કેવી છે \ \ ?” સમાન્તર અને તિર્યક્.

“અને આ કેવી છે / / ?” સમાન્તર અને તિર્યક્.

“હવે તેમને આ પ્રમાણે બેડી દેડ” છું VV. સમાન્તર લીટીઓની કેટલી બેડો બેડી દીધી છે ?” જો.

“જો પ્રમાણે બેડવાથી કેટલા અને કેવા ખૂણા થયા છે ?” ત્રણ સાંકડા ખૂણા.

પાઠ ૫ મો.

તોળવાનાં કાટલાં—શેરીઓ, અચ્છરો, પાશેરો, નવટાંકી, અને અધોળી.

બાળકોએ ન્હાનપણથી તોલનાં, બરતનાં, અને લગ્નાર્ચનાં ધણાં સાધારણ માપાં સમ્બન્ધી ચોકસાઈ માન મેળવવું એ ધણું જરૂરનું છે, અને તેટલા માટે દરેક શાળામાં તોળવાનું કાંઈક સાધન રાખવું જોઈએ. આ પાઠમાં શેર, અચ્છર, પાશેર, નવટાંક, અને અધોળ વિષે વાત ચલાવીશું, અને મધ્ય તથા ખાંડી સમ્બન્ધી વાત હવે પછીના પગથીઆ માટે રહેવા દેઈશું.

મેજ ઉપર ત્રાજવાં અને કાટલાં મૂકવાં, અને જરા વાતચિત સાથે પાઠ શરૂ કરવો. ક્યાં ક્યાં હોકરાંને તેમનાં મા બાપ ગાંધીની દુકાને મોકલે છે અને શું કરવા મોકલે છે ? કેટલી ખાંડ કે ચારોળી શેર થઈ તે ગાંધીને શી રીતે માલૂમ પડે છે ? બાળકો પાસેથી શેર, અચ્છર, પાશેર, નવટાંક, અને અધોળનાં નામ કઢાવી તેમને તે કાટલાં બતાવવાં, અને શેર અચ્છરથી, અચ્છર પાશેરથી, પાશેર નવટાંકથી, અને નવટાંક અધોળથી બારે છે એ સીધી કાઢવા સાર કેટલાંક બાળકોને તે હાથમાં ભેઈ આજમાવવાં દેવાં. બાળકોને દરેક કાટલાનું ખરું સમ્બન્ધિત વજન બતાવવા સાર રેત વાપરવી ઠીક પડશે. પહેલી એક શેર, પછી બે વાર અચ્છર અચ્છર રેત બેખવી. સાર પછી બતાવવું કે બે વાર અચ્છર

અચ્છર જોખેલી રેત જોગી કરીએ તો શેર થાય. એ જ પ્રમાણે પ્રયોગથી જાતાવવું કે એ પાશેરા મળી અચ્છર, એ નવટાંકીઓ મળી પાશેર, અને એ અધોળીઓ મળી નવટાંક થાય છે.

હવે જાળકોને હાથે જોખવાનું કહેવું, અને તેમાં તેમને મદદ કરવી. આખો વર્ગ જુદાં જુદાં કાટલાં ઝોળખી શકે, અને તેમનાં વજન કહી શકે ત્યાં સુધી જાળકો પાસે જોખાવવાનો મદાવરો રખાવવો.

પાઠ આવડ્યો કે નહિ તેની ખાતરી નીચેના પ્રશ્નો પૂછવાથી થશે:—

“ આ કાટલાનું નામ શું ? ” નવટાંકી.

“ અને આનું નામ શું ? ” અધોળી.

“ કેટલીક અધોળીઓ મળીને નવટાંક થાય ? ” બે.

“ આ કાટલાનું નામ શું ? ” પાશેરો.

“ કેટલી અધોળાઓ મળીને પાશેર થાય ? ” ચાર.

“ આ કાટલાનું નામ શું ? ” અચ્છરો.

“ કેટલી અધોળાઓ મળીને અચ્છર થાય ? ” આઠ.

“ આ કાટલાનું નામ શું ? ” શેરીઓ.

“ કેટલી અધોળાઓ મળીને શેર થાય ? ” સોળ.

“ ” નવટાંકીઓ ” પાશેર થાય ? ” બે.

“ ” ” અચ્છર ” ? ” ચાર.

“ ” ” શેર ” ? ” આઠ.

“ કેટલા પાશેરા મળીને અચ્છર થાય ? ” બે.

“ ” ” શેર ” ? ” ચાર.

“ ” અચ્છર ” ” ” ? ” બે.

“ શેરનાં નવટાંકાં કેટલાં ? ” આઠ.

“ અચ્છરના પાશેરા કેટલા ? ” બે.

“ પાશેરની અધોળાઓ કેટલી ? ” ચાર.

“ શેરનાં અચ્છરા કેટલા ? ” બે.

“ અચ્છરની અધોળાઓ કેટલી ? ” આઠ.

“ પાશેરનાં નવટાંકાં ફટલાં ? ” એ:

દીપ.-કાટલાં સમજાવી બાળકોનું જ્ઞાન પાકું થાય તો સુધી આ પાઠ શિક્ષકે કરી કરીને સલાવવો.

ગુ. મેલ ટ્રે. કોલેજની પરીક્ષાના પ્રશ્નો, ૧૮૯૭.

(આશુ પુ. ૩૬ મું. ૫૪ ૩૮૪ થી.)

શિક્ષણ શાસ્ત્ર.

પહેલું વર્ષ.

૧. “ વિદ્યા એ બુદ્ધિનું બોજન છે, અને બાલ્યવાને મન પંડે મહેનત કરે તે બુદ્ધિની કસરત છે. ” આ વાક્યનું સમ્પૂર્ણ વિવેચન કરી લખવાનો હેતુ સમજાવો.

૨. એક છોકરો ઘેરથી નિશાળનું નામ ઈર્ષ પોતાના દોસ્તદારને ઘેર બસાઈ રમ્યા કરે છે; એમ થવાનાં કારણોનું તમે શું અનુમાન કરશો, અને એ કુટુંબ સુધારવાને ઉપાય શા કરશો ?

૩. સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠ શા માટે આપવા જોઈએ ?

૪. તમારી નિશાળમાં ૩. ૧૫ ના આસિરડંટની નીમનોક કરવાની તમને પરવાનગી મળવાથી વર્તમાનપત્રમાં જાહેર ખચર આપવી હોય તો તમે કેવી ચોખ્ખતાવાળા માણસની માગણી કરશો ?

૫. ત્રીજી ચોપડી સીખનારને ઘેરથી લખી લાવવાનું શું શું આપશો ?

૬. નીચેની કવિતા શિખવવાને પૂછું નોંધ લખો:

ભોંમાં પેશી ભોંપરે, કરીએ કાંઈ વાત;

પડીએ મનમાં ધાટ તે, જાણે જગનો તૂત.

૭. ખેડૂતોના ગામની નિશાળના તમે મહેતાશુ છો. તમારા હાથ

૯૨ ગુજરાત મેલ ટ્રે. કોલેજની પરીક્ષાઓના પ્રશ્નો.

નીચે બે ઉપશિક્ષક છે. પાંચમા ધોરણ સુધી અભ્યાસ છે. નીચે પ્રમાણે છોકરાઓની સંખ્યા છે. તો તા. ૧ લી ઓક્ટોબરથી તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર સુધીનું વખત પત્રક બનાવો.

ધોરણ. ૫ સુ - છોકરા. ૪	ધોરણ ૧ - હું છોકરા ૨૦
" ૪ સુ - " ૬	બાળ વર્ગ - છોકરા ૨૦
" ૩ સુ - " ૧૮	ધોરણ બહાર - " ૪૫
" ૨ સુ - " ૨૦	
" ૧ હું - " ૧૬	૧૧૮

૮. સવાલ પૂછવાની જુદી જુદી રીતો લખો. આખા વર્ગમાંથી સવાલ ખાલી ગયો તો કારણો શાં ધારશો?

બીજું વર્ષ.

૧. આપણા દેશને બધાંવચાની પદ્ધતિ સમજાવી પોતાના પુસ્તકમાં શું કહેલું છે ?

૨. શરીર શિક્ષા સમજાવી કોલેરિજ અને ડૉક્ટર જહોન્સનના અભિપ્રાય લખો.

૩. શિક્ષાની જુદી જુદી જાતો બતાવો.

૪. "વિશેષ ઉપરથી સામાન્ય ઉપર જનું," એ સમજાવી વિવેચન કરો.

૫. નીચે લખેલાં વચનોના અર્થ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો:-

શિક્ષા પુરુષવાચક બિલકુલ નથી. કૃપકો સાધારણ કરવો નહિ.

નિશાળ મહેતાજીનું નિરીક્ષા સ્થળ છે.

શબ્દ વાપર્યા પહેલાં તેની ગરજ દેખાડવી.

૬. "વિધાનો વધારો" એ નામે પુસ્તકમાં એકલા તર્કના નિરૂપણોપયોગીપણા સ્થિતિ બેઠને શું કહેલું છે ?

ઉદ્દેશ.

૭. નિશાળની હાજરી સમજાવી નિયમો લખો.

૮. કયા પ્રકારની રત્ન પેન્શન માટે તોફારીમાં ગણી શકાય ?

ત્રીવું વર્ષ.

૧. હૃદયપ્રસના અભિપ્રાય પ્રમાણે શું કરવાથી દુનિયા સુધરી શકે ? ખરેખરા અનુભવી માણસો કોણ ?
૨. શરીર શિક્ષા સમ્બન્ધી કોલ્લરિજ અને ડોક્ટર જંહોન્સનના અભિપ્રાય લખો.
૩. " હર કોઈ હુકમ બે વાર કદી કરવો નહિ. " આ કોનો ગત છે અને કયા નિયમના સમ્બન્ધમાં અપાયેલો છે ?
૪. બહુવામાં સૌથી વધારે ઉત્તર કોની કનેથી માગવા ?
૫. નીચે ટાંકેલાં વચનોનું સ્પષ્ટીકરણ કરો:—
આસક્તતાથી મહેતાજીને મ્હોટી શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.
શિક્ષા પ્રતિફળદાયક અને નિવારક હોવી જોઈએ.
કપકો સાધારણ કરવો નહિ.
નિશાળીઆના ગનમાં પ્રવેશ કરવો.
૬. શબ્દનાં મૂળ શિખવવા સમ્બન્ધી સૂચનાઓ લખો.
૭. " રડતો જાય તે મુઆની ખબર લાવે. " આ કહેવત કેળવણી પ્રકારમાં શા સમ્બન્ધે વાપરવામાં આવી છે તે વિશે વિવેચન કરો.
૮. ત્રીજી બક્ષીશમાં કોબેસે આપેલા પહેલા દશ નમ્બર અનુક્રમે લખો. ત્રીજી અને ચોથી બક્ષીશનાં સાધનોમાં કેટલે દરજ્જે ગણતાપણું છે અને કેટલે દરજ્જે બિજતા છે તે દર્શાવો.
૯. બાદ બાકીનો ૧ હો પાઠ તમે શી રીતે શિખવશો ?

દફતર.

૧૦. (અ) શી વસૂલ કરવા તથા તેની વ્યવસ્થા સમ્બન્ધી નિયમો લખો.
- (બ) ફર્લો રજા સમ્બન્ધી શરતો લખો.
- (ક) આવક બારનિશીનાં પહેલાં ત્રણ આસન લખો.

કેળવણી સ્વાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર. (ઇ. નં. ૪૩૯૫ તા. ૯-૨-૯૮)

સને ૧૮૯૮ની પબ્લિક સ. સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓ માટે પુસ્તકો.
ઉત્તર ભાગ.

સને ૧૮૯૫ ના જાન્યુઆરી માસની ૧૭ મી તારીખના મુખ્ય
સરકારી ગઠેટના ૧ લા ભાગ (પૃષ્ઠ ૪૯-૫૨) માં પ્રસિદ્ધ કરેલા સુધા-
રેલા ધારાઓ * મુજબ સને ૧૮૯૮ ના સેપ્ટેમ્બર માસમાં થવાની પરી-
ક્ષાઓ માટે નીચે લખેલાં પુસ્તકો ઠરાવવામાં આવ્યા છે:—

ફર્સ્ટ ગ્રેડ.

- (૧) ઇંગ્રેજી ગદ્ય.—સ્કોટ કૃત ‘ ટ્યાલિસ્મન,’
” પદ્ય.—શેક્સ્પીયર કૃત ‘ રિચર્ડ ડુ બો,’
(૨) ગુજરાતી.—‘ બાળમિત્ર, ભાગ ૧ લો.’
(૩) ફ્રેન્ચ. —લ્યુમર્ટીયન કૃત ‘ ક્રિસ્ટોફી કોલોમ્બ,’

સેકન્ડ ગ્રેડ (પરિશિષ્ટ અ)

ચોજના ૧ લી.

- (૨) ઇંગ્રેજી ગદ્ય—(૧) મેકોલે કૃત ‘ કલાધવ;’ અથવા (૨)
ગાલ્ડસ્મિથ કૃત ‘ વિકાર ઓફ વેલ્ફેર,’
” પદ્ય.—‘ પ્યારેડાઇસ લોસ્ટ, સ્કન્ધ ૧ લો;’ અથવા
કાઉપર કૃત ‘ ટાસ્ક, સ્કન્ધ ૧ લો.’
(૩) ઉર્દુ. — ‘ બાગો બહાર, ૨ જો દર્વેશ.’

ચોજના ૨ છ.

- (૨) ઇંગ્રેજી ગદ્ય.—એમ્પસ કૃત એગ્ઝેમ્પ્લરી ‘ બાયોગ્રાફી,’
કોલમ્બસ, પૃષ્ઠ ૧૫-૩૦; જેમ્સ ફર્ગ્યુસન,
રોબર્ટ ડાલ્ફ્રી, જહોન હાઉવર્ડ, જેર્ન

* જુલાઈ સને ૧૮૯૫ ના શાળા પત્રનાં પૃષ્ઠ ૨૧૪-૨૨૪ જુઓ.

વૉશિંગ્ટન, ૫૪ ૧૨૦-૧૫૪; અથવાં હયામ્બ
ફત ટેલિગ્રામ ટેલિગ્રાફીઅર' માંથી નીચે
લખેલી વાર્તાઓ:-રોમીઓ અને જ્યુલિયટ
૫૪ ૧-૨૨; 'મ્યાડ્બેથ' ૫૪ ૭૬-૮૯; હો-
ગ્લેટ, ૫૪ ૧૨૫-૧૪૪. ટેમ્પેસ્ટ, ૫૪ ૧૪૫-૧૫૮
ઇંગ્રેજી પદ્ય.—ગોલ્ડસ્મિથ ફત 'ડિઝર્ટ્ડ વિલ્લેજ' અથવા
સ્કોટ ફત 'લેડી ઓવર ધ લેક, સ્કન્ધ
૫ મા, સ્ટેન્ડા ૧-૧૫.

- (૩) ગુજરાતી. — 'નર્મગદ્ય', ૫ મા આવૃત્તિ, ૫૪ ૧૮૫-૩૦૦.
(૩) ઉર્દુ. — 'અજલાકે કાશી'; અથવા 'નૌખતુન નસ્રુલ.'

થર્ડ ગ્રેડ (પરિશિષ્ટ વ)

ચોજના ૧ લી.

- (૨) ઇંગ્રેજી ગદ્ય. 'રોમિન્સન ક્રૂઝો' અથવા અનિયન ફત
'પિલ્ગ્રિમ્સ ગ્રેએસ'
" પદ્ય. સ્કોટ ફત 'રોકીની.'

ચોજના ૨ છ.

- (૨) ગુજરાતી. — કેળવણી ખાતાની ગ્રાંથમી ચોપડી.
(૨) ઉર્દુ. — 'અજલાકે કાશી' અથવા 'નૌખતુન નસ્રુલ.'
ટીપ.—તા. ૨ છ ડિસેમ્બર સને ૧૮૯૭ ના મુખ્ય સરકારી
ગઝેટના ૨ જા ભાગના ૫૪ ૧૭૧૬ મે મધ્ય ભાગને માટે જે પુસ્તકો
પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે તે જ પુસ્તકો થાણા મધ્ય સ્થળના ઉમે-
દવારો માટે હરાવવામાં આવે છે.

અમદાવાદ, } J. OLIVER,
તા. ૨૩-૧૨-૯૭ } એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

ફરજીઆત ડ્રોઇંગ.

મહેરજાન ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબના ઇ. નં.

૬૦૦૬ તા. ૨૯-૧૨-૯૭ થી ફરમાવવામાં આવે છે કે,

૧. સરકારે ફર્ટ ઓફ ડ્રોઇંગને *આ કોલેજમાં પ્રવચ્ચાત વિષય ઠરાવ્યો છે તેથી પહેલા વર્ષના બધા વિદ્યાર્થીઓને હવે ડ્રોઇંગનો અભ્યાસ કરવો પડશે.
૨. પહેલા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓની મરજી હશે તો તેમને ફર્ટ ઓફ ડ્રોઇંગની પરીક્ષાના બધા વિષયો પૂરા કરવા દેવામાં આવશે. જેઓ એક વર્ષમાં બધા વિષયો પૂરા કરી શકશે નહિ તેમણે કમીમાં કમી ફ્રી હેન્ડ ડ્રોઇંગમાં પાસ થવું પડશે; તેમાં પાસ થયા વગર આ કોલેજની પહેલા વર્ષની પરીક્ષામાં પાસ થયા ગણાશે નહિ.
૩. ખેતી અને સેકન્ડ ઓફ ડ્રોઇંગ એચ્છિક વિષય તરીકે ચાલુ રહેશે, તેથી જે વિદ્યાર્થીઓ પહેલા વર્ષના વર્ગમાં ફર્ટ ઓફ ડ્રોઇંગના બધા વિષયોમાં પાસ થશે તેમને ખીજા વર્ષના વર્ગમાં ચલ્યામાં માદ ખેતી અને સેકન્ડ ઓફ ડ્રોઇંગ એ બેમાંથી ગમે તે એક વિષય એચ્છિક વિષય તરીકે પસન્દ કરવા દેવામાં આવશે.
૪. પહેલા વર્ષના જે વિદ્યાર્થીઓ વર્ષની આખરે ફર્ટ ફ્રી હેન્ડ ડ્રોઇંગમાં પાસ થશે તેઓ ખીજા વર્ષના વર્ગમાં ફર્ટ ઓફ ડ્રોઇંગનો અભ્યાસ માંલુ રાખશે, અને તે વર્ગમાં તેમને મોડેલ ડ્રોઇંગ અને કર્તબ્ય બુનિતિમાં પાસ થવું પડશે. તેમાં પાસ થયા વગર આ કોલેજની ખીજા વર્ષની પરીક્ષામાં પાસ થયા ગણાશે નહિ.
૫. ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ ખેતી અને સેકન્ડ ઓફ ડ્રોઇંગ એ બેમાંથી એક વિષય એચ્છિક વિષય તરીકે પસન્દ કરશે.
૬. ફર્ટ ઓફ ડ્રોઇંગની પરીક્ષાના વિષયો ઉપરાન્ત બધા વિદ્યાર્થીઓને કાળા પાટીઆ પર નકશા દોરવાનું અને શિક્ષક તરીકે પાઠ સમજાવતા જે ચિત્રો તેમને વારંવાર દોરવાં પડશે તેવાં ચિત્રો મુખ્ય દોરતાં શીખવું પડશે.

અમદાવાદ.

૧૩-૨-૯૮

MADHAVLAL H. DESAI.

પ્રિન્સિપલ, ગુજરાત મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ.

* જુઓ નાન્યુઆરી સને ૧૮૯૮નું ગુજરાત શાળા પત્ર, પૃષ્ઠ ૪૨૫.

તેઓને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવે-નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નફલ સુધી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે માલને નુકસાન પૂગે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો તેનો પૂરતો યુક્તિસર માલ મંગાવનારે લંબી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. ટુંડી મોકલાવનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે ખાસ્તાદારને તથા બુકમેલરોને વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરકતશિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમોએ બીજી-કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અગ્રેજી બુકો સેકડે ૧ એક ટકાના કમિશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણી કરી છે. એક વખત કામ પાડી જોવાની ખાત્રી થશે, પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું.

નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

જુકો

નમુના

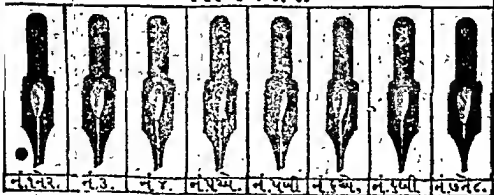
આદરજી કાવસજી માસ્તરજી

દરકતશિક્ષક કોપીબુકોની

સ્ટીલપેનોના

કોપી

દરકતશિક્ષક કોપીબુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદનો અક્ષરોને જ બંધાયેલી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લેન્ડથી મેહોરે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અંગ્રેજી ફારસી લખવાને ધણી સગવડ બરેજી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૦૦—૬ ફિમત રૂ ૦૦ વેલ્યુએજ લઈ ૧ થી ૬

બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના રગત્ત વધારે લાગશે. ભૂખી જતા નહિ.
અને પૈસા પહેલા મોકલવાથી ૧ થી ૨ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે.
આદરજી કાવચછ મારતર, દસ્તક શિક્ષક કાપીચુકાતયા
સ્તીલપેનોના પ્રગટ કર્યા. અને કમિશન એજન્ટ. ધોખી તળાવ મુખ્યધ.

લાભજ લાભ-શ્રુતિનાં મૂળતત્ત્વની કીમત ચાર આના છે; કમિશન
આગળ મુખ્ય. પણ સામગ્રી સો નકલે ૫૦ ટકા કમિશન. ને ખર્ચ ધરાકને શિર.
માણેકલાલ નાગરદાસ. હેડ મારતર બારટન દિમેલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ રાજકોટ.

લેખાં. ગણિતનો ઉદ્ધાર કરો. લેખાં.

દરેક સ્કૂલની લાઈબ્રેરીમાં રાખીને (સરકારે મંજૂર કરી છે), ગણિત
શિખવવાની પદ્ધતિ વાંચો, શીખો, અને શીખવો:—

આખા ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં પ્રસિદ્ધ અને વપરાતો.—

લેખાં—કર્તા—દેશાઈ અમીલકર રણછોડજી. હાઈસ્કૂલ અમદાવાદ
(આગળ ટ્રેનિંગકોલેજમાં હતા) ધા. ૧-૨-૩-૪ માટે ત્રીજી આવૃત્તિ. કિંમત
૦), ૦)ના, ૦)ના, ૦)ના,

ધારણ ૫ માટે પહેલી તથા બીજી આવૃત્તિ (તૈયાર છે.) કિંમત ૩)ના
શિક્ષકોને જ માત્ર જવાબ આપવામાં આવશે (મફત.)

ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના તમામ પ્રોફેસરો, શિક્ષકો, પરીક્ષકો અને
સરકારીચુકકમિટીના મેમ્બરોના અભિપ્રાયોપુસ્તકોની સાથે મોકલવામાં આવશે.

પરદેશી માહકોને ૨૦ ટકા કમિશન. મોકલવાનું ખર્ચ તેમને માથે.
કર્તા પાસેથી અથવા ધંધુકાના માં મણીશંકર ત્રીભોવન પંજા પાસેથી મળશે.

શાળોપયોગી લેખ ચંદ્રિકા-એમાં જરૂરનાં પત્રો, દસ્તાવેજો, અને
અન્યજો વગેરે મનોગત સહિત છે. કિ. ૦)ના પો. ૦)ના. શાળોપયોગી
દેશીતામું-કિ. ૦)ના પો. ૦)ના આખને ગાયકવાડ સાના કેળવણી
આતાએ મંજૂર કરીયાં છે. ઇ.લા. માટે મુ. ઇ.ના કેળાતાએ મંજૂર કરેલું
દેશીતામું. પત્રવ્યવહાર કે લેખચંદ્રિકા, આ ૨ કિ. દરેકની ૦)ના
પો. ૦)ના. સર્વજનવચિકિત્સા-તાવને માટે અન્ય-કિ. ૩ ૧)પો. ૦)ના. સવાલ
સંબંધ-૭૮ થી ૯૩ સુધીના પડકારના અને પ્રવેશકના, કિ. ૦)ના પો. ૦)ના કાંચ
પ્રતથી ૨૦૨કા. દશથી પો. માફ. છગનલાલલલલુ લાઈશાહ. વડોદરા.

નારીતત્ત્વ-એક અપૂર્વ અગાલી અંચનું ભાષાંતર-મૂળ અંચ માટે ભાંનાં
પત્રોનાં મતો. સુરભિપતાદ્ય જનમંડળને તેમાં સ્ત્રીઓને આ અંચ વાંચવાની
મે ખાસ લલામણ કરીએ છીએ. ભારતી-સ્ત્રીઓને માટે. ૭૨ અંથો છે તેમાં
સંવેત્તમે છે. મેંઈવિની-દરેક સ્ત્રીને આ અંચ વાંચવાની અમે આમહથી
લાગણ કરીએ છીએ. ઈ.ઈ. ભાષાંતર શુદ્ધ અને સરળ કરવામાં આવ્યું છે.
એમાં જો કાંઈ નફો થશે તો તે કેળવણી આતાના લાભ માટે વાપરવાનો છે.
તેથી આ અંચને આશ્રય આપવા વિનંતિ છે. કો. ૧-૨-૩-૪ માટે ૧)ના પો. ૦)ના
૦)ના. નામ નોંધાવો. દામોદર. વડો સાહજતા. સ્કૂ. મા. જાદરાખા

THE BROACH MUTUAL HELPING FUND.

ભરૂચનું એક બીજાને મદદ કરનારું ફંડ.

(વાર્ષિક લવાજમ ઉમેરે મુજબ રૂ. ૩ થી રૂ. ૧૫.)

આ ફંડમાં મેમ્બરો મેળવી આપનાર એજન્ટોનાં નામ મદદ દાખલ કરવામાં આવે છે. માટે એજન્ટ, યતું હોય, અથવા મેમ્બરે રતું હોય તો ખુલાસા માટે પોસ્ટ ટિકીટ મોકલી લેખી પૂછવો. આવા ફંડમાં દરેક ગણુસે મેમ્બર યતું જરૂરનું છે.

હું આ ફંડ—ભરૂચ. ડાહ્યાભાઈ દલપતભાઈ—મેનેજર.

ભારત વર્ષનો, રૂઝિદાસ—આર્થિક ત્રીજી ધનાગને લાઘવેરીમાં રાખી સરકારે મંજૂર કરેલો. આ વિષયમાં પડતી અડચણો દૂર કરનાર કિ. બંન્ પો. જુહુ. વેરા. રવાશંકર પ્રાણસંકર ન્યુ. ઈ. રકુત—અમદાવાદ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ; આવૃત્તિ દક્ષી. કિ. ૪ આના. મુખ્યઈ ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. જ. નાઈ. નં. ૪૪૯૦ તા. ૬-૧૧-૯૪ના હુકમ. મુખ્ય શાળામાં વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગૂજરાતી બાળ વ્યાકરણ'. આવૃત્તિ. બીજી. કિ. ૪ આના. પોસ્ટેજ બંનેનું માફ. કમિશન. ૫-૨૦-૧૫-૨૦. નંબરી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વે. પે. ખર્ચ મંગાવનારને શિર છે. પ્રેમચંદ્ર કરમચંદ; શાહુ. સખડે. એ ઈ. ગોહિલવાડ મુસ્વારી. ભાવનગર.

સોનેરીતક—કિમતી ભેટ !!

મહાજન-મંડળ.

“મહાજન મંડળ” નામે અપૂર્વ ગ્રંથ હાલમાં મારો તરફથી છપા-
દને ખંદાર પડ્યો છે. જેની અંદર ભારતવર્ષના પ્રચીન તથા અર્ધપ્રચીન
લગભગ ૪૦૦ મહાત્માજનો જેવો કે:-નૃપતિઓ, પ્રધાનો, મહર્ષિઓ,
મહા પંડિતો, ધર્મપ્રવર્તકો, મહાકવિઓ, મોટા ભક્તો વૈદ્યો, સંગીત શા-
સ્ત્રીઓ, પરાપકારી જનો નામાંકિત પુરોહો અને સાક્ષરો, મહા સંતોઓ,
વીરાંગનાઓ, વિદુષી બાઈઓ અથવા પડિતાઓ, અને વિદેશી ધર્મપ્રવર્ત-
કો, ઇલાહિનાં જીવનચરિત્ર બહુ વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યાં છે એ
ગ્રંથ રાજ્ય આક્રેષ્ટ ૧૫૦૦ પૃષ્ઠનો છે. અને તેનાં પુકાં ઘણાં જ શૈલિતાં
સોનેરી નામનાં ખાસ વિલાસિતમાં તૈયાર કરાવી મંગાવેલાં છે, આ ગ્રંથની
તમામ એટલે (૧૫૦૧ રૂપી. તે મુજબ વિખાળા રૂ. વસનજી પરમજી આદિ
વાળાને સામગ્રી વેચાણ આપી છે માટે એ વિષેનાં ઓરડાં તેમનાં તરફ
મુજાઈમાં કાલકારેવી રીડ એવે સરનામે મોકલવાં. ક્રીમત સર્વેને માટે
રૂ. ૭૫ પોસ્ટેજ મદદ. આ ગ્રંથ વિદ્વાન અને પ્રભુપ્રિય શ્રીમંત મહારાજ
શ્રી શિયાળરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસ એલ. સમશેરખાદુરને
તેમની ખાસ પુસ્તાંગીથી અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ તેનાં અમ-
ભાગે એ નામદારશ્રીની સુંદર છબી મુકવામાં આવી છે. ગુજરાતી ભાષામાં
આવો મોટો અને ઉત્તમ ગ્રંથ આ પ્રથમજ છે, એવો ઘણાં વિદ્વાનોનાં
અભિપ્રાય છે. ઘણી પ્રતો થોડાજ વખતમાં ખપી ગઈ છે. એજ તેની
મદદતાની પ્રતીતિ છે. હવે જુજ પ્રતો રહી છે, માટે સત્તર મંગાવી લ્યો.
જે “વહેલા તે પહેલાં.” આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તથા અનુક્રમણિકાનું

અપ્રિલ

જાહેર સ્વરો.

પદેલકૃત હિંદનો इतिहास. आवृत्ति ७ भी.

જેની અંદર ઇતિહાસ શીખવતી ચતા કાપકા; યડંગેડ, પ્રવેશક અને મિડલ સ્કોલશીપ પરીક્ષાના સવલત; વંશવાર રાજ્યોની ચડતી પડતીનાં કારણ; રાજકીય પરવાના; રાજ્યોની સરખામણી; પ્રજાની સ્થિતિ, વેપાર રાજગાર, વિદ્યાકળાં તથા ધર્મની ચાંતી પડતીનાં કારણ; હિંદ અને ઇંગ્લાંદની રાજ્ય-પદ્ધતિની સરખામણી; પટા કે બીજા; પટામાં દેરકાર; સાંતિમેદના ચાંચાં; ઇતિહાસ સાથે સંબંધ રાખનાર નિશાનિયો; પરદેશી રાજ્યોની આસર; મહાન પુરુષ અને સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર; ઇંગ્રેજ રાજ્યથી દાખલ થએલા નવાં સુધારા તથા તેથી કાપકા; વિદ્યાર્થીઓને કપરો અર્થ સમજાવનાર ઉપયોગી ટાપ્પણ; પિત્રદ, કોલ, મુકાબલા. પરદેશી હુમલા અને ગવર્નર જનરલોના સુધારા; ઉચી પાવરીએ ચડનાર પુરુષો; નાગાવળીઓ, બળવાનાં કારણ, લ-ગાઇઓ અને ઇંગ્રેજ મેળવેલાં મુલ; અને તમામ વંશવાર રાજ્યોની હકી-કતોને સમાસ કરેલો છે. કિમ્મત - ૫-૬ મળવાનું ઠેકાણું; બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ ગુ-અમદાવાદ ઠે. રીચીરોડ નજીક.

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યદ્વં ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ ચોખી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની ઢળની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કો-પીબુકો કરતાં ચઢીઆતી યથાની ખાત્રી યથા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

મુદ્ર શિક્ષકો આગળ સેકડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીબુકો ખીજ સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકા મળવા, અહિં મૂકવા બધારે યોગ્ય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સદાષ ને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કાપરપ્લેટ) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રંગની શાહીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર હોયાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી ક્રમમાં વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાઠું જાન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે સારે હાથ ધુન્ને છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને લંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી લંટવાની ને તેની નીચે ખીજ લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા છાત્રા પોતાને ધન્ય વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજ શીખવા પણ જાય છે, માટે તૈટલામાં તેમને અક્ષરનું જાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે. કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી વિજય, માણ, કે. એ. ધ; હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. ગણપતરાગે આંતુપરાગે ગિવેદી, કે. એ. ધ; કોરઠપ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.
 ખા. સા. કરમચલી-રઠીમચલી નાનજીઆની, ખી. એ. કે. એ. ધ. પંચ મ. રેવા.
 રા. સા. આર. એસ. તાંડી, ખી. એ. કે. એ. ધ; મરાઠી રૂઢ, મુમ્બઈ.
 રા. સા. મનસખલાલ મુગટલાલ મુનશી, ખી. એ. એલ. એલ. ખી.
 હાઈ કોર્ટના સેલિસિટર, મુમ્બઈ.

રા. સા. ગોકળદાસ કંઈનદાસ પારેખ, ખી. એ. એલ. એલ. ખી.
 શેઠ. જહાંગીરજી હોરમજી પંચડી, ૭૦ હાં રૂઢના સેક્રેટરી.
 રા. સા. હમનલાલ હરિલાલ પંડયા, ખી. એ; જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.
 રા. સા. મણિલાલ નજુભાઈ ખી. એ. બાવનગર કોલેજના માણ પ્રોફેસર.
 રા. સા. ગોવિંદ જલવન્ત લધાટે, ખી. એ.
 રા. સા. મોદનલાલ રણદોડદાસ અવેરી.

મુમ્બઈની જોઈન્ટ રૂઢ કમિટીના સદ્યુદયોએ પસન્દ કરેલી અને ખીજી
 કોપીપ્રકાશ સાથે મરખાબા પછી પોતાના તાજાની રૂઢોમાં એ જ કોપી વાપરવી.
 મ. ડોક્ટર ટોંગસ ખેતી. મે. કોટન જીયરી.
 મે. કેપરાઈ નવરોજજી કાગરાજી મે. પ્રોફેસર આર. જી. એડસનેડામ
 મે. અખટુલા મીરચલી પુરમશી. મે. દારીનાથ વ્યમ્બક તેલંગ.
 મે. ગણેશરાગ નીમકંડ નાડકરની.
 મે. નવરોજજી નસરવાનજી વાડીઆ. સી. આઈ. ઈ.
 મે. ન્હાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી રૂઢ ભાઈ.
 સુરત જોઈન્ટ રૂઢ કમિટીના સદ્યુદયોએ પસન્દ કરેલી અને સોમાંચક
 લેખવેલી અને પોતાના તાજાની રૂઢોમાં વાપરવાની ધણી પુશી દેખડાવેલી.
 મે. રેવરન્ડ જી. શિર્વેડી. મે. બાનુશંકર નારણશંકર.
 મે. મંછારાગ ઘેલાભાઈ. મે. દરિલાલ તુળજરામ ધર.
 મે. સમદ મોલવી અખટુલ કાદર મે. નતુમીઆં બહુમીઆં એખ.

પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો અને હેડમાસ્ટરો.

રા. સા. વાગનરાવ આળાજી મોદક યો. એ. માણ હે. મો. એલિન્ડરનદાર રૂઢ
 ખા. ખા. જમંશીદજી અરદેશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. ખી. ગાવક.
 વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને મુજરાતકોલેજના માણ પ્રિન્સિપલ.
 શેઠ ડોસાભાઈ નસરવાનજી વાડીઆ. એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ.
 જી. પા. એ. ફરિદટપુરાન, મુમ્બઈ.
 ખા. ખા. જમંશીદજી નવરોજજી જીનવાળા, એમ. એ. બાવનગર કોલેજ.
 શેઠ એલજી દોરાજી તળાડી, ખી. એ; અમદાવાદ. હાઈ રૂઢ.
 શેઠ ફરેદુનજી ગનએરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.
 ખા. સા. મધ્યાહીમ મદગદ સાવાના. ખી. એ; હેડમાસ્ટર અમદાવાદ રૂઢ.
 રા. સા. માંધવલાલ દરિલાલ દેશાઈ. પ્રિન્સિપલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
 મિ. એ. એસ. જીવિસ; સુરત મિશન રૂઢના પ્રિન્સિપલ.
 મ. વિદ્યાવંશ ણીડી, ખી. એ; સુરત મિશન રૂઢના મેનેજર.
 રા. સા. નવજરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માણ પ્રિન્સિપલ.
 શેઠ બહેરામજી ફરામજી પટેલ, ખી. એ; માણ હેડમાસ્ટર સુરત હાઈ રૂઢ.
 શેઠ હોરમજી જંગીર પ્રોપ્રાયેટરી રૂઢના માલિક.

ગુજરાત ચાલ્યા પત્ર.

પુસ્તક ૩૭ મું.

એપ્રિલ.

૧૮૯૮.

અંક ૪ થા.

માસ.

માહે જાનેવારી સને ૧૮૯૮ ના અંકમાં “ગુજરાતી જોડણી” નો વિષયમાં કેટલીક સચનાઓ, દરવામાં આવી છે, તે વિષે એ જ અંકમાં દેખે શિક્ષક વર્ગનો અભિપ્રાય આવ્યો છે. અમુક ચિન્હો હોવા માં ન હોવાથી જાળકાને શિખવતી વખતે શિક્ષકને હરકેત પડે છે, તેથી તેવી જાળકામાં તેઓ પ્રત્યક્ષ અનુભવથી અભિપ્રાય આપી શકે છે. કેટલાંક શિક્ષકોનો અભિપ્રાય આવી ગયા છે. બાકીનાં શિક્ષકોને વિનંતિ છે, કે તેમણે તેમના અભિપ્રાય સર્વેરે મોકલવા.

પાંચમું આદર્શ થશે તો ગુજરાતી શિક્ષકોની, ડિરેક્ટરી ગુજરાતી બાયામાં પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર હમે ધોડાં માસ ઉપર જણાવ્યો હતો, અને જેમને આદર્શ થવાની ઇચ્છા હોય તેમને નામ નોંધાવવાની વિનંતિ કરી હતી. અત્યાર સુધીમાં ૧૨૭ આદર્શનાં નામ નોંધાયાં છે, એટલે હજી પુરતી સંખ્યા થઈ નથી. છતાં શિક્ષકોને ડિરેક્ટરીની અગત્ય થણી હોવાથી મેં આખરે સુધી નહીં જોઈશું. અને ત્યાં સુધીમાં પુરતાં આદર્શો થશે તો ડિરેક્ટરી પ્રસિદ્ધ કરીશું. તેમ નહિ થાય તો જ આદર્શના પૈસા આવ્યા છે તેમને તે પાછા મોકલીશું. અગ્રે જણાવ્યું જોઈએ કે ડિરેક્ટરીમાંથી હમારે કાંઈ જ નહીં કાઢવાનો ઇરાદો નથી. સઘળાં પંચ પૂરાં થાય એટલી જ કિમ્મત રાખવામાં આવી છે.

મેં ગદિના ઉપર હમે એશિયા અને યુરોપની સરળ ભૂગોળ નામની બોપડી ઉપર ટીકા કરી હતી, અને તેને અગાઉથી આશ્રય આપનાર

શિક્ષકોનાં નામ આપ્યાં હતાં. તે પૈકી એક શિક્ષક હંગેને લખી જણાવે છે કે ચોપડી બનાવનારે તેમનું નામ તેમની સમ્મતિ વિના દાખલ કરી દીધું છે. આ મુજબ થયું હોય તો તે ધણું ખોટું છે. આવી રીતે ચોપડી બનાવવાનો પ્રયત્ન થાય એ વખાણવા લાયક ગણાશે નહિ. આવી ગોખણીઓ ચોપડીને ઉત્તેજન નહિ આપ્યાં હતાં ઉત્તેજન આપનાર તરીકે ગણાવાથી નકામા ફળેત થયેલા શિક્ષક માટે હમે દિલસોચ ધરાવીએ છીએ, અને આસા રાખીએ છીએ કે ધણા શિક્ષકોને તેમ થયું નહિ હોય.

આ પક્ષાકાંતી પુસ્તોતી ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં ટ્રેનિંગનો વિષય ફરજિયાત કરાવવામાં આવ્યો છે એ ગયા જન્યુઆરી અને માર્ચના અંકથી જાણવામાં આવ્યું હશે. ટ્રેનિંગનું જ્ઞાન શિક્ષકને કેટલું ઉપયોગી છે તે જાણત, ડૉ. કદર આગ્રજી નીચે મુજબ લખે છે:—

“ટ્રેનિંગનું જ્ઞાન શિક્ષકને ધણું ઉપયોગી છે. તે વડે એ શિક્ષકની મહેનત ઓછી કરી શકે છે, છતાં નિશાળને વધારે મોહક બનાવે છે, ટ્રેનિંગની મદદથી શિક્ષક બાળકોને શેનો ખ્યાલ ન આપી શકે તે કઠી શકાતું નથી. એ વડે તે નદી, સરોવર, પર્વત, સઘળા જીવતાં પશુ, પક્ષી, જન્ટુ, સઘળા પ્રકારનાં ઝાડ, ઊંડ, વેલ, ફૂલ, ફળને બાળકના મન આગળ રચી કરી શકે છે. ઉત્તરના ઠીંચ ગયેલા પ્રદેશો, ઇસ્કિમો, અથવા દક્ષિણના ઉષ્ણ પ્રદેશો જંગલી માણસ કેવી રીતે જિન્દગી ચલાવે છે તે ટ્રેનિંગની મદદથી દર્શાવી શકાય છે. એથી મિસર દેશના પિરામિડ કે ચીનનાં દેવળ બાળક આગળ પ્રત્યક્ષ કરી શકાય છે. પદાર્થો વિષેના પાઠોમાં, તેમ જ હસ્ત ઉલોચ, વાંચન, ગણિત, ભાષાઓ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અને ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં ટ્રેનિંગનો ઉપયોગ થઈ શકે છે, અને તેમ સઘળા વિદ્યાઓનો દાસ બનાવી શકાય છે. માણસ પોતે જે જુએ છે, જે વિચારે છે, જે કહે છે, તે એ ટ્રેનિંગવડે બહાર દર્શાવી શકે છે. આથી તેને એક નવી જ દુનિયા ખુલી થાય છે, એક નવું સાધન હાથે આવે છે, અને જિન્દગી વધારે જાહોળી, જોડી, વિસ્તારવાળી બને છે.”

આટલું છતાં જે શિક્ષક ડ્રોઇંગ ન જાણે અથવા શિક્ષણમાં તેનો ઉપયોગ ન કરે તેને કમભાગ્ય સમજવો.

ડ્રોઇંગ શીખનાર વિદ્યાર્થીને એ વિષય શીખવાથી શા લાભ થાય છે તે એ જ મુદ્દર નીચે મુજબ જણાવે છે:—

(૧) ડ્રોઇંગથી હાથ કેળવાય છે અને આધ્યાત્મિક શિક્ષણનો પાયો નખાય છે.

(૨) રહેલામાં રહેલા પદાર્થનું પણ ચિત્ર દોરવામાં હાથને જરાખર ચલાવવા સાર મનને એકાગ્ર થવું પડે છે. આથી એકાગ્રતાની ટેવ વધે છે. વળી ગન અને હાથ વારંવાર સાથે કામ કરે છે તેથી ચોકસપણાની ટેવ ખીલે છે. આ ટેવો આગળ ઉપર ધણી ખપમાં આવે છે.

(૩) ડ્રોઇંગથી મહત્ત્વ શક્તિ કેળવાય છે, અને જે વિષયોના શિક્ષણનો આધાર આવશ્યકતા પર રહેલો છે તે શીખતાં ઓછી માર લાગે છે. મહત્ત્વ શક્તિ કેળવાવાથી કલ્પનાની શક્તિમાં ધણી વધારો થાય છે, અને કેળવાયલી કલ્પના શક્તિવાળા વિદ્યાર્થી વહેળીમાંથી નહીં, ટેકરીથી પવંતનો, ખાઓથી આથી સરોવરનો ખ્યાલ કરી શકે છે. વળી તે કલ્પનામાં નિઃસીમ સાગરોની પાર, ગાઠાં જંગલોની અંદર, વિસ્તીર્ણ મેદાનો ઉપર, અને જાંઘાં ડુંગરોની પેલી તરફ મુસાફરી કરી શકે છે, જે આકારો તેની ચર્મચક્ષુ આગળ નથી હોતા તે તે જોઈ શકે છે, અને જે મહત્ત્વે માપી શકાતાં નથી તેનો પાર પામી શકે છે.”

ડ્રોઇંગની ભૂગોળ સમાજે લાંબી યુનિવર્સિટીઓ, કોલેજ ઓફ પ્રિ-સેપ્ટેસ, સિવિલ સર્વિસ કમિશન, હાલદિ પરીક્ષક મંડળોનો ભૂગોળના શિક્ષણમાં સુધારો કરવા માટે નીચે મુજબ ભલામણ કરી છે:—

(૧) શરૂથી આખર સુધીનાં બધાં ધોરણોમાં ભૂગોળના શિક્ષણનો પાયો ભૂતજનાં મૂળતત્ત્વો ઉપર રચવો જોઈએ, અને એ વાત સઘળા પરીક્ષાઓમાં ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

- (૨) ભૂતળનાં ભૂતતત્ત્વોને આધારે આખી પૃથ્વીની ભૂગોળનું સામાન્ય જ્ઞાન આપવા ઉપરાન્ત કોઈ એક ભાગ (જેવો કે હિન્દુસ્તાન, મધ્ય યુરોપ, દક્ષિણ અમેરિકા, ઇત્યાદિ) નો ખાસ અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ.
- (૩) પરીક્ષક ગ્રંથોએ આ વિચારોને અનુસરીને અભ્યાસ કરી શકવા જોઈએ.

હેમચન્દ્રની અપભ્રંશ ભાષા.

(આલુ પૃષ્ઠ ૭૬ થી.)

વિદ્વીષ મહ મણિઅ તુહં મા કરુ વંકિ દિદ્ધી ।

પુત્તિ સકર્ણિ ભલ્લિ જિમ મારહ હિઅહ પડ્ધિ ॥ ૩ ॥

(પાદ ૪—સૂત્ર ૬૩૦)

સંસ્કૃત અર્થ—હે પુત્રિકે, ત્વં મયા મણિતા, વક્રાં દદિષ્ઠિ મા કરુ;
હે પુત્રિ, યથા સકર્ણા ભલ્લી હૃદયે મવિષ્ઠા
મારયતિ (તથા ત્વં ત્રીયા વક્ત્રદ્ધીભૂતા ભલ્લી.
પુત્રસ્ય હૃદયે મવિષ્ઠા મારયિષ્યતિ).

ગુજરાતી અર્થ—હે બેટી, તું મારાવડે ભણાઈ (મદં તને કહ્યું કે)
વાંકી દદિ મા કર; હે પુત્રિ, જેમ આંકડાવાળી બા-
સોડી હૃદયમાં પેઠેલી મારે છે (તેમ ત્હારી વાંકી
દદિ રખી વાસોડી સામાના હૃદયમાં પેશીને મારશે).

ટીકા.

વિદ્વીષ=સં. હે પુત્રિકે=શુ. હે બેટી. નામ, નારી જાતિ, સમ્બોધન એકપચન. સંસ્કૃત પુત્રી નો અપભ્રંશમાં વિદ્ધો આદેશ થાય છે. અર્થ રહિત ક, નારી જાતિ કા લાગીને ક્ષુ નો સ્થાપ થયો. વિદ્ધોઆ બને છે. નારી જાતિના નામના સમ્બોધનમાં પ્રાકૃત નિયમ મુજબ છેડેના આ નો વ થાય છે. વિદ્ધો ઉપરથી ગુજરાતી બેટી શબ્દ થાય છે.

મહ=સં. મયા=શુ. મદં (ખીજા દોહાની ટીકા જુઓ).

ભણિઅ=સં. ભણિતા=શુ. ભણાર્ધ. કર્મણિ ભૂત કૃદન્ત, નારી જાતિ, પ્રથમાનું એકવચન. ભણિતા ના ત્ નો લોપ થવાથી ભણિઆ રૂપ થયું. પછી પ્રથમાના એકવચનમાં આ હ્રસ્વ યર્ધ અ થયો અને પ્રસયનો લોપ થયો.

તુહં=સં. ત્વં=શુ. તું. ખીજે પુરુષ, પ્રથમા એકવચન, ભણિઅ નો કર્તા. (ખીજે દોહો જુઓ).

મા } (ખીજ દોહાની ટીકા જુઓ).
કરુ }

વંકિ=સં. વક્ત્રાં=શુ. વાંકી. વિશેષણ, નારી જાતિ, ખીજનું એકવચન, દિટ્ટી તું વિશેષણ. સંસ્કૃત વક્ત્ર ના ર્ નો લોપ યર્ધ, તથા વં ઉપર અનુસ્વાર દાખલ યર્ધ, નારી જાતિ નો ર્ પ્રત્યય લાગ્યો. ખીજના એકવચનના પ્રસય અમ્ નો લોપ થયો અને ર્ હ્રસ્વ યર્ધ. વંકી ઉપરથી શુ. વાંકી અને છે.

દિટ્ટી=સં. દટ્ટિ=શુ. દટ્ટિ. નામ, નારી જાતિ, ખીજનું એકવચન, કરુ તું કર્મ. દટ્ટ ના ક્રુ ની ર્ યર્ધ, તથા ટ નો ઠ યર્ધ બેવડાયો, તેથી દિટ્ટિ રૂપ થયું. પછી દ્વિતીયાના અમ્ પ્રત્યયનો લોપ થયો અને અન્ય દ્ દીર્ઘ યર્ધ.

પુત્તિ=સં. હે પુત્રિ=શુ. હે પુત્રી. સમ્બોધન એકવચન. જ માંના ર્ નો લોપ થવાથી ત્ બેવડાયો અને પુત્તિ રૂપ થયું.

સકણિ=સં. સકર્ણાં=શુ. કાનવાળી, આંકડાવાળી. વિશેષણ, નારી જાતિ, પ્રથમા એકવચન. નારી જાતિનો ર્ પ્રત્યય લાગી પ્રથમા એકવચનમાં તે ર્ હ્રસ્વ યર્ધ. ર્ નો લોપ થવાથી ણ બેવડાયો.

મહ્ણિ=સં મહ્ણી=શુ. બાલોડી, એક જાતનું આંકડાવાળું બાણ. નામ, નારી જાતિ, પ્રથમા એકવચન, મારદ નો કર્તા. છેડાની ર્ હ્રસ્વ યર્ધ પ્રથમા એકવચનના પ્રસયનો લોપ થયો.

જિમ=સં. યથા=શુ. જેમ. અવ્યય. ય નો જ, અને થા નો હમ બની યથા તું જિમ રૂપ થયું એમ હેમચન્દ્ર કહે છે, પરન્તુ એ બાબત ઉપર જોવું. પ્રાચીન ગુજરાતીમાં અને ચરોતરમાં જિમ શબ્દ વપરાય છે. સાધારણ ગુજરાતી શબ્દ જેમ છે.

મારદ્વ=સં. મારયતિ=ચુ. મારે છે. મૃ ધાતુનું પ્રેરક રૂપ માર બની પછી તેને વર્તમાન કાળ ત્રીજા પુરુષ એક વચનનો પ્રસય હ લાગ્યો. મારદ ઉપરથી ગુજરાતીમાં મારે રૂપ થાય છે.

હિઝદ્વ=સં. હૃદયે=ચુ. હૃદયામાં. સાતમી વિભક્તિ એકવચન. હ ના ઋ ની હ યર્ધ, દ્ તથા ય્ નો લોપ થયો, તેથી હૃદય નું પ્રાકૃતમાં હિઝદ્વ રૂપ થયું. અપભ્રંશમાં સાતમી એકવચનનો હ પ્રસય લાગતાં અન્સય અ નો લોપ થઈ હિઝદ્વ રૂપ બન્યું. નાન્યતર પ્રથમા એકવચન હિઝઅં ઉપરથી ગુજરાતી લુઈઉં શબ્દ થાય છે.

પદદ્વિ=સં. પ્રવિષ્ટા=ચુ. પેઠી, પેઠેલી. ભૂત કદન્ત, નારી જાતિ, પ્રથમા એકવચન, મહિ નો ગુણ જતાવે છે. પ્ર ના ર્ નો અને વિ ના વ્ નો લોપ થયો, ણ નો ઠ યર્ધ બેવડાયો, અને આ ને બદલે નારી જાતિનો હ પ્રસય લાગ્યો, પછી પ્રથમા એકવચનમાં હ દ્સ્વ યર્ધ પ્રસયનો લોપ થયો, એટલે પદદ્વિ રૂપ બન્યું. પદદ્વી ઉપરથી ગુજરાતીમાં પેઠી શબ્દ બને છે.

(અધૂરું.)

વાક્યરચના અને નિબન્ધ.

(ચાંચુ ૫૪ ૬૯ થી.)

પ્રકરણ ૪ થું.

કર્તાનો વધારો.

આગલાં પ્રકરણોમાં આપણે કર્તા, કર્મ, અને વિધાનપદની વાત કરી. હવે વખત કર્તા વિશે કાંઈ વધારે કહેવાની જરૂર પડે છે.

“ ઘોડો દોડ્યો, ”

આ વાક્યમાં “ કયો ઘોડો ” એ સવાલ જોડે છે, સારે ઘોડાને જોળખાવવાને

“ કાણે ઘોડો દોડ્યો, ”

એમ કહેવાની જરૂર પડે છે. એ જ રીતે નીચેનાં વાક્યોમાં થાય છે:-

એક છોકરો ખેડો,

આ ગાડું આવે છે,
પેલો ફૂલો ખોદાયો,
પેલી બાઈએ કાગળ આપ્યો,
એ છોકરે માને છેતરી, ઇલાદિ.

આ વાક્યોમાં એક, આ, પેલો, પેલી, એ શબ્દો છોકરો, ગાડું, ફૂલો, બાઈએ, છોકરે, એ કર્તાઓને ઓળખાવે છે—તેમના અર્થમાં વધારો કરે છે, માટે તેમને કર્તાનો વધારો કહે છે.

વાડ્યની રચનામાં પહેલો કર્તાનો વધારો અને પછી કર્તા ગોઠવવામાં આવે છે.

મનોયત્ન ૧ છું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો:—

૧. બે ન્હાના છોકરા હતા.	૨. બેઠ છોકરા નીસર્યા.
૩. જે પગાર મળતો.	૪. એક આખલો ફૂલો.
૫. કોઈ એક મૂર્ખ ન્હાનો છોકરો હતો.	૬. પેલો છોકરો વિચારવા લાગ્યો.
૭. ઉપજે હેત અયાગ.	૮. મળે...રાતા પીળા રંગ.
૯. બહુ તાપ પડે છે.	૧૦. એક માતેલો સાંઢ બેઠો હતો.

મનોયત્ન ૨ છું.

નીચેનાં વાક્યોના કર્તાનો વધારો કરો:—

૧. લાડુ આવ્યા.	૨. વરાળ નીકળે છે.
૩. સાપ કરડે.	૪. સિંહે જાયતો હતો.
૫. જોદરે જળ કાતરી નાંખી.	૬. રીંછ ફળ ખાય છે.
૭. કડીઆએ ભીંતો ખનાવી.	૮. અનાજ પાકે નહિ.

મનોયત્ન ૩ છું.

નીચેના શબ્દો લઈ દૂકાં વાક્યો રચો:—

બકરો, એક, જિભા રહ્યા, બકરા, પૂંછડીવાળા, દેખાય છે, પેસો, પસ્તાવો, ચરતો હતો, બેઠ, તારા, કહે છે, માણસ, અણસમંજુ, ઉપજ્યો, થયો, ધણો, બહુ.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. કર્તાનો વધારો એટલે શું ?
૨. તેની શા માટે જરૂર પડે છે ?
૩. વાંક્યમાં તે ક્યાં મૂકાય છે ?

પ્રકરણ ૫ મું.

કર્મનો વધારો.

જેમ કર્તાને ઓળખાવવાને અથવા તેના અર્થમાં કાંઈ વિશેષપણું બતાવવાને તેનો વધારો કરવો પડે છે, તેમ કર્મનો વધારો કરવાની પણ જરૂર પડે છે, જેમકે—

વાધરી જે બચ્ચાં લઈ ગયો,

પોપટ ભૂંડી ગાજો દેવા લાગ્યો, વગેરે.

પહેલા વાંક્યમાં “કુટલાં બચ્ચાં” એવો સયાસ થાય છે સારે “જે” એમ કહીએ છીએ. બીજા વાંક્યમાં “કુવી ગાજો” એ જાણવા માટે “ભૂંડી ગાજો” એમ કહેવામાં આવે છે. એ જ પ્રમાણે નીચેનાં વાંક્યોમાં ગાય છે:—

ભેંસો ઘણું દૂધ દે છે,

લલ્લુએ મ્હોટી પાધડી દીડી,

હું એક ફૂકડી લઈશ,

ગાય બહુ દૂધ દેશે,

હું ઘણા રૂપીઆ કમાઈશ, વગેરે.

આ વાંક્યોમાં ઘણું, મ્હોટી, એક, બહુ, ઘણા, એ કર્મનો વધારો કરે છે.

વાંક્યમાં કર્મનો વધારો સાધારણ રીતે કર્મની પહેલાં મૂકવામાં આવે છે.

મનોધેન ૧ લું.

નીચેનાં વાંક્યોનું પૃથક્કરણ કરો:—

૧. તેણે ઘણી ચોપડીઆ લીધી.
૨. તમે આ ભારી ભાગો.

૩. એ બારી છોડી નાંખો. ૪. એવા તૈયાર કરેલા કાગળ કાગદી વેચે છે.
૫. ગધેડાં જાડુ વૈતરું કરે છે. ૬. આ મ્હોટા સાંદીઆને મ્હં દરાગ્યો.
૭. પેલા છોકરાએ આજો લાડુ લીધો. ૮. એ છોકરે બહુ માહું કામ કર્યું.
૯. તેણે પોતાની વ્હાલી માને છેતરી. ૧૦. જાણી વાતો જો કરે.

મનોયત્ર ૨ છું.

નીચેનાં વાક્યોમાં કર્મનો વધારો કરો:—

૧. રોજ કાણું પાડે છે. ૨. સોદો ધડ ખાય છે.
૩. તે કણુસજાને મસળે છે. ૪. હું ઘર જોવા ગયો હતો.
૫. તેણે પાટી મારી. ૬. એણે પગરખી ફેંકી.
૭. કીડીને કબૂતરે દીડી. ૮. કબૂતરે પાંદડું નાંખ્યું.
૯. વાધરી ઝાંપ નાંખતો હતો. ૧૦. આપણે પાડ માનવો જોઈએ.

મનોયત્ર ૩ છું.

નીચેના શબ્દો લઈ એવાં દૂકાં વાક્યો બનાવો કે ધણું કરી દરેકમાં કર્મનો વધારો થાય:—

ચણી, મુતાર, લાંબા, જડે છે, ખલાસી, નળીઆં, કેટલાંક, કહે છે, કડીઆએ, ધાલે છે, વળાઓ, જાડુ, સરડે છે, ચઢાવે છે, અણુરામજી, આપણે, ભીંતો, મોભ, જીભી, કામડાં, પાકાં, ખારવા, માણસ, ગર્જના, સાંભળીએ છીએ, ધનુને, વેણીરાએ, જોયો.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. કર્મનો વધારો એટલે શું ?
૨. તેની શા માટે જરૂર પડે છે ?
૩. વાક્યમાં તે ક્યાં મૂકાય છે ?

પ્રકરણ ૬ ડું.

વિધાનપદ્ધતિનો વધારો.

જેમ કર્તા અને કર્મના અર્થમાં વધારો કરવામાં આવે છે, તેમ

વિધાનપક્ષના અર્થમાં પણ વંધારો થઈ શકે છે.

છોકરો ગયો,

એ વાક્યમાં “ કયાં ગયો, ” “ ક્યારે ગયો, ” “ કેવી રીતે ગયો, ”
ઇત્યાદિ સવાલો જો છે, ત્યારે આપણે કહીએ છીએ કે,

છોકરો ગામમાં ગયો,

છોકરો ત્યાં ગયો,

છોકરો હુમણાં ગયો,

છોકરો સવારે ગયો,

છોકરો હીંડીને ગયો,

છોકરો જલદી ગયો, વગેરે.

આ વાક્યોમાં ગામમાં, ત્યાં, હુમણાં, સવારે, હીંડીને, જલદી, એ શબ્દો ગયો એ વિધાનપક્ષના અર્થમાં વંધારો કરે છે, તેથી તેમને વિધાનપક્ષનો વંધારો કહે છે. નીચેનાં વાક્યોમાં પણ વિધાન પક્ષનો વંધારો કરવામાં આવ્યો છે:—

એક છોકરો સવારે ગામ જતો હતો,

ફતરો તે વહેલો વહેલો આઈ ગયો,

પેલો છોકરો આગળ ચાલ્યો,

તેણે આંધળાને બહાર ઠાક્યો,

છોકરો ઉતાવળો ચાલ્યો,

તે ખોડંગતો હોડતો હતો, ઇત્યાદિ.

ધણું કરીને વાક્યની રચનામાં વિધાન પક્ષનો વંધારો પહેલો આવે છે, અને પછી વિધાન પક્ષ આવે છે.

મનોરથન ૧ લું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો:—

૧. હું હમણાં આવું છું.

૨. તું અહિં બેસજો.

૩. એમાં તું પડી જાય.

૪. ત્યાં જઈશ નહિ.

૫. તે હું નથી જાણતી.
૬. છોકરાં આમ દુઃખ પામે છે.
૭. એણે માની સિખામણ માની નહિ.
૮. નાદાન છોકરાંને સારી સિખામણ કડવી લાગે છે.
૯. દિલમાં રહાપણ ડાળવા, તે લાગ્યું તડાળ.
૧૦. તે રાજ સાચું જોલે.

મનોરથ ૨ બું.

નીચેનાં વાક્યોમાં વિધાન પદનો વધારો કરો:—

૧. કેશવજીને જોયું.
૨. વાંદરી હતરી.
૩. મહેતાજી જતા હતા.
૪. તે પાવલી ભૂલી ગયા.
૫. કેશવજીને નિશાળ ઉઘાડી
૬. જે માણસ પાણી ભરતો હતો.
૭. તેણે પાવલી મૂકી.
૮. ત્હારી આબરૂ વધી.
૯. જે બિલાડીઓ એક રોટલો લાવી.
૧૦. તે વઢી પડી.

મનોરથ ૩ બું.

નીચેના શબ્દો ઉપરથી એવાં દૂકાં વાક્યો રચો, કે દરેકમાં વિધાન પદનો વધારો થાય:—

પછી, એક, તેણે, તે, હવે, હમે, હું, વાંદરાં, હજી, ઠંપા, નીચું, કટકો, પાછો, તમે, જોઈએ છીએ, ગયો હતો, છાપરે, વાંદરાએ, બાકીનો, કટકો, પદ્મું, અમદાવાદ, એક, નમ્યું, મૂક્યો, રોટલાના, ફેટે છે, વાત, પથુને, બે, પક્ષમાં, આપ, ઘેર, રાજ, હમને, જાઓ, રહી ગઈ.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. વિધાન પદનો વધારો એટલે શું ?

૨. તેની શા માટે જરૂર પડે છે ?

૩. વાક્યમાં તે ક્યાં મૂકાય છે ?

(અપૂર્ણ.)

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૭૯ થી.)

(૧૧) પૂંછડું, પૂંછડું.

સંસ્કૃતમાં ઝઘ્ઘ ધાતુ છે તેને પ્ર ઉપસર્ગ લાગીને પ્રોઘ્ઘ ધિયાપદ.

બને છે, અને તેનું ભૂત કૃદન્ત પ્રોઞ્ઞિત થાય છે. તેનો અર્થ “લ્હોવું, લૂછવું” એવો થાય છે. પાષ્યલઘ્વી નામના નામના પ્રાકૃત શાખામાં પ્રોઞ્ઞિત નું પ્રાકૃત રૂપ પુઞ્ઞિયં આપ્યું છે, તે ઉપરથી ગુજરાતી પૂં-છિઉં—પૂંછ્યું શબ્દ બને છે ગુજરાતી પૂંછ ધાતુ પછી તેમજ ઉત્પન્ન થાય છે જુ અનુનાસિકનું અનુસ્વાર થવાથી જોડાક્ષર મટી જઈ આગલો સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

(૧૨) વીજ—વીજળી.

સંસ્કૃત શબ્દ વિચુત્ છે. પ્રાકૃત નિયમ મુજબ અન્સ ત્ નો લોપ થનાં, તથા જ નો જ યઈ ભેદગતાં વિચુત્ નું પ્રાકૃતમાં વિજ્જુ (પ્રથમા એકવચન વિજ્જુ) રૂપ થાય છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં વીજ શબ્દ આવે છે કોઈ લોક વીજળી નામની છોકરીને લાડમાં વીજૂ કહીને બોલાવે છે. લઘુતાવાચક લી પ્રલય પ્રાકૃતમાંથી લાગુ થયો છે, અને વરરુચિ વિજ્જુલી શબ્દ આપે છે. પ્રાકૃત વિજ્જુલી ઉપરથી ગુજરાતી વીજળી બને છે.

(૧૩) પીળો—પીળી--પીળું.

આ અર્થનો સંસ્કૃત શબ્દ પીત છે, તેના ત્ નો લોપ થવાથી પ્રાકૃતમાં પીઝ બને છે, અને લઘુતા વાચક લ્ લાગી પીઝલ પછી થાય છે. વરરુચિ પીઝ અને પીઝલ બન્ને શબ્દ આપે છે. પીઝલ ને નર નતિ પ્રથમા એકવચનનો ઓ પ્રલય લાગતાં પ્રાકૃતમાં પીઝલો યઈ તે ઉપરથી ગુજરાતી પીળો, નારી નતિ પીળી, નાન્યતર પીળું બને છે.

(૧૪) ફાંસ, ફાંસો, ફાંશી.

કાંટા વગેરે વાગે છે ત્યારે આપણે ફાંસ વાગી એમ કહીએ છીએ. કોઈ ગઈ ફાંસો ખાય છે, અને ખુતીને સરકાર-ફાંશીએ ચઢાવે છે. આ ત્રણે શબ્દો સંસ્કૃત સ્પંદો શબ્દમાંથી નીકળ્યા જણાય છે. પ્રાકૃત નિયમ મુજબ જોડાક્ષર સ્પ નો ફ થાય છે; કોઈ વખત સ્ જોડી જઈ એકથો વ પછી રહે છે. ફ ઉપર અસહ્ય સંસ્કૃતમાં નહિ તેવો અનુસ્વાર. (ઉચ્ચારમાં અનુનાસિક) પછી આવે છે. ફો ના ફો

નો લોપ થાય છે, અને શ્ નો સ્ અને છે. ર્ નો લોપ થવાથી સ્ બેવડાય છે પણ ખગે. આટલા પ્રાકૃત નિયમો લાગી સંસ્કૃત સ્પર્શ શબ્દનાં પ્રાકૃતમાં ફંસ, પસ્સ, ફરસ, ફરિસ એટલાં રૂપ થાય છે. વરરચિ, હંમચન્દ્ર, વાંકપતિ, અને પાદ્યલક્ષ્મી નાગમાળાનો દર્તા ફંસ શબ્દ આપે છે. વિક્રમોવર્ણના ચોથા અંકમાં પસ્સ શબ્દ જોવામાં આવે છે રમ્ભા-મંજરી નાટિકામાં ફરસ અને ફરિસ રૂપો મળે છે આ બે છેલ્લાં રૂપો થતાં ર્ દાખમ રહે છે પણ જોગદાર તૂટી તેની વચમાં જ કે જ દાખલ થાય છે. ફંસ શબ્દમાં ફ ઉપર અનુનાસિક છે, એટલે શ્ ના ર્નો લોપ થવા છતાં સ્ બેવડાતો નથી; એ અનુનાસિક દાખલ ન થયો હોત તો સ્ બેવડાત. સ્પર્શ તું પસ્સ અને છે તેમાં અનુનાસિક ન હોવાથી સ્ બેવડાયો છે. પાલી ભાષામાં સ્પર્શ તું ફરસ થાય છે. તેમાં પણ સ્ બેવડાયો છે. ફંસ તું અનુનાસિક ઉચ્ચારણ નબળું પડી અનુસ્વાર જેવું થવાથી આગલો સ્વર દીર્ઘ થઈ ફાંસ શબ્દ અને છે. ફંસ તું નર જાતિએ પ્રથમા એકવચન ફંસો થાય છે, તેનું શુન્નરાત્રીમાં ફાંસો અને છે, અને નારી જાતિ ફાંસી થાય છે.

(૧૫) ઓઝો.

આ કેટલાક લોકોની અટક હોય છે. એ અટક કાઠિયાવાડના ક્ષાત્રજોમાં જોવામાં આવે છે. ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં પણ તેમ જ છે. વિક્રમોર્વશીમાં સંસ્કૃત ઉપાધ્યાય (ચુરુ, શિક્ષક) ને માટે પ્રાકૃત ઉવજ્ઞાઓ, નર જાતિ, પ્રથમા એકવચન ઉવજ્ઞાઓ રૂપ આપ્યું છે. (સંસ્કૃત ધ્ય તું પ્રાકૃતમાં જ્ઞ અને છે). જૈન ગ્રંથોમાં ઉવજ્ઞાઓ શબ્દ જોવામાં આવે છે. ૨૪૨ એક બીજા ગ્રંથમાંથી ઓજ્ઞાઓ રૂપ આપે છે. આમાંથી હિન્દી ઓજ્ઞા અને શુન્નરાત્રી ઓઝો શબ્દ નીકળ્યા છે. શુન્નરાત્રીમાં ઉપાધ્યાય, ઉપાધ્યા, ઉપાધીઆ એ અટક પણ જોઈએ છીએ. વળી “ધરનાંછોકસં ઘેટી ચાટે, ઉપાદીઆને આટો,” એમાં ઉપાદીઓ શબ્દ પણ દીક્ષમાં આવે છે. આ શબ્દો પ્રાકૃતમાં ઘઈને આત્રા નથી, પણ પાછળના કાગમાં ઉપાધ્યાય શબ્દ સંસ્કૃતમાંથી બારોબાર શુન્નરાત્રીમાં દાખલ ઘઈને તેમાંથી બન્યા છે; એમ દાખલ થયાને કાળે થોડો

ગયેલો હોવાથી તેમાં ફેરફાર પણ થોડો જ થયો છે. દક્ષણીઓમાં પાંચે ઉપનામ હોય છે તે પણ ઉપાધ્યાય માંથી જ આવેલું છે.

ગુજરાતીમાં કુંભારને પણ ઓઝો કહે છે તેને પૂર્વે ઉપાધ્યાય કહેતા હશે. અને તેથી હાલ તેનું નામ ઓઝો પડ્યું હશે ? એક મિત્ર જણાવે છે કે કાનડા જિલ્લામાં લુહારને આચાર્ય કહે છે, અને તેની દુકાનને આચાર્યની શાળા કહે છે. બ્યારે દેશના એક ભાગમાં લુહારને આચાર્ય કહેછે; ત્યારે બીજા ભાગમાં કુંભારને ઉપાધ્યાય કહેવાનો વહિવટ હોય તો તે નવાઈ સરખો ગણાય નરિ. શબ્દોનો આ ઉપયોગ દેશનો કાંઈક પ્રાચીન ઇતિહાસ સૂચવે છે.

(૧૬) કામ, કર્મ, કરમ.

સંસ્કૃત કર્મન્—કર્મ શબ્દનું પ્રાકૃતમાં કમ્મ બને છે. અન્ત્યન્તો લોપ થાય છે, અને ર્ નો લોપ થવાથી મ્ બેવડાય છે. પ્રાકૃત કમ્મ માંથી એક મ્ નો લોપ થતાં આગલો સ્વર દીર્ઘ થઈ ગુજરાતીમાં કામ શબ્દ બને છે. વળી પાછલા કાળમાં કર્મ શબ્દ સંસ્કૃતમાંથી જરામર ગુજરાતીમાં આવી દાખલ થયો છે, અને કાંતો તે શુદ્ધ રૂપે વપરાય છે, અથવા તેમાં થોડો ફેર થઈ, એટલે જોડાક્ષર તૂટી જઈ તેના બ્યંજન વચ્ચે જ દાખલ થઈ કરમ રૂપે વપરાય છે. જેટલો ફેરફાર થઈને કામ શબ્દ બન્યો છે, તેટલો ફેરફાર કરમમાં થયો નથી. કામ શબ્દ પ્રાકૃત દ્વારા ગુજરાતીમાં આવ્યો છે, કરમ પાછલા કાળમાં સંસ્કૃતમાંથી ખારીબાર આવીને બન્યો છે, તે કારણથી તેમાં થોડો ફેરફાર થયો છે. ગુજરાતીમાં દાખલ થવાની જૂનવટ પ્રમાણે ગોઠવીએ તો સૌથી જૂનો શબ્દ કામ છે, ત્યાર પછી કરમ, અને છેવટે કર્મ આવે છે. ત્રણે શબ્દો એક મૂળના હોવા છતાં રૂપની સાથે તેમના અર્થમાં પણ થોડો ફેર પડ્યો છે. કામ શબ્દ મૂળના કાર્યના અર્થમાં વપરાય છે,—તે કામ કરે છે. કરમ નસીબ અથવા ખોટા કામના અર્થમાં વપરાય છે,—કયાં કરમ ભોગવે છે, કરમ પૂટી ગયું. કર્મ શબ્દ ધર્મ કાર્ય-ક્રિયા, કર્માન્તરના અર્થમાં વપરાય છે. “ક્રિયાપદનું કર્મ” પણ કહેવાય છે.

(૧૭) કાજ, કાર્ય, કારજ.

આ શબ્દોનો ઇતિહાસ પણ કામ, કર્મ, કરમ શબ્દોના જેવો છે.

મૂળ સંસ્કૃત શબ્દ કાર્ય છે, તેનું પ્રાકૃતમાં કજ્ઞ થાય છે. રૂ નો લોપ થઈ રૂ ના લોપથી બેવડાય છે, અને તે બેવડાવાથી પૂર્વનો સ્વર હ્રસ્વ થાય છે. આ રીતે પ્રાકૃતમાં કજ્ઞ શબ્દ ઉત્પન્ન થઈ પછી એક જૂ નો લોપ થતાં પાછો પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થઈ ગુજરાતી કાજ શબ્દ બને છે, અને તે મૂળના કાર્ય શબ્દના અર્થમાં વપરાય છે. ઘણું કરીને હાલ કાજ શબ્દ એકસો વપરાતો નથી, પણ કામ ની સાથે બેઠાઈને કામકાજ એમ બોલાય છે. પાછળના કાળમાં વળી કાર્ય શબ્દ સંસ્કૃતમાંથી બારોબાર ગુજરાતીમાં આવ્યો, અને અત્યાર સુધીમાં તેમાં થોડો ફેરફાર થઈ કારજ શબ્દ બન્યો છે. ફેરફાર થવાને થોડો વખત મળ્યો છે માટે થોડો ફેરફાર થયો છે. ગુજરાતીમાં કારજ શબ્દ ખાસ અર્થમાં વપરાય છે—તેના બાપના કારજમાં એક દગ્ગર રૂપીઆનો ખર્ચ થયો. કાજ શબ્દ મૂળ અર્થમાં એકસો છોટો વપરાતો બન્ધ થયો, એટલે વળી કાર્ય શબ્દ પાછો દાખલ થયો, અને તે મૂળ અર્થમાં અસલ રૂપે વપરાય છે.

(૧૮) ભાગ, માર્ગ, મારગ.

મૂળ સંસ્કૃત શબ્દ માર્ગ છે તેનું પ્રાકૃતમાં મમ્મ બને છે. રૂ નો લોપ થવાથી રૂ બેવડાય છે, અને તે બેવડાવાથી પૂર્વનો સ્વર હ્રસ્વ થાય છે. આ રીતે પ્રાકૃત મમ્મ બન્યા પછી તેમાંના એક રૂ નો લોપ થતાં પૂર્વ સ્વર પાછો દીર્ઘ થઈ ગુજરાતીમાં ભાગ શબ્દ આવે છે. પરન્તુ ગુજરાતીમાં આવતાં તેનો અર્થ કાંઈક બદલાય છે, અને તેજાના અર્થમાં વપરાય છે—અહિં ભાગ નથી; ભાગ કરો; ભાગ મૂકીને બેસજો. આ રીતે અર્થ બદલાતાં ગુજરાતીમાં પાછો સંસ્કૃત માર્ગ શબ્દ લેવાની જરૂર પડી, અને અત્યાર સુધીમાં તેમાં થોડો ફેરફાર થઈ મારગ શબ્દ બન્યો છે તે મૂળ અર્થમાં વપરાય છે. કેટલાક સંસ્કૃતમય લખનારા મારગને અશુદ્ધ ગણી માર્ગ લખે છે, પણ ગુજરાતી કવિઓમાં

“ મારગડો મહેલોને કહાના કહું છું ક્યારની જો, ”

ઇલાહિમાં મારગ બેવામાં આવે છે. શુદ્ધ માર્ગ શબ્દ ગુજરાતીમાં બન્ધ, સંપ્રદાયના અર્થમાં પણ વપરાય છે,—બીજામાર્ગી, વૈષ્ણવ-માર્ગી, ઇલાહિ.

(અપૂર્ણ.)

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ગઈ ત્રિમાસિક સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે મુજબ છે:—

પ્રશ્ન ૧ લેા.—૫ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી રતનજી દુર્લભભાઈ લાડ, મહેતાજી મોજે ગોથાણ જિલ્લે સુરતના ને ર. ર.) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨ લેા.—૭ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી માણેકલાલ છગનલાલ, મહેતાજી મોજે વકલાટ તાલુકે આમોદના ને ર. ૧) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩ લેા.—૧૩ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી મંગળજી દરજીવન ઓઝા, મહેતાજી રાજકોટ પ્રાક્રિસિંગ રફલના ને ર. ૨) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલવા:—

(૧) આંક શિખવવાનો હાલનો ક્રમ બરાબર છે કે ક્રમ તે કારણ સાથે લખો. હાલનો ક્રમ બરાબર લાગતો ન હોય તો તેમનો યોગ્ય લાગે તેવો નવો ક્રમ કારણ સહિત ગોઠવી આપો. આંકની સાથે મ્હોના ન્હાના ગુણાકાર અને બાગાકાર કેવી રીતે શિખવશે તે લખો, અને તે શિખવવાના યોગ્ય પ્રશ્નો રચો. ઇનામ ર. ૨).

(૨) જો પૃથ્વીને લગતો બધી રીતે દાલના ચન્દ્ર જેવો જ એક બીજો ચન્દ્ર હોત, અને તે પૃથ્વીથી દાલના ચન્દ્રના જેટલે જ અંતરે, પણ તેનાથી હમેશ બરાબર ઉત્તરી દિશાએ રહેતો હોત, તો ભરતી ઉપર શી અસર થાત તે લખો. ઇનામ ર. ૧):

(૩) હિન્દુસ્તાનમાં વ્યાપારને ઉપયોગી પડે તેવી કઈ કઈ મુખ્ય નદીઓ છે ? તે ફરતે ક્યાંથી ક્યાં સુધી દયા લોકો દ્વારા શો વ્યાપાર ચાલે છે તેનું વર્ણન કરો. કઈ નદીઓનો વ્યાપાર પડી બાઝ્યો છે તે કારણ સાથે લખો. ઇનામ ર. ૨).

ટીપ—સ્પર્ધાના નિયમ ગાહે એપ્રિલ સને ૧૮૯૩ ના અંકમાં જોવા. તા. ૨૦ મીએ પછી આવેલા ઉત્તર લક્ષમાં લેવાશે નહિ.

પેસ્ટેલોઝી.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૮૮ થી.)

સાર પછી જર્મની ઉપર પેસ્ટેલોઝીની શી અસર થઈ છે તે બિ. સેડલરે કહી બતાવ્યું. તે બોલ્યા કે પ્રખ્યાત જર્મન કેળવણીકાર ડિસ્ટવીગે એક વખત કહ્યું હતું, કે પેસ્ટેલોઝીનું નામ એવું નથી કે માણસો તેને એક વાર માન આપી પછી બૂલી જાય. ખરે શિક્ષક અને મનુષ્ય જાત ઉપર ખરો પ્રેમ રાખનાર માણસ તેને હમેશાં માન આપશે. આ વર્ગે પેસ્ટેલોઝીના અને તેના બોધના સ્મરણાચ્છે આખા જર્મનીમાં ઠેકાણે ઠેકાણે શિક્ષકોના મ્હોટા મેળાવડા થયા છે. જર્મની ઉપર પેસ્ટેલોઝીનો ઉપકાર થયો છે, તેથી જ રીતે કાંઈક પેસ્ટેલોઝી ઉપર જર્મનીનો પણ ઉપકાર છે. આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે પેસ્ટેલોઝીના યુવાવસ્થાના પ્રયાસો ઉપર રોસોના વિચારોની કેટલીક અસર હતી. પરંતુ સને ૧૭૮૫ માં ફ્રાન્સમાં કાપાકાપી આવી, અને પિતા તરીકે તેને પોતાને કેટલોક અનુભવ થયો, તેથી તે ફ્રેન્ચ વિચારોથી કાંઈક અંશે પાછો દઢયો જણાય છે. સને ૧૭૯૨ માં તેણે જર્મનીની મુલાકાત લીધી, અને હરડર, વાઈલિન્ડ, અને ગીટ્ટીનું ઓળખાણ કર્યું. સને ૧૭૯૭ માં તેણે “ મનુષ્ય જાતિની ખિલવણીમાં કુદ્રતની રીતોની તજવીજ ” એ નામનું એક લઘુ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું. તેના વિચારોમાં કેટલો ફેરફાર થયો હતો તે એ ઉપરથી જણાય છે. આ પુસ્તકમાં તે લખે છે, કે દરેક માણસ વિષે ત્રણ પક્ષે વિચાર કરી શકાય છે—પ્રાણી તરીકે, જન સમૂહના એક ભાગ તરીકે, અને નીતિમાન પુરુષ તરીકે; અને નીતિમાન પુરુષ તરીકે માણસ કોઈ પણ વસ્તુ વિષે પોતાની આસપાસની પ્રાણી તરીકેની જરૂરીઆતોથી સ્વતન્ત્ર રીતે વિચાર કરી શકે છે. તે કહે છે કે, “ જ્યાં મ્હારે કરવું જ જોઈએ, જ્યાં મ્હારી ફરજ છે, એવો હું જ્યારે નિયમ લઉં છું ત્યારે હું સારો—જિયો બનું છું.” પેસ્ટેલોઝી આ વિચારો આપે છે તેમાં જર્મન તત્ત્વવેત્તા કેન્ટે સને ૧૭૮૩ અને ૧૭૮૮ માં પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુસ્તકોની અસર જણાય છે. આ રીતે પેસ્ટેલોઝી ઉપર બેવડી અસર થયેલી માલૂમ પડે છે—એક તરફથી ફ્રાન્સના રોસોની ઉક્કેરનારી અસર, અને બીજી તરફથી જર્મનીના કેન્ટની નીતિ-

બળ આપનારી અસર. અને જે બુદ્ધિની અને સાંસારિક અસરોથી જર્મન રાજ્યાધિકારીઓ પોતાની પ્રજાનું નીતિબળ મજબૂત કરી શક્યા. તેમાં કેન્ટ અને પેસ્ટેલોઝી બન્નેની અસર ગાલૂમ પડે છે. સને ૧૮૦૬ માં જીનાની લઠાઈમાં પ્રશિયાની બારે હાર થઈ; અને હાલના જમાનામાં સિઝાનની હાર પછી ફ્રાન્સની કેળવણીની પદ્ધતિમાં સુધારો થયો છે, તેમ તે જમાનામાં જીનાની હાર પછી એક મોટી પ્રજા ફરી બનાવવાને ધરાદે પ્રશિયાની કેળવણીની પદ્ધતિ નવા પાયાપર રચવામાં આવી. સને ૧૮૦૭-૮ માં તત્ત્વવેત્તા ફિચે જર્મન પ્રજાની નગર પેસ્ટેલોઝી તરફ ખેંચી, અને એક બહેર વિનતિ પત્રમાં કહ્યું, કે જેમ પૂર્વ કાળમાં મનુષ્યના સુધારા માટે દ્યુથર થઈ ગયો હતો, તેમ ઈશ્વરે આ કાળમાં ગરીબોના ઉદ્ધાર માટે આ તત્ત્વવેત્તા (પેસ્ટેલોઝી)ને સ્વતઃઝર્વેન્ડમાં ઉત્પન્ન કર્યો છે. ફિચના શબ્દોએ પ્રશિયાના રાજા ફ્રેડરિક વુલ્ફમના અન્તઃકરણમાં અસર કરી, અને રાજાએ પ્રસિદ્ધ કર્યું કે, “આપણી પ્રજાએ બહારનું બળ અને બહારની કીર્તિ ખોવાં છે. આપણે અન્દરનું (મનનું) બળ અને અન્દરની કીર્તિ સમ્પાદન કરવાં જોઈએ, અને તે માટે પ્રજાની કેળવણીની ખાસ સમ્ભાળ લેવી એવી મહારી મજબૂત થઈ છે.” રાણી લુઇસીએ પણ લખ્યું કે, “હાલ હું પેસ્ટેલોઝી કૃત લિયોનાડ અને ગરફૂડ નામનું પુસ્તક વાંચુ છું. સામાન્ય લોકોની પેઠે હું સ્વતન્ત્ર હોત તો તરત સ્વતઃઝર્વેન્ડમાં પેસ્ટેલોઝી પાસે જઈ તે મોટા માણસનો ઉપકાર માનત. મનુષ્ય જાતિ માટે તેનો હેતુ કેવો ઉમદા છે ! આખી મનુષ્ય જાતિને નામે હું તેનો ઉપકાર માનું છું.” આ રીતે પ્રશિયાના કેળવણી ખતા પર પેસ્ટેલોઝીની અસર થઈ, અને એ ખાતાના એક દરતાં વધારે પ્રધાનોએ કેટલાક જુવાન શિક્ષકોને તેની પાસે સ્વતઃઝર્વેન્ડ મોકલ્યા, કે તેઓ તેના વિચાર અને તેના ઉદ્દેશો શીખી આવી તથા તેમનો પ્રશિયાની સઘળી શાળાઓમાં પ્રસાર કરી નિશાળોનો ઉદ્ધાર કરે. એ જુવાનો પેસ્ટેલોઝી પાસેથી તેની પદ્ધતિ લાવ્યા એટલું જ નહિ, પણ પદ્ધતિ દરતાં પણ વધારે અગત્યનું—બહેર કેળવણીનો નિઃસ્વાર્થ ઉદ્દેશ—લઈ આવ્યા. તેમના રચર પેસ્ટેલોઝી કહેતો, કે રાજા અને બિખારી, તવંગર અને ગરીબ, ઊંચા અને નીચા, સઘળાને પોતાના ખરા

મનુષ્યત્વની ખિલવણી માટે સરખો હક છે. આવા વિચારો લઈને એ જુવાનો જર્મની પાછા ગયા, અને જની શકે તો પોતાના દેશો બંધુઓની દેશ ભક્તિ પુનઃ જાગૃત કરીને જર્મન પ્રજા ફરી જનાવતી એવો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. આ રીતે જર્મની અને જર્મન કેળવણીનો યુરોપ ઉપર જે કાંઈ ઉપકાર થયો છે, તેનું બહુ અંશે મૂળ પેરેસોઝીની નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિ છે, એના કેટલાક સિદ્ધાન્તો નીચે સુચવ્યા હતા:—

(૧) પેરેસોઝીનો એવો મત હતો, કે માણસની સઘળી શક્તિઓ અને કુદ્રતી બક્ષીસોની સ્વાભાવિક, સર્વદેશી, સમાન ખિલવણી કરવી એ કેળવણીનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. મોટાં જંગી કારખાનાં નીકળવાથી અને મહેનતના વિભાગ વધવાથી માણસની કેળવણી અને શક્તિ એક દેશી થવાનો બહુ ભાગ દહે છે. આ ખામી દૂર કરવાને જર્મન નિશાળોમાં વધારે વિસ્તૃત કેળવણી આપવી, અને માત્ર બુદ્ધિની કે હસ્તની કેળવણીથી સંતોષ ન પામતાં લક્ષણો ખિલવવાની કાળજી રાખવી.

(૨) જાળક પાસે જાતે અવસોકન તથા અનુભવ કરાવી તે ઉપરથી તેની કાર્યશક્તિ ખિલવવી, એ મૂળતર્ર દાખલ કરીને પેરેસોઝીએ જર્મનીમાં કેળવણીની શાસ્ત્રીય રીતિના અભ્યાસને ધણી મજબૂતી આપી. એટલાં એ કેળવણી નથી એ વાતને તે બહુ જ પ્રાધાન્ય આપેલો.

(૩) તે માનતો, અને જર્મન શિક્ષક હજી માને છે, કે કેળવણી ઘેર શરૂ થવી જોઈએ. કુટુંબની અંદર મળતી કેળવણી સુધરે એવી તેની બહુ ઇચ્છા હતી. તે કહેતો, કે મનુષ્યની કેળવણીનો ખરો પાયો ઘર છે. નિશાળ ઘરની જગ્યા લઈ શકતું નથી; ઘર અને નિશાળે એકઠાં મળીને કેળવણીનું કામ કરવું જોઈએ.

(૪) તે જાળકોની ધાર્મિક કેળવણીને સાંકડી બનાવી દેવાની વિરુદ્ધમાં હતો. તે કહેતો, કે હાની ઉમ્મરે બહુ ધર્મ નિયમો—મનો—ગગ-જમાં બરી દેવા એ કહાપણ બરેહું નથી. શિક્ષક ધર્મના નિયમો મોઝાએ કહી જાય કે ગોખાવી જાય તેના કરતાં શિક્ષકનો દાખલો—તેની વર્તણૂક—વધારે જળવાન અને અસરકારક છે.

(૫) કેળવણીને લગતી દરેક વ્યવસ્થામાં ગરીબને મદદ કરવાની બજવાન છે. આ રાખવી જોઈએ, અને એ મન્દ્રા શિક્ષકનાં પોતાનાં લક્ષણોથી દીપી નીકળવી જોઈએ. પેરટેક્ષોઝી સાથેના પોતાના અનુભવનો જે હેવાસે દોગલે લખ્યો છે તેમાં તે ખાસ કરીને જણાવે છે કે, પેરટેક્ષોઝીનાં લક્ષણનું બળ એટલું ઊંચું હતું, કે જેઓ તેને જોતા અગવા સાંભળતા તેમનામાં જોસભેર ઉત્સાહ દર્શાવતો. ઉત્તર વયમાં પેરટેક્ષોઝી કેળવણીનો સુધારક બે દેખાતો નથી, માત્ર દીર્ઘદર્શી રાજ્યનીતિજ જણાતો નથી, પણ એક સન્ત પુરુષ હોય તેવો માલૂમ પડે છે. સ્ટાન્ડમાં તેણે માખાપ વિનાનાં છોકરાં સાથે જે જિન્દગી ગાળી છે તેનું વર્ણન હૃદયને પીગળાવી નાંખે છે, અને જર્મન શિક્ષકો એ વાતને નકલ કરવા લાયક ગણી પોતાની નજર સામે રાખે છે. તેઓ કદી બૂલતા નથી કે પેરટેક્ષોઝી નિરાધારનો બાપ અને ગરીબોનો મિત્ર હતો, તેણે ધીનજનોના જ બધા માટે નિઃસ્વાર્થ જિન્દગી ગાળી છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રાણી વર્ણન.

(આશુ પુ. ૩૬ મું પૃષ્ઠ ૩૭૪ થી.)

નોળીઓ.

જિંદરનો નાશ કરવામાં આ પ્રાણી ધણું જાણકું છે. લંડન શહેરમાં એક ગૃહસ્થે ઘરમાંથી જિંદરનો નાશ કરવા સાર નોળ પાડ્યો હતો. તે નોળે દોઢ મિનિટમાં મ્હોટા બાર જિંદર ગારી નાંખ્યા હતા. જમેઝકા બેટમાં શેરડીનાં ખેતરોમાં જિંદર ધણું હતા. પણ આ છેલ્લાં પંદર વર્ષથી લાંબા ખેડુનોએ ખેતરોમાં નોળીઆ પાળ્યા છે ત્યારથી લાં નુકસાન ધણું જ ઓછું થાય છે એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે જમેઝકા બેટમાં નોળ પાળવાથી દર વર્ષે પંદર લાખ રૂપિયાનું નુકસાન થતું અટક્યું છે.

આ પ્રાણી ધણું બાગે રાત્રે જ જહાર નીકળે છે. દિવસે તો પોતાના દરમાં બરાઈ રહે છે 'સન્ધ્યાકાળથી સવાર સુધીમાં શિકાર કરે છે. કાઈ

કાઈ વખતે દિવસે પણ બહાર આવે છે પણ તે વખતે દરથી ઘણે દૂર જતો નથી. ખોરાકની શોધમાં હોય છે સારે તે એક જાતનો ઝીણો અવાજ કરે છે. પણ જ્યારે ગુસ્સે થાય છે સારે મ્હોટેથી સમ્મળાય તેવો અવાજ કરે છે. તે વખતે તેની પૂંછડીના વાળ ઊભા થઈ જાય છે. નોળ બહુ સ્વચ્છ રહે છે. ખાંધા પછી પંચાવડે તે પોતાના દાંત સાફ કરે છે.

ખીછ એક જાતના નોળ થાય છે તેને રાતો નોળ કહે છે. તે ઉપલી જાત કરતાં કદમાં મ્હોટો થાય છે. તેની વસ્તી સિંચોન, નેલુર, નીલગિરિની તળેટી અને રાજપીપળાના પહાડોમાં વધારે છે. નીલગિરિમાં ખીછ એક જાતનો નોળ થાય છે તેને નીલગિરિનો તપખીરીઓ નોળ કહે છે. આ નોળની પૂંછડી પર લાંબા વાળ હોય છે. સાથી મ્હોટી એક જાત થાય છે તેને ચટાપટાચાલો નોળ કહે છે. તેને પણ પૂંછડી પર લાંબા વાળ ઊગે છે. આ જાતના નોળ દિવસે પણ ખોરાક શોધવા બહાર નીકળે છે. નીલગિરિ પહાડ પર તેની વસ્તી ઘણી છે. આ નોળ કદમાં મ્હોટા હોવાથી સસલાં જેવડાં ચોપમાં પ્રાણીઓનો શિકાર પણ કરી શકે છે.

હિમાલયના આસામ તરફના ભાગમાં તથા આસામ, આરાકાન, પેશુ, તીનાસરીમ અને ચીનના દક્ષિણ ભાગમાં એક જાતનો નોળ થાય છે તેને કરચણ નોળ કહે છે. ઉપરની જગ્યાઓમાં નદીઓ અને વહે-જાના કિનારા પર ખગજાની પેડે ધ્યાન ધરીને બેસી રહે છે અને જ્યારે દેડકાં, કરચણ, વગેરે જળચર પ્રાણીઓ કિનારા નજીક આવે છે સારે તેમને પકડીને ખાઈ જાય છે.

સામાન્ય પદાર્થો વિષે પાઠ.

(ચાહુ પૃષ્ઠ ૯૧ થી.)

પગધીંહં ૩ ભું.

પાઠ ૬ ક્રો.

ભરતનાં માપાં.—અધોળની, નવટાંકની, અને પાશેરની પળી-ઓ, અચ્છેરીહં પવાહું, શેરીહં પવાહું, દશશેરીઓ ઘડા. મેજ ઉપર અધોળની, નવટાંકની, અને પાશેરની પંખાઓ, અ-

અંછેરનું પવાણું, શેરીઈ પવાણું, અને દશ શેરીઓ. ધડા હારખન્ધ અનુ-ક્રમે ગોઠવવાં.

જે ચીજો આપણે તોલથી અને લખ્યાઈના માપથી લેઈએ છીએ તે પૈકી કેટલીકનાં નામ પૂછી આ પાઠ રાઝ કરવો, અને પછી દૂધ અથવા ખીજન કોઈ પ્રવાહી* પદાર્થ શી રીતે ખરીદીએ છીએ તે સમ્યક્ પ્રશ્ન પૂછી પ્રવાહી પદાર્થો વેચવા સાઠવા માટે બીજી જાતનાં માપ હોવાં જોઈએ એ બાળકો પાસે કઠાવવું.

પછી મેન પર ગોઠવેલાં વાસણો તરફ બાળકોનું ધ્યાન ખેંચવું, તેમનાં નામ દેવાં, અને પછી પ્રયોગ વડે (રેત અથવા પાણી વાપરી) બતાવવું કે,

અધોળની જે પળીઓ મળીને નવટાંક થાય છે,
 નવટાંકની " " " પાશેર " "
 પાશેરની " " " અંછેર " "
 અંછેરીઆં " પવાલાં " શેર " "
 શેરીઆં દસ પવાલાં મળીને દશ શેર થાય છે.

હવે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર કરવા:—

" કેટલી અધોળની પળીઓ મળીને નવટાંક થાય છે ? " બે.
 " " નવટાંકની " " પાશેર " " ? " બે.
 " " પાશેરની " " અંછેર " " ? " બે.
 " કેટલાં અંછેરનાં પવાલાં મળીને શેર થાય છે ? " બે.
 " કેટલાં શેરીઆં પવાલાં મળીને દશ શેર થાય છે ? " દસ.
 " શેરીઆ પવાલામાંથી પાશેરની કેટલી પળીઓ બરાબ ? " ચાર.
 " દશ શેરીઆ ધડામાંથી કેટલાં અંછેરીઆં પવાલાં બરાબ ? " વીસ.
 " પાંચશેરની વટસોઈમાંથી પાશેરની કેટલી પળીઓ બરાબ ? " વીસ.

હત્યાદિ.

* કોઈ કોઈ ઠેકાણે મીઠું તેલ, ઘી, દાણા, વગેરે માપથી આપાય લેવાય છે.

ખનતાં લગી બાળકો પાસે પ્રયોગ કરાવવો.

જગત્તની મિત્ર મિત્ર ભાષાઓ.

(લખનાર ગ. ગો. ખર્ચે.)

(આલુ ૫૪ ૬૩ થી.)

(૩) દ્રવિડી ભાષાઓ.

આ વર્ગમાં તમિલ, તેલંગી, કાનડી, અને મલયાળી એવી દક્ષિણ દિન્દુસ્તાનમાં બોલાતી ભાષાઓ, તેમ જ ઉત્તર દિન્દુસ્તાનમાંની ગોંડ, રાજ મહાલ, ઉરાઓનકોલ, બ્રાહુઈ, વગેરે ભોકોની ભાષાઓ આવે છે. દ્રવિડી ભાષાઓ ઉત્તર દિન્દુસ્તાનમાં આવે છે તે ઉપરથી તે ભાષા બોલનારા ભોકો મૂળે સાંના હશે, અને આર્ય ભોકોએ તેમને દક્ષિણમાં હાંકી કહાશા હશે એમ જણાય છે.

દ્રવિડી ભાષાઓ સિંધિયન વર્ગની છે એમ રાસ્કે ઇ. સ. ૧૮૨૧ માં પ્રાંતે જ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. તેમના મૂળાદારો મિત્ર છે. સંસ્કૃત કરતાં તે ભાષામાં મૂળાદારો ઘણા છે. આ સઘળી ભાષા બોલનારાઓની સંખ્યા ભરતખંડમાં આશરે ૬-૭ કરોડ છે. હાલમાં અહિં સંસ્કૃત ભાષાની સમકાલીન એવી ૧૨ દ્રવિડી ભાષાઓ છે, તે પૈકી તમિલ, તેલંગી, કાનડી, તથા મલયાળી ઘણી મહત્વની છે. આ સઘળીમાં તમિલ ભાષા ઘણી સુધરેલી છે. જૂની તમિલ અને નવી તમિલમાં ઘણો તફાવત છે. વર્તમાન સમયની દ્રવિડી ભાષાઓ ૮ મા સૈકાથી ૧૨ મા સૈકા સુધીમાં શરૂ થયેલી છે એમ વિદ્વાનો ધારે છે,

(૧) તમિલ-પલિકતથી તે કેપ કોઓરિન (કન્યા કુમારી) સુધી આ ભાષા બોલાય છે. આશરે ૧૫ કે ૧૬ લાકડે ભોલોની આ જન્મ જાણા છે. ૧૮૮૮ માં આ ભાષામાં ૪૨૯ ગ્રંથો રજિસ્ટર થયા હતા. આર્ય ભાષાનો આ ભાષા સાથે કોઈ પણ જાતનો સમ્બંધ નહોતો. જેન ભોંકોએ આર્ય વિદ્યાનો પ્રસાર આ દેશમાં કર્યો ત્યારથી ઘણા સંસ્કૃત શબ્દો તેમાં દાખલ થયા. “અગસ્ત ઋષિએ સઘળાં શાસ્ત્રો જનાવ્યાં” એમ તે ભોકો માને છે. જન ભોકોએ ૮ મા તથા ૯ મા સૈકામાં ગ્રંથો લખ્યા. આ ભાષામાં સંસ્કૃત શબ્દો સંકે ૪૦ છે. હાલમાં જે ગ્રંથો હયાલ છે તે સાંના

કેળવણી ખાતા તરફ ખર્ચે છે. દક્ષિણ હિન્દુસ્તાનમાંની ભાષાઓ ઉત્તર તરફની ભાષાઓ પ્રમાણે જલદી વધતી—સુધરતી નથી.

(૨) તેલંગી—સઘળી દ્રવિડ ભાષામાં આ ભાષા જોલનારાઓની સંખ્યા ધણી છે. આશરે ૨૧ કરોડ લોકોની આ જન્મ ભાષા છે. પલિક-તથી તે ચિકાકોલ સુધી આ ભાષા જોલાય છે. ૧૮૮૮ માં ૨૨.૧ અન્યો રજિસ્ટર થયા. કપરે સંસ્કૃતમાં અન્યો લખ્યા, અને બારમા સૈકામાં નાનાળાઓ ભારત અને ભાગવતનાં ભાષાન્તરો કર્યાં. તેના મૂળાક્ષરો કાનડી જેવા જ છે. આ ભાષા અસન્ત કર્ણ મધુર છે.

(૩) કાનડી—બેદર, મહેસર, અને દર્નાટક પ્રાન્તમાં આ ભાષા જોલાય છે. તે જોલનારાઓની સંખ્યા ૧૧ કરોડ સુધી છે. ૧૮૮૮ માં ૧૫૪ અન્યો રજિસ્ટર થયા હતા. મૂળાક્ષરો તેલંગી પ્રમાણે છે. આ ભાષામાંના જૂના લેખો સંસ્કૃતમાં છે. ચોથા સૈકામાં જૂનોએ અન્યો લખ્યા, અને બારમા સૈકામાં કેશવ કવિએ કવિતાઓ રચી.

(૪) મદયાળી—આ તેમીલની ઉપશાખા છે. તેમાંના અન્યો ખસે કે ત્રણસે વર્ષમાંના, તે પછી ધણા જ યોગ છે. ૧૮૮૮ માં ૭૭ અન્યો રજિસ્ટર થયા. ૧૧ કરોડ લોકોની આ જન્મ ભાષા છે. તેમાં સંસ્કૃત શબ્દો ધણા છે. ભારત અને ભાગવત એ બે અન્યો આ ભાષામાં ધણા જૂના છે.

દ્રવિડી ભાષાઓમાં, તેમાં વિશેષે કરી તેલંગી ભાષામાં, સ્વરૈક-તાનતા વિશેષ છે. આયં અને રેગિટિક ભાષામાં સ્વરૈકતાનતા બિલકૂલ નથી. મોગલ, તુર્કી, તેલંગી, તથા તુળુની, એ ભાષાઓ એકબીજાથી ધણી દૂર હોવા છતાં તેમાં સ્વરૈકતાનતા છે એ આશ્ચર્ય છે ॥

(૪) ઇતરે તુરેનિયન ભાષાઓ.

(૧) મુંડા—આ એક સ્વતન્ત્ર વર્ગ છે. સાન્થાલ, કોલ, હોમ, અને બૂગિહ એ સઘળી ભાષાઓ આ વર્ગમાં ગણાય છે. સર જોર્જ ક્યા-મ્બેલે મુંડા ભાષાઓને કોલેરિયન એવી સંજ્ઞા આપેલી છે.

(૨) તામ્ક—આ વર્ગમાં સિયામ, લાઓ, શાન, અહોમ, ખાગતી, અને કાશિયા (ખાશિયા) ની ભાષાઓ ગોળૂદ છે.

(૩) ગાંગેય—આ વર્ગમાં તિબેટી, લેપકા, મુર્મી, મગર,

શ્રુંગ વગેરે ભાષાઓનો સમાવેશ થાય છે.

(૪) લોહિત્ય—આ વર્ગમાં બ્રહ્મી, બોડો, ગારો, નાગા, સિંગફો વગેરે ભાષાઓ ગણાય છે.

લોહિત્ય અને ગાંગેય ભાષાઓને ભૂતાની ભાષાઓ પણ કહે છે.

(૫) પૂર્વ તરફના દ્વીપકલ્પમાંની ઈતર ભાષાઓ—માં આસામ, પેગૂ, કામ્બોજની ભાષાઓ આવી શકે છે. તે ભાષાઓનો શોધ વિશેષ રીતે થયો નથી, તેથી તે વિશે નિશ્ચયાત્મક કંઈજ કહી શકાતું નથી. ચીન, હિન્દુસ્તાન, તિબેટ એ દેશોના ધર્મ તથા લોકો સાથે અહિંના લોકોનો વિશેષ પરિચય છે.

(૬) કોકેશસ ભાષાઓ—આ વર્ગમાં જોઈઆ, લેઝિયા, સંસ્કૃતિયા, વગેરે પ્રાન્તની ભાષાઓ ગણાય છે. એ સંબંધી ભાષાઓનું વર્ગીકરણ હજી થયું નથી.

(અપૂર્ણ.)

ગુ. મેલ. ટ્રે. કોલેજની પરીક્ષાના પ્રશ્નો, ૧૮૯૭.

(માણુ ૫૪ ૯૩ થી.)

વિદ્યા.

પ્રવેશક પરીક્ષા.

આરોગ્ય વિદ્યા.

૧. હવાને બગાડનારાં અનિવાર્ય કુદ્રતી કારણોનાં નામ લખો. તે કારણો પૈકી સૌથી વધારે બગાડ કાણ અને કેવી રીતે કરે છે ?

૨. ગામડાંની આરોગ્યતા સંભાળવાનું કામ કોને માયે છે ? અને તે સંભાળનારને તે સમ્બન્ધમાં શો શો અધિકાર છે ?

૩. જાંબના સમ્બન્ધમાં જે જે નિષ્ક્રમો તમે જાણતા હો તેનાં નામ લખો.

૪. જાણીતા રોગો પૈકી એપી રોગોનાં નામ લખો. “આખનું કુખવા આવનું” આ રોગ એપી છે કે નહિ? જો હોય તો કેવી રીતે?

૫. ન્દાવાના સમ્યન્ધમાં જે જે નિયમો અમલના હોય તે તે લખો.

પહેલું વર્ષ.

ભૂતળ.

૧. ઝાકળ તે શું? જો કેમ જાને છે? ક્યારે પડે છે? કેવી વસ્તુઓ ઉપર સૌથી વધારે પડે છે અને તેનું કારણ શું?

૨. વરસાદનું પાણી વાદળમાંથી પડે ત્યાંથી તે કૂવામાં ઝરણુ રૂપે આવે ત્યાં મુઘીમાં તે હવા તથા પૃથ્વી ઉપર શી શી ક્રિયાઓ કરે છે અને તેથી રસાયનિક ફેરફાર શા શા થાય છે?

૩. કેટલીક નદીઓમાં ઉન્દાળામાં પૂર આવે છે તેનું કારણ શું? એવી જો નદીઓનાં નામ તેના ચોક્કસ ઠેકાણા સહિત આપો.

૪. ખસાંક પર્વતની ઉંચાઈ અને આટલાન્ટિક મહાસાગરની ઉંડાઈમાં શા ફરક છે અને તે કેવી રીતે જાણવો?

૫. જ્વાળામુખી પર્વત શરે સારે શું શું થાય છે? એશિયા ખંડમાં એવા પર્વતો ક્યાં છે અને તે વિષે તમે શું જાણો છો?

સામાન્ય જ્ઞાન.

૧. મીઠું, મોતી, ફટકડી, અને પારામાં પાણી છે કે નહિ? જો છે તો કેટલું કેટલું છે? તે શી રીતે સાખીત કરશે?

૨. કેરોસિન તેલની રસાયનિક વ્યાખ્યા આપો અને એ જળ છે સારે શા શા રસાયનિક ફેરફારો થાય છે તે લખો.

૩. સાખૂ અને મીણજતિનું એક જ કારખાનું હોય કે બેક જુદાં જુદાં હોય તો શેમાં વધારે શયદો પડે તે કારણો સહિત લખો.

૪. પાટ અને તેજળના સોનામાં શા ફરક છે અને તે કેમ થયો?

આરોગ્ય વિદ્યા.

૧. ઉધર્વાનાં કારણો લખો.

૨. ન્દાવાના નિયમો લખો.

૩. મરડીના વખતમાં હવા તથા ફૂવાનાં પાણી સ્વચ્છ રાખવાના ઉપાયો તથા તે ઉપાયોની ક્રિયાઓ લખો.

૪. જોડા તથા છત્રીની જરૂર આરોગ્ય પરત્વે ઉઠાળા કરતાં યોગાસામાં વધારે કે ઓછી તે સમજાવો.

ખીલું વર્ષ.

રસાયન.

૧. ૧૦ પાઉન્ડ કલોરિન બનાવવામાં મીલું કેટલું વપરાય ?

૨. વાતાવરણ એ રસાયની સંયોગ છે કે મિશ્રણ છે ? જે હોય તે સાબીત કરો.

૫૦૦ પાઉન્ડ વાતાવરણમાંની બધી ઓક્સિજન લઈ લેવાને કેટલા પાઉન્ડ કાલસો બાળવો જોઈએ ?

૩. ખીળા અને લાલ ફાસ્ફરસમાં શો ફેર છે ? લાલ ફાસ્ફરસ કેમ બને છે ? ખી ૨ ઓ ૫ ક્યારે અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?

૪. નવસાર અને ચૂનો મેળવીને ઓળીએ તો કયો પદાર્થ નીકળે, તે કયાં કયાં તત્વોનો બનેલો છે, તેમાં શા શા ગુણો છે ? તેજબમાં અને એમાં શો ફેર છે અને તે ફેર બતાવશો ?

૫. પાણીમાં હ અને ઓ વજનનાં પ્રમાણમાં કેટલાં છે, એ નક્કી કરવાનો પ્રયોગ લખો, અને એ પ્રયોગથી રસાયની સંયોગનો જે કાયદો સિદ્ધ થતો હોય તે લખો.

ભૂસ્તર.

૧. ટ્રેનિંગ કોલેજના બાગમાં ૪૦ ફુટ ઊંડે સુધી ખોદતાં કેવાં કેવાં પડો નજરે પડે તે અનુક્રમે ગણાવો.

૨. ચક્રમક, સ્લેટ, અને આરસ કેવી રીતે બનેલા છે, સુખ્યઈ ઇલાકામાં કયાં કયાં ધણા નીકળે છે, એ ત્રણેમાં શો શો તફાવત છે ?

૩. પૃથ્વી ઉપરનાં હાલનાં તથા અનુપ્પ પૃથ્વી ઉપર આવ્યું તે

પહેલાંનાં પ્રાણી અને વનરપતિ એક સરખાં છે કે કેમ તેની સવિ-
સ્તર નોંધ લખો.

ગોળાનાં કૃત્ય.

૧. ગોળાનાં કૃત્ય શિખવવાની રીત જરૂર છે ?

૨. યામ્બોત્તરવૃત્ત એટલે શું ? ઇંગ્લેન્ડ, પારિસ, અને હિન્દુસ્તાનમાં
કઈ કઈ જગ્યાઓનાં યામ્બોત્તરવૃત્ત મુખ્ય યામ્બોત્તરવૃત્તમાં ગણાય છે ?
યામ્બોત્તરવૃત્ત નીમવામાં મુખ્ય બાળત કઈ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ ?

૩. ૪૦ મી જૂને સૂર્ય ક્રાંતિવૃત્તમાં કયે ઠેકાણે છે તે શી રીતે
જોધી કહડાય ?

૪. સૂર્યના અમોલ કેવી રીતે જડે છે ?

ત્રીજું વર્ષ.

પદાર્થ વિજ્ઞાન અને ખગોળ.

૧. એક સીધી છતમાં કેટલેક અંતરે બે કડીઓ જડી છે. તે
બંનેમાં એક દોરી પરાવીને વચ્ચે એક બાર ટાંગેલો છે. દોરીના બંને છેડા
બે માથુસોએ સરખું જોર કરીને ઝાલીને તે બાર અધર રાખ્યો છે અને
તે ખેંચે છે. જેમ જેમ બાર જાણે ચઢતો જશે તેમ તેમ તે માથુસને જોર
પડવામાં કાંઈ ફરક પડશે કે નહિ તે સિદ્ધ કરી સમજાવો. ફરક પડતો
હોય તો તેમને વધારેમાં વધારે અને ઓછામાં ઓછું કેટલું જોર આવે ?

૨. બધે ગજ લાંબા બાર વગરના બે સળીઆ વચમાંથી કાઢ-
ખૂણે જડી લીધા છે. એક સળીઆને એક છેડે બધે પુટની દોરીવડે બ-
ધે પાઉન્ડનો બાર લટકાવ્યો છે, અને બીજી સળીઆને છેડે ચાર ચાર
પુટની દોરીથી ચાર ચાર પાઉન્ડનો બાર લટકાવ્યો છે. એ ચારે વળનું
ચુસ્ત મધ્ય બિંદુ કયાં આવશે ?

૩. એક પહાણું પૂર્વ દિશામાં જાય છે, અને પવન દક્ષિણથી

ઉત્તર તરફ વાય છે. અતુલ્ય રીતે સઠ ગોઠવીને પ્રવેશનું બળ વેંદાણ આગળ ચલાવવામાં મદદમાં લેવાશે તેવું સિદ્ધ કરે.

૪. પાંચ પાંચ શેર ભારની ત્રણ છૂટી ગરગડીઓ પહેલા પ્રકાર પ્રમાણે ગોઠવીને એક માણસ પોતે પોતાને જ ઉપાડે છે; તેના શરીરનું વજન ૧૫૦, પાઉન્ડ છે, દોરીનો એક છેડો તેના હાથમાં છે, તો તેને કેટલું જોર આવશે ?

૫. એક ૨૦ ફુટ વાસવાળો ૪૦ ફુટ ઊંડો કૂવો ખોદ્યો, તે માટી સપાટી ઉપર લાવ્યા, તો કેટલું કાગ થયું ? ૧ ધન ફુટ માટીનું વજન ૧૫ શેર છે.

૬. સામ સામી દિશાના બે સમાન્તર બળોના કણિયું મહત્ત્વ તથા લગાડવાનું બિન્દુ કહાડીને સિદ્ધ કરી આપો.

૭. એક ત્રાજવાની દાંડીને છેડે તેનાથી ૩૦ અંશને ખૂણે ૩૦ પાઉન્ડના બળથી એક માણસ ખેંચે છે. તે જ સદ્ધાઈમાં પીળે છેડે એક માણસ તે દાંડીને ૬૦ અંશને ખૂણે કેટલું બળ લગાડીને ખેંચે તો દાંડી સમતોલ રહે ?

૮. ખંસ ૧૦ શેર વજનવાળા ચીજ એક ખોટા ત્રાજવાના એક પદલામાં મૂકીને જોખી તો ૧૨ શેર થઈ. તેના પીળા ત્રાજવામાં તે મૂકીને જોખીએ તો કેટલી થાય ?

(ઉપરના સવાલોમાંથી ગમે તે ૨ જોડી દેવા.)

૯. ખરતા તારાઓ વિશે તમે શું જાણો છો ? કેટલાક ખરતા તારાઓ પડતા દેખાયા પછી પૃથ્વી ઉપર પડે છે, અને કેટલાક નુકસી પડતા તેનું શું થાય છે ?

૧૦. આકાશની નિરીક્ષા કરવાથી કેમ માલૂમ પડે કે અમુક બહારના ગ્રહો છે ? તેમનામાં સુખ્ય શો ભેદ જણાય ?

૧૧. ચન્દ્રની ટળાઓ શા માટે દેખાય છે તે સમજવો. તેમાં

અને ગ્રહણમાં શો દેર ? ચન્દ્રમાં રહેનારને રાત્રિ દિવસ કેમ અને દેટલા થાય ? પૃથ્વી ઉપરના દરેક ભાગને સૂર્ય ચન્દ્રના અન્નવાળાનો લાભ મળે છે તેમ ચન્દ્રના દરેક ભાગને કોનો અને દેટલો પ્રકાશ મળે ?

૧૨. ખગ્રાસ અને કંકણાકાર ગ્રહણની વખતે ચન્દ્ર, પૃથ્વી અને સૂર્યની સ્થિતિ આકૃતિમાં લખાવો. જો બેમાં શો દેર છે ? ચન્દ્ર ઉપરથી સૂર્યનું ખગ્રાસ, અને કંકણાકાર ગ્રહણ દેખાય કે નહિ, અને દેખાય તો ક્યારે ?

૧૩. નીચેની વ્યાખ્યાઓ આપીને સમજાવો:--

વિષુવરેખા, રેખાંશ, રાસિયક, સ્થાનભેદ ખૂણા, નીચરયાન, પ્રતિયોગ.

૧૪. ધ્રુમકેતુ વિશે જાણતા હો તે લખો.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

કચ્છ પ્રાન્ત. ભચૌ. ઠા. બહેચર દેવચન્દ ૩. ૧-૧૨-૦ ગાંધી સ્ત-
નમી સ્વેર ૩. ૧-૪-૦ દરબારશ્રી ૩. ૮-૪-૦ દેતેહગઢ. સોની બહેચર
ગોતીચન્દ ૩. ૧-૪-૦ દરબારશ્રી ૩. ૭-૪-૦ મનદેરા. શેઠ ખટાડ
વજ્જભણ ૩. ૨-૮-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૧-૪-૦ સાંભરાઈ.
શેઠ દેવજીભાઈ રામજી ૩. ૧૪) રા. રા. ફુલેમરામ માલુકજી ૩. ૧૪)
રાજગોર કચરા લીલાધર ૩. ૧-૪-૦ સોની બહાલજી ખીમજી ૩. ૨)
બડેબા મોમાયાજી બહરાજી ૩. ૧-૪-૦ શેઠ કહાનજી ડુંગરસી ૩. ૧૬)
વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫-૦-૦ પત્રી ઠા. ભાગચન્દ નાગજી ૩. ૦-૧૨-૦
સંધવી સાકરચન્દ ગાંગજી ૩. ૦-૧૨-૦ મેપા નેણસી ૩. ૧) વાર્ષિક પરીક્ષા
વખતે ૩. ૪-૮-૦ ખડીરગઢડા. મુનશી મહમદઅલી હરીમમહમદ ૩. ૩)
મુનશી બાપુમીઆં મહમદઅલી ૩. ૧) રા. ન્હાનચન્દ નેમીલાસ ૩. ૦-૮-૦ ઠા.
માનસિંગ લખમીસિંગ ૩. ૦-૮-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૧-૮-૦
ભચૌ કન્યાશાળા. રા. રા. રતનચંદર માઈશંકર ૩. ૧-૧૨-૦ હાકર
બહેચર દેવચન્દ ૩. ૧) વકીલ લખમસી ટોકરશી ૩. ૧-૪-૦ રવામી
બહાનન્દ ૩. ૧) વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૧-૪-૦ બુજસંસ્કૃત

પાઠશાળા—મહારાણી શ્રી ગંગાબા સાહેબ ૩. ૨૫) ગઢસીસા વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૨૩) શ્રી દેવરાજ ટોકરશી ૩. ૨૦-૧૨-૦ વ્યાસ હરિ-રામ સૂરજ ૩. ૧૨) જખો કન્યાશાળા—શા. ઉકેડા-૨૫જી ૩. ૬) વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૨) આયડ—મહેતા દેવકરજી શીરાજ ૩. ૧-૧૨-૦ સેવક અમામીયાં દાદામીયાં ૩. ૧-૪-૦ રા. રા. લધુભાઈ માધવજી ૩. ૧-૪-૦ શા. ટોકરશી કહાનજી ૩. ૧-૧૨-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૬) ગોધરા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૯) શેઠ કહાનજી હરિ ૩. ૧૮-૧૨-૦ મક—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૬-૮-૦ રા. રા. વૈજનાયક પ્રભુજી તથા જહુરામ મંગલજી ૩. ૮-૪-૦ દા. ટોકરશી આણુદજી ૩. ૨-૨-૦ જીજકન્યાશાળા—રામગોર બાવા કલ્યાણજી લાલજી ૩. ૧૯) હુમરા—શી, જેઠા નરસી, ૩. ૪-૮-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૩-૮-૦ અંમર—દા. ખટાઉ રામદાસ ૩. ૨-૮-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫-૪-૦ સુથરી—મોતી લધુ જેઠા ૩. ૧-૧૨-૦ સુતાર ઘેલા રપામજી ૧-૪-૦ શેઠ દામજી મેઘજી હસ્તે જેઠાભાઈ ૩. ૨૬) વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૭-૮-૦ વીરાણી—દા. ગોળ રતનશીનાં પત્ની મીઠાંબાઈ ૩. ૬-૧૨-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૪) ખારી રોહર-રા. વીરજી ભાઈ ૩. ૪-૪-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૧-૮-૦ અંમર-કન્યાશાળા—હિમનરામ ગોરીશંકર ૩. ૫-૮-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૩-૮-૦ વી-જાણુ—મુખીઆ દેવજી મૂળજી ૩. ૯-૧-૬ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫-૮-૦ માંડવી એ. ધ. સ્કૂલ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૨૮-૮-૦ શેઠ વિશનજી નંદજી ૩. ૧૧-૮-૦ માંડવી નં. ૧ ની સ્કૂલ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૩૬-૮-૦ શેઠ વિશનજી નંદજી ૩. ૧૦) શેઠ કેશવજી હંસરાજ ૩. ૮-૮-૦ માંડવી. નં. ૨ જે.—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૨૫-૮-૦ શેઠ વિશનજી નંદજી ૩. ૧૨-૪-૦ શેઠ કેશવજી હંસરાજ ૩. ૪-૪-૦ માંડવી ખલદ્રાન સ્કૂલ—શેઠ વિશનજી નંદજી ૩. ૨) રા. ચતુર્ભુજ શિવજી ૩. ૨૫-૦-૦ માંડવી નાઈટ સ્કૂલ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૪) માંડવી શેઠ ઇચ્છાહીમ કન્યાશાળા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૨૫-૪-૦ શી નારણજી એવર'ફ ૭-૧૦-૦ શેઠ કેશ-વજી હંસરાજ ૪-૪-૦ શેઠ વિશનજી નંદજી ૩. ૧૩-૪ શેઠ દામોદર

આણંદ ૩. ૭-૧૦-૦ રસાયા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૮-૮-૦
 શેઠ રતનસી મૂળજી કન્યાશાળા—શેઠ વિશ્વનજી નંદજી ૩. ૨-૮-૦
 મુંદ્રા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫૦) મુંદ્રા કન્યાશાળા—વાર્ષિક
 પરીક્ષા વખતે ૩. ૧૭-૮-૦ મુંદ્રા નાઇટ સ્કૂલ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
 ૩. ૫) કુપાયા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૬-૪-૦ ભુજપર—વાર્ષિક
 પરીક્ષા વખતે ૩. ૮) દેશલપર—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૪-૮-૦
 બેરાળ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૪-૮-૦ ગુન્દાળા—વાર્ષિક પરીક્ષા
 વખતે ૩. ૫-૮-૦ ભદ્રેશ્વર—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૪-૧૨-૦ કુંભા-
 રીઆ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૧૦) બેટાર્ક—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
 ૩. ૧૦) નાગલપુર—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૮-૮-૦ ચાંખારી—
 વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૪) રાપુર કન્યાશાળા—વાર્ષિક પરીક્ષા
 વખતે ૩. ૩-૧૨-૦ રાપુર—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૧૮) રાપુર
 નાઇટ સ્કૂલ—વાર્ષિક પરીક્ષા ૬-૮-૦ રથ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩.
 ૮-૮-૦ લોદાણી—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૬-૪-૦ જાટવાડા—
 વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫) બેલો—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૧૦-૧૨-૦
 આઠીસર—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫-૮-૦ ગાંગોદર—વાર્ષિક ૫-
 રીક્ષા વખતે ૩. ૩-૮-૦ ચિત્રોડ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૭-૪-૦
 કુટારીઆ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૧-૪-૦ વાંઢીઆ—વાર્ષિક
 પરીક્ષા વખતે ૩. ૬-૧૨-૦ શિકારપુર—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫)
 વાંધ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૩) ચીરક—વાર્ષિક પરીક્ષા
 વખતે ૩. ૫-૮-૦ પદ્મર—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૪)
 કોટડી—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૪-૮-૦ મંગવાણા—વા-
 ર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫) મંગલ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૩)
 લાયજા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૬) બિહડા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે
 ૩. ૭-૮-૦ ગુન્દીઆણી—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫) કોડામ—વા-
 ર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૧૨) લખપત—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૩)
 બીટા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૫) નખત્રાણા—વાર્ષિક પરીક્ષા વ-
 ખતે ૩. ૩-૮-૦ દેરાદી—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ૩. ૪-૨-૦

શ્રેષ્ઠ ફરામજી બમનજી મારતર બી. એ. ફોર્ટ હાઈ સ્કૂલના માલિક.
 શ્રેષ્ઠ માણેકજી બેજનજી કુપરે ફોર્ટ હાઈ સ્કૂલના માજી હેડમાસ્ટર,
 શ્રેષ્ઠ બરજીરજી ખરશેદજી સંજીયા, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક
 શ્રેષ્ઠ નરસવાનજી ખરશેદજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.
 શ્રેષ્ઠ જમજીજી, ખં. દુઆસ, બી. એ. ક્યુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.
 શ્રેષ્ઠ, માણેકશા. જાહેરામજી ગાસ્તર, ગોકળદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી. હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ હાઈ સ્કૂલ, ભૂજ.
 રા. રા. એમ. એમ. બલસારી બી. એ. માજી હેડમાસ્ટર, ગોધરા એ.વ. સ્કૂલ.
 રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્ટર, ઑલોવનાડુબર સ્કૂલ, બાવનગર.
 રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દવે, બોબા ખાનમહમદ હંબીબખાઈ સ્કૂલ.
 શ્રેષ્ઠ રસ્તમજી મહેન્વાનજી ગાસ્તર, હેડમાસ્ટર, ફરામજી ગટેલ સ્કૂલ.

મુખ્યમંત્રી ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટરો.

મે. ગુલાબદાસ સુન્દરદાસ ચોકશી.

મે. પ્રાણીવનદાસ કદાનદાસ.

મે. હનકિપનદાસ પ્રિન્સલાલ.

મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી બટ્ટ.

શ્રેષ્ઠ મહેન્વાનજી શોરાબજી દલાલ.

શ્રેષ્ઠ કકીરજી સોરાબજી મદોધના.

મે. માણેકલાલ ધીરજીરામ અધ્યાપક.

મે. આત્મારામ જોકિપનદાસ.

મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.

મે. વજંતલાલ પાનાચંદ.

મુખ્યમંત્રી અને ગુજરાતના જાહેર છાપાના મતો:—રાસ્તગો-
 ફતાર, મુખ્યમંત્રી સમાચાર, જામે જગજીદ, અખબાર સોદાગર, કેસરેહિન્દ,
 ગુજરાતી, યજ્ઞદાં પરસ્ત: રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન રપેક્ટેટર, ગુજરાતમિત્ર,
 પ્રજામિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, ભરૂચ સમાચાર, હિતેન્દ્રુ.
 દરકતશિક્ષક કેપીબુકો નીચલી સરતોધી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા ગાસ્તરો તથા વ્યા-
 પારીઓ જોઓ, ઓછામાં ઓછી રૂ. ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
 તેઓને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વે-
 નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
 ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માગે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
 તથા તે મલને નુકસાન પૂજે તેના જાળમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવેન હોય ત્યાં માલ ક્યે રંસને અને ક્યાં મોકલાવવો
 તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી
 આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

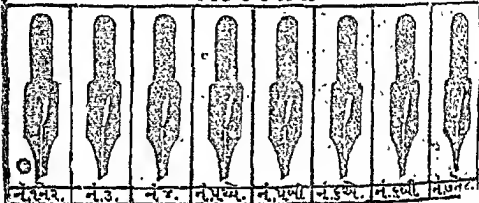
૫. હુડી મોકલાવનારે ખરાબ ઠેકાણું લખવું.

૬ ગુજરાત તથા ત્રાડીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને
 વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરકતશિક્ષક કેપીબુકોની સાથે અમોએ
 ખીજી કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકડે ૧ એક ટકાના ક-
 મિશનથી મોકલી આપવાની મોહવણી કરી છે. એક વખત કામ પાંડી
 જોવાયા ખાસી યશે, પેકિંગમાં ઓછો ખરચ થાય તેમ કરીશું. જોઓની
 મરજી હોય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું.
 નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

સુવર્ણ
શિક્ષક

નમુના
આદરણીય કાવસજી માસ્તરજી
દક્ષિણ શિક્ષક કોપી બુકોની
સ્ટીલ પેનોના

સુવર્ણ
શિક્ષક

નં. ૧૨. નં. ૩. નં. ૪. નં. ૫. નં. ૬. નં. ૭. નં. ૮. નં. ૯.

દરેક શિક્ષક કોપીબુકોના જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધખેસતી સ્ટીલ પેનો ખાસ ઈંગ્લેન્ડથી મોટા ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલ પેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ, અને ફારસી લખવાને યોગ્ય સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૦૦—૬ કિંમત ૩ ૦૦ વેલ્યુએંગલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના ૩૦% વધારે લાગશે. બુક્કી જતા તહિ. અને પૈસા પહેલા મોકલવાથી ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચના બે આના લાગશે. આદરણીય કાવસજી માસ્તર, દરેક શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટીલ પેનોના પ્રગટ કર્તા. અને ફિઝિશન એજન્ટ. ધોખી તળાવ સુમ્બાર્ડ.

લાભજ લાભ—બુકિતનાં મૂળતત્વની કીમત ચાર આના છે; ફિઝિશન આગળ મુજબ. પણ સામગ્રી સો નકલે ૫૦ ટકા ફિઝિશન. ને ખર્ચ ધરાકને સિર. માણેકલાલ નાગરદાસ. હેડ માસ્તર ગારટન ફિઝેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ રાજકોટ.

લેસાં. ગણિતનો ઉદ્ધાર કરો. લેસાં.

દરેક સ્કૂલની લાઈબ્રેરીમાં રાખીને (સરકારે મંજૂર કરી છે), ગણિત શિખવવાની પદ્ધતિ વાંચો, શીખો, અને શીખવો.—

આખા ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં પ્રસિદ્ધ અને વપરાતાં.—

લેખાં—કર્તા—દેશાઈ એમીલર રાજકોટજી. હાઈસ્કૂલ. અમદાવાદ (આંગળ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં હતા) ધો. ૧-૨-૩-૪ માટે ત્રીજી આવૃત્તિ. કિંમત ૦.૨૦, ૦.૧૦, ૦.૦૫, ૦.૦૫.

ધોરણ ૫ માટે પહેલી તૃપા બીજી આવૃત્તિ (તૈયાર છે.) કિંમત ૩. ૦૦ શિક્ષકોને જ માન જવાળ આપવામાં આવશે. (ગદતા)

સરકારી બુકકમિટીના મેમ્બરોના અભિપ્રાયોપુસ્તકોની સાથે મોકલવામાં આવશે.
પરદેશી ગ્રાહકોને રૂ. ૮૬૫ દમિશન. મોકલવાનું ખર્ચ તેમને માથે.
કર્તા પાસેથી અથવા ધંધુકાના માં મણીશંકર ત્રિભોવન પંચા પાસેથી મળશે.

નારીતત્વ—એક અપૂર્વ બંગાલી ગ્રંથનું બાપાંતર—મૂળ ગ્રંથ માટે લોનાં પત્રોનાં મતો. સુરભિપતાકા-જનમંડળને તેમાં સ્ત્રીઓને આ ગ્રંથ વાંચવાની અમે ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. ભારતી-સ્ત્રીઓને માટે જે ગ્રંથો છે તેમાં આ સર્વોત્તમ છે. સંજીવિની-દરેક સ્ત્રીને આ ગ્રંથ વાંચવાની અમે આગ્રહથી ભલામણ કરીએ છીએ. ઈ. ઇ. બાપાંતર શુદ્ધ અને સરળ દરવામાં આવ્યું છે. એમાં જે કંઈ નફા થશે તે તે કેળવણી ખાતાનો લાભ માટે વાપરવાનો છે. તેથી આ ગ્રંથને આશ્રય આપવા વિનંતિ છે. ઈ. રૂ. ૧ પોસ્ટેજ ભૂદં. તાકીદથી નામ નોંધાવો. દામોદર. વ. શાહ તા. રૂ. મા. બદ્દરાબાદ. પ્રાથમિક-શાળાં તથા ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલ માટે મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મંજૂર કરેલા.

ગુજરાતી મૂળાક્ષરોના નકશા.

કિમત ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

સ્કૂલ લાઇબ્રેરી માટે ડિરેક્ટર સાહેબે મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતી શબ્દાર્થ સિન્ધુ.

આમાં નર્મ કોષ કરતાં વધારે શબ્દોનો સમાવેશ છે. અક્ષરો ઓળખા, કાગળ ઉપર, સુંદર છાપ સોનેરી નાગ સાથે કપડાનું ગળખુત પૂરું. કીમત રૂ. ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૫-૦

સંસ્કૃત ગુજરાતી શબ્દ કોષ.

ધણા સંસ્કૃતક્રિયોને આધારે તૈયાર કરેલો, પુષ્કળ શબ્દના સંગ્રહ વાળો, નિર્ણયસાગર ગ્રેસમાં ઉત્તમ અક્ષરે ઉચ્ચ કાગળ ઉપર છાપેલો, સોનેરી નામના કપડાના પૂડાનો, કિમત રૂ. ૪-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

છતકર વાડી ગીરગામ. } રામદાસ કાશીદાસ મોદીની કંપની.
પુસ્તક પ્રસારક મંડળી મુંબાઇ.

સને ૧૮૮૨ ના છઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલું છે.

ચોડે પૈસા મોટા લાભ ! વધુમાં વધુ ૩૨૦૦૦) સુધીનો લાભ.

ધી ઇન્ડિયન-એગ્રીકલ્ચર ઓનીરીટ ફંડ લીમીટેડ.

મરણના લાભની વીમા કંપની.

આ કંપનીમાં હાલમાં ૬૦૦ કરતાં વધુ મેમ્બરો છે.

આ કંપનીમાંથી મેમ્બરના મરણ વખતે રૂ. ૧૦૦) સુધીની મદદ

ઓનેસપેટે મળે તથાથી દુરત મળે છે.

હેડ. ઓરીસ. અમદાવાદ. ઠે. પાનકોરના નાકા. આગળ.

આ કંપની સારા આયજદાર ડાયરેક્ટરોની દેખરેખ હેઠળ સારા પાયાપર ચાલે છે. નીચેના સરલ ને બીનતકસારી છે, વીમાના દર નીચે પ્રમાણે.

વર્ગ. ઉમર. દાખલ-શી. માર્સીક શી કંટીનન્ટ શી. કુલ રકમ.

૧ લો. ૧૮ થી ૪૦ ૨-૦-૦ ૧-૦-૦ ૦-૪-૦ ૩-૪-૦

૨ જો. ૪૧ થી ૫૦ ૨-૮-૦ ૧-૪-૦ ૦-૪-૦ ૪-૦-૦

૩ જો. ૫૧ થી ૬૦ ૩-૦-૦ ૧-૮-૦ ૦-૪-૦ ૪-૧૦-૦

દાખલ થવાની અરજી સાથે ઉપર પ્રમાણે શ્રી બંધુ બાદ. ૧લા. રમ્મ. અને કમ્મ વર્ગના મેમ્બરોને હજમારો. રૂ. ૧-૦-૦ રૂ. ૧-૪-૦ અને રૂ. ૧-૮-૦ અનુક્રમે વર્ગ પ્રમાણે શ્રી બંધુ પડશે ઉપર પદ ન સાથે મા-સીક લવાજમ વધતું નથી વીસ વરશે જવતાં બોનસ મળશે ત્રે શપેકટર તથા અરજના દારમ માટે નામે સહી કરનારને એક આનાની ટીકટ સાથે લખી જણાવવું. સખ. એન્ટો બેમ્બેએ છે કે જેને માંડે કમીશન આપવામાં આવશે. એન. પી. શેઠના. એન્ડ કંપની એજેન્ટસ. અમદાવાદ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આદૃતિ દર્શાવેલ છે. ૪. આના. મુખ્ય ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. આ. ના ઈ. ન. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના દરમ. મુખ્ય શાળામાં વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે 'મંજૂર દરેક' ગૃહસ્ત્રી બાળ વ્યાકરણ. આદૃતિ. ખીજ. કિ ૪ આના. પોસ્ટેજ બનેલુ માફ. કમિશન. મં. ૧૦-૧૫-૨૦. નંમથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વે. પે. અર્થ મંગાવનારને શર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહ. સખડે. એ. ઈ. બાદલવાડ સુચારી લાવનગર.

સોનેરીતક-કિમતી ભેટ !!

મહાજન-મંડળ.

“મહાજન મંડળ” નામે અપૂર્વ ગ્રંથ હાલમાં ગૌરા તરફથી છપા-
ઇને બહાર પડ્યો છે. જેની અંદર ભારતવર્ષના પ્રાચીન તથા આધુનિક
લગભગ ૪૦૦ મહાત્માઓનો જેવા કે-નૃપતિઓ, પ્રધાનો મહાધર્મીઓ,
મહા પંડિતો, ધર્મપ્રવર્તકો, મહા કવિઓ મોટા બકનો, વૈદ્યો, સંગીતશા-
સ્ત્રીઓ, પદોપકારી જનો, નાગાંકિત પુરોહો અને સાક્ષરો, મહા, સતીઓ,
વીરાંગનાઓ, વિદુષી બાદ્યો અથવા પંડિતાઓ, અને વિદેશી ધર્મપ્રવર્ત-
કો, ઇલાહિનાં જીવનચરિત્ર બહુ વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યાં છે. એ
ગ્રંથ રાંધણ આઠપેજ ૧૫૦૦ પૃથો છે. અને તેનાં પૂર્ણ ધણાં જોખિતાં
સોનેરી નામવાળાં ખાસ વિલાયતમાં તૈયાર કરાંધી મંગાવેલાં છે, આ ગ્રંથની
તમામ એટલે (૧૫૦) હતી તે ગુંખાઈવાળાં દ. વનનજ. પરમાનંદ આદે-
વાળાને સામગ્રી વેચાણ આપી છે માટે એ વિષેના ઓરડે તેમના તરફ
ગુંખાઈમાં કલકાદેવી રોડ એવે સરનામે ગોકલવા. ક્રીમત સર્વેને માટે
રૂ. ૭ા પોસ્ટેજ મફત. આ ગ્રંથ વ્યવહાર અને પ્રજાપ્રિય શ્રીમંત મહારાજ
શ્રી શિવજીરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસ એલ સમશરખંડાદુરને
તેમની ખાસ પરવાનગીથી અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ તેના અગ્ર-
ભાગે એ નામદારશ્રીની સુંદર છબી ચૂકવામાં આવી છે. સુન્દર બાપમાં
આવો. મોટો અને ઉત્તમ ગ્રંથ આ પ્રયગજ છે, એવો ધણાં વિદ્વાનોનો
અભિપ્રાય છે. ધણી પ્રતો થોડાજ વખતમાં ખપી ગઈ છે. એજ. તેની
મહત્તાની પ્રતીતિ છે. હવે જુજ પ્રતો નહીં છે, માટે સત્તર મંગાવી દ્યો.
જે “વહેલા તે પહેલા.” આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તથા અનુક્રમિકાવું
ચોખાતીક જેમને જેમને તેમજે અડધા આનાની ટીકટ મોકલી મંગાવી લેવું.

મુ. આળલીઆરા. મગનલાલ નરેસિંહાસ પટેલ.
સંસ્કારચિત્ર દાદશરી નિલાહિતે

સુચના.

આ પત્ર સંસ્થાના સર્વે લખાણુ જોડિતર તરફ મોકલવું જોઈએ. હાજરા લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાને આપાશે નહિ. છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે હાજરની જોડ ન આપવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નોપસન્દ પડેલું લખાણુ પ્રાપ્ત મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે ખોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના ઉચ્ચુરી અને આસિફ્ટન્ટ ઉચ્ચુરી સાહેબોને તથા મહેતાશ્રીઓને લેખવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સંસ્થાની હુકીકત સ્કૂલ બોર્ડે તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખામગી બહાર ખંખરા જે માસમાં છાપવાની હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ મહેત્રાં પહોંચવા જોઈએ. રેન્ડબિસો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મંત્રી જોડિત મોકલનારે કૃપા કરી ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાળતાના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના બુદ્ધ થવાનો સન્માન છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂબાંચે અર્ધા આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉની જ વરસા જોકો ૨. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ, છંદક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અડી આના. પદરના ખર્ચે લેનાર દેસ રૂબાંચે સુધીના મગારાના શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને રૂપાત્ર ખર્ચે સાથે ૦-૧૨-૦.

વિગૂચ લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્વપ્ત લખવું. વિગમ પસન્દ પડશે તો તેની અગત્ય જગેર ઉપર વિગાર કરી દર જાપેસે પાને ૨ ૧ થી ૩ ર સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાસ પરી નહિ.

બહાર ખંખરો છાપવાના લાવ.

શ્રી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીયાર મહિના લખી પા ગણો ચાર્જ પડશે. બહાર મહિનાથી જોડાં મુદત દશે તો પદે મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછીના દરેક મહિને અર્ધા ચાર્જ લેવાશે.
૧.....૩	
૨.....૮	
૩.....૧૫	
એ ઉપરાંતનો બાવડપર પ્રગણેજ.	
બાર માસ લગી લાગલાગટ દશે	

હેન્ડબિસો વહેંચવાના દર.

પા નોખા સુધીના ૨. ૮-૦-૦, અર્ધા તોલા સુધીના ૨. ૧૦-૦-૦ અને એજ તોલા સુધીના ૨. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરનાને આગળ મોકલવું.

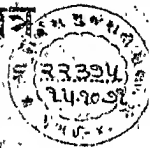
અંક ૫ મા.

પુસ્તક ૩૭ મું.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર

મે. સને ૧૮૬૮.

શાનુકુમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ.—શ્રદ્ધા દેશની કેળવણીના રિપોર્ટ (૧૮૬૨ થી ૧૮૬૭).	૧૨૬
ટૂર્નિંગની જરૂર	૧૩૩
વાક્ય-રચના અને નિર્ણય	૧૩૪
દેવનાગરી અપભ્રંશ ભાષા	૧૪૦
ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.	૧૪૫
એગ્રિકલ્ચર	૧૫૦
સામાન્ય પદાર્થો વિશે પાઠ	૧૫૨
પ્રાણી વર્ણન.	૧૫૪
જંગલની વિજ્ઞાન ભાષાએ	૧૫૫
ગુજરાત ગે. ટ્રે. કોલેજની પરીક્ષાના પ્રશ્નો, ૧૮૬૭	૧૫૭
કેળવણી ખાતાની ખર્ચ—૧૫૧ પુસ્તકો.	૧૬૦

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સપ્તે ૬૩ સ્વર્ણીન ગ્રેખા ક.

૧૯,૦૦૦ વિદ્યાર્થી કેળવણી લે છે, અને તેમની કેળવણી પાછળ દર વર્ષે ૪,૭૦,૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચાય છે. દેશી બાપામાં આજની મધ્યમ શાળાઓ બાળક ડિરેક્ટર સાહેબ લખે છે, કે તેમાં શીખ્યાથી કંઈ નોકરી મળતી નથી, તેથી લોકોને તે પસન્દ પડેલી જણાતી નથી. એટલે બીજા ઠેકાણેની ગાદક અદા દેશમાં પણ લોકો પેટ ભરવા માટે કેળવણી લે છે.

ગયાં પાંચ વરસમાં અદા દેશની પ્રાથમિક શાળાઓમાં વધારો થયો છે, અને તેમાં હાલ ૧,૪૪,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ બંધે છે, ગામડી નિશાળોમાં પણ સારો વધારો થયો છે. અહીં લોકો બોદક ધર્મી હોવાથી એ દેશમાં એ ધર્મના સાધુઓના ગડ ધણા છે. ધણી ખરી ગામડી નિશાળો મહોના સમ્યક્-ધર્મમાં કાઢવામાં આવી છે, અને સાધુઓનું ગન પ્રજાની કેળવણી તરફ વાળવામાં કેળવણી ખાતું કંતેહ પામ્યું છે. ગામડી નિશાળોના ધણા ખરા શિક્ષકો બોદક સાધુ છે. અદા દેશના ડિરેક્ટર સાહેબ પ્રાથમિક નિશાળોની મહોટામાં મહોટી ખોડ એ બતાવે છે, કે હાં નીચેના વર્ગો દસકા પગારના માણસોને સોંપવામાં આવે છે. જેમ વર્ગ દસકા તેમ તેનો શિક્ષક વધારે દસકા પગારનો હોય છે. આ ગોઠવણથી કેળવણીને ધણી હાનિ પહોંચે છે. મુખ્યર્ધ ઇલાકાના મહેતાજીઓએ પણ આ વાત ધાર રાખી ચોતાની નિશાળોની ગોઠવણ વધારે સારી કરવી જોઈએ છે. જે બોદક સાધુઓ નિશાળો ચલાવે છે તેમની શિક્ષણ રીતિઓ ઉત્તમ નથી, તે સુધારવાનો પ્રયત્ન આવે છે. સાધુ નહિ તેવા વ્યવસ્થાપકોના સમ્યક્-ધર્મમાં ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે કે, “ધણું કરીને જેને બીજા કોઈ રીતે પેટ ભરવાનું ગળતું નથી તે નિશાળ રચાપે છે, અને ગમે તેવો દમદમિયાર છતાં તેમાંથી ચોતાનું પેટીદ કાટે છે.” આવા માણસો ખરી કેળવણીને હાનિ કરતા છે. ડિરેક્ટર સાહેબ લખે છે, કે હવે ધણી ઝીંવા માણસોને શિક્ષક તરીકે કમ્પ્લે રાખવામાં આવશે નહિ. પ્રાથમિક નિશાળોમાં પ્યુપિલ ટીચરો રાખવાનો વલિવટ દાખલ કર્યો છે, અને ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે કે એથી કંઈ જગાડ ન થાય તેવા નિયમ કર્યો છે. ઇંગ્લેન્ડમાં પ્યુપિલ ટીચરો રાખવામાં આવે છે, અને આંખણા ઇલાકામાં

મેનિટરો રખાય છે. ફ્રાન્સ, જર્મની, આદિ દેશોમાં આ વહિવટ નથી, અને તેઓ કૃળવણી આપવાનું કામ છોકરાંને સોંપવાનું બિલકૂલ નાપસન્દ કરે છે. ડિરેક્ટર સાહેબ વળી લખે છે, કે યહા દેશની પ્રાયગિક નિશાળોની આરોગ્યતા સન્તોષકારક નથી, અને તેઓમાં જગાની તંગાશ એટલી છે કે છોકરાં સંક્રમણ છે. આ હરકત દૂર કરવાને તેઓ બલામણુ કરે છે, કે નવાં ગાય વસે તેમાં પ્રથમથી જ નિશાળની જગા નક્કી કરી રાખવી. દેશી કૃળવણીમાં હજી એપીડીઓ અને નકશાની મણી ખોટ ગાનગ પડે છે. નકશાના માટીના નમૂના બનાવી તેમનો પાક આપતાં ઉપયોગ કરવાનું ફતેહગન્દ નીવડ્યું છે. સુખ્યર્થ ઇલાકાએ આ વાતની નકલ કરવી ધટે છે. પ્રાયગિક નિશાળના બન્દોળસ્તના સમ્યન્ધમાં ડિરેક્ટર સાહેબ લખે છે કે, “નિશાળમાં ઘોંઘાટનો પાર હોનો નથી. સાધારણ ગહેતાજની ધણું કદીને ખાગી એ હોય છે, કે ઝીણી વિગતો પર તે ધ્યાન આપતો નથી, છોકરાં રમ વગર નિશાળ છોડી આઘ્યા બપ છે, માળાપ ગહેતાજને પૂછ્યા વિના છોકરાંને નિશાળ બહાર બોલાવી લે છે, છોકરાં એક જીભમાંથી કોપી કરે છે—આ બધું મયા છતાં ગહેતાજ આંધજો હોય તેમ તેમાંનું કાંઈ જ દેખતો નથી, અને કાંઈને તેમ કરતાં અટકાવતો નથી.” આપણે અહિંના પણ કેટલાક ગહેતાજઓ આ કરતાં બહુ સારા નથી.

શિક્ષકો ટ્રેન કરવાનું કામ ખપાટે ચલાવવામાં આવે છે એમ ડિરેક્ટર સાહેબ લખે છે. યહા દેશમાં હાલ ૬ ટ્રેનિંગ સ્કૂલો છે, તેમાં ૨૪૨ વિદ્યાર્થી બજે છે. ટ્રેનિંગ સ્કૂલોનો મોટો ભાગ ખ્રિસ્તી પાઠરીઓ ચલાવે છે. અંગ્રજ જેનું છે કે ઉપલા યહા દેશમાં હજી એક પણ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ દાવવામાં આવી નથી. આ વિષયના સમ્યન્ધમાં ડિરેક્ટર સાહેબ લખે છે કે, “શિક્ષકોને ટ્રેન કરવાથી શિક્ષણ સુધર્યું છે, બન્દોળસ્ત સારો થયો છે, વર્ગની વ્યવસ્થા સારી માલે છે, અને પરિણામ પણ સારાં આવે છે.” અન્ડ્રેડ ગહેતાજઓનો પણ કરનાર ગૃહસ્થોને આ લક્ષીકત વાંચવાની હમે બલામણુ કરીએ છીએ.

આખા બહુ દેશમાં હજી એક જ. ઉદ્યોગ શાળા છે અને તે અમેરિકન પ્રાદેશીઓ ચલાવે છે. અર્ધ પ્રીક્ષા વખત ૨૮ વિદ્યાર્થીઓએ જ એવોશિક પ્રીક્ષા આપી હતી. આ શાળામાં સુતારી કામ અને વસ્ત્રો શિખવાનું છોકરાઓ પસન્દ કરે છે, છતાં છાપવાનું, લુહારી કામ, અને ચોપડી બાંધવાનું શિખવાય છે. સાકડાના કોતર-કામમાં બહોલોકો ઘણા હુશિયાર છે, છતાં હજી સાં એકે-દુનર શાળા કાઢી નથી એ અજબ જોવું છે.

કિન્ડર ગાર્ટનની અને સ્વોઇડ સિક્ષણની શાળાઓ કાઢવામાં આવી છે, અને તેનું કામ સારું ચલું છે એમ ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે. પ્રિંસ અને કસરતો શિખવવાનું દાખલ કર્યું છે. ડ્રોઇંગ પણ શિખવવા માંડ્યું છે, અને તે પર લોકોનો મોહ વધતો જાય છે. સંગીત શીખવા તરફ પણ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ જણાય છે.

જિયા પ્રકારની ધન્ધાની કેળવણી સેનાર વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઘણી ઘટી દેખાય છે. કાયદાની શાળામાં ૧૨, અને ઇજનેરી શાળામાં ૧૬ વિદ્યાર્થી અભ્યાસ કરે છે. ઇજનેરી વિદ્યાર્થીઓને સરકારી ઇજનેર ખાતામાં જગ્યાઓ મળી શકે છે. વૈદ્યક શાળામાંથી દર વર્ષે ૧૫ વિદ્યાર્થી અભ્યાસ પૂરો કરી નીકળે છે. રેલવેના કારખાનામાં ૩૩૫ ઉમેદવારો વાન્નિક કામ શીખે છે, તે પૈકી ૧૯૪ યુરોપિયન અને યુરેઝીયન છે, અને ૭૫ કેરન જાતિના લોકો છે. વ્યાપારની કેળવણી હજી બરાબર ચાલતી દેખાતી નથી.

પાલી બાપા સંસ્કૃતમાંથી ઉત્પન્ન થઈને તેમાંથી સાર પછીના કાળની હિન્દની બાપાઓ ઉદ્ભવી છે. બોદ્ધ ધર્મની સરખાત થઈ તે કાળમાં આ દેશની લોક બાપા પાલી હોવાથી તે ધર્મનાં પુસ્તકોએ બાપામાં લખાયાં છે. આ કારણથી બાપણે જમ. સંસ્કૃતને પવિત્ર માનીએ છીએ; તેમ બોદ્ધ લોકો પાલીને પવિત્ર માને છે, અને એ ધર્મના સાધુઓ પાલીમાં લખેલાં ધર્મ પુસ્તકો શીખે છે. બહુ દેશના કેળવણી ખાતાએ હાલમાં પાલી જાયાની પ્રીક્ષા દાખલ કરી છે તે ઉપરનાં કારણોથી મહી

લોકપ્રિય થઈ પડી છે, અને તેનો પ્રસાર કરવામાં સાધુઓ મદદ આપે છે. હજી પાક્કી પુસ્તકોનું સંશોધન કરી ખાતા તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવાની શરૂઆત થઈ નથી. મુખ્યધના કેળવણી ખાતાએ સંસ્કૃત પુસ્તક માળા કાઢી છે, તેવી પાક્કી પુસ્તક માળા બહુ દેશમાં પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર છે.

બહુ દેશમાં સ્ત્રી કેળવણી ધીમે ધીમે વધતી જતી જણાય છે. હાલમાં ૩,૦૦૦ કન્યા શાળાઓ છે, અને તેમાં ૮૨,૫૦૦ બાળાઓ બાળે છે. વસ્તીનાં પ્રમાણમાં આ સંખ્યા ન્હાની છે, પરંતુ હિન્દુસ્તાનમાં એ આ બાબતમાં ઘણો વધારો કરવાનો બાકી છે.

રંગુનમાં શિક્ષક સમાજ રંધપાઈ છે તે સારું કામ કરે છે એમ ડિરેક્ટર સાહેબ લખે છે. પાછલાં પાંચ વરસમાં શિક્ષકોનાં ચાર કોન્ફરન્સો બરાચાં હતી, અને ખાતાના નિયમો સુધારવામાં તેમણે ઘણી મદદ કરી હતી.

કેવડ ડિરેક્ટર સાહેબ ફર્યાદ કરે છે, કે બહુ દેશની મ્યુનિસિપાલિટીઓ કેળવણી પાછળ જોઈએ તેટલા પૈસા ખર્ચતી નથી, પગાર દૂકા આપવામાં આવે છે, પ્રોમોશન મળતાં નથી, અને તેથી સારા માણસ મળી શકતા નથી. આ દેશમાં પણ કેટલીક મ્યુનિસિપાલિટીઓ ત્રિમે તેવી જ ફર્યાદ છે.

કોઈકોઈ લોક હજી એમ સમજતા જણાય છે, કે શિક્ષકને પોતાના ધન્યા માટે ખાસ તૈયાર થવાની જરૂર નથી. એ લોકો વેતરતાં ન આવડતું હોય તેવા કચ્છો પોતાનું લૂંટનું ધીરતા નથી, અન્યથા મોચીને જોડ શીવવાનું સોંપતા નથી, આગુડિરાળી મુતારને જોલાવતા નથી, છતાં વિચિત્ર છે કે તેઓ પોતાનાં બાળકોનાં વગર ખીસેલાં મન તૈયાર કરવાનું કામ ધન્યો નહિ શીખેલા શિક્ષકને સોંપે છે. એ લોકો પોતાના ધોડ કરતાં પોતાના બાળકની જોડી સમજાવે છે. કોઈ કોઈ દેશમાં હાડકું બેસાડનાર ડૉક્ટર અન્યથાએ કામ કરી અવધવને

કદરૂપે બનાવે છે, તો તેના ઉપર નુકસાનીનો દાવો થતો સાંભળવીમાં આવે છે. છતાં લાખો ઉગતાં બાળકોની બુદ્ધિ અને નીતિને કદરૂપી બનાવનાર શિક્ષકના ઉપર નુકસાનીનો દાવો થયાનું હજી સાંભળ્યું નથી. કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ ધન્ધે લઈ જશે તે પહેલાં તેણે તે સારી રીતે ચલાવવાને તૈયાર થવું જોઈએ, અને એ જ નિયમ શિક્ષકને પણ લાગુ પડે છે. ડૉક્ટર દિવ્ય ખરું કહે છે કે, “ટ્રેનિંગથી નજરો શિક્ષક સાધારણ રીતે ઉપયોગી થાય છે, મધ્યમ શિક્ષક વધારે સારો બને છે, અને ઉત્તમ શિક્ષક પણ સુધરે છે.”

વાક્ય રચના અને નિબન્ધ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૦૭ થી.)

પ્રકરણ ૭ મું.

વાક્યના ભાગો; પૃથક્કરણનો નમૂનો.

આપણે પહેલાં પ્રકરણમાં જોયું છે, કે કર્તા અને વિધાન પક્ષ એ બે વિના વાક્ય બની શકે નહિ; દરેક વાક્યમાં આઠામાં આઠાં એ બે વાનાં હોવાં જોઈએ.

હોકરો જાય છે,

એ વાક્યમાં કર્તા અને વિધાન પક્ષ એ બે જ વાનાં આવ્યાં છે.

જા,

એ વાક્યમાં વિધાન પક્ષ ઉપાડું દેખાય છે, અને કર્તા “તું” હાજર નથી, છતાં તે અધ્યાહાર છે અને આપણે તે સમજી શકીએ છીએ. એટલે તેમાં પણ કર્તા અને વિધાન પક્ષ એ બે વાનાં છે એમ ગણાય છે.

આપણે વળી જોયું કે વાક્યમાં વધારેમાં વધારે ૭ ભાગ હોઈ શકે છે, જેવા કે—

કર્તા,
કર્મ,
વિધાને પક્ષ,
કર્તાનો વધારો,
કર્મનો વધારો,
વિધાન પક્ષનો વધારો.

નીચેના વાક્યમાં છ એ ભાગ જોવામાં આવે છે—

એ બિલાડીઓ સાંથી એક રોટલો લાવી.

જે એ કર્તાનો વધારો છે, બિલાડીઓ કર્તા છે, ત્યાંથી વિધાન પક્ષનો વધારો છે, એક કર્મનો વધારો છે, રોટલો એ કર્મ છે, લાવી એ વિધાન પક્ષ છે.

અહીં વાક્યોમાં છએ ભાગ હાજર હોવાની જરૂર નથી; કાઢમાં બધા હાય અને કાઢમાં ઓછા પણ હોઈ શકે છે. ઉપર કહ્યું તેમ દરેક વાક્યમાં ઓછામાં ઓછા કર્તા અને વિધાન પક્ષ એ જે ભાગ તો હોવા જ જોઈએ, અને કાઢમાં તેથી વધારે હોય. વધારેમાં વધારે ઉપર જતાવેલા છ ભાગો હોઈ શકે છે. નીચેનાં વાક્યોથી આ વાતનો ખુલાસો થશે:—

છાકરો જાય છે.—એમાં કર્તા અને વિધાન પક્ષ એ જે વાનાં છે.

છાકરો રોટલી ખાય છે.—એમાં કર્તા, કર્મ, અને વિધાન પક્ષ એ

ત્રણ વાનાં છે.

હાલો છાકરો રોટલી ખાય છે.—એમાં કર્તાનો વધારો, કર્તા, કર્મ, અને વિધાન પક્ષ એ ચાર વાનાં છે.

હાલો છાકરો ઉંઝી રોટલી ખાય છે.—એમાં કર્તાનો વધારો,

કર્તા, કર્મનો વધારો, કર્મ, અને વિધાન પક્ષ એ પાંચ વાનાં છે.

હાલો છાકરો આજ ઉંઝી રોટલી ખાય છે.—એમાં વાક્યના

છએ ભાગ હાજર છે:

વાક્યોનું પૃથક્કરણ નીચે જતાવેલા નમૂના મુજબ કરવું ઠીક પડશે:—

૧. વાક્ય—“હાલો છાકરો આજ ઉંઝી રોટલી ખાય છે.”

૧. ઘડો—કર્ત્તા (૨) નો વધારો.
૨. ડોરો—કર્ત્તા (૬ નો).
૩. આજ—વિધાન પદ્ય (૧) નો વધારો.
૪. ઉન્હી—કર્મ (૫) નો વધારો.
૫. રોટલી—કર્મ (૬ નું).
૬. ખાવડે—વિધાન પદ્ય (૨ નું).
૨. વાચ્ય.—“ નિશાળે ગુરુને નડે કર્મશૂદ્ધ્યો.
૧. નિશાળે—વિધાન પદ્ય (૩) નો વધારો.
૨. ગુરુને—કર્મ (૩ નું).
૩. નડે—વિધાન પદ્ય (૪ નું).
૪. કર્મશૂદ્ધ્યો—કર્ત્તા (૩ નો).

મનોયત્ન ૧ નું.

નીચેનાં વાચ્યોનું પૃથક્કરણ કરો:—

૧. ઈશ્વરલાલ રોજ નિશાળે ભવ.
૨. તમે તો મસ્કરી કરો છો.
૩. ખેતરમાં હમે ગરુ મજા કરતા.
૪. ગોંસડીમાં અંધારું હતું.
૫. પછી હમને ગાડામાં બેસાડ્યા.
૬. ચોડાં માણસો હમને લઈ ગયાં.
૭. તેમણે હમને ખૂબ પીંચ્યા.
૮. એ બંધી વાન ઈશ્વરલાલ સાંભળતો હતો.
૯. કેટલાએક વાળે હમને ટોપડામાં લખ્યા.
૧૦. જગડાંએ જગમાં જોડ, ઉપજવી વસ્તુઓ...
૧૧. પેલા સિપાઈઓએ ઘરનાં બારણાં ખૂબ દોડ્યાં.

મનોયત્ન ૨ નું.

નીચેના શબ્દો લઈ વાક્યો રચો:—

મધરાતે, દોઢાંએ, બે, ઘરમાંથી, સિપાઈ, જવાબ, જતા હતા, નહિ, સેરીમાંનો, એક, દીવો, તે, જગી હાથો, ધસીને, માણસ, રસ્તામાં,

બીજો, આબો, તેઓ, પેલો, તેડા દોડ્યા, બાઈબિન્ધ, બચ્ચાવાળાને,
નીસરણી, ધરમાં, છ, લાંબો, રહેલાં હતાં, છોકરાં, માણસે, એમ, આ,
ઉગાર્યા, માણસ, જાતીયાળા, સઘળાં, જીવ, અગીઆર, બચ્ચાં, અ-
ણીશુદ્ધ, માણસના.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. દરેક વાક્યમાં ઓછામાં ઓછા કયા કયા ભાગ હોવા જોઈએ?
૨. વાક્યમાં વધારેમાં વધારે કેટલા ભાગ હોઈ શકે ?
૩. તે કયા કયા ?

પ્રકરણ ૮ મું.

બે કર્મવાળાં ક્રિયાપદો,

કેટલાંક ક્રિયાપદની સાથે બે કર્મો આવે છે, જેમ કે—

હું છોકરાને ચોપડી આપું છું,
તે હરિને ભૂગાળ શિખવે છે,
મહેતાજી તહેને આંક બણાવે છે,
માએ મહેને વાત કહી,

બચુએ તહેને હકીકત પૂછી,
રૈયતે રાગતને ભેટ મોકલી,
રાગતએ શિપાર્ધને હુકમ કર્યો,

શિપાર્ધ ચોરને લાકડી મારે છે, વગેરે.

પહેલા વાક્યમાં “હું” કર્તા છે, “આપું છું” વિધાનપદ છે,
અને “છોકરાને” તથા “ચોપડી” એવાં બે કર્મ છે. “ચોપડી”
ઉપસ્થ (એટલે પાસેનું—ખરું—મુખ્ય) કર્મ કહેવાય છે, અને “છોકરાને”
એ અનુપસ્થ (દૂરનું) કર્મ કહેવાય છે. ક્રિયાપદની જેના ઉપર પ્રસક્ત
ક્રિયા આવે છે અને તેના અર્થ પૂરો કરવાને જેની ખાસ જરૂર છે તેને
ઉપસ્થ કર્મ, અને જેના ઉપર ક્રિયાપદની અસર નજીકની નથી તેને અ-
નુપસ્થ કર્મ કહે છે.

ઉપર્ય કમ પ્રસય વિનાની (હોપ મુજબ પહેલી અને ટેલર મુજબ બીજી) વિભક્તિમાં આવે છે. અનુપર્ય કમ પુરુષ વાચક હોય છે, અને તે ને પ્રત્યયવાળી (હોપ મુજબ બીજી, ટેલર મુજબ ચોથી) વિભક્તિમાં આવે છે. ક્રિયાપદને સજ (સમ્ય) બેદમાં મૂકતાં ઉપર્ય કમ કંતાં બને છે, અને અનુપર્ય કમ એમનું એમ કાપમ રહે છે, જેમ કે—

મ્હારાંથી છોકરાને ચોપડી અપાઈ,

બગીચી ત્હને હકીકત પૂછાઈ, વગેરે.

વાચની રચનામાં સાધારણ રીતે પહેલા કંતાં, પછી અનુપર્ય કમ, પછી ઉપર્ય કમ, અને છેલ્લું વિધાનપદ આવે છે. એમાંથી કાઢી નો વધારો સાથે હોય તો એ વધારો તેની પહેલાં મૂકાય છે.

મનોધત્ત ૧ છું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો:—

૧. આંખાવાળાએ વેપારીને કરીએ વેચી.
૨. તેણે ઘોડાને ધાસ ખવરાવ્યું.
૩. એ સધળું બીજાને કહેવું.
૪. હવે તમને નવી ચોપડી મેંડાવીશું.
૫. છોકરે મ્હને વાત પૂછી.
૬. આંખાવાળાએ ત્હને હકીકત જણાવી.
૭. છોકરાંએ માખાપને માન આપવું.
૮. એ છોકરાએ ભેગાને ખાવાનું આપ્યું.
૯. મ્હ ઘોડાને ગુણ કયાં છે.

મનોધત્ત ૨ છું.

ઉપરનાં વાક્યોનાં ક્રિયાપદોને સજ બેદમાં મૂકી વાક્યોને ફેરવો.

મનોયત્ન ૩ શું.

જે કર્મ સેનારાં દસ ક્રિયાપદો તરફથી ચાંચલ ચોપડીમાંથી શોધી કાઢો.

મનોયત્ન ૪ શું.

ત્રીજા મનોયત્નમાં ગણાવેલાં ક્રિયાપદો આવે એવાં દસ વાક્યો રચો.

મનોયત્ન ૫ શું.

ત્રીએનાં વાક્યોમાં કર્મ પૂરાં કરો:—

રહારે	...	...	...	...	શિખવવું છે.
મહેતાજી	...	...	...	...	બચાવે છે.
બકરી	...	...	...	...	કહેતી જાય.
માએ	...	...	...	...	દીધી.
બાપ	...	...	...	...	સમજાવે છે.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. જે કર્મવાળાં ક્રિયાપદ કોને કહેવાં?
૨. ઉપસ્ય કર્મ કોને કહે છે ?
૩. અનુપસ્ય કર્મ કોને કહેવાય ?
૪. ઉપસ્ય અને અનુપસ્ય કર્મો કઈ કઈ વિભક્તિમાં આવે છે ?
૫. ક્રિયાપદને સજ્ઞ બેદમાં મૂકીએ તો કયું કર્મ વાક્યનો કર્તા બને છે ? બીજા કર્મનું શું થાય છે ?
૬. કર્તા, ઉપસ્ય કર્મ, અનુપસ્ય કર્મ, અને વિધાન પસંદ વાક્યમાં કેવી રીતે ગોઠવાય છે ?
૭. તે દરેકનો વધારો હાજર હોય તો તે કયાં મૂકાય છે ?

હેમચન્દ્રની અપભ્રંશ ભાષા.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૦૨ થી.)

દહમુહુ ભુવણભયંકરુ તોસિઅસંકરુ ણિગ્ગહ રહવરિ ઘઢિઅહ ।
ચહમુહુ હંમુહુ જ્ઞાણિવિ એકહિં લાણિવિ ણાવહ દરવે ઘઢિઅહ ॥૪૧॥

(પાદ ૪—સ્રવ ૩૩૧.)

સંસ્કૃત અર્થ:—ભુવનભયંકર: તોપિતશંકર: દશમુલ્લ: (રા-
વણ:) રથચરે આરૂઢ: નિર્ગત: ; દૈવેન ચતુર્મુલ્લં (બ્રહ્માણં)
પણમુલ્લં (કાર્તિકેયં) ધ્યાત્વા એકાસ્મિન્ (રાવણે) લાગાયિત્વા
(દ્વયં એકીકૃત્ય) ઘટિતક: इव.

ગુજરાતી અર્થ:—જે ભુવનને બધા પગાડે છે, અને જોણે શંક-
રને ખુશ કર્યા છે, તે દશમુખ (રાવણ) સુંદર રથમાં ચઢીને નીકળ્યો;
દેવે જાણે ચતુર્મુખ (બ્રહ્મા) અને પદ્મમુખ (કાર્તિકેય) નું ધ્યાન કરીને
તેમને એકઠા લગાડી તેને ઘડ્યો હોય. (આર. મુખવાળા બ્રહ્માને અને હ મુ-
ખવાળા કાર્તિકેયને એકઠા કરીને દેવે જાણે દશ મુખવાળો રાવણ બનાવ્યો
હોય એમ કવિ કલ્પના કરે છે.)

ટીકા.

દહમુહુ=સં. દશમુલ્લ: =મુ. દશમુખવાળો, રાવણ. સામાસિક નામ,
નરગતિ, પ્રથમા એકવચન, ણિગ્ગહ અને ઘઢિઅહ નો ક્રિયા. રા. દશ
ના શ નો હ થયો, તેમ જ મુલ્લ ના લ્લ નો હ થયો; તેથી પ્રાકૃતમાં
દહમુહુ શબ્દ બન્યો. દશ નું ગુજરાતીમાં ગામડીઆ લોકો દહ દહ બોલે
છે. સં. મુલ્લ નું પ્રા. મુલ્લ યદિ તે ઉપરથી ગુજરાતી મેહો શબ્દ બને
છે. અપભ્રંશમાં કેટલીક વખત અકારાન્ત નામની પ્રથમા તથા દ્વિતીયાનું
એકવચન કરવાને અન્ત ઍ નું ઉ કરવામાં આવે છે, અને પછી કંઈ પ્રસવ
લાગતો નથી. એ નિયમ પ્રમાણે દહમુહુ નું પ્રથમા એકવચન દહમુહુ
બન્યું. પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં અકારાન્ત નરગતિના નામનું પ્રથમા એકવચન

કરવાને સાધારણ રીતે (સં. સ્—વિસર્ગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો) ઓ પ્રસય
લગાડવામાં આવે છે, જેમ કે—સં. ઘોટક; પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ
ઘોડઓ; શુ. ઘોડા; સં. રક્ત; પ્રા. અને અપભ્રંશ રક્તો, શુ. રાતો;
હસાદિ. પ્રાકૃત ઓ પ્રસયનું ઉ ચર્ચને તેમાં અપભ્રંશમાં દંદમુદુ જેવાં રૂપો ફેર-
વાતો રિવાજ નહિ નીકળ્યો હોય? પરન્તુ એટલું વાદ રાખવાનું છે, કે ઓ
પ્રસય એકલી નર જાતિ પ્રથમા વિભક્તિના એકવચનમાં જ લાગે છે; અન્ય
અનુ ઉ નર તથા નાન્યતર બન્ને જાતિની પ્રથમા અને દ્વિતીયા વિભક્તિના
એકવચનમાં થાય છે. એમ સંભવે છે, કે પ્રાકૃત કાળ પછી વિભક્તિના
પ્રત્યયો વધારે ક્ષીણ અને સેજાભેજ થવા લાગ્યા, ત્યારે નર જાતિની પ્રથમાના
એકવચનના ઓ પ્રસય નું ઉ ચર્ચને તે નર તથા નાન્યતર બન્નેના
પ્રથમા અને દ્વિતીયાના એકવચનમાં વપરાવા લાગ્યું. બીજાં કેટલાંક
રૂપોમાં આવા ફેરફાર થયેલા છે, એટલે આદિ તેમ ઘણું જેવું તે નવાઈ
જેવું નથી. ઉપર કહ્યું કે અપભ્રંશમાં અન્સ અનુ ઉ ચર્ચને પછી કોઈ
પ્રત્યય લાગતો નથી, પણ નાન્યતરની પ્રથમા અને દ્વિતીયાના એકવચનમાં
કોઈ કોઈ વાર સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતવાળો સ્ પ્રસય કાષ્ઠમ રહે છે, તેથી
વિકલ્પે નાન્યતરનો ઉં પ્રસય નીકળે છે; જેમકે, સં. રક્ત—રક્તકે, પ્રા.
રક્ત—રક્તર્, અપ. રક્તુ—રક્તં, શુ. રાતું. આદિમા પન્દરમા સૈદ્ધાન્તી
પ્રાચીન શુદ્ધશાસ્ત્રીમાં નર અને નાન્યતર બન્નેમાં ઉ પ્રસય જોવામાં આવે
છે, જેમકે કદાનડે પ્રગન્ધમાં—

જેણિ નાયોડ મુઅંગ (=જેણે ભુજંગ-કાળીનાંગ નામ્યો)	} નરજાતિ
ચાલ્યું માધવ ઢીલી મળી (=માધવ દિલ્લી ગણી આલ્યો)	
રાડ કર્ણદે ગહિલું ધયું (=કણે રાજા ઘેરો ધયો)	
માહરુ વન્ધવ કેશવ દુણું (=મહારો જાન્ધવ કેશવ હણ્યો)	
હડી સેહં ધયું અંધારું (=એહ જડીને અન્ધારું થયું)	} નાન્યતરજાતિ
પાતસાદિ એહવું કહાવિડં (=પાદસાદે એવું કહાવ્યું)	
લડ ઉઘાડડં સાંડુ (ઉઘાડું ખાંડું—તરવાર; લઈને)	

ભુવણભયંકર = સં. ભુવનભયંકર = શુ. ભુવન (જંગલ) ને
ભય કરતાર. સામાસિક વિશેષણ, નરભતિ, પ્રથમા એકવચન, વિશેષ્ય.
દહમુહ. સંસ્કૃત ભુવન ના નૂ નો ન્ પછીને પ્રાકૃતમાં ભુવણભયંકર
બને છે. પછી ઉપર કહેલા અપભ્રંશ નિયમ મુજબ અન્ત્ય એ નુ ઉ. ય.
છીને ભુવણભયંકર થાય છે.

તોસિઅસંકર = સં. તોપિતશંકર = શુ. જેણે શંકરને ખુશ કર્યા છે
તે. સામાસિક વિશેષણ, નરભતિ, પ્રથમા એકવચન, વિશેષ્ય દહમુહ. સં.
તોપિત ના પૂ નો સ્ પછીને તથા અનાદિ ત્ નો લોપ થઈને પ્રાકૃતમાં
તોસિંઅ બને છે; શંકર ના શૂ નો પથ્ય સ્ થાય છે. પ્રાકૃતમાં
શૂ અને પ્ બંબનો છે જ નહિ, સર્વત્ર સ્ વપરાય છે. આ
રીતે બનેલા તોસિઅસંકર ના અન્ત્ય એ નુ ઉપરના નિયમ મુજબ ઉ
પછીને અપભ્રંશમાં તોસિઅસંકર બને છે.

ગિર્ગગ = સં. નિર્ગત = શુ. નીકળ્યો, બહાર ગયો. જૂત કૃદન્ત,
નરભતિ, પ્રથમા એકવચન. પ્રાકૃત નિયમ મુજબ નિર્ગત ના નૂ નો ન્
થયો, રૂ નો લોપ થવાથી ગ્ બેવાડયો, અને ત્ નો લોપ થયો. એ રીતે
ગિર્ગગ થઈને અપભ્રંશ નિયમ મુજબ અન્ત્ય એ નુ ઉ થયું, એટલે
પ્રથમા એકવચનનું ગિર્ગગ રૂપ બન્યું.

રહવરિ = સં. રયવરે = સુંદર રથમાં. સામાસિક નામ, નરભતિ,
સાતમી વિ. એકવચન. પ્રાકૃત નિયમ મુજબ રથ ના થૂ નો હ થયો,
એટલે રહવર શબ્દ બન્યો. અપભ્રંશમાં સાતમી વિ. એકવચનમાં-
ઈ અથવા પ્ પ્રસંગ સામે છે, અને તે લાગતાં અન્ત્ય એ નો લોપ થાય છે. એથી
રહવરિ રૂપ બને છે. હાલની ગુજરાતીમાં સાતમીનો એ પ્રસંગ જોવામાં
આવે છે. હદાનડે પ્રબન્ધની પ્રાચીન ગુજરાતીમાં-
ઈ અને પ્ બંને પ્ર-
ત્યય જોવામાં આવે છે, તે પૈકી રૂ વધારે દેખાડે છે, જેમકે-

જિસીંદ્રદ્ધ ઘરિ રિદ્ધિ (==જેવી ધન્દ્રને ઘેરે રિદ્ધિ),

સવે દિવંસિ વાસિ વસઈ (==સવે દિવસ વાસે-વાસો વસે છે),

તિણિ અવસિરિ ગુજરધરં રાય (==તે અવસરે ગુજરાતનો રાજા),
ધસાદિ.

મુઘાવભોધ ઐકિતકમાં સાતમીનો એકલો ફ પ્રત્યય આપ્યો છે, જેમ કે—

ચૈત્ર ગામિ વસઈ (==ચૈત્ર ગામમાં વસે),

ચૈત્ર તળત ધનુ ગામિ છઈ (==ચૈત્ર તળું ધન ગામમાં છે), વગેરે.

ચઢિઅંત == સં. આરુઢઃ == યુ. ચઢેલો. બ્રૂત કૃદન્ત વિશેષણ, નર-જાતિ, પ્રથમા એકવચન, વિશેષ્ય દદમુહુ. સંસ્કૃત આરુઢ ને બદલે પ્રા-કૃતમાં ચઢ આદેશ થાય છે, તેનું સંસ્કૃત નિયમ મુજબ બ્રૂત કૃદન્ત ચઢિત બની અર્થ રહિત ક ઉમેરાવાથી ચઢિતક થાય. ચઢિતક ના ત્ અને ક્ નો સોપ યવાથી પ્રાકૃતમાં ચઢિઅંત બાકી રહે છે. તેનું પ્રથમા એકવચન કરવાને ઉપરના નિયમ મુજબ અન્ત્ય અં નું ઉ થાય છે, એટલે ચઢિઅંત રૂપ બને છે.

ચરમુહુ == સં. ચતુર્મુલં (વ્રક્ષાણં) == યુ. ચાર મુખવાળાને, ખડકાંને. સામાસિક નામ, નર જાતિ, બીજી વિભક્તિ એક વચન, ક્ષાઈવિ અને ક્ષાઈવિ કૃદન્તાનું કર્મ. સં. ચતુર (==ચાર) ના અન્ત્ય ર્ નો તેમ જ ત્ નો સોપ યદિને પ્રાકૃતમાં જરૂર બને છે. એ ચર ઉપરથી ગુજરાતીમાં ચો બનીને ચોપાસ, ચોપાઈ, ચોપડાં, વગેરેમાં વપરાય છે. કદાચ પ્રબન્ધમાં ચરપઈ, ચરપૈ, ચુપઈ, ચૂપઈ, રૂપો નોવામાં આવે છે. સં. મુલં નું પ્રાકૃતમાં મુહ થાય છે એ આપણે ઉપર જોયું. એટલે સં. ચતુર્મુલ નું પ્રાકૃતમાં ચરમુહ થાય છે, અને અપભ્રંશ નિયમ મુજબ અન્ત્ય અં નું ઉ યદિને દ્વિતીયા એક વચનમાં ચરમુહુ રૂપ બને છે.

છંમુહુ = સં. પપ્મુલ્લં (કાર્ત્તિકેય) = શુ. છં મ્હોવાળાને, કાર્ત્તિક રસ-
 માને. સામાસિક નામ, નરગતિ; પીછ વિ. એક વચન, ઝાંઝિવિ અને લા-
 ઇવિ કૃદન્તોનું કર્મ. સંસ્કૃત પપ્—પહ્ નું પ્રાકૃતમાં છ બને છે, અને
 ઉપર અનુસ્વાર આવીને છં થાય છે. બાકીના ફેરફાર ચરમુહુ મુજબ થાય છે.

ઝાઝિવિ = સં. ધ્યાત્વા = શુ. વિચારીને, ધ્યાન કરીને, ધ્યાનમાં લ-
 ઈને. અવ્યયી બૂત કૃદન્ત. સં. ધ્ય નું પ્રાકૃતમાં ઝા બને છે, અને ધ્યૈ (ધ્યા)
 ધાતુનો ઝા આદેશ થાય છે. સંસ્કૃત ત્વા ના બદલામાં અપભ્રંશમાં
 અવ્યયી બૂત કૃદન્ત કરવાને ઇવિ પ્રત્યય લાગે છે, એટલે ઝાઝિવિ રૂપ બને છે.

एकहिं = સં. एकस्मिन् = શુ. એકમાં (રાયણમાં), સાતમી વિભક્તિ
 એક વચન. પ્રાકૃતમાં एक નો ક ચિહ્નને બેવડાઈને एक બને છે, પછી
 ક્ષિતે અપભ્રંશનો સાતમી એક વચનનો હિં પ્રત્યય લાગીને एकहिં થાય છે.
 સંસ્કૃતમાં સર્વનામની સાતમી વિ. એક વચનનો સ્મિન્ પ્રત્યય છે, તે ઉપ-
 રંધી અપભ્રંશમાં હિં પ્રત્યય બને છે.

લાઝિવિ = સં. લાગયિત્વા = શુ. લગાડીને. લગ્ ધાતુના પ્રેરક રૂપનું
 અવ્યયી બૂત કૃદન્ત. લગ્ ધાતુનું પ્રેરક કરવાને પ્રાકૃત નિયમ મુજબ લ નો લા
 યયો અને ગ્ નો લોપ થયો. પછી અપભ્રંશના અવ્યયી બૂત કૃદન્તનો
 ઇવિ પ્રત્યય લાગ્યો, એટલે લાઝિવિ રૂપ થયું.

णावइ = સં. इव = શુ. જેવું, જેમ, બાણે કે. સંસ્કૃત इव ને બદલે
 અપભ્રંશમાં નાઝ, નાવइ, નં, નડ, જણિ, જણુ, એવા ઉ આદેશ થાય
 છે. પ્રાકૃત નિયમ મુજબ ન્ નો ન્ પચાથી નાવइ નું ણાવइ પદ્ય
 થાય છે (પહેલા દોહામાં ણાइ આવ્યું છે તે જુઓ). "જાણે કે" ના અ-
 ર્થમાં ગરાડીમાં જણુ નો ઉપયોગ બહુ થાય છે, તે અપભ્રંશ જણુ માંથી
 આવ્યું લાગે છે. અપભ્રંશ જણિ, જણુ, શુ. જાણે કે, એ બધાં સં. જા
 (પ્રા. જાણ) ધાતુમાંથી નીકળ્યાં દેખાય છે. સં. જ્ઞાન, જ્ઞાતા, સંજ્ઞા

આંદિના ફ નો. ણ થઈને પ્રાકૃતમાં ણાણ, અણ્ણા, સણ્ણા, વગેરે અને છે, તેો કદાચ જણિ, જણુ ની પેઠે ણાઈ, ણાવઈ શબ્દો પણ સં. જ્ઞા ધા-
તુમાંથી ઉત્પન્ન થયા હોય.

દૈર્ઘ્યે=સં. દૈવેન=ચુ. દેવે. નામ, નાન્યતર ન્વતિ, ત્રીજી વિ. એક-
વચન. સં. ઐ નું કૃતલીક વખત પ્રાકૃતમાં અઈ થાય છે, તે મુજબ પ્રા-
કૃત શબ્દ દૈર્ઘ્ય અને છે. અપભ્રંશમાં અકારાન્ત નામની ત્રીજી વિ. એક વચન
કરવાને અન્ય અ નો ઐ થાય છે, અને પછી પ્રત્યય તરીકે ણ
અથવા અનુસ્વાર આવે છે. આ રીતે દૈર્ઘ્યે ૩૫ અને છે. ગુજરાતી મ્હં,
વગેરેમાં અનુસ્વાર છે તે મૂળનો ત્રીજી વિ. નો પ્રત્યય છે.

ઘટિઅડ=સં. ઘટિતકઃ=ચુ. ધડાયો, ધડયો. ભૂત કૃદન્ત, નર ન્વતિ,
પ્રથમા એકવચન. સં. ઘટ્ ધાતુના ભૂત કૃદન્ત ઘટિત સાથે અર્થ રહિત
ક નોડાવાથી ઘટિતક અને છે. પછી પ્રાકૃત નિયમ મુજબ દ્વ નો ઈ
થાય છે, અને ત્ તથા ક્ નો લોપ થાય છે, એટલે ઘટિઅઅ શબ્દ
અને છે. વળી ઉપર કહેલા અપભ્રંશ નિયમ મુજબ પ્રથમા એક વચન ક-
રવાને અન્ય અ નું ડ થાય છે, ત્યારે ઘટિઅડ ૩૫ અને છે. અર્થ
રહિત ક ઉમેરાયો ન હોય, ત્યારે સં. ઘટિત, પ્રા. ઘટિઅ, પ્રથમા એક-
વચન ઘટિઓ, ચુ. ધડયો, એમ વ્યુત્પત્તિ થાય છે.

(અધૂરું.)

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(આલુ ૫૪ ૧૧૨ થી.)

(૧૬) મહારો, તહારો, અમહારો, તમહારો.

આ શબ્દોને પહેલા અને બીજા પુરુષ સર્વ નામની છઠ્ઠી વિભક્તિનાં
૩૫ ગણવામાં આવે છે, પરન્તુ તેમનો ઇતિહાસ જોતાં તે છઠ્ઠી વિભક્તિનાં

હપ નથી, પંથુ સમ્બન્ધી વિશેષણ જણાય છે. સંસ્કૃતમાં સમ્બન્ધી વિશેષણ જનાવવાને ईय પ્રસય લગાડવામાં આવે છે, જેમકે—મદીય, ત્વદીય, અસ્મદીય, યુષ્મદીય, પરકીય, રાજકીય, ભાવદીય, પાર્વતીય, ઇત્યાદિ. એવાં વિશેષણ જનાવવાને પ્રાકૃતમાં ફેરના ઉપયોગ થાય છે, અને સંસ્કૃત ईयની પેઠે તેની પછી જાતિ વિભક્તિના પ્રત્યય જોડવામાં આવે છે. વળી ફેરની પહેલાં આવનાર શબ્દ કટલીક વખત વગર વિભક્તિએ એમને એમ જ વપરાય છે, અને કટલીક વખત છૂટી વિભક્તિમાં આવે છે. જેમકે—

- સં. અસ્મદ્ = પ્રા. અમ્હ;
 સં. યુષ્મદ્ = પ્રા. તુમ્હ;
 સં. અસ્મદીય = પ્રા. અમ્હકેર,
 સં. યુષ્મદીય = પ્રા. તુમ્હકેર,
 સં. આત્મીય = પ્રા. અત્તકેર ઇત્યાદિ.

સં. અસ્મદ્ અને યુષ્મદ્ ના અન્ત્ય વ્યંજન દ્ નો ભોધ થાય છે, સ્મ અને ય્મ ના સ્-પ્ નો મ્ જાતે છે, હ્ તથા મ્ ની જગ્યા આદિ જાદલ થાય છે, અને હેમચન્દ્રના એક રૂઝ સુજળ યુષ્મદ્ ના ય્ નો વ્ થાય છે. આ રીતે અસ્મદ્ અને યુષ્મદ્ નું પ્રાકૃતમાં અમ્હ અને તુમ્હ થઈ પછી તેમને ફેર લાગે છે, એટલે અમ્હકેર અને તુમ્હકેર વિશેષણો બને છે. અમ્હકેર અને તુમ્હકેર ને ત્રીજી જાતિ પ્રથમા વિભક્તિ એક વચનનો ઓ પ્રસય લાગે છે, ત્યારે અમ્હકેરો અને તુમ્હકેરો થાય છે. બીજી જાતિ વિભક્તિઓના પ્રત્યયો પણ એ જ રીતે લાગે છે.

ઉપર-સ્થ તેમ કાઈ વખત ફેર મટેલાંનો શબ્દ છૂટી વિભક્તિમાં આવે છે, જેમકે—

પ્રા. અજ્ઞસ્સ કૈરઓ મંઘિઅ=સં. આર્યસ્ય કૈરકઃ (સમ્વન્ધી) ભૂત્વા=ચ. આર્યતો સમ્બન્ધી થઈને.

આ સ્થળે કૈર (અર્થ રહિત કૈ ઉમેરાઈને કૈરક અથવા અન્ય ક્ત્રને લોપે કૈરઅ) લાગતા પહેલાં આર્ય (પ્રા. અજ્ઞ) છઠ્ઠી વિભક્તિમાં આવે છે. છઠ્ઠી એક વચનના સંસ્કૃત સ્વ પ્રસય ઉપરથી પ્રાકૃતમાં રસ પ્રત્યય થાય છે.

પ્રાકૃતમાંથી આવેલી અપભ્રંશ ભાષામાં પ્રાકૃતના જેવો વહિવટ છે.

ઐટલે સમ્બન્ધી વિશેષણ બનાવવાને કૈર અને તળ તો ઉપયોગ થઈ પ્રાકૃતની માફક તેમની પછી વિભક્તિ વચનના પ્રત્યય આવે છે, અને તેમની પહેલાંનો શબ્દ એમને એમ આવે છે અથવા છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રત્યય લે છે; જેમકે—

અપભ્રંશ તુમ્હરં કૈરઅં ધણુ=સં. યુષ્માકં સમ્વન્ધિનં (યુષ્મદીયં) ધનં=ચ. તમ્હારા સમ્બન્ધી અથવા તમ્હારું ધન, અપભ્રંશ અમ્હરં તણા=સં. અસ્માકં સમ્વન્ધિનઃ (અસ્મદીયાઃ) = ચ. અમ્હારા સમ્બન્ધી,

અપભ્રંશ રુમુ કુલુ તુહ તણઅં=સં. રુદં કુલં તવ સમ્વન્ધિનં (ત્વદીયં) = આ ત્હારું કુળ.

આ દાખલાઓમાં અમ્હરં અને તુમ્હરં એ પહેલા અને બીજા પુરુષ બહુ વચનની છઠ્ઠી વિ. નાં રૂપ છે; અને તે અમ્હ અને તુમ્હ ને છઠ્ઠીનો હ પ્રત્યય લાગીને બન્યાં છે. કોઈ સ્થળે અમ્હરં રૂપ પણ જોવામાં આવે છે. તુરંમાં બીજા પુરુષ એક વચનના તુ ને છઠ્ઠી વિ. નો હ પ્રસય લાગ્યો છે. વિક્રમેર્વશી વગેરે ગ્રંથોના પ્રાકૃતમાં પણ તુહ (=સં. તવ) શબ્દ જોવામાં આવે છે, ઐટલે સં. સ્વમાંથી હ પ્રસય* પ્રાકૃત કાળથી ઉત્પન્ન થયો જણાય છે. આ રીતે

* પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ છઠ્ઠી વિભક્તિના હ પ્રત્યયનો સંવત્ ૧૫૧૨ માં લખાયેલા કદાનપટે મેળન્ધની પ્રાચીન ગુજરાતીમાં પણ

ઉપરનાં દૃષાન્તોમાં સર્વનામની છઠી વિભક્તિ યદને પછી તેને કૌર અને તળ પ્રત્યય લાગે છે.

અપભ્રંશમાં કટલેક પ્રસંગે કૌર હુંકારીને આર પછી બને છે, અને તે કૌરની ગાદક શબ્દના મૂળ રૂપને અથવા છઠી વિભક્તિના રૂપને લાગે છે, જેમકે—

સં. અસ્મદીય = અપભ્રંશ અમ્હાર,

સં. યુષ્મદીય = „ તુમ્હાર,

સં. મદીય = „ મહાર,

સં. ત્વદીય = „ તુહાર.

ઉપર આપણે જોયું કે સં. અસ્મદ્ અને યુષ્મદ્ તું પ્રાકૃતમાં અમ્હ અને તુમ્હ બને છે. આ મૂળ શબ્દોને અપભ્રંશને આર. પ્રત્યય લાગવાથી અમ્હાર અને તુમ્હાર એવાં સમ્બન્ધી વિશેષણ બને છે.

વળી આપણે ઉપર જોયું કે અપભ્રંશમાં બીજા પુરુષ એક વચનના તું ને છઠીને હ પ્રત્યય લાગીને તુહ એવું છઠી એક વચનનું રૂપ બને છે. તે જ મુજબ પહેલા પુરુષના મ ને હ પ્રત્યય લાગીને છઠી વિ. એક વચનનું મહ રૂપ થાય છે.

આ રીતે થયેલાં છઠી વિભક્તિનાં મહ અને તુહ રૂપોને આર પ્રત્યય લાગીને અપભ્રંશમાં મહાર અને તુહાર એવાં સમ્બન્ધી વિશેષણ થાય છે.

કોઈ કોઈ વાર ઉપયોગ થયેલાં જોવામાં આવે છે, જેમકે—

કાન્હતળઈ સંપતિ ઇસી । જિસી ઇંદ્રહ ધરિ રિદ્ધિ

(= જેવી ઇન્દ્રના ધરમાં રિદ્ધિ એવી કહાનગદેની સમ્પતિ),

ધન ધન માતા તૂહ તળી

(= તારી માતાને ધન્ય ધન્ય),

મોદિમ ધરિ ચાહૂયાળહ તળી

(= મોદાશને ધેર મોદાઈ); ઇત્યાદિ.

અમ્હાર, તુમ્હાર, મહાર, અને તુહાર વિશેષણોને નર જાતિ પહેલી વિભક્તિ એકવચનનો ઓ પ્રત્યય લાગે છે ત્યારે અમ્હારો, તુમ્હારો, મહારો, અને તુહારો રૂપ થાય છે, અને તે જ રીતે બીજી વિભક્તિઓ અને જાતિઓના પ્રત્યયો પણ લાગે છે. અપભ્રંશ અમ્હારો, તુમ્હારો, મહારો, તુહારો ઉપરથી ગુજરાતીમાં અમ્હારો, તમ્હારો, મ્હારો, ત્હારો ઉત્પન્ન થાય છે. મ્હારો અને ત્હારો માં મ અને ત પહેલા તથા બીજા પુરુષ એકવચનનાં સર્વનામ છે, હ પ્રાકૃતનો છઠ્ઠી વિ. નો પ્રત્યય છે, આર એ અપભ્રંશનો સમ્બન્ધી વિશેષણ બનાવનાર પ્રત્યય છે, અને એા નરજાતિએ પહેલી વિભક્તિ એક વચનનો પ્રત્યય છે. અમ્હારો અને તમ્હારોમાં અમ્હ અને તમ્હ એ પહેલા અને બીજા પુરુષ બહુ વચનનાં સર્વનામ છે, આર સમ્બન્ધી વિશેષણ કરનાર પ્રત્યય છે, અને એા નર જાતિ પ્રથમા એક વચનનો પ્રત્યય છે. એટલે ગુજરાતી મ્હારો, ત્હારો, અમ્હારો, તમ્હારો, એ છઠ્ઠી વિભક્તિનાં રૂપો નથી, પણ સમ્બન્ધી વિશેષણનાં નર જાતિ પ્રથમા વિભક્તિ એક વચનનાં રૂપ છે. સમ્બન્ધી વિશેષણ હોવાથી તેઓ છઠ્ઠી વિભક્તિની પેઠે સમ્બન્ધ બતાવે છે, પરન્તુ તેમનું સ્વરૂપ વિશેષણનું છે, અને તેમના બધા ફેરફાર પણ વિશેષણ જેવા જ થાય છે. આ વાત વધારેમ્પટ થવાને વિકારી વિશેષણ રાતો અને મ્હારોનો મુકાબલો કરીએ. અત્રે કહેવું જોઈએ કે રાતોને અન્તે એા છે તે મ્હારો ની પેઠે નર જાતિ પ્રથમા વિ. એક વચનનો પ્રત્યય છે—સં. રક્ત, પ્રા. રક્ત, પ્રા. નર જાતિ પ્રથમા એક વચન રક્તો, ગુ. રાતો. હવે મુકાબલો ચલાવીએ.

નર જાતિ	પ્રથમા	વિ.	એક વચન	—	રાતો ઘોડો, મ્હારો ઘોડો,
નારી	”	”	”	—	રાતી ઘોડી, મ્હારી ઘોડી,
નાન્યતર,	”	”	”	—	રાહું-ઘોડું, મ્હારું ઘોડું,
નર જાતિ	પ્રથમા	બહુ	વચન	—	રાતા ઘોડા, મ્હારા ઘોડા,
નારિ	”	”	”	—	રાતી ઘોડીઓ, મ્હારી ઘોડીઓ,

નાન્યતર જાતિ મુખમાં બહુ વચન—રાતાં ઘોડાં, મહારાં ઘોડાં,

નર અને નાન્યતર જાતિ ત્રીજી એક વચન— $\left\{ \begin{array}{l} \text{રાતાં ઘોડાંએ, મહારા} \\ \text{ઘોડાંએ,} \\ \text{રાતે ઘોડે, મહારે ઘોડે,} \end{array} \right.$

નર અને નાન્યતર જાતિ પાંચમી એક વચન—રાતાં ઘોડાથી, મહારા ઘોડાથી, વગેરે.

આથી નક્કી થાય છે, કે મહારો, તહારો, અમહારો, તમહારો, એ શબ્દોનું સ્વરૂપ, ઇતિહાસ, અને ઉપયોગ જોતાં તે સમ્બન્ધી વિશેષણ છે; તેમને છઠ્ઠી વિભક્તિનાં રૂપ કહેવાં એ શૂલ બરેલું છે.

કેટલાક લોકો આ શબ્દોના હું ને દૂર કરી મારો, તારો, અમારો, તમારો, એમ લખે છે એ પણ શૂલ છે. હું મૂળ શબ્દનો ભાગ છે. મહારો અને તહારોનો હું મૂળની છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રત્યય છે; અમહારો અને તમહારો નો હું અસ્મદ્ અને યુષ્મદ્ ના સ્-પ્ ભાંધા હત્વર્થ થયો છે. વળી ગુજરાતી ઉચ્ચારમાં હું ચોખ્ખો બોલાય છે, અપભ્રંશ તુહારો ના ત્ અને દ્ પૂરે પૂરા ગળી જઈને મારવાડી ભાષામાં ચારો શબ્દ બન્યો છે, એ પણ હું નો પ્રભાવ જતાવે છે. એટલે ગુજરાતીમાંથી હું ને હાંકી કાઢવો એ અશક્ય છે, ઉચ્ચાર અને વ્યુત્પત્તિની વિરુદ્ધ છે, અને તે કારણથી પસન્દ કરવા જેવું નથી. કોઈપણ શબ્દની જોડણી નક્કી કરતાં તેનાં ઉચ્ચાર પર પ્રથમ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને ઉચ્ચાર એક કરતાં વધારે રીતે થતો હોય ત્યારે વ્યુત્પત્તિ કયા ઉચ્ચારને ટેકાં આપે છે તે જોવું જોઈએ. જ્યાં ઉચ્ચાર અને વ્યુત્પત્તિ ચોખ્ખી રીતે મળતાં હોય ત્યાં તો કોઈ રીતની તકરાર હોવી જ ન જોઈએ.

(અપૂર્ણ).

એબિસિનિયા.

એબિસિનિયા અંધવાં ધરિયોપિયાની જૂની સહેનસાહતમાં રાષ્ટ્રએ, અમ્બર, અને શોઆનાં રાજ્યોનો, તેમ જ બીજા નજીકના પ્રદેશોનો સમાસ થાય છે. એબિસિનિયા એ શબ્દનો “મિશ્ર” એવો અર્થ થાય છે. લાંબા સેક હેમાઇટ અને સેમાઇટ પ્રજાઓના મિશ્રણથી બન્યા છે, અને તેમ-

નામાં નીચે (હળશી) સોદી પણ પુષ્કળ મળેલું છે. તેઓ ધર્મે આર્થિકનિયન પન્થના ખ્રિસ્તી છે, અને તેમના મુખ્ય ધર્મગુરુને કોન્સ્ટાન્ટિનોપલને ધર્માધ્યક્ષ નીમે છે. મકોમાં આશરે ૧૨,૦૦૦ સાધુઓ છે. કેળવણી ધણી ખરી પાદરીઓને જ આપવામાં આવે છે, અને તેઓ યોગ્ય છોકરાંને વ્યાકરણ, ગાયન, કવિતા, અને બાઇબલ શિખવે છે. આ કેળવણી મફત અપાય છે. સને ૧૮૬૮ ના એભિસિનિયાના વિગ્રહમાં છંદ્રેન્નેએ યિયોડોર બાદશાહને હરાવ્યો, અને તે મુઓ ત્યાર પછી સને ૧૮૭૨ માં દ્વાધ્યેનો રાજ કાસાર્ધ બેદાનીસ ખીન્ને એવું નામ ધારણ કરી ઇયિયોપિયાનો બાદશાહ થયો. બેદાનીસ બાદશાહ સને ૧૮૮૯ માં મુખ્ય પછી શેઆનો રાજ મેનેલિક ખીન્ને આ નામ ધારી. અને ૬૭ તે હયાત છે. યુરોપના મધ્ય કાળની મેટે એભિસિનિ નવું નામ બન્ધારણ દ્વૂડક પદ્ધતિએ આસે છે. બાદશાહના કુલ બખ્તાર ઉપર રિવાજ અને જૂના કાયદાઓથી અંદુશ મૂકાયો છે. મોવીસ દ્વૂડક ઉમરાવો છે તે રાજ્ય સત્તા ભોગવે છે, પણ પરગણાઓના કરો માટે તેઓ બાદશાહને જવાબદાર છે. કરો ઘણું કરી નાણાંમાં નહિ, પણ વસ્તુઓને રૂપે બરવામાં આવે છે. જમીનનો બહુ થોડો ભાગ ખેડાણમાં આવેલો છે, સોકોનો મુખ્ય ઉદ્યોગ દોર, ઘેટાં, અને બકરાં પાળવાનો હોવાથી ધણી જમીન દોર ચારવા માટે રોકાઈ છે. ધણાં પરગણાંમાં જંગલી, ગળી, જૂન, કપાસ, રોરડી, ખારેક, અને દ્રાક્ષ ઠીક થાય છે, પણ કાઈ ઠેકાણે તેમનું બહુ ખેડાણ કરવામાં આવતું નથી. જંગલોમાં બહુ કિમતી ઝાડો બોવામાં આવે છે. મુખ્યે કરીને ચામડાં, હાથી દાંત, માખણ, ગુન્દરો, અને ખમ્બરો મેસોવાને બન્દરે થઈ પરદેશ ચલાવવામાં આવે છે. હાથ કારીગરી ખાતે ૩ અને બીનનાં બાંડાં કપડાં, ચામડું, માટીનાં વાસણો, અને દાંડક સોખંડ, વગેરે ધાતુઓની વસ્તુઓ બનાવવામાં આવે છે. સને ૧૮૮૯માં છટાલિયન સોકોએ બહેર ક્યું હતું કે એભિસિનિયા આગદાર રક્ષણ નીચે છે. પરન્તુ ૧૮૯૬ માં છટલી અને એભિસિનિયા વચ્ચે સદાઈ થઈ તેમાં છટાલિયનોની પૂર્ણ હાર થઈ, અને તેમણે એભિસિનિયા પર હપરીપણું મેળવવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

પટા વાળી જાત હિન્દુસ્તાનમાં વસે છે. આફ્રિકન ઝરખના ઉપલા જડાની પાછલી દાદો રહેજ ન્હાની, નીચલા જડાની પાછલી દાદો છેક દૂંકી, અને ગરદન યાજ વગરની હોય છે. ઝરખના ઉપલા જડામાં દરેક તરફ આગલા દાંત ૬, રાક્ષી દાંત ૧, આગલી દાદો ૪, અને પાછલી દાદ ૧ મળી કુલ ૧૨ એટલે ઉપલા આખા જડામાં ૨૪ દાંત છે. તેના નીચલા જડામાં દરેક તરફ આગલા દાંત ૬, રાક્ષી દાંત ૧, આગલી દાદ ૩, અને પાછલી દાદ ૧ મળી કુલ ૧૧ એટલે આખા નીચલા જડામાં કુલ ૨૨ દાંત હોય છે. આગલા દાંતમાંના વચલા દાંત ધણા લાંબા તેમજ રાક્ષી દાંત અને આગલી દાદો પણ લાંબી હોય છે.

કદ—ચટાપટા વાળા તરસના શરીરની માથા સાથે લમ્બાઈ સાઝાતણ કુટ અને પૂંછડીની લમ્બાઈ દોઢ કુટ છે, તેની પૂંછડીપર લાંબા વાળ જોગે છે. તેની ગરદન અને પીઠપર પણ વાળ લાંબા હોય છે. તેથી તેને યાજ હોય તેવું દેખાય છે, આગલા પગ કરતાં પાછલા દૂંકા અને ધણા પાંદા વળી ગયેલા છે. તેથી ઝરખ બ્યારે આવે છે ત્યારે તેના પાછલા પગ જાણે ધસડાતા હોય તેમ લાગે છે; તેમ છતાં પણ તે ઝડપથી દોડી શકે છે. તેના આગલા પગના કરતાં પાછલા પગનો પંઝો દૂંકો છે. ગદાં પ્રાણીઓ કરતાં ઝરખ ધણું જ બદશિકલ દેખાય છે. તેના શરીરનો રંગ ઝાંખો ભૂરો છે; તેમાં બદામી અગર કાળા સાંકડા ચટાપટા પડેલા હોય છે.

વસ્તી—હિન્દુસ્તાનના ધણા ખરા જાગોમાં, ખુદા પહાડી ભાગોમાં તેની વસ્તી વધારે માલૂમ પડે છે. ધાડાં જંગલોમાં તે ભાગ્યે જ રહે છે. મધ્ય પ્રાન્તો અને વાયવ્ય પ્રાન્તોમાં તેમ જ ગુજરાતમાં પણ તેની વસ્તી ઘણી છે. એશિયા ખંડના નેકલ ખૂણાના ભાગોમાં તથા લાંબી દ્વીપમાં છેક ઉત્તર આફ્રિકા ખંડમાં પણ તેની વસ્તી છે. બંગાળી ઉપસાગરથી પૂર્વ તરફ અને સિંધોનમાં તેની વસ્તી જણાતી નથી.

(અપૂર્ણ).

જગતની મિત્ર મિત્ર ભાષાઓ.

(લખનાર ગ. ગો. ગંવે.)

(આશુ પૃષ્ઠ ૧૨૧ થી.)

(૪) આફ્રિકાની ભાષાઓ.

ઇજિપ્ત—આ દેશમાં ધર્મ સમ્બન્ધી વિશેષ માહિતી છે. ઇજિપ્તની પ્રાચીન ભાષાનો આર્ય ભાષા અને સેમિટિક ભાષા સાથે કેટલોક સમ્બન્ધ છે. કે કેમ એ વિષે વિદ્વાનો એક નિશ્ચય ઉપર આવ્યા નથી. ઇજિપ્તની ભાષાનું વ્યાકરણ સેમિટિક વ્યાકરણ સાથે કેટલોક અંશે મળતું આવે છે, તથા તેમાંના કેટલાક ધાતુઓ આર્ય ભાષામાંના ઇતર ધાતુઓ સાથે વિલક્ષણ રીતે મળતા આવે છે. કેટલાક શોધકો તો કહે છે કે, “આર્ય તથા સેમિટિક એ બન્ને ભાષાઓ પૂર્વે એક હતી તે જુદી પડ્યા પૂર્વે તેનું જે રૂપ હતું તે ઇજિપ્તની પ્રાચીન ભાષામાં છે.”

ઉત્તર આફ્રિકાની ખીણ ભાષાઓનું વર્ગીકરણ હજી સુધી થયું નથી. પ્રાચીન કાળમાં કાર્થેજ અને ઉત્તર આફ્રિકામાંના ફિનિશિયન લોકોની ખીણ વસાહતોની ભાષા સેમિટિક હતી. લુગિટિક, બર્બર, અને આ-ગિસીનિયાની મૂળ ભાષાઓનો વિશેષ શોધ થયો હજી બાકી છે.

આફ્રિકાની ઇતર ભાષાઓ પૈકી જે ભાષાઓવડે ધર્મ, ગાથા, વગેરેના અધ્યયનને ઉપયોગી મદદ મળી શકે એવી ભાષાઓ નીચે મુજબ છે:—

૧. દક્ષિણ આફ્રિકામાંના હાટેન્ટાટ અને છુસમન લોકો મૂળે એક જ વર્ગના છે. હાલમાં તેમની ભાષા અને ધર્મ મિત્ર થયાં છે.

૨. બાન્ડુ અથવા કાફર લોકો પૂર્વ દિનારા ઉપર વિષુવત્તની ઉત્તરે ધણાક આફ્રિકાથી તે દક્ષિણમાંના હાટેન્ટાટ દેશસુધી પ્રસરેલા છે. તેમ જ સેચો-પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી ધણા પ્રસરેલા છે. તેમની ભાષામાં ગતિભેદ કે લિંગ ભેદ નથી.

૩. નીચેના નામના લોકો પશ્ચિમ દિનારાથી તે અન્દરના ભાગ સુધી પ્રસરેલા છે. વિશિષ્ટ પદાર્થ પૂજા આ લોકોમાં પ્રથમ જણાઈ આવી.

લેપ્સિયસ નામના વિદ્વાને આફ્રિકાની ભાષાઓના ત્રણ વર્ગ પાડેલા છે. તે આ પ્રમાણે:— (૧) દક્ષિણ તરફની એટલે વિપુલવટ્તની દક્ષિણે આવેલી જાન્ડુ ભાષાઓ. (૨) વિપુલવટ્તની ઉત્તરથી તે સહરાના રણ સુધીની ભાષાઓ. (૩) હૅમિટ્રિક, જેમાં હાલમાં હુમ્મ થયેલી ઈજિપ્ત અને કાપ્ટિક ભાષાઓ તથા લિબિયન ભાષાઓ આવી શકે છે. હાટેન્ટાટ અને બુશમન લોકોની ભાષાઓ આ જ વર્ગમાં આવી શકે છે. આ વર્ગની ભાષાઓ મૂળે આફ્રિકાની નહેાતી, માત્ર દક્ષિણ વિભાગની જાન્ડુ કુળની ભાષાઓ મૂળની આફ્રિકાની છે. ઉત્તર ભાગની ભાષાઓ જાન્ડુ ભાષાનું હૅમિટ્રિક અને સેમિટ્રિક ભાષાઓ સાથે મિશ્રણ થઈ જતેલી છે.

આફ્રિકાની ભાષાઓનો શોધ અને વર્ગીકરણ હજી જોઈએ તેવાં થયાં નથી; તથાપિ પહેલાં કરતાં હાલમાં વિશેષ શોધો થયા છે.

(૫) અમેરિકાની ભાષાઓ.

અમેરિકાની ભાષાના ચાર પ્રકાર છે:

૧—ગ્રેડ ઇન્ડિયન અથવા ઉત્તર તરફના લોકોમાં ભાષાની પેશ શાખાઓ ધણી છે.

૨—મેક્સિકો-ઉત્તર તરફથી ટેક્સાસ અને આઝટેક નામના લોકોએ એક પછી એક આવી મેક્સિકોમાં વસાહત કરી, અને ભાષા તથા ધર્મમાં સુધારો વધારો કર્યો એમ કહેવાય છે. સ્પેન દેશના લોકોએ મેક્સિકો છૂટી લઈ તેની ધૂળધણી કરી તે વખતે ત્યાં ભાષાની અને ધર્મની ધણી ઉત્પત્તિ થઈ હતી, તથા કેટલાક ત્યાં તત્વશાની પણ હતા.

૩—મધ્ય અમેરિકા-અહિં પણ પ્રાચીન કાળમાં ધર્મની ધણી.

અધારણા યદ્દિહતી. કિયચે બાપાનું એક પ્રાચીન પુસ્તક દાંલમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. તે કેટલાક વિદ્વાનોના મત પ્રમાણે જગતના સધના પવિત્ર ગ્રંથોની જોડમાં આવી શકે તેવું છે, તથા તે પુસ્તક ઉપરથી ભાષા લોકોની ગાથાની રચિતિ પદ્ધતિમાં સૈદ્ધમાં કેવી હતી તે સ્પષ્ટ સમજાય છે.

૪. પૈર અથવા ઇંકાં લોકોનું રોજન્ય-આદિના વતનીઓ સૂર્ય મંત્ર છે. ત્યાંના રોજનઓ સૂર્યવંશી છે એમ મનાય છે. આ લોકોનો ધર્મ સારી રચિતિએ આવેલો છે. ઇશ જાતના એક મનુષ્યનો મત પ્રસિદ્ધ થયો છે તે કહે છે કે, 'હમારો પિતા જે સૂર્ય તે સ્વતન્ત્ર નથી. તેને પોતાનું કર્તવ્ય નિયમિત રીતે કરવું પડે છે, તે આજે તેથી પણ શ્રેષ્ઠ હોવા જોઈએ છે.'"

૫. એ સિવાય ઉત્તર તરફ એકિસમો અને ત્રીનસાન્ડના લોકો, દક્ષિણ અમેરિકાના ઉત્તર વિભાગમાં આવેલા કારિબ્બી લોકો, બ્રાઝિલ દેશના ગ્રીજ વતનીઓ, તથા દક્ષિણ તરફના પાટાગોનિયા અને ટેરા રોસ પ્રાંતોમાં લોકોની ભાષાઓ વિશે થોડી થોડી માહિતી મળી આવી છે.

અમેરિકાના લોકો એશિયા અથવા યુરોપ ખંડમાંથી આવી વસેલા છે. તે હાલુદી, ફિનિશિયન, ચીની, અથવા કેટલે લોકોના વંશજો છે એમ કેટલાક શોધકો સિદ્ધ કરે છે. પરંતુ પ્રાચીન કાળમાં ઉત્તર તરફના જોડોમાંથી કે પૂર્વ પશ્ચિમ સમુદ્રમાંથી અમેરિકામાં જવું અશક્ય જેવું નહતું.

ગુ. મેલ. ટ્રે. કોલેજની પરીક્ષાના પ્રશ્નો, ૧૮૯૭.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૨૬ થી.)

માપકરણ.

પહેલું વર્ષ.

૧. એક ઓરડો ૩૨ ફુટ ૬ ઇંચ લાંબો, ૨૭ ફુટ ૬ ઇંચ પહોળો,

અને ૧૬ ફુટ ડિગ્રી છે, તેને બોંય નળીએ ચેતરેછ પાથરવાનું તથા બી-
તોએ કાગળ ચોડવાનું શું ખર્ચ થશે? જે વાર પનાની ચેતરેછની કિંમત
દર વારે ૪ સિલિંગ અને ૪૬ પેન્સ પડે છે, તથા ૨ ફુટ પહોળાઈનાએ
વાર કાગળની કિંમત ૧૦૬ પેન્સ બેસે છે.

૨. એક અનુક્રાણ આકૃતિના ખેતરની એક કુલ્લરેપાની લમ્બાઈ ૨૨૦
યાર્ડ છે, અને તે કુલ્લરેપા પર સામ સામેના ખૂણાથી દોરેલા લમ્બાઈને
સર્વાંગો ૨૫૦ યાર્ડ છે. બે એક જગદળીને માટે ૧૬ ચોરસ
યાર્ડ જગા લેઈએ તો એ ખેતરમાં એવાં કેટલાં જમદળીનાં કા-
રોપી શકાશે ?

૩. એક કાટખૂણ આકૃતિ જમીનના કદમાંની બાન્ધૂઓ અનુક્રમે ૭૧
ફુટ ને ૪૬૦ તથા ૬૫ ફુટ ને ૭૬૦ છે, તે જમીનમાંથી ચારે બાન્ધૂએ
ફરતો ૧૬ યાર્ડ પહોળાઈનો રસ્તો શખ્યો છે તે (૧) રસ્તાનું ક્ષેત્રફળ
કેટલું, (૨) રસ્તો જતાં બાકીની જમીનનું ક્ષેત્રફળ કેટલું, અને (૩) રસ્તો
ખનાવવાનું ખર્ચ બે દર ચોરસ યાર્ડ ૧ સિલિંગ ને ૬ પેન્સ પડે તો તેનું
કુલ ખર્ચ કેટલું ?

૪. એક ખેતરની બે સમાન્તર બાન્ધૂઓ અનુક્રમે ૨૬૪ ઇન્ચિટ અને
૧૭૪ ઇન્ચિટ છે, અને તેઓની વચ્ચેનું લમ્બા અન્તર ૭૦ ઇન્ચિટ છે,
તો તેના ક્ષેત્રફળની ગણતરના એક જોગ ખેતરનો વ્યાસ કેટલો ?

૫. એક ચંદ્રના પાપાનો વ્યાસ ૧૪ ફુટ, અને તેની નિર્દિષ્ટ બાન્ધૂ
૨૭ ફુટ છે, તો તેની ગણતરના પૃથ્વળવાળો એક નળાકાર કે જેની ઉંચાઈ
૩૬ ફુટ છે તેના પાપાનો વ્યાસ કેટલો ?

બીજું વર્ષ.

૧. એક જન્ધ કહેલા વાસણની જદારની બાન્ધૂની લમ્બાઈ ૮ ઇન્ચિટ
ને ૨ તમ્મ, પહોળાઈ ૭ ઇન્ચિટ ને ૫ તમ્મ તથા ઉંચાઈ ૪ ઇન્ચિટ ને
૩ તમ્મ છે તો તેનું જદારનું પૃથ્વળ કેટલું ? અને તે વાસણની જદારની બાન્ધૂની

બાબુએ એક તમ્બુ હાથે તો તેની અન્દરની બાબુઓનું ગૃહરૂઝ કેટલું ?

૨. એક કાટખૂણુ ચોખૂણુ જમીનનો કદો ૯-એકર, ૧ રૂડ અને ૧૬૬ પોલનો છે. તેની લમ્બાઈ, પહોળાઈની તથા ગણાઈની બરાબર છે, તો (૧) તેને ફરતું અન્તર કેટલું તથા (૨) તેના એક ખૂણાથી સામેના ખૂણા સુધીનું અન્તર કેટલું ?

૩. એક ૧૦ એકર જમીનનું ચોરસ ખેતર ક્રિકેટ રમવાને માટે રાખેલું છે. તે જમીનનો કેવામ તમાસગીરોને માટે જુદો કાઢવામાં આવ્યો છે, અને તે, ક્રિકેટ રમવાની બાકી રહેલી જમીનની આસપાસ, એક સરખી પહોળાઈનો છે, તો ક્રિકેટ રમવાને રાખેલી જમીનની એક બાબુની લમ્બાઈ કેટલી ?

૪. એક ઉધાડી ધન આકૃતિની પેટીની અન્દરનું ધનરૂઝ ૧૦૦ ધન ક્યુબિક અને ૪૬૯-૫૪૭. ધન તમ્બુ છે, તો દર ચોરસ ક્યુબિક ૧૮ આના ને ૯ પાર્ષ પ્રમાણે અન્દરની બાબુઓને રંગવાનું શું ખર્ચ થશે ?

૫. દર ૧૦૦ ચોરસ ઇન્ચે ૨ આના ને ૧ પાર્ષ પ્રમાણે એક ગોળાની બહારની સપાટી ઉપર રંગ ચડાવવાનું ખર્ચ ૪ રૂપિયા, ૩ આના, ને ૧ પાર્ષ થાય છે તો તે ગોળાનું ધનરૂઝ કેટલું ?

ત્રીજું વર્ષ.

૧. એક ચોરસની લમ્બાઈ તેની પહોળાઈથી ત્રણ ગણી છે તેમાં એ-તદંત્ર જડાવવાનું ખર્ચ દર ચોરસ ગજે ૧ રૂપિયા ને ૮ આના પ્રમાણે ૧૨૪ રૂપિયા ને ૬ પાર્ષ થાય છે તથા જાતિનો રંગાવવાનું ખર્ચ દર ચોરસ ગજે ચાર આના પ્રમાણે ૬૪ રૂપિયા થાય છે તો તે ચોરસની લમ્બાઈ, પહોળાઈ તથા ઉચાઈ કેટલી ?

૨. એક ચોરસ વડામાં ૪૪ ચાર ચોરસ એક ચોમાન છે, અને તે ચોમાનને ફરતે એક સરખી પહોળાઈનો રસ્તો છે. તે ચોમાન અને રસ્તાનું કુલરૂઝ ૧૬ અને ૯ ના પ્રમાણમાં છે, તો રસ્તાની પહોળાઈ કેટલી ?

૩. એક ઘોડો ૨૦૦ ફૂટ લાંબો અને ૧૬ ફૂટ પહોળો છે, તેને

દાખલ થવાની અરજી સાથે ઉપર પ્રમાણે શ્રી. બર્મા બાદ. ૧લા. રજ. અને ૩મી. વર્ગના મેમ્બરોને, દરમાસે. રૂ. ૧-૦-૦. રૂ. ૧-૪-૦ અને રૂ. ૧-૮-૦ અનુક્રમે વર્ગ પ્રમાણે શ્રી. બરવી પડશે. ઉપર વધવા સાથે, માસીક લવાજમ વધતું નથી. વીશ વરસે જીવતાં જોનસ મળશે. પ્રોસેક્યુટર તથા અરજીના ફારમ માટે નામે સહી કરનારને એક આનાની ટીકીટ સાથે લખી જાણવું. સમ. એજેન્ટો જોઈએ છે કે જેને સાઈ કમીશન આપવામાં આવશે. એન. પી. શેકના. એન્ડ કંપની એજેન્ટસ. અમદાવાદ.

સરળ દેશીનામાની પ્રવૃત્તિ, આવૃત્તિ દર્શાવી. કિ. ૪ આના. મુખ્યર્થ. ઇલાકાના કળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર. સા. ખ. ના ઈ નં. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૧૪ના દરમિયાન મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગૂજરાતી બાળ વ્યાકરણ' આવૃત્તિ. ખીજી કિ. ૪ આના. પોરટેજ બનેલું માફ. દર્શાવન. ૫-૧૯-૧૫-૨૦ નંબરી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વે. પે. અર્થ મંગાવનારને શિર છે. પ્રેમચંદ કુરમચંદ, શાહ. સમર. એ. ઈ. શાહિલરાઈ સુરવારી. લાવનગર.

સોનેરીતક-કિમતી ભેટ !

મહાજન-મંડળ.

“મહાજન મંડળ” નામે અપૂર્વ ગ્રંથ હાલમાં મારા તરફથી છપાઈને બહાર પડ્યો છે. જેની અંદર ભારતવર્ષના પ્રાચીન તથા અંતર્ગત સમગ્ર ૪૦૦ મહાત્માઓનો જેવા કે-નૃપતિઓ, પ્રધાનો, મહાધર્મીઓ, મહા પંડિતો, ધર્મપ્રવચકો, મહાકવિઓ, મોટા બડો, વૈદ્યો, સંગીતજ્ઞાનીઓ, પદ્યકારી જનો, નામાંકિત પુરુષો અને સાક્ષરો, મહા સતીઓ, વીરમનાઓ, વિદુષી બાઈઓ અથવા પંડિતાઓ, અને વિદેશી ધર્મપ્રવચકો, ઇલાહનાં જીવનચરિત્ર બહુ વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યા છે. એ ગ્રંથ રાષ્ટ્ર આઠપેજ ૧૫૦૦ પૃષ્ઠનો છે. અને તેનાં પૂર્ણ ધંધાંજલ શોભિતાં સોનેરી નામવાળાં ખાસ વિલાપતમાં તૈયાર કરાવી મંગાવેલાં છે, આ ગ્રંથની તમામ એટલે (૧૫૦) હતી તે મુજબ વાળા ૬. વગનજી પરમાનેદ સાથે વાળાં સામટી વેચાણ આપી છે. માટે એ વિષેના જોરોરો તેમના તરફ મુજામમાં કાલકાંટી રાડ એવે સરનામે મોકલવાં. કિમત સર્વેને માટે રૂ. ૩. જા પોરટેજ ગણત. આ ગ્રંથ વિદ્વાન અને પ્રજાપ્રિય-શ્રીમંત મહાજન શ્રી શિયાજીરાય ગાયકવાડ સેનાંખાસ એલ સમશેરબહાદુરને તેમની ખાસ પરવાનગીથી અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ તેના અમ-બાએ એ નામદારશ્રીની સુંદર છબી મુકાબમાં આવી છે. મુજબ વાળામાં આવે મોટા અને ઉત્તમ ગ્રંથ આ પ્રયોજન છે, એવો ધન્ય વિદ્વાનોની અભિપ્રાય છે. ધન્ય પ્રેમ યોજાઈ વખતમાં ખર્ચી ગઈ છે. એજ તેની મહત્તાની પ્રતીતિ છે. હવે બુદ્ધ પ્રેમો રહી છે, માટે સરર મંગાવી દે. ને “વંદેત્તે તે પદ્મો.” આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તથા અનુક્રમિકાનું ચોપાનીઈ જેમને જોઈએ તેમજે અડધા આનાની ટીકટ મોકલી મંગાવી લે.

ગુન.

જાહેર સ્વરો.

પટેલકૃત હિંદનો ઇતિહાસ. આવૃત્તિ ૭ મી.

જેની આંદર ઇતિહાસ શીખવાથી થતા કાયદા; યડગ્રેડ, પ્રવેશક અને મિડલ સ્કોલશીપ પરીક્ષાના સવલ; વંશવાર રાજ્યોની ચડતી પડતીનાં કારણ; રાજ્યકિંય પરવાના; રાજ્યોની સરખામણી; પ્રજાની સ્થિતિ, વેપાર રાજ્યગૌર, વિદ્યાપ્રજા તથા ધર્મની ચડતી પડતીનાં કારણ; હિંદ અને ઈંગ્લાંડની રાજ્ય-પદ્ધતિની સરખામણી; પટા કે બીજા; પટામાં ફેરફાર; સાતિમેદના પાયા; ઇતિહાસ સાથે સંબંધ રાખનાર નિશાનિયો; પરદેશી રાજ્યોની અસર; મહાન પુરુષ અને સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર; ઇંગ્રેજ રાજ્યથી લાખલ થએલા નવા સુધારા તથા તેથી કાયદા; વિદ્યાર્થીઓને કપરો અર્થ સમજાવનાર ઉપયોગી ટાપ્પણ; વિગ્રહ, કોલ, મુકાબલા. પરદેશી હુમલા અને ગવર્નર જનરલોનાં સુધારા; હિંદી પાયરીએ ચડનાર પુરુષો; નામાવળીઓ, બળવાનાં કારણ, લ-ડાઈઓ અને ઇંગ્રેજ મેળવેલો મુલક અને તમામ વંશવાર રાજ્યોની હકી-કતનો સમાસ કરેલો છે; ક્રિસ્ત ૦-૫-૬ મળવાનું કેકાણું; બુકસેલર સાકરલાલ શુલાખીદાસ મુ ૦ અમદાવાદ ૬. રીનીશૅડ નજીક.

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળખોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંત્રી હાલકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ-વલણ થોવી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની ઢખતી ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કો-પીબુકો કરતાં મદીઆતી યયાની ખાત્રી યયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

સુચ શિક્ષકો આગળ સેંકડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીબુકો બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સમ્યનાઓ, તેમનાં અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અહિં મૂકવા વધારે થોડી ધારીએ છીએ.

૧. કોપીબુકોની સફાઈ ને સુન્દરતા જાળવવા માટે ગ્રાંખાનાં પંત્રાં (કોપરપ્લેટ) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રંગની શાહીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર જ્યાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી એ જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાડું માન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે સારે લાયક મુજબ છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર અમડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓને પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને મૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને લાયક હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી મૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ય વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરોનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર સુધાવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

પ. જ્યાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે જોડે હમારી કોપીયુકોને છઠ્ઠો નમ્બર આત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે કોરણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ઘણાં કૃપયોગી થઈ પડે તેવાં લખાણો દાખલ કરેલાં છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ઘણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીયુકો દેશાવરના ખરીદ કરનારને સેકંડે ત્રીસ રકા કમિશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીયું. પશ્ચ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. કોપીઓ સાથે બીજું પુસ્તકો સેકંડે અર્ધો ટકો હકશાઈ લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. દેહાણું—આત્મારામ અને દલાભાઈની કમ્પની રંગારી સ્ટ્રીટ, મુમ્બઈ.

આત્મારામ અને દલાભાઈની કમ્પની દ. દલાભાઈ દારકાંદાસ દેસાઈ.

છપાય છે. ધરસંસાર ૦૮, શિક્ષણવિજય ૩ ૧ પ્ર. નામ નો. તે. ટ. વે. ખર્ચ માફ. સ્કોલરો, શિક્ષકો, મુદ્રારકો અને મનુષ્ય ગાત્રને ઉપયોગી છે. પ્રસં-કર-અયો-છે. M. R. P. હે. ગા. વસાઈ. (ડાંગરવા.)

ભારત વર્ષનો ઇતિહાસ—આવૃત્તિ ત્રીજી ખંડાગને લાખચરીમાં રાખી સરકારે મંજૂર કરેલો. આ વિષયમાં પડતી અડચણો દૂર કરનાર કિ. ૦૮ પો. જુહુ. પોરા. રેવાસંકર પ્રાણસંકર ન્યુ. ઈ. સ્કૂલ-અમદાવાદ.

હૃદયશિખર, બીનાઈશિખર અને હડસન, કોલેકો, ગોખલે, ઘોષ, પેન્ડલમરી, લોક અને લેવીસ, રાખાદુષ્ણ, ગર્ડલેટન, સખારાવ, ઈર્નવોલ અને ફીચના ઈંગ્રેજી અને લાલસંકરના ગુજરાતી અંકગણિતમાંના તથા ઘણી પરીક્ષાઓના સવાલમાંના અધરા દાખલા-કી=ખુલાસા સાથે.

(સંખળા દાખલા રીતસર કરી બતાવ્યા છે. દીંગત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટ ૦૪ રૂ. ૦) ના હાલમાં દીમત રૂ. ૦-૧૨-૦ પાતા ૫૧૨) ગયા વરસની પ. સ. ૫-રીક્ષામાં આમાંના દાખલા આવ્યા દતા તે પ્રમાણે હર વરશે આપવાનો સંભવ છે, ગણી જશે તે જરૂર પાસ થશે. પરભુદાસ નાગરદાસ કીનારીવાળા-મદ્ય

બારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.
આદરજી કાવસજી માસ્તરની.
દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો.

આઠ ભાગમાં.

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા આગલા ધરપેક્ટરો તથા રૂઝુદી ધરપેક્ટરો, દેરાની કેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગુરુઓ, પ્રેક્ષિતરો પ્રિન્સિપલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુમ્બઈ તથા ગુજરાતના સર્વ જાણીતા તરફથી એકે અવાજો તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાત્રીપત્રો. મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા હસ્તર વિભાગના મહેરબાનમાંથી ધરપેક્ટર. ઈ. જાણલસ સાહેબે દરતક શિક્ષક કોપીયુકોને સખળી મંજૂર કરેલી કોપીયુકોનાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને સખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરંસ કોપીયુક ન વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે. મુમ્બઈ તથા ગુરત, ભરૂચ, નરીઆદ, અમદાવાદ અને રતી જોષ્ટ સ્કૂલકમિટીના અનુભવી સંમત રહેશે.

કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્તકશિક્ષક કોપીયુકોને જ
સર્વ કોપીયુકોમાં એક ગણી છે, અને તેમના તાખાની સર્વ
સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે

જો કોપીયુકો ગાટે જે જે સદ્ગુણો તરફથી મટિફિકેટ મળેલાં
છે તેમના નામ વચવાળા ખાતરી થશે. તેમાંથી થોડાં નીચે પ્રમાણે.

ડિરેક્ટર સાહેબ તથા એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરો.

કે. એમ. ચેટર્જી. એમ. એ. માણ ડિરેક્ટર એન્ડ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન.

ડી. બી. કર્ણાગ. મધ્ય વિભાગના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર.

ઈ. બાઈગ. ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાના માણ ઇન્સ્પેક્ટર.

ખા. સા. રોરાગજી એલ્વજી ગીમી. બી. એ. ઉ. રિ. ના. માણ એ.

ઇ. અને સુરત. હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. આ. ગોપાળજી સુરભાઈ દેસાઈ. ઉ. વિ. ના કેળવણી ખાતાના માણ આ ઇ.

રા. આ. હરગોવિન્દલાલ દારકાદાગ ત્રાયાળા, વડોદરા કે. ખાતાના માણ ડિ.

રા. સા. દયગતરાગ પ્રાણજી રન ખખખર, કચ્છના માણ એ. ઇન્સ્પેક્ટર.

દેરાની કેળવણીમાં બાણીતા આગેવાન ગૃહસ્થો.

ઓનરેબલ ક્વેરીયાલ ઉગિયાસકર પાર્સક

ઓનરેબલ કાશીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગ એમ. એ., એલ, એલ, બી.

સી. આઈ. ઇ; મુખ્યમંત્રી હાઈ કોર્ટેના માણ જજ

રા. બા. શંકર પાંડુરંગ પંડિત, એમ એ; માણ એરિએન્ડલ ટ્રાન્સેક્ટર.

રા. રા. નગીનલાલ તુલસીદાસ મારફતીઆ, બી. એ; એલ. એલ, બી,

મુખ્યમંત્રી હાઈકોર્ટેના વકીલ તથા યુનિવર્સિટીના યુનિવર્સિટીના પરીક્ષક.

કિ. આ. ગણિભાઈ જશભાઈ, દિવાન બહાદુર; વડોદરા.

રા. આ. લાલશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડી, સેપોરાઈનેટ જજ, અમદાવાદ.

રા. રા. હરિલાલ મનસુખરામ, જારીઆ રેટના કારભારી

રા. આ. જગજીવનદાસ ખુશાલદાસ માણ ડેપુટી કલેક્ટર તથા સેશન્સ

જજ અને સુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ ઇમિટીના પ્રમુખ.

રા. સા. મનસુખરામ સૂર્યરામ, નિપાકી, જૂનાગઢ રેટના એજન્ટ

રા. મા. રણજોડભાઈ ઉદયરામ, કચ્છના નાયબ દિવાન.

મહેશ રા. આ. ભોળાનાથ સાગભાઈ.

રા. રા. કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ, સી. આઈ, ઇ.

ખા. સા. જગનજી એલજી ગાદી, એમ, એ; ડેપુટી કલેક્ટર અને

સ્કૂલ ઇમિટીના ચેરમેન, ભરૂચ.

રા. રા. કાળાભાઈ લલુભાઈ વકીલ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.

મોઠ કેળવણી એલજી ગોદી, બી. એ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના મેમ્બર.

મહેશ રા. રા. કવિ નર્મદાનંદકર લાલનંદ, ગોળતેળા ધર્મખાતાના માણ સેક્રેટરી.

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા માણ ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. આ. મોતીરામ રાજરામ, માણ, ડે. એ, ઇ, સુરત.

રા. સા. ગણપતરામ ઝાંગીલકર ગાસ્તી, ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ

રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડકરની, બી, એ; ડે. એ. ઇ. રતનાગિરિ.

રા. સા. મંજરાય સન્તોકરાય દેસાઈ, બી. એ; માણ, ડે. એ, ઇ. મુખ્યમં.

રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ મહેતા, ડે. એ. ઇ; અમદાવાદ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.

રવામાં આવ્યો હતો, અને શિક્ષકોને મરકીના ઇન્સ્પેક્ટર બનાવ્યા હતા; તેવે પ્રસંગે કૃષ્ણવણી ગાટે અવકાશ રહેતો નહોતો. ઉત્તર ભાગ, દક્ષિણ-વાડ, અને દક્ષિણ ભાગમાં પણ મોઘવારી અને મરકીએ કાંઈક જોર ક્યું હતું, છતાં ત્યાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વધી હતી. આખા ઇલાકામાં થઈ એક ન્દરે ૨૫,૬૧૫ વિદ્યાર્થી ઘટયા હતા. કુલ સંખ્યા નીચે મુજબ હતી:-

	સને ૧૮૯૨-૯૩	સને ૧૮૯૫-૯૬	સને ૧૮૯૬-૯૭
જાહેર શાળાઓ	૯,૭૯૪	૧૦,૦૮૨	૧૦,૧૦૨
આનગી(ગામગી) શાળાઓ	૨,૮૧૩	૨,૮૫૬	૨,૮૩૨
કુલ શાળાઓ	૧૨,૬૦૭	૧૨,૯૩૮	૧૨,૯૩૪
જાહેર શાળાના વિદ્યાર્થી	૫,૭૫,૩૬૯	૬,૨૭,૫૪૧	૬,૦૧,૬૨૬
આનગી " "	૭૧,૦૧૩	૭૬,૬૭૬	૭૦,૭૩૬
કુલ વિદ્યાર્થી	૬,૪૬,૩૮૨	૭,૦૪,૨૧૭	૬,૭૨,૩૬૨

ઇલાકામાં ૪૦,૬૬૬ નગરો અને ગામો છે, અને ૧૦,૧૦૨ જાહેર શાળાઓ છે, એટલે સરેરાશ દર ચાર ગામ વચ્ચે એક શાળા પડે છે. ઇલાકાનું ક્ષેત્રફળ ૧૯૩,૧૪૯ ચોરસ માઇલ છે, એટલે દર જાહેર શાળાએ મુમારે ૧૯ ચોરસ માઇલ આવે છે. મોટાં ગામોમાં એક કરતાં વધારે નિશાળો હોય છે, એ વાત ધ્યાનમાં લઈશું તો બાકીની નિશાળોની સરેરાશ ઘણું કરીને પાંચ અથવા વધારે ગામો વચ્ચે એક એકની આવશે, અને દર નિશાળે ક્ષેત્રફળનો આંકડો પણ વધશે.

કુલ વસ્તીને દર સેક્ટે પંદર જેટલી સંખ્યા નિશાળે જવો લાયક હિસાબની ગણવામાં આવે છે. તે પૈકી કેટલી સંખ્યા સને ૧૮૯૬-૯૭ માં નિશાળે જતી હતી તે નીચેના આંકડાથી જણાય છે:-

	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ
કુલ વસ્તી	૧,૩૯,૧૪,૬૯૨	૧,૩૦,૫૧,૫૫૦	૨,૬૯,૬૬,૨૪૨
બણવા લાયક ઉમરની વસ્તી.	૨૦,૮૭,૨૦૪	૧૯,૫૯,૭૩૨	૪૦,૪૬,૯૩૬
નિશાળે જતા વિદ્યાર્થી	૫,૯૦,૫૪૨	૮૨,૧૬૩	૬,૭૨,૭૦૫
બણવા લાયક ઉમરની વસ્તીને દર સેકેડે બણનારની સંખ્યા.	૨૮.૨૯	૪.૧૯	૧૬.૬૩
બણવા લાયક ઉમરની વસ્તીને દર સેકેડે નિશાળે નહિ જનારની સંખ્યા.	૭૧.૭૧	૯૫.૮૧	૮૩.૩૭

આથી જણાય છે કે બણવા લાયક ઉમરની વસ્તીને દર સેકેડે ૮૩, એટલે દર સેકેડે ૭૨ છોકરા અને ૯૬ છોકરીઓ હજી હલકામાં હલકી કેળવણી પણ પામતાં નથી. કેળવણી ખાતાએ અને સોડાએ હજી કેટલું કામ કરવાનું બાકી છે તે આ આંકડાથી સમજાય છે. જેઓ નિશાળે જાય છે તે પૈકી પણ સેકેડે ૯૫ માત્ર પ્રાથમિક કેળવણી લે છે. મધ્યમ કેળવણી લેનાર સેકેડે ૩ છે, મુખ્યત્વે સેકેડે ૨ હાઈસ્કૂલમાં જાય છે, અને દર પાંચસે વિદ્યાર્થીએ માત્ર એક જ પાઠશાળાઓની ઊંચી કેળવણી લે છે. એટલે કુલ વિદ્યાર્થીઓ પૈકી સેકેડે ૫ જ જણ ઊંચેણ બણે છે. જુદી જુદી જાતોની બણવા લાયક વસ્તી સાથે તે તે જાતોના વિદ્યાર્થીની સંખ્યાનો મુકાબલો કરતાં જણાય છે, કે યુરોપિયન અને યુરેઝિયનોની બણવા લાયક વસ્તી પૈકી દર સેકેડે ૬૩.૨, પોર્ટુગીઝ અને દેશી ખ્રિસ્તી પૈકી સેકેડે ૪૨.૫, યહૂદી પૈકી સેકેડે ૫૬.૪, પારસી પૈકી સેકેડે ૬૭.૦, મુસલમાન પૈકી સેકેડે ૨૧.૦, હિન્દુ પૈકી સેકેડે ૧૫.૬, અને પરચુરણ વસ્તી પૈકી સેકેડે ૭.૩ નિશાળે જાય છે. એટલે પોત પોતાની જાતની બણવા લાયક વસ્તીના પ્રમાણમાં પારસીઓ સૌથી વધારે નિશાળે જાય છે, અને તેથી ઉતરતા યુરોપિયન અને યહૂદીઓ આવે છે,

વસ્તીના પ્રમાણમાં દિન્દુઓ કરતાં પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વધારે મ્હોટી છે.

પાછલાં પાંચ વરસમાં દરેક રસ્તેથી કેળવણીના ખર્ચમાં વધારો થયો છે, તે નીચેના આંકડાથી જણાય છે:

	સને ૧૮૯૨-૯૩	સને ૧૮૯૬-૯૭
સરકારી રૂ.	૧૯,૬૫,૯૫૦	૨૨,૪૫,૬૬૨
લોકલ રૂડના રૂ.	૯,૫૪,૯૨૧	૯,૬૬,૧૯૨
મ્યુનિસિપલ રૂ.	૪,૧૨,૦૦૪	૪,૨૪,૪૬૬
શી રૂ.	૧૩,૮૪,૩૮૪	૧૬,૦૨,૧૭૮
ખીજી (ખાનગી) ઉપજ રૂ.	૧૯,૧૭,૯૨૭	૨૧,૩૩,૯૦૩
કુલ રૂ.	૬૬,૩૫,૧૮૬	૭૩,૭૨,૯૩૧

આથી જણાશે કે પાછલાં પાંચ વરસમાં મુખ્યમંત્રી હાલકાંની કેળવણી પાછળ સાત લાખ સાડત્રીસ હજાર રૂપિયા નેટલો વાર્ષિક ખર્ચ વધ્યો છે. તે પૈકી મુખ્યત્વે બે લાખ એંશી હજાર રૂપિયાનો વધારો સરકારે આપ્યો છે, અને આશરે સવાચાર લાખનો વધારો શી અને ખાનગી ઉપજમાંથી થયો છે. સરકાર દર વર્ષે કુલ વસ્તીને દર માણસે સોળ પાંઈ કેળવણી પાછળ ખર્ચે છે. બચુવા લાયક હિસ્સાની જ વસ્તી સાથે મુકાબલો કરીએ, તો સરકારી ખર્ચ તેવે દર ખાળકે દર વર્ષે લગભગ આઠ આના નેટલો પડે છે.

હેમચન્દ્રની અપભ્રંશ ભાષા.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૪૫ થી.)

અગલિઅ નેહ નિવટાહં જોઅળ લવલુ વિ જાહ ।

વરિસ સપ્પળ વિ જો મિલહ સાહિ સોલલહં સો ટાહ ॥ ૬ ॥

(પાઠ ૪—સૂત્ર ૩૩૨)

સંસ્કૃત અર્થ:—અગલિત સ્નેહ નિવૃત્તાનાં (ઉપરિ) યોજન-
લક્ષં અપિ યાતુ; હે સત્ત્વિ, વર્ષશતેનાપિ યઃ મિલતિ સઃ સૌખ્યાનાં
સ્થાતુ (ભવતિ)

ગુજરાતી અર્થ:—કામ સ્નેહ સાથે ગયેલા ઉપર ગમે તો લાખ
યોજન (૨૨૨૨) જાઓ (તેઓ લાખ યોજન દૂર જાઓ); હે સત્ત્વિ, તે સો
વર્ષે મળે તો પણ તે સુખને માટે રહેા (તેથી સુખ જ યામ છે).

ટીકા.

અગલિઅ=સં. અગલિત=ચુ. નહિ ગળેલો, જતો નહિ રહેલો.
બૂત કૃદન્ત વિશેષણ, વિશેષ્ય નેહ. અગલિત ના તૂ નો પ્રાકૃત નિયમ
મુજબ લોપ થતાં અગલિઅ શબ્દ બને છે. સં. ગલિતનુ પ્રા. ગલિઅ,
પ્રથમા એકવચન ગલિઓ યદિ તે ઉપરથી ચુ. ગળ્યો શબ્દ યામ છે.

નેહ=સં. સ્નેહ=ચુ. નેહ, સ્નેહ. સં. સ્નેહ ના સ્ નો લોપ થતાં
નેહ શબ્દ બને છે, અને તે ગુજરાતી કવિતામાં પણ વારંવાર જો-
વામાં આવે છે.

નિવૃટ્ઠાહં=સં. નિવૃત્તાનાં (=ચલિતાનાં) =ચુ. ગયેલાના. બૂત
કૃદન્ત, છઠ્ઠી વિ. બહુવચન. સં. નિવૃટ્ઠ્ ધાતુનો બૂત કૃદન્ત નિવૃત્ત
યામ છે. વૃ ના ઋ નો અ, અને ત્ત નો ટ્ થતાં તેનું પ્રાકૃતમાં
નિવૃટ્ઠ બને છે. હં એ અપભ્રંશનો છઠ્ઠી વિ. બહુ વચનનો પ્રલપ છે
(આ દોહામાં સોલસહં, અને મૂત્ર ઝઝલ માં તળહં છે, તે સાથે મુકાબલો
કરો). એક પ્રતમાં નિવૃટ્ઠાહં છે, અને બીજામાં નિવૃટ્ઠહં છે, તેમાંથી
ખરું રૂપ કયું છે તે નક્કી થઈ શક્યું નથી. અપભ્રંશ જેવી ભાષા-
માં કદાચ બન્ને રૂપ ચાલતાં હશે. અગલિઅ નેહ નિવૃટ્ઠાહં (=સં.
અગલિત સ્નેહ નિવૃત્તાનાં=અનુદિતસ્નેહચલિતાનાં) એ સમાસ છે.

જોઅણ=સં. યોજન=ચુ. જોજન. પ્રાકૃતમાં સંસ્કૃત શબ્દની આ-

દિએ આવેલા ય્ નો વિદેશ્યે જ્ અને છે, અનાદિ જ્ નો ધણું કરી લોપ થાય છે, અને અનાદિ ન્ નો ણ્ થાય છે. આ રીતે સં. યોજન નુપ્રા. જોઅણ અને છે. શુન્નરાતી જ્નેજન શબ્દ પ્રાકૃત દ્વારા આવ્યો નથી. તે સંસ્કૃતમાંથી બારેબાર આવ્યો છે, તેથી તેનો વચસો જ કામ છે, અને ન પણ બદલાયા વિના રહ્યો છે.

લક્ષ્ણુ=સં. લક્ષ્=શુ. લાખ. નાન્યતર, પ્રથમા એકવચન. સંસ્કૃત શબ્દના ઈ નો પ્રાકૃતમાં ર્ થઈ એવડાય છે તેથી વર્ણ અને છે. બે મહાપ્રાણીઓ જ્નેજક્ષરમાં એકદા બોલી ન શકાવાથી ર્ એવડાય છે સારે ર્ણ ર્ નહિ, પણ વર્ણ ઉચ્ચાર થાય છે. તેથી સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત વ્યાકરણોએ નિયમ ક્યો છે કે તેવે પ્રમાણે વર્ણ કરવો. તે જ પ્રમાણે

ચ્ + ય = ઘ્ય નહિ પણ ઘ્ય,

છ્ + છ = છ્છ નહિ પણ છ્છ,

જ્ + જ્ = જ્જ નહિ પણ જ્જ,

ઢ્ + ઢ = ઢ્ઢ નહિ પણ ઢ્ઢ,

ઢ્ + ઢ = ઢ્ઢ નહિ પણ ઢ્ઢ,

થ્ + થ = થ્થ નહિ પણ થ્થ,

ધ્ + ધ = ધ્ધ નહિ પણ ધ્ધ,

ફ્ + ફ = ફ્ફ નહિ પણ ફ્ફ,

મ્ + મ = મ્મ નહિ પણ મ્મ થાય છે.

આ રીતે સં. લક્ષ નુ પ્રાકૃતમાં લક્ષ અને છે. પછી આગળ આવેલા નિયમ મુજબ પ્રથમા એકવચન કરવાને અન્સ અ નુ. ઉચતાં લક્ષ્ણુ રૂપ થાય છે (આગળ માણુ, વિદ્યાણુ, ઇલાદિ શબ્દો આવ્યા છે તે સાથે સુકાબસો કરો). પ્રાકૃત લક્ષ્ણુ માં બેવડો ર્ છે તે એકવડો થતાં એટલે તેમાંના એક ર્ નો લોપ થતાં પૂર્વે સ્વર દીર્ઘ થઈ શુન્નરાતીમાં લાખ શબ્દ અને છે. જોઅણલક્ષ્ણુ (=સં. યોજનલક્ષ્ણુ. લાખ જ્નેજન) એ સમાસ છે.

વિ=સં. અપિ=ચુ. પણ, ણી. અવ્યય. સં. અપિ તું પ્રાકૃતમાં પિ,
વિ, વગેરે બને છે. અ નો લોપ થાય છે, પછી પ્ નો વ્ બને છે.
પ્રાકૃત વિ ઉપરથી દિન્દી અને ગુજરાતી ણી (તે ણી ગયો) થાય છે.

જાઉ=સં. યાતુ=ચુ બાપ, બાબો. આતાર્ય, ત્રીજો પુરુષ, એકવચન,
કર્તા લક્ષણ. આદિ ય્ નો જ્ થવાથી સં. યા ધાતુનું પ્રાકૃતમાં જા થાય
છે. ગુજરાતીમાં પણ બા ધાતુ છે. આતાર્ય ત્રીજા પુરુષ એકવચનનો
પ્રાકૃત પ્રત્યય ઉ (સં. તુ માંથી ત્ નો લોપ થતાં ઉત્પન્ન થયેલો) છે, તે
લાગતાં પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં જાઉ રૂપ થાય છે.

વરિસ=સં. વર્ષ=ચુ. વરસ. સંસ્કૃત શબ્દોમાં ર્શ, ર્ષ, આદિ
લેઝક્ષરો હોય છે, સારે તે પ્રાકૃતમાં આવતાં લેઝક્ષરના વ્યંજનો
છૂટા પડે છે, અને પહેલા વ્યંજનને વિકલ્પે ર્ લાગે છે. જ્, પ્ નો પ્રાકૃ-
તમાં હમેશ મ્ થાય છે. આ રીતે સં. વર્ષ તું પ્રાકૃતમાં વરિસ બને છે.
ગુજરાતીમાં આવતાં જો જ રીતે લેઝક્ષરનાં અંગો છૂટાં પડે છે, પણ
વચમાં ર્ ના બદલામાં અ સ્વર દાખલ થઈ વરસ શબ્દ થાય છે.

સપ્ણ=સં. શત્તન=ચુ. શોએ. ત્રીજી વિઠકિત એકવચન. જ્ નો
મ્ અને ત્ નો લોપ થતાં સં. શત્ત તું પ્રા. સપ્ બને છે. અપભ્રંશમાં
આકારાન્ત શબ્દના અન્સ અ નો ણ થઈ ણ અથવા અનુસ્વાર પ્રત્યય
લાગવાથી ત્રીજી રિ. એકવચન થાય છે. આ રીતે સપ્ણ રૂપ બને છે.
વરિસ સપ્ણ એ સમાસ છે.

વિ=સં. અપિ=ચુ. પણ (ઉપર જુઓ).

જો=સં. યઃ=ચુ. ને. સમ્બન્ધી સર્વનામ, નરનાતિ, પ્રથમા એ-
ક વચન. પ્રાકૃતમાં આવતાં સં. યત્ ના અન્સ ત્ નો લોપ થાય છે, અને
ય નો જ બને છે. જ પછી નર નાતિ પ્રથમા એકવચનનો ઓ પ્રત્યય
લાગતાં પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં જો રૂપ થાય છે. મરાઠી અને દિન્દીમાં

સમ્બન્ધી સર્વનામ જો છે, શુન્નરાત્રીમાં જે છે. જે રૂપ શી રીતે ઉત્પન્ન થયું તે ઉપર જણાવ્યું છે.

મિલંદ્=સં. મિલતિ=ચુ. મળે. મિલ્ ધાતુ, વર્તમાન કાળ, ત્રીજો પુરુષ, એકવચન, કર્તા જો. સંસ્કૃતમાં પહેલા કે ગમે તે ગણના હોય છતાં પ્રાકૃતમાં ધણી ખરા ધાતુને પહેલા ગણતો એ આગમ લાગે છે. તે રીતે મિલ્ ધાતુનું મિલ થયું. પછી વર્તમાન કાળ ત્રી. પુ. એકવચનને (સં. તિ માંથી ત્ ના લોપે ઉત્પન્ન થયેલો) રૂપ પ્રસય લાગતાં પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં મિલંદ્ થાય છે. શુન્નરાત્રીમાં આવતાં મિ ની રૂ નો અ અને લ નો લ થાય છે, અને રૂ પ્રસય ની આગલા અ સાથે સન્ધિ થઈ મળે રૂપ અને છે. હોરાઓ ૬૭ મિલે બોલે છે.

સાહિ=સં. હે-સર્વિ=ચુ. સહી, હે સખી. નામ, નારી જાતિ, સમ્બોધન એક વચન. ર્વ નો હ્ થવાથી સં.સર્વિ નું પ્રાકૃતમાં સહી થાય છે. સમ્બોધન એકવચનમાં અન્સ રૂપ દ્વિવચન સાહિ રૂપ બને છે. શુન્નરાત્રીમાં સહી, સહીઅર, સહીપણી, વગેરે શબ્દો વપરાય છે તે સં. સર્વિ-પ્રા. સહી માંથી ઉત્પન્ન થયા છે.

સોક્વહં=સં. સૌહવાનાં=ચુ. સુખ માટે, સન્તોષ માટે. જાવવાયક નામ, નાન્યતર જાતિ, છઠ્ઠી. વિ. બહુ વચન, ચોથી વિભક્તિના બદલામાં વપરાયું છે. પ્રાકૃતમાં ચોથી વિભક્તિનાં રૂપો છે જ નહિ, અને તેના અર્થમાં છઠ્ઠી વિ. નો રૂપો વપરાય છે. સંસ્કૃત શબ્દના ઔ નો પ્રાકૃતમાં ધણી વખત ઔ થાય છે, તેથી સૌ નું સો થયું. ર્વ ના ય્ નો લોપ થતાં ર્વ બેવડાઈને ક્વ થયો. આ રીતે પ્રાકૃતમાં સોક્વ શબ્દ થયો, તેને અપભ્રંશ છઠ્ઠી વિ. બહુવચનનો હં પ્રસય લાગીને સોક્વહં રૂપ બન્યું.

સો=સં. સં=ચુ. તે, હું સર્વનામ, નર જાતિ, પ્રથમા એક વચન.

સંસ્કૃતના સ મૂળને પ્રાકૃત તથા અપભ્રંશનો નર ભતિ પ્રથમા એકવચનનો
ઓ પ્રસય લાગીને સો રૂપ થાય છે. હિન્દીમાં દર્શક સર્વનામ તરીકે
સો વપરાય છે. હેમચન્દ્ર (પાદ ૪ જુ, સૂત્ર ૮૬) દેહે છે, કે પ્રાકૃતમાં
સં. તત્ ના અન્સ ત્ નો લોપ થઈને પહેલા ત નો નર તથા નારી ભતિના
પ્રથમા એકવચનમાં સ થાય છે, અને પછી પ્રસય લાગવાથી નર ભતિમાં
સો રૂપ થાય છે, અને નારી ભતિમાં સા થાય છે. પણ સ મૂળ સં-
સ્કૃત સઃ અને સા માં જોવામા આવે છે, એટલે સંસ્કૃતના ત નો પ્રાકૃતમાં
સ થયો એમ માનવા કરતાં સ મૂળને પ્રસય લાગ્યો એમ માનવું વધારે
યોગ્ય છે. સંસ્કૃત કાળની લોક ભાષામાં સ અને ત એવાં જુદાં મૂળ ઉપરથી
થયેલાં જુદાં રૂપો વપરાતાં હશે, અને તે એક શબ્દનાં રૂપો તરીકે
સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં આવેલાં હશે. પુસ્તકોના સંસ્કૃતમાં સ મૂળ ઉપ-
રથી થયેલાં માત્ર પ્રથમા એકવચનનાં સઃ અને સા એ બે જ રૂપો જો-
વામાં આવે છે. પરન્તુ તે કાળની લોક ભાષામાં સ નાં વધારે રૂપો
બનતાં હશે એમ લાગે છે, કારણ કે પ્રાકૃતમાં, એટલે લોકાની ખોલીમાં,
પ્રથમા એકવચનનાં સો અને સા ઉપરાન્ત છઠ્ઠી વિ. એકવચનમાં સે
અને છઠ્ઠી વિ. બહુવચનમાં સિં રૂપ માલુમ પડે છે. બે જુદાં મૂળનાં જુદાં
રૂપો અર્વાચીન ભાષામાં એકઠાં થઈ એક શબ્દના રૂપો તરીકે ગણાતાં હોવાનાં
દષ્ટાન્ત ગુજરાતી જા—ગયો, ઈંગ્રેજી go—ગયા, ઇલાહિમાં જોવામાં આ-
વે છે. સંસ્કૃતમાં પણ અહં, મામ્, આર્વાં, વય આદિ રૂપો અસલ જુદા
જુદા મૂળનાં હોઈ એક શબ્દનાં રૂપો તરીકે એકઠાં થઈ ગયેલાં જણાય છે.

દાઉ અથવા ઠાઉ=સં. સ્થાતુ=ડેરો. સ્થા ધાતુ, આશાયં, ત્રીજો
પુરુષ, એકવચન, કતાં સો. સં. સ્થા ના સ્ નો લોપ થઈ તથા યનો
ઠ્ થઈ પ્રાકૃતમાં ઠા થાય છે, અને કાઈ વખત લેખેવડાય છે ત્યારે ઠા
પણ બને છે. પછી આશાયં ત્રીજા પુરુષ એકવચનનો ઉ પ્રસય લાગતાં
ઠાઉ કે દાઉ રૂપ થાય છે.

(અધૂરું.)

વાક્ય રચના અને નિબંધ.

(આલુ પૃષ્ઠ ૧૩૯ થી.)

પ્રકરણ ૯ મું.

કર્તા અને કર્મ તરીકે વપરાતાં શબ્દો.

આસાર સુધી આવેલાં વાક્યો તપાસવાથી જણાયું હશે કે કર્તા અને કર્મ તરીકે સુખ્યત્વે કરીને નામ વપરાય છે.

છોકરો જાય છે,

છોકરો લાંકડી મારે છે,

એમાં કર્તા અને કર્મ બંને નામ છે.

નામની જગાએ સર્વનામ આવે છે, તેથી તે પણ કર્તા કે કર્મ થઈ શકે છે, જેમકે—

હું આવું છું,

હમે તેને તેડીએ છીએ, વગેરે.

બીજા કેટલાક પ્રકારના શબ્દો નામની પેઠે વપરાય છે, સારે તે પણ કર્તા કે કર્મ થઈ શકે છે, જેમકે—

વિશેષણ—ગાંડીઓ બકે છે.

તેણે આંધળાને દોંબી.

કૃદન્ત—તરવું રહેલું છે.

તેના મોઢામાં મુજેલું હોય છે.

મરતાને મારવા નહિ.

તેને તરતાં આવડ્યું.

હું તેને તરતાં શિખવું છું.

મુઓલાને સામાટે પીડા હો!

ઓ મુઆને લાવશો નહિ.

જનારને કોણ અટકાવી શકે છે?

રંગનાર આવ્યો છે.

તે માઆપનું કહ્યું કરે છે.

આ રીતે (૧) નામ, અને (૨) નામની પેઠે વપરાતા શબ્દો (જેવાકે સર્વનામ, વિશેષણ, અને કૃદન્ત) કર્તા કે કર્મ થઈ શકે છે.

મનોયત્ન ૧ હું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો, અને દરેકમાં કત્તા કે કર્મ તરીકે કયા પ્રકારના શબ્દ વપરાયા છે. તે કહો:—

૧. કોઈ એક મૂર્ખે ન્હાનો છોકરો હશે.
૨. તેને એના બાપે નિસાળે મૂક્યો.
૩. તેણે ઘરમાં એક કીડીને દહ્યું.
૪. બાજુ રમતું કેમ પાડવે ?
૫. જે ખીજાને કોપે નહિ.
૬. બેસોને ફરવું ખંડુ ગમે છે,
૭. રાત્રીએ સવેને પૂછ્યું.
૮. એને બહાર કાઢી મૂક્યો.
૯. એમ સૌ બોલ્યા.
૧૦. તને જેણે ગાળો દીધી.
૧૧. બૂંડા ... ખોટી ગાળો ખાય.
૧૨. એ સપાટું આપણને કોણે આપ્યું ?
૧૩. ઘોડાને સારું ખવડાવીએ.
૧૪. તેથી આપણું સારું થાય છે.
૧૫. તે પોપટને બોલતાં શિખવે છે.
૧૬. પોપટ બોલતાં શીખે છે.
૧૭. ખમ્બાંને ઊડતાં આવડ્યું.
૧૮. આંધળે લાકડી ઝંઝી.
૧૯. છોકરાને લંગડાએ દહ્યું.

મનોયત્ન ૨ હું.

કત્તા ને કર્મ તરીકે નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, અને કૃદન્ત આવે એવાં પાંચ પાંચ વાક્યો રચો.

મનોયત્ન ૩ છું.

નીચેના શબ્દો ઉપરથી વાક્યો રચો:—

તેઓ, લાવ્યા હતા, માત્ર, જોડ્યો, એક, બૂખ, આપણે, વેદી છે, મારી ન ૧એ, જેને, શહેરમાંથી, આવ્યા, પેલાં, પેલાએ, તરવારથી, મારી નાંખ્યા, તેમને, આવું છું, હમણાં, હું, જોયું છે, બહુ, એવું, મહે, છોકરો, કરતાં નથી, કહ્યું, માળાપત્ન.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. સુખ્યત્વે કરીને કયા પ્રકારના શબ્દો કર્તા કે કર્મ જાને છે ?
૨. ખીજ કઈ જાતના શબ્દો તે કામ કરે છે ?
૩. એ ખીજ જાતના શબ્દો સામારે તે કામ કરે છે ?

ગુજરાતી જોડણી.

(આશુ પૃષ્ઠ ૮૩ થી.)

જેવડા મહાપ્રાણી વ્યંજનો.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાઓનો નિયમ એવો છે, કે જ્યારે મહાપ્રાણી વ્યંજનને જેવડાવવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તેથી થતા જોડાક્ષરના પહેલા ભાગ તરીકે તેની પૂર્વનો અલ્પપ્રાણી વ્યંજન મૂકવો. હેમચન્દ્ર સૂત્ર નીચે મુજબ છે:—

દ્વિતીયતુર્યયોરુપરિપૂર્વઃ ॥

દ્વિતીયતુર્યયોઃ દ્વિત્વપ્રસંગે ઉપરિ પૂર્વો ભવતઃ । દ્વિતીયસ્યોપરિ પ્રથમઃ ચતુર્થસ્વોપરિ તૃતીય इत्यर्थः ॥ એટલે, વર્ગના ખીજ અને ચોથા (અર્થાત્ મહાપ્રાણી) વ્યંજનને જેવડાવવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે જોડાક્ષરના પહેલા ભાગ તરીકે અતુકમે વર્ગનો પહેલો અને ત્રીજો વ્યંજન મૂકવો.

આ નિયમનું કારણ ઉપાકું છે. રુઝ, ઘ, છછ, રૂઝ, ઠ, ટ, ધ્ય, ઘ્ય, પ્ફ, મ્મ બોલવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, સારે તે ન બોલાતાં તેમની જગાએ વસ, ગઘ, રૂઝ, જૂઝ, ટૂ, ટૂ, ત્ય, ઝ, પ્ફ, મ્મ બોલાય છે. મદાપ્રાણીને બેવડો બોલવા જેટલો શ્વાસ કઢાડવાનું પ્રયત્ન થઈ શકતું નથી, તેથી પહેલા ભાગમાં અલ્પપ્રાણી અને બીજામાં મદાપ્રાણીનો ઉચ્ચાર નીકળે છે. સૂક્ષ્મપણે ધ્યાન આપીને બોલનારને આ વાત સ્પષ્ટ સમજશે.

આ કારણથી આખો બેન્દી કૃત સંસ્કૃત કોષ તપાસતાં તે ભાષામાં રુઝ, ઘ, છછ, રૂઝ, ઠ, ટ, ધ્ય, ઘ્ય, પ્ફ, મ્મ વાળા એક પણ શબ્દ મળી શકતો નથી. ઉલટુ, છાયા, છેદ, છાદન, છન્દન, છાદ, છદ, છર્દન, છર્દિકા, છાદક, છન્દ, છન્દક, છર્દક, છેદન, જેવા શબ્દની પહેલાં અપ, અવ, આ, ઉપ, પરિ, પ્ર, પ્રતિ, વિ, વ્યવ, સ્વ, ધ્રુવાદિ આવવાથી છ બેવડાઈને તેનું રૂઝ રૂપ થાય છે, અને તેમ થતાં અપચ્છાય, અવચ્છેદ, આચ્છાદ, આચ્છાદન, ઉપચ્છન્દન, પરિચ્છદ, પરિચ્છેદ, પ્રચ્છદ, પ્રચ્છર્દન, પ્રચ્છર્દિકા, પ્રચ્છાદક, પ્રચ્છાદન, પ્રચ્છાય, પ્રતિચ્છન્દ, પ્રતિચ્છાયા, વિચ્છન્દ, વિચ્છન્દક, વિચ્છર્દક, વિચ્છાય, વિચ્છેદ, વિચ્છેદન, વ્યવચ્છેદ, સ્વચ્છન્દ, ધ્રુવાદિ શબ્દો બને છે. તે જ મુજબ અચ્છ, સ્વચ્છ, રૂઝ, ગચ્છ, ઉચ્છ, કચ્છ, કચ્છપ, કચ્છ, કુચ્છ, ગુચ્છ, લુચ્છન્દર, તુચ્છ, યચ્છ, પિચ્છ, પુચ્છ, પૃચ્છ, મ્લેચ્છ, ધ્રુવાદિ અનેક શબ્દોમાં રૂઝ ગાળ્યું પડે છે.

એ જ રીતે ય બેવડાય છે સારે ત્ય, અને ધ બેવડાય છે સારે ઢ બોવામાં આવે છે, જેમ કે:—

કાપિત્ય (કાપિ+સ્ય), કુલત્ય (કુલ+સ્ય), અશ્વત્ય, અશ્વત્યામન્, આકત્યન, રૂપમ્, કત્યન, તુત્ય, વૃદ્ધિ, ઋદ્ધિ,

પદ્ધતિ, વદ્ધ, વુદ્ધિ, વૌદ્ધ, યુદ્ધ, વિરુદ્ધ, વિદ્ધ, ગુદ્ધ, શ્રાદ્ધ, સિદ્ધ, ઇત્યાદિ.

કવ્વ, ગ્વ, જ્ઞ, ટ્ઠ, ટ્ઠ, પ્ફ, વ્મ વાળા શબ્દો સંસ્કૃતમાં બહુ જૂન છે, જેવા કે:—

કવ્વ, ગ્વ, સ્તુગ્ધનો, ઉજ્જિત, પ્રોજ્ઞન, વિટૂલ, ફુપ્પુસ, ઇત્યાદિ.

પ્રાકૃતમાં આ પ્રકારનાં દૃષ્ટાન્ત એટલાં બધાં છે, કે તે આપી અને લખ્યાણ કરવાનું પ્રયોજન નથી. એટલું જ કહીશું તો બસ થશે, કે તેમાં એવડા ર્વ, ય, છ, જ્ઞ, ટ, ઢ, થ, ધ, ફ, મ વાળા શબ્દો છે ન નહિ. તે એવડાય છે સારે ઉપર કહ્યું તેમ પ્રથમ ભાગ તેને મળતો અલ્પપ્રાણી થઈ જાય છે.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં જે નિયમ છે તે શુભશાંતીને પણ લાગુ પડે છે. તેમાં એ એવડા મહાપ્રાણી બોલી શકાતો નથી, અને તેને પ્રસન્ને નોંડાક્ષરના પહેલા ભાગ તરીકે અલ્પપ્રાણી બોલાય છે. નીચેનાં દૃષ્ટાન્તો નમે કોષમાંથી લીધાં છે:—

(૧) ર્ઞ વાળા શબ્દો—

પદ્ધ્દ (પદ્ધ+દ્દ), પ્દ્ધગ (પ્રા. પાચ્છિમ, સં. પશ્ચિમ), અપ્દ્ધુ, અપ્દ્ધર (અદ્ધ+શેર=અર્ધ+શેર), અવિપ્દ્ધિન, અવપ્દ્ધેદ, આપ્દ્ધાદન, ઇપ્દ્ધા, ઉપ્દ્ધિટ, ઉપ્દ્ધેદ, ઉપ્દ્ધાદ (પ્રા. ઉચ્છાહ, સં. ઉત્સાહ), આપ્દ્ધવ, કપ્દ્ધ, કપ્દ્ધી, કપ્દ્ધો, ગપ્દ્ધ, ગપ્દ્ધી, ગુપ્દ્ધો, ગુપ્દ્ધ, પાપ્દ્ધા (=પાદ્યાદ), પિપ્દ્ધ, મપ્દ્ધ (પ્રા. મચ્છ, સં. મત્સ્ય), મપ્દ્ધી, મપ્દ્ધર (પ્રા. મચ્છર, સં. મત્સર), મૂપ્દ્ધા, મ્લેપ્દ્ધ, વપ્દ્ધ (પ્રા. વચ્છ, સં. વત્સ), શાસોપ્દ્ધાસ, સંવપ્દ્ધર (પ્રા. સંવચ્છર, સં. સંવત્સર), સ્વપ્દ્ધ, સ્વપ્દ્ધન્દી, દિતેપ્દ્ધ, ઇત્યાદિ.

(૨) ઋ વાળા શબ્દો—

બુદ્ધ, બુદ્ધિ, ઉદ્ધત, ઉદ્ધાર, યુદ્ધ, પદ્ધતિ, શ્રદ્ધા, ગદ્ધો (પ્રા.

મદ્દહો, મં. મર્દમઃ), વૃદ્ધિ, યુદ્ધ, યોદ્ધા, રિદ્ધિ (પ્રા. રિદ્ધી-રિદ્ધિ, સં. રિદ્ધિ), વિરુદ્ધ, વૃદ્ધ, ઇત્યાદિ.

આખા નર્મ કોષમાં છઠ્ઠ વાળા એક પણ શબ્દ નથી; તેવા સમજા શબ્દોમાં એક જોવામાં આવે છે. એ વાળા ઘણા ખરા શબ્દોમાં પણ એ જ માલુમ પડે છે. છતાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ ધ્વ લખ્યો છે, તે પૈકી કેટલેક દેશીય (જેમકે-અદ્ધ અને અબદ્ધ, પ્રસિદ્ધ અને સિદ્ધ, બુદ્ધિ અને કબુદ્ધીમાં) ઉધાડી સરત ચૂક જણાય છે. સિદ્ધ, સિદ્ધિ, અદ્ધમા સિદ્ધિ, અબદ્ધ જેવા તત્સમ શબ્દોમાં એ ન લખતાં ધ્વ લખ્યો છે તે પણ ઉધાડી બૂલ છે. બાકીના જે યોડા શબ્દો (અધ્ધર, ઉધ્ધર, ઓધ્ધો, જોધ્ધો, બધ્ધ, સુધ્ધાં, સધ્ધર) માં ધ્વ લખ્યો છે, તેમાં પણ ઉચ્ચાર એનો થાય છે, માટે તેમાં ધ્વ નહિ, પણ દ્ધ લખવો જોઈએ.

જેવડા થતી બાબતમાં નર્મ કોષે એક નિયમ રાખ્યો દેખાતો નથી. મં. મસ્તર નું પ્રાકૃતમાં પ્તયર યઈ ગુજરાતીમાં પ્તયર બોલાય છે. નર્મદાશંકર પ્તયર અને પથ્થર બન્ને લખે છે (૫૪ ૩૭૬, ૩૭૭). વળી તેઓ જ્યારે એક તરફ અવહિત્ય, અશ્વત્ય, ઉત્યાન, ઉત્યાપન. આપે છે, ત્યારે બીજી તરફ જથ્થો, ભથ્થું, અને હાથી (=હાથી) લખે છે. હાથી બાજે જ બોલાય છે; વિશેષ બાર મૂકવાથી જ્યાં બોલાતો હોય ત્યાં હાથી રૂપ થવું જોઈએ. સંસ્કૃત હસ્તિન્ ના સ્ત નો પ્રાકૃતમાં થ ચઈને જેવડાવાથી ત્ય બની હસ્થી શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમાંથી ગુ. હાથી કે હાતથી શબ્દ નીકળે છે. ઉચ્ચાર જોતાં જથ્થો અને ભથ્થું ને બદલે પણ જાત્યો અને ભંથું લખવું વધારે વાજબી છે. એ સિવાય ઘણું કરીને ગુજરાતીમાં ત્ય કે થ વાળા બીજા શબ્દો નથી.

અંધ કે દંધ વાળા શબ્દો ગુજરાતીમાં દેખાતા નથી. બાકીના મદ્દા-પ્રાણીઓના સમ્પન્નમાં નર્મદાશંકર ખખ, ઝૂં, ટૂં, ટૂં, અને બખ લખે છે. પરંતુ સુદૃઢ રીતે ઉચ્ચાર તપાસતાં, અને સંસ્કૃત પ્રાકૃત નિયમોના તથા તે નિયમોના કારણનો વિચાર કરતાં એમ લાગે છે, કે તે રથજે કખ, જખ, ટૂં, ટૂં, ખૂ, અને બખ લખાવા જોઈએ; એટલે,

અખજેર નહિ ધણુ	અખજેર અથવા અખ્ખર (પ્રા. અક્ષર, સં. અક્ષર),
દખખણ „ „	દકખણ (પ્રા. દક્ષિણ, સં. દક્ષિણ),
મખખીચૂસ „ „	મકખીચૂસ (પ્રા. મલ્લિકા, સં. માલિકા),
જખખડ „ „	જકખડ (પ્રા. જલ્લ, સં. યજ્ઞ),
લખખણ „ „	લકખણ અથવા લખ્ખણ (પ્રા. લક્ષણ, સં. લક્ષણ),*
ખખખ „ „	ખકખ,
ચિખખલ „ „	ચિકખલ (સં. ચિત્તલ),
ચોખખું „ „	ચોકખું,
ચોખખાઈ „ „	ચોકખાઈ,
ઉઝૂંત „ „	ઉઝૂંત (સં. ઉજ્જ-પાત્ર)
અઢો „ „	અઢો (અંજીશનો)
અઢાવીસ „ „	અઢાવીસ,
અઢાવન „ „	અઢાવન,
અઢાણું „ „	અઢાણું,
અઢાસિયાં „ „	અઢાસિયાં,
અઢાયાશી „ „	અઢાયાશી,
વિઠૂલ „ „	વિઠૂલ (સં. વિટૂલ),
કઠૂણ „ „	કઠૂણ (સં. કઠૂણ),
ગઢો „ „	ગઢો (પ્રા. ગુઢો, સં. ગુલ્લ:),
છઢો „ „	છઢો (પ્રા. છઢો, સં. પઠ:),
જુઢું „ „	જુઢું અથવા જુઢું (પ્રા. જુઢ, સં. મુઢુદ:),

* હિન્દીમાં લલ્લજન થાય છે, એટલે જ નો છ ધર્મ બેવડાતાં વ્હાળે છે. તે જ મુજબ ગુજરાતીમાં જ નો જ ધર્મ બેવડાતાં વ્હાળે છે. એવો જોડો.

સંસ્કૃત જુષ્ટ નો અર્થ ઉચ્છિષ્ટ, ખાધામાંથી વધેલું. એવો થાય છે, અને તે અર્થમાં ગુજરાતીમાં જુઢું શબ્દ વપરાય છે.

પટ્ટો	નહિ	પણ	પટ્ટો (પ્રા. પુટ્ટો, સં. પુષ્ટ:),
મિટ્ટો	,,	,,	મિટ્ટો અથવા મીટો (પ્રા. મિટ્ટો, સં. મિષ્ટ:)
મુટ્ટો	,,	,,	મુટ્ટો અથવા મૂટો, } (પ્રા. મુટ્ટો, સં. મુષ્ટિ:),
મુટ્ટી	,,	,,	મુટ્ટી અથવા મૂટી, }
લટ્ટ	,,	,,	લટ્ટ } (પ્રા. લટ્ટો, સં. યાષ્ટિ:),
લટ્ટો	,,	,,	લટ્ટો }
ચિટ્ટી	,,	,,	ચિટ્ટી,
ઠટ્ટો	,,	,,	ઠટ્ટો,
પટ્ટણ	,,	,,	પટ્ટણ ઠું (=પરઠણ),
પુટ્ટો	,,	,,	પુટ્ટો,
મટ્ટી	,,	,,	મટ્ટી
ખુટ્ટો	,,	,,	ખુટ્ટો (પ્રા. હુટ્ટો, સં. હૃષ્ટ:),
ડપ્પસ	,,	,,	ડપ્પસ,
ડપ્પલ	,,	,,	ડપ્પલ,
નિખર	,,	,,	નિખર (પ્રા. નિખર, સં. નિર્ધર),
સખર	,,	,,	સખર (સં. સ+ખર),
જખો	,,	,,	જખો,
મોખો	,,	,,	મોખો.

હું પરઠણ ચાર અક્ષરનો શબ્દ છે, તેથી બીજા અક્ષર ૨ માં નો અ બોલાતો નથી અને પઠણ જેવો ઉચ્ચાર થાય છે. પછી પ્રાકૃત નિયમનો અગલ યર્ધ ૨ નો લોપ થતાં ઠ બેવડાય છે એટલે તેનો ટૂ બને છે, અને પટ્ટણ ૩૫ થાય છે. ચોરટો નો ચોટો, કરડી ખાતું નું કડીખાતું, કરડો નો કટો, ઠડતું નું કલતું, કાતરડી ની કાતડી, કાતરણી ની કાતણી, વગેરે શબ્દો એ જ રીતે બને છે. શબ્દના ક્યા ક્યા અક્ષરોનો અ બોલાતો નથી તે બાબત માહે ક્રેશુઆરીનું આજ્ઞાપત્ર જોવું.

ખખ, ઝૂં, ઠૂં, ડૂં, ડૂં, અને વળ વાળા ધણા ખરા શબ્દો આ દીપમાં આવી જાય છે. ગુજરાતીમાં ઝૂં, ઠૂં, ડૂં, વળ વાળા શબ્દો બહુ જોવા મળે છે એ ચાર ચાર જણાય છે; ખખ વાળા આઠ દસ, અને કૂ વાળા આશરે બે ડઝન માલૂમ પડે છે. આટલા યોગ્ય શબ્દો માટે લખવામાં નિયમ બંધ કરવો અને ઉચ્ચારની વિરુદ્ધ જવું એ હમને હીક લાગતું નથી. વળા ઉચ્ચારને વ્યુત્પત્તિનો આધાર મળે છે, એટલે કખ, જૂં, ઠૂં, વગેરે લખવાનું કારણ મજબૂત થાય છે.

ઉપરનાં કારણોથી હમારો એવો અભિપ્રાય છે, કે ગુજરાતીમાં ખખ, ધધ, છૂ, ઝૂં, ઠૂં, ડૂં, ધધ, ધધ, ડૂં, વળ (એટલે બેવડા મહાપ્રાણી) ન લખતાં તે સ્થળે અનુક્રમે કખ, ગધ, ગધ, જૂં, ઠૂં, ઠૂં, ધધ, ધધ, ધધ લખવા. આ પૈકી ધણા શબ્દો બેવડા છ અને ધ વાળા છે, અને ત્યાં ગધ અને ધ લખવાનો વધિવટ છે જ. એટલે બાકી રહેલા યોગ્ય શબ્દોમાં એ જ વધિવટ ચલાવી વ્યુત્પત્તિ અને ઉચ્ચારને માન આપવું (બોલવું તેમ લખવું) એ વધારે યોગ્ય છે.

સામાન્ય પદાર્થો વિષે પાઠ.

(આલુ ૫૪ ૧૫૩ થી.)

પગથીઉં ૩ બું.

પાઠ ૮ મૌ.

પ્રવાહી અને નક્કર પદાર્થના ગુણ—૨.

પાછલા પાઠના જેવા પ્રવાહી પદાર્થો જેન પર મૂકવા.

વાદળોને બાણીમાં બોળા એવી રીતે ઝાસે કે તેમાંથી પદાર્થો ધાર અને પછીથી ટપકાં કેવી રીતે પડે છે તે બાજકોના જેવામાં આવે. સીસીને મોટા અને બીજા નિવિધ રીતે પાણીનાં ટપકાં પાડી જતાવવાં.

નીચેના ચિત્રમાં બતાવેલી નળાથી પ્રવાહી પદાર્થનાં ટપકાં પાડી શકાય છે.

એ નળા બંને છેડે ખુલ્લી છે. તેનો એક છેડો નાળચાના ધાટનો છે, અને વચમાં ગોળ ફેરા છે.

ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે એ નળાને પ્રવાહી પદાર્થમાં મૂકો. ઉપર છેડે અંગૂઠો નોરથી દબાવી નળા કાઢી લો. અંગૂઠાનું દબાવું રહેશે ત્યાં સુધી પ્રવાહી પદાર્થ નળામાં રહેશે.

પણ દબાવું ઝોલું થશે અને નળામાં જરા દવા પેસશે એટલે પ્રવાહી પદાર્થનાં ટપકાં પડવા માંડશે.

સીસીને મોટેથી બીજા પ્રવાહી પદાર્થનાં ટપકાં પાડી બતાવવાં, પણ ઉપર બતાવેલ નળાથી વધારે સવક પડશે.

“મેજ પર મૂકેલા કાચના પાત્રમાં બરેલા પ્રવાહી પદાર્થનાં ટપકાં કેવી રીતે પાડી શકાય છે તે આપણે જોઈએ, પણ આ ટપકાંનો આકાર કેવો છે તે તમે કહો. મણિલાલ અને પ્રેમસંકર, તમે અર્થદર્શી આવો,

આ ચળકતા પદાર્થ (પારા) નું ન્દાનું ટપકું તમારી હાથેળીમાં પાડું. જુઓ, એ પડ્યું. ચમ્બાળીને રાખજો, નહિ તો તે પડી જશે. હવે જુઓ, તેનો કેવો આકાર છે ? ” ગોળ.

“ હવે ધૂળવાળી જમીન ઉપર જરાક પાણી છાંડું છું. તમારાથી ટપકાં દેખાય છે ? તેનો આકાર કેવો છે ? ” ગોળ.

“ પાછલા પાઠમાં પાણી વગેરે પદાર્થો વિષે તમારા જણવામાં શું શું આવ્યું છે તે હવે કહી જાઓ. ” નીચાંમાં નીચી જમીન આવે ત્યાં મુઘી તે વહે જાય છે. સપાટ જમીન ઉપર રેડવામાં આવે તો પથરાઈ જાય છે.

“ અને તેમને વિશે આ પાઠમાં તમે શું શું શીખ્યા તે બોલી જાઓ. ” તે ટપકાં રૂપે વહે છે.

“ અને આ ટપકાંને આકાર કેવો છે ? ” ગોળ.

“ જે પદાર્થો નીચામાં નીચી જમીન આવે ત્યાં મુઘી વહે જાય છે, સપાટ જમીન પર રેડવામાં આવે તો પથરાઈ જાય છે, અને ટપકાં રૂપે વહેવારવી શકાય છે, તે તમામ પદાર્થોને પ્રવાહી પદાર્થ કહે છે. ”

“ શાહી, દાર જેવા જીન પ્રવાહી પદાર્થોનાં નામ બાળકો પાસે દેવાવવાં.

“ આવતા પાઠમાં તમ્હારી પાસે પ્રવાહી પદાર્થોના વધારે શબ્દો રોધી કડાવીશ. ”

પાઠ ૯ મા.

પ્રવાહી અને નક્કર પદાર્થોના શબ્દ—૩.

પાછલા બે પાઠના જેવા પ્રવાહી પદાર્થો અને જુદા જુદા પાટનાં બે ત્રણ વાસણો મેજ પર મૂકતાં.

“ પ્રવાહી પદાર્થો વિશે આજે હું તમને કાંઈક વધારે ચિખતીશ, પણ તે વિશે તમે જે શીખી ગયા હો તે વહેલાં કહી જાઓ. ”

“ સીસામાંથી ધીમે ધીમે પાણી રેડું તો તે કેવી રીતે પડે છે ? ”
ટપકાં રૂપે.

“ ટપકાંનો આકાર કેવો છે ? ” ગોળ.

“ ક્ષિતિજ સમસૂત્ર સ્થિતિમાં રાખેલી સ્લેટ પર પાણી રેડું તો તે કઈ તરફ વહે છે ? ” તે દરેક તરફ પથરાઈ જઈ સ્લેટની બધી સપાટી પર આવી જાય છે.

“ આ પ્રયોગ આપણે ફરીથી કરીશું. જુઓ, આ સ્લેટ પર હું પાણી રેડું છું. જુઓ, તે પથરાઈ જઈ આખી સ્લેટ પર આવી જાય છે. સાચી પાણી બહાર જઈ શકતું નથી ? ” સ્લેટના ચોક્કાને લીધે.

“ સ્લેટનો આકાર કેવો છે ? ” લમ્બ ચોરસ.

“ તો સ્લેટ પરના પાણીનો આકાર કેવો છે ? લમ્બ ચોરસ.

“ ધારો કે લમ્બ ચોરસને બદલે સ્લેટ ચોરસ છે અને તેની બધી સપાટી પર આવી જાય તેટલું પાણી તેના પર રેડું તો પાણી કેવો આકાર ધારણ કરશે ? ” ચોરસ.

“ જુઓ, આ ચાળી છે. તેનો આકાર કેવો છે ? ” ગોળ.

“ તેમાં ઢાના મુધી પાણી ભરું તો પાણી કેવો આકાર ધારણ કરશે ? ગોળ.

“ જુઓ, આ પેટી છે, તેનો આકાર કેવો છે ? ” ઈંટના જેવો.

“ હવે પેટીમાં પાણી ભરું છું, તો પાણી કેવો આકાર ધારણ કરશે ? ” ઈંટના જેવો.

“ ઢાંકણનો આકાર કેવો છે ? ” લમ્બ ચોરસ.

“ અને પાણીની સપાટી કેવો આકાર ધારણ કરે છે ? ” લમ્બ ચોરસ.

“ બુદાનો અને પાસાનો આકાર કેવો છે ? ” લમ્બ ચોરસ.

“ હવે પવાલા જેવા કાચના પાત્રમાં પાણી રેડું છું એટલે તમને જણાશે કે પાણી પવાલા જેવો આકાર ધારણ કરે છે; ” અને સીસા

અથવા પ્યાલામાં પાણી રેડીશ તો પાણી સીસા અથવા પ્યાલા જેવો આકાર ધારણ કરશે. હું રેત નાંખું છું પણ, જુઓ, તેની ઢગલી થઈ જાય છે, અને પોતાની મેલે પથરાઈ જઈ વાસણના જેવો આકાર ધારણ કરતી નથી. ”

“ પાણી અને ખીન્ન પ્રવાહી પદાર્થો વિષે આટલી નવી હકીકત યાદ રાખજો. હું બોલી રહું તે પછી જધા સાથે બોલો, જે વાસણમાં પ્રવાહી પદાર્થ ભર્યો હોય છે તેના જેવો આકાર તે પ્રવાહી પદાર્થ ધારણ કરે છે.

“ જુઓ, આ લાકડાના કકડા, સીસાપેન, કાચલા અને ખાંડ છે, પવાલા જેવા કાચના પાત્ર અથવા તાસકમાં તે મૂકું તો તે કાચના પાત્ર અથવા તાસક જેવો આકાર ધારણ કરશે? ” ના.

“ પાણીની પેઠે તે ટપકાં રૂપે વહેશે? ” ના.

“ તે પ્રવાહી પદાર્થ છે? ” ના.

“ લાકડાને તેમ જ સીસાપેનને પોતાનો આકાર હોય છે, અને જે ચીજોને પોતાનો આકાર હોય છે તે ચીજોને નક્કર પદાર્થ કહે છે. આ ઓરડામાં જે નક્કર પદાર્થ હોય તે તમામનાં નામ દો. ” ચોપડી, પુરશી, મેજ, બોત, બારણું, ઇલાદિ.

“ એક મજેના પ્રયોગથી તમને ફરી બતાવી આપું છું કે જે વાસણમાં પ્રવાહી પદાર્થ રેડવામાં આવે છે તે વાસણનો આકાર તે પ્રવાહી પદાર્થ ધારણ કરે છે. જુઓ, આ સીસાનો ન્હાનો કકડો છે. તમ્હારામાંથી કટલાકે સીસુ પહેલાં જોયું હશે, સીસુ નક્કર કે પ્રવાહી પદાર્થ છે? ” નક્કર.

“ તેને શામાટે નક્કર કહે છે? ” કારણકે તેને પોતાનો આકાર છે.

“ હું તેનો પ્રવાહી પદાર્થ બતાવીશ. તેને આ કંડળીમાં મૂકી કંડળી દેવતા પર મૂકું છું. સીસાનો રસ થાય છે તે દરમ્યાન આ લાકડામાં કાણું પાડ્યું છે તેમાં આ અંગૂઠી બોમું છું. તમે જોયો છે તેવા પાસા જેવો હવે સીસાનો ઘોળો રસ થયો છે. હું તે ધીમે રહીને અંગૂઠીમાં રેડું છું. હવે તે થડો થયો છે તેથી તે જહાર કાઢું છું. હવે તમને જણાય છે કે તે અંગૂઠી જેવો તેણે આકાર ધારણ કર્યો છે. ”

તેને બહુ બાવે છે. સુડાંને હાડકાં સુદાંત તે ખાઈ જાય છે. તેના દાંત અને જડામાં મજબૂત દોરાથી હાડકાંને ચાવીને ખાઈ જાય છે. ખીર્જા શિકારી પ્રાણીઓ જનાવરનું માંસ ખાઈને જે ખોખાં રહેવા દે છે તે ખોખાં ઝરખ ખાઈ જાય છે. ગામડાની આસપાસ આવાં ખોખાં પડ્યાં રહે તો તે કહોઈને હવાને બગાડે છે; પણ ઝરખ તેમ થયા દેતાં નથી તેથી તેને “ગામડાનો લંગીઓ” એટલે સાચ કરનાર એવું ઉપનામ આપવામાં આવ્યું છે. તેના નખ ખોદવાને વધારે લાયક છે તેથી મસાણામાં જઈ દોટેલાં સુડાં ખોદી કલાડીને ખાઈ જાય છે, તેથી લોકો તેને ધિત્તારે છે. કોઈ કોઈ વખત જીવતાં પ્રાણીઓને પણ મારે છે. ઘેરાં, બકરાં, કૂતરાં વગેરે પ્રાણીઓને મારી નાંખીને ખાય છે. ઉચકાય તેવો ખોરાક હોય તો તેને પોતાના રહેઠાણમાં લઈ જઈને ખાય છે. ઘણી વખત પ્રાણીઓને ધાયલ કરીને જીવતાં જીવતાં લઈ જાય છે. એક વખતે એક યુરોપીઅન અમલદારનો કૂતરો ખોવાયે હતો. અદાર પડેલાં પગલાંની ખોળ કરતાં છેવટે એક ઝરખની ખોડમાંથી તે કૂતરો અદમ્યો મળી આવ્યો હતો. ખજીથી તે ઝરખને મારી નાંખી તે કૂતરાને લાગ્યા હતા. આ પ્રાણીની ખોની આસપાસ હાડકાંના પુષ્કળ કડકા પડેલા હોય છે. અને તેની લાલ સફેદ અને હાડકાંની કરચોની બનેલી આસપાસ પડેલી હોય છે તે ઉપરથી તેની રહેવાની જગા જડી આવે છે. તેની લાલ સ્કાય છે સારે કંઠે થઈ પથ્થર જેવી થઈ જાય છે.

એકે આ પ્રાણી જખરું છે તેમ જતાં તે બહુ ખીંકણ છે. જ્યારે શિકારીઓ તેની પાછળ પડે છે ત્યારે તે ઘણી ઝડપથી દોડે છે. અને આડું આવળું દોડી એકદમ પાછું ફરી જાય છે તેથી તેનો શિકાર કરવામાં ઘણી મહેનત પડે છે. બાલાથી તેનો શિકાર કરવામાં આવે છે. તે સાચું તો થતું જ નથી. પણ પોતાની પંછડી પગ વચ્ચે ધાલી દે છે. કૂટલીક વાર ગામડાંઓમાં રાત્રે ઉઘતા લોકોના ઘરમાં પેશી જઈ છોકરાંઓને ગૂંપચૂંપ લઈ જાય છે. જે તેનાથી ખીંકતા નથી તેનાથી તે દૂર નાશી જાય છે. પણ જે તેનાથી ખીંકે નામે છે તેની પાછળ તે દોડે છે. કોઈ કોઈ વખત માણસોનો પણ તે શિકાર કરે છે. તે બહુ વહેમી છે અને એનામાં

નવું જાણવાની ધણી હોંસ છે. દરેક વસ્તુને તે બારીકીથી તપાસે છે. ન્હાતું હોય ત્યારે પાળવાંથી તે હળી જાય છે અને ત્યારે તે કૂતરાના જેવું અસીલ અને માયાળુ બને છે. માદાને દર વેતરે ત્રણ ચાર બચ્ચાં આવે છે.

ધણી ખરી પ્રાણી પ્રદર્શન વાડીઓમાં આ પ્રાણીઓ રાખેલાં છે. જરખની ચરખી માણસો પોતાના શરીરના દુખતા સાંધા અને સંધિવાના રોગમાં ચોળે છે. ધણા લોકો એમ માને છે કે જરખનું તેલ હાથેળીમાં રાખીએ તો તે ચામડીની આરપાર થઈ પાછળ ફૂટી નીકળે છે.

જગતની મિત્ર મિત્ર ભાષાઓ.

(લખનાર ગ. ગો. બૂવે.)

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૫૭ થી.)

(૬) આશય-ચા.

હિન્દી તથા પાસિફિક મહાસાગરમાંના માદાગાસ્કરથી તે સેન્ટુ-ધય સુધીના બેટામાંની ભાષાઓનો શોધ અમેરિકા તથા આફ્રિકાની ભાષાઓ કરતાં વિશેષ થયો છે. તેના મેલે, પોલિનેશિયન અને મેલા-નિશિયન એવા ૩ વર્ગો છે. પ્રારંભે આ ત્રણે ભાષાઓનો પરસ્પર સ-મ્બન્ધ હતો એમ જણાય છે. ઑસ્ટ્રેલિયા તથા ન્યૂગીનીની ભાષાઓનો શોધ હજી સુધી થયો નથી.

૧ મેલે—આ બેટા હિન્દુસ્તાનની પાસે હોવાથી હિન્દુ, બૌદ્ધ, મુસલમાનો ખ્રિસ્તી ધર્મ અને ભાષાનો સંસ્કાર ત્યાંના વતનીઓ ઉપર થયો છે.

૨ પોલિનેશિયા—અહિંની ભાષા તથા ધર્મ ધણું મહત્વનાં છે. અહિંની દન્ત કથાઓનું ચીક, રોમન, ચ્રીસ્ટન લોકોની દન્તકથા સાથે ધણું સામ્ય છે. પરન્તુ બન્ને દન્તકથાઓની ઉત્પત્તિ એક જ હોવાનો, કે

પ્રાચીન કાળમાં પરસ્પરનો વ્યવહાર હતો એમ માનવાનો સમ્ભવ નથી.

૩ મેલોનિશિયા—એમાં જ માયક્રોનિશિયન ભાષાનો સમાવેશ થાય છે.

એ રીતે જગતની ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. તે ઉપરથી વાચક વર્ગની સગવડમાં તો આવ્યું જ હશે કે, ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓના અધ્યયનથી કેવા કેવા ફાયદા થાય છે. ભાષા શાસ્ત્રનાં મુખ્ય અંગો જે વિચાર અને ગાથા, એ પણ વિશેષ મહત્ત્વનાં છે. યુરોપ અમેરિકાના સઘળા મુઢરેલા દેશોમાં ભાષા, વિચાર અને ગાથાનાં અધ્યયનને ચાલુ સદીમાં પુષ્કળ આશ્રય મળતો જાય છે. તે આજકાલ તેનો જે અપારા બન્ધ પ્રસાર થાય છે, તથા તેથી પુરાતત્ત્વશાસ્ત્ર શોધવામાં તેનું જે પ્રાધાન્યપણું વધી ગયું છે, તેનું ખીજા દાર્ઢ પણ સાત્તું નથી. તેમ જ આ શાસ્ત્રના આધારે પ્રો. મેક્સ મૂલર જેવા ધંડિતોએ ધર્મ સમ્બન્ધી જે શોધો કર્યા છે તે વિશે વિશેષ લખવા જેવું રહેતું નથી.

આજકાલ જે તે દેશ પોત પોતની ભાષા સુધારવા તથા તેનો ઇતિહાસ જોગ મળી આવે તેમ જોગવવાની શોધમાં પડ્યો છે. આવા સમયમાં આપણી ગુજરાત ભાષાનો ઇતિહાસ અપૂર્ણ રહે એ આપણે વિચારવા જેવું છે. માટે હમે પણ આશા રાખીએ છીએ કે, આ પત્રના તન્ત્રીએ સને ૧૮૯૬ ના પ્રથમાંકમાં જે સૂચનાઓ કરી છે તથા ત્રીજા અંકમાં રા. બા. હ. હ. કુંવર સાહેબે જે યોગ્ય વક્ષણ બતાવ્યું છે તે વક્ષણ પ્રમાણે ગુજરાતના ભિન્ન ભિન્ન વિભાગોમાં રહેલા મહેરજાન

જ્વળત મોઢી “વિચાર” અને “ગાથા” શાસ્ત્રનું પણ વિવેચન કરવામાં આવશે. પરંતુ હાલ તો ભાષાના અધ્યયન તરફ સઘળાઓનું ધ્યાન ખેંચવા તરફ દરેક કેળવણી લીધેલાએ વિશેષ લક્ષ રાખવાની આવશ્યકતા છે.

મહેતાજી સાહેબો પોતાની બાધના ઇતિહાસની સાંકળની કડીઓ પૂરું કરવા તનમન ધનથી લક્ષ આપશે. એટલું કહી આ અધ્ય લેખ પૂરું કરવામાં આવે છે.

અનુલેખન અથવા “ડિક્ટેશન”

ધણી શિક્ષકો એમ માને છે, કે અનુલેખન એ વિદ્યાર્થીને જોડણી આપડે છે કે નહિ તે જાણવાનું માત્ર એક સાધન છે. શિક્ષક વર્ગમાં એવો જ વિચાર ચાલી રહ્યો છે, કે સારો કે નકારો ગમે તેવો શિક્ષક એ વિષય મન માનતી રીતે લઈ શકે. એમાં શિક્ષકની આક્રમક કે દુશ્મીઆરીનો ખાપ પડતો નથી એમ માની કેટલેક ઠેકાણે તો વર્ગના વડા નિયામીઓને એ વિષય સોંપવામાં આવે છે. હકીકત એ પ્રમાણે દોષાથી શિક્ષણ પદ્ધતિમાં તે એક અગત્યનો વિષય છે, તેનો હેતુ સાધારણ રીતે જે ધારવામાં આવે છે તેના કરતાં ચઢીઆતો છે, અને તે સમ્પાદન કરવામાં શિક્ષકે બહુ સમજાળ રાખવાની છે, એમ સાંભળી હાલના શિક્ષક વર્ગને અભયથી લાગે એમાં નવાઈ નથી. બાળકે સ્વભાષા કેમ લખવી, તથા જોડે બોલીને બતાવવાને બદલે લખીને પોતાના મનના વિચાર કેમ દર્શાવવા, એ શિખવવાનો પાયો આ વડે નાંખવાનો છે. વિદ્યાર્થીને પોતાની મેજે નિયંત્ર રચતાં શિખવવું એ આપણું આખરનું નિશાન છે, અને જોડણી, ઉતારો કરવો, અનુલેખન, વ્યાકરણ, વાક્યરચના, એ બધાં તે પાર પાડવાનાં સાધનો છે.

એકેકા શબ્દની જોડણી કરતાં અને તેની ચોપડીમાં જોઈ નકલ કરી સેવાં આવડ્યા પછી અનુલેખન શરૂ કરવું જોઈએ. ચોપડીમાં જોઈ જોઈને લખવામાં આંખનો ઉપયોગ થાય છે, અનુલેખનમાં આંખ તથા કાન બેનો ઉપયોગ થાય છે. અનુભવ અને મન શક્તિ બન્ને વધવાથી જે શબ્દો જોવામાં અને વાંચવામાં આવે છે તેનું સ્પષ્ટ માનસિક ચિત્ર ખેંચું

કરતાં વિચાર્યાં શીખે:છે, અને તે જ શબ્દો જમારે પાછા સાંભળે-છે સારે
એ બેઠું ઇન્દ્રિય ઉપરં પડેલી જુદી જુદી છાપ વચ્ચે નિકટ સમ્બન્ધ બાંધતાં
તેને આવડે છે. માટે જે શક્તિ વડે એ નિકટ સમ્બન્ધ બન્ધાય છે તે શક્તિ
ખિલવવાને આપણે ઉપાય લેવો જોઈએ, અને તે એકે અમુક શબ્દ કેમ
લખેલો છે તે જોઈ જોઈને તેનું ચિત્ર યાદ રાખતાં શિખવવું. ખરી વાત
છે કે જેમ અંગ્રેજીમાં લખવું અમુક રીતે અને તે બોલી અથવા વાંચી
જતાવવું જુદી જ રીતે તેમ ગુજરાતીમાં નથી. આપણી બાબામાં
બોલીએ છીએ તેમ જ ઘણું ખરું લખીએ છીએ. છતાં બાબામાં જોડ-
ણીના સર્વ માન્ય નિયમ હજુ બન્ધાયા નથી, તેથી શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દ સિવાય
ખીમ શબ્દ લખવામાં ઘણી વાર સ્વર દીર્ઘ લખીએ છીએ ને તેનો ઉચ્ચાર
હ્રસ્વ કરીએ છીએ*; કોઈ વાર સ્વર સહિત બંજન લખેલો હોય છે છતાં
તેના ઉચ્ચારમાં માત્ર બંજન જ બોલીએ છીએ †; ઘણી વાર હકાર પૂર્વાક્ષ-
રની સાથે જોડાયેલો-મિશ્રિત યેલો-બોલાય છે પણ લખાય છે તદન છોડે ‡;
પણ કોઈ વાર હકાર બોલાય છે ખરો પણ તે ખિલકલ લખાતો નથી §;
કોઈ વાર અનુસ્વાર કંઠક અંશે બોલાય છે ને લખવામાં પડતો મૂકાય છે ||.
માટે જેની લિપિ અનિયમિત હોય એવા શબ્દો ચિત્રથી જ યાદ રાખવા
સરળ પડે છે. વળી સંયુક્તાક્ષર પણ ચિત્રથી જ વિશેષ કરીને યાદ રહે છે.
સંયુક્તાક્ષરમાં અમુક અક્ષર પડેલો હોય તો તે કેમ લખવો અને
ખીજો હોય તો તે કેમ લખવો તેનો નિયમ છે *, પરંતુ તે
નિયમ યાદ રાખીને કોઈક જ લખે છે.. એવા સંયુક્તાક્ષર જે શબ્દોમાં
હોય તેની શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ છાપ જો બરાબર મનમાં ઠસી હોય છે, તો

* મૂકી દીધું=મુકિ દિધું.

† કરતાં=કતો, ખુશબો=ખુશબો.

‡ કહે છે=કહે છે, વહે છે=વહે છે, બહોળું=બહોળું.

§ મેં=મેં, નાનું=નાનું, અમે=અમે, મારો=મારો.

|| કાણું=કાણું, નાણું=નાણું, નાખી દે=નાંખી દે.

* ર+ત=રત, ત+ર=તર, દ+ન=દન, ન+દ=નદ, પૂ+ત=પૂત, ત+પ=તપ.

તેમાંનો કોઈ પણ અન્યથા લખાયેલો જોતાં જ તે બૂલ બરેલો માલૂમ પડી આવે છે. માટે અચુક શબ્દ કેમ લખાય છે તે જોઈ જોઈને લખતા જવાનો અને ઉચ્ચાર કરતા જવાનો વિદ્યાર્થીને મહાવરો પડાવ્યો હોય, તો અનુલેખન વખતે તે શબ્દનો ઉચ્ચાર સાંભળતાં વારમાં તેનું ચિત્ર તેના ગનમાં તરી આવે છે. એમ ચું એટલે તે ચિત્ર પત્થર પાટી પર કાઢતાં વાર લાગતી નથી.

(અપૂર્ણ).

પત્રવ્યવહાર.

મહેરખાન ગુજરાત શાળા પત્રના

એડિટર સાહેબ, અમદાવાદ.

આ નીચેની બિના આપના માનવન્તા પેપરમાં દાખલ કરશો તો મોટી મહેરખાની થશે.

મહારા તરફથી પ્રગટ થયેલી “એશિયા યુરોપની સરળ ભૂગોળ” ના અંગ્રાજીથી થયેલા આઠકો તથા મળવાનાં જે જે ઠેકાણાં જણાવ્યાં છે, તેઓ સર્વે ઇપાલ્યા પછી તરત ઇનકાર મળ્યા છે, તો પછી મહેરખાન ખાતાના અધિકારી સાહેબ તેઓને ઈંઈ પણ ઇનકાર કરશે નહિ એમ આશ્ચર્ય છે. તા. ૨૩-૪-૯૮

લિ. સેવક,

ગોરીશંકર જીભાદાસ દ્વિવેદી.

ચર્ચાપત્ર.

હાલમાં આપણી ભાષામાં આધુનિક વિદ્વાનોને હાથે ચંતાં મણાં ખરાં લખાણોમાં “તે” તથા “એ” સર્વનામનાં “તેમને,” “તેમનું.” “એમને,” “એમનું” વગેરે રૂપોનો નવીન ઉપયોગ રૂઢિ વિરુદ્ધ થયેલો

જેવામાં આવે છે તે કોઈ સખળ નિયમને અનુસરીને છે કે કંઈ સર્વમાન્ય કારણને લીધે છે તે જો આપ અથવા “શાળાપત્ર” ના વિદ્વાન વાચક-વર્ગમાંથી કોઈ સગળવણે તો ઉપકાર થશે. એ નવીન ઉપયોગ શો તે બતાવવા માટે કેટલાંક દૃષ્ટાન્તો નીચે ઉતારું છું:—

“ એ ખાનાં પરકોણાકાર હોય છે અને ચારે બાજુએ ટંકામેલાં હોય એવાં દેખાય છે. પરંતુ તેમની વચ્ચે પડેલા હોય છે. ”

“ એ હિદ્ર એટલાં બારીક છે કે તેમનું સ્વરૂપ જાણીને તેમનો શો ઉપયોગ છે તે શોધી કાઢવું કઠણ છે. ”

“ કેટલીક સૂચનાઓ વખાણવા લાયક હતી પણ તેમને વારતે પૈસા ખર્ચે તેમ નથી. ”

‘મ્હારા’ બાણવા પ્રમાણે તો “ તેમને, ” “ તેમનું ” વગેરે રૂપ આપણે સાધારણ રીતે માણસને જ માટે વાપરીએ છીએ. જો કોઈ એમ બોલે કે “ તમારી પાસે આટલી બધી ચોપડીઓ છે તેમને શું કરશો ? ” તો હું ધારું છું કે જરૂર તમે તેને હસી કાઢશો. જો ધરમાં ‘મ્હાનું’ બાળક એમ બોલે કે “ મ્હારી પાસે બોર છે તેમને હું ખાઈ જઈશ ” તો નિ-રક્ષર માખાપ પણ તેને સુધારશે ને કહેશે કે “ ‘તે’ હું ‘ખાઈ જઈશ’ એમ કહીએ. ” મ્હારા સમજ્યા પ્રમાણે રૂઢિ એવી છે કે નિર્ણય પદાર્થને માટે એ સર્વનામનાં એકવચન રૂપ જ અનેક વચને વપરાય છે. વિદ્વાન કવિ નર્મદાશંકરે પોતાના વ્યાકરણમાં ઉપલાં સર્વનામનાં એકવચન રૂપ બધી વિભક્તિઓમાં અનેક વચને પણ આપ્યાં છે અને તે વાપરવાનો ભેદ પણ બતાવ્યો છે. શાળાખાતામાં ચાલતી સાત ચોપડીઓ જોતાં માણસ પડે છે કે અસહ્ય વિદ્વાનોને હાથે લખાયેલા. જેટલા પાઠ છે તેમાં એવી ગડબડ પેદી નથી. પરંતુ જેટલાં દાક્ષના વિદ્વાનોને હાથે નવા લખાયેલા છે તેમાં તે પેસી ગઈ છે.

મ્હને લાગે છે કે અંગ્રેજીમાં તથા સંસ્કૃતમાં વિના અપવાદે અનેક વચન રૂપ જ માણસ તથા પદાર્થ બન્નેને માટે વપરાય છે તે વાત વિશેષ ધ્યાનમાં રહેવાથી આધુનિક વિદ્વાનોથી આપણી બાબતી સર્વ-

માન્ય રીતેના અગત્યતાં ભેગ થઈ જતો હશે. એ અનુમાન ખોટું હોય તો કંઈ કારણસર એમ કરવામાં આવતું હોયું નોંધજો. જો એ કારણ આપ અથવા બીજો કોઈ વિદ્વાન સમજાવશે તો એક મોટો ઉપકાર થશે. જો કંઈ કારણ વિના જ એ પ્રમાણે ભાષા ગમડવામાં આવતી હોય તો તે વિશે થઈતી સૂચના આપી તે અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો એ “શાળા પત્ર” જેવા ચોપાનીઆનો મુખ્ય હેતુ છે એમ હું માનું છું.

માર્ચ, ૧૮૯૮.

જિજ્ઞાસુ.

કેળવણી ખાતાની સ્વરો

પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા.

જાહેર ખબર. (ઈ. નં. ૨૩૨ તા. ૨૧-૪-૯૮)

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૮૯૮ ના સપ્ટેમ્બર માસની તા. ૧૯ મી (સોમવારે) અને તે પછીના દિવસોએ હલકા દર-જાની સરકારી નોકરીમાં દાખલ થવા માટેની પરીક્ષા ઉત્તર ભાગમાં નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

ભરૂચ.

નડીઆદ.

મુરત.

ગોધરા.

થાણા.

૨. સને ૧૮૯૫ ના જાન્યુઆરી માસની તા. ૧૭ મી ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટના પહેલા ભાગને ૪૯—૫૨ મે પાને પ્રસિદ્ધ કરેલા મુદ્દા-૨૯ ના નિયમે * મુજબ પરીક્ષા લેવામાં આવશે:

૩. સને ૧૮૯૮ ના ઓગસ્ટ માસની તા. ૧ લી એ અથવા તે પહેલાં ઉમેદવારોએ પોતાની અરજીઓ વગેરે પોતાના મધ્યસ્થળના પ્રમુખ સાહેબ તરફ મોકલવાનું જોઈએ. તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.

૪. જે ઉમેદવારો થાણા મધ્યસ્થળે પરીક્ષા આપવાના હોય

* જુલાઈ સને ૧૮૯૫ ના શાળાપત્રનાં પૃષ્ઠ ૨૧૪-૨૨૩ જુઓ.

તેમણે મુખ્ય ઈ સરકારી ગેઝેટના ખીન્ને ભાગમાં મધ્ય ભાગના મહેરબાન
એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે પ્રગટ કરેલી જાહેર ખબર વાંચવી.

અમદાવાદ.

J. Oliver

તા. ૨૦ મી એપ્રિલ ૧૮૯૮ } એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

અળી હુયત.

મહેરબાન ડિરેક્ટર શ્રી પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે તેમના ઈ.
પત્ર નં. ૨૦૩ તા. ૧૬ મી એપ્રિલ સને ૧૮૯૮ થી અળી હુયત નામની
ક્રિતાય ઉર્દુ શાળાઓના છઠ્ઠા ધોરણના અભ્યાસ માટે તથા પબ્લિક
સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષા સાર એક વધારે વર્ષ માટે મંજૂર કરી છે.
અમદાવાદ. ઈ. નં. ૩૯૧ J. OLIVER.
તા. ૨૬ મી એપ્રિલ ૧૮૯૮ } એલ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

ગુજરાત, કચ્છ અને કાઠિયાવાડમાં બહેનો દ્વારા પાંચેલી.

ઉચ્ચત્તર શાહી.

આ શાહીથી લખેલ લખાણ ગમે તેટલો વંચત જવો છતાં,
હવા, પોણી, ગરમી કે ઠંડીથી બગડી જતું, ઘૂટી નિકળતું કે
ઊડી જતું નથી. વળી લખવામાં ઘણી સરસ અને પાંકી છે.
તેમ જ ઈંગ્લેન્ડ શાહીના જેવા ગુણ હોવા છતાં કિંમતમાં તે
ફરતી વાંચ ગણી સસ્તી છે. દર શેર શાહી થઈ શકે એવી
આઠ પડીકાના રૂપીઆં એક. ચાર્ટર જી. જી. નંમૂનો બોઈએ
તે અધી આનાની ટિકેટ મોકલવી.

અમદારી પાસેથી મલ્ટીમેન્ટ રૂપોની કેળવણી ખાતાને લગતી
તમામ જાતની ચોપડીઓ, કાપીઓ, નોટા, દત્તિદાસો, બુઓ, નકશીઓ
અને બીજી વાંચવા લાયક ચોપડીઓ મગસી ગંગાવતારને વાળથી દમિ-
સન કાપી આપવામાં આવશે. ચાર્ટર જી. જી.

મુ. વડનાણ શહેર. શાહ નારણ અમરશી.

શ્રેઠ્ઠ દુરામજી બગનજી મારતર ખી. એ. ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માલિક.
 શ્રેઠ્ઠ માણેકજી બેગનજી કુપર ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માજી હેડમાસ્તર.
 શ્રેઠ્ઠ ખરબેરજી ખરશેદજી મેન્ડણા, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.
 શ્રેઠ્ઠ નસરવાનજી ખરશેદજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.
 શ્રેઠ્ઠ જમશેજી, ખં દુબાસ, ખી. એ. ક્યુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.
 શ્રેઠ્ઠ માણેકશા, બહેરામજી મારતર, ગોકળદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્તર આલ્ફ્રેડ હાઈ સ્કૂલ, બુલ.
 રા. રા. એમ. એમ. બલસારી ખી. એ. માજી હેડમાસ્તર, ગોધરા એ.વ. સ્કૂલ.
 રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્તર, એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલ, બાપનગર.
 રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દવે, બોબ આનમદમદ હાઈબોર્ડ સ્કૂલ.
 શ્રેઠ્ઠ રસ્તગજી મહેરવાનજી મારતર, હેડમાસ્તર, દુરામજી પટેલ સ્કૂલ.

મુમ્મઈની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્તરો.

મે. ગુલાબદાસ સુન્દરદાસ ચોકરી.	શ્રેઠ્ઠ, ક્ષીરજી સોરાળજી મદ્રોઈના.
મે. પ્રાણજીવનદાસ કહાનદાસ.	મે. માણેકલાલ ધીરજરામ અધ્યાપક.
મે. હરકિપનદાસ બિજલાલ.	મે. આત્મારામ જ્ઞેકિપનદાસ.
મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી ભટ્ટ.	મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
શ્રેઠ્ઠ મહેરવાનજી શોરાળજી દલાલ.	મે. વજલાલ પાનાચંદ.

મુમ્મઈ અને ગુજરાતના બહાર છાપાના મતો:—રાસ્તગી-
 દતાર, મુમ્મઈ સમાચાર, જામે જમશેદ, અખબારે સોદાગર, કૈસરેહિન્દ,
 ગુજરાતી, વજદાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન રિપોર્ટર, ગુજરાતમિત્ર,
 પ્રજામિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, ભરૂચ સમાચાર, હિતેશ્વર.

દસ્કતશિક્ષક કોપીયુક્ટ નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા મારતરો તથા વ્યા-
 પારીઓ જેઓ, ઝોઝામાં ઝોઝી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
 તેઓને સંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વે-
 નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઝોઝી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
 ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માયે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
 તથા તે માલને તુકસાન પૂર્વે તેના બોજબદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવેન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયાં મોકલાવવો
 તેનો પૂરતો બુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલ્વે સ્ટેશનથી
 આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. હુડી મોકલાવનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકમેલરોને
 વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કતશિક્ષક કોપીયુક્ટની સાથે અંગ્રેજી
 ખીજી કોઈપણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સંકડે ૧ એક ટકાનો ક-
 મિશનથી મોકલી આપવાની જાહેવણી કરી છે. એક વખત કામ પાડી
 નોંધાવી ખાત્રી થશે, પેકિંગમાં ઝોઝો ખરચ થાય તેમ કરીયું. જેઓની
 ખરજી હોય તેઓએ નીચલે સંરનામે લખવું.

નાટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દાખલ થવાની અરજી સાથે ઉપર પ્રમાણે શ્રી. ભર્યા બાદ. ૧લા. રજા. અને કલ્પ વર્ગનાં મેમબરોને દરમાશે. રૂ. ૧-૦-૦ રૂ. ૧-૪-૦ અને રૂ. ૧-૮-૦ અનુક્રમે વર્ગ પ્રમાણે શ્રી. ભંરવી પડશે. ઉપર વધવા સાથે. માસીક લવાજમ વધતું નથી. વીસ વરશે હવતાં બેનસ મળશે. પ્રેશરેક્ટર તથા અરજના દ્વારમ માટે નાચે સહી કરનારને એક આનાની ટીકીટ સાથે લખી જણાવવું. સખ. એન્ટો બેઠએ છે કે જેને સાડે કરીશન આપવામાં આવશે. એન. પી. શેઠના. એન્ડ કંપની એન્ટરસ. અમદાવાદ.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ દશમી. કિ. ૪ આના. મુખ્ય ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. અ. ના ઈ. ન. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના ઠરાવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હસ્કત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગૂજરાતી બાળ વ્યાકરણ' આવૃત્તિ. ખીછ. કિ. ૪ આના. પોસ્ટેજ બનેતું માફ. કનિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦. નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. વે. પે. ખર્ચ મંગાવનારને શિર. છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, સાહુ. સખડે.એ.ઈ. ગોહિલવાડ મુસ્વારી. ભાવનગર.

સોનેરીતક-કિમતી ભેટ !!

મહાજન-મંડળ.

“મહાજન મંડળ” નામે અર્પવં શ્રેય હાલમાં મારા તરફથી છપાઈને બહાર પડ્યો છે. જેની અંદર ભારતવર્ષના પ્રાચીન તથા અર્વાચીન લગભગ ૪૦૦ મહાત્માજનો જેવા કે;—વૃષતિઓ, પ્રધાનો, મહર્ષિઓ, મહા પંડિતો, ધર્મપ્રવર્તકો, મહાકવિઓ, મોટા ભક્તો, વૈદ્યો, સંગીતશાસ્ત્રીઓ, પદ્યપ્રકાશી જનો, નાગાંકિત પુરુષો અને સાક્ષરો, મહા સતીઓ વીરાંગનાઓ, વિદુષી બાઈઓ અથવા પંડિતાઓ, અને વિદેશી ધર્મપ્રવર્તકો, ડૉ, ઇલાદિનાં હૃદયચરિત્ર બહુ વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યાં છે. એ શ્રેય રૌપ્ય આકૃષ્ટ ૧૫૦૦ પૃથ્થો છે. અને તેનાં પુંડાં ધણાંજ શોભિતાં સોનેરી નામવાળાં ખાસ વિદ્યાયત્રમાં તૈયાર કરાવી મંગાવેલાં છે, આ શ્રેયની તમામ એટલે (૧૫૦) હતી તે ગુંગાઈવાળા ઠ. વસનજી પરમાનંદ ચાહેવાળાને સામગ્રી વેચાણુ આપી છે માટે એ વિધેના ઓરડે તેમના તરફ મુંગાઈમાં કાલકાદેવી રોડ એવે સરનામે મોકલવાં. કીમત સર્વેને માટે રૂ. ૭૫ પોસ્ટેજ મફત. આ શ્રેય વિદ્વાન અને પ્રભુપ્રિય શ્રીમંત મહારાજ શ્રી શિયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસ એલ સેમરેરબહાદુરને તેમની ખાસ પરવાનગીથી અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ તેના અગ્ર-ભાગે એ નામદારશ્રીની સુંદર છબી મુકવામાં આવી છે. ગુર્જર ગાપામાં આવો મોટો અને ઉત્તમ શ્રેય આ પ્રથમજ છે, એવો ઘણા વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય છે. ઘણી પ્રેમો ચોડાજ વખતમાં ખપી ગઈ છે. એજ તેની મહત્તાની પ્રતીતિ છે. હવે જુજ પ્રેમો રહી છે, માટે સત્વર મંગાવી લ્યો. ને “વહેજ તે પહેલા.” આ શ્રેયની પ્રસ્તાવના તથા અનુક્રમણિકાનું ચોખાનીઉં જેમને બેઠએ તેમજે આડમાં આનાની ટીકટ મોકલી મંગાવી લેવું.

મુ. આબલીઆરા.

કપડવણજ પોસ્ટ.

મગનલાલ નરોત્તમદાસ પટેલ.

“સંસારચિત્ર કાદંબરી” ઇલાદિનો કંપો.

સુચના.

આ પત્ર સમજાવી સર્વ લખાણુ ઓછિર તરફ મોકલવું. નોટપેઠ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ. છાપવા મોકલેલું લખાણુ ઓખે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અચૂક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનાર પોતાને ખર્ચ મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાનાં ડાયરી અને આસિસ્ટન્ટ ડાયરી સાહેબાને તથા મહેતાજીઓને દેખવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમજાવી હકીકત રહેલો ખર્ચ તથા દેશી રાખેલાના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પાછું ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર ખર્ચાનાં માસમાં છાપવા હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલો પહેલવો જોઈએ. જે બંધિલો જે માસના એક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

ગની ઓડર મોકલનાર રૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ઓખે અક્ષરે લખવું. તે વિના બૂક થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટ મોકલનારે દર રૂપાંએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકેટ લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અંગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટનાં માર્ક, છટક નકલના પોસ્ટના સાથે અઢી આના, પદરના ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીયા સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને દેખાવ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ રૂપન લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર ઓપેરે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આખર્તામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાવેશ નહિ.

જાહેર ખર્ચા છાપવાના ભાવ.

ક્રીડી	તો પ્રથમ પૂરા આર્જ અને તે પછીનાં અગીયાર મહિના લગી પાંચમો આર્જ પડશે. પાંચ મહિનાથી ઓછી મુદત હશે તો પહેલો મહિને પૂરા આર્જ અને પછીને દરેક મહિને અર્ધો આર્જ લેવાશે.
૧.....૩	
૨.....૮	
૩.....૧૫	
જો ઉપરાંતનો ભાવ ઉપર પ્રમાણે જ આર માર લગી લાગલાગટ હશે	

હેન્ડલિલો વહેંચવાના, દર.

પા તોલ સુધીના રૂ. ૨-૦-૦, અર્ધો તોલ સુધીના રૂ. ૧-૦-૦ અને એક તોલ સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરનાને માટે અને લખવું.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

જુલાઈ સને ૧૮૯૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ.
માસ-સુમર્ષ ઇલાહના કેળવણી ખાતાનો રિપોર્ટ	૧૫૩
શિક્ષકોની ત્રિમાસિક રપર્ટ	૧૫૫
દેખવન્દની અપભ્રંશ શાળા	૧૫૬
વાક્ય રચના અને નિબંધ	૨૦૦
સારું વાચન	૨૦૨
વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ	૨૦૨
અનુલેખન ગ્રંથવા ડિક્ટેશન	૨૦૬
કેળવણી ખાતાની	૨૧૧
અનરો	૨૨૪
રાજકીય ચળવળમાં સામિલ થવું નહિ	૨૧૧
હાઈ અને રેપે સ્કૂલ સ્ટેનરશિપ પરીક્ષાની તારીખ.	૨૨૧
મિડલ	૨૨૩
નિરાશોના ઇનામ પત્રકો	૨૨૪

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

અનામટ પ્રિન્ટર્સ પ્રેસ.

સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

કેળવણી પાતાના હાલનાં તથા માછ ઇન્ડેપેક્ટરો
 રા. બા. મોતીરામ રામરામ, માછ, ડે. એ. ઇ. સુરેશ
 રા. સા. ગણપતરામ આરીસંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ
 રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડકરની, બી. એ. ડે. એ. ઇ. રતનાગિરિ.
 રા. સા. મજરાય રાન્તોકરાય દેસાઈ, બી. એ. માછ, ડે. એ. ઇ. મુમ્બઈ.
 રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોપિન્દનાથ મટેના, ડે. એ. ઇ. માલાવાડ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી વિજય, માછ, ડે. એ. ઇ. હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. મણુપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ. ઇ. સોરઠ પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.
 આ. સા. કરગચલી રહીમચલી નાનજીઆની, બી. એ. ડે. એ. ઇ. પંચગ. દેસા.
 રા. સા. આર. એસ. તાંડી, બી. એ. ડે. એ. ઇ. ગરાહી રૂલ, મુમ્બઈ.
 રા. સા. મનમુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 હાઇ કોર્ટના એલિસિટર, મુમ્બઈ.

રા. સા. ગોકળદાસ કદાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 સેક્ર. જલ્દાગીરજી હોરમજી પંચધી, જી. ઇ. રૂલના સેક્રિટરી.
 રા. સા. હમનલાલ હરિજીવ પંડ્યા, બી. એ. જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.
 રા. સા. મણિલાલ નજુભાઈ બી. એ. જાવનગર કોલેજના માછ પ્રેફેસર
 રા. સા. ગોપિન્દ જલપન્ત લધારે, બી. એ.

રા. સા. ગોદનલાલ રમ્યકેડાસ ઝવેરી.
 મુમ્બઈની જોઈન્ટ રફૂગ કમિટીના સદસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી
 કોપી થુકો સાથે સરખાખા પડી પાતાના નાયાની રફૂગોમાં એ જરૂરી વાપરવી.
 મે. ડોક્ટર ટોગસ બ્રેની. મે. જોઈન્ટ હાઈરી.
 મે. કેપશર નવરોજી દાગરાજી મે. પ્રેફેસર આર. જી. જોડસનદામ
 મે. અગદુલા મીરચી દરગચી. મે. કાંચીનાગ વ્યમ્બકે સેલંગ.

મે. ગણેશરામ નીલકંઠ નાડકરની.
 મે. નવરોજી નસરવાનજી વાડીયા. સી. આઈ. ઇ.
 મે. ન્દાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રિટરી રફૂગ મોડ.
 સુરત જોઈન્ટ રફૂગ કમિટીના સદસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને સોગાં બ્રે.
 લેખવેલી અને પોતાના નાયાની રફૂગોમાં વાપરવાની મળી થુકો દેવાડવેલી.
 મે. રેવરન્ડ જી. શિલેડી. મે. બાનુસંકર નારાયણકર.
 મે. મંછારામ પેલાભાઈ. મે. હરિલાલ જુજાવડામ પંચ.
 મે. સૈયદ મોલવી અગદુલ મદદ. મે. નરંગીયાં જમૂમીયાં એમ.

પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો અને રેડમાસ્ટરો.
 રા. સા. વામનરાય આચાર્ય માછ, બી. એ. માછ હે. મા. એડિટરન હાઈરફૂલ
 બા. ના. જમશેદજી અરદેશન, હવાલ, એમ. એ. એલ. એલ. બી. આવક-
 વાડ કેળવણી પાતાના ઇન્ડેપેક્ટર અને સુન્દરાતકોલેજના માછ પ્રિન્સિપલ.
 ઇડ ડોમાભાઈ નસરવાનજી વાડીયા, એમ. એ. પ્રિન્સિપલ, સર. જ.
 જી. પા. એ. સ્પેશિયલ ટીચર, મુમ્બઈ.
 બા. ના. જમશેદજી નવરોજી જીનનાયા, એમ. એ. જાવનગર કોલેજ.
 ઇડ એલઈ દોરાયજી તળાડી, બી. એ. અમદાવાદ. હાઈ રફૂલ.
 ઇડ ફરુજજી મનચેન્દ્ર જનર, એમ. એ. પ્રેફેસર, પૂના કોલેજ.
 આ. સા. ઇશાકીંગ મદનદાસ યાયાના, બી. એ. હેડમાસ્ટર, ગરમ હાઈરફૂલ.
 રા. સા. ગોપલદાસ હરિલાલ દેસાઈ, પ્રિન્સિપલ, રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૩૭. સું. જુલાઈ ૧૮૯૮. અંક ૭ મો.

માસ.

સને ૧૮૯૨-૯૩ થી ૧૮૯૬-૯૭ સુધીની મુજબ ધલાંકાની કેળવણીની કેટલીક હકીકત હમે ગયા અંકમાં આપી હતી. આ અંકમાં થોડી વધારે હકીકત આપીશું. એ પાંચ વરસમાં પ્રાથમિક નિશાળોમાં નીચે મુજબ વધારો થયો હતો:—

	સને ૧૮૯૨-૯૩	સને ૧૮૯૬-૯૭
છોકરાઓની પ્રાથમિક નિશાળો. }	૮,૬૧૫	૮,૮૨૮
તેમાં છોકરાઓની સંખ્યા	૪,૮૪,૧૨૪	૫,૧૮,૦૯૨
છોકરીઓની પ્રાથમિક નિશાળો. }	૬૯૨	૭૪૪
તેમાં છોકરીઓની સંખ્યા.	૪૧,૬૯૩	૪૩,૦૭૮
છોકરાની નિશાળોમાં છોકરીઓની સંખ્યા. }	૨૩,૪૫૭	૨૫,૭૯૬
છોકરીઓની નિશાળોમાં છોકરાની સંખ્યા. }	૧,૧૧૮	૧,૦૩૪

સને ૧૮૯૨-૯૩ થી ૧૮૯૬-૯૭ સુધીમાં છોકરાઓની પ્રાથમિક કેળવણીના ખર્ચમાં નીચે મુજબ વધારો થયો હતો:—

	સને ૧૮૯૨-૯૩	સને ૧૮૯૬-૯૭
રૂપિયા.		રૂપિયા.
સરકારી	૬,૩૭,૭૮૪	૭,૬૫,૨૬૫

લોકલ શ્રેણી	૬,૮૫,૩૧૩	૭,૩૨,૮૭૩
મ્યુનિસિપલ	૨,૩૦,૨૮૪	૨,૫૦,૭૮૨
શી.	૨,૫૪,૭૬૯	૩,૯૫,૭૧૪
ખીજી(ખાનગી)ઉપજ	૬,૬૧,૨૬૦	૮,૦૩,૦૮૫
કુલ	૨૫,૬૯,૪૧૦	૨૯,૪૭,૭૨૦

આગળ આપણે જોયું છે કે મુખ્યમંત્રીશ્રીશ્રીમાં પુરુષની વસ્તી ૧,૩૯,૧૪,૬૯૨ માણસની છે. તેમની પ્રાથમિક કેળવણી પાછળ દર વર્ષે એકન્દર ૨૬,૪૭,૭૨૦ રૂપિયા, એટલે દર માણસે ૪૦ પાઈ ખર્ચાય છે. આ પૈકી દર વર્ષે ૭,૬૫,૨૬૫ રૂપિયા, એટલે દર પુરુષે ૧૧ પાઈ સરકાર આપે છે.

છોકરીઓની પ્રાથમિક અને ખીજી દરજ્જાની કેળવણી પાછળનો ખર્ચ નીચે મુજબ હતો:—

	સને ૧૮૯૨-૯૩ રૂપિયા.	સને ૧૮૯૬-૯૭ રૂપિયા.
સરકારી	૧,૧૩,૦૫૯	૧,૪૬,૨૩૯
લોકલ શ્રેણી અને મ્યુનિસિપલ	૯૯,૩૭૦	૧,૦૦,૭૬૯
શી	૮૪,૭૬૦	૧,૦૬,૧૨૧
ખીજી (ખાનગી) ઉપજ	૨,૩૬,૬૩૮	૩,૨૬,૭૬૯
	૫,૩૪,૧૮૭	૬,૭૯,૮૯૮

એટલે સરકાર બ્યારે છોકરાઓની કેળવણીના એકન્દર ખર્ચના ચોથા ભાગ કરતાં સહેજ વધારે આપે છે. સારું તે છોકરીઓની કેળવણીના એકન્દર ખર્ચના ચોથા ભાગ કરતાં કાંઈક ઓછું આપે છે. ઇલાકામાં સ્ત્રીઓની કુલ વસ્તી ૧,૩૦,૫૧,૫૫૦ છે, તેમની કેળવણી માટે દર સ્ત્રીએ દર વર્ષે ૮૫ પાઈ ખર્ચાય છે, અને તે પૈકી ૨ પાઈ સરકાર આપે છે. એ પણ જોવા જેવું છે, કે છોકરાઓની પ્રાથમિક કેળવણીના કુલ સાડી-

ઓગસ્ટનીસ લાખ રૂપિયા પૈકી આઠ લાખ ઝેટલે ચોથા ભાગના ખાનગી લેખનમાંથી આવે છે, સારે છોકરીઓની કુળવણીના ખર્ચનો સુમારે અંડધો અંડધ (પોણા સાતમાંથી સવાત્રણ લાખ જેટલો) બોલે ખાનગી લેખન ઉપર પડે છે.

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ગયા ત્રિમાસિકની સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે મુજબ છે:—

પ્રશ્ન ૧ લેા.—આઠ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી રાજકોટ પ્રાકૃતિસિંગ સૂલના મહેતાજી મિ. મંગળજી હરજીવનને ૩૨) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨ લેા.—આ પ્રશ્નના ઇનામનો નિર્ણય હવે પછી કરવામાં આવશે.

પ્રશ્ન ૩ લેા.—ફક્ત છ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા, તેમાંથી મોળે ગોયાણુ નિલે સુરતના મહેતાજી રતનજી દુર્લભભાઈ લાડને ર. ૧૧૧ નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે. કયા લોકો દ્વારા વ્યાપાર ચાલે છે તે તેમણે લખ્યું નથી, તેથી પૂરું ઇનામ આપવામાં આવ્યું નથી.

આ ત્રિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલવા:—

૧. ત્રીજા ધોરણનાં છોકરાંને ચોથી ચોપડીના ૧૦ મા પાઠનો નીચેનો પેરેઆફ સિખવવાનાં પાઠની પૂર્ણ નોંધ તૈયાર કરો:—

“ મા બાપની આજી માનવી એ નહાતાં છોકરાંનો ધર્મ છે, કમુદ્દ નહાતાં છોકરાં સારું નરસું વિચારી શકતાં નથી. તેમની સમજાણ મોખાપ

લે છે. તેઓ ને જોઈએ તે પૂરું પાડે છે. છોકરાં કેને ને કાંઈ હોય તે બધું તેમનું આપેલું હોય છે, માટે તેમના દલાથી જરા આડું ચાલવું નહિ; ને કહે તે માનવું ને તેમ કરવું. કકત જૂઠું ખોલવું કે ચોરી કરવી કે જીવું ખીજું ખોલું કરવાનું કહે તો તે ન કરવું.”

આ પેરેઆદમાં કાંઈ અસંગત કે તમ્હારા વિચારથી ઉલટું હોય તો તે કારણ સાથે જણાવો. એની નીતિ વિષે પણ તમારા વિચાર લખો. (ધનામ ૩૨).

૨. ઉપરના પેરેઆદમાંથી દૃષ્ટાન્તો લઈ છૂટા ધોરણનાં છોકરાંને વ્યાકરણ અને વાક્ય રચનાની શી શી હકીકત શિખવશે ? એમાં વ્યાકરણ કે વાક્ય રચનાનાં દોષ હોય તો તે બતાવો. (ધનામ ૩૨).

૩. આપણા મુલકમાં કઈ કઈ ઋતુમાં કયાં કયાં ઝાડ, છોડ, વેલને પૂલ આવે છે, તેની ન્હાનાં છોકરાંને કથિત પાઠ આપવાનું સુગમ પડવા માટે એક ઋતુવારે પાઠી બનાવો. (ધનામ ૩૧).

ટીપ—સ્પર્ધાના નિયમ ગાહે એપ્રિલ ૧૯૯૩ ના અંકમાં લેવા. તા. ૨૦ ઓગસ્ટ પછી આવેલા ઉત્તર લક્ષમાં લેવાશે નહિ.

હેમચન્દ્રની અપભ્રંશ ભાષા.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૬૯ થી.)

અંગર્હિ અંગુ ન મિલિહ હલિ અહરે અહર ન પત્તુ ।

પિઅ જોઅંતિહે મુહકમલુ એમ્વંદ સુરંતે સેમંતુ ॥ ૬ ॥

(પાદ ૪—ધ્વન ૩૩૨)

સંસ્કૃત અર્થ—હે સસિ, અંગેઃ અંગં ન મિલિતં, અધરણ

અધરઃ ન પ્રાપ્તઃ; પ્રિયસ્ય મુલકમલં. પદ્યન્ત્યાઃ એવમેવ સુરંતે સમાપ્તમ્.

ગુજરાતી અર્થ—હે સખી, અંગે અંગ મળ્યું નહિ, અધરે અધર એકઠો થયો નહિ; પ્રિયનું મુખકમળ જોવામાં જ સુરત સમાપ્ત થયું.

ટીકા.

અંગર્હિ=સં. અંગૈ=ગુ. અંગોએ, અવયવો સાથે. ત્રીજી વિભક્તિ બહુ વચન. અપભ્રંશમાં ત્રીજી વિ. બહુ વચનનો પ્રલય હિં છે. પ્રાકૃતમાં હિ અને હિં બન્ને પ્રલય છે. સં. મિસ્ ના મ્નો હ્ યવાથી હિ પ્રલય ઉત્પન્ન થાય છે; પછી એક પ્રાકૃત નિયમ મુજબ પ્રત્યય ઉપર અનુસ્વાર દાખલ થાય છે.

અંગુ=સં. અંગં=ગુ. અંગ. નામ, નાન્યતર જાતિ, પ્રથમા એક વચન. અપભ્રંશ નિયમ મુજબ પ્રથમા એક વચનમાં અન્સં અ નું ઉ થાય છે (માણુ, વિહાણુ, લક્ષુ, આદિ સાથે મુકાબલો કરો).

ન=સં. ન=ગુ. ન. નિષેધાર્થે અવ્યય.

મિલિહ=સં. મિલિતં=ગુ. મળ્યું. જૂત કૃદન્ત, નાન્યતર, પ્રથમા એક વચન, અંગુ ક્રત્તા. સં. મિલ્ ધાતુનું જૂત કૃદન્ત મિલિત થાય છે, અને ત્ નો લોપ થતાં પ્રાકૃતમાં મિલિઅ શબ્દ બને છે. અપભ્રંશ નિયમ મુજબ અન્સ અ નું ઉ યવાથી પ્રથમા એક વચનમાં મિલિહ રૂપ થાય છે. પ્રાકૃત મિલિઅ—નર જાતિ પ્રથમા એક વચન મિલિઓ—ઉપરથી હોરાઓની બોલીનો મિલ્લે અને ગુજરાતી મળ્યો શબ્દ બને છે.

હલિ=સં. હે સલિ=ગુ. હે સખી. નારી જાતિ, સમ્બોધન, એક વચન. પ્રાકૃતમાં સલ્લી શબ્દના સમ્બોધનમાં વિકલ્પે હલા, હલે, મામિ આદેશ થાય છે, અને અપભ્રંશમાં હેલ્લિ આદેશ પણ થાય છે. સંસ્કૃતમાં પણ હલા એટલે સખી એવો શબ્દ છે.

અહરે=સં અધરેણ=ગુ. હોઠે, હોઠ સાથે. નામ, નર જાતિ, ત્રીજી વિ. એક વચન. ધ્ નો હ્ યવાથી સં. અધર નું પ્રાકૃતમાં અંહર બને છે.

પછી અપભ્રંશ નિયમ મુજબ ત્રીજી વિ. એક વચનમાં અન્સ અ નો એ થઈ પ્રસય તરીકે અનુસ્વાર આવે છે, તેથી અહરેં થાય છે (આગળ આવેલા દર્શવેં આદિ શબ્દો સાથે મુકાબલો કરો).

અહર=સં. અધર=ચુ. હોઠ. પ્રથમા એક વચન. ઉપર કહ્યા મુજબ સં. અધર નું પ્રાકૃતમાં અહર થઈને અપભ્રંશ નિયમ પ્રમાણે પ્રથમા એક વચનમાં અન્સ અ નું ઉ થાય છે (દહમુહુ ઇલાદિ સાથે મુકાબલો કરો).

પત્તુ=સં. પ્રાપ્ત=ચુ. પ્રાપ્ત થયો, મળ્યો, એકઠો થયો. ભૂત કૃદન્ત, નર ન્તિ, પ્રથમા એક વચન, કર્તા અહર. સં. પ્રાપ્ત ના રૂ નો લોપ થયો, આ હ્રસ્વ થયો, પ્ત ના પ્ નો લોપ થઈ ત્ બેવડાયો, એટલે પ્રાકૃત પત્ત શબ્દ થયો. પછી પ્રથમા એક વચન કરવાને અપભ્રંશ નિયમ પ્રમાણે અન્સ અ નું ઉ થયું, એટલે પત્તુ રૂપ બન્યું.

પિઅ=સં. પ્રિયસ્પ=ચુ. પ્રિયનું. નર ન્તિ, છઠ્ઠી વિભક્તિ, એક વચન, મુહકમલુ સાથે સમ્બન્ધ રાખે છે. પ્ર ના રૂ નો અને ચ્ નો લોપ થવાથી સં. પ્રિય નું પ્રાકૃતમાં પિઅ બને છે. અપભ્રંશમાં છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રસયનો ધણી વખત લોપ થાય છે, તેથી અહિં છઠ્ઠી વિ. એક વચનમાં પિઅ રૂપ રહ્યું. ઉપર કહ્યું છે કે અપભ્રંશમાં આકારાન્ત નામનું પ્રથમા તથા દ્વિતીયા એક વચન કરવાને કેટલીક વખત અન્સ અ નું ઉ કરવામાં આવે છે. એ રીતે અપભ્રંશમાં પિઅ નું પ્રથમા એક વચન પિઉ બને છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતી પિઉ (=વર, ધણી) શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે.

જોઅંતિહે=સં. પશ્યન્ત્યાઃ=જોતીનું. વર્તમાન કૃદન્ત, નારી ન્તિ, છઠ્ઠી વિભક્તિ, એક વચન, કર્મ મુહકમલુ. હેમચન્દ્ર સં. દશ્ ધાતુના પ્રાકૃતમાં પન્દર અને અપભ્રંશમાં વધારાનો એક એમ સોળ આદેશ આપે છે, પણ તેમાં જો ધાતુ દાખલ કર્યો નથી. એક અને વરુચિ પણ એ ધાતુ આપતાં નથી. હેમચન્દ્ર કૃત દેશી નામ માલામાં જયળમ્મિ જોઅણં (જો-

અળ નો અર્થ નયન, આંખ) એમ આપ્યું છે, એટલે દેખવાના અર્થનો જો દેશી ધાતુ હોય એમ લાગે છે, અને ગુજરાતી જોડું એ ઉપરથી આવ્યું છે. ધણા પ્રાકૃત ધાતુઓ પછી અં આગમ આવે છે, તે જો પછી પણ આવેલો દેખાય છે. ન્ત પ્રાકૃતમાં વર્તમાન કૃદન્તનો પ્રસય છે, અને ઈ નારી જાતિનો પ્રસય છે, આ રીતે જોઅંતી રૂપ સિદ્ધ થાય છે. અપભ્રંશમાં નારી જાતિની પાંચમી તથા છઠી વિભક્તિમાં હે પ્રસય લાગે છે. તે લાગતાં અન્સ ઈ હ્રસ્વ યવાથી જોઅંતિદે રૂપ બને છે.

મુહકમલુ=સં. મુખકમલં=શુ. મુખકમળ. સામાસિક નામ, નાન્યતર જાતિ, બીજી વિભક્તિ એક વચન, જોઅંતિદે નું કર્મ ર્વ નો દ્વ યવાથી સં. મુખ નું પ્રાકૃતમાં મુહ, અને તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં મહો થાય છે તે આપણે ઉપર જોયું. અપભ્રંશ નિયમ મુજબ બીજી વિ. એક વચન કરવાને અન્સ અ નું ઉ થયું, એટલે મુહકમલુ રૂપ બન્યું.

અમ્વઈ=સં. અવમેવ (અવંવ) =શુ. એમ નં. અવ્યય. સં. અવમેવ નો અપભ્રંશમાં અમ્વઈ આદેશ થાય છે.

સુરડ=સં. સુરતં=શુ. સુરત, ભોગ. નામ, નાન્યતર જાતિ, પ્રથમા એકવચન. ત્ નો લોપ યવાથી સં. સુરત નું પ્રાકૃતમાં સુરઅ થાય છે, અને અપભ્રંશમાં અન્સ અ નું ઉ થઈને સુરડ એવું પ્રથમા એકવચનનું રૂપ બને છે.

સમત્તુ=સં. સમાપ્તં=શુ. સમાપ્ત થયું, પૂરું થયું. ભૂત કૃદન્ત, નાન્યતર જાતિ, ત્રયમા એક વચન, કર્તા સુરડ. મા માંનો આ હ્રસ્વયયો, સ ના પ્ નો લોપ થઈ ત્ બેવગયો, એટલે સં. સમાપ્ત નું પ્રાકૃતમાં સમત્ત થયું. અપભ્રંશ નિયમ મુજબ પ્રથમા એક વચન કરવાને અન્સ અ નું ઉ થયું, એટલે સમત્તુ રૂપ બન્યું.

(અપૂર્ણ)

વાક્ય રચના અને નિબન્ધ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૩૯ થી.)

પ્રકરણ ૧૦ મું.

કર્તા અને કર્મના વધારા તરીકે વપરાતા શબ્દ; વિશેષણ, કર્તા અને કર્મને જોળખાવવાને અથવા તેમના અર્થમાં વિશેષપણું બતાવવાને મુખ્યત્વે કરીને વિશેષણ વપરાય છે, જેમકે—

મ્હોટો ઘોડો દોડે છે,
ડાહ્યો માણસ બોલે છે,
હું રાત્રી ટોપી લાવ્યો છું,
જે બિલાડીઓ એક રોટલો લાવી,
ત્યાં મહા ખોટું થાય,
બીજું કોઈ શિખામણ દે.

આ વાક્યોમાં કર્તા કે કર્મના અર્થમાં વધારો કરવાને મ્હોટો, ડાહ્યો, રાત્રી, જે, એક, મહા, બીજું, એ વિશેષણ આપ્યાં છે. છેલ્લાં જે દૃષ્ટાન્તોમાં “ખોટું” વિશેષણ અને “કોઈ” સર્વનામ કર્તા છે, તેમનો વધારો “મહા” અને “બીજું” એ વિશેષણોથી થાય છે.

મનોયત્ન ૧ હું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો:—

૧. તેને ત્રણ છોકરા હતા. ૨. એક કણુખી મરવા પડ્યો.
૩. સર્વ ધન ખેતરમાં છે. ૪. ગામડાંમાં ચોડાં ધર હોય છે.
૫. ચોકખી ચીજો રાખવી. ૬. ચોકખાં પહેરો ચીર.
૭. મધપૂડો રૂડો રવે માખી* * * *
૮. ઘોડો મ્હોટી ફલગો મારે છે.
૯. નિર્દય છોકરાં ઘોડાને દુઃખ દે છે.
૧૦. તેમાં રાતાં ચોખાં બી હોય છે.
૧૧. હર કોઈ તરત કહેશે.
૧૨. તે બહુ ખોટું કરે છે.

મનોયત્ન ૨ શું.

વિશેષણથી કર્તા અને કર્મનો વધારો થાય એવાં પાંચ પાંચ વાક્યો રચો.

મનોયત્ન ૩ શું.

નીચેનાં વાક્યોમાં વિશેષણથી કર્તાનો વધારો કરો:—

૧. કીડી તળાવે ગઈ.   ૨. તેને કબૂતરે દીડી.
૩. કબૂતરને દયા આવી.   ૪. કીડી તેડે આવી.
૫. કબૂતર ત્યાં બેઠું હતું.   ૬. વાઘરી ઝાંપ નાંખતો હતો.

મનોયત્ન ૪ શું.

નીચેનાં વાક્યોમાં વિશેષણ વડે કર્મનો વધારો કરો:—

૧. ધાતુના તાર કરે છે.   ૨. કલઈને આંચ લગાડીએ.
૩. તમે ભારી ભાગો.   ૪. હવે ભારી છોડી નાંખો.
૫. રાત્રીએ યજ્ઞગણે બોલાવ્યો.   ૬. પછી તેણે બાઈડીને શિક્ષા કરી.

મનોયત્ન ૫ શું.

નીચેના શબ્દો લઈ વાક્યો રચો:—

બાપ, પહેર, કહે છે, પહેરો, મ્હારો, પાડું, તમને, સમજણ, વધારે, હું, ટાટ, કામનાં, જૂતાં, છે, ખડુ, ધાવ છે, તેનો, માવો, સફેદ, વેચે છે, એવા, કાગડો, કાગળ, તાવનો, ધા, ચોવીસ, એક, થાય છે, કહેવાય છે, સારા, સહેજખાની, ને, લાયા, કાગળ.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. મુખ્યત્વે કરીને કયા પ્રકારના શબ્દો વડે કર્તા કે કર્મનો વધારો કરવામાં આવે છે?

૨. તેમ જવાનું કારણ શું?

સારું વાંચન.

સારા વાંચનમાં નીચેનાં લક્ષણ હોવાં જોઈએ:-

- (૧) વર્ણોચ્ચાર શુદ્ધ હોવા જોઈએ.
- (૨) જોલણું સ્પષ્ટ અને સમજાય તેવું જોઈએ.
- (૩) વાંચન સરળ હોવું જોઈએ, એટલે પરાણે ઘણી મહેનતે શબ્દ નીકળે તેવું ન થવું જોઈએ.
- (૪) પાણીના પ્રવાહની પેઠે વાંચન ચાલવું જોઈએ; હડમેલા મારીને શબ્દો જહાર કાઢ્યા હોય તેમ થવું ન જોઈએ.
- (૫) યોગ્ય સ્થળે અટકવું જોઈએ, અને વિરામ ચિન્હો પર ધ્યાન આપવું જોઈએ. શબ્દોનાં ઘટતાં શ્રુમખાં કરવાં જોઈએ; તે વિના સારું વાંચન થઈ શકશે નહિ.
- (૬) વાંચનારે વાંચેલો ભાગ સમજવો જોઈએ. સમજ્યા વિના કદી સારું વાંચન થવાનું નથી.
- (૭) વાંચન ભાવદર્શક હોવું જોઈએ. ભાવ પ્રમાણે અવાજ મોટો, ન્હાનો, ઉચો, નીચો, વગરે થવો જોઈએ. એક જ સાદે વાંચવું નહિ. ગાતા કે રડતા હોઈએ તેમ પણ વાંચવું નહિ. નાટક જેવું બહુ ડાળ પણ ન જોઈએ. કુદ્રતી જગમાં જેમ પ્રસંગ પ્રમાણે વાત કરીએ છીએ તેમ વાંચવું જોઈએ. સારા વાંચનના સઘળા ગુણનો સમાસ 'ભાવદર્શક' વાંચનમાં થાય છે, અને તેથી સાંભળનારને આનન્દ ઊપજે છે.
- (૮) વાંચનમાં બહુ ઝડપ કરવી નહિ, પણ પુષ્પ વિચારથી વંચાવું હોય તેમ થવું જોઈએ.

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૫૦ થી.)

(૨૦) દુઃખ, દુઃખ, દુઃખીઆં, દુઃખિયાં.

સંસ્કૃત શબ્દ દુઃસ્થ છે. પ્રાકૃતમાં તેનું દુક્લ બને છે, જેમકે—
 ન હિંદિસા આકિદિ વિસેસા ચિરં દુક્લભાઈણો હોન્તિ ।
 (વિક્રમોર્વશી, અંક ૪.)

[=ન ईदृशा आकृतिविशेषाः चिरं दुःखभागिनो भवन्ति.]

પ્રાકૃત દુઃખ ના વ્ નો લોપ થવાથી પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થઈને ગુજરાતીમાં દૂખ અને છે, જેમકે—“ તેને માથે દૂખ પડ્યું,” “ પેટમાં દૂખે છે.” દૂખ પછી ઈઆં કે ઈયાં પ્રત્યય આવીને વિશેષણ અને છે, ભારે છે ભાર વધવાથી ઊ પાછું હ્રસ્વ થાય છે, અને દુખીઆં અને દુખિયાં શબ્દ અને છે.

(૨૧) પરખવું, પારખવું, પરખ, પરીખ, પારેખ, પરીક્ષક, પરીક્ષા.

મૂળ ધાતુ ईक्ष છે, તેની સાથે પરિ ઉપસર્ગ આવીને સંસ્કૃતમાં પરીક્ષ અને છે. પ્રાકૃતમાં પરિક્ષ અને છે, અને તે ઉપરથી પરખવું, પારખવું, પરખ, પરીખ, પારેખ, શબ્દો નીકળે છે. પરખવું, પારખવું, પરખ, શબ્દો અચલના ગમે તે વસ્તુની પરીક્ષા કરવાના અર્થમાં વપરાય છે. પરીખ અને પારેખ નો અર્થ સંકેતાર્થને તેજપિયા પરખનાર શાહુકારના અર્થમાં વપરાય છે, અને ગણેશના અર્થના શબ્દની જરૂર પડે છે ભારે સંસ્કૃત પરીક્ષક શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે.

(૨૨) ઝો.

ઝો અવ્યય છે, સર્વનામ છે, અને ત્રીજી તથા સાતમી વિભક્તિનો પ્રત્યય છે, અને ઝો બધાં રૂપો બુદ્ધાં મૂળગાથી ઉત્પન્ન થયાં છે.

(૧) ઝો અવ્યય સંસ્કૃત હિ માંથી ઉત્પન્ન થાય છે. નિશ્ચય અથવા જોરથી બોલવું હોય તો સંસ્કૃતમાં હિ વપરાય છે, જેમકે—

प्रयोगप्रधानं हि नाट्यवाच्यं.

હિ ની પહેલાં નિર્ગેધાર્ય ન આવીને નહિ શબ્દો પારંપાર એકઠા વપરાય છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતી નહિ, નહીં શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે. હિ નું પ્રાકૃતમાં હિ જ કાયમ રહે છે, જેમકે—

તેણે હિ લતાવિટવન્તરિદાં સુણિસ્સં ।

(વિક્રમોર્વશી)

[તેને હિ લતાવિટપાન્તરિતા શ્રોણ્યામિ=ત્યારે તો લતાની સાખા પાછળ સન્તાઈ રહી સુણીશ.]

કહાનડે પ્રબન્ધની પ્રાચીન ગુજરાતીમાં હિ, અને હ મો લોપન્ધઈ, ઇ, એ બન્ને રૂપો બેવામાં આવે છે; જેમ—

દલં જોઅંતોં દીસ આથમ્યુ । તુ હિ ન આવંદ પાર ॥

[=દળ બેતાં દિવસ આથમ્યો તો એ ન આવે પાર.]

મરણ તળા મુઈં સહુ ઇ વીહઈ.

[=મરણ તળા ભોએ સહુ એ પહીએ.]

આ ઇ માંથી હાલનો અવ્યય એ (=પણ) બન્યો છે. “હું એ જઈશ,” “તે એ આવશે,” “છોકરો એ ગયો,” “દોકરી એ રાંડી,” એ દષ્ટાન્તોમાં એ અવ્યય છે. ચક્રારાન્ત શબ્દ પછી એ આવે છે ત્યારે કેટલાક લોકો તેને આગલા શબ્દ ભેગો મેળવી દે છે, પણ એ ભૂલ છે. “ચારે માણસ આવ્યાં,” “માણસે આવ્યાં,” “નોકરે નોકો,” એમ લખવું બરાબર નથી. “ચાર એ માણસ આવ્યાં,” “માણસ એ આવ્યો,” “નોકર એ નોકો,” એમ લખવું બોધિએ; કારણકે એ પ્રત્યય નથી પણ જુદો શબ્દ-અવ્યય-છે.

(૨) એ સર્વનામ સંસ્કૃત એતદ્—એપં માંથી ઉત્પન્ન થાય છે. એપ: નું પ્રાકૃતમાં એસો કે એસં બને છે. વરરચિ એસ અને એસો બન્ને રૂપો આવે છે. ગદ્યવલ્લોમાં પણ બન્ને વાપર્યાં છે. વિક્રમોર્વશીમાં કૃત એસો રૂપ બેવામાં આવે છે. સૂ નો દ્વિતીયથી પ્રાકૃત એસ નું પ્રાચીન ગુજરાતીમાં એહુ, અને તે પછી એ બન્યું જણાય છે. કવિતામાં હજી એહુ શબ્દ વપરાય છે.

(૩) એ સાતમી વિભક્તિનો પ્રત્યય પણ છે. સંસ્કૃત, મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃત, અને અપભ્રંશમાં સાતમી એક વચનમાં ઈ, ए પ્રત્યય આવે છે, જેમકે—સં. દૃષ્ટે, પ્રા. વચ્છે, અપ. તાલિ-તલે, ઇત્યાદિ. આ ઉપરથી ગુજરાતીમાં સાતમીનો એ પ્રત્યય ઉત્પન્ન થયો છે, જેમકે—એતરે ગયો, મહે-લીતે કામળ ચોક્યો, દેશાંવરે વાત મઈ, વાંદરાં છાપરે ફેદે છે, હું સવારે આવ્યો, ઇત્યાદિ. માંહે-માંહિ-માંહિય (સં. મધ્યે), પાસે (સં. પાર્શ્વે), કાલે (સં. કાલ્યે), જ્યારે, ત્યારે, ક્યારે, અત્યારે, વગેરે શબ્દોમાં છેડે એ છે તે મૂળે સાતમી એક વચનનો પ્રત્યય છે. કદાનડે પ્રખન્ધમાં ઈ અને ए બન્ને પ્રત્યય જોવામાં આવે છે, જેમકે—વિપહુરિ અને વિપુહુરે (=બપોરે), લહકારિ પઢીડ ત્રાસ (=લસકારમાં પડ્યો ત્રાસ), અંગે ન આવડી રીસ, ઇત્યાદિ.

(૪) સંસ્કૃતમાં ત્રીજી વિભક્તિ એક વચનનો પ્રત્યય આ છે, પણ અકારાન્ત નામ વગેરેને છેડે एन આવે છે, જેમકે—રામેણ, દૃષ્ટેણ, તેન, ઇત્યાદિ. તેનું મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમાં एण (જેમકે—સં. દૃષ્ટેણ =પ્રા. વચ્છેણ) અને અપભ્રંશમાં एण કે एं (જેમકે—સં. મવસતા=અપ. પવસંતેણ, સં. દાયિતેન=અપ. દઈएं) બને છે. કદાનડે પ્રખન્ધની પ્રાચીન ગુજરાતીમાં અપભ્રંશ एं નું इ અને ई થાય છે, જેમકે—

મૂસડ કરી एक થાડી खीण (=એક જણ જૂએ કરીને ક્ષીણ થાય),
પાતસાહિ નાલિડં તંવોલ (=પાદસાહે તમ્બોળ નાખ્યું),
ચુરાસાણ મડિં ચુર તલિ ચુધુ (=મહે પુરાસાન ખરી તળે ખૂંધ્યું),
તેણઈં વેટી દીધી (=તેણે બેટી દીધી),
રામિ રૈદ્ર મૂકાવિડ (=રામે રુદ્ર મૂકાવ્યો),
પુણ્યંઈં પુરૂપ રમંઈ નવરાંમે (=પુણ્યે પુરૂપ નવ રમે રમે).

મુધાવખોધ ઔકિતક પણ ત્રીજી વિ. નો છે પ્રત્યય આપે છે, જેમ-
કે—જીવ ધર્મિમંદ સંસાર તરફ (અથવા ધર્મ વંડે સંસાર તરે). કોઈ
કોઈ વખત કહાનડે પ્રખંધમાં એ પ્રત્યય પણ જોવામાં આવે છે, જેમકે—

પુણ્યે ઘરિ સંપજઈ નિધાન,

પુણ્યે અંગે ન આવઈ રીસ,

હિંદૂણ દલ પાઢીડ ત્રાસ, ધત્યાદિ.

એ રીતે એ અબ્ધ, એ સર્વનામ, એ ત્રીજી વિ. નો પ્રત્યય, અને
એ સાતમીનો પ્રત્યય, એ સર્વે ગુજરાતીમાં એક રૂપે દેખાવા છતાં દરેકનું
મૂળ અને ઉપયોગ શુદ્ધ છે.

(અધૂરું)

અનુલેખન અથવા “ ડિક્ટેશન ”

(આણુ ૫૪ ૧૮૯ થી.)

અનુલેખન માટે તૈયારી.—જેટલો ભાગ લખવાનો હોય તેટલો
ચોપડીમાંથી બહુ સમ્ભાળથી વિચાર્યાંજે જોઈરાખવો જોઈએ. તેમ કરા-
વ્યા સિવાય લખાવવાથી કંઈ ફાયદો થશે નહિ.

કેટલું લખાવવું.—લખાવવાનો ભાગ ધીમે ધીમે વધારતાં જવો
જોઈએ એ વાત ઘણી અગત્યની છે. શીખી ગયેલા શબ્દોમાંથી વિશેષ
પરિચિત હોય તેવા ચોડાક શબ્દ નીચલા વર્ગોમાં લખાવ્યા હોય તો બસ
થશે. અભ્યાસમાં જરા આગળ વધેલાને શબ્દો ઉપરાન્ત એકાદ વાક્ય પણ
લખાવવું. એમ પગથીએ પગથીએ આગળ વધવું. શીખેલા પાક ફરી
ચાલતા હોય ત્યારે તો લખતા પહેલાં માત્ર કંઈ જોડણીવાળા શબ્દ જ
જોઈ જવાની. જરૂર રહેશે.

કેમ લખાવવું.—જે લખાવવું હોય તે લખાવતાં પહેલાં શિક્ષકે
તેના અર્થ પ્રમાણે ભાગ પાંડી જવા જોઈએ. એમ કરવાથી અનુલેખન

કરાવતી વખતે અયોગ્ય જગ્યાએ અથવા અનર્થ ધર્ષ જમ્ય એવે સ્થળે અટકી જવાશે નહિ, અને વિદ્યાર્થી પણ વાક્યોમાંના વિરામ અને ઉપવાક્યોથી જરાજર ગાહિતગાર ધર્ષ રહેશે. અનુલેખનના વિષયમાં શુદ્ધ લિપિ ઉપરાન્ત ખીજે મુદ્દો એ હોવો જોઈએ, કે ઉપવાક્ય અથવા અર્થ સમજાય એવા વાક્યનો એકેક ભાગ વિદ્યાર્થી સાંભળીને મનમાં ઉતારતાં—સમજીને યાદ રાખતાં—અને પછી તે લખી લેતાં શીખે. એવો મદાવરો પડાવીને આપણે તેને નિઃસ્વ રચના ગાટે તૈયાર કરવો છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી, ને યાદપના કદિ પણ અસમ્બંધ ભાગ પાડવા નહિ.

કેળવાયેલો માણસ જે પ્રમાણે દમેશાં બોલતો હોય તે પ્રમાણે શુદ્ધ વાંચીને લખાવવું. હ્રસ્વ સ્વરોને દસવું આવે એટલા ટૂંકા વાંચવા નહિ, તથા દીર્ઘ સ્વરોને દહથી વ્યાદા લખાવવા નહિ. ‘હ્રે છે’, ‘બહોળું’, એવા એવા શબ્દોમાં ‘ક’, ‘ખ’, વગેરે અક્ષરો જુદા પાડીને બોલવા નહિ, પણ સાધારણ રીતે તે જેમ બોલાય છે તેમ જ બોલીને લખાવવા. એવા શબ્દ શુદ્ધ લખવા ગાટે વિદ્યાર્થીના કાન કેળવવા જોઈએ, ઉપર કહ્યું તેમ ઉચ્ચાર સાંભળતાં વાર તેનું લખેલું ચિત્ર યાદ આવવું જોઈએ.

ખીજી ભૂલ એ ન કરવી કે વાક્યનો એક ને એક ભાગ અનુલેખન કરાવતી વખતે ઘણી વાર બોલાય. કોઈ કોઈ વાર તો પોતે એમ કરે છે તે વાત લક્ષમાં ન રહેતાં શિક્ષકથી તેમ કરી દેવાય છે. તેમ થવાથી વિદ્યાર્થીને ટેવ એવી પડે છે, કે એકી વખતે એકેક કે બપ્પે જ શબ્દ લખવા. તે જાણે છે કે શિક્ષક જરૂર ખીજી વાર કે ત્રીજી વાર બોલશે, અને તે વખતે આપણે એ પછીનો શબ્દ લખી લઈશું. એથી કરીને જે શબ્દો વચ્ચે ઘણા નિકટ સમ્બંધ હોય છે એવા શબ્દોનો આખો સમૂહ સંભળી લેવા અને તે સમજી યાદ રાખવા તે શ્રમ જ લેતો નથી; તે એકેકા કે બપ્પે શબ્દનું અનુલેખન કરે છે, ને જે લખે છે તેનો ભાવ શો છે તે સમજવાને તેનો પ્રયત્ન જ હોતો નથી. શિક્ષકની આ ભૂલનાં ખીજાં માણં પરિણામ પણ તેની સાથે સાથે થતાં આવે છે:—

એક તો, પોતે યાદ રાખેલું વિદ્યાર્થી લખતો હોય છે તે વખતે તેનું તે જ અથવા તે પછીનું ફરી સાંભળવાની તેને ફરજ પડે છે; અને એ પ્રમાણે

એ ઠેકાણે ધ્યાન આપવા જતાં તે લખવામાં ભૂલો કરે છે.

ખીજું, જે વખતે વિદ્યાર્થીને સાંભળવાની જરૂર નથી તે વખતે શિક્ષક બોલે છે તેથી કરીને તે ધ્યાન ન આપવાની ટેવ પોતાના વર્ગનાં બાળકોમાં ઉત્પન્ન કરે છે. ને પછી તે વધારે છે. એક વાર મૂળ ધાતુ એટલે ખીજા પાઠ ચાલતી વખતે પણ તે ટેવ કાયમ રહે છે, અને ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. પરિણામ એ આવે છે, કે હર કોઈ વિષય શિખવતાં જો નિશાળીઆનું ધ્યાન હોય તો એક જ વાર કહેવાથી શિક્ષક જે વાત તેમના મનમાં ઉતારી શકે તે વાત ફરી ફરીને તેને કહ્યા કરવી પડે છે. ત્રીજું, ધૃષ્ટિ ઉપયોગ કરી શિક્ષકે પોતાની શક્તિ જાળવીને વાપરવી જોઈએ, તેને ઠેકાણે આમ વગર જરૂર તે વાપરીને ઘટાડી દે છે, તેને કમજોર કરી નાંખે છે.

જે લખાવવાનું હોય તેના કેવડા કેવડા ભાગ પાડવા તેનો આધાર વિદ્યાર્થીના વધતા ઓછા જ્ઞાન ઉપર રહેવો જોઈએ. કેવળ શીખાઉ હોય તેને માત્ર છૂટા શબ્દો બોલીને લખાવવું. જેને મહાવરો પડ્યો હોય એવા જરા આગળ વધેલાને ખખ્ખે તથા તથા શબ્દ સાથે લખાવવા, અને એ નિયમે આગળ વધતા જવું. છેક ઉપલા વર્ગમાં તો સાધારણ રીતે વાંચવામાં અર્થ સમ્બન્ધ જાળવવાને જ્યાં જ્યાં વિરામની એટલે અટકવાની જરૂર પડે છે તેટલું તેટલું સામું બોલીને લખાવવું.

લખેલું કેમ તપાસવું.—શુદ્ધ લખાયું છે કે નહિ અને ન લખાયું હોય તો ભૂલો ચલાવું કારણ શું સમજાવે છે તે જો શિક્ષક જાણવું હોય (અને તે જાણવાની જરૂર કંઈ થોડી નથી), તેમ જ જો અને એટલી સમજાણથી અને ધ્યાનપૂર્વક લખવાની ટેવ વિદ્યાર્થીને પાડવી હોય, તો આવશ્યક કરીને દરેક વિદ્યાર્થીનું લખેલું શિક્ષકે પોતે જાતે તપાસવું જોઈએ. ઘણું કરીને અને છે એવું કે આપણી શાળાઓના વર્ગ ઘણા મોટા હોય છે, એટલા મોટા હોય છે કે નિયમિત વખતમાં દરેક નિશાળીઆનું લખેલું જાતે તપાસવાનું તથા તેણે કરેલી ભૂલોનું કારણ જાણી લેવાનું શિક્ષકને ખુબ સુસ્કેલ પડે છે, બલકે બની શકે એમ હોતું નથી. છતાં જો ઉત્તમ રીતની આશા રાખવી હોય તો શિક્ષક જાતે દેખરેખ રાખ્યા સિવાય

અને દરેકનું કામ પોતે તપાસ્યા સિવાય ચાલે એમ છે જ નહિ. એ કામ સરળ થઈ પડે માટે ઘણું લાંબું લખાવવું નહિ અને દરેક જણ સ્પષ્ટ, ચોક્કસ અક્ષરે લખે તથા દરેક શબ્દ છૂટો છૂટો લખે એવો આગ્રહ કરવો. એમ કરવાથી અશુદ્ધ જોડણી માત્ર એક જ વાર નજર નાખી જવાથી પકડાઈ આવશે. જે વર્ગ ઘણો જ મોટો હોય તો માત્ર એક કામ ચલાઈ ઉપાય તરીકે વિદ્યાર્થીઓને પોત પોતાની પાસેનાં લખેલું તપાસી જોવાનું અને બૂલો ઉપર નિશાન કરી જવાનું કહેવું અને પછી તે સઘળાનું લખેલું શિક્ષકે જાતે જોઈ જવું. આથી વખત બચશે. પણ યાદ રાખવું કે એ ઉપાય શિક્ષકની મહેનત બચાવવાને માટે કામ લગાડવાનો નથી. જે એમ થયું તો પરિણામ ખરાબ આવશે.

કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ અને બૂલ સુધારવાનો ઉપાય.—અનુલેખન તપાસ્યા પછી આગસના શબ્દો ચોક્કસે અક્ષરે પાટીઆપર લખી ખતાવવાને હમેશા નિયમ રાખવો. એથી કરીને શબ્દનું ખરું ચિત્ર વિદ્યાર્થીના મન પર ઠસશે અને અશુદ્ધ જોડણી સુધરશે. જરૂર જણાય તો પાટીઆપર લખેલા શબ્દ જોઈ જોઈને પથર પાટી પર તે શુદ્ધ લખાવવા અને બીજે દિવસે ઘેરથી લખી લાવવા પણ કહેવું.

ચેતવણી.—હવે આપણા યુવાન શિક્ષકોને ચેતવણીના બે બોલ કહેવાની જરૂર છે. વિદ્યાર્થીમાં જ ખામી હોવાથી લખવામાં બૂલો થાય છે. એમ તેઓએ ધારી લેવું ન જોઈએ. કાંઈ પણ વિષયમાં બ્યારે વર્ગનો મોટો ભાગ કંઈ બૂલ કરે સારે શિક્ષકે પહેલાં આત્મપરીક્ષા કરવી જોઈએ, પોતાનામાં કંઈ ખામી છે કે કેમ તે જોઈ લેવું જોઈએ. તેની પોતાની શિક્ષણ સીલીમાં ખામી હોય અને તેથી તે ઉપર ચોક્કસ વધારે લક્ષ આપવાથી અને સમજાણ રાખવાથી કદાપિ નિશાળીઆઓની ચતી બૂલ અટકાવી શકાય. એ માઠ જે ચોખ્ખી રીતે શિખવાયે ને લેવાયે હોય તો વર્ગમાંથી ઘણા જણની તો એક પણ બૂલ પડવી ન જોઈએ. કદાપિ બૂલોનું કારણ એવું હોય ખરું કે તેઓને આવડવું જોઈએ તે કરતાં કંઈ વાત તેમની પાસેથી માગી છે અથવા તો નિશાળીઆઓ બેદરકાર છે અને શિક્ષકે તેમને પોતાની સાથે ને સાથે રાખીને કામ લેવામાં મુક્ત કરી છે.

અગાઉથી નહિ જોઈ રાખેલું લખાવું.—કોઈ કોઈ વાર પરીક્ષા વખતે વિદ્યાર્થીએ અગાઉથી તૈયાર કરી રાખેલું ન હોય એવું લખાવવામાં આવે છે. પરંતુ સ્વભાષા લખવાની સરળતા ખિલવવાના સાધન તરીકે અનુલેખનનો જે ઉપયોગ બતાવી ગયા તે કરતાં આ એક તદ્દન જુદો જ ઉપયોગ છે. અગાઉથી નહિ તૈયાર કરેલું લખાવું એ, જોડણી અથવા લેખન પદ્ધતિ અને વિરામ ચિન્હો ક્યાં ક્યાં મૂકવાં તે આવડે છે કે નહિ એટલું જ કર્તી જોવાનો માત્ર એક ઉપાય છે. પરીક્ષા સિવાય એવા અનુલેખન પાઠના ઉપયોગીપણા વિષે બહુ શક રહે છે.

સમાપ્તિ.—શુદ્ધ લખતાં અને લખાવેલું સમજી યાદ રાખી લખી લેતાં આવડ્યું એટલે નિબંધ રચવાનો પાયો નંખાયો. હવે તે ઉપર ચતુર તર લેવાનું રહ્યું. પહેલાં તો શીખી ગયેલા પાઠમાંથી કંઈ દુર્ગમ રમુજ ભાગ વાંચી સમજાવવો અને પછી તે લખી લાવવા દહેવું. ધીમે ધીમે વાંચી સમજાવવાનો ભાગ વધારતા જવો તથા તેને માટે જેમ બને તેમ રમુજ અને વિદ્યાર્થી સમજે એવી સરળ ભાષામાં લખાયેલી વાર્તાઓ પસંદ કરવી. તરત સાંભળેલું લખી દાઢવાનો મહાવરો વધતો જાય તેમ આગવેદિવસે, પછી તેને આગવે દિવસે, પછી વળી તેથી એ પહેલાં વાંચી સમજાવેલી વાર્તા લખી લાવવાનું દહેતા જવું. આ પાઠનો હેતુ શું લખવું તે વિચારી દાઢતાં શિખવવાનો નહિ પણ જે એ જાણે છે તે કેમ લખવું તે શિખવવાનો છે. કંઠજી વિષયો શીખવાના આવતા જશે અને વિદ્વાન શિક્ષકો તે ઉપર મોટેથી વિવેચન આપતા જશે ત્યારે સાંભળેલું ટાંકી લેવાને એ આવડત બહુ ખપની થઈ પડશે. ધન્ધામાં પડ્યા પછી કોઈ લાંબા તુમારો વાંચી તેનો સંક્ષેપ લખવો પડશે અંગર કોર્ટમાં સાક્ષીની જુબાની સાંભળી તે લખી લેવી પડશે. માટે આ મહાવરાથી આપણે તેને આઠ્ઠી આઠ્ઠી અનેક બાબતોને માટે લાયક કરીએ છીએ. અમુક વિચારો ભાષાદ્વારા શુદ્ધ લખી જણાવતાં આવડ્યા એટલે વાચ્યરચના આવડી. હવે એને નિબંધ રચતાં શિખવવાનું બાકી રહ્યું. પરંતુ તે બાબત પ્રસ્તુત વિષયને લગતી નથી.

“ ઇન્ડિયન જર્નલ ઓફ એડ્યુકેશન ” ઉપરથી સંચોજિત. M.

કેઝવણી ચાતાની ચવરો

જાહેરખબર.

(ઉત્તર ભાગના એન્જ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટરનો નં. ૪૮૨ તા. ૩૦-૪-૯૮.)

(રાજકીય ચળવળમાં સામિલ થયું નહિ.)

શાળાઓ. શિવાજીના વાર્ષિક ઉત્સવમાં અહમદનગર એન્જ્યુ-કેશન સોસાયટીની હાઈ સ્કૂલના કેટલાક માસ્તરોએ લીધેલો ભાગ.

રાજકીય ચળવળ-મુલાન માણસોની કેળવણીને રાજ્યપ્રકરણથી તદ્દન નિરાશી રાખવી, તથા શિક્ષકોએ અને પ્રોફેસરોએ રાજકીય ચળવળમાં ભાગ લેવો નહિ એવું મૂળતત્ત્વ દેરાવવામાં આવ્યું છે.

નં. ૨૫૯, સને ૧૮૯૮. કેળવણી ખાતું,

જેઠરે મુખ્યધી, તા. ૨૮મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૯૮.

ન્યાય ખાતાની યાદી નં. ૭૫૮૪ તા. ૨ જી નોવેમ્બર સને ૧૮૯૭. ગયા મે માસમાં શિવાજીના વાર્ષિક ઉત્સવ પ્રસંગે અહમદનગર હાઈ સ્કૂલના હેડ માસ્તર મિ. મહાદેવ હરિ મોડકે આપેલું વ્યાખ્યાન જે અહમદનગર હાઈ સ્કૂલ અને પંઢરપુર સ્કૂલના કેટલાક માસ્તરો તથા અહમદનગર હાઈ સ્કૂલનો એક વિદ્યાર્થી મેમ્બર છે તેવી ઓરિયેન્ટલ મર્ક-ટાઇલ કંપની લિમિટેડ નામની મંડળીની માલકીના સુદર્શન નામના વર્તમાન પત્રની તા. ૧૫, ૨૨, અને ૨૯ મી મે, અને ૧૨મી જૂન ૧૮૯૭ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે તે વ્યાખ્યાન સમજાવી સાનિલ રાખેલા તુભાર સાથે મધ્ય ભાગના કમિશનરની નં. ૩૫૭૫. તા. ૧૭ મી ઓક્ટોબર ૧૮૯૭ ની યાદી જાહેર થવા તથા તે સમજાવીમાં યોગ્ય હુકમ ફરમાવવા રવાના કરવામાં આવે છે.

ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન નો નં. ૬૨૨૪ તા. ૧૦ મી જાન્યુઆરી ૧૮૯૮ નો કાગળ--

૧. આપના તા. ૧૦ મી નોવેમ્બર ૧૮૯૭ ના કાગળ નં ૧૬૬૬ના સન્નિધમાં લખવા હાંસલ જે (જીપી) કાગળો ઇલાયદા પરખીડીઆમાં ધાલી તથા રજિસ્ટર્ડ કરાવી પાછા મોકલું છું, અને નીચે મુજબ રિપોર્ટ ફરું છું:-

૨. સરકાર તરફથી મળેલા હુકમ મુજબ તા. ૨૩ મી નોવેમ્બરને

૧. અહમદનગર એન્જ્યુકેશન સોસાયટીનાં સેક્રિટરીએ મધ્ય ભાગના એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને લખેલો કાગળ નં. ૩૩૧ તા. ૧૨ મી નોવેમ્બરનો.	} રાજ અહમદનગર એન્જ્યુકેશન સોસાયટીના સેક્રિટરીને મોકલેલો કાગળ લખ્યો હતો, અને અમદારી વચ્ચે આવેલા તુમારની નક્કો આ રિપોર્ટ સાથે
૨. અહમદનગર એન્જ્યુકેશન સોસાયટીના સેક્રિટરી, હેડ માસ્ટર, અને આસિસ્ટન્ટ માસ્ટરો વચ્ચે આવેલો તુમાર.	
૩. આ ઓફિસનો નં. ૧-અ તા. ૨૩ મી નોવેમ્બર ૧૮૯૭ નો.	
૪. આ ઓફિસનો નં. ૨-અ તા. ૧ લી ડિસેમ્બર ૧૮૯૭ નો.	
૫. સોસાયટીના સેક્રિટરીનો કાગળ નં. ૩૫૯.	
૬. " " " " " ૩૮૩.	

સામિલ રાખી છે. હાંશીઆમાં કાગળોનું ટિપ્પણ ટાંક્યું છે.

૩. પ્રહેલા કાગળનું કારણ એ છે કે નોવેમ્બરની શરૂઆતમાં આર્ટિંગ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર નગર ગયા હતા, અને એ કાગળમાં ખતાવેલો હરાવ સોસાયટીએ પસાર કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. વળી સોસાયટીએ મુંદરેન વર્તમાન પત્ર અને તેમાં પ્રગટ થયેલા હેડ માસ્ટરના વ્યાખ્યાનના સમ્બંધમાં પોતાની વર્તણૂકનો ખુલાસો કરવા આર્ટિંગ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની સલાહથી હેડ માસ્ટર અને આસિસ્ટન્ટ માસ્ટરોને ફરમાવ્યું હતું. તુમારમાંના તા. ૨૩ નોવેમ્બરના આંક ૩ વાળા મદારા કાગળના જવાબમાં તુમારમાંના તા. ૨૫ મી નોવેમ્બર વાળા છેલ્લા કાગળો આવ્યા છે.

૪. તા. ૩૦ મી નોવેમ્બરને રાજ હું અહમદનગર ગયો અને તે જ રાજ સાંજે વ્યવસ્થાપક મંડળીની સભા બરવામાં આવી. તે સભામાં નીચે મુજબ હાજર થયા હતા:—

રાવ બહાદુર પી. વી. શુપ્તે, ચેરમન.

મિસ્તર દરિદાસ ડી. પરીખ.

“ સદાશિવ શંકર ગટને.

“ ગજનન ડી. નીસલ.

“ મોહનલાલ દરિદાસ.

“ એલજી રસ્તમજી (મ્યુનિસિપાલિટીના વાઇસ પ્રેસિડેન્ટ).

“ બહેરામજી સોરાબજી.

“ એસ. વી. ભેગ.

“ મહમદ સિદિક શુલ મહમદ- (યુનિસિપલ મેમ્બર).

“ સહદેવ શવજી બગડે.

“ વી. બી. એન્કર (સોસાયટીના સેક્રેટરી).

વ્યવસ્થાપક મંડળીમાં ૧૫ માણસો છે, એટલે તેમાંના ઘણા ભાગ હાજર હતો.

૫. સુદર્શન વર્તમાન પત્ર વિશે, અને શિવાજીના ગાદી નશીન થવા નિમિત્ત સને ૧૮૯૭ ના મે માસમાં ભરાયેલી સભામાં તે નિશાળના હેડમાસ્ટર મિ. મહાદેવ હરિ મોડકે આપેલા અને તે વર્તમાન પત્રના તા. ૧૫, ૨૨, અને ૨૯ મી મે, તથા ૧૨ મી જૂનના અંકોમાં પ્રિસદ્ધ થયેલા વ્યાખ્યાન વિશે મ્હેં મેમ્બરો સમક્ષ વિવેચન કર્યું. મ્હેં જણાવ્યું કે પહેલાં એટલે તા. ૧૫ મી મેના અંકમાં એવું લખ્યું છે કે બાપજી પૂરે પૂરું પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, તેથી દેખીતી રીતે તે પૂરેપૂરું લખી મોકલેલું હશે. વળી મ્હેં વધુ જણાવ્યું કે તે બાપજી બાબત ખુલાસો કરવાની અથવા તે ઇનકાર કરવાની મિ. મોડકને પૂરેપૂરી તક મળી હતી; તેમણે પોતાના તા. ૨૧મી નોવેમ્બરના કાગળમાં એવું જણાવ્યું હતું છે, કે શિવાજી નિમિત્તની સભા સમક્ષ મ્હેં જે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તે મ્હેં મ્હારી પોતાની ખુશીથી નહિ, પણ કેટલાક મિત્રોનાં અત્યાયદયી આપ્યું હતું, અને તે જ કાગળમાં તેમણે લખ્યું છે કે બાપજી બાબત તુરુ અને અશુદ્ધ પ્રગટ થયું છે; વ્યાખ્યાન ખોટું પ્રગટ થવા બાબત શા શા ઇલાજ લીધા છે તેનો ખુલાસો માગતાં તે જવાબ આપે છે, કે હું કાંઈ ઇલાજ લેઈ શક્યો નથી, મ્હેં વ્યાખ્યાન પહેલેથી તૈયારી કર્યા પગર મ્હોડેથી આપ્યું હતું. તે પ્રગટ થશે એવું હું ધારતો નહતો, અને તે પ્રગટ થયું એવું મ્હારા જાણવામાં આવ્યું ત્યારે મ્હેં તે અંકો મંગાવ્યા, અને મ્હારું વ્યાખ્યાન બરાબર પ્રગટ થયું નથી એમ લખવાનો મ્હારો વિચાર હતો. પણ ફરિયાદોનાં કારણથી મ્હને મ્હારા મિત્રોએ તેમ કરતાં અટકાવ્યો.

૬. જે દિવસે વ્યાખ્યાન અપાયું તે જ દિવસે તે સંદરહુ વર્તમાન પત્રને મોકલવામાં આવ્યું હતું, તે વાસ્તવિક અથવા દેખીતી રીતે પૂરેપૂરું પ્રગટ થયું હતું, અને તે સભામાં કોઈ મરાડી સંક્ષિપ્ત લખનારે લખી લીધું હતું એવી તકરાર ઉદાવવામાં આવી નથી, એ બધું લક્ષમાં લેતાં મ્હને લાગે છે, કે વ્યાખ્યાન અપાયા પહેલાં તે લખવામાં આવ્યું હશે એવું અનુમાન વ્યાખ્યાની રીતે જાંધી શકાય. જે તે અગાઉથી લખેલું ન હોય તો કોઈ અદ્ભુત સ્મરણ શક્તિવાળા અથવા અસાધારણ કલ્પના શક્તિવાળા માણસે પાછળથી લખી લીધેલું હોતું જોઈએ. અદ્ભુત સ્મરણ શક્તિ વાળા માણસે તે લખી લીધું હોય તો તેમાં પ્રગટ થયેલા શબ્દો મિ. મોડક પોતે બોલેલા હોવા જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે; જે કલ્પનાથી લખાયું હોય તો વ્યાખ્યાનની ભાષા ધ્યાનમાં લેતાં તે જોઈું પ્રગટ થયાની સામે વાંધો લેવાની તેમણે ના પાડી છે તે સમજી શકાતું નથી.

૭. આપણના વક્તવ્ય અને મતઘનનો સંક્ષિપ્ત સાર વર્તમાન પત્રોમાં આવી ગયો છે, પણ હું શાપણમાંથી જ, અથવા ખરું કહીએ તો ઓરિયેન્ટલ ટ્રાન્સેક્ટરે કરેલા તરજુમાંથી, એક બે ભાગ અર્થિયાં ટાંકું છું.—

૧. 'શિવાજીનું શક્તિ ધ્યાન ધરવાથી શું પાછલી કીર્તિ પાછી આવશે ? હું જવાબ દઉં છું, કે ધર્મ શાસ્ત્રને આધારે મ્હોં આત્માર પહેલાં સિદ્ધ કરી આપું છે તે સુજળ એવું. પણ ખતરો. જગતના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે, કે ક્રૂરતા અને વાટની માફક પ્રજાઓની પડતી ચઢતી વારો શરતી આવે છે એ નિયમ અપવાદ રહિત છે. તેથી આપણી દુર્દશાનો વહેલો મોડો અન્ત આવવો જોઈએ.'

૨. 'તેથી હું એટલું જ કહું છું, કે આપણે હાલમાં દુર્દશામાં આવી પડેલા છીએ તોપણ આપણે દિમ્મત હારવી નહિ. અને દરેક જણે યાદ રાખવું, કે આપણી કીર્તિ કોઈ પરદેશીને ત્યાં એકાદ બે દિવસને માટે જ ગીરગી મૂકી છે, તેથી આજ નહિ તો કાલે તે આપણે હોઝાવી લાવીશું. જે આ વાત દરેક જણ લક્ષમાં રાખશે તો હું ધારું છું કે તેથી ઘણી દિમ્મત આવશે. આપણામાં કહેવત:

છે કે “ દસ માણસો મરજો પણ દસનો પાળનાર મરજો નહિ ”. તેથી હું કહું છું, કે આપણી કીર્તિ એક વખત ગઈ છે તેની ચિન્તા કરવી નહિ, પણ તે કીર્તિનો ખ્યાલ મનમાં તાજો રહે તેવું સ્મરણ જવા દેવું નહિ. આપણે તે વાતનો ખ્યાલ જવા દેવો નહિ. અને આ ધારણાથી હું કહું છું, કે જે હુંદારાઓ હિન્દુસ્તાનમાંથી જાંઠનાં જાંઠ બરીને દોલત લઈ ગયા છે તેમણે આપણને મુકાબલે કાંઈ તુકસાન કર્યું નથી. યુરોપિયન સાથે હિન્દુઓને લડવું એ વરની સાથે ઘેટાનાં ખમ્ચાંને લડવા જેવું છે, હિન્દુઓ સુધરેલા નથી, એ વગેરે દુટ, નીચી, અને ખોટી લોકીકત વાળા ચોપડીઓ જેમણે આપણા હાથમાં મૂકી છે, તેમણે એ હુંદારા કરતાં આપણને લાખો ગણું વધારે તુકસાન કર્યું છે.’

૩. ‘દૂકાગાં મહારી એટલી જ વિનતિ છે, કે જે કે હાલમાં તમે કાંઈ વધારે કરી શકતા નથી, તોપણ તમ્હારી પાછલી કીર્તિનો અને તમે મહારાષ્ટ્રના છો એનો ખ્યાલ તાજો રાખજો. હાલમાં તે ખ્યાલ તમને નિરર્થક લાગશે. તે બલે નિરર્થક લાગે. તોપણ હું તમને નક્કી કહું છું, કે ખ્યાલ તાજો હશે તો તેમાં આજે નહિ તો કાલે જીવ આવશે અને તે રૂપ પકડશે.’

૪. ‘આપણા શિવાજીની મદદમાં ફક્ત મૂકી બર લંગોટીઆ માણસો હતા, અને જેણે પોતાના આપતું પણ માન રાખ્યું નહોતું અને જેનાથી મોત સુદાં કરતું હતું તે ઔરંગઝેબ તેનો બળવાન હતો. આપણા શિવાજીની પાસે લેન્કેશાયર કે મિડલસેક્સની પલટણો નહોતી. તેની પાસે કાંઈજ નહોતું. વળી તેની મુદ્દ રીતિ હાલના મોદાઓના જેવી દરથી તોપો ફાગવાની નહોતી, પણ સામસામી લડવાની હતી. તેનો જાપ પણ બાદશાહના પક્ષમાં હતા. એ બધું છતાં તે ડાપતો (સત્તુઓનો નાશ કરતો) સાલ્યો. આમાં અને પૂંકેથી તોપો મારવાના શુરાતનમાં કેટલો બધો ફેર છે ! ૧૮૫૭ માં ફક્ત દોઢ હજારો ચોટલી (હિન્દુઓ) અને દાદી (મુસલમાનો) એકલી યઈ, એટલામાં તો તે જ રાત્રે માધરા (સ્ત્રીઓ) સાથે ધોળે

મેટ (ઇંગ્લંડ) જવાની તૈયારીઓ થઈ ગઈ. આ કાંઈ લવારો નથી. ધન્ય, ધન્ય, શિવરાય'.

જે રામે એકલે હાથે રાક્ષસોને હણ્યા હતાં અને કકત વાનરોની મદદથી રાવણને જીત્યો હતો તેના વિષે વ્યાખ્યાનને અન્તે માર્મિક ઇસારો કરવામાં આવ્યો છે.

૯. હવે હું કહું છું, કે ભાયામાં કાંઈ પણ અર્થ હોય તો. જે ભાગો મ્હેં ઉપર ટાંક્યા છે તેનો અર્થ દૂકામાં આવો થાય છે:-લોકો કહે છે તેવા તમે નામદાં અને નગળા છો, અથવા ધ્રિટિશ લોકો વર્ણવ્યા પ્રમાણે બહાદુર અને બળવાન છે, એવું માનશો નહિ; સને ૧૮૫૭ માં તેમને હિન્દુસ્તાનમાંથી લગભગ દાંડી કાઢ્યા હતા અને બીજો પ્રયત્ન કદાચ વધારે ફતેહગંદ હતરે, માટે તમારી તક યાદ રાખી તેને સંધવાની રાહ જોતાં બેસજો.

૧૦ પણ આ વ્યાખ્યાન અને તેના હેતુનો જે અર્થ હું-સમજું છું તે ખરો હોય, તો હું કહું છું કે આવા વિચારો ઇન્કાર કરવાની તક મળ્યાં છતાં જેણે તે તકનો લાભ લીધો નથી તેવો વ્યાખ્યાન કરનાર આ સરકારની કે કેસરે હિન્દ મહારાણી સાહેબની વફાદાર રહેત નથી. ભાવણના જુસ્સા અને અતિશયોક્તિને માટે ધણી છૂટ મૂકી શકાય, પણ રાજ્ય કરનારા લોકોને જાણી બૂજને હલકા પાડી સને ૧૮૫૭ ના બળવાનો માર્મિક ઇસારો કર્યો છે, તેથી વ્યાખ્યાન કરનારના ખરો ભાવ પિયે અને તેણે પોતાના શ્રોતાના મનમાં જે સિદ્ધાન્ત ઠસાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે તે વિષે કાંઈ શંકા રહેતી નથી. અને વ્યાખ્યાન કરતાં એક મોટા અગત્યનો શહેરની હાઈ સ્કૂલનો હેડ માસ્તર છે—જે હાઈ સ્કૂલની વ્યવસ્થા સરકારે જેના ઉપર ગણહર્ષ વિશ્વાસ મૂક્યો છે અને જેના હાથમાં શહેરના જીવાનીઆંને ઇંગ્રેજ કેળવણી આપવાનું સોંપ્યું છે તે મંડળી ચલાવે છે.

૧૧. ઓરિયેન્ટલ ગર્કન્ટાઇલ કમ્પની લિમિટેડ નામની મંડળીથી આલતા વર્તમાન પત્રના ચાર એકોમાં એ વ્યાખ્યાન પ્રગટ થયું છે. ગગનકુર કમ્પની કાગળ વગેરે લખવાનો સામાન વેચવાનો ધંધો કરતી કહેવાય છે, પણ વ્યવસ્થાપક મંડળીની સભામાં એવું કમ્પલ કરવામાં આવ્યું છે, કે સર્વેશન પત્ર એ તેની વેચાણની મુખ્ય બીજ છે; અને કમ્પનીના ડિરે-

કટરોની મંડળીમાં એન્જ્યુકેશન સોસાયટીના તાબાના ચાર આસિસ્ટન્ટ માસ્ટરો અને હાઈસ્કૂલનો એક વિવાર્થ માલૂમ પડ્યા છે. મહે સોસાયટીને જણાવ્યું કે એ કંપનીના ડિરેક્ટરો જે પત્રના માલિક છે, અને જેમાં હેડ માસ્ટરનું બાપણ એટલી સમ્માજથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે, તે પત્રની સાથે તેમનો નિકટ સમ્બન્ધ હોવો જોઈએ એમાં કાંઈ સંશય જેવું નથી; વળી મહે જણાવ્યું કે ગમે તેમ હોય, તોપણ કંપની જે માલ વેચતી હોય તેની લોકો રૂબરૂ જવાબદારી તેના ડિરેક્ટરોને શિર છે. અને માલમાં શેળભેળ થાય તે વિષેના અગ્રણ્યપણાથી તે બાબતની તેને માફી મળી શકતી નથી. તેથી એમ ધારીએ કે પોતાના પત્રમાં જે પ્રગટ થતું તેની એ ખાંચ ડિરેક્ટરોને કાંઈ પણ માહિતી નહોતી, તોપણ જે પ્રગટ થયું છે તેની જવાબદારીમાંથી તેઓ મુક્ત થઈ શકતા નથી.

૧૧. લાંબું વિવેચન કર્યાવિના કહેવાની રજા લેઈ છું, કે બોર્ડના મેમ્બરોએ સભામાં તેમ જ પછીથી પોતાના નોકરોનો ખયાલ કરવાને કાંઈ પ્રયાત્ન કર્યો નથી. મહેને સ્પષ્ટ માલૂમ પડ્યું, કે જે ગૃહસ્થો મહેને મળવાને હાજર થયા હતા તેઓ પોતાના હેડ માસ્ટરની ભાષા જોઈને અકિત થયા હતા, અને પોતાના તાબાના નોકરો રાજ્ય પ્રકરણી વસંતમાન પત્ર ચલાવે તેની તેઓ ખિલકુલ વિરુદ્ધ હતા. કેટલાંક વસંતમાન પત્રોમાં તુકસાનકારી લખાણો જોવામાં આવે છે તેની આસર ખીજાં ટેકાણાંની પેઠે અહમદનગરમાં પણ કદાચ કેટલાક લોકોને થઈ હશે, તથાપિ એ લોકોનાં કૃત્ય અને વિચારો લાંબા પ્રતિષ્ઠિત લોકોએ ધ્યાનમાં લીધા નથી, અને તેમના તરફ તેઓએ લાગણી બતાવી નથી.

૧૩. ગમે તેમ થયું હોય, પણ બોર્ડ આગળ મહે જે સરતો મૂકી હતી તે તેમણે કબૂલ રાખી છે, અને તા. ૧૫ મી ડિસેમ્બરને રોજ એન્જ્યુકેશન સોસાયટીની સભાએ બોર્ડનો દરાવ બહાલ રાખ્યો છે (દાગળોમાં સેક્રિટરીનો પત્ર નં. ૪૩૮ તા. ૧૮ મી ડિસેમ્બરનો જુઓ.)

૧૪. સોસાયટી સાથે ચાલેલી લખાપડીનું પરિણામ એ આવ્યું છે, કે તેમણે નીચે દર્શાવેલા માણસોને પોતાની નોકરીમાંથી બરતરફ કરવાનો દરાવ કર્યો છે:—

૧. મહાદેવ દરિ મોડક, અહમદનગર હાઈસ્કૂલના ટ્રેન્સમાસ્ટર;

૨. ગણેશ કૃષ્ણ ડાબોલકર, હાઈ સ્કૂલનો ૪થો આસિસ્ટન્ટ માસ્તર.
૩. શિવરામ એકનાથ બડે, હાઈ સ્કૂલનો ૫ મો આસિસ્ટન્ટ માસ્તર.
૪. દોન્દુ આત્માસમ ધૂમે, સીટી સ્કૂલનો સબપ્રોટેક્ટ ૧. લો આસિસ્ટન્ટ માસ્તર, પણ હાઈ સ્કૂલમાં હંગામી નોકરી કરનાર.
૫. રંગનાથ ગમનન નીસલ, સીટી સ્કૂલનો સબપ્રોટેક્ટ ૫ મો આસિસ્ટન્ટ માસ્તર.

લાલચન્દ પૂન્યમયન્દ ગારવાડી નામનો હાઈ સ્કૂલનો વિદ્યાર્થી જે ઓરિયેન્ટલ મકન્ટાઇલ કમ્પનીનો ડિરેક્ટર છે તેને પણ નિશાળમાંથી કાઢી મૂક્યો છે.

વળી સોસાઇટીએ સામિલ રાખેલા તુમારના આંક ૧ માં બતાવેલો દરાવ પસાર કર્યો છે, તેમાં તેમના હાલના અને હવે પછીના નોકરોને સભ્ય પ્રકરણી બાબત સમજાવી જાહેરમાં બોલવાની અથવા કોઈ પણ વર્તમાન પત્ર સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સમજાવવાની મના કરી છે, અને સરકારી નોકરોને જે નિયમો લાગુ પડે છે તે સોસાઇટીના નોકરોને લાગુ પાડવામાં આવ્યા છે.

૧૫. એમ જણાશે કે મેશર્સ ધૂમે; નીસલ, અને મારવાડી ન્હાની હુમ્મરના અને બિનઅતુલવી હોવાથી તેમના પર સરકારે રહેમીઅત બતાવવી એવી સોસાઇટી બલામણુ કરે છે. આ બલામણુના સમજાવવામાં મહારો એવો વિચાર છે, કે ૧૪મા પેરેગ્રાફમાં બતાવેલા છેલ્લા ત્રણ અને પહેલા ત્રણ જણ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે તફાવત રાખવો એટલે, પહેલા ત્રણને જરૂર કરવા અને સરકારે જાહેર કરવું કે તેમને હવે પછી કોઈ સરકારી ખાતામાં કે સરકારની મંદિર ભેટી કોઈ શાળામાં નોકર રાખવા નહિ; પાછલા ત્રણ માણસોને કાંઈ વધારે અધોગત્યતા લાગુ કર્યા વગર નિશાળ છોડવાની પરવાનગી આપવી અને તેમનાં સજનામાં મંજૂર કરવાં. આ સૂચના કરવાનું કારણ એ છે, કે મેશર્સ ડાબોલકર અને બડેએ રાજ્ય પ્રકરણી બાબતમાં આગળ પડીને બાગ લીધો હતો, અને પીળના પર અસર કરી હતી, એમ ખુલ્લું કબૂલ થયું છે. મિ મોડકે પોતાના ભાષણનો ઇન્કાર કર્યો નથી તેથી તેને બોલવાનો કાંઈ હક રહેતો નથી.

૧૬. મેં મૂલ્યવેલો તફાવત રાખવામાં આવે અગર ન આવે એ ધણી અગત્યની વત નથી. ગમે તેમ હોય, પણ સોસાઇટી પોતાના કૃત્યથી પાછળ ખતી ગયેલાનો ધન્ધાર કરે છે. અને હવે પછીને માટે વચન આપે છે, તે સરકારે કમ્પૂલ રાખવું. મહારી ખાતરી છે, કે અહમદનગરમાં આ સમ્પ્રદાયની વાસ્તવિક અને ટકાકે અસર થશે, અને સોસાઇટીની નિશાળો માટે જેઓ જોખમદાર છે તેઓ પોતાના તાબાના નોકરો ઉપર વધારે પ્રત્યક્ષ અને અસરકારક દાખ રાખવાને, અને વિદ્યાર્થીઓ રાણી સાહેબની પ્રમાણિક અને વફાદાર પ્રજા અને તેવી કેળવણી પોતાની નિશાળોમાં અપાય છે કે નહિ તે વાતની ખાતરી કરવાને લક્ષ્યાય એવું આ જનારનું પરિણામ નીપજશે, તો એ ઘડો નકામો જશે નહિ.

૧૭. સરકારની જાણુને માટે આ રિપોર્ટની સાથે સોસાઇટીના ધારાત્રી, અને હેલા વાર્ષિક રિપોર્ટની નકલ સામિલ રાખું છું. આ સોસાઇટીના અને ડેક્કન એન્ડ્યુકેશન સોસાઇટીના બન્ધારણમાં તફાવત છે. આ સોસાઇટીમાં કોઈ જિન્દગી પર્યન્તના મેમ્બરો નથી, અને સોસાઇટીના મેમ્બરોમાંથી વ્યવસ્થાપક મંડળી નીમવામાં આવે છે તે જ વાસ્તવિક રીતે અમલ કરનારી મંડળી છે. તેના બન્ધારણમાં મહત્તે કોઈ ખામી જણાતી નથી, તથાપિ રચનિક મોભા વાળા એક બે માણસોને પસન્દ કરી વ્યવસ્થાપક મંડળીમાં દાખલ કરવામાં આવે, તો હું ધાકું છું કે તેથી સોસાઇટીને ધણો લાભ થશે. સોસાઇટીની રચિતિ અસાધારણ છે, કારણ કે તેમની નિશાળોનો વહિવટ પ્રથમ સરકાર કરતી હતી, અને હવે જોયતી જોયતો સોસાઇટી આવી છે સેક્શન્સ જર્જ અથવા કલેક્ટર જેવા તે રચનમાં રહેનાર અલમદારને પસન્દ કરી વ્યવસ્થાપક મંડળીમાં દાખલ કરવાથી પ્રથમના વહિવટની સાથેના સમ્બન્ધ ડહાપણ ભરેલી રીતે જાળવી શકાશે.

૧૮. હવે, આ કાગળોના સમ્બન્ધમાં સરકાર વેળાસર દુકમ ફરમાવશે

* એટલે જે લોકોના ઉપર અમલ ચલાવવાનો છે, તેમનાથી જ ધણી ખરી ખનેલી એવી તે નથી,

તો હું આબારી થઈશ. હાલની શરતો મુજબ સોસાઇટીને શિસ્તો

* એટલે હાઈ સ્કૂલ, ર	૨૭૧૦,	મુજબની ગ્રાન્ટ.	* આ-
મિડલ " " ૧૧૨૦,		પવાની, અને મકાન તથા	
કુલ " ૩૮૩૦,		સરસામાન સોસાઇટીના	

કળખામાં સોંપવાનો દસ્તાવેજ કરવા બાબતનું લખાણ ચાલુ રાખવાની દરખાસ્ત કરું છું.

ઠંરણ—અહમદનગર સોસાઇટી સાથે કરવા માગેલી શરતો નેક-નામદાર ગવર્નર ઇન્કાઉન્સિલ મંજૂર કરે છે, અને સોસાઇટીએ તે શરતો કબૂલ રાખી છે, તેથી હેડ માસ્ટર અને હાઈ તથા સીટી સ્કૂલના કેટલાક માસ્ટરોની બારે ગેરવર્તણૂક છતાં સોસાઇટીને અસાર સુધી જે ગ્રાન્ટ-ઇન-એડ મળતી હતી તે ચાલુ રાખવાને તે ઉ નામદાર તૈયાર છે. વિદ્યાર્થી લાલચન્દ પૂન્યમયન્દ પગારદાર નોકર નથી તેથી તેને કાઢી મૂકવાની બાબતમાં સરકાર આગ્રહ કરવાની જરૂર ધારતી નથી. તે વાત સોસાઇટીની મુનસફી પર સોંપવી. હેડ માસ્ટરને અને ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના કાગળના ૧૪ મા પેરેગ્રાફમાં બતાવેલા બીજા માસ્ટરોને જરૂર કયા હોય તો ડિરેક્ટરે સોસાઇટીને શિસ્તો મુજબની ગ્રાન્ટ આપવી. ત્રણ મુખ્ય ગુન્હે-ગારો મેશર્સ મહાદેવ હરિ મોડક, ગણેશ કૃષ્ણ ડામોલકર, અને શિવરામ એકનાથ બડેને સરકારની ખાસ પરવાનગી વગર સરકારને ખર્ચ ચાલતી અથવા સરકારની મદદ લેનારી કોઈ શાળામાં ફરીને નોકર રાખવાં નહિ, અને ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનને વિનંતિ કરવામાં આવે છે, કે આ હુકમનો અમલ થાય છે કે નહિ તેની તજવીજ રાખવાને જે અમલદારો જુએદાર છે તે અમલદારોને તેમણે આતી યોગ્ય જણુ કરવી.

૨. અહમદનગરના જેવા બનાવો બનવાથી ઉક્ત એજ્યુકેશન સોસાઇટીની કાઉન્સિલ તરફ થોડા વખત ઉપર સરકારને ધ્યાન આપવાની જરૂર પડી હતી, સારે તેના બંધારણમાં જે ખામીઓ માલૂમ પડી હતી તેમાંની કેટલીક ખામીઓ અહમદનગર એજ્યુકેશન સોસાઇટીની કાઉન્સિલના બંધારણમાં નથી એમ ડિરેક્ટર જણાવે છે. પરંતુ તેમના નોકરોએ આપેલું તથા પ્રગટ કરેલું તોફાની અને બેવફાદાર વ્યાખ્યાન જે નુકસાનકારી જુસ્સો દર્શાવે છે, તે જુસ્સાથી માલૂમ પડે છે કે પાછલા

લખતમાં કાઉન્સિલે ઘણો ઓછો દાખ રાખ્યો છે, અને હવે પછી તેમના નોકરાને રાજકીય ચળવળથી દૂર રાખનારા કરાવનો યોગ્ય અમલ કરાવવા તરફ ખાસ લક્ષ આપે એવા મેમ્બરો કાઉન્સિલમાં વધાર્યા વિના એ કરાવનો અમલ થશે કે કેમ તે બાબતનો વ્યાખ્યાન શક નાથ છે. માટે કલેક્ટર અથવા ડિરેક્ટર જઈ કાઉન્સિલનો મેમ્બર હોવો જોઈએ એવી ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનની સૂચના ડહાપણ ભરેલી લાગે છે, અને ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને પણ એ મંડળીમાં નીમવો એ પસન્દ કરવા જેવું છે. ડિરેક્ટરને વિનિતિ કરવામાં આવે છે, કે તેમણે આ સમ્બન્ધમાં સોસાયટીને લખવું, અને જે પરિણામ આવે તે સરકારને જણાવવું. તે દરમ્યાન દરતાવેલ કરવાની લખાં પડી બન્ધ રાખવી.

૩. જુવાન માણસોની કેળવણીને રાજ્ય પ્રકરણથી તદ્દન નિરાળી રાખવી એ મૂળતત્ત્વને ખુદી રીતે પ્રગટ કર્યા વિના સરકાર આ તક જવા દેઈ શકતી નથી. એ મૂળતત્ત્વનું પરિણામ એ છે, કે શિક્ષકોએ અંતે ગ્રેડિસરોએ રાજકીય ચળવળમાં ભાગ લેવો નહિ. જે શાળાઓ પ્રત્યક્ષ રીતે સરકારના તાબામાં છે તેમાં આ નિયમનો અમલ કરાવવો એટલું જ નહિ, પણ જે શાળાઓને જાહેર ફન્ડોમાંથી મદદ મળતી હોય તે તમામ શાળાઓમાં તેનો અમલ કરાવવો.

(સહી) A. C. LOGAN.

આકિંગ સેક્રેટરી નિરુપત સરકાર.

હાઈઅને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાંની સરકારી સ્કોલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

ઈ. નં. ૯૮૭. તા. ૬-૬-૧૮૯૮

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે તા. ૫ મી એપ્રિલ સને ૧૮૮૮ ના સુમ્મર્ષ સરકારી ગંઝેટને ૩૨૪ મે પાને પ્રસિદ્ધ થયેલા

નિયમો પ્રમાણે ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં ત્રણ ત્રણ સરકારી સ્કોલરશિપો આપવા સાર સોમવાર તા. ૫ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૮ ને રાજ તથા તે પછીના દિવસોએ નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

મુરત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો.), ગોધરા (પંચમહાલ).

ભરૂચ.

થાણા.

૨. ત્રણમાંની એક સ્કોલરશિપ માટે બધા ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે; જે લોકો ઇંગ્લેન્ડ કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવા કે બેની-મજરાયલ, કણુખી, અને કણુખી કરતાં જે લોકો વધારે પાછળ છે તેવા લોકોની સ્પર્ધા માટે એક સ્કોલરશિપ રાખવામાં આવશે; અને એક સ્કોલરશિપ મુસલમાનો માટે રાખવામાં આવશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટી ગારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે, પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજી કરાવેલા છાપેલા ફોર્મ (નિયમોનું પરિશિષ્ટ ૩) ઉપર કરવી, અને ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને તે મોકલવી. સોમવાર તા. ૧ મી ઓગસ્ટ સુધી અરજીઓ અને દાખલ થવાની શી કમિટી લેશે; તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ. અરજીના કરાવેલા ફોર્મની નકલ પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ પાસેથી અથવા નીચે સહી કરનાર પાસેથી મળશે.

૪. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત, કેટલી શી આપવાની છે તે, વગેરે બાબતની સવગળી વિગેય હકીકત નિયમોમાંથી મળી આવશે. નિયમોની નકલો નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજ કરવાથી મળત મળશે. ઉત્તર ભાગની તમામ સરકારી અને મદદ લેનારી એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલોનાં જાહેર ખખરો ચોટવાનાં પાટીઆં ઉપર પણ એ નિયમોની નકલો ચોટવામાં આવી છે.

અમદાવાદ.

તા. ૨૬-૫-૯૮

J. OLIVER,

એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

મિડલ સ્કૂલ સ્ટોલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

મહેર ખખર.

ઈ. નં. ૯૮૩ તા. ૬-૬-૧૮૯૮.

૧. આથી ખખર આપવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં નીચે લખેલાં મધ્ય સ્થળોએ ખુધવાર તા. ૭ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૮ ને રોજ અને તે પછીના દિવસોએ દરેક મધ્ય સ્થળે છઠ્ઠા મિડલ સ્કૂલ સ્ટોલરશિપો આપવા સાથે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

મુરત.

નડીઆદ (ખેડા જિલ્લો). ગાંધરા (પંચમહાલ).

લાડ્ય.

થાણા.

૨. જાગીની જે સ્ટોલરશિપો માટે બધા ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકશે; જે લોકો અંગ્રેજ કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવા કે ખેતી-છાત્રામલ, કણ્ણી અને કણ્ણી કરતાં જે લોકો અંગ્રેજ કેળવણીમાં પાછળ છે તેવા લોકોની સ્પર્ધા માટે જે સ્ટોલરશિપો રાખવામાં આવશે, અને જે સ્ટોલરશિપો મુસલમાનો માટે રાખવામાં આવશે.

૩. દરેક મધ્ય સ્થળે કમિટી ગારફ્ટ પરીક્ષા લેવામાં આવશે. ગાંધરામાં ડેપુટી એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અને બીજાં મધ્ય સ્થળોમાં હાઈ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રમુખ થશે.

૪. સ્પર્ધા કરવાની (પરીક્ષા આપવાની) પરવાનગી મળવા બાબતની અરજી દરાવેલા છાપેલા ફોર્મ પર કરવી. તે ફોર્મની નકલો નીચે સહી કરનાર પાસેથી અધિક પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ પાસેથી મફત મળશે. ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની કમિટીના પ્રમુખ તરફ અરજી મોકલવી. સોમવાર તા. ૧ લી ઓગસ્ટ સુધી અરજીઓ તથા શી કમિટી લેશે; તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારની ઉમ્મર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્ટોલરશિપની રકમ અને મુદત, ટેટલી શી આપવાની છે તે, વગેરે બાબતની સઘળી વિશેષ હકીકત તા. ૧૭ મી મે સને ૧૮૯૮ ના મુખ્ય સરકારી ગઝેટના.

પહેલા ભાગને ૪૪૧ મે પાને પ્રસિદ્ધ થયેલા “ કામ ચલાઉ નિયમો ”
માંથી મળી આવશે. નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટીના
પ્રમુખને અરજી કરવાથી આ ધારાની નકલો મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની
તમામ મુખ્ય સરકારી અને મદદ લેનારી ગુજરાતી નિશાળોનાં જાહેર
ખબરો ચોઢવાનાં પાટીઆં ઉપર પણ તેની નકલો ચોઢવામાં આવી છે.

અમદાવાદ.

J. Oliver,

તા. ૨૮-૫-૯૮.

} એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

દેવાકાંઠા, સુંથ રામપુર. મે. એડમિનિસ્ટ્રેટર સાહેબ. રૂ. ૧૦)
રા. આદ્યજલ ચાંદા વગેરે રૂ. ૩) રા. જોડાલાલ કાશીરામ. રૂ. ૪) છત્રા-
લી. ગામ લોકો. રૂ. ૬) સેહેરા. વેડિસનેટર વગેરેએ મળી રૂ. ૩-૪-૦
લાલોદ. કમિટી રૂ. ૫) ગાંધીમ્મ. પટેલ તેજ વાલા વગેરે રૂ. ૮) વીર-
પુર. ગામ લોકો રૂ. ૩૦)

જાલાવાઠ પ્રાન્ત. ધાંગદા. કુમારશ્રી મોતીસિંગ. રૂ. ૯)
માલવણ. રાણાશ્રી ચન્દ્રસિંહજી રૂ. ૪) ભરાડા. શેઠ જગનલાલ હેમ-
ચન્દ તથા રાણા છત્રસિંહજી ગળી રૂ. ૩) લીંબડી નં. ૧ લો. મે. હાકોર
સાહેબ રૂ. ૫૨) લીંબડી નં. ૨જે, એનન રૂ. ૪૯-૫-૦ લીંબડી-ક-
ન્યાશાળા. એનન રૂ. ૬૦) લીલાપુર. મહારાજ સાહેબ રૂ. ૩૦
ખાળા. રાણા કરણસિંહજી. રૂ. ૩) સાયલા. દરજી નારણ અમરશી રૂ. ૪)
ઓ. જો. ગોવિન્દજી કામેશ્વર રૂ. ૩૦ ચૂડા. મે. હાકોર સાહેબ રૂ. ૨૫-૯-૩
કુરમંડ. હરિરાય રૂ. ૫૫૦ રૂ. ૪) ચૂડા કન્યાશાળા. પ્રાન્ત ઓ-
ફિસર સાહેબ રૂ. ૯-૧૨-૦ ઝીંજીવાડા. રોટ તરફથી રૂ. ૩૩) ઝીંજી-
વાડા કન્યાશાળા. એનન રૂ. ૧૦) વઢવાણ કેમ્પ. પ્રાન્ત ઓફિસર
સાહેબ રૂ. ૫-૬-૦ ભરાડા. રાણા ગાયબા શિવસિંગ રૂ. ૬) સીયા.
મહન્ત સાહેબ રૂ. ૫) સીયા કન્યાશાળા. એનન રૂ. ૩) લીંબડી
નં. ૧. રોટ તરફથી રૂ. ૧૨) લીંબડી નં. ૨ એનન રૂ. ૮)

મિ. એ. એસ. ંવિસ, સુરત મિશન સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ.
 મિ. વિલિયમ બી.ટી. બી. એ. સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.
 રા. સા. નવલદાસ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માણ પ્રિન્સિપલ.
 શેઠ બહેરામજી દુરાગજી પટેલ બી. એ. માણ હેડમાસ્તર સુરત દાર્મસ્કૂલ.
 શેઠ હોરમજી જંગીર પ્રિન્સિપલ સ્કૂલના માલિક.
 શેઠ દુરાગજી અમનજી મારતર બી. એ. ફાઈલ સ્કૂલના માલિક.
 શેઠ માણિકજી બેઠનજી કુપર ફાઈલ સ્કૂલના માણ હેડમાસ્તર.
 શેઠ અરજીરજી મારજોદજી બેઠનજી, મન્દનવાડી સ્કૂલના માણ માલિક.
 શેઠ નસરવાનજી અરજોદજી નાનજી, મન્દનવાડી સ્કૂલના માણ માલિક.
 શેઠ જમજીજી, અંબાસ, બી. એ. ક્યુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.
 શેઠ, માણિકજી બહેરામજી મારતર, ગોઢજાદાસ તેજપાસ સ્કૂલના હેડમાસ્તર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્તર આલ્ફ્રેડ હાઈ સ્કૂલ, ભુજ.
 રા. રા. એમ. એમ. બલસારીબી. એ. માણ હેડમાસ્તર, ગોધરા એ.વ. સ્કૂલ.
 રા. રા. મોતીલાલ ગોઢનલાલ, હેડમાસ્તર, ઓગોર્ગાડયુલર સ્કૂલ, માવનગર.
 રા. રા. માણિકજી અમૃતલાલ દવે, બોમ્બ ખાનમહમદ હખીળજી સ્કૂલ.
 શેઠ રસમજી મહેરવાનજી મારતર, હેડમાસ્તર, દુરાગજી પટેલ સ્કૂલ.

મુખ્યમંત્રી ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્તરો.

મે. ગુલાબદાસ મુન્દરદાસ ચોકરી.	શેઠ. કદીરજી સોરાબજી મદોઈના.
મે. પ્રાણજીવનદાસ કદાનદાસ.	મે. માણિકજી ધીરજીરામ અધ્યાપક.
મે. દનકિપનદાસ સિજલાલ.	મે. આગારામ નેટિપનદાસ.
મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી જટ.	મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
મે. મહેરવાનજી શોરાબજી દલાલ.	મે. મળલાલ પાનાચંદ.

મુખ્યમંત્રી અને ગુજરાતના જાહેર છાપાના મતો:—રાસ્ટગો-
 ક્ષતાર, મુખ્યમંત્રી સમાચાર, જામે જગજીદ, અખબારે સોદાગર, દેસરેહિન્દ,
 ગુજરાતી, યજ્ઞાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, દિનિપન રેપોર્ટર, ગુજરાતમિત્ર,
 પ્રજામિત્ર, સુધીપદાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, ભરજ સમાચાર, દિતેમજી.

દસ્તગિફત કોપીજુકો નીચલી સરેતા ધી. ગળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા મારતરો તથા આ-
 પારીઓ જોઓ, જોઓમાં જોઓ ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
 તેઓને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવે-
 નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી જોઓ ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
 ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી ને રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
 તથા તે માલને નુકસાન પૂએ તેના જાળખદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ કપે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો
 તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી
 આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને શિર સમજવો.

૫. દુકાની મોકલાવનારે જરાબર ટેકાણું લખવું.

૬. ગુજરાત તથા મહીઆવાડના સર્વે મારતરોને તથા જુકસેલરોને
 વિનંતિ પૂરેકે જણાવવાનું કે દસ્તગિફત કોપીજુકોની સાથે અમેઓ
 બીજી કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકડે ૧૧ એક ટકાનો

“શ્રી યોગ કૌસ્તુભ” આવૃત્તિ બીજી યોગનાં અધ્યાયો આસનો
વર્ગરેનાં ચિત્રો સહિત જે. મદાચન, મદારાજી, શ્રીનથુરામ, શર્મા
દ્વૈત મુલ દોટ રૂપિઓ. પુસ્તકોત્તમ કહાનજી ગાંધી, જૂનાગઢ.
ગુજરાત, ૧૯૨૭ અને કાકિયાવાડનાં ગણેશો કૃષ્ણવો પામેલી.

૭૬૫૭-લેક શાહી.

આ શાહીથી લખેલ લખાણ ગમે તેટલાં વર્ષોત્તરનાં હતાં, હજી, પા-
ણી, ગરમી કે ટંકીયા જમદી હતું. ૨૨ીં નિઃશ્વસન કે હાડી હતું નથી. વગી
લખાણમાં ઘણી સરસ અને પાટી છે. તેમ જ હંમેશાં જાની જેમ શુદ્ધ હોવા
છતાં કિંમતમાં તે કરતાં યોગ ગણી સસ્તી છે. હવે શેર શાહી ચર્ચ થકે એવાં
આઈ પડીકાનો રૂપિઓ એક પોસ્ટેજ બુક, નમૂનો લેખકો તે અર્ધા આ-
નાની ટીકેટ ચોક્કસ.

સુ. વઢવાણ શહેર. શાહ નારણજી અમરશી.

અમદારી પાસેના મહર્ષિગેનર ઉપેના કૃષ્ણજી, ખાતાને લગતી
તમામ જાતની ચોપડીઓ, કાપીઓ, પ્રતિષ્ઠાઓ, દુઝાઓ, નકશાઓ
અને બીજી વાંચવા લાયક ચોપડીઓ, ગ્રંથો, મંગાવનારને વાગળી
કમિશન કાપી આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ બુક.

સોનેરીતક-કિમતી ભેટ !!

મહાજન-મંડળ.

“મહાજન મંડળ” નામે અપૂર્વ અંશ દાસમાં મારા તરફથી છપા-
યેને જાહેર પડ્યો છે. જેની અંદર ગારતવાના પ્રાચીન તથા અધ્યાત્મિક
સંગ્રહ ૪૦૦ મહાત્માઓના જેવા છે; નૃપતિઓ, પ્રધાનો, મહાપિઓ,
મહા પંડિતો, ધર્મપ્રવર્તકો, મહાકવિઓ, મોટા બકતો, રવો, સંગીતશા-
સ્ત્રીઓ, પદ્યપ્રકાશીઓ, નાગોદિત પુરુષો અને આકાશ, મહા સતીઓ
સીરામનાઓ, વિદુષી ગાઈઓ, અથવા પંડિતો, અને વિદેશી ધર્મપ્રવર્ત-
કો, હક્કાદિનાં જીવનચરિત્રો જાલુ પિસ્તાર પૂર્વક લખેવામાં આવ્યાં છે. એ
ગ્રંથ રાજ્ય અંદરે ૧૫૦૦ પૃષ્ઠો છે. અને તેનાં પુર્ણ ઘણાં જ ગ્રાહકો
સોનેરી નામવાળાં ખાસ વિજાંચતમાં તેપાર કરાવી મંગાવેલાં છે, આ મંચની
તમામ એટલે (૨૫૦) હતી તે મંગાઈવાળા હ. વસનજી પરમાનેક માર્ક-
વાળાને સામગ્રી વેચાણ આપી છે. મારે એ વિષેનાં જોરડે તેમના તરફ
મુંજામમાં દાવેકાદેરી રોડ એવે સરનામે ચોક્કસમાં કીમત સર્વેને મારે
રૂ. ૭૫ પોસ્ટેજ મહત્ત. આ ગ્રંથ વિદ્યાન અને પ્રવચન શ્રીમંત મહારાજ
શ્રી શિયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાપાસ એલ. રામશરણજીદુરને
તેમની ખાસ પરવાનગીથી અપેક્ષ કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ તેના અમ-
ભાગે એ નામદારથીની સુંદર છબી મુદ્રામાં આવી છે. ગુજરાતી ભાષામાં
આવા મોટા અને ઉત્તમ ગ્રંથ આ પ્રથમ છે, એવો ધણા વિદ્વાનોના
અભિપ્રાય છે. ઘણી પ્રતિ યોગ્ય નખતમાં આપી ગઈ છે. જો તેની
મદદગારી પ્રતિષ્ઠિ છે. હવે જુજ પ્રતો ફરી છે, મારે સત્કાર મંગાવી રહ્યા
જે “વહેલા તે વહેલા.” આ મંગળી-પ્રસ્તાવના તથા અનુકરણીય
ચોપાનીઈ જેમને લેખકો તેમજે અગ્ર આગાની રીકર મોહલી મંગાવી જેનું
સુ. આંબલીઆરા. ન. મગનસાલ નરોત્તમદાસ પટેલ.

શ્રી યોગ કોસ્તુભ આરતિ બીજ યોગનાં અધરાં આસને
વગેરનાં ચિત્રો સહિત મે. મહારાજ, મહારાજના શ્રીનથરામ શર્મા
કૃત મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા. પુસ્તકોત્તમ કહાનું જોઈ. જુનાગઢઃ
શુભરાત, કચ્છ અને કાઠિયાવાડમાં ગણેશો ફેલાવો પામેલી.

૭૮૫૭૭૭૭૭ શાહી.

આ શાહીયા લખેલ લખાણ ગમે તેટલો વખત જવા છતાં હવા, ખર
ણી, અરગી કે દીપી જમડી બહુ, ૨૨ નિઃકલ્પ કે લોકો જેને નથી વળી
લખાણમાં ઘણી સરસ અને પાકી છે તેમ જ હથેલ શાહી જેવા ગુણ હોવાં
છતાં કિંગતમાં તે કરતાં ખાંચ ગણી સસ્તી છે દેરા શેર શાહી થઈ શકે એવાં
આઈ પડીકાનો રૂપીઓ એક પોસ્ટેજ ૭૭૬ નમૂનો જોઈએ તો અર્ધા આ
નાની ટીકેટ મોકલવી.

સુ. વઢવાણ શહેર. શાહ નારણજી અમરેશી.

અમહારી પાસેથી મહર્ષિને ૨૫૦ની રૂબરૂથી ખાતાને લગતી
તમામ લતની ચોપડીઓ, કોપીઓ, છતિદાસો બહોળો, નકશાઓ
એને બીજી વાંચના લાયક ચોપડીઓ મળશે. મંગાવનારને જાનથી
કમિશન કોપી આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ ૭૭૬.

સોનેરીતક-કિમતી ભેટ !!

મહાજન-મંડળ.

“મહાજન મંડળ” નામે અપૂર્વ સંચ દ્વારમાં મારા તરફથી છપા
હોયે બહાર પડ્યો છે. જેની અંદર જ્યારતર્વાના પ્રાચીન તથા અર્ધાચીન
મુગલમ ૪૦૦ મહાત્માઓનો જેવા કે:-નૃપતિઓ, પ્રધાનો, મહાપિઓ,
મહાપંડિતો, મર્મપ્રવર્તકો, મહાકવિઓ, મોટા બકનો, પૈશ્વો, સંગીતશા-
સ્ત્રીઓ, પદોપકારી બનો, નાગાંડિત ગુરુઓ અને આદ્યો, મહા સતીઓ
વીરાંગનાઓ, વિદુષી જાદુઓ અથવા અડિતાઓ, અને વિદેશી મર્મપ્રવર્તક,
કા, ઇલાકિનાં હવનચરિત્ર જાદુ વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યાં છે. એ
ગ્રંથ દ્વાયક આઠમેજ ૧૫૦૦ પૃષ્ઠો છે. અને તેના પુસ્તકધર્મોન શોભિતાં
સોનેરી નામવાળાં ખાસ વિલાસતમાં તૈયાર કરાવી મંગાવેલાં છે, આ ગ્રંથની
તમામ જોટલે (૧૫૦૦) દત્તી તે મુજાર્જનાજા હ. વગનજી પરમાનંદ આદે-
વાળાને સોમટી વેચાણ આપી છે. આટલો વિષેતા જોરકરો તેમના તરફ
મુજાર્જનાં દાસદાસેવી રોડ એવે સરનામે મોકલજો. કમિસ સંચે આટ
૩. જો પોસ્ટેજ મોકલ આ સંચ વિદાય અને મુજાર્જ શ્રીમંત મહારાજ
શ્રી શિયાંજીરાંચ ગાયકવાડ રેનાખાસ એલ સમશરણહાદુરને
તેમની ખાસ પરવાનગીથી અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ તેના અસ-
બાગે એ નાંગદારશ્રીની સુદર છબી મુકાવામાં આ ગુરુ બાપામાં
આવો મોટો અને ઉત્તમ સંચ આ પ્રમગલ આ વિદ્વાનો
અગિપ્રાય છે. ઘણી પ્રનો યોગ્ય વખતમાં એક તે
મહત્તાની પ્રતીતિ છે. હવે ગુરુ પ્રનો રૂડી છે મંગાવી
જે વહેલા તે પહેલા આ ગ્રંથની પ્ર અનુક્રમણિક
ચોખાનીક જેમને જોઈએ તેમજે અડધા આના મંગાવી
મ. આખલીઓરા નો મગનલ દાસ પર

અંક ૮ મો. પુસ્તક ૩૭ મું.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

ઓગસ્ટ સને ૧૮૯૮.

આનુક્રમણિકા.

વિવિધ.

પૃષ્ઠ.

માસ:—કોડર	પુસ્તકરતો કાળ.	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૨૫
ગુપ્ત ઓગસ્ટરનાલ રેકર્ડ	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૨૮
દેવચંદ્રની આપસંચ આપા	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
વાક્ય રચના અને નિબંધ	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૩૧
ગુજરાતી વાક્યરચના અને વ્યુત્પત્તિ	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૩૫
જોન માર્ગ	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૩૭
પ્રાચીન વર્ણન	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૪૩
સાહિત્ય ઉત્પત્તિ અને રિચિતિ	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૪૬
કેસર	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૪૭
સન્દર્ભ	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૪૮
પદામ	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૪૯
આખોડ	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
શુદ્ધિપત્ર	...	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૫૦
કેળવ-	રાજકોટ બાર્ટન શ્રી. ટ્રે. કોલેજની પ્ર. પરીક્ષાની તારીખ.	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૫૧
ણી ખા-	મહાસક્ષી શ્રીમેલ	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૫૨
તાંત્રી	રાજકોટ મેડ	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૫૪
ખગરો.	નિશાળોનો ઇતિહાસ પત્રકો	...	...	...	...	...	...	...	...	૨૫૫

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

પુનઃપ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સને ૬૧.૧૫.૧૧ સપ્તાહ ૭.

અગર.

બાહર સ્વરો.

અંક ગણિતની સમજૂતી. ડી. ડ. બા પોસ્ટલ સાથે. પાંચે, દશ; દશ, પંદર; વીસે, વીસ; અને પચીસે, પચીસ; ટકા કમીશન. બે. પે. ખર્ચ લેનારને શિર. ખુશાલદાસ ગોકળદાસ. મુંબાઈ. અમદાવાદ.
લેખનકળા કોપીખુદા.

ગુજરાતી વ્યંગે જાળવ્યો છે નમ્બર.

ફેળવણીખાતાના જે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્યર્થ ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

ફેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વક્ષણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની ઢળની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કો. પીપુકો કરતાં ચઢીઆની મથાની ખાતી મથા પછી, છખાવી બહાર પાડી છે. સુગ શિક્ષકો આગળ સેકડે સર્ટિફિકેટ મૂકવા કરતાં જો કોપીખુદા બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સૂચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અદિ મૂકવા વધારે ચેતિય ધારીએ છીએ.

૧. કોપીખુદાની રક્ષાઈ ને સુન્દરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરવેઈ) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એકજ જાળુએ સુન્દર રંગનીશાદીથી છપાય છે, કામળ અને કવર હાંમાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જ જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એકજ વખત એક જ કદના અક્ષરનું જાળકાને પાકું માન થાય છે.

૩. શરૂઆતમાં જાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ ધુજે છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર ખગડી જવાની ધારતી રહે છે, માટે હમે દમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર જાળકાને બંદવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ હરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી બેંદવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા ઊંચા પોતાને ધન્યે વળગે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જ્યાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટાં દમારી કોપીખુદાનો છટો નમ્બર ખાતી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં કપયોગી યર્ધ પડે તેવાં લખાણો લખવા કરેલાં છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. જો કોપીખુદા દેશાવરતા ખરીદ કરનારને સેકડે ત્રીજા ટકા કમીશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું; પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકડે અધો ટકા હકશાઈ લઈ મોકલી આપવા ગોકલણ રાખી છે. ટેકાણું—આત્મારામ અને દલાભાઈની કમ્પની રંગારી સ્ટ્રીટ, સુખ્યર્થ.

આત્મારામ અને દલાભાઈની કમ્પની દ. દલાભાઈ દારકાંબસ દેસાઈ

રા. રા. કાળાભાઈ લલુભાઈ વડીલ, સુરત રફલ. બોડના પ્રમુખ.
 શેઠ કેપસર એલજી. મોદી, બી. એ, સુરત રફલ. બોડના પ્રમુખ.
 મહેમં રા. રા. કવિ નગદાશંકર લાલશંકર, ગોંતેના ધર્મખાતાના માછ સેક્રેટરી,
 દેવવણી ખાતાના હાલના તથા માછ ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. બા. મોતીરાગ રાજરાગ, માછ, ડે. એ. ઇ. સુરત.
 રા. સા. ગણપતરાગ ગોરીશંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ.
 રા. સા. શિવરાગ સદાશિવ નાડકરની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. રત્નાગિરિ.
 રા. સા. મનરાય સન્તોકરાય દેસાઈ, બી. એ; માછ, ડે. એ. ઇ. મુંબઈ.
 રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ મહેતા, ડે. એ. ઇ; અલાવાડપ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી વિનય, માછ, ડે. એ. ઇ; હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. ગણપતરાગ અનુપરાગ ત્રિવેદી, ડે. એ. ઇ; સૌરાષ્ટ્રપ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.
 બા. સા. કરમચંદી રઘોમચંદી નાનજીઆની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. પંચ ગ. દેવા.
 રા. સા. આર. એસ. તાંડી, બી. એ; ડે. એ. ઇ. મરાઠી રફલ, મુંબઈ.
 રા. સા. ચનમુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુંબઈ.

રા. સા. ગોકળદાસ કદાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 શેઠ. જડાંગીરજી-હોરગજી પન્થકી, ૭૦ હા. રફલના સેક્રેટરી.
 રા. સા. હમનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; ભૂનામદના નાયબ દિવાન.
 રા. સા. મંથિલાલ નમુભાઈ, બી. એ. ભાવનગર કોલેજના માછ પ્રોફેસર.
 રા. સા. ગોવિન્દ બલવંત લધાટે, બી. એ.
 રા. સા. મોદનલાલ રજુછોડદાસ ઝવેરી.

મુંબઈની બેઠન્ટ રફલ કમિટીના સદ્યદસ્થોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી
 કોપીશુકા શાયે સરખાવા પછી પોતાના તાળાની રફલોમાં એ જ કોપી વાપરવી.
 મ. ડેક્ટર ટોમરા ખેતની. મે. ઝેટન જીઅરી.
 મે. કેપસર નવરોજી કાગરાજી મે. પ્રોફેસર આર. જી. આડસનદામ.
 મે. અણદલા મીરચંદી ધરમશી. મે. કાશીનાથ ત્ર્યમ્બક તેલંગ.
 મે. ગણેશરાગ નીલકંઠ નાડકરની.

મ. નવરોજી નસરવાનજી વોડીઆ. સી. આર્થ. ઇ.
 મે. ન્દાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી રફલ. બોડ.
 સુરત બેઠન્ટ રફલ કમિટીના સદ્યદસ્થોએ પસન્દ કરેલી અને સે માં અથ
 લેખલેલી અને પોતાના તાળાની રફલોમાં વાપરવાની લખી પુરી દેખ લેલી.
 મે. રેવરન્ડ જી. શિલેડી. મે. બાનુશંકર નારણશંકર.
 મે. મંછારાગ લેલાભાઈ. મે. હરિલાલ તુળજરાગ ધરુ
 મે. સૈયદ મોલવી અણદલા કાદર. મે. નતુમીઆં બમુમીઆં શેખ.
 પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો. અને હેડમાસ્ટરો.

રા. સા. વાગનરાય આબાજી ગાદક, બી. એ, માછ જે. મા. એલિન્ડનદાઈ રફલ.
 બા. બા. જગમોદજી અરદેશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. બી; માપક-
 વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને મુજરાતકોલેજના માછ પ્રિન્સિપલ.
 શેઠ ડોસાભાઈ નસરવાનજી વોડીઆ, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સર. જ.
 જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુંબઈ.
 બા. બા. જગમોદજી નવરોજી લીનવાળા, એમ. એ, ભાવનગર કોલેજ.
 શેઠ એલજી હોરાજી તળાડી, બી. એ; અમદાવાદ. હાઈ રફલ.

ગુજરાત શાલા પત્ર.

પુસ્તક ૩૭ મું.

ઓગસ્ટ

૧૮૯૮.

અંક ૮ મો.

માસ.

આ પ્રાન્તના માછ એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર અને સંસ્કૃત વિદ્યાને માટે જગ પ્રસિદ્ધિ પામેલા ડોક્ટર બુદ્ધર સાહેબનો ગઈ તા. ૮ એપ્રિલને રોજ અકસ્માત કાળે યંગની ખખર આપતાં હમને પ્રજો એક થાય છે. એ ગૃહસ્થ જર્મન દેશ વાસી હતા, અને તેમના પિતા હાનોવર પ્રાન્તમાં વોરટેલ ગામના પાદરી હતા. 'બુદ્ધર સાહેબ' સને ૧૮૫૫ માં સંતર વરસની ઉંમરે ગોટ્ટિંગનની યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થયા હતા. ત્યાં સંસ્કૃત કોષ આદિ ગ્રંથો રચનાર બેનફી તેમના સંસ્કૃત અધ્યાપક હતા. સને ૧૮૫૮ માં પી.એચ. ડી. ની પદવી લીધા. પછી ત્રણ વરસ તેમણે પારિસ, લન્ડન, અને એલસર્ટમાં ગાળી ત્યાં એકેડેમી કરેલાં લેખી સંસ્કૃત પુસ્તકોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. સને ૧૮૬૨ માં તેમને યોગ વખત માટે મહારાષ્ટ્રી સાહેબની વિન્ડસરની લાઇબ્રેરીમાં જગ્યા મળી હતી. તે દરમિયાન મુખ્યત્વેની એલિફન્ટા કોલેજમાં તરત નીકળેલી પૂર્વ બાલા-ઓના પ્રોફેસરની જગ્યા તેમને આપવામાં આવી, તે તેમણે કબૂલ રાખી. તા. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૬૩ ને રોજ પચીસ વરસની ઉંમરે તેઓ એ.જગ્યા પર દાખલ થયાં. અહિં આવ્યા પછી તેમણે પોતાનો સંસ્કૃત અભ્યાસ ઘણો વધાર્યો હતો, અને તે જાગ્રતમાં સંસ્કારનો એટલો વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો હતો કે તેમને દક્ષિણ, ગુજરાત, રત્નપૂતરાત, કાશિગર, હલાદિ રમણે સંસ્કૃત પુસ્તકોનો શોધ કરી સરકાર માટે ખરીદવા તથા પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા વારંવાર ગોકુલવામાં આવતા હતા. વૅરિટસ વેરટે સાથે મળીને દિન્ડુ પર્મશાસ્ત્ર પુસ્તક રચવાનું કામ તેમણે સને ૧૮૬૪ માં

આરમ્ભ્યું હતું. એ પુરતક ધણી જ પ્રખ્યાતિ પામ્યું છે. તેમણે વંજા ડોક્ટર કિલહોર્ન સાથે મળીને મુખ્યમંત્રીની સંસ્કૃત પુસ્તક માળાની શરૂઆત કરી હતી. એ માળામાં અસાર સુધીમાં છપ્પન પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં છે. એલિન્ટરન અને પૂનાની કોલેજોમાં પ્રોફેસરનું કામ કર્યા પછી સને ૧૮૬૮ ના ડિસેમ્બર માસમાં તેમને ઉત્તર ભાગના આકિટંગ એન્જુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર નીમવામાં આવ્યા હતા, અને સને ૧૮૭૨ માં તેઓ આ ઓદા પર કાયમ થવા હતા. ઉત્તર ભાગના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે તેમણે એટલી બધી ખત, ચાલાકી, અને હોશિયારીથી કામ બજાવ્યું હતું, કે તે હોપ સાહેબ જેવા ઉત્કૃષ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર ગણાઈ ગયા છે. તેમની પહેલાંના વખતમાં નિશાળોમાં જે અવવરથા દાખલ થઈ હતી તે તેમણે નિર્મૂળ કરી હતી, અને સુસ્ત શિક્ષકોને રજા આપી અથવા ખીજ રીતે દેકાણે લાવી એટલો બધો દાખ એસાડી દીધો હતો, કે આ પ્રાન્તની શાળાઓમાંથી આવેલું નામ નીકળી ગયું હતું. સારા શિક્ષકો દાખલ કરી તેમને સારા પગાર આપવાની યોજનાઓ ધણી ખરી તેમના વખતમાં થઈ હતી. ઇંગ્લેન્ડ સ્કૂલોમાં પાઠશાળાની કેળવણી વાળા શિક્ષકોનો વધારે જયો દાખલ કરવા તેમણે ઘણો પ્રયાસ કર્યો હતો. ટ્રેનિંગ કોલેજના કોરની વ્યવસ્થા કરી, ગુજરાતી મહેતાશ્રીઓ ગાટે સારા રથાથી પગાર અને પ્રોફિશન્સી તથા કૅપીટેશન આલાવન્સ દાખલ કરી, અને પોતાની દેખરેખ નીચે લોકલ શંકનાં બજેટો વ્યવસ્થિત રીતે બનાવરાવી પ્રાથમિક શિક્ષકોનાં હકમાં નેમણે ઘણો ત્રાસ કર્યો હતો, અને તેમ દરેક સારું કામ કરવાનું તેમને પ્રુક્ષણ ઉત્તેજન આપ્યું હતું. ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરોના વર્ગમાં માન્ડુએટોને દાખલ કરવાની યોજના પ્રથમ નેમણે જ કરી હતી. નિશાળોનાં ધોરણોની અને તે પ્રમાણે વાસ્તવિક પરીક્ષાઓ લેવાની રીત તેમના જ વખતમાં પ્રથમ થઈ હતી. ગામડાંની નિશાળોને અનુકૂળ પડે તેવાં દલકાં જીલ્લા-ધોરણો ધરાવવાનું માન પણ તેમને જ છે. સમગ્ર ઇંગ્લેન્ડ નિશાળોની જાતે પરીક્ષા લેવા ઉપરાન્ત ગુજરાતી નિશાળોની પણ તેઓ ધણી સખ્ત દેખરેખ રાખતા હતા, અને ઘણા મહેતાશ્રીઓને જાતે

ઓળખતા હતા. આ બધાં કામ સાથે પ્રાચીન શોધોનું કામ ચાલતું હતું, અને એમ કહેવાય છે કે તે સાધારણ રીતે દર રાજ યાદ પંદર કલાક કામ કરતા હતા. આ દેશમાં તેઓ હતા તે દરમ્યાન તેમણે હિન્દુ ધર્મ શાસ્ત્રના મહત્વના પુસ્તક ઉપરાન્ત કેટલાક સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથો, તાત્ત્ર પત્રો, લેખો, આદિ પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા, તથા ગુજરાતના ઇતિહાસ સમ્બન્ધી ઘણી માહિતી મેળવી હતી. ગુજરાતી શાળાઓના ઉપયોગમાં આવે તેવાં ગણિત, વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, ઇતિહાસ, આદિ પુસ્તકો રચાવવાનો અને ગુજરાતી કોષ બનાવવા માટે શબ્દ સંગ્રહ કરવાનો પણ તેમણે પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ પત્ર રા. રા. નવલરામબાઈને સંાપી તે મહતાશ્રઓને વધારે ઉપયોગી થાય એવી નવેસરની યોજના તેમના વખતમાં થઈ હતી, અને ટ્રોનિંગ કોલેજ છોડ્યા પછી મહતાશ્રઓ પોતાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખે તેવી યોજના ઘડવાની પણ તેમણે માથા ફેડ કરી હતી. આ દેશની હવામાં આટલો સખ ઉયોગ કરવાથી શરીરની પ્રકૃતિ બગડતાં, લગ્ન કર્યા પછી થોડી જ મુદતમાં તેમને નોકરી છોડવાની જરૂર પડી, અને સને ૧૮૮૦ ની સાલમાં ખેતાળીસ વરસની ઉંમરે તેઓ પેન્શન પર ગયા. સરકારે તેમની નોકરીની કદર જાણી ચાલુ નિયમ ઉપરાન્ત દર વર્ષે સો પાઉન્ડનું વધારે પેન્શન આપવાનો દરાવ કર્યો, અને તેમને સી. આઈ. ઈ. નું માનવતું ૫૬ પણ આપ્યું. સ્વદેશ સિધાવ્યા પછી તેમને વિયેનાની પાઠશાળાના સંસ્કૃત પ્રોફેસરની જગા મળી, તે ઓઢો તેઓ મરણ પર્વન્ત ઓગવતા હતા. એ જગાએ તેમણે સંસ્કૃત અભ્યાસ અને શોધે ચાલુ રાખ્યા હતા, અને સિક્કા, લેખો, જૂતાં હસ્ત લિખિત પુસ્તકો વગેરેમાં જોવામાં આવતો હિન્દની પ્રાચીન લિપિઓની બાળતમાં તેમનો અભિપ્રાય પ્રમાણુ જૂત ગણાતો હતો. અતાર સુધીમાં આ દેશની આર્થ પ્રજા વિષે જે પ્રાચીન શોધો થયા છે તેનો સર્વ સંગ્રહ રચવાનું મહાભારત કામ તેમણે માથે લીધું હતું, અને તેમાં હિન્દનું સાહિત્ય, ધર્મ, કાવદા, પ્રાચીન મકાનો, સિક્કા, આદિ માટે જેટલું જાણવામાં આવ્યું છે તેનો ટૂંકો સાર આપવાનો વિચાર હતો. એ ગ્રંથના યોગક બાગ બહાર પણ પડી ચૂક્યા છે. પાછલાં વરસોમાં તેમને પ્રાચીન

ઇતિહાસ અને ભૂગોળનો ઘણો શોખ થયો હતો, અને મુસલમાનો આવતા પહેલાંનો હિન્દનો ઇતિહાસ લખવાનો તેમનો ઇરાદો હતો. આ માટે તેમણે પુષ્કળ અભ્યાસ કરી ઘણી હકીકત એકઠી કરી હતી, પણ દેવ આગળ કાઈનો ઇલાજ ચાલતો નથી. સ્વદેશ સિધાબા પછી આ દેશમાં એક વાર ફરીને આવી જવાને તેમનું મન ધણું તલસતું હતું, પરંતુ મનના વિચાર મનમાં રહી ગયા, અને ગઈ તા. ૮ મી એપ્રિલને રોજ ગુડ ફ્રાઇડેને દિવસે લિન્ડા નજીક કોન્સ્ટન્સ સરોવરમાં હાડીમાં ખેશીને જતાં અકસ્માત ચવાથી સાઠ વરસની ઉમ્મરે તેમનો ખૂબવાથી કાળ થયો. હજી તેઓ ધણું કામ કરી શકે તેમ હતું, અને તેમના શોક જનક મૃત્યુથી આ દેશને તથા સંસ્કૃત વિદ્યાને ધણું નુકસાન થયું છે. સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર એમના અમર આત્માને શાન્તિ આપે! એ જ હમારી છેવટની પ્રાર્થના છે. તથાસ્તુ.

મુમ્મઈનું એન્થ્રોપોલોજીકલ રેકર્ડ સને ૧૮૯૫ થી બન્ધ થયું હતું, તે “મુમ્મઈ એન્થ્રોપોલોજીકલ રેકર્ડ અને સિટરરી જર્નલ” ને નામે પાછું શરૂ થયું છે તે જોઈ દમને આનન્દ થાય છે. ઇંગ્લેન્ડ શાળાઓને તેવા ફળવણીના માસિકની જરૂર હતી, અને મુમ્મઈ ઇલાકાની નિરાબોને તે બાબતમાં મદદાસ ઉપર આધાર રાખવો પડતો હતો એ આ ઇલાકાને શોભા ભરેલું નહોતું. નવા પત્રમાં ફળવણી અને સાહિત્ય બન્નેને લગતી ચર્ચા ચલાવવાનો ઇરાદો રાખેલો છે.

હેમચન્દ્રની અપભ્રંશ ભાષા.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૯૯ થી.)

જે મહુ દિણ્ણા દિઅહડા દરૂંણં પવસંતેણ ।

તાણં ગણંતિણ અંગુલિહ જજરિઆહ નહેણ ॥ ૭ ॥

(પાદ ૪—મુદ્ર ૩૩૩)

સંસ્કૃત અર્થ—પ્રવસતા દાયિતેન મમ યે દિવસાઃ દક્ષાઃ
તેર્ષા (તાન્ દિવસાન્) ગણ્યન્ત્યા (મયા) નચ્ચેન અંગુલ્યઃ
જર્જરિતાઃ ।

ગુજરાતી અર્થ—પ્રવાસે જતા પિઠ્ઠે મ્હને જે દિવસો
આપ્યા (જેટલા દિવસનો વાવડો કર્યો) તે ગણતી એવી મ્હં (તે
ગણતો) નખ વડે (મહારી) આંગળીઓ ધરી નાંખી.

ટીકા.

જે=સં. યે=ચુ. જે. સમ્બન્ધી સર્વનામ, નર જાતિ, પ્રથમા બહુ
વચન, વિશેષ્ય દિવસહઠા. પ્રાકૃતમાં સં. યત્ ના અન્ત્ય ત્ નો લોપ થઈ
આદિચ્ નો જ્ થાય છે, એટલે જ અકારાન્ત સર્વનામ બને છે.
તે જ ભાષામાં અકારાન્ત સર્વનામની પ્રથમા બહુ વચનનો પ્રસંગ થ
છે, એટલે જે રૂપ થાય છે. ગુજરાતીમાં જે એક વચનનું રૂપ છે,
તે. રી રીતે લખાયેલું તે આગળ જણાવ્યું છે.

મહુ=સં. મમ=ચુ. મહારે, મ્હને. પ્રથમ પુરુષ, છઠ્ઠી વિ. એક
વચન, ચોથી વિ. તે બદલે વપરાયું છે. પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાં
ચોથી વિ. નાં રૂપ ન હોવાથી તેમની જગ્યાએ છઠ્ઠી વિ. નાં રૂપ વપ-
રાય છે. અપભ્રંશમાં પ્રથમ પુરુષની છઠ્ઠી વિભક્તિમાં મહુ અને મજ્જુ
રૂપો થાય છે.

વિષ્ણા=સં. દક્ષાઃ=ચુ. અપાયા, આપ્યા. જૂત કૃદન્ત, નર જાતિ,
પ્રથમા બહુ વચન, કર્તા દિવસહઠા. વિષ્ણ માટે પહેલો દુહો જુઓ.
પ્રથમા બહુ વચન કરવાને અન્ત્ય જ દીર્ઘ થયો.

દિવસહઠા=સં. દિવસાઃ=ચુ. દિવસો, દિવસગ્રા, દહાગ્ર. નામ,
નર જાતિ, પ્રથમા બહુ વચન. સં. દિવસ સખ્દના વ્ નો લોપ થયો,
અને સ્ નેલ દ્ થયો, એટલે પ્રાકૃતમાં દિવસ સખ્દ થયો. પછી અપ-
ભ્રંશમાં લઘુતા વાચક હ પ્રસંગ લાગવાથી દિવસહઠ (પ્રથમા એક
વચન દિવસહઠો) સખ્દ બન્યો. ત્યાર પછી પ્રથમાનું બહુ વચન કરવાને
અન્ત્ય જ દીર્ઘ થવાથી દિવસહઠા રૂપ થયું. ગુજરાતીમાં આવતાં, વિ-
ની રૂ નેલ અ થઈ પછી સન્ધિ થવાથી દાહુડો—દહુડો, અને

હાહુડા—હહુડા શબ્દ અને છે. મુજરાતી લઘુતા વાચક ડા, ડી, ડું પ્રત્યયો અપભ્રંશ હ પ્રત્યયમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે.

દૃષ્ટં=સં દયિતેન=શુ. પ્રિયજો, પિઉજો. નર જાતિ, ત્રીજી વિ. એક વચન. દયિત ના ય્ અને ત્ નો લોપ થવાથી પ્રાકૃતમાં દૃષઞ અને છે. અપભ્રંશમાં ત્રીજી વિ. એક વચન કરવાને અન્ત અ નો ણ થઈ પ્રત્યય તરીકે ણ અથવા અનુસ્વાર લાગે છે, તેથી દૃષ્ટં રૂપ થયું (ઉપર અહરે, દૃષ્ટે રૂપો આવ્યાં છે તે સાથે મુકાબલો કરો).

પવસંતેજ=સં. પ્રવસતા=શુ. પ્રવાસે જતા. વર્તમાન કૃદન્ત, નર જાતિ, ત્રીજી વિ. એક વચન, વિશેષ્ય દૃષ્ટં. સં. પ્રવચ્ ધાતુના રૂ નો લોપ થઈ આગમ અ આવ્યો એટલે પ્રાકૃતમાં પવસ થયું. તેને પ્રાકૃતનો વર્તમાન કૃદન્તનો ન્ત પ્રત્યય લાગવાથી પવસંત રૂપ થયું. ત્રીજી વિ. એક વચન કરવાને અપભ્રંશમાં અન્ત અ નો ણ થઈ ણ પ્રત્યય લાગે છે તેથી પવસંતેજ રૂપ થાય છે (ઉપર સપ્તણ વગેરે શબ્દો આવ્યા છે તે સાથે મુકાબલો કરો).

તાણં=સં. તેષામ્=શુ. તેઓને. ત્રીજો પુરુષ, સર્વનામ, નર જાતિ, છઠી વિ. બહુ વચન, ગણંતિણ નું ક્રમે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અને મુજરાતીમાં કેટલેક પ્રસંગે છઠી વિ. ક્રમેથી વપરાય છે. પ્રાકૃતમાં ત્રીજો પુરુષ, નર જાતિ, છઠી વિ. નું બહુ વચન તાણ થાય છે, અને ક્ત્વાસ્યાદેર્ણ-સ્વોર્વા (પાદ ૧—સૂત્ર ૨૭) મુજબ વિભક્તિના પ્રત્યયોને અન્તે કેટલીક વખત વિકલ્પે અનુસ્વાર ઉમેરવામાં આવે છે, તેથી તાણં રૂપ થાય છે.

ગણંતિયં=સં. ગણયન્ત્યા=શુ. ગણુતીએ. ગણૂ ધાતુનું વર્તમાન કૃદન્ત, નારી જાતિ, ત્રીજી વિ. એક વચન. ઉપર જોડાંતી આવ્યું છે તે મુજબ ગણંતી એનું વર્તમાન કૃદન્ત નારી જાતિનું રૂપ થાય છે. આ અપભ્રંશમાં નારી જાતિની ત્રીજી વિ. ના એક વચનનો પ્રત્યય છે તે લાગતાં અન્ત્ય-ઈ દ્રશ્ય થઈ, તેથી ગણંતિય રૂપ થયું.

અંગુલિડ (અને અંગુલીડ)=સં. અંગુલ્ય=યુ. આંગળીઓ. નામ, નારી ભતિ, પ્રથમા બહુ વચન. અપવ્રંશમાં. નારી ભતિની પ્રથમાના બહુ વચનનો પ્રત્યય ડ છે. દાહની કાઠિયાવાડી બોલીમાં પણ તે રચને ડ પ્રત્યય બોવામાં આવે છે, જેમકે ગાયુ, ભેંશુ, ઇત્યાદિ.

જ્જરિઆડ=સં. જર્જરિતા=યુ. જર્જરિત થઈ, ઘસારા ગઈ. વિશેષણ, નારી ભતિ, પ્રથમા બહુ વચન, વિશેષ્ય અંગુલિડ. જ્ નો લોપ થવાથી જ્ બેવધ્યો, ત્ નો પણ લોપ થયો, તેથી સં. જર્જરિત—નારી ભતિ જર્જરિતા નું પ્રાકૃતમાં જ્જરિમ—નારી ભતિ જ્જરિઆ બ-યુ. પછી અપવ્રંશનો નારી ભતિની પ્રથમાના બહુ વચનનો ડ પ્રત્યય લાગ્યો એટલે જ્જરિઆડ થયું.

નહેણ=સં. નલેન=યુ. નળવડે. નામ, નર ભતિ, ત્રીજી વિ. એક વચન. સં. નલ ના સ્ નો હ્ થવાથી પ્રાકૃતમાં નહ શબ્દ થયો. પછી અન્ત્ય જ નો ણ થઈ ત્રીજી વિ. નો ણ પ્રત્યય લાગવાથી નહેણ રૂપ થયું (પવસંતેજ વગેરે સાથે મુંકાળતો કરો). મુજરાતીમાં “ નહિયું પાક્યું ” કહીએ છીએ, તેમાંનો નહિયું શબ્દ સં. નલ—પ્રા. નહમાંથી ઉત્પન્ન થયો લાગે છે.

(અપૂર્ણ.)

વાક્યરચના અને નિબન્ધ.

(ગાથુ ૫૪ ૨૦૧ થી.)

પ્રકરણ ૧૧ મું.

કર્તા અને કર્મના વધારા તરીકે વપરાતા બીજા શબ્દો.

કટલાક શબ્દો વિશેષણ ન હોવા છતાં વિશેષણની જેઠે વપરાઈને કર્તા કે કર્મને જાણખાવે છે, અથવા તેના અર્થમાં વિશેષણનું બતાવે છે, તેથી તે પણ કર્તા કે કર્મના વધારા તરીકે વપરાય છે. એ શબ્દો નીચે મુજબ છે:—

(૧) સમાનાર્થ નામ—

રાણી વિકટારીઆ રાજ્ય કરે છે.

મ્હે કેશવલાલ ગાસ્તરને બોલાવ્યા.

(૨) પરિમાણાર્થ પહેલી વિલક્ષિતનાં નામ—

બોટવામાં ઘડો પાણી માય છે.

મ્હે ગાયતે કહ્યો ઘાસ નાંખ્યું.

તેણે ફેાળીઓ ભાત આધો.

(૩) છઠી વિલક્ષિતના શબ્દો—

છોકરાનો ખાપ હાથે છે.

હું તેનો ઘોડો લઈ આગ્યો.

મહારા ભાઈએ કેશવલાલના દીકરાને બોલાવ્યો.

આંધળાનો પગ ભાગ્યો.

પાસેની વાડી વેચાય છે.

સાથેનો માણસ પડી ગયો.

નેણે પોતાનું કામ અગાડ્યું.

તેઓ ખાવાની ચિન્તા રાખે છે.

તેનામાં હીંડવાની શક્તિ નથી.

તેથી આપણું સારું થાય છે.

(૪) વિશેષણ રૂપી સર્વનામ—

એ ઘોડો વેચાય છે.

મ્હે આ ઘર ખરીદ્યું.

પેલો માણસ બોલ્યો.

જે છોકરો બોલતો હતો.

તે છોકરાને મ્હે વાંચો.

તમે શું કામ કર્યું ?

ખંડુભાઈએ કંઈ ચોપડી લીધી ?

એણે કાંઈ સમાન આણ્યો નથી.

કોઈ માણસ અદિ આવતું નથી.

હમે એ જાણુ આવી પહોંચ્યા.

જે કંઈ છોકરા કહે છે.

એ સૌ આજસથી થાય છે.

(૫) વિશેષણ રૂપી કૃદન્ત—

રૂળતો છોકરો સોને ગમે છે.

મુઝેલા ઊંદર કાઢી નાંખવો.

તે કંઈ કરમ ભોગવે છે.

મનોયત્ન ૧ હું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો, અને કર્તા કે કર્મના વધારા તરીકે કઈ જાતના શબ્દ વપરાયા છે તે કહો:—

૧. જાણી વાતો જે કરે. ૨. તમારી પૂંછ હમને કહો.
૩. તેમણે દારેહું ધન કાઢ્યું. ૪. બોલવાનું મોઢું દોણે બતાવ્યું ?
૫. તેને એના બાપે નિશાળે મૂક્યો. ૬. પેલો છોકરો વિચારવાં સાગ્યો.
૭. જે જન જાણે જગતમાં. ૮. કેટલીકનાં સીંગડાં પાછળ વ-
જેમાં હોય છે.

૯. એક રાજકુંવરને ગરીબતા છોકરાએ ગાળો દીધી.

૧૦. ખેતરને ફરતી વાડ હોય છે. ૧૧. ત્યાં બજા પહોંચે.

૧૨. તેણે કહ્યો થાસ આણ્યું. ૧૩. મન્ત્રી મલેક જા...રુચિ નેડી.

૧૪. તેણે ચપડી ધૂળ ફાડી. ૧૫. હું મૂડી દાણા આણું છું.

૧૬. મહેં હને કંડો ઢેળું નાંખ્યું. ૧૭. અલેક્ઝાન્ડર સાહેબે તેને બણ-
વાનો ખર્ચ આપ્યો.

૧૮. જે માણસ પોતાનું બહું ઇચ્છતો હોય. ૧૯. તેમનું બહું કરવું.

૨૦. ત્યાં શું ખોટું થાય ? ૨૧. એ સવળું આપણને દોણે આપ્યું ?

૨૨. તમને તેમાંનું શું સાંભરે છે ? ૨૩. ક્યાંના લોકો આત્મા છે ?

મનોયત્ન ૨ છું.

સમાનાર્થ નામ, પરિમાણાર્થ પહેલી વિભક્તિનાં નામ, છૂટી વિ. ના શબ્દો, સર્વનામ, તથા કૃદન્તોથી કર્તા કે કર્મનો વધારો થાય એવાં પાંચ પાંચ વાક્યો રચો.

મનોચિત્ર ૩ છુ.

નીચેનાં વાક્યોમાં સમાનાર્થ નામથી કર્તા કર્મનો વધારો કરો:—

૧. અકબર હિન્દુઓને મ્હોટી જગાઓ આપતો.
૨. તેમણે દિલ્હી જીત્યું.
૩. અલ્પખાને કરણને હરાવ્યો.
૪. પ્રધાન દિલ્હી ગયો.
૫. સરકારે અમીરને ગાદી આપી.

મનોચિત્ર ૪ ટું.

નીચેનાં વાક્યોમાં પરિભાષાર્થ પ્રહેલી વિભક્તિથી કર્તા કર્મનો વધારો કરો:—

૧. છોકરીએ મમરા ફાડ્યા.
૨. બ્રાહ્મણ દૂધપાક ખાઈ ગયો.
૩. અહિં તેલ પડેલું છે.
૪. ઓરડીમાં ઘાસ ભર્યું છે.
૫. ઘરમાં ધી છે.
૬. છોકરાએ પાણી પીધું.

મનોચિત્ર ૫ ટું.

નીચેનાં વાક્યોમાં છૂટી વિભક્તિવાળા શબ્દથી કર્તા કર્મનો વધારો કરો:

૧. મામાએ મ્હને જોવાવ્યો.
૨. ઝાડ મ્હોટું હોય છે.
૩. ફૂલને મ્હોર કહે છે.
૪. મ્હં પરડા લીધા.
૫. લોકો અચાલું કરે છે.

મનોચિત્ર ૬ ટું.

નીચેનાં વાક્યોમાં વિશેષણરૂપી સર્વનામથી કર્તા કર્મનો વધારો કરો:—

૧. પટેલ કસબામાં ગયો.
૨. હું વાત કહું છું.
૩. છોકરાં નિશાળથી જુટ્યાં.
૪. ગાદીએ ધેસો દીધો.
૫. પહેલાં પૂછપાછ કરીએ.
૬. દરજી લૂંગાં શીવે છે.

મનોયત્ન ૭ સું.

નીચેનાં વાક્યોમાં કૃદન્તથી કર્તા કર્મનો વધારો કરો:—

જો કહોયું આપું. ૨. સિપાઈઓએ મુઘામને ઓચિતો પકડ્યો.

તેમણે એક સિંહ છોડ્યો. ૪. એવામાં સિંહ આગ્યો.

છોકરું માને મળે છે.

મનોયત્ન ૮ સું.

નીચેના શબ્દો લઈ વાક્યો રચો:—

કરબા, ઘણા, એક જિલ્લામાં, છે, ફરતો, કરબાને, બાંધેલો છે,
કે, કાચ, સાફ, એ, નયો, પુષ્કળ, છે, દહેરાં, તેમનાં, મકાન, બાંધેલું
નિશાળનું, સારું, દીકો, પાણીમાં, તેણે, પડછાયો, પોતાનો, લઈ
૫ છે, દડકો, કોઈ, ચેટલાનો, બીજો, ફૂતરો.

પરીક્ષાના પ્રશ્નો.

૧. વિશેષણ સિવાય કઈ કઈ જાતના શબ્દો કર્તા કે કર્મનો વધારો કરે છે ?

૨. તેઓ તેમ કરે છે તેનું કારણ શું ?

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૦૬ થી.)

(૨૩) થોડું.

આ વિશેષણ છે. સંસ્કૃતમાં સ્થપુટ શબ્દ છે તેનો અર્થ. સંકોચાયેલું, વાંકું વળેલું, ઇત્યાદિ થાય છે. વાક્યપતિ કૃત ગદ્યવદો નામના પ્રાકૃત કાવ્યમાં સંસ્કૃતવાળા જ અર્થમાં સ્થપુટ નો ચડદ શબ્દ બનેલો દેખાય છે:—

અક્ષાઈ વિષ્ણુળી ચામળત્તળે વિસમ-માસ-ચડદાઈ ।

(ગદ્ય વદો, આર્યો ૧૬).

[=સં. વામનત્વે વિષ્ણોઃ વિપમમાંસસ્થપુદાનિ અઙ્ગાનિ
=વામન રૂપમાં વિષ્ણુનાં વિપમ માંસને લીધે સંક્રયિત. (ઉચ્ચાં નીચાં
થયેલાં) અવંયવૈ]. પ્રાકૃત થડડ (પ્રથમા એક વચત નર ભતિ થડડો)
ઉપરથી શુ. થોડો શબ્દ થયો હશે? સં. સ્તોક (=થોડું, -હાનું)નું
પ્રાકૃતમાં થોઝ અથવા થોચ બને છે, જેમકે—

થોષણ વિ દુમિજ્ઞદ્ર. (ગહડ વહો, આર્યા ૧૧૪૨).

[સં. સ્તોકેનાપિ દ્વયતે=થોડાથી, પણ પીડાય છે]. પ્રા. થોઝને
લઘુતા વાચક હો પ્રસય લાગીને પણ શુન્નરાત્રી (થોઝડો) થોડો
શબ્દ બની શકે છે.

(૨૪) ઝીણું.

વિક્રમોર્વશી ચતુર્થ અંકમાં નીચે મુજબ એક પ્રાકૃત ગીત છે:—

ગિરિકાળણ કુસુમુજ્જલણ

ગગજૂહવર્દ ડઅ ક્ષીણગર્દ ॥

છાયામાં એનું સંસ્કૃત ભાષાન્તર આ મુજબ કર્યું છે: ગિરિકાનનકે
કુસુમોજ્જલકે ગગયૂથપતિઃ પદ્ય ક્ષીણગતિઃ । અર્થે સં. ક્ષીણગતિઃ
નું પ્રાકૃતમાં ક્ષીણગર્દ થયું છે, એટલે જ નો જૂ થઈ ક્ષીણ નું ક્ષીણ
બન્યું છે. પ્રાકૃત ક્ષીણ ઉપરથી શુન્નરાત્રી ઝીણો, ઝીણી, ઝીણું
થયું લાગે છે.

(૨૫) બળવું—બાળવું—ઝાળ.

સંસ્કૃત જ્વલ્ ધાતુનું વૃત્ત લોપથી પ્રાકૃતમાં જલ્ બને છે. વિક્ર-
મોર્વશી પાંચમા અંકમાં તેમ જ ગહડ વહોમાં સં. વર્તમાન ક્ષ્વન્તઃજ્વલત્
નું પ્રાકૃતમાં જલન્ત બનાવ્યું છે. એ રીતે પ્રાકૃતમાં જલ્
ધાતું બન્યો, તે જ દિન્દી અને મરાઠીમાં વપરાય છે;
જેમકે, મરાઠી તો જલ્લા, દિન્દી હાડ જલે જૈસી વાસકી પૂલી.
જ્વલ્ શુન્નરાત્રીમાં આવતાં તેના જૂ નો લોપ થઈ જૂ કાયમ રહે છે,
તથા જૂ નો વૂ થાય છે, એટલે એ ભાષામાં બળ ધાતુ બને છે. છતાં

સં. જ્વાલા ઉપરથી વૂ નો લોપ થઈ ઝાળી શબ્દ પશુ નીકળે છે. સંસ્કૃતમાં જ્વાલ્ તું પ્રેરક રૂપ જ્વાલ્ થાય છે, તે ઉપરથી વૂ ના લોપે મરાડી કર્મક રૂપ જાણ, અને જૂ ના લોપે શુભરાતી કર્મક રૂપ ખાળી બને છે.

(૨૬) મેહું.

આં અર્થનો સંસ્કૃત શબ્દ મલિન છે, તેનું પ્રાકૃતમાં મહલ બને છે. વરસિ પોતાના પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં મલિન અને મહલ બન્ને રૂપ આપે છે. વાકપતિ કૃત ગણકવદો કાવ્યમાં મહલ વાપર્યું છે. પ્રાકૃત મહલ —નર ભતિએ પ્રથમા એક વચન મહલો—ઉપરથી શુભરાતી મેહ અને મેહો શબ્દ થયા છે.

(૨૭) હાથ—હાથી.

સંસ્કૃતમાં હસ્ત શબ્દ છે, તેનું પ્રાકૃતમાં હરથ બને છે, અને તે ઉપરથી શુભરાતીમાં હાથ શબ્દ આવે છે. જોડાશ્વર જતાં પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે. હસ્ત ઉપરથી સંસ્કૃતમાં હસ્તિન્-હસ્તી (=હાથવાળો-સૂંઢવાળો). શબ્દ સાધિત થાય છે, અને તે ઉપરથી પ્રાકૃતમાં હરથી થઈ શુભરાતીમાં હાથી શબ્દ બને છે.

(૨૮) હેહું—હેહે—હેહું.

સંસ્કૃત અઘઃ તું પ્રાકૃતમાં હેહ બને છે. ગણકવદો કાવ્યમાં હેહ દ્વિય (=સં. અઘઃસ્થિત) વાપરેલું છે. મુગ્ધાવબોધ ઐતિક્ક વ્યાકરણમાં હેહી (=સં. અઘઃ, અઘસ્તાત્), હેહિહું (=સં. અઘસ્તનં) શબ્દ આપ્યા છે. આ રીતે શુભરાતીમાં હેહું, હેહું, હેહે શબ્દો ઉત્પન્ન થાય છે.

જૈન માર્ગ.

(એક ઐતિહાસિક વૃત્તાન્ત.)

જૈન માર્ગ એ બોદ્ધ ધર્મની એક જગડેલી શાખા છે એવું કેટલાક લોકો માને છે, અને દંઠર તથા ખીજા ઇતિહાસ ક્રોડોમાં પણ તેનું

લખે છે. પરંતુ એ ભૂલ છે. બધે ધર્મમાં અહિંસા પરમો ધર્મ: એ મુખ્ય નિયમ હોવાથી કદાચ આવી ભૂલ થઈ હશે. જૈનો એ વાત ઇનકાર કરે છે, અને કહે છે કે ધણુ સૈકાથી. શત્રુંબયના ડુંગર (પાલીટાણા) સાથે હમારો સમ્બન્ધ છે. પાછલાં વીસ વરસમાં ડોક્ટર બુહલર, પ્રોફેસર જોકોબી, ડોક્ટર હન્લી આદિ પ્રાચીન શોધકોએ આ બાબત ઉપર સારું અન્વેષણ પાડ્યું છે. ડોક્ટર હન્લી દલકતા રિન્યૂ પત્રમાં લખે છે, કે જૈન માર્ગનો જો કે બોદ્ધ માર્ગની પેઠે હિન્દુસ્તાનની બહાર બીજા દેશોમાં પ્રસાર કરવામાં આવ્યો નથી, છતાં તે એના જેટલો જ જૂનો છે, જૈન સાહિત્યનો જયો બોદ્ધ સાહિત્યના જેવડો મ્હોટો છે, અને તેથી જણાય છે કે જૈન સંસ્થા હિન્દની જૂનામાં જૂની મહં સંસ્થાઓ પૈકીની એક છે. પુનર્જન્મ ટાળવો એ તે સંસ્થાઓનો મુખ્ય હેતુ છે. ગા-યાનો ભાગ કરવો, સંસારને ભગતી સધળી ધમ્મજો હોડી દેવી, એ જ મોક્ષનો ઉપાય છે, તેથી જ પુનર્જન્મમરણુ ટળે છે, એ મુખ્ય સિદ્ધાન્ત ગણવામાં આવે છે. જૈન કે બોદ્ધ મત નીકળતા પહેલાં બ્રાહ્મણ ધર્મમાં પણ આવા સિદ્ધાન્તો પ્રવર્તતા હતા. ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે—

‘વિદ્યાંય કામાન્ ચ: સર્વાન્ પુમાંશ્વરાતિ નિ:સ્પૃહ: ।

નિર્મમો નિરહંકાર: સ શાન્તિમધિગચ્છતિ ॥

एषा ब्राह्मी स्थिति: पार्थ जैनानां प्राप्य विमुच्यति ।

स्थित्वाऽस्यां अन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रिय: ।

युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचन: ॥

જૈન મત પ્રવર્ત્યાવનાર મહાવીર સ્વામીનું પ્રધાન્યમાં વર્દમાન એવું નામ હતું. તે પટનાની ઉત્તરે સત્તાવીસ માઇલ ઉપર વૈશાલી નગરના નાય અથવા રાત્ર કુળના ક્ષત્રિયોના આગેવાન સિદ્ધાર્થના પુત્ર હતા. તેમનાં માતા પશું ક્ષત્રિય વંશનાં હતાં, અને તેમનો જન્મ ઇ. સ. પૂર્વે મુબારે પંચલ ના વરસમાં એટલે આજથી આશરે પચીસસે વરસ ઉપર વંશાલીમાં થયો હતો. વર્દમાનનાં માતા પિતા અને નાંચ કુળના બીજા ક્ષત્રિયો પાર્શ્વનાથના પંચમાં હતા.

જૈન મત પ્રવૃત્તકે જુદની પેઠે પોતાની જાતિના ક્ષત્રિયોને પ્રથમ બોધ કર્યો. પિતાના મરણ પછી મ્હોટો ભાઈ આગેવાન થયો. ત્યાં સુધી તે પિતાના મકાનમાં રહ્યા. ત્યાર પછી ત્રીસ વરસની ઉંમરે મ્હોટા બાઈની સમ્મતિ લઈ તે સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ થયા, અને પ્રથમ પોતાના ગામ નજીક પાર્શ્વનાથના પન્થનો મઠ હતો તેમાં દાખલ થયા. એ મઠ એક વાડીમાં હતો, અને તેમાં એક દેવાલય અને સાધુઓને રહેવાની ઓરડીઓની હાર હતી. ત્યાં એક વરસ એકાન્ત વાસમાં રહ્યા પછી મઠના નિયમે જોઈએ તેવા સખ્ત નથી એમ તેમને લાગ્યું. મઠમાં વસ્ત્ર લાગ કરવાનો વહિવટ નહોતો, અને તેમનો મત એમ થયો કે ત્યાગીએ વસ્ત્ર પણ પહેરવાં ન જોઈએ. આ કારણથી તેમણે વસ્ત્ર ત્યાગ કરી દિગમ્બર અવસ્થામાં ઉત્તર અને દક્ષિણ બહાર પ્રાન્તમાં મુસાફરીઓ કરી. ડોક્ટર હર્ષાધારે છે, કે તેમનો આ મુખ્ય નિયમ જહુ સખ્ત પડવાથી બાર વરસ સુધી તેમને અવતારી માની તેમના મતમાં લળનાર લોકો મળ્યા નહિ. તેટલી મુદત પછી તે જિન—જેમણે આત્માને વશ કર્યો છે તેવા મહાવા લાગ્યા, અને તેમના મતનું નામ જૈન મત પડ્યું. વળી તેમને મહાવીર (મ્હોટા વીર પુરુષ) અને કેવલિન્ એ પદ મળ્યાં. ત્યાર પછીનાં ત્રીસ વરસ તેમણે પોતાનો મત પ્રવર્તોવવામાં અને પોતાના પન્થના સાધુઓની અવસ્થા કરવામાં ગાળ્યાં. તેમના મોસાળ પક્ષના ક્ષત્રિય સગાઓ તેમના મુખ્ય અનુયાયી હતા. ધર્મના પ્રસાર માટે તેમણે ઉત્તરે નેપાળથી દક્ષિણે પાર્શ્વનાથ પર્વત સુધી મુસાફરીઓ કરી. જુદ પશુ તે જ પ્રદેશોમાં પોતાનો બોધ આપતા ધરતા હતા. જૈન ધર્મનાં પુસ્તકોથી અનુમાન થાય છે, કે મહાવીર સ્વામીની હમાતીમાં તેમની અને જુદની વચ્ચે કાંઈ ભારે સ્પર્ધા ચાલી નહોતી, પરંતુ ગોસાલ મંબલીપુત્ર નામનો એક જીન્ન મહાવીર સ્વામીનો જમરો હરીફ નીકળ્યો હતો. ગોસાલ શરમાં મહાવીર સ્વામીનો એસો હતો, પણ પાછળથી તે નવો પન્થ કાઢી એકો હતો. તેના પન્થનું નામ આશ્વિક હતું, તે યોગ સેકા સુધી ચાલ્યો હતો, અને તેના વિરુદ્ધ જૈન

* આ આશ્વિક પન્થ ધણે જોરાવર ચર્ચ પડ્યો હતો, અને જૈન

પુસ્તકોમાં ઘણું સખ્ત લખાણ મળ્યું પડે છે. ગોસાલ સિંવાય મહા-
વીર સ્વામીને ખીજ અંગીઆર મુખ્ય ચેલા (ગણધર) હતા, તે તેમને
વક્ષાદાર રહ્યા હતા, અને તેમણે ૪૨૦૦ સાધુઓને બોધ આપી તૈયાર
કર્યા હતા. મહાવીર સ્વામી પછી તેમના સુધર્મ (પ્રા. સુદર્મ) નામના
ચેલા (ગણધર) ને તેમની જગ્યા મળી હતી, અને તેણે જૈન મત પ્રસાર-
વાની મહેનત ચાલુ રાખી હતી. મહાવીર સ્વામીનો કાળ બહેતેર વરસની
ઉમરે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૭૬ માં એટલે બુદ્ધથી થોડાં વરસ પહેલાં થયો
હતો. બુદ્ધ અને મહાવીર સ્વામી ઘણા પ્રભાવવાળા હતા, અને બન્નેના
મત અદ્વી હજાર વર્ષ થવા આવ્યાં છતાં હજી ચાલે છે. મહાવીર સ્વા-
મીએ પ્રથમ જે મહામાં દીક્ષા લીધી હતી અને જ્યાં તેમને વચ્ચે
બાબત વિરોધ પડ્યો હતો, ત્યાંના સાધુઓ પાછળથી તેમના મતમાં
દાખલ થયા હતા. પરંતુ તેમના કાળ પછી થોડા સૈકામાં વચ્ચે બાબ-
તની તકરાર પાછી જાગૃત થઈ, અને ઇ. સ. ૭૯ કે ૮૨ માં
જૈનોના ચેતામ્બરી (ધોળાં કપડાંવાળા) અને દિગમ્બરી (વચ્ચે વિનાના)
એવા બે ચોક્કસ ભાગ પડી ગયા. આર્ય રાજા ચન્દ્રગુપ્તના વખતમાં
પાટલીપુત્ર (પટના)માં એક મોટી સભા ભરી જૈન ગ્રંથોનાં અંગીઆર
અંગ અને શૌદ પૂર્વો નક્કી કરવામાં આવ્યાં હતાં. ઘણે વરસે તેમાં
પાછી અવ્યવસ્થા થવાથી ગુજરાતના વલભીપુર નગરમાં દેવદિ ગણિના
પ્રમુખપણા નીચે ઇ. સ. ૪૫૪ (ક્રિ ૪૬૭) માં ખીજ સભા ભરાઈ હતી.
આ સભાએ ધર્મગ્રંથોની ફરી વ્યવસ્થા કરી તે હજી સુધી કાયમ છે.

અને શૌદ બન્નેની સામે રખા કરતો હતો. અશોકના એક દિલ્હીના
લેખમાં આજીવિક, આજીણ, અને નિર્ગન્થ એટલે જૈન એ ત્રણે પંથનાં
નામ આપ્યાં છે.

* જોકોખી ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૭ નું વરસ આપે છે, પણ ડોક્ટર
હર્લ્સની ગણતરી તાર પછીની જણાય છે. તે બન્ને વચ્ચે પણ સાઠ વરસ
કરતાં વધારે ભારે અન્તર નથી.

† ઇ. સ. ના પહેલા સૈકામાં એ બે ભાગ જુદાં હતા તે ગયુરમાં
તીર્થજ્ઞા લેખોથી સિદ્ધ થાય છે. તે લેખો જૈન તીર્થકરોની મૂર્તિઓનાં

ડોક્ટર હર્લીનો એવો અભિપ્રાય છે, કે જૌદ કે જૈન મતને ધર્મ સંસ્થાનો ખરે અર્થે જોતાં બહુ ધર્મ કહેવાય નહિ. મધ્ય કાળમાં યુરોપમાં ડેમિનિકન, ફ્રાન્સિસ્કન, આદિ ખ્રિસ્તીઓની મઠ સંસ્થાઓ આ બિહુલ સમાજને હતી, તેવી એ પણ માન દિન્દુઓની મઠ સંસ્થાઓ હતી. ઇસ્વી સન પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકાને અન્તે અને પાંચમા સૈકાની શરૂઆતમાં દિન્દુમાં પુષ્કળ ધર્મે પ્રવૃત્તિ જાગૃત થઈ હતી, અને તે વખતે ધણી મઠ સંસ્થાઓ દસાતીમાં આવી હતી, તે પૈકી જૈન અને જૌદ સંસ્થાઓ લાંબો કાળ જીવવા પામી છે. પણ એ મઠ સંસ્થાઓમાં નવું કાંઈ નથી. મૂળથી બ્રાહ્મણ ધર્મે ત્રીજો આશ્રમ વાનપ્રસ્થનો, અને એથી આશ્રમ સંન્યાસી તરીકે બિહુ મારી કાઢવાનો ઠરાવેલો જ હતો. જૌદ કે જૈનોની પેઠે બ્રાહ્મણોએ મ્હોટા મોટા સ્થાપ્યા નહોતા, અને સંન્યાસ બ્રાહ્મણોથી જ લેવાય એમ વલણ પકડવા માંડ્યું હતું. આજ કારણથી કદાચ તેમની સાથે હરીશાઈ કરનાર સાધુ વર્ગો ઉત્પન્ન થયા હશે. સર્માં એ વર્ગોમાં ક્ષત્રિયોને દાખલ કરવાનો ઉદ્દેશ જણાય છે, પણ પાછળથી બધી જાતોને દાખલ કરવામાં આવી હતી. બ્રાહ્મણ સંન્યાસીઓ કર્મ (ધર્મની ક્રિયાઓ) કરતા નથી, તેમ જૌદ અને જૈન સાધુઓએ પણ કર્મ સાગ કરી પછી વેદનું અધ્યયન બન્ધ કર્યું, અને સાર પછી તેમને બ્રાહ્મણ ધર્મમાંથી ખાતલ કરવામાં આવ્યા. ડોક્ટર હર્લી ધારે છે, કે સાધારણ રીતે જૌદ અને જૈન પંથોને બ્રાહ્મણોએ ઠરાવેલાં સખ્ત જાતિ બન્ધનોની વિરુદ્ધ બળવા તરીકે ગણવામાં આવે છે એ બૂલ છે.

સિંહાસનો પર કોતરેલા છે. તેમાંનો એક લેખ મહારાજ કનિષ્ઠના રાજ્યના નવમા વરસમાં એટલે ઇ. સ. ૮૭-૮૮ માં કોતરેલો હતો. દન્ત કથા એવી પણ છે કે ચન્દ્રગુપ્તના વખતમાં મગધમાં ખાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો, સારે મુખ્ય ગુરુ (સ્વવિર) બદ્રબાહુ સાથે કેટલાક જૈનો કર્ણાટકમાં ગઈ રહ્યા. મગધમાં જે બાકી રહ્યા તેમણે સમા ગરીબે જૈન ચંચોની વ્યવસ્થા કરી. વળા તેમણે ધોળાં કપડાં પહેરવાનો રિવાજ દાખલ કર્યો. કર્ણાટકમાં ગયેલા લોકો પાછા આવ્યા તેમને આ ફરફાર પસન્દ પડ્યો નહિ, અને સારથી તકરારની શરૂઆત થઈ.

તેઓ માત્ર બ્રાહ્મણ સન્યાસીઓની સામે જ હરીદ્વાર્ કરતા હતા. તે પન્થોએ સાધુ સિવાયના લોકો માટે જાતિ બંધન કબૂલ રાખ્યા હતાં, અને તેમને પણ જન્મ, લગ્ન, મરણ વખતે ધર્મ ક્રિયાઓ માટે બ્રાહ્મણ ગોરોની જરૂર પડતી હતી. જૌદ અને જૈન મતોમાં ધ્રુવ મંળતા-પણું હતું, તેમ તેમનામાં તફાવતો પણ હતા. જૌદ મત વધારે ઉત્સાહી અને કાર્ય સાધક હતો. જૈન મતનું વલણ તંત્રચિન્તન તરફ વધારે હતું. આ કારણથી જૌદ મતનો પ્રસાર પાદરીઓ દ્વારા આખા એશિયામાં થયો. જૈન મત કાંઈ ઘોંઘાટ કર્યા વિના હિન્દુસ્તાનની હદમાં જ રહ્યો. બીજા હાથ પર, જૌદ મતે માત્ર સાધુઓ અને સાધ્વીઓ માટે જ યોજના કરી હતી; સંસારી સ્ત્રી પુરુષો માટે કાંઈ વ્યવસ્થા કરી નહોતી. જૈન મતે સાગી અને સંસારી બંને માટે વ્યવસ્થા કરી હતી, એટલે સંસારી લોકો પણ પોતાને તેનો એક ભાગ ગણી તેને પ્રિય આપવાની ગહેનત કરતા હતા. સંસારી લોકો માટે વ્યવસ્થા નહિ કરવાની જૌદ મતે મ્હોટી ભૂલ કરી, તેથી જ ઇ. સ. ના સાતમા સદ્કામાં ધર્મનાં વલણો બદલાતાં તેઓ જૌદ સાધુ થતાં અટકવા માંડ્યા, અને એ ધર્મ ની પડતી આવી. બારમા અને તેરમા સદ્કામાં હિન્દુમાં મુસલમાનો પ્રસાર્યો, અને તેમણે જો થોડા જૌદ મ્હોટા રહ્યા હતા તેમાંના સાધુઓને કતલ કર્યા, એટલે એ ધર્મનો આ દેશમાં સમૂળગો લય થયો. સંસારી લોકોની જિન્દગી સાથે સમ્બંધ નહિ રાખેલો હોવાથી તે પાછો જીમો જ થઈ શક્યો નહિ. જૈન મત હજી સુધી દક્ષિણ અને પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનમાં તથા બંગાળમાં પોતાના મઠ ધણી આબાદ સ્થિતિમાં રાખી શક્યો છે. ઉપર કહ્યું તેમ જૈનોમાં ઇ. સ. પૂર્વે ચોથા સદ્કામાં વચ્ચે વિષે તકરાર થવા માંડી હતી. ધણા ભાગનો અભિપ્રાય દુનિયાદારીના સામાન્ય રિવાજને અનુસરી સંકેદ કપડાં પહેરવાનો થયો હતો. જો સાધુઓ વધારે સખ્ત હતા તે આ વિચારની સામે થયા હતા. ખરું જોતાં હવે ધણા ખરા સાધુઓ ધોળાં અથવા પીળાં વસ્ત્ર પહેરે છે; છતાં જો વિભાગો પડ્યા તેથી જૈનોમાં બેવડા ગુરુઓ અને બેવડું ધર્મ સાહિત્ય ઉત્પન્ન થયું.

જીવ દયાની બાબતમાં બૌદ્ધો કરતાં જૈનો વધુ ચડે છે, કારણ કે તેઓ એમ માને છે કે દરેક સાવયવ અથવા નિરવયવ વસ્તુમાં આત્મા છે, અને આત્માને દુઃખ દેવાથી પુનર્જન્મભરેણુ રૂપી બધા ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રાણી વર્ણન.

મગર.

વર્ગ-કરોડવાળાં. જાત-પેટે ચાલનારાં. ભિંગડાંવાળાં. પ્રકાર.

૧ આ પ્રાણીનું અસલ વતન આફ્રિકા ખંડમાં નાઇલ અને બીજી નદીઓ છે. તે પાણીમાં તેમ જ જમીનપર જન્મે ઠેકાણે રહી શકે છે, તેથી તે બૂજળચર પ્રાણી કહેવાય છે. પેટ ધસડીને આજનારાં પ્રાણીઓમાં આ પ્રાણી મોટામાં મોટું અને વધારે અગત્યનું છે. મગર બે જાતના થાય છે, એક લાંબાં માથાવાળા અને જીવન ટૂંકા પહોળા માથાવાળા. લાંબા માથાવાળાને સોસવાળ અને ટૂંકા પહોળા માથાવાળાને મગર કહે છે. હિન્દુસ્તાનમાં ઉત્તરના ભાગોમાં અને ગંગા નદીના કેટલામાં એટલે સુધર વનમાં સોસવાળની વસ્તી વધારે છે. મધ્ય

એમ કહેવાય છે, કે જલ દેશનો બૌદ્ધ ધર્મી માછી માછલી પકડતી વખત પોતાના મનમાં કહે છે, કે હું કાંઈ માછલી મારતો નથી, હું તો માત્ર તેને પાણીની જલાર કાઢું છું, પણ તે તેના કુદરતી મોતે મરી જાય છે. પોતે જાતે જીવ મારવામાં તો પાપ છે, પરંતુ કસાર્થએ મારેલા જીવનું તૈયાર માંસ વેચાતું હોવામાં બાધ છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવાને યોગ્ય જ વખત પર સિંહલદ્વીપમાં બૌદ્ધોની એક સભા મળ્યાની વર્તમાન પત્રોમાં હકીકત આવી હતી. ચીનાં હોકા બૌદ્ધ ધર્મી છતાં માંસ ભણ્ણ કરે છે એ બધા જાણે છે. એટલે જીવ દયાની બાબતમાં બૌદ્ધો અને જૈનોનો મુકાબલો થઈ શકે તેમ નથી. હિન્દમાં જ્યારે બૌદ્ધધર્મ આલતો હતો, ત્યારે કદાચ આ દેશના બૌદ્ધો જીવ દયા પર વધારે ધ્યાન આપતા હશે.

અને પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનમાં મગરની વસ્તી વધારે છે. સામાન્ય રીતે જોતાં આ દેશમાં સોસવાળ કરતાં મગર વધારે છે. પુખ્ત ઉંમરે આવેલા કેટલાક મગર ત્રીસ ફુટ લાંબા થાય છે, અને શરીરની બહારનો ઘેરાવો આઠ ફુટ સુધીનો હોય છે. તેની પીઠ અને પૂંછડીપર ન્હાનાં ન્હાનાં શિંગડાંના જેવાં કઠણુ ભિંગડાં હોય છે. આ ભિંગડાંવાળી ચામડી એટલી તો સખ છે કે બંધુકની ગોળી પણ તેમાં પેશી શકતી નથી, તેથી તેની ચામડીની દાલો સારી થાય છે. મગરને ન્હાના ન્હાના ચાર પંગ છે, બે આગળ અને બે પાછળ. તેના આંગલા દરેક પગે પાંચ પાંચ અને પાછલા પગે ચારચાર આંગળાં છે. તેના દરેક પગનાં પેટ તરફનાં ત્રણત્રણ આંગળાંને નહોર છે. મગરના આગલા પગનાં આંગળાં છૂટાં અને પાછલા પગનાં આંગળાં જળચર પ્રાણીઓની માફક જોડાયેલાં હોય છે. જમીનપર ચાલતી વખત તે પગવતી ચાલે છે. પાણીમાં તરતી વખત અગર ડૂબકી મારતી વખત તેના પાછલા પગનાં જોડાયેલાં આંગળાં અને લાંબી જોરાવર પૂંછડી મદદ કરે છે. તેની ડોક ઘણી બડી અને મજબૂત છે. મગરનું માથું લાંબું અને હોઠ આગળ જતાં પાણીદાર થયેલું હોય છે, તેના મ્હોનાં જડબાં લાંબાં અને તેમાં મ્હોટા દાંત હોય છે.

૨. મગર ઉપલે ભાગે બૂખરા રંગનો અને તેમાં આસ્માની રંગના આછા ડાઘા પડેલા હોય છે. તેના શરીરના નીચલા ભાગનો રંગ સફેદ હોય છે. તે પ્રાણીઓને ખાઈને શવે છે તેથી તેને માંસાહારી પ્રાણીઓમાં ગણવામાં આવે છે. મગર બહુ ક્રૂર હોય છે. માણસ અને ખીજાં મ્હોટાં પ્રાણીઓપર તે કાકજ વખત હુમલો કરે છે. ઘણે ભાગે, તો માંછલાં, દેડકાં, જળકૂકડીઓ, અને પાણીમાં રહેલો કોહી જતો કચરો ખાય છે. જે તળાવ કે સરોવરમાં મગર ઘણું હોય છે, તેનાં પાણી હમેશાં સ્વચ્છ રહે છે, કારણ કે કચરો અને દુર્ગંધીવાળા પદાર્થો તે ખાઈ જાય છે. કેટલીક વાર છાછર પાણીમાં તે સન્તાઈ રહે છે. અને ત્યાં નહાવા અગર પાણી પીવા આવેલાં કૂતરાં, બકરાં, વાછરડાં વગેરેને ધસડી જાય છે.

શિકારને પકડતાની સાથે જ તે પોતાની પૂંછડીના એક બે સપાટા

એવા તો જાડી કઢાડે છે કે મ્હોટાં પાણીથી પણ તેની સામે પોતાનો બચાવ કરી શકતો નથી. આ રીતે અદમ્ય કહેલા પ્રાણીને તે જાડા પાણીમાં ખેંચી જઈ પ્રથમ તો તેને ડુબાડી દે છે, મગરનાં નરકારાં એવા પ્રકારનાં છે કે પાણીની અંદર પણ તે આસ લઈ શકે છે. પાણીની અંદર તે ખાઈ શકતો નથી. તેથી મારેલા શિકારને નદીની કિનારનાં કાંતરો કે બાકાંમાં અગર તળાવની વચ્ચેના ટેકરામાં સળાડી રાખી દુરસદની વખતે ખાય છે. પાણી અગર જમીનપર તે પોતાના મ્હોની સીધી લીટીમાં ઝડપથી તરી કે દોડી શકે છે, પણ વાંકા વળતાં તેને બહુ મહેનત પડે છે, આ કારણથી તેના શિકારને આડા અવળા નાશી જઈ ખચી જવાનો વખત મળે છે. આ પ્રાણીઓ પોતાને રહેવા સાર સરસ રહેઠાણ શોધી કઢાડી તેમાં બેમાં રહે છે. તાપના દિવસોમાં પાણીની કિનારે આવી પડી રહે છે અને રાત્રે જમીનપર તેમ જ. પાણીમાં શિકાર બોળે છે.

૩. પાણી સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે કાઢવમાં અગર કાંતરોના જાડા ભાગમાં દટાઈ રહે છે; પણ જ્યારે વરસાદ આવે છે ત્યારે પાછા સજીવન પઈ કામે વળગે છે. આ પ્રમાણે તેની દટાઈ રહેવાની અવસ્થાને સુપુત્ર અવસ્થા કહે છે.

૪. મગરી રેતીમાં દર વેતરે ૩૦ ઈંડાં મૂકે છે. ત્યાં તે કુદની ગરમીથી શેવાય છે. આ ઈંડાં રંગ અને કદમાં હંસનાં ઈંડાં જેવાં એટલે મ્હોટાં જંતુ જેવાં હોય છે. સાપ અને ઇકન્યૂમન નામના પ્રાણીઓને મગરનાં ઈંડાં બહુ ભાવે છે તેથી તેમને શોધી શોધીને ખાય છે. શેવાયેલાં ઈંડાંમાંથી ખૂબ્યાં નીકળે છે કે તુરત તે પાણી તરફ દોડી જાય છે. પણ ત્યાં પહોંચતાં પહેલાં માર્ગમાં પક્ષી તથા બીજાં જાતવંશો તેમને મારી ખાય છે.

૫ મગર જોકે આબું ફર અને ભવંકર પ્રાણી છે તેમ છતાં અસહ્યતા ઇજાસના લોકો તેને પવિત્ર ગણી તેની પૂજા કરતા.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

(ભૂસ્તર શાસ્ત્ર દૃષ્ટિ વિચાર.)

(લખનાર ગ. ગો. ખવે.)

પ્રારંભે પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ વિષે વિદ્વાન લોકોએ ક્યાં ક્યાં અનુમાનો બાંધેલાં છે તે જોઈએ. આ વિષે ઘણાએક અનુમાનો નીકળેલાં છે. તેમાંના નેબ્યુલર હાઇપોથિસીસ એટલે તેજેમેધ નામનો તર્ક ઘણાએક કબૂલ કરે છે. આ બધા અનુમાનો અને તર્કો છે. આ કાંઈ સિદ્ધ વાતો નથી, કારણ જ્યાં પૃથ્વી અનાદિ છે ત્યાં આની ઉત્પત્તિ અમુક રીતે થઈ એ કહેવું તે માણસના જ્ઞાનની બહારની વાત છે. તથાપિ આ અનુમાનો જેમ તેમ કરી ટોટી બેસાડેલાં છે એમ નહિ, પણ ખગોળ વિદ્યા અને ભૂસ્તર શાસ્ત્રના તથા પદાર્થ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના આધારે બેસાડેલાં છે. તેમાં વળી નેબ્યુલર હાઇપોથિસીસનું અનુમાન અક્ષરશઃ ખરું જ છે. આ પૃથ્વી ઉપરના સમુદ્રો, પર્વતો, મેદાનો, નદીઓ, બેટો, દ્વીપકલ્પો, આ બધા પદાર્થો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા એ ભૂગર્ભ શાસ્ત્ર દ્વારાએ આપણે જાણીએ છીએ. પણ આની પહેલાં એટલે પ્રથમ મૂળારંભે ભૂમિ જ ક્યાંથી આવી ? એ ભૂગર્ભ શાસ્ત્ર દ્વારાએ જાણી શકાતું નથી; ત્યારે શું આના વિષે અનુમાન બાંધવાની આશા જ નહિ કે શું? ના એમ નહિ, પૃથ્વી એ સૂર્યની આસપાસ ફરનારા ગ્રહોમાંની ગ્રહ તરીકે એક છે. આ વાત તો આપણે જાણીએ છીએ જ, ત્યારે આની ઉત્પત્તિ વિષે જ્ઞાન મેળવવું એ પૃથ્વી સાથું જોઈ મેળવી શકાતું નથી. તે જે કુટુંબમાંથી આવી છે તે કુટુંબ જ મૂળે ક્યાંથી આવ્યું ? તે જોવું જોઈએ એટલે અર્થાત આપણે ખગોળ વિદ્યાનો આધાર લેવો પડશે. ખગોળ વિદ્યાના શોધકોએ જુદા જુદા હજારો ગ્રહોનું ક્રિયાત્મક જોઈને આપણી પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ વિષે અનુમાનો બાંધેલાં છે.

તેમાં ઉપર કહ્યું તે અનુમાન હાલમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

એ અનુમાન પ્રમાણે પ્રારંભે સૂર્ય અને તેની આસપાસ ફરનારા

મહેા મળાને એક પ્રયંત ગોળો હતો. તે ગોળો આપણી પૃથ્વીની માફક ધનાવસ્થામાં નહોતો, પણ તે ધૂમ્રગમ અને અનન્ત ચોળનો મુઘી વિસ્તીર્ણ હતો. આ પૃથ્વી જેવી રીતે હાલમાં પોતાની ધરી ઉપર ફરે છે તેવી જ રીતે તે ગોળો પોતાના આંસ ઉપર ફરતો હતો. આ ગોળો પ્રથમ અગ્નિની માફક લાલચોળ ધગધગતો જ્વાળામય હતો. કરોડો વરસો વહી ગયા પછી જેમ જેમ આમાંની હથ્થતા ઝાઝી થવા લાગી તેમ તેમ આ ગોળો સંકોચિત થવા માંડ્યો. અને તેના ન્હાના ન્હાના ગોળાકાર કડકાઓ ઠેક ઠેકાણે પડ્યા. એવી રીતે આ વિભાગિત ગોળાની આબંદી વ્યવસ્થા થઈ. એટલે સર્વેમાં મ્હોટો ગોળો તે મધ્યભાગે રહ્યો, અને તેના પડેલા વિભાગો મુખ્ય ગોળાના આકર્ષણવડે તે તે નિયમેા મુજબ અન્તરે રહીને ફરવા લાગ્યા. એવી રીતે આસપાસ ફરનારા ગોળાઓ તે મહેા થયા; અને જે નિયમવડે મ્હોટા ગોળામાંથી કડકા પડી ન્હાના ગોળાઓ થયા અને મુખ્ય ગોળાની આસપાસ ફરવા લાગ્યા તે જ નિયમવડે આ જે ન્હાના કડકાઓ-ગોળાઓ-પડ્યા તેના પણ કેટલાએક કડકાઓ પડ્યા તથા તે પણ મુખ્ય ગોળાની આસપાસ ફરવા લાગ્યા, અને હાલમાં તેઓ મહેા અને ઉપમહેાને નામે ઓળખાવા લાગ્યા. એવી જ રીતે મુખ્ય ગોળામાંથી થયેલો કડકો એ પૃથ્વી છે, અને પૃથ્વીના પડેલો કડકો એ ચન્દ્ર છે. આકર્ષણના નિયમ મુજબ પૃથ્વી એ સર્વની આસપાસ અને ચન્દ્ર એ પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે.

(અપૂર્ણ.)

કેસર.

(મરાઠી ઉપરથી લખનાર પોપટલાલ કેવળચન્દ્ર શાહ.)

કેસર.

કેસર નેપાળ અને ઉર્જંડમાં પાડે છે. કેસરનું ઝાડ ન્હાનું હોય છે. તેની ઘાઠો બળ્બો હાથને છેટે દારૂન્ય વાવવામાં આવે છે. વાવ્યા પછી

* પ્રથમ વિશ્વવિસ્તાર થવાની પૂર્વે સર્વે આકાશમાં પ્રયંત તેજોમેધ (તેજનાં વાહનાં) હતો અને નેબ્યુલા કહે છે

જે ત્રણ મહીનાનું. આડ થાય છે સારે તેને ફૂલ આવે છે. તેને ત્રણ પાંખડીઓ હોય છે અને અન્દર તન્તુ હોય છે. આ તન્તુ તે જ કેસર. એ આડને ફૂલ આવવા માટે છે એટલે ફૂલ ઉખેડી લે છે અને પાંખડીઓની અન્દરથી તન્તુ કાઢી લઈ તેને આંચ દે છે. પછી કાગળ ઉપર પાંચરી ખુનસની એક બે ઘડી વાળી તે ઉપર દાખી રાખે છે. કેસરનો રંગ રાતો હોય છે અને તાંતણા લાંબા હોય તો તે જાંચી જાતનું કેસર છે. એમ જાણવું. કેસર એક વરસ સુધી બગડ્યા વગરનું રહી શકે છે.

કેસરનું મૂળ એક વાર વાગ્યું, એટલે તે ત્રણ વરસ સુધી રહે છે. કેસરના રોપાને એક જગ્યાએથી કાઢી ખીછ જગ્યાએ વાંપી શકાય છે. કેસર ઓસડ તથા રંગના ઉપયોગમાં આવે છે. તે તેની વાસ સારી આવે છે. તે ઘણે ઠેકાણે થતું નથી, તેથી તે મોંઘુ વેચાય છે. કેટલાક પદાર્થોને રંગીત તથા સુવાસિત કરવાને તેમાં કેસર નાંખે છે.

અન્દન.

અન્દનનાં આડ ચીન દેશમાં અને મલબાર પ્રાન્તમાં પુષ્કળ થાય છે. તે સિવાય બીજે કેટલેક ઠેકાણે એ આડ થાય છે ખરાં, પણ જાંચી જાતનું અન્દન તો ઉપત્તા બે ઠેકાણે જ ઉત્પન્ન થાય છે.

અન્દનનાં આડ ઘણું કરીને વગડામાં થાય છે. પરન્તુ કેટલેક ઠેકાણે શ્રીમન્ત લોક શોભા અને સુવાસને માટે પોતાના બગીચામાં વાવે છે. એ આડ જૂનું થયું એટલે તેને કાપી તેના કટકા કરી જમીનમાં ઢાંકી રાખે છે. પછી કેટલેક દિવસે તેને બહાર કાઢી તેના રંગ તથા વજન પ્રમાણે વર્ગ પાડી જુદા જુદા ગંદાં બાંધે છે. જે કટકા રાતા રંગનો હોઈ વજનમાં ભારે હોય છે, અને જેની સુગંધ ઘણી આવે છે તેની ડિંગત વધારે બિખજે છે.

અન્દન ઘણું ઉપયોગી છે. તેની પેટી, કરંડીઆ, પંખા વગેરે કરે છે. અન્દનના કટકાને ગાળીને, તેમાંથી સુવાસિત તેલ કઢાડવામાં આવે છે. ચીના લોકમાં શ્રીમન્ત લોકના મુંડાને અન્દનની પેટીમાં ઘાલી લઈ જાય છે. આપણા દેશમાં શ્રીમન્ત લોકોને તથા ધર્મગુરુઓને અન્દનનાં લાકડાંથી

ખાળે છે. ચીના લોક તેના લાકડાની જાતજાતની વસ્તુઓ બનાવી વેચે છે. ચન્દનના તેલને સુખડનું તેલ પણ કહે છે. ખસ થઈ હોય, અથવા ખરજ આવતી હોય, તો તે તેલ ચોપડવાથી આરામ થાય છે. ચન્દન ઔષધ તરીકે પણ બહુ ઉપયોગમાં આવે છે. એ ઝાડમાં ઈશ્વરે સુગન્ધ મૂકેલી હોવાથી તેનો વ્યાપાર ચાલે છે અને તેથી ગલબાર પ્રાન્તના કેટલાક લોકોનું ગુજરાન ચાલે છે.

બદામ.

બદામનું ઝાડ મોટું થાય છે અને તેને ફળ પણ પુષ્કળ આવે છે. યૂરોપમાં સ્પેન, ર્પેન, ઇટલી, એ દેશોમાં અને એશિયામાં મરકત, આરાકાન. ઇરાન, મક્ક, મદીના, અને શિરાજ એ ઠેકાણે બદામ પુષ્કળ થાય છે. એ સર્વ ઠેકાણેથી બદામ આપણા દેશમાં આવે છે. દોઢ કોઈ બદામ કડવી પણ હોય છે. બદામના ઝાડને જોઈ અથવા અપાઠ મહીનાની લગભગમાં પૂલ આવે છે અને આસો અથવા કાર્તિકમાં તેનાં ફળ પાકીને તૈયાર થાય છે. બદામના ગોળાની ઉપલી છાલ રાતી હોય છે. અને તે ખાતાં તૂરી લાગે છે. આ દેશમાં બદામનાં ઝાડ વાવે છે ખરાં, પણ તેને અસલ બદામ જેવી બદામ આવતી નથી, અને એ ઝાડ જલદી વધે છે.

બદામ ગુણુકારી ને પૌષ્ટિક છે. પૌષ્ટિક હોવાથી અશક્ત લોકો પોતાનામાં શક્તિ લાવવાને માટે બદામ ખાય છે. બદામનું તેલ ઔષધ તરીકે વપરાય છે. કડવી બદામોનું પણ તેલ ઔષધ તરીકે વપરાય છે. કેટલાક લોક બદામની છાલ બાળી તેની રાખ દાંતે ધસવા માટે રાખે છે. તેથી દાંત ચોડખાને ટકાઉ થાય છે.

અખોડ.

ચીન દેશના ઉત્તર ભાગમાં, હિમાલયની આસપાસ, અને ઇરાન દેશમાં અખોડનાં ઝાડ પુષ્કળ થાય છે. એ દેશમાં અખોડનાં ઝાડનાં મોટાં મોટાં વન છે, અખોડનાં પાન લીલાં અને સુંદર હોય છે, અને

પોકેલાં ફળ જામફળ જેવાં થાય છે. તેની છાલ નરમ હોય છે. ફળ પાક્યા પછી ઉપલી છાલ કાઢી તેને બજારમાં વેચવા લઈ જાય છે, અને પરદેશમાં મોકલે છે. અખોડનું તેલ ખાવામાં, તંદા ખાળવામાં કામ આવે છે. અખોડનું લાકડું કઠણ હોય છે. પેટમાં છવડાંઓનો ઉપદ્રવ થાય છે, સારે તે દેશના લોકો કડવી અખોડનો રસ કાઢી પીએ છે.

અખોડના ઝાડને જલદી ફળ આવતાં નથી. ત્રીસ ચાળીસ વરસે તેને ફળ આવે છે. આસો અને કાર્તિક મહીનામાં તે પાકે છે. તે ઝાડને વાવનારા લોકો તેનાં ફળ પોતે ખાવાની આશા થોડી રાખે છે. પણ તે જેમ બીજનાં વાવેલાં ઝાડોનાં ફળ પોતાની ગિન્દગીમાં ખાય છે, તેમ પોતાનાં વાવેલાં ઝાડોનાં ફળ પોતાની પછીની પ્રજા ખાશે એવા ઉદ્દેશથી તેઓ મહેનત કરે છે. માણસે પોતાના હિતને માટે શ્રમ કરવો, એ બસ નથી, બીજના હિતને માટે મહેનત લેવી એ સારા માણસનો ધર્મ છે. ઈશ્વર દરેક દેશમાં ત્યાંની હવાને જમીનની અનુકૂળતા પ્રમાણે જુદીજુદી જાતનાં ઝાડ ઉત્પન્ન કરી લોકોનું રક્ષણ કરે છે.

શુદ્ધિપત્ર.

ચાલતી સાલના શુજરાત શાળાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે સુધારી લેવું:-

માસ.	અંક.	૫૪.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
માર્ચ,	૩૦,	૯૫,	૧૧,	તૌજતુન,	તૌજતુન.
"	"	"	૧૯,	"	"
જૂન,	૬૬,	અનુક્રમણિકા,	૧૯,	અખીલયત,	આખે હયાત.
"	"	૧૯૨	૭,	"	"
"	"	"	૯,	"	"

અમદાવાદ.

MADHAVLAL H. Desai,

તા. ૨૦-૬-૯૮

એડિટર, શુજરાત શાળાપત્ર.

કેળવણી ખાતાની ખબરો.

બાહેરખબર.

રાજકોટ બાર્દન શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.
સને ૧૯૯૮.

૧. શાહિયાપાડ વિભાગની તમામ નિશાળોના ભારતરો, આસિ સ્ટંટો અને સ્ત્રી શિક્ષકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે રાજકોટ બાર્દન શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થવા જે બાર્દઓ ઉમેદ રાખતી હોય તેમની ઉમ્મર, અભ્યાસ પત્રો દફતરતું પત્રક (સને ૧૯૯૩ ની સાલના ગુનરાશી શાખા પત્રના પૃષ્ઠ ૨૪૬ મે છાપેલા નમૂના પ્રમાણે) બનાવી, તેમાં માગેલી દફતરત ખરાબર પૂરી, આ બાહેર ખબર પહેલે ક્રે, જેમ બને તેમ તાકીદે અમદાવાદ પર મોકલવું. તારીખ ૧લી ઓગસ્ટ પછી આવાં પત્રકો લેવામાં નહિ આવે. દરોવેલી તારીખ વીતી ગયા પછી ફેરલાંક પત્રકો આવે છે. પરંતુ ઓછું સાંલ તો મોઢાં આવેલાં પત્રકો ઉપર બિલકૂલ લક્ષ આપવામાં આવશે જ નહિ.

૨. બાર્દઓની ઉમ્મર પંદર વરસથી ઓછી ન જોઈએ તેમ જ પચીસ વરસથી વધારે ન જોઈએ.

૩. પ્રવેશક પરીક્ષા, કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણ પૂરાની લેવામાં આવશે. જે બાર્દઓને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવશે, તેમને પહેલા, બીજા, તે ત્રીજા વર્ગના વર્ગમાં અમુક રૂપિયાની સ્ટોલરશિષ દર માસે મળશે. પરંતુ પ્રવેશક પરીક્ષામાં પહેલે નખરે પાસ થનારને લાંમ સ્ટોલરશિષ તરીકે, પાંચ રૂપિયા વધારે ઓટલે દર માસે અગિયાર રૂપિયાની સ્ટોલરશિષ એક વરસ સુધી મળશે.

૪. દાખલ થવા ઉમેદ રાખનાર બાર્દઓએ સારી ચાલતું સર્ટિફિકેટ સ્કૂલ કમિટીનું અથવા સારા બધીતા આગરદાર ગૃહસ્થોનું પત્રક સાથે મોકલવું. ઉમેદવારમાં સરીર સમ્બન્ધી કોઈ ચણ બતની ખોડ હોવી ન જોઈએ.

૫. કોલેજ કમિટીના ધારા પ્રમાણે દલકી જાતિની બાર્દઓની પ્રવેશક પરીક્ષા લેવામાં નહિ આવે.

૬. પ્રવેશક પરીક્ષા તારીખ ૧ લી માહે સેપ્ટેમ્બર અને ૧૯૯૮

ગુરુવારને દિવસે સવારના સાડા દસ વાગે કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૭. આવેલી અરજીઓમાંથી જે બાઈઓ કોલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય માલૂમ પડશે તે બાબતની ખબર, મહેતાજીઓ મારફત આપવામાં આવશે. એટલે, તેમણે પ્રવેશક પરીક્ષા આપવા સારું ઠરાવેલે વખતે હાજર રહેવું.

૮. કોલેજમાં દાખલ કરવા યોગ્ય જે બાઈઓ માલૂમ પડશે તેઓની તનદુરસ્તી બાબતની ખાત્રી ગઈ સાલ મુજબ કરાવવામાં આવશે.

રાજકોટ. તા. ૨૧ મી જૂન ૧૮૯૮,
રજુ માણેકલાલ નાગરદાસ શાહ,
હંડ માસ્તર

E. CORKEBY
લેડી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ,
ખાઈન શીમેઇલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
રાજકોટ.

જાહેર ખબર.

મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા,
સને ૧૮૯૮.

ઉત્તર ભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, આસિસ્ટન્ટ અને સ્ત્રી શિક્ષકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે આ કોલેજમાં દાખલ થનાર સ્ત્રીઓની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧ લી માહે નવેમ્બર સને ૧૮૯૮ ને રોજ સદરહુ કોલેજના મકાનમાં સવારના ૧૦ા. વાગે લેવામાં આવશે. માટે જે સ્ત્રીઓને એ પરીક્ષામાં દાખલ થવું હોય તેમને ખબર મોકલવા બંદોબસ્ત કરશે.

પરીક્ષા પાંચમા ધોરણ પૂરાની લેવામાં આવશે. દાખલ થનારની ઉમ્મર ૧૫ વર્ષથી ઓછી નહિ જોઈએ, તેમ જ ૨૫ વર્ષથી વધારે નહિ જોઈએ. દાખલ થનાર ઉમેદવારે આ સાંચેના નમૂના પ્રમાણે એક પત્રક ભરીને સેપ્ટેમ્બર માસમાં હમને મોકલવું. અને તે સાથે અરજદારની સારી ચાલ ચલગત માટે બે આબરુદાર ગૃહસ્થોનાં સર્ટિફિકેટ પણ મોકલવાં.

મહાલક્ષ્મી ફીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ, તા. ૨-૭-૯૭

R. McAFEE,
લેડી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ.

નમૂનો.

પરિવર મહિય.	૧૩	
પ્રવેશન રીત પરિવરનો નિર્ણય	૧૨	
૧૫૬ ૬ હી પ્રાપ્ત પ્રવેશ ૧૫૬ પ્રાપ્ત પ્રવેશ ૧૫૬ પ્રવેશ પ્રવેશ	૧૧	
૧૫૬ ૬ પ્રવેશ ૧૫૬ પ્રવેશ પ્રવેશ ૧૫૬ પ્રવેશ પ્રવેશ	૧૦	
૧૫૬ ૬ હી વિશાલ ગીત ૧૫૬ પ્રવેશ	૯	
પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ	૮	
પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ	૭	
પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ	૬	
પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ	૫	
પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ	૪	
પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ	૩	
પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ	૨	
પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ પ્રવેશ	૧	

ગોપાલનારની સહી.

રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશ પરીક્ષા ૧૯૯૮.

જાહેર ખબર.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની આગ્રુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૨ જી માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૯૮ શુક્રવારે સવારના દસ વાગે અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા છટ્ટા ધોરણમાં થશે, માટે જેમણે છટ્ટા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

સને ૧૯૮૦ ના સેપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રમાં નમૂનો છપાયો છે તે મુજબ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતાં જણાવવું કે ઉમેદવારની ઉંમર ૧૭ વર્ષથી વધારે અને ૨૨ વર્ષથી ઓછી છે, તેમ જ કંઈ ખોડખાંપણ નથી ને આલયલગત સારી છે. આલયલગતની બાબતમાં ખાસ તપાસ કરી પોતાની ખાત્રી કરીને જ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપવું. નમૂનાના આસન ૪થામાં ઉમેદવારની ઉંમર પ્રવેશક પરીક્ષાની તારીખ સુધીની નહિ જણાવતાં, તેનો અંગ્રેજી અને ગુજરાતી જન્મ-દિવસ અવસ્ય લખવો.

બાવીસ વર્ષથી વધારે વયના ઉમેદવારોને મે. કા. વિ. ના એ. ઇ. સુ. જહા. ની ખાસ પરવાનગી હશે તો જ દાખલ કરવામાં આવશે.

જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પેહેલાંના જાર માસમાં એક કરતાં વધારે મહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય તેમણે તે સવળાનાં સર્ટિફિકેટ લાવવાં. આલયલગતની બાબતમાં તો પરીક્ષા પેહેલાં એક માસ અંગાઉર્તું સર્ટિફિકેટ ખાત્રી લાયક ગણાશે.

પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાયક જણાયેલા ઉમેદવારોને શરીર સમ્યન્ધી તપાસ માટે મહેરબાન ડોક્ટર સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે, માટે તેમણે વધારે વખત રોકાવું પડશે.

દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર બનતા સુધી શાળાપત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે. પણ પરીક્ષાની તારીખ ઉતાવળે જણવાની જેની

આતુરતા હશે તેને રાજકોટમાં રહેતા તેના લાગતા વળગતા તરફથી અગર રોકાવશે તરફથી તે મળી રોકશે, કારણ કે તે તારીખ મુકરર ચયેથી પૂર્ત કોલેજના નોટિસ બોર્ડ ઉપર તે બહેર કરવાનો વિવાન છે.

રાજકોટ,

તા. ૧૧-૭-૫૮

}

G. A. TRAWADI,

પ્રિન્સિપલ, કાલિયાવાડ ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ.

નિશાળોનાં ધનામ પત્રક.

લખતર કન્યાશાળા. રોટ તરફથી રૂ. ૬-૮-૦ સાયલા. કારભારી સાહેબ રૂ. ૧૨) દુધવેળ. હર નબ્દેભાઈ રૂ. ૧૨) વડગામ. ગામ લોકો રૂ. ૫) તાલુકદારો રૂ. ૬) ધ્રાંગધરા. રાજસાહેબ રૂ. ૧૦) મેથાણુ. એનન રૂ. ૫) ઉમરગા. રોટ તરફથી રૂ. ૫) ધ્રાંગધરા કન્યાશાળા. રોટ તરફથી રૂ. ૬) હુળવદ. રોટ તરફથી રૂ. ૭-૮-૦ સીથા. રોટ તરફથી રૂ. ૪) લીંબડી નં. ૧લો. નામદાર હાકોર સાહેબ રૂ. ૨૪૭-૧-૦ લીંબડી નં. ૨ લે એનન. રૂ. ૨૨૦) લીંબડી કન્યાશાળા. એનન રૂ. ૫૫-૦-૫ સીઆણી. શેઠ મગનલાલ હેમજી રૂ. ૩) વિઠ્ઠલગઢ. રોટ તરફથી રૂ. ૧૨-૬-૩ સાયલા. રોટ તરફથી રૂ. ૩૧) મે. કૃષ્ણલાલભાઈ રૂ. ૫) સેજકપુર. મે. તાલુકદારો રૂ. ૬) ચૂડા. ગામ લોકો રૂ. ૬-૫-૦ રોટ તરફથી રૂ. ૮) લાલીઆદ તાલુકદારો રૂ. ૩) ચૂડાં કન્યાશાળા રોટ તરફથી રૂ. ૩) મૂળી ઇંગ્લિશ સ્કૂલ રોટ તરફથી રૂ. ૬) મૂળી તા. સ્કૂલ. રોટ તરફથી રૂ. ૬૮) બળાણા રોટ તરફથી રૂ. ૨૩) ઝીંજુવાડા રોટ તરફથી રૂ. ૧૮) ઝીંજુવાડા કન્યા શાળા. રોટ તરફથી રૂ. ૮) વઢવાણ કેમ્પ. શેઠ ગોવિન્દજી હાકરજી મૂળજી રૂ. ૬૪) દસાડ રોટ તરફથી રૂ. ૭૩-૬-૦ વડગામ રોટ તરફથી રૂ. ૧૫) વણોદ. તાલુકદારો રૂ. ૩૪-૪-૦ ચોટીલા રોટ તરફથી રૂ. ૫) આણુન્દપુર. રોટ તરફથી રૂ. ૮-૮-૦ આણુન્દપુર કન્યાશાળા. રોટ તરફથી રૂ. ૬) લોખંડા. રોટ તરફથી રૂ. ૭) કામદાર હરિશંકર ગોપાળજી. રૂ. ૧૫) અંબલાલ. તાલુકદાર સાહેબો.

૩. ૫) કંથારીઆ. રોટ તરફથી. ર. ૧૦) પાલીઆદ. રોટ તરફથી. ર. ૨૦) જોડી પીપરડી. રોટ તરફથી. ર. ૩) સરવા. તાલુકદારો. ર. ૩) ધાંધલપુર. તાલુકદારો. ર. ૮) પાલીઆદ કન્યાશાળા. રોટ તરફથી. ર. ૯-૮-૦

મહીકાંઠા વિભાગ. ઇલોલ. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૨૯) માણસા. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૩૮) માણસા કન્યાશાળા. માણસા એડમિનિસ્ટ્રેટર સાહેબનાં પત્નિ તથા શેઠ હરજીવન અગરવલ્લ. ર. ૨૨) ઇંડર. મહારાજ સાહેબ. ર. ૪૨) મોહનપુર. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૪) સરડોઈ. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૧૭) ખાંડેલ. એનન. ભાયાત. ર. ૪) રણાસણ. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૭) રૂપાલ. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૮-૮-૦ વડાગાંમ. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૫) જોડણા. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૨૩) સાંથલ. એનન. ર. ૫) કટોરાણ. એનન. ર. ૫) સાદરા ઇંગ્લિશ સ્કૂલ. મે. દાંતાના રાણાજી સાહેબ. ર. ૧૦) વડાલી. ઇંડર મહારાજ સાહેબ. ર. ૯-૮-૦ લિલોડા. એનન. ર. ૫) પોશીના. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૩) બુડેડી. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૩) સાદરા. મે. દાંતા રાણાજી સાહેબ. ર. ૨૫) સાદરા કન્યાશાળા. એનન. ર. ૩૦) વામણા. મે. હાકોર સાહેબ. ૧૬-૪-૦ માલપુર. મે. રાવજી સાહેબ. ર. ૧૭) અમનગર. ઇંડર મહારાજ સાહેબ. ર. ૬) ખાંચડ. એનન. ર. ૪) મેધરજ. એનન. ર. ૩) ટીંટોઈ. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૩-૮-૦ ઘોડાસર. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૮-૪-૦ હુળદરવાસ. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૬) ખડાલ. મે. મીઆં સાહેબ. ર. ૩) પુનાદરા. મે. મીઆં સાહેબ. ર. ૩) આમલીઆરા. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૩) લીંબ. એનન. ર. ૩) હલોડા. ચાણદાર સાહેબ. ર. ૬) વરસોડા. મે. હાકોર સાહેબ. ર. ૬) ઇંડર તા. સ્કૂલ. સંકરગરજ મોહનગરજ. ર. ૪૨) ઇંડર કન્યાશાળા. એનન. ર. ૧૦)

અમદાવાદ જિલ્લો. અમદાવાદ ઉર્દુ સ્કૂલ નં. ૧ લો. મે. સેવક. બાવળીયાં પીરમીયાં ર. ૭) એનન નં. ૨ જો. એનન. ર. ૯) એનન નં. ૩ જો. એનન. ર. ૯)

શેઠ કુરુનજી મનચેરજી દસ્તુર, એમ. એ. પ્રેક્ટિસર, પૂના કોલેજ.
 ખા. સા. કૃષ્ણાહીમ મહાગદ સાધના, બી. એ. હેડમાસ્ટર શરૂ થઈ રહ્યા.
 રા. સા. માધવલાલ દરિયાલ દેસાઈ, પ્રિન્સિપલ, ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
 મિ. જો. એસ. જર્વિસ, મુરત મિશન સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ.
 મિ. વિશિષ્ઠ જીડી, બી. એ. મુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.
 રા. સા. નવલરામ ચક્રવર્તીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માણ પ્રિન્સિપલ.
 શેઠ બહેરાગજી કુરાગજી પટેલ બી. એ. માણ હેડમાસ્ટર મુરત ઘાઈ સ્કૂલ
 શેઠ હોરગજી જંગીર પ્રોપ્રાયેટરી સ્કૂલના માલિક.
 શ્રી કુરામજી જગનજી મારતર બી. એ. ફાઈ ઘાઈ સ્કૂલના માલિક.
 શેઠ માણેકજી બેજનજી કુપર ફાઈ ઘાઈ સ્કૂલના માણ હેડમાસ્ટર.
 શેઠ બરભોરજી બરશેદજી સેત્તજી, ચન્દનગાંડી સ્કૂલના માણ માલિક.
 શ્રી. નસરવાનજી બરશેદજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માણ માલિક.
 શેઠ જગજીજી, ખાંડુવાસ, બી. એ. કુરેટર ગવર્નમેન્ટ મેન્ટ્રલ બુકીપો
 શેઠ માણેકશા, બહેરાગજી મારતર, મોડગદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ ઘાઈ સ્કૂલ, બૂજ.
 રા. રા. એમ. એમ. બલસારી બી. એ. માણ હેડમાસ્ટર, મોધરા એ. વ. સ્કૂલ.
 રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્ટર, એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલ, બાપનગર.
 રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દવે, ખોળ ખાનગર મહાદુર્ગાબાઈ સ્કૂલ.
 શેઠ રસ્તગજી મહેરવાનજી મારતર, હેડમાસ્ટર, કુરાગજી પટેલ સ્કૂલ.

મુખ્યમંત્રીની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટરો.

મે. ગુલાબદાસ સુન્દરદાસ ચૌકશી.	શેઠ. કદીરજી સોરાબજી મદ્રોમીના.
મે. પ્રાણજીવનદાસ કદાનદાસ.	મે. માણેકલાલ પીરજીરામ અધ્યાર.
મે. હરકિયનદાસ પિંજલાલ.	મે. આત્મારામ જીકિયનદાસ.
મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી ભટ્ટ.	મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.
શેઠ. મહેરવાનજી સોરાબજી દલાલ.	મે. વ્રજલાલ પાનાચન્દ.

મુખ્યમંત્રી અને ગુજરાતના જાહેર છાપાના મતેલ—રાસત જો-
 કવાર, મુખ્યમંત્રી સમાચાર, જામે જગમોદ, અખબારે સોદાગર, કેસરેદિન્દ,
 ગુજરાતી, વળદાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, પ્રિન્સિપલ સ્પેક્ટેટર, ગુજરાતમિત્ર,
 પ્રજામિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, મુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, બંદેય સમાચાર, દિતેમંજુ.

દસ્ક્રંતશિક્ષક કોપીપુત્રો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવરથી માલ મંગાવનાર માસ્તરો તથા વ્યા-
 પારીઓ જેઓ, જોખર્માં જોખી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
 તેઓને સંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવે-
 નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી જોખી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સંકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
 ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
 તથા તે માલને વુકસાન પૂરે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવેન હોય ત્યાં માલ કપે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો
 તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી
 આગળ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. હુડી મોકલનાર દેકાલું લખવું.

વગેરેનાં ચિત્રો સહિત મે. મહાશય-મહારાજજી શ્રીનથુરામ શર્મા
કૃત મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા. પુરષોત્તમ કહાનજી ગાંધી. જૂનાગઢ.

ગુજરાત, કચ્છ અને કાઠિયાવાડમાં ગહોળો ફેલાવો. પામેલી.

બહુબલેક શાહી.

આ શાહીથી લખેલ લખાણ ગમે તેટલો વખત જવા છતાં, હવા, પા-
ણી, ગરમી કે ઠંડીથી ખગડી નવતું, પૂડી નિકળતું કે બીડી નવતું નથી. વળી
લખાણમાં ઘણી સરસ અને પાંકી છે. તેમ જ ઇંગ્રેજી શાહી જેવા ગુણ હોવા
છતાં કિંગતમાં તે કરતાં પાંચ ગણી સસ્તી છે. દશ શેર શાહી થઈ શકે એવાં
આઠ પડીકાંનો રૂપીઆ એક. પોસ્ટજ બુલ્ડ. નમૂનો જોઈએ તો અર્ધા આ-
નાની ટીકેટ મોકલવી.

સુ. વઢવાણ શહેર. શાહું નારણજી અંબરશી.

અમદારી પાસેથી ગવર્નમેન્ટ ડેપોની ફળવણી ખાતાને લગતી
તમામ જાતની ચોપડીઓ, કોપીઓ, ઇતિહાસો જૂઓળો, નકશાઓ
અને બીજી વાંચવા લાયક ચોપડીઓ, મળશે. મંગાવનારને વાજખી
હમિશન કાપી આપવામાં આવશે. પોસ્ટજ બુલ્ડ.

સોનેરીતક-કિંમતી ભેટ!!

મહાજન-મંડળ.

“મહાજન મંડળ” નામે અપૂર્વ ગ્રંથ હાલમાં મારા તરફથી છપા-
ઈને બહાર પડ્યો છે. જેની અંદર ભારતવર્ષના પ્રાચીન તથા અર્વાચીન
લગભગ ૪૦૦ મહાત્માજનો જેવા કે:-વૃષભિઓ, પ્રધાનો, મહાપિઓ,
મહા પંડિતો, ધર્મપ્રવર્તકો, મહાકવિઓ, મોટા ગકતો, વૈદ્યો, સંગીતશા-
સ્ત્રીઓ, પરાપકારી જનો, નાગોંકિત પુરુષો અને સાક્ષરો, મહા સતીએ
વીરાંગનાઓ, વિદુષી બાઈઓ અથવા પંડિતાઓ, અને વિદેશી ધર્મપ્રવર્ત-
કો, ઇલાહિનાં જીવનચરિત્ર બહુ વિસ્તાર પૂર્વક લખવામાં આવ્યાં છે. એ
ગ્રંથ રાંચલ આઠપેજી ૧૫૦૦ પૃષ્ઠનો છે. અને તેનાં પુંકાં ઘણાં જ શોભિતાં
સોનેરી નામવાળાં ખાસ વિજ્ઞાયતમાં તૈયાર કરાવી મંગાવેલાં છે. આ ગ્રંથની
તમામ એટલે (૧૫૦) હતી તે મુંબાઈવાળાં દ. વસનજી પરમાનેંદ માહે-
વાળાને સામટી વેચાણ આપી છે. ગાટે એ વિષેના ઓરડો તેમના તરફ
મુંબાઈમાં કાલકાદેવી રોડ એવે સરનામે મોકલવાં. કીમત સર્વેને માટે
રૂ. ૭૫ પોસ્ટજ મફત. આ ગ્રંથ વિદ્વાન અને પ્રમુખિય શ્રીમંત મહારાજ
શ્રી શિયાળરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસ. ખેલ સમશેરજીહાદુરને
તેમની ખાસ પ્રવાનગીથી ગર્વણ કરવામાં આવ્યો છે. તેમજ તેના અગ-
ભાગે એ નામદારશ્રીની સુદર છબી ચક્રવામાં આપી છે. શુર્જર ગાંધીમાં
આવો મોટો અને ઉત્તમ ગ્રંથ આ- પ્રથમજ છે, એવો ઘણો વિદ્વાનોનો
અભિપ્રાય છે. ઘણી પ્રતો યોગજ-વખતમાં ખપી ગઈ છે. જેજ તેની
મહત્તાની પ્રતીતિ છે. હવે જુજ પ્રતો રહી છે, માટે સત્વર ગંગાંવી લ્યો.
જે “વહેલા તે પહેલા.” આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તથા અનુક્રમણિકાનું
ચોપાનીઈ જેમને જોઈએ તેમણે ચાડખા આનાની ટીકેટ મોકલી મંગાવી લેવું.
સુ. આબલીઆરા. } મગનલાલ નરોત્તમદાસ પટેલ.
કપડવણજ પોસ્ટ. } “સંસારચિત્ર-કાદંબરી-ઇલાહિનો કંતા.”

સુચના

આ પત્ર સમજાવી સર્વ લખાણ એકિટર તરફ મોકલવું. નોટ પેઠાગળ સેવામાં નહિ આવે. સંદી વગરનાં લખાણ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણ એકજે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેબીટી અને ક્રેડિટી ડેબીટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમજાવી હકીકત સ્કૂલ બોર્ડે તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સંસ્કારી તેમ જ ખાનગી જાહેર અખરો જે માસમાં છાપવાની હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહેાંચવી જોઈએ. જે અખરો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પંચમીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મંત્રી ઓફર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે એકજે અક્ષરે લખવું. તે વિના ભૂલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધા આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો સેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧૦-૦-૦ રાખી છે, ચોરસ માફ, છટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. પદ્દતો ખર્ચે સેનારે દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા સેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્થપત્રનો એમાં સમાસ પશે નહિ.

જાહેર અખરો છાપવાના સાવ.

૧.....લીટી.....	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછી
૨.....	છીના અગીઆર મહિના સગી
૩.....	પા મણો ચાર્જ પડશે. આર. મહિ
૪.....	નાયો ઓછાં મુદ્દા દશે તો પહેલે
૫.....	મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછીને
૬.....	દરેક મહિને અર્ધો ચાર્જ લેવાશે.

દેડા અખરો વહેંચનાનાં દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦, અર્ધા તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એક તોલા સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦ તે ઉપરનાને માટે લખેલું લખવું.

અંક ૬ મો.

પુસ્તક ૩૭ મું.

The Gujarati School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૯૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

ભાસ. થર્ડ ગ્રેડ પ. સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાના વિષયોમાં વધારા	૨૫૭
મુખ્યમંત્રી હજારામાં જોડરાઓની પ્રાયશ્નિક શાળાઓમાં શિક્ષકોની	
ચોગ્ગતા અને સરાસરી પચાસ...	...
ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ ...	૨૫૮
ફનિયાતો ચમત... ..	૨૬૨
વાક્ય રચના અને તિલંબ ...	૨૬૪
ગુજરાતી-બોડપ્પી (ગ્રાવેલા અભિપ્રાયો) ...	૨૬૭
સામાન્ય પદાર્થો વિશે પાઠ—દ્રવ્ય અને અદ્રવ્ય પદાર્થો...	૨૭૩
પ્રાચી. વર્ણન-બહેલ ...	૨૭૫
સુદીની કૃત્તિ અને રિયલિટી ...	૨૭૭
ગણિતની ગતિ... ..	૨૭૯
સેવર... ..	૨૮૦
કેળવણી } થર્ડ ગ્રેડ પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાના વિષયો	૨૮૧
ખાતાની } ગુ. મે. ટ્રે. કોમેન્સની ચલુ સાલની પ્ર. પરીક્ષાની તારીખ	૨૮૩
ખજાનો. } નિશાઓનો હનામ પત્રકો...	૨૮૫

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સર્વે હા રવાનીન સમ્યા છે.

સાંપ્રદાયિક.

જાહેર સ્વરો.

અંકગણિતની સમજૂતી. ડી. ર. વા પોસ્ટલ સાયે. પાંચે, દસ; દસે, પંદર; વીસે, ત્રીસ; અને પચીસે, પચીસ; ટકા દમીશન. વે. પે. અર્થ સેનારને શિર. ખુશાલદાસ ગોદળદાસ. મુંબાઈ. અમદાવાદ.

લેખનકળા કોપીયુકો.

ગુજરાતી અને ખાજખોધ છ નમ્બર.

કેળવણીખાતાના જે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યત્વે ઇલાકાની ગુજરાતી નિસાણોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ યોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લખાણની રજની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીયુકો કરતાં ચઢીઆતી ચયાની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે. સુસ શિક્ષકો આગળ મોકલો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીયુકો ખીજ સાથે સરખાવતાં પ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સચવાત્તો, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકા મળવા, અર્થે મૂકવા વધારે ચોક્કસધારીએ છીએ.

૧. કોપીયુકોની સફાઈ ને સુન્દરતા જળવવા માટે ત્રીખાનાં પત્રાં (કોપરપેપર) કાતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ જાળુંએ સુન્દર રંગની શાહીથી છપાય છે, કામગી અને ક્વર જાંમાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જો જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કક્ષમ વાપરવાની ફરકત ફર વાપ છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું જાળકોને પાકું માન વાપ છે.

૩. સરખાતમાં જાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ ધુન્ને છે, ને સરખાતથી અક્ષર બગડી જવાની ધાસ્તી રહે છે, માટે હમે હમારી કોપીઓને પહેલો નમ્બર માત્ર જાળકોને ઘૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ કરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ઘૂંટવાની ને તેની નીચે બીજા લખવાની છે.

૪. ચોથું ધોરણ શીખી ધણા હાકરા પોતાને ધન્યે વળને છે, ને ધણા અંગ્રેજ શીખવા પણુ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જાન વાપ, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાને તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જાંમાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ હમારી કોપીયુકોને છદ્દો નમ્બર ખાત્રી ભરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયોગી ચર્ક પડે તેવાં લખાણો લખત કરેલાં છે. જે તમામ અંગ્રેજ તથા ગુજરાતી નિસાણોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે. એ કોપીયુકો દેશવરના ખરીદ કરનારને સેકડે ત્રીજા ટકા દમીશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી સેનારને રેલવે ખર્ચ આપીયું. પણ પોસ્ટ મારફતનું કે રેલવેથી વ્યાજખનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. કોપીઓ સાથે ખીજું પુસ્તકો સેકડે અર્ધો ટકા હાથાઈ લઈ

- રા. રા. હરિલાલ મનસુખરામ, બારીઆ રોટના કારભારી.
 રા. બા. જગજીવનદાસ : ખુશાલદાસ માણ ડેપુટી કલેક્ટર, તથા સેશન્સ
 જજ અને સુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ કમિટીના પ્રમુખ.
 રા. સા. મનસુખરામ સુપરિંટંડેન્ટ, ત્રિપાઠી, જૂનાગઢ રોટના એજન્ટ
 રા. સા. રણછોડભાઈ હિદયરામ, કમ્પ્લેટ નાયબ દિવાન.
 મહૂમ રા. બા. બોળાનાથ સારાભાઈ.
 રા. રા. કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ, સી. આઈ, ઈ.
 બા. સા. જગનજી એદલજી માદી, એમ, એ; ડેપુટી કલેક્ટર અને
 સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન, ભરૂચ.
 રા. રા. કાળાભાઈ લલુભાઈ વઘીલ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.
 શેઠ કેપસર એદલજી માદી, બી. એ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.
 મહૂમ રા. રા. કવિ નર્મદાસંકર લાલસંકર, ગોંતેબના ધર્મખાતાના માણ સેક્રેટરી,
 કેળવણી ખાતાના હાલના તથા માણ ઇન્સ્પેક્ટર.
 રા. બા. મોતીરામ રાજરામ, માણ, ડે. એ, ઇ, સુરત.
 રા. સા. ગણપતરામ ગોરીસંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઇ. આમદાવાદ.
 રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડકરની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. રતનાગિરિ.
 રા. સા. પ્રજારાવ સન્તોકરાવ દેસાઈ, બી. એ; માણ, ડે. એ. ઇ. સુરત.
 રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ મહેતા, ડે. એ. ઇ; આમદાવાદ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી ત્રિજય, માણ, ડે. એ. ઇ; હાલના પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ. ઇ; સોરઠ પ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.
 બા. સા. કરગચલી રહીમચલી નાનજીઆની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. પંચમ. રેવા.
 રા. સા. આર. એસ. તાંકી, બી. એ; ડે. એ. ઇ; મરાઠી સ્કૂલ, સુમ્બર્ધ.
 રા. સા. મનસુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, સુમ્બર્ધ.
 રા. સા. ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 શેઠ જ્ઞદાંગીરજી હોરમજી પંચડી, ૭૦ દાં રૂલના સેક્રેટરી.
 રા. સા. જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.
 રા. સા. મણિલાલ નબુભાઈ બી. એ. બાવનગર કોલેજના માણ પ્રોફેસર
 રા. સા. ગોવિન્દ જલવન્ત લધાટે, બી. એ.
 રા. સા. મોદનલાલ રણછોડદાસ ઝવેરી.
 મુમ્બઈની બ્રેન્ડ સ્કૂલ કમિટીના સદ્યદરયોજે પસન્દ કરેલી અને બીજી
 કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી પોતાના તાખાની સ્કૂલોમાં જે જ કોપી વાપરવી.
 મે. ડેક્ટર ટોમસ બેનેની. | મે. એટલે જીવરી.
 મે. કેપસર નવરોજી કાંજરાજી | મે. પ્રોફેસર આર. જી. આહસનદામ.
 મે. અબ્દુલા મીરચલી, ધરમશી. | મે. કાશીનાથ ત્ર્યમ્બક તેલંગ.
 મે. ગણેશરામ નીલકંઠ નાડકરની.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૩૭ મું. સપ્ટેમ્બર, ૧૮૯૮. અંક ૯ મા.

માસ.

ચંદ્ર જોડની પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાના વિષયોની હાલમાં સરકારે મેંજુર કરેલી નવી ટીપ આ અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરી છે, તે વરસ સંધ્યા શિક્ષકોનું અને ઉમેદવારોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. એ પરીક્ષામાં આજ સુધી ભૂમિતિ લેવાતી ન હોતી, તે આવતા વરસથી લેવાશે. વળી આજ સુધી કવિતાની પરીક્ષા લેવાતી ન હોતી, તેની પણ તથ્યસં લીટી હાથલ કરવામાં આવી છે. માપ કરજુની માફક એવિઝક વિષય તરીકે ખેતી કે ડોઈંગમાં પાસ થનારનો નોકરી ઉપર વધારે હક ગણાશે. એ સિવાય જૂની અને નવી ટીપમાં વધારે તફાવત જણાતો નથી. સને ૧૮૯૯ ની પરીક્ષા નવી ટીપ પ્રમાણે લેવાશે.

સને ૧૮૯૬-૯૭ ના વરસમાં સુઅર્ધ છલાકાની સોફસ રંગ, મુનિ-સિપલ, અને દેશી રાજ્યોને ખર્ચે ચાલતી પુરુષોની પ્રાથમિક શાળાઓમાં શિક્ષકોની યોગ્યતા નીચે મુજબ હતી:—

ટ્રેન્ડ હેડ માસ્ટરો.....	૪૦૭૯
આન્ટ્રેન્ડ હેડ માસ્ટરો.....	૨૫૪૫
ટ્રેન્ડ આસિસ્ટંટો.....	૧૩૧૬
આન્ટ્રેન્ડ પણ પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા આસિસ્ટંટો.....	૩૪૩૭
પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પણ પાસ નહિ થયેલા તેવા આસિસ્ટંટો.....	૩૮૧૮

એકન્દર ૬૬૨૪ હેડ માસ્તરો પૈકી ૨૫૪૫ એટલે ત્રીજા ભાગ કરતાં વધારે હજી અન્ડ્રેન્ડ છે. નિશાળો સારી સ્થિતિમાં લાવવા માટે બધી નિશાળોમાં હેડ માસ્તરો તો ટ્રેન્ડ હોવા જ જોઈએ.

૮૫૭૧ આસિસ્ટન્ટોમાંથી માત્ર ૧૩૧૬ એટલે સુમારે સાતમાં ભાગના જ ટ્રેન્ડ છે. અન્ય જોડું એ છે, કે હજી ૩૮૧૮, એટલે લગભગ અડધા આસિસ્ટન્ટો પબ્લિક સર્વિસની પરીક્ષામાં પણ પાસ થયેલા નથી. એવા વગર પાસ થયેલા ૧૩૦૩ માણસો કાઠિયાવાડમાં, ૬૫૮ ઉત્તર ભાગમાં, ૮૩૮ મધ્ય ભાગમાં, ૮૭૭ દક્ષિણ ભાગમાં, અને ૧૪૨ સિન્ધમાં છે.

સને ૧૮૯૬-૯૭ માં આ ઇલાકાની પ્રાથમિક નિશાળોના હેડ માસ્તરો તથા ટ્રેન્ડ આસિસ્ટન્ટોના સરેરાશ પગાર નીચે મુજબ હતા:—

ટ્રેન્ડ હેડ માસ્તરોનો સરેરાશ પગાર.	અન્ટ્રેન્ડ હેડ માસ્તરોનો સરેરાશ પગાર.	ટ્રેન્ડ આસિ- સ્ટન્ટોનો સરેરાશ પગાર.
---	--	--

મ્યુનિસિપલ નિશાળોમાં—

મધ્ય ભાગ.	મુખ્ય ષહેર ૩૪—૮-૫	૨૭-૧૪-૯	૧૪-૧૨-૫
	બહાર ગામ ૨૫—૯-૦.	૧૦—૧-૭	૧૨-૧૫-૩
ઉત્તર ભાગ	૨૭-૧૫-૪.	૧૧—૯-૫	૧૩—૯-૯
દક્ષિણ ભાગ	૨૩—૭-૮	૧૨-૧૦-૭	૧૩-૧૫-૨
સિન્ધ	૩૮—૭-૦	૩૪—૧-૫	૧૯-૧૦-૧

લોકલ ઈન્ડની નિશાળોમાં—

મધ્ય ભાગ	૧૭—૦-૧૦	૯-૧૨-૧૦	૧૨—૭-૭
ઉત્તર ભાગ	૧૯—૩-૬	૧૦—૨—૭	૧૨—૦-૫
દક્ષિણ ભાગ	૧૭—૭—૮	૧૦—૨—૮	૧૧—૦-૫
સિન્ધ	૨૮—૦—૭	૧૩—૯—૯	૧૬-૧૫-૯

દેશી રાજ્યની નિશાળોમાં—

મધ્ય ભાગ	૧૩—૫-૪	૯-૧૩-૧	૧૦—૮-૦
ઉત્તર ભાગ	૧૮-૧૧-૩	૧૧—૭-૨	૧૨-૯-૦

કાંઠિયાવાડ	૧૭-૧૫-૨	૯-૧૫-૮	૧૨-૯-૨
દક્ષિણ ભાગ	૧૬-૧૧-૮	૧૦-૧૬-૧	૧૪-૨-૩

દરેક પ્રકારના શિક્ષકોને સારામાં સારા પગાર સિન્ધમાં મળે છે. નવ દસ રૂપિયાના હલકા પગારના અંગ્રેજ શિક્ષકો રાખી તથા તેમને હેડ માસ્ટરનું મહોદું નામ આપી આખી સ્કૂલનો જુમ્મો સોંપવો એ બહુ ખસન્દ કરવા જેવું નથી.

પરીક્ષાઓ કેવી હોવી જોઈએ તે બાબત કેલેજ ઓફ પ્રિસેપ્ટસ રાઈ બોલતાં કેનન ડેનિયલ કહે છે, કે

(૧) સવાલ બહુ અધરા ન જોઈએ;

(૨) સવાલો જુદા જુદા પ્રકારના જોઈએ, એટલે, કેટલાક સ્મરણ શક્તિનો ઉપયોગ થાય તેવા, અને કેટલાક ખીજી જાતી માનસિક શક્તિઓનો ખપ પડે તેવા જોઈએ; ખીજા બોલમાં ઠલીએ, તો કેટલાક સવાલ શીખેલી ચોપડીઓમાંથી આપવા જોઈએ, અને કેટલાક બાળકની બુદ્ધિ કસે એવા બહારના જોઈએ;

(૩) પ્રશ્નોનો અર્થ સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ, તેમાં કાંઈ ચીકા પડે તેમ ન હોવું જોઈએ;

(૪) માર્કો આપવામાં ઘણી જ ચોક્કસાઈ અને ન્યાય હોવો જોઈએ, અને ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ વિદ્યાર્થી જુદા પડવા જોઈએ;

(૫) પરીક્ષાનો પરિણામ કાલવામાં વિલમ્બ કરી ઉમેદવારોને નકામી શીકરમાં ન રાખવા જોઈએ.

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૨૩૭ થી.)

(૨૯) વનમાળી.

ગડગવહો કાવ્યમાં કૃષ્ણનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે:-

જો વહદ વર્ણમાલં

(=સં. યઃ વહતિ ઘનમાલાં=જે વનમાળા વહે છે). ઘનમાલા ના સમ્બન્ધમાં દીકાકાર લખે છે—નાનાપુષ્પપત્રફલચિનિર્મિતા સ્વગ્ન ઘનમાલા (વનમાલા અટલે તરેહ તરેહનાં પુષ્પ, પત્ર, ફળનો બનાવેલો હાર). એ ઉપરથી વનમાલા ધારણ કરનાર તે ઘનમાલી એમ કહે છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતી વનમાળી શબ્દ થયો છે.

(૩૦) દંહાડો.

સંસ્કૃત દિવસ શબ્દનું પ્રાકૃતમાં દ્ વા લેખથી દિવસ થાય છે, અને કોઈ વખત સ્ નો દ્ થવાથી દિવહ પણ્ય બને છે. ગઉડવહોમાં દિવસ અને દિવહ બન્ને શબ્દો બોવામાં આવે છે. અપભ્રંશ બોવામાં તેને લઘુતાવાચક હો બોડવામાં આવે છે, તેથી દિવહહો રૂપ બને છે.

જો મહુ દિણા દિવહહા (હૈમ વ્યાકરણ)

(=સં. યે મમ વૃક્ષાઃ દિવસાઃ=જે દિવસો મને આપ્યા). અપભ્રંશ દિવહહો ની રૂ નો જ થઈ પછી સન્ધિ થતાં (દિવહહો) દાહડો, દહાડો શબ્દ બને છે.

(૩૧) ખાંધ.

સંસ્કૃત સ્કન્ધ શબ્દનું પ્રાકૃતમાં સ્કન્ધ બને છે, અને તે ઉપરથી ખાંધ (=ખસો) શબ્દ આવે છે. અજળ જેવું છે, કે-જ્યારે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં સ્કન્ધ—સ્કન્ધ શબ્દો નરૂ જાતિના છે, સારે ગુજરાતી ખાંધ શબ્દ નારી જાતિનો છે. માણસ મરી ગયા પછી ખાંધીઆં એટલે ઉચ્ચકનારને ખવડાવવાનો રિવાજ છે. ખાંધે લેનાર તે ખાંધીઆ એમ શબ્દ થયો લાગે છે. કોઈ કોઈ ખ નો ક કરીને કાંધીઆ પણ્ય બોલે છે.

(૩૨) ખમ્મ, થમ્મ, થાંલલો.

હેમચન્દ્ર કહે છે કે સંસ્કૃત સ્તમ્મ શબ્દનાં પ્રાકૃતમાં થમ્મ અને સમ્મ એવાં બે રૂપ થાય છે. વરુચિ સ્તમ્મ રૂપ આપે છે; ગઉડવહોમાં બન્ને રૂપ વપરાયાં છે. પરંતુ એમ લાગે છે, કે થમ્મ શબ્દ સં. સ્તમ્મ ઉ-

પરથી, અને સ્કમ્મ શબ્દ સં. સ્કમ્મ ઉપરથી થયેલો હોવો જોઈએ. સ્કમ્મ ઉપરથી મરાઠી શાંવ શબ્દ બને છે, અને થમ્મ ઉપરથી ગુજરાતી થમ્મ, થમ્મ થાય છે, તેમ જ લઘુતાવાચક હો ઉમેરાઈને થાં-ભલો-થાંભલો-થામલો પણ બને છે. એ જ અર્થમાં ગુજરાતીમાં ખમ્મ શબ્દ પણ વપરાય છે.

(૩૩) મહો.

સં. મુલ્લ તું પ્રાકૃતમાં મુહ થાય છે, અને તે ઉપરથી ગુજરાતી (મોહ, મહો) મહો શબ્દ બને છે. લઘુતાવાચક હું મળે છે સારે મોહડું, મહોડું, અથવા મહોડું બને છે. ગામડીઆ લોકો હજી મુહ, મહો, મહુંડું બોલે છે. મોહડું ઉપરથી કાઠીઆવાડમાં મોડું બોલાય છે.

(૩૪) વીછળવું, પખાળવું.

વાસલ્ય માંછને પાણીવડે શુદ્ધ કરે છે તેને ગુજરાતીમાં વીછળવું કહે છે. ગહગવહો કાચમાં ગંગા નદીનું વર્ણન કરતાં કવિ નીચે મુજબ કહે છે:—

हरिचलणहप्पहाण विच्छोलियं च गङ्गाय सहियं.

દીકાકાર આતું સંસ્કૃત માપાન્તર નીચે મુજબ કરે છે:—

हरिचरणनखप्रमानिः प्रक्षालितम् इव गङ्गायाः सलिलकम्
(=હરિ-વિષ્ણુના ચરણના નખનાં તેજથી જાણે વીછળ્યું હોય-શુદ્ધ કયું હોય તેવું ગંગાનું પાણી).

એટલે પ્રાકૃત વિચ્છોલિયં નો દીકાકાર પ્રક્ષાલિતમ્ એવો અર્થ કરે છે. સંસ્કૃત ક્ષલ્ (ક્ષાલ્) ધાતુની સાથે વિ ઉપસર્ગ આવીને વિ-ક્ષલ્ નો પણ ધોવું એવો અર્થ થાય છે, અને કદાચ તેના બૂત કૃદન્ત વિક્ષાલિતમ્ ઉપરથી પ્રાકૃત વિચ્છોલિયં બન્યું હોય. જો તેમ જ હોય તો સંસ્કૃત વિક્ષલ્ ઉપરથી પ્રાકૃત વિચ્છોલ (વિચ્છલ ?) ધાતુ, અને તે ઉપરથી ગુજરાતી વીછળ ધાતુ નીકળ્યો હોય એમ સમજવે છે. હેમચન્દ્ર વ્યાકરણ અને પાઈયજન્હી વિચ્છોલિયં નો અર્થ ધ્રુવવ્યું એવો આપે છે.

ત્વક્ષ ધાતુનું પ્ર ઉપસર્ગ સાથે પ્રક્ષાલ્ બને છે, તે ઉપરથી ગુજ-

રાતી પખાળાંનું શબ્દ નીકળે છે. પણ પખાળાંવા, મંદીરમાં પખા-
લ કરવી (=પ્રદક્ષાલન કરવું), વગેરે સમ્બન્ધમાં ગુજરાતીમાં પખાળાંનું
ક્રિયાપદ વપરાય છે.

(૩૫) વિટમણા.

સં. વિટમ્વના નો અર્થ દુઃખ, પીડા, ઇલાદિ થાય છે. તે ઉપરથી
વિટમ્વના—વિટમણા શબ્દ ગુજરાતીમાં આવ્યો છે.

(૩૬) ખીજનું.

સં. સિદ્ધ (સિદ્ધ) નું પ્રાકૃતમાં સિજ્જ બને છે. ગંહડવહોમાં
નિમ્મલા વિ સિજ્જન્તિ (=સં. નિર્મલાઃ અપિ સિદ્ધન્તે=નિર્મળ પણ
બેઠ પામે છે) આવે છે. પ્રાકૃત સિજ્જ ઉપરથી ગુજરાતી ખીજનું
બન્યું છે.

દુનિયાનો વખત.

સર્વ દોષ જાણે છે, કે પૃથ્વીની દૈનિક ગતિથી રાત્રિ દિવસ થાય છે,
અને તેને પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ એક આંટા ફરી રહેવાને એવીસ કલાક
લેઈએ છે. આ દિસાએ તેને પન્દર અંશ જેટલું ફરવાને એક કલાક,
અથવા એક અંશ ફરવાને ચાર મિનિટ લાગે છે. એ કારણથી એક જ
વખતે પૃથ્વી ઉપરની જુદી જુદી જગ્યાએ સવાર, બપોર, સાંજ,
કે રાત્રિ હોય છે. મુમ્બઈમાં અને લન્ડન પાસે ઓનિયમાં બપોરના બાર
વાગ્યા હોય છે, એટલે સૂર્ય બરાબર આયા ઉપર હોય છે, તે વખતે ની-
ચેનાં સ્થળોએ તેમની સામે દર્શાવ્યા પ્રમાણે કલાક વાગ્યા હોય છે.

મુમ્બઈમાં બપોર	લન્ડનમાં બપોર
થાય ત્યારે	થાય ત્યારે
કલાક-મિનિટ	કલાક-મિનિટ

સાન ફ્રાન્સિસ્કો	{ યુનાઇટેડ } આગલી	પાંડલી
	{ રેટસ }	રાતના ૧૦—૫૭
		રાતના ૩—૪૯

વિકેગો (યુનાઇટેડ સ્ટેટસ)	પાછલી સતના	૧-૧૬	સવાર- ના	૬-૮
ફિલાડેલ્ફિયા (")	" "	૨-૭	"	૬-૫૯
ન્યૂ યોર્ક (")	" "	૨-૧૨	"	૭-૪
કિંગમેક (કેનેડા)	" "	૨-૨૩	"	૭-૧૫
બોસ્ટન (યુનાઇટેડ સ્ટેટસ)	" "	૨-૨૬	"	૭-૧૮
મોન્ટે વીડિયો (દક્ષિણ અમે- રીકા, હરગ્વાઈ)	" "	૩-૨૫	"	૮-૧૭
સાયોડિઝનીરો (આઝીલ)	" "	૪-૧૬	"	૯-૮
ડબ્લિન (આયર્લેન્ડ)	સવારના	૬-૪૩	"	૧૧-૩૫
લિસ્બન (પોર્ટુગલ)	"	૬-૩૨	"	૧૧-૨૪
એડિનબરો (સ્કોટલેન્ડ)	"	૬-૫૫	"	૧૧-૧૭
લેન્ડન-ઓનિય (ઇંગ- લેન્ડ)	"	૭-૮	અપોરના	૧૨-૦
પારિસ (ફ્રાન્સ)	"	૭-૧૭	અપોર પછી	૦-૫
બ્રસેલ્સ (બેલજિયમ)	"	૭-૨૫	"	૦-૧૭
રોટ્ટરડામ (હોલેન્ડ)	"	૭-૨૬	"	૦-૧૮
આમ્સ્ટરડામ (")	"	૭-૨૮	"	૦-૨૦
સ્ટટગાર્ટ (જર્મની)	"	૭-૪૫	"	૦-૩૭
બર્ન (સ્વિટ્ઝરલેન્ડ)	"	૭-૩૯	"	૦-૩૦
મ્યુનિચ (જર્મની)	"	૭-૫૪	"	૮-૪૬
કોપનહેગન (ડેન્માર્ક)	"	૭-૫૮	"	૦-૫૦
રોમ (ઇટલી)	"	૭-૫૮	"	૦-૫૦
બર્લિન (પ્રશિયા)	"	૮-૨	"	૦-૫૪
માદ્રા (બ્રમધ્ય સમુદ્રમાં બેટ)	"	૮-૬	"	૦-૫૮
વિયેના (ઑસ્ટ્રિયા)	"	૮-૧૪	"	૧-૬
સ્ટોકહોમ (સ્વીડન)	"	૮-૨૦	"	૧-૧૨
કેપ ટાઉન (દક્ષિણ આફ્રિકા)	"	૮-૨૨	"	૧-૧૪

સેન્ટ પિટર્સબર્ગ (રુશિયા)	સવારના	૯—૯	અપોર પછી	૨—૧
સ્વેડ (મિસર દેશ)	„	૯—૧૮	„	૨—૧૦
મોસ્કો (રુશિયા)	„	૯—૩૮	„	૨—૩૦
એડન (અરબસ્તાન)	„	૧૦—૮	„	૩—૦
મુમ્બઈ (હિન્દુસ્તાન)	અપોરના	૧૨—૦	„	૪—૫૨
મદ્રાસ („)	અપોરપછી	૦—૨૯	„	૫—૨૧
કલકત્તા („)	„	૧—૨	„	૫—૫૪
રંગુન (બ્રહ્મ દેશ)	„	૧—૩૨	„	૬—૨૪
પેકિન (ચીન)	„	૨—૫૪	સાતના	૭—૪૬
એડિલેડ (ઓસ્ટ્રેલિયા)	„	૪—૨૨	„	૯—૧૪
મેલ્બોર્ન („)	„	૪—૪૮	„	૯—૪૦
સિડની („)	„	૫—૧૩	„	૧૦—૫
ખ્રિસ્તેન („)	„	૫—૨૦	„	૧૦—૧૨
વેલિંગ્ટન (ન્યૂ ઝિલેન્ડ)	„	૬—૪૮	„	૧૧—૪૦

વાક્યરચના અને નિબંધ.

(આશુ પાને ૨૩૫ થી.)

પ્રકરણ ૧૨ મું.

વિધાનપક્ષ તરીકે વપરાતા શબ્દો.

પહેલા પ્રકરણમાં આપણે જોયું કે કર્તાને વિષે જે કહેવામાં આવે છે તેને વિધાનપક્ષ કહે છે.

છોકરો જાય છે,

એ વાક્યમાં “છોકરો” કર્તા છે, અને તે “જાય છે” એવું તેને વિષે આપણે બોલીએ છીએ માટે તે વિધાનપક્ષ છે.

અસાર સુધી આપણે વિધાનપક્ષ તરીકે ક્રિયાપદનો જ ઉપયોગ કર્યો છે, પરંતુ બીજા શબ્દો એ વિધાનપક્ષ થઈ શકે છે, જેમકે—

છોકરો ગાંડો છે,

ઘોડો તોફાની છે, વગેરે.

પહેલા વાક્યમાં આપણે છોકરાના ગાંડાપણાની, અને બીજામાં મોડાના તોફાનીપણાની વાત કરીએ છીએ, તેથી એ વાક્યોમાં ગાંડો અને તોફાની એ વિધાનપદ છે. નીચેનાં વાક્યોમાં તેલું જ બને છે:—

આ ગૃહસ્થ મામલતદાર છે,
એ સાહેબ કલેક્ટર છે,
અમદાવાદ શહેર છે,
સુરતના લોકો મોછલા છે,
આ છોકરો પરગણુ છે,
એનો બાપ વેપારી હતો, વગેરે.

આ વાક્યોમાં મામલતદાર, કલેક્ટર, શહેર, મોછલા, પરગણુ, વેપારી, એ નામ અને વિશેષણોનો વિધાનપદ તરીકે ઉપયોગ થયો છે.

મુખ્યત્વે કરીને ક્રિયાપદ, નામ, અને વિશેષણનો વિધાનપદ તરીકે ઉપયોગ થાય છે. સર્વનામ, કૃદન્ત, વગેરે શબ્દો નામ કે વિશેષણની પેઠે વપરાઈને તે પણ વિધાનપદ થઈ શકે છે, જેમકે—

શાક બગડેલું છે,
આ કહોણું કોહોલું છે,
આ બાણસ રંગનાર છે,
તોફાની છોકરો આ છે,
ઘરના માલિક હુંમે છીએ,
જલાહુદ્દીનને મારનાર કોણુ હતો ?
અર્ધિ ખાવાનું કાંઈ નથી, વગેરે.

છઠ્ઠી વિભક્તિના શબ્દો વિશેષણુ જેવા હોવાથી તે પણ કાંઈ વખત વિધાનપદ બને છે:—

આ જેતર ભટ્ટજનું છે,
એ કામ તેલું છે,
પેલો બંગલો કોનો છે ?
આ બુઝો મિયાં કદણુ હૈયાનો છે, વગેરે.

મનોરથ ૧ હું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો, અને કઈ જાતના શબ્દો વિધાનપદ તરીકે વપરાયા છે તે કહો:—

૧. એ ડંખ કામનો છે.	૨. હું આંધળો છું.
૩. વિક્રમ રાજા ભારે ભૂપ.	૪. દેશ દેશની બોલી જુદી છે.
૫. એ રસ્તો ભ્રમ્ય હતો.	૬. એનાં મૂળ જડાં હોય છે.
૭. બચ્ચું બુદ્ધિ બાળ.	૮. તું સાચો છોકરો છે.
૯. તે બહુ પુશ છે.	૧૦. એ આનો કેનો છે ?
૧૧. એનું થડ જડું હોય છે.	૧૨. તેમની ખાવાની મુખ્ય જાણસ કેળાં છે.
૧૩. કેળાંની જાતો ઘણી છે.	૧૪. તાપોડીઆં કેળાં જડી છાલનાં હોય છે.
૧૫. સોનેરી કેળાં ન્હાનાં હોય છે.	૧૬. તેની છાલ પાતળી હોય છે.
૧૭. સોનેરી કેળાં સરસ હોય છે.	૧૮. વાંદરાનાં મ્હો કાળાં હોય છે.
૧૯. મીરજાઈ જેડાની આંચ બેઠેલી	૨૦. જેડા ઘણી તરેહના હોય છે.

હોય છે.

૨૧. તજ પુશબોદાર છે.	૨૨. તેની સોડમ મીઠી છે.
૨૩. જાયફળ મીઠા છે.	૨૪. એ પૈસા તમ્હારા ન હોય.
૨૫. તેનો તું દાતાર.	૨૬. એ આંખો જેનો હશે.

મનોરથ ૨ જી.

વિધાન પદ તરીકે ક્રિયાપદ, નામ, વિશેષણ, છટ્ટો વિભક્તીવાળા શબ્દ, સર્વનામ, અને કૃદન્ત આવે એવાં પાંચ પાંચ વાક્યો રચો.

મનોરથ ૩ જી.

નીચેના શબ્દો લઈ વાક્યો રચો:—

છાલ, છે, તેની, જાવનરી, હોય છે, મ્હોડું, આડ. તજતું, ચંચકતો, એ, હતો, પૈસો, તે, કડકો, હતો, તાંબાનો, પેલું, છે, કોણ, છોકરાએ, એક, લીધી, દરાખ, કાળી, ભાઈ, એ, છે, અમદાવાદના, ગાંધીએ, પા-છા, પૈસો, આપ્યો, એક, કેનો, હશે, પૈસો, એ, જડ્યો, આપણને, પૈસો, એ.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. વિધાનપક્ષ એટલે શું?
૨. સુધ્ધિ કરીને કયા કયા પ્રકારના શબ્દોનો વિધાનપક્ષ તરીકે ઉપયોગ થાય છે ?
૩. ખીજા કયા પ્રકારના શબ્દો વિધાનપક્ષ તરીકે વપરાય છે ? શા કારણથી ?

ગુજરાતી જોડણી.

ગયા બાન્ધુઆરી માસના; લેખ વિષે આવેલા અભિપ્રાયોનો સાર.

૧. રા. રા. હરિલાલ દામોદર—ઉચ્ચાર પ્રમાણે લખવાનો વહિવટ થાય તો બહુ લાભ થાય. નવા થતા કોષમાં તેમ લખાય તો લોકો ધીમે ધીમે એવું લખતા થશે.

૨. રા. રા. મનઃસુખરામ સૂર્યરામ—એ વિષયમાં ઊદાપોદ થવા માંડ્યો છે તેનું સારુ દૂળ થવા આશા છે. આપે એ સમ્બન્ધમાં ઊદાપોદ પૂર્વક વિચાર લખ્યા છે એ અભિવન્દનીય છે.

૩. રા. રા. મણુપતરામ અનુપરામ—૧. શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દો ગુજરાતીમાં વપરાય છે તેમાં અનુનાસિક તથા અનુસ્વાર બંનેને અવકાશ આપવો.

૨. કાળબળથી અને સજબળથી જે શબ્દો અંગ્રેજીમાંથી લેવા પડે તેમનો ઉચ્ચાર અંગ્રેજીમાં થતો હોય તેવો જ ગુજરાતીમાં કરવો જોઈએ, અને તેને માટે એ, ઓના પહોળા ઉચ્ચાર કરવા માટે આપની સૂચનાતે મળતો આવું છું.

૩. એવું મ્હોં ગોળ માટલી જેવું છે; મ્હં ગોળ ખાધો; એ બંને દેકાણે ગોળ લખવાથી જ બંન્નાં ઘટેલાં તેવો ઉચ્ચાર થશે.

૪. સમ્બન્ધ અને સંબંધ બંને ખરાં રૂપ મણુતાં.

૫. જોન્સન કે બાન્સન નહિ લખતાં જોન્સન તેમ જ

પેંચોક નહિ પેંણુ પેંચોક ન લખવો.

૪. રા. રા. તરખડ સાહેળ—આપના અભિપ્રાય સાથે મળતો છું.

૫. રા. રા. ધીરજરામ વિશ્વનાથ—કોઈ પણ કોપ કરતી વેળા શબ્દોનું ઉચ્ચારણુ જેમ થતું હોય તેમ તેનું લેખન કરવું જોઈએ.

એ, ઐ, ઓ, ઔ નાં ઉચ્ચારણુ ગમે તે રીતે દર્શાવવાનું નહીં થવું જોઈએ. જે ઉચ્ચારણુમાં એવાં નિશાન કોપમાં શબ્દોના ક્રમમાં દાખલ ન થઈ શકે તો શબ્દની પાસે કોસમાં અવશ્ય જતાવવાં જોઈએ. અનુસ્વાર અને અનુનાસિકનો એક ઉચ્ચાર થાય હાં ચાલતી રીતે અનુસ્વાર પસંદ કરું છું, અને મહમમ, તાણવ ઇલાદિ શબ્દોમાં સ્પષ્ટ અનુનાસિકનો ઉચ્ચાર થતો હોય હાં અનુનાસિક વાપરવાનું પસંદ કરું છું.

જે જે સ્થળે જે જે રૂપ ગુજરાતી બાપાનાં બોલાતાં હોય તે તે રૂપમાં તમામ શબ્દો ગુજરાતી બાપાના નવાં થતા કોપમાં દાખલ કરાવવા પ્રયત્ન થાય તો ઠીક.

૬. રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ—સાંકડા અને પહોળા ઉચ્ચારના ભેદ લખાણમાં જણાવવા જોઈએ; મ્હાવરો ન હોવાથી પ્રથમ કહણુ પડશે, પણ પડેથી મુશ્કેલી દૂર થઈ જશે.

પહોળા સ્વરો માટે અર્ધચન્દ્ર તથા કાનો ને અર્ધચન્દ્ર એવાં ચિહ્ન લખાવા ધારો છો તે જરાજર છે, પણ આત્રાને જદલે અર્ધચન્દ્ર દાખલ કરવા કરતાં ઉલટી (v) માત્ર વાપરવાથી વધારે સુલભ થશે.

નાસિકા સ્થાનના ત્રિવિધ પરસ્પર ભિન્ન ઉચ્ચારણુ (માંદ, શાંતિ, અને સિંહ) માટે ભિન્ન સંકેત યોગ્ય તો ઉત્તમ.

૭. રા. રા. ગણાબાઈ ઉમેદચન્દ—જે શબ્દોમાં હ નો ઉચ્ચાર થતો હોય તે શબ્દો નીચે આણું (.) ચિહ્ન મૂકાય તો ઠીક.

૮. રા. રા. જ્ઞાનમહમદ હસનબાઈ—જોડણીમાં સહજ ફેરફાર કરવાથી ઉચ્ચાર સમજવાની સરળતા વધે છે, માટે આપના અભિપ્રાયને મળતો આણું છું.

૯. રા. રા. હરિકૃષ્ણ બળદેવ—હચ્ચાર પ્રમાણે ચિન્ન આવશ્ય જોઈએ.
'હ' ની બાબતમાં આણું ( ) ચિન્ન મૂકવાનો પ્રયત્ન થયો છે
તે બ રાખવો.

ચન્દ્રચોગીનો સમ્બન્ધી ચન્દ્રવિભાજિતનો પ્રસંગ રહિત આવે
તો ચન્દ્રની સાથે લખાય તો ઠીક.

એક બ ક્રિયાવાળાં સંયુક્ત ક્રિયા એ જુદી ક્રિયાવાળાં તેવાં
રૂપોથી બિન્ન લખાય તો ઠીક.

રૂપિતામાં ચન્દ્રનું રૂપ ન ફેરવતાં હ્રસ્વ દોષના હચ્ચા-
રણ પ્રમાણે નિશાની મૂકાય તો ઠીક.

૧૦. રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ અવેરી—એક ન્દાની સરખી સુધારણાથી
હચ્ચારમાં પડતી મુશ્કેલીઓ દૂર થાય છે માટે તે કરવી.

આપની ખીછ બલામણ સરળ અને સહેલી ન હોવાથી
આડચણ વધારે નડશે.

૧૧. રા. રા. વલ્લભદાસ પોપટલાલ-લેખન પદ્ધતિ કઠિન કરવા માદારો અ-
ભિપ્રાય નથી.

૧૨. રા. રા. આપુ. સુ. પટેલ—ઉત્તમ વિદ્વાનો જેમ જેણે તેથી જોડણી
થવી જોઈએ.

૧૩. રા. રા. લાલભાઈ લક્ષ્મીભાઈ—હચ્ચારણો બોલવા પ્રમાણે તેનાં જુદાં
ચિન્નો જોઈએ. અનુસ્વારને માટે નો ચિન્નો આપે હરપેલાં છે
તે બચવર છે.

૧૪. રા. રા. હીરાલાલ ડાહ્યાભાઈ નાણાવટી—એ અને એ, ઓ અને
ઓ, એનાં પૃથક પૃથક ચિન્ન મોજવાની જરૂર છે. અનુનાસિકને
માટે પણ આપના અભિપ્રાયને મળતો છું. પ્રથમ જરા કહણ
લાગશે પણ વાંચન ચોપડીઓમાં તેનો ઉપયોગ થવાથી બાળકો
યોડી મુદતે શીખશે એકલે અર્પણ નહિ થાશે.

૧૫. મહામહાવીર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ—એ, ઓ, ઓ, ઓ, આ હચ્ચા-

રજોના સમ્બન્ધમાં આપના અભિપ્રાયને મળતો છું.

અનુસ્વારની બાજવર્તી સંસ્કૃત લિપિના નિયમો પ્રાચીન રાખવાનું મદારી નજરમાં આવે છે.

કેટલાંક ઉચ્ચારણોમાં દહાર પડતો મૂકાય છે ત્યાં તે મૂકવા મદારી અભિપ્રાય છે.

૩. નો ઉચ્ચાર બે જાતનો થાય છે તેને માટે પશુચિદ્દેયો જાળવાની જરૂર છે. જગદે ડાસો, ડાસ, અને દોઝ, મડો, મત્સાદિ.

૪ ના જુદા જુદા ઉચ્ચાર માટે દ્વિ-દ્વિ તથા બંગાલીમાં જુદાં જુદાં ચિહ્ન રાખ્યાં છે, માટે આપણી ભાષામાં રાખવા કરવાં જોઈએ.

૧૧. રા. રા. મક્તુશ બીમબાર્ધ તા. ગા. રીખલી—એ, એ, એ, એ બે ઉચ્ચારણો માટે જુદી જુદી નિસાનીઓ રાખવી જોઈએ.

૧૨. આ અનુનાસિક અસરો ગુજરાતીમાં લખાતા નથી તો તેને લખી જાણા જાણી કરવા જરૂર નથી. ડાસો, ડાસો, ડાસો, માચી વગેરે શબ્દોમાં નર જાતીમાં સ ને નારી જાતીમાં ઝ સખે છે તે ખેલું ખેલું છે. પરબાણા વપરાતા હોય તે જાણના પ્રમાણ લખેલા.

૧૩. રા. આ. બોપાળજીભાઈ સુરભાઈ—ઉચ્ચારણો જુદાં છતાં બોલણી સરખી ગુજરાતી હોય ત્યાં પ્રેરણાવત જનાવવાની જરૂર છે. એ, એ, એ, એ નો ઉચ્ચારણ જુદાં છે તો તેની બોલણી જુદી લખવી જોઈએ.

અનુનાસિક અસરને માટે આપનો અભિપ્રાયને મળતો છું. તે તરફ આમ લખવાથી મહેનત વધશે માટે હાલ તે રહેવા દેવું.

૧૪. ગામરાસ-ઉચ્ચારણો મદારી બોલણી જાળવી જોઈએ.

૧૯. રા. રા. લક્ષ્મણ પુરુષોત્તમ-હચારણા પ્રમાણે જોડણી લખવી જોઈએ.
અનુસ્વાર સમ્યક્થી પશુ આપના અભિપ્રાયને મળતો છું.

૨૦. રા. જા. મોતીરામ રાજનરામ-હચારણા પ્રમાણે લાંબા દૂકા રૂંધ-
રની જે ચોળના કરવા ધારો છો તે બરાબર છે.
અનુસ્વાર તથા અનુનાસિકનો એક જુદો જાતાવવો.

૨૧. રા. રા. ચૌધરીલાલ કેવળચંદ શાહ-હચાર પ્રમાણે જોડણીનાં ચિન્હ
ચોળવાં હીક છે. અનુનાસિક અને અનુસ્વારની આજતમા
આપના કહેવા પ્રમાણે કરતાં મુશ્કેલીઓ વધશે પણ વાંચન-
ની મુશ્કેલીઓ ઘટશે અને લેખન-શુદ્ધ થશે.

૨૨. રા. રા. પ્રાણસુવન તુળનરામ-હચારણુ પ્રમાણે લેખન પદ્ધતિ દેશી
જોઈએ. અનુનાસિકને માટે ૦ નિશાન ધસાર્ધ જરો માટે
અનુનાસિક અક્ષર લખવો.

૨૩. રા. રા. જમજીવન કાળીદાસ-અં, એ, ઓ, ઓ ને માટે જુદાં હચાર-
ણુ દર્શાવવા જુદાં ચિન્હ ચોળવાં જોઈએ.
અનુનાસિકને માટે સ્વચર્ચા અનુસ્વાર જોડવાં એ
હીક છે.

૨૪. રા. રા. છોટલાલ નરભરામ-ગુજરાતી ભાષામાં જુદી જુદી ભાષાના
શબ્દ બનેલા છે તે જાહેર માટે ચિન્હ ના ચોળવાં ને અં,
ઓને મોટે પોળમાં એ જાહેર નથી.
અનુસ્વારની આજતમા પશુ વિશેષ ચિન્હ ચોળવાંની
જરૂર નથી.

૨૫. જા. સા. કરમબલી રવીમબલી-અં, ઓ નો મહેલો હચાર-
ણાવવાને માટે આપની સચનાએ લેખણી છે.
અનુસ્વારને માટે પણ આપની સચનાએ યોગ્ય છે. અર-
બીમાં સ ના ત્રણ હચાર છે, રીન, સે, સ્વાદ. એમાં સે
મે હચાર દલી સ કરતાં જિમ છે. માટે તે દર્શાવવાને સાર
પણ ચિન્હની જરૂર છે.

આ પાઠમાં ત્રણ બાબતો સ્પષ્ટ રીતે નીકળી આવવી જોઈએ; ગરમી લાગવાથી કેટલાક નક્કર પદાર્થો પ્રવાહી થાય છે, એ દર્શાવતે પીગળતું કહે છે, અને જે નક્કર પદાર્થો પીગળી શકે છે તેને દ્રાવ્ય કહે છે.

પોતાની પાસે દ્રાવ્ય પદાર્થ હોય તેમાંથી એકને જાળકોના દેખતાં શિક્ષકે ગરમીની આંચ સગાડી પ્રવાહી કરવો. તે દર્શાવતાં અપર્યાપ્ત સમજૂતી આપતાં જવું અને સવાલ ઉપર સવાલ પૂછતાં જવું.

ધારો કે દ્રાવ્ય પદાર્થો પૈકી પહેલો બરફનો પ્રયોગ કરીએ.

“દરિલાસ, આ બરફનો કકડો હાથમાં ઝાલો. તે કેવો લાગે છે? જુઓ જુઓ, દરિલાસના હાથમાંથી જમીન પર શું ટપકે છે? બરફનું પાણી ચાથી થઈ ગયું? પાણી ટપકાં રૂપે પડે છે તેથી તેને કુંડું કહે છે? બરફની આરપાર જોઈ શકાય છે તેથી તેને કેવો કહો છો?”

અથવા ધારો કે થીજેલા ધી નો પ્રયોગ કરીએ.

“જુઓ, આ થીજેલું ધી છે; તે નક્કર છે કે પ્રવાહી? તે શી રીતે પ્રવાહી થશે? તેને તાસકમાં નાંખી બધાંને દીવે ઉત્કુંડરીએ એટલે તાસકમાંનું ધી પીગળશે. જુઓ, ધી પીગળ્યું. તેનો રંગ કેવો છે? પાકું ટાટું પડશે ત્યારે નક્કર થશે કે પ્રવાહી રહેશે?”

અથવા સીસાનો પ્રયોગ કરીએ.

“આ સીસું શી રીતે પીગળશે? પીગળેલા સીસાનો રંગ કેવો હોય છે? દેવતા ઉપરથી ઉતારી નાંખું તો તે કેવું થશે?”

અથવા મીઠાનો પ્રયોગ કરીએ.

“જગજીવન, આ ધોળો નક્કર પદાર્થ આખીને મદને કહે કે તેનો સ્વાદ કેવો છે? તેને તાસકમાં નાંખી તાસક દીવા ઉપર ધરું છું. તે પીગળતું નથી ખડી, ચક્રમક; આરસપદ્માણ જેવા બીજા ઘણા પદાર્થો પીગળતાં નથી. આપણે બીજા એક જે પદાર્થના પ્રયોગ કરીશું.

આલો, કપૂરનો પ્રયોગ કરીએ.

“મણિલાસ, આ સૂંધ અને આખ; તે શું છે? આપણે તેને પીગળવાનો પ્રયત્ન કરીશું. જુઓ જુઓ, ગાંગડો દોનો થતો જાય છે, તથાપિ તે પ્રવાહી થતું જણાતું નથી. હવે તો કાંઈ રહ્યું નથી, બકું એ

પ્રાણી વર્ણન.

કપૂર જીડી ગંધુ. કપૂર પીગળતું નથી, પણ હવામાં જીડી નય
ખરક કરતાં ધી પિગળવાને વધારે ગરમી લગાડવી પડે છે
કરતાં સીસું પિગળવાને વધારે ગરમી લગાડવી પડે છે,
હવે બાળકોનું લક્ષ્ય એવું: અને પછી તેમને કહેવું
ત્રાણુ, અને સોના નેવા બીજા પદાર્થોને ઘણી ગરમી લગાડ
રે જ તેઓ પીગળે છે.

“ તારાકમાં કાંચ મૂકી તારાકને દીવાની શેજ ઉપર ધર:
પીગળતો નથી; પણ કાચની આ ન્દાની નળીને દીવાની શેજ
વાથી તે નરમ થાય છે: અને વળી શકે છે. ”

હવે વર્ગને કહેવું કે જે પદાર્થો પીગળી શકે છે તેમને દ્રાવ્ય
પીગળી શકતા નથી તેમને અદ્રાવ્ય કહે છે; અને બાળકો
આથવા બીજા પેટામાં પદાર્થોની વર્ગણી કરાવવી.

પ્રાણી વર્ણન.

સાંધણ (૫૪ ૨૪૫ થી.)

વહેલ

વર્ગ-કરોડવાળાં. જાત-સ્તનવાળાં. પ્રકાર-આંચળવાળાં દરીઆ
સહળાં પ્રાણીઓમાં વહેલ મ્હોટામાં મ્હોટું છે. જોકે તે સ્તન
ણીઓની જાતનું છે તોપણ તેની શારીરિક રચના તેને પાણીમાં
લાયક કરેલી છે. માછલાંના શરીર પર બીગડાં હોય છે, અને ડોડ
આકાર હોય છે. વહેલને આમાંનું કાંઈ પણ હોતું નથી. વહેલ
આંધરે વીસ ફુટ પહોળા અને ઉપરની બાજુએ વળેલી છે. તેન
એટલી તો જગરી હોય છે કે તેના એક જ ઝપાટે ખસાશીએ
હોડી હવામાં જાયે જીડી નય છે.

દ્રાવ્ય અને અદ્રાવ્ય શબ્દો કેટલેક દરજ્જે સમ્યા
પર્યંત જેવા ધણાં પદાર્થો જે સાધારણ રીતે અદ્રાવ્ય છે તેમને
જેટલી ગરમી લગાડી શકીએ તેના કરતાં વધારે ગરમી લગાડવા
તો તે પદાર્થો સોવસા પીગળે એટલે દ્રાવ્ય થાય.

ગ્રીનબાન્ડમાં ચનારાં. બ્લેક સાઈ પુટ લાંબાં અને તેમના શરીરના બાકા ભાગનો પરિધ ૩૦થી ૪૦ પુટ જેટલો થાય છે. આ બ્લેકનું માથું મોટું અને શંકુ આકાર છે. તેની આંખો પ્રમાણમાં ન્હાની, અને હાથેથી મોંટી છે. તેનું મોં ન્યારે ઉધાડેલું હોય છે. સારે તેના મોંની ૩૩.૧૬ પુટ ઊંડી, ૧૨ પુટ ઊંચી, અને ૧૦ પુટ જેટલી પહોળી થાય છે. તેનું મોં બેકે એવડું મોટું છે તેમ છતાં પણ તેના ગળાની ખારી જોટલી તો સાંકડી છે કે એક બટાટો પણ તેમાં ભરાઈ રહે છે. તેના મોંમાં દાંત હોતા નથી. પણ દાંતને ઠેકાણે ઉપલા જડખોમાં શીંગડાના જેવી સંકડો ચીપો હોય છે. તે ચીપોને વાળની ઝાલર હોય છે તેથી તેના મોંમાં વ્યાજણી જેવું યદ્ય રહે છે. પ્રથમ મોંમાં દરિયાનું પાણી ભરતે તે પાણીને વ્યાજણીમાંથી પાછું કઢાડી નાંખે છે. તેથી પાણી સાથે આં-વેલાં છવ જન્તુઓ મોંમાં રહેી જાય છે. તેને તે ગંજા જાય છે. ન્હાનાં કરચલાં, દરિયાઈ ગોકળ ગાયો, મોટા પોરા, અને ન્હાનાં માછલાં વગેરે ખાઈને તે પેટ ભરે છે. આવા ન્હાના છવ ઉત્તર તરફના દરિયામાં મણા થાય છે, તેથી તે દરિયા છોડીને બ્લેક બીજે ઠેકાણે જતાં નથી.

તેના મોંમાં રહેલી ચીપોની છત્રીની સળીઓ તથા ચીપો બને છે. મધ્યમ કદના એક બ્લેકની ચીપોનું તોલ આશરે ૧૨૦ મણુ થાય છે.

બ્લેકની પીંછો રંગ રતાસ પડતો કાળો અને નીચલા ભાગનો રંગ બેરા સફેદ હોય છે. તેના શરીરની ચરખીને ઇંચ્રામાં બલગર કહે છે. તેમાંથી પુષ્કળ ચરખી કે તેલ નીકળે છે. એવું કહેવાય છે કે એક બ્લેકના આંખા શરીરમાંથી ત્રીસ ટન (૮૪ ખાંડી) તેલ નીકળે છે. તેના મોંની ચીપો અને રોલ મળતે એક બ્લેકમાંથી આશરે ૮૦૦ પાઉન્ડની કિંમતનો માલ નીકળે છે. તેથી ઘણા ગરબીગારો બ્લેક ગારવાનો ધંધો કરે છે. બ્લેકના માયાના છેક ઉપલા ભાગમાં બે નસકોરાં હોય છે. તે વાટે તે દમ લે છે. તે વારે કુવારાની પેઠે પાણી ચોડુંક જાયું જાડે છે. બ્લેક ધણી વાર પાણીમાં રહેી રહે છે. ન્યારે આસ લેવાને ઉપર આવે છે, સારે તેનાં નસકોરાંમાંથી આસનો ગરમ વાયુ નીકળે છે. તેમાંનો એક હંડી હવામાં ફરી જાય છે, અને વરાળ બનના ધમાડીયામાંથી નીકળતી વરા-

જતા જેવી દેખાય છે. બેલનો શિકાર કરવા દર ઉંદાળામાં એટલાં બધાં વંદાણુ ઉત્તર સંમુદ્રમાં જતાં કે એ પ્રાણીની ઘણી અછત યઈગઈ હતી. હાલમાં પણ ઘણાં વંદાણુ તેનો શિકાર કરવા જાય છે. એક માણસ વંદાણુની ટાય પર આખો દહાડો બેસી રહીને દરિયામાંથી ધૂમાડો નીકળે તેની તપાસ રાખે છે. જે જગાએ ધૂમાડો નીકળતો માલુમ પડે તે જગા આગળ વંદાણુ લઈ જાય છે. કારણ કે ત્યાં બેલ હોવાથી જ તેનાં નાકમાંનો શ્વાસ ધૂમાડા રૂપે માલુમ પડે છે. બેલનો શિકાર કરવાની રીત અને બીજી જાતનાં બેલનો ઉપયોગ તથા આદતો વિશે શુન્નરાત્રી છઠ્ઠી એપ્રિલમાં વર્ણન આપેલું છે. તેથી અત્રે વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી. અંગાળી ઉપસાગર, અરબી સમુદ્ર, અને લંકા એટની આસપાસ બેલની વસ્તી છે. કરાંચી, કલકત્તા, મદ્રાસ, અને મુમ્બઈના મ્યુઝીઅમોમાં બેલનાં હાઈપિન્નર રાખેલાં છે. બેલની માદાને દર વેતરે એક બચ્ચું અવતરે છે. બચ્ચું દશ પંદર કુટ લાંબું હોય છે. તે એક વરસ સુધી ધાવે છે. બેલમાંથી તેલ, બેલ બોન (દાંતની ચીપો) અને ચરબી નીકળે છે. સિતકટિ બન્ધમાં લોકો તેનું માંસ વાપરે છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

(લખનાર ગ. જો. બર્વે.)

(ચાલુ ૫૪ ૨૩૭ થી.)

આ ગ્રહો અને ઉપગ્રહો તે હાલ જેવી ધન અવસ્થામાં છે તેવા તે વખતે નહોતા, પણ ધ્રુવમય હતા. પછી પ્રચંડ ગોળાએ પોતાનું અગ્નિરૂપ નાંખી દઈ સૌમ્યરૂપ ધારણ કર્યું. કોઈ પણ ગોળાકાર પદાર્થે ગરમ હોઈને તે જ્યારે ટાઢો પડે છે, ત્યારે પ્રથમ બહારથી ટાઢો પડતો જાય છે ત્યારબાદ અંદરથી ટાઢો પડે છે તે નિયમ પ્રમાણે મધ્ય ગોળાની આસપાસ ફરનારા ગોળાઓ પ્રથમથી હંકા પડી મધ્ય ગોળો માત્ર અતિશય ગરમ રહ્યો, તે જ હાલમાંનો “તેજનો ભંગાર” સૂર્ય છે. અને એ પણ તક્કી છે કે, તેની પણ ઉષ્ણતા દિવસે દિવસે ઓછી થતી જાય છે. તેવી જ રીતે આ પૃથ્વીની સ્થિતિ યઈ છે. આના પેટમાં હજી ઘણી ઉષ્ણતા છે.

પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં એટલી ઉષ્ણતા છે કે તે ઠેકાણે બધા પદાર્થો ઓગળેલી સ્થિતિમાં છે. હવે પૃથ્વીનું બૃહદ ટાકું ચયાની પૂર્વે તે ધૂમ્રરૂપે હતી, પછી જેમ જેમ ટાકી પડતી ગઈ તેમ તેમ તેની ધૂમ્રરૂપતા નાશ પામીને તે જડ થવા લાગી. આની પછી તેની સ્થિતિ ઓગળેલી લાખની માફક થઈ. પછી કેટલોક વખત વીતી ગયા પછી વચમાં વચમાં જમીન દેખાવા માંડી. આ પ્રમાણે થવાથી જે હલકા પદાર્થો તે ઉપર રહી જડ પદાર્થો નીચે ખેંચી તેના થરો બનવા લાગ્યા. અને તેથી જ સર્વેમાં હલકો થર તે વાતાવરણ ઉપર રહ્યો. હજી સુધી પૃથ્વીના પેટમાં કેટલી ઉષ્ણતા છે તેનું અનુમાન જ્યાંનામુખી પર્વતોમાંથી જે રસ બહાર નીકળે છે તે ઉપરથી કરી શકાય છે. એવી આટકગ છે કે આશરે દસ ગાઉ નીચે મ્હોટા મ્હોટા ખડકો પણ ઓગળેલી સ્થિતિમાં હોવા જોઈએ. પાછળ કહેવામાં આવ્યું છે કે પૃથ્વી જેમ જેમ ટાકી પડતી ગઈ તેમ તેમ તેની સ્થિતિ ઓગળેલી લાખની માફક થતી ગઈ. આવી સ્થિતિમાં પોતાના આંસ ઉપર ફરવાને લીધે તે બન્ને દ્રુવ તરફથી ચપટી થતી ગઈ એટલે વિપુલવૃત્ત આગળ ફૂલતી ગઈ. જહાસમાં પૃથ્વી પોતાના આંસ ઉપર ૨૪ કલાકમાં ફરી રહે છે. આ ગતિ ઘણી જ ધીમી પડી છે. પહેલાં પોતાના આંસ ઉપર ફરી રહેવા માટે (કરોડો વરસની અગાઉ) ૬ કલાક બસ હતા એવો આંકડો કહાડવામાં આવ્યો છે. જે પ્રમાણે કદાચ આગર સીમું ઓગાળીએ અને તે ઉપર પાતળા તોર (ગાંધી) બાંધે છે, તેથી જ રીતે પૃથ્વી જ્યારે ઓગળેલી સ્થિતિમાં હતી, અને પછી જ્યારે તે ઠંડી પડતી ગઈ ત્યારે ઉપર થોડો મલાઈ જેવો થર બાઝતો ગયો. થોડી થોડી હીલચાલથી પણ આ થર ભાગી જઈ પૂર્વ સ્થિતિમાં આવતો. આવી રીતે ઘણા એક વરસો વીતી ગયા પછી ઘણી-એક ઉષ્ણતા નાશ પામી. પૃથ્વી જ્યારે ધૂમ્રરૂપે હતી ત્યારે તેમાં પાણી પણ વરાળ રૂપે હતું, તે હવે બૃહદ ઠંડું પડવાથી, તે બધી વરાળ ફરીને પાણી બન્યું. આ પ્રમાણે સમુદ્ર અને મદાસાગરની ઉત્પત્તિ થઈ. સોદું, ત્રાંખું, સીસું, સોનું, વગેરે ખનિજ પદાર્થો પણ ઓગળેલી સ્થિતિમાં

* પરાંબાસાના આધાર પ્રમાણે ફરતી હોવાથી તેનો આધાર બન્યો.

જ હતા. જેમ જેમ પૃથ્વી ઠંડી થતી ગઈ તેમ તેમ આ સર્વ પદાર્થો ઠરી ગઈ તેની જમીન બનતી ગઈ.

(અપૂર્ણ.)

ગણિતની ગમત.

(સખનાર જગન્નાથ નરસેરામ જોષી.)

(૧) ગમે તે બે સંખ્યાઓ કે જેમનું અન્તર બે હોય તેમના ગુણાકારમાં એક ઉમેરવાથી તે બન્નેની વચલી સંખ્યાનો વર્ગ થશે.

દા. ૧૩, ૧૫ એવી બે સંખ્યાઓ કે જેમનું અન્તર બે છે એટલે જેમની બાદબાકી બે છે. $15-13=2$

૧૫ અને ૧૩ સંખ્યાના ગુણાકાર ૧૮૫ માં એક ઉમેરવાથી $(15+13)15=185$ જે આવે તે એ સંખ્યાઓની વચલી એટલે ૧૪ ચક્રનો વર્ગ થશે. $(14)^2=196$

(૩) ધન સંખ્યાઓનો સરવાળો કરવાની દ્વંદ્વી રીત.

નિયમ—સંખ્યાઓ ઉપર ધનની નિચાની બાજુ ચૂકી જ નથી તેમ સમગ્ર સંખ્યાઓનો સરવાળો કરવો ને જે સરવાળો આવે તેનો વર્ગ કરવો, જે વર્ગ આવે તે ધન સંખ્યાઓનો સરવાળો બાજુવો.

દા. $1^2+2^2+3^2+4^2+5^2+6^2+7^2+8^2$ નો સરવાળો કેટલો ?

આ દાખલામાં $1+2+3+4+5+6+7+8$ નો સરવાળો ૩૬ થયો ને તેનો વર્ગ $(36)^2=1296$ જે ધન સંખ્યાઓના સરવાળા બરાબર છે, કારણ કે,

સ્વભાવિક ક્રમમાં આવેલી સંખ્યાઓ (જેવી કે, ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, વગેરે) સિવાય બીજા કોઈ ક્રમમાં આવેલી સંખ્યાઓના ધનના સરવાળાને આ રીત લાગુ પડતી નથી એવું નીચે લખેલા બે દાખલા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાશે:—

$$(1) \quad 2^2 + 3^2 = 4 + 25 = 29; (2+3)^2 = 5^2 = 25$$

$$(2) \quad 2^2 + 4^2 = 4 + 16 = 20; (2+4)^2 = 6^2 = 36$$

એટલે, ગુજરાત સામાયન.

$$1^3+2^3+3^3+4^3+5^3+6^3+7^3+8^3=1+8+27+64+125+216+343+512=1296 \text{ જવાબ.}$$

(૪) બે સંખ્યાઓનો ભાગાકાર તથા ગુણાકાર આપ્યો હોય તો તે ઉપરથી બે સંખ્યાઓ શોધી કાઢવાની રીત.

નિયમ-આપેલા ગુણાકારને આપેલા ભાગાકારે ભાગવા ને જે ભાગાકાર આવે તેનું વર્ગમૂળ કાઢવું, જે વર્ગમૂળ આવે તે એક સંખ્યા, જે ઉપરથી બીજી સંખ્યા સહેજ નીકળશે.

દા, બે સંખ્યાનો ભાગાકાર ૨ છે ને ગુણાકાર ૭૨ છે તો સંખ્યાઓ કેઈ કેઈ?

$$\frac{\text{ગુણાકાર}}{\text{ભાગાકાર}} = \frac{72}{2} = 36; 36 \text{ નું વર્ગમૂળ } 6 \text{ જે એક સંખ્યા, તો બીજી } \frac{72}{6} = 12$$

$$= 12 \therefore \text{ જ. } 12 \text{ અને } 6 \text{ એ બે સંખ્યાઓ.}$$

(૫) સંખ્યાનો વર્ગ કરવાની સહેલી રીત.

નિયમ-સંખ્યામાંથી એક વખત ડાબી તરફના પહેલા અંક સિવાય જમણી તરફના બધા અંકો બાદ કરવા ને એક વખત તે જ સંખ્યામાં તે જ અંકો ઉમેરવા. આવી રીતે બનેલી સંખ્યાઓના ગુણાકારમાં ઉમેરેલા વા બાદ કરેલા અંકોનો વર્ગ ઉમેરવો, જે આવે તે કહેલી સંખ્યાનો વર્ગ જાણવો.

દા. ૧) ૧૨૫ નો વર્ગ શો ? દા. ૨) ૫૭ નો વર્ગ શો ?

$$125-25=100$$

$$57-7=50$$

$$125+25=150$$

$$57+7=64$$

$$100 \times 100 = 10000$$

$$50 \times 50 = 2500$$

$$+(25)^2 = 625$$

$$+(64)^2 = 4096$$

$$10625 \text{ જવાબ.}$$

$$3249 \text{ જવાબ.}$$

શેતુર.

શેતુરનું જાડ કપાસના હોડને ઘણી વારે મળતું આવે છે, પણ તેનાથી તે મોટું થાય છે. યદમાંથી મોટાં મોટાં ડાંગાં થઈ તેપર નદાની ડાંગાઓ દોરીની માફક લટકતી રહે છે. નેને પાંદડાં ઘણાં આવે છે. પાંદડાં ૭૨૫-

૨ હોવાને લીધે થડ કચે ઢેકાણું છે તે કટ માલુમ પડતું નથી.

પાંદડાં કપાસના પાંદડાં જેવાં હોય છે. કોઈ કોઈ તો આપણા પંખ કરતાં મોટાં થાય છે. કેટલાંક ખાંચા વાળાં હોય છે, ને કેટલાંક ખાંચા રહિત હોય છે. શેતૂરનાં પાંદડાંને લીમડાનાં પાંદડાં જેવી ધરતી કાંગરીવાળી કાર હોય છે. તેને ઝીણું ને ધોળાં ફૂલ આવે છે. તે ખરી ગયા કેડે ફળ બન્ધાય છે. તે ફળ તેજનાની લાંબી પીપડા જેવાં હોય છે. તે ખાવાના કામમાં આવે છે. કાચાં ફળ જરા તુરાશપર લાગે છે. પણ પાકાં તો મીઠાં લાગે છે. ન્હાનાં છોકરાં તેને ખોળી ખોળીને વીણી ખાય છે. તેને ઉછેરવાને ઝાઝી મહેનત લાગતી નથી. ખીજાં ઝાડ વાવતાં પાણી સીંચવું પડે છે તેમ તેને પાણી પાવાની બિલકુલ જરૂર રહેતી નથી. જેમ ઘોરની વાડ કરે છે ને તે ચોટી છે. તેમ તે પણ ચોટી છે. તેને આ દેશની હવા ખરાબર અનુકૂલ આવે છે. એટલે તે શેપાયી આખો વગડો ઝાડવાળો કાઈ કરવા માહે તો થઈ શકે.

મથુરાંદાસ કેવળદાસ મહેતા, ઘોડાસર.

કેળવણી ખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

થઈ એક પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષાના વિષયો.

(ઉત્તર પ્રાન્તના એ. ઇ. સાહેબનો ઈ. નં. ૧૮૧૯ તા. ૨૬-૭-૯૮

અને ઈ. નં. ૨૧૧૬ તા. ૧૩-૮-૯૮)

કેળવણી ખાતું

જાહેર સુખઈ તા. ૧૧ મી જુલાઈ તથા તા. ૫ મી ઓગસ્ટ ૧૮૯૮.

નં. ૮૦૫ તથા નં. ૯૩૪-તા. ૧૬ મી જાન્યુઆરી સને ૧૮૯૫ની સરકારી જાહેર ખબર નં. ૧૦૭૪ માં હલકા દરજ્જાની સરકારી નોકરીમાં, ઉમેદવારોને દાખલ કરવાના નિયમો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે તે જાહેર ખબરના પરિશિષ્ટ વ ને ઢેકાણે નીચેનું સુધારેલું પરિશિષ્ટ દાખલ કરવું:-

*માહે જુલાઈ સને ૧૮૯૫ ના ગુજરાત સાબાવતનાં પૃષ્ઠ ૨૨૨-૨૨૩ જુઓ.

પરિશિષ્ટ ઘ.

ત્રીજા દરજ્જાનાં સર્ટિફિકેટો.

એ માંથી મરજીમાં આવે તે પરીક્ષા આપવી, અને હેઠળ આપેલી યોજનાઓ પૈકી પહેલી અથવા બીજી યોજનાના તમામ વિષયોમાં જી ઉમેદવારો પાસ થશે તેઓને ત્રીજા દરજ્જાનાં સર્ટિફિકેટો આપવામાં આવશે:—

૧.

(ઈંગ્રેજી ભાષાની મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે.)

(૧) અંગ્રગણિત પૂરું, ભૂમિતિ રકન્ધ ૧ લો અને એવડી નોંધથી નામું લખવાનાં મૂળતત્ત્વો.

(૨) ઈંગ્રેજી ગદ્ય પુસ્તકમાંથી ૨૫૦ પૃષ્ઠનું અને ઈંગ્રેજી કવિતાની ૭૫૦ લીટીનું વાંચન અને સમજીતી. (એક વર્ષ અગાઉ પુસ્તકો મુકરર કરવામાં આવશે.) વ્યાકરણ પૂરું.

સરકારી અથવા વ્યાપારીનો કાગળ વાંચવો અને સમજાવવો.

(૩) પરીક્ષક કહે તે વિષય સમજાવી રિપોર્ટ લખવો.

ડિક્ટેશન. અક્ષર અને જોડણી પર લક્ષ આપવામાં આવશે.

(૪) રાજ્ય પદ્ધતિની થોડીક માહિતી સાથે હિન્દનો ઇતિહાસ પૂરો.

(૫) હિન્દના વિશેષ જ્ઞાન સહિત જાતની સામાન્ય ભૂગોળ. ભૂતળ વિધાનાં મૂળતત્ત્વો.

(૬) આરોગ્ય વિધા.

૨.

(મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી ભાષાની મારફત પરીક્ષા લેવામાં આવશે.)

(૧) અંગ્રગણિત પૂરું, દેશી નામું, અને ભૂમિતિ રકન્ધ ૧ લો.

(૨) સૌથી સદતા (મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી) વાંચન પુસ્તકમાંના ગદ્ય પાઠોનું વાંચન અને સમજીતી. વ્યાકરણ પૂરું. કવિતાની ૩૦૦ લીટીઓનો મુખ્ય પાઠ સમજીતી સાથે.

(મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી ભાષામાં) સાદા અક્ષરે લખેલા હર કોઈ સરકારી કાગળો ઝડપથી વાંચવા.

(૩) પરીક્ષક કહે તે વિષય સમજાવી વ્યવહારી અક્ષરે (મરાઠી, ગુજરાતી, કાનડી, અથવા સિન્ધી ભાષામાં) રિપોર્ટ લખવો. એ રિપોર્ટમાં અક્ષર સારા લખવા, શબ્દો છટા પાડવા, અને વિરામ ચિન્હો મૂકવાં.

(૪) રાજ્ય પદ્ધતિની થોડીક માહિતી સાથે હિન્દનો ઇતિહાસ પૂરો.

(૫) હિન્દના વિશેષ જ્ઞાન સહિત જાતની સામાન્ય ભૂગોળ. ભૂતળ વિધાનાં મૂળતત્ત્વો.

(૬) આરોગ્ય વિધા.

કાદપનિક માંપકરણને ઔચિત્ક વિષય તરીકે લેઈ શકાશે; અને જે ઉમેદવારો એ વિષયમાં પાસ થયા હશે અથવા ચિત્રવિદ્યામાં કે બેતીમાં પાસ થયાનું સર્ટિફિકેટ રજુ કરી શકશે તેઓનો નિમણૂકા પર પ્રથમ હક ગણાશે.

ટીપ—૧. ૨ જી યોજનાના (૨) વિષયને બદલે હેઠળ લખેલો વિષય લેઈ શકાશે:—

(૨) સૌથી ચઢતા (મોડી અથવા બાળબોધ) વાંચન પુસ્તકમાંના ગદ્ય પાઠોનું, તથા અખ્લાકે કારીનું વાંચન અને સમજાવટી. ઉર્દૂ વ્યાકરણ પૂર્વ.

સાક્ષ અક્ષરે (મોડી અને ઉર્દૂમાં) લખેલા હર કોઈ સરકારી કાગળો ઝડપથી વાંચવા.

૨. જે કચેરીમાં ઉર્દૂને દેશી બાપા ગણેલી હોય તે કચેરીમાં નોકરી લેવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવાર આખી ૨ જી યોજનામાં મરાકીતે બદલે ઉર્દૂમાં પરીક્ષા આપી શકશે. વાંચન પુસ્તક અખ્લાકે કારી લેવામાં આવશે.

નેક નામદાર ગવર્નર ઇન્ કાઉન્સિલ સાહેબ બહાદુરના હુકમથી,

(સહી) એ. સી. લોગન,

આર્કિટક સેક્રેટરી, નિરખત સરકાર.

બહેર ખંખર.

ગુજરાત મેલ ટ્રે. કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

મહેરબાન ઉત્તર બાગના એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બહાદુરના ઇ. પત્ર નંબર ૨૧૨૬ તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૯૮ મુજબ ખખર આવવામાં આવે છે કે અગદાવાદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની ચાલુ વર્ષની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧૭ મી નોવેમ્બર સને ૧૮૯૮ ને શુરુવારને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ સદરહુ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે.

૨. ઉમેદવારોની પરીક્ષા હમેશ મુજબ છૂટા ધોરણના વિષયોમાં લેવાશે.

૩. ઉમેદવારોની ઉમ્મર ૧૭ વર્ષની ઉપર અને ૨૨ વર્ષની અન્દર

હોવી જોઈએ. તેઓની પાસે ત્રીજા દરજ્જાનાં અથવા જૂના ખીજા દરજ્જાનાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ હોવાં જોઈએ. પસન્દ થયેલા ઉમેદવારો સરકારી નોકરીને માટે લાયક છે એવું પંચક ખાતાના યોગ્ય અધિકારીનું સર્ટિફિકેટ તેમણે મેળવવું જોઈશે.

૪. ગઈ સાલમાં અને તે પહેલાં પબ્લિક સર્વિસ સર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા બધા ઉમેદવારોએ પોતપોતાનું તે પરીક્ષાનું સર્ટિફિકેટ સાથે લેતા આવવું. તે પૈકી જેઓ ત્રાંસલી સાલમાં આપકરણની પરીક્ષા આપવા જવાથી એ વિષયના ઠોકડા ભરવા સાર પોતાનું સર્ટિફિકેટ તે પરીક્ષાના પ્રેસિડેન્ટને આપી આવ્યા હોય તેમણે પ્રેસિડેન્ટની સહીનો કાગળ રજુ કરવો કે તે પ્રમાણે સર્ટિફિકેટ રાખવામાં આવ્યું છે. તે કાગળમાં નીચેની હકીકત પણ આવવી જોઈએ;—

ઉમેદવારનું નામ, બાપનું નામ, અને અટક.

વતનનું ગામ, તાલુકો, અને જિલ્લો.

જન્મ તારીખ ધરવી સન પ્રમાણે.

પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થયાની સાલ અને એકન્ડર મેળવેલા ઠોકડા.

૫. સર્ટિફિકેટ અથવા ઉપરનો કાગળ રજુ કર્યા વિના કોઈને પ્રવેશક પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ. જે ઉમેદવારો ચાલતી સાલની પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થયા હશે તેમની હકીકત હમારા તરફ ખારોખાર આવશે, માટે તેમને સર્ટિફિકેટ કે કાગળ લાવવાની જરૂર નથી.

૬. બાવીસ વર્ષની ઉપરાન્તની ઉમ્મરના જે શિક્ષકો આ પરીક્ષામાં આવવાના હોય તેમણે તે બાબતની હિતર બાગના એલ્યુકેશન ઇન્સપેક્ટર સાહેબની મંજૂરીનો હુકમ પ્રથમથી મંગાવી રાખીને તે પણ સાથે લેતા આવવું. એ હુકમ વિના તેમને પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

MADHAVLAL HARILAL DESAI,

ગુજરાત મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,

અમદાવાદ.

તા. ૧૩-૮-૯૮

પ્રિન્સિપલ, ગુજરાત મેલ ટ્રેનિંગ

કોલેજ, અમદાવાદ.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

પંચમહાલ વિભાગ, કાલોલ, રા. કલ્યાણરાવ દાહ્યાભાઈ.

૩. ૪) ગોધરા ઓન્ન, શેઠ નિહાલચંદ મનસુખભાઈ. ૩. ૩-૮-૦

સોરઠ વિભાગ, ડેડાણ, તાલુકદાર સાહેબ. ૩. ૩૩-૮-૦

આગેવાન ગૃહસ્થો ૩. ૨૦) બાકાખાદ, શેઠ લખમીચંદ મોરારજી ૩. ૨૫)

નવાખ સાહેબ. ૩. ૭) શેઠ દરજીવન ધારણી ૩. ૪) ખીખ ગૃહસ્થો

૩. ૪૦) બાકાખાદ કન્યાશાળા, શેઠ લખમીદાસ મોરારજી. ૩. ૭)

ખાંડવા તા. સેફ, વિનાયકરાવ ડોનેશન ફંડમાંથી. ૩. ૧૧-૧-૩ મે.

દરબાર સાહેબો ૩. ૮૧-૧૦-૨ ખાંડવા ઓન્ન, ડોનેશન ફંડમાંથી.

૦-૯-૬ ખાંડવા કન્યાશાળા, મે. દરબાર સાહેબ. ૩. ૭) મેમકૂવરભાઈ.

૩. ૨) ગીદડ, શાહમતખાનજી સાહેબ. ૩. ૨૨) વિનાયકરાવ ફંડ

માંથી. ૩. ૨-૧૪-૧ મે. દેદરખાનજી. ૩. ૫૦ લીંબુડા, વિનાયકરાવ ફંડ

માંથી. ૩. ૧-૧૪-૬ પાનેદ, એજન. ૩. ૧-૧૪-૬ માણાવદર, રેટ

તરફથી. ૩. ૬૬-૨-૦ માણાવદર કન્યાશાળા, એજન. ૩. ૧૧-૬-૦

ખાડાસડા, ગામ લોક તથા રેટ મળી. ૩. ૬-૨-૬ ન્હાનડીઆ,

એજન. ૩. ૩) સાણાસરા, એજન. ૩. ૨-૧૦-૦ ઝીંઝરી, એજન.

તથા ગામ લોક ૩. ૭) ચુડવા, આલા દરબાર તથા ગામ લોક ૩. ૬)

માણાવદર રેટ તરફથી. ૩. ૪-૪-૨ ઇન્દો, કમિટી તથા ગૃહસ્થો

તથા માણાવદર રેટ મળીને ૩. ૩-૧૦-૬ ધાનીઆણા, મા-

ણાવદર રેટ તથા ગામ લોક. ૩. ૬) જેતપુર તા. સેફ, ખાવા

દાદા સાહેબ. ૩. ૧૦) સદર ઓન્ન, દરબારથી પાલા આધેશવણ

૩. ૭) વડીલ જવા વર્ધમાન. ૩. ૩) કામદાર મણિસંકર નેતસી.

૩. ૨) જેતપુર કન્યાશાળા, દરિફળ જીવણરામ. ૩. ૪) વડીઆ

દરબાર સાહેબ ૩. ૪) ઝવેરચંદ વેલજી. વગેરે. ૫-૮-૦ છીલાખા,

દરબાર સાહેબ. ૩. ૨૫) એજન કન્યાશાળા, એજન. ૩. ૧૭)

મેદરડા, બાગદાર સાહેબો. ૩. ૧૬) મહોડા ઉજળા, વડીઆ દરબાર

સાહેબ. ૩. ૫) રામપુર, લોકા. ૩. ૧૩) ચૂડા, દરબાર સાહેબ.

વગેરે. ૩. ૧૨-૮-૦ બગસરા, દરબાર સાહેબ. વગેરે. ૩. ૨૧-૪-૦ બં-

ગસરા ઓન્ન, મે. દરબાર સાહેબ. ૩. ૮-૨-૦ બગસરા કન્યાશાળા

એજન. રૂ. ૧૧-૧૪-૦ બગસરાની તમામ નિશાળો. મે. દરબાર સાહેબ. રૂ. ૩૪) હુડાળા. મે. દરબાર સાહેબ. રૂ. ૭) કુકાવાવ, જેતપુર દરબાર. રૂ. ૨૭) જેઠા નરસી રૂ. ૨૦) મહાજન. રૂ. ૨૦) જેતપુર દરબાર દાલા બીમા. રૂ. ૨) મુઝીઆસર. તાલુકદારો. ૯) ચીતલ, ભાગદાર સાહેબો. રૂ. ૩૫) મતીરાળા. મે, પટવારી કેશવજી જશરાજ. રૂ. ૧૦-૧૦-૦ અકાળા, વડીઆ દરબાર. રૂ. ૧૦) શેખના પીપળીઆ. જેતપુર ભાગદાર. રૂ. ૨૦) માળવીઆ પીપળીઆ. ચીતળ ચાણુદાર સાહેબ. રૂ. ૬-૪-૦ હુવારી, આ. વડીઆ દરબાર સાહેબ તથા ગામ લોક. રૂ. ૫૫ લૂણી. દરબાર સાહેબ. રૂ. ૧૨) મોણપુર. દરબાર સાહેબ. રૂ. ૨૦) વડેરા. દરબાર સાહેબ. રૂ. ૫૫ વસાવડ, લલુચન્દ ડાહ્યાચન્દ. રૂ. ૩) જબ્બરદાસ ખોડીદાસ. રૂ. ૩) દે. સન્તોકરામ રામરામ. રૂ. ૨) ભાગદાર સાહેબો. રૂ. ૬-૪-૦ મહાજન. રૂ. ૨) મહોટા દેવળીઆ, લક્ષ્મણુઆવા તરફથી. રૂ. ૩.) સણોસરા નાંદટ રેકૂલ, માણાવદર રેટ તરફથી. રૂ. ૩-૧૦-૦

સુરત વિભાગ, ન્યૂબિલી પ્રસંગે નીચેના ગામોમાં ધનામ વેદે. ચાણુ. ઓરપાડ. ગામ લોક. પુસ્તકો તથા મીઠાઈ. સરસ. ગામ લોક. રૂ. ૩. સાંઢીએર. ગામના લોક રૂ. ૧૭) ઓરપાડ તા-રેકૂલ. રા. સા. મામલતદાર સાહેબ તથા વામનરાવ દામોદરભાઈ તથા ગામ લોક રૂ. ૨૦-૨-૦ ઓરમા. મે. જગીરદાર સાહેબ. રૂ. ૪-૮-૦ ભરથાણુ. મેખરો તથા ગૃહસ્થો. રૂ. ૩-૪-૦ ગોથાણુ. ગામ લોક. રૂ. ૨૯-૪-૦ સરોલી. ગામ લોક. રૂ. ૧૪-૮-૦ કુન્ધાસી. ગામ લોક. રૂ. ૩૪) ક-રંજ. મેખરો તથા ગામ લોક. રૂ. ૭) મુહાલી. મેખરો તથા ગૃહસ્થો. રૂ. ૫-૪-૦ ભટગામ. ગામ લોક. રૂ. ૩) ભાંડુત. મેખરો તથા સદગૃહસ્થો. રૂ. ૯) હિમરા. ગામ લોક. રૂ. ૨૦-૮-૦ ભાંડો. ગામ લોક. રૂ. ૨૩-૮-૦ પાલ. ગામ લોક. રૂ. ૧૦-૫-૦ કપલેથા. ગામ લોક. રૂ. ૩-૧૨-૦ દેલાડવા. મે. જગીરદાર સાહેબ. રૂ. ૪) સીંગણપેર, શેઠ રસ્તમજી પેરતનજી રૂ. ૯-૭-૦ આભવા. મે. નવાળ સાહેબ. રૂ. ૧૧-૧-૦ અડાજણુ. ગામ લોક. રૂ. ૧૦) કુંભારીઆ. ગામ લોક. રૂ. ૩) વેમુ. મે. નવાળ સાહેબ રૂ. ૧૨) તમ્બરવા. ગામ લોક. રૂ. ૩) તરભોણુ. ગામ લોક. રૂ. ૪-૪-૦ પૂણી. ગામ લોક.

૩. ૧૧-૧૨-૦ સીકેર. પીરખંદ દાસમ સહજ બાપુ સાહેબ. ૩. ૩) ખજારો તથા ગૃહસ્થો. ૩. ૧૨) કડોદ. શેઠ જ્ઞેષ્ઠાપનદાસ નરોત્તમદાસે ૫ મંડાવી. વીરચંદ જીવણજી, મીઠાઈ ૩. ૭-૮-૦ મોજા. દક્કર રતનશી રમશી ૩. ૩-૮-૦ કમાલછોડ. શેઠ દોરાબજી નવરોજજી તથા ગૃહસ્થ ૩. ૧૦) વરાડ. ગામ લોક. ૩. ૭-૮-૦ ખોજપાટડી. ગામ લે ૩. ૪) વાલોડ ઉર્દુ સ્કૂલ. ગામ લોક. મીઠાઈ. કડોદ. ગામ લોક. ૪૯-૧૫-૦ વાંકાનેર. ગામ લોક. ૩. ૧૦૦) માણેકપોર. ગામ લે ૩. ૩) વાલોડ ઉર્દુ કન્યાશાળા. ગામ લોક. ૩. ૨૦) બહુધાન શેઠ દામોદરદાસ તાપીદાસ. ૩. ૬) બહુધાન કન્યાશાળા. એન ૩. ૫) અપ્રામા. ગામ લોક. ૩. ૫) જલાલપોર. દે. રણછોડજી અમૃતલાલ. ૩. ૭) જલાલપોર કન્યાશાળા. એન. ૩. ૬) સાંડવેલ. ગામ લોક. ૩. ૩-૮-૦ એંધણ. ગામ લોક. ૩. ૩) રાન મેખજારો. ૩. ૩-૫-૦ પારડી કન્યાશાળા. શેઠ એલજી પાલજી ૩. ૫) તલાવચોરા. ગામ લોક. ૩. ૪) મુરત નં. ૪. અંબુમન ૩. ૬-૧૪-૧૧ માંડવી કન્યાશાળા. મેરાઈ હરિભાઈ લાલભાઈ. ૩. ૧૦) સુરજરામ જગન્નાથ દેસાઈ. ૩. ૩) મુરત નં. ૫ મે અંબુમન. ૩. ૧૦) મહમદભાઈ જગાણુદીન. ૩. ૩)

ખેડા જિલ્લો. રવદાવત. શેઠ મૂળજી પુરુષોત્તમ. ૩. ૫) વધ સી. બાવાજી પરણુદાસે. છોકરાને જમાડયા. ખોરસદ કન્યાશાળા વડાજી મંડળ. ૩. ૧૫) નાપાડ. દાકોર ઉદેસિંગજી ભારતસિંગજી. ૩. ૫ દકરાણી ધનંબા. ૩. ૬) સારસો. પટેલ બાઈબાભાઈ અમયાભાઈ વગેરે ૩. ૫) કડાણા. ભગવાનદાસજી નારણુદાસજી. ૩. ૩) નાપાડ. પટેલ અમ્માલાલ કાળીદાસ. ૩. ૬૦) કાંસર. તલાટી જેઠાલાલ બળદેવભાઈ, પટેલ જહવેરભાઈ વેણીદાસ, પટેલ ગીરધરભાઈ લાલદાસ, એમણે છોકરાને જમાડયા હરિવંશવ હીરાચંદ. ૩. ૪-૨-૬ રાસ. પટેલ મનભાઈ સખીદાસ ૩. ૩.

પંચમહાલ. ગોધરા. કન્યાશાળા, એન્યશાળા. મે.રા. સા માઈલાલભાઈ પુરુષોત્તમ. ૩. ૫)

મહીકાંઠા. અંબાદીઆરા. મે. ઘોડાસરના દાકોર સાહેબ. ૩

૮) ઈંડર તાન્ડૂલ. મે. દરબાર સાહેબ. સાકર મણુ ૭) એજન ક

ન્યાયાશાળા. એજન સાકર મણુ. ૧) સાદરા. એજન. રૂ. ૪૫) સાદરા
કન્યાશાળા. એજન. રૂ. ૨૫) સાદરા ઇંગ્લિશ સ્કૂલ. એજન. રૂ.
૧૫-૧૫-૬ સતલાસણા. ગઢવાડના થાણુદાર સાહેબ. રૂ. ૪) માણ-
સા. શેઠ લલુભાઈ કૃષ્ણુ. રૂ. ૪) ચોપલા. શેઠ મગનલાલ મૂળચન્દ વ-
ગેરે. રૂ. ૧૦) તથા રૂ. ૧૧)

રેવાકાંઠા. પ્રતાપગઢ. અફજલ ચાંદા. રૂ. ૪) તથા હાઈટ,
ખજૂર. હીરાપુર. જયશંકર બાળકૃષ્ણુ રૂ. ૩) કોઠમ્બા. મે.
કારભારી સાહેબ વગેરે. રૂ. ૩) નાંદોદ કન્યાશાળા. પંડ્યા વિજે
શંકર નરોત્તમ. રૂ. ૧૫) દેવગઢ કન્યાશાળા. કારભારી રેવાશંકર
ભાઈશંકર રૂ. ૩) ડોળી. રાણીશ્રી યૂબ કૃષ્ણા. રૂ. ૩) ઉમેટા. મે.
બાલકૃષ્ણ પાંડુરંગ. રૂ. ૫)

ઝાલાવાડ પ્રાન્ત. વાંટાવદર. કુમારશ્રી સજનસિંહજી. રૂ. ૨૪)
સાયલા. નીમચંદ રતનશી. રૂ. ૪-૮-૦ ચૂડા. ચતુર રાધા. રૂ. ૫)
વઢવાણ કન્યાશાળા. મે. આ. પો. એ. સાહેબ. રૂ. ૨૪-૨-૦ વાર્ષિક
પરીક્ષા વખત. રૂ. ૨૬) ધ્રાંગધ્રા. કુમારશ્રી સજનસિંહજી. રૂ. ૭) બેજ-
સિંહજી નંદાભાઈ રૂ. ૫) નળીઆ. દરબાર સરતાનસિંહજી. રૂ. ૫) લુળ-
વઢ. કુમારશ્રી અન્નિતસિંહજી. રૂ. ૬) ટીક્કર. કુમારશ્રી સજનસિંહજી.
રૂ. ૩) સાયલા. કુમારશ્રી કરણસિંહજી. રૂ. ૭-૮-૦ વણોદ. દરબાર
સાહેબ. રૂ. ૪૮-૪-૦ પાલીઆદ. તાલુકદાર સાહેબ. રૂ. ૨૫) ખાચર
ડોસા બાણા. રૂ. ૨૫)

સુરત જિલ્લો. મોતા. ગામ લોક. રૂ. ૫) મુખ્યાધના દક્કર રતન-
સિંગ કરમસિંગ. રૂ. ૧૪) મોતા કન્યાશાળા. એજન. રૂ. ૬) સીકેર.
પીરખદા હાસમશા બાપુ સાહેબ. રૂ. ૩) ઉમરસાડી. શેઠ દીનચાં
ખરસેદજી, મીઠાઈ.

અમદાવાદ જિલ્લો. ખેડોલ. દાકોર ડુંગરસિંહ દેવીસિંહ. રૂ. ૫)
ધનસૂરા. ગામ લોક. રૂ. ૪) ગાંગડ. જોષપુરના દાકોર હરિસિંહજી.
રૂ. ૨૦) કોઠ કન્યાશાળા. તલાટી નેમચંદ પુરુષોત્તમ, મુખી રવા પર-
ભુદાસ, પોસ્ટ માસતર ત્રિભોવન હરિલાલ, મહેતાજી બહેચર કેવળચન્દ.
વગેરે રૂ. ૧૩) ગઢવી જોગીભાઈ દાદાભાઈ. રૂ. ૩) સીમજ. નયુ ડુંગ-
રશી. રૂ. ૬-૪-૦ મખીઆવ. દાકોર દેહીસિંહ રાજસિંહ. ૬-૫-૦
ચોગાણ. ગામ લોક. રૂ. ૭-૮-૦ ધોરધ્યા. પાર્ટી દરબાર સાહેબ
વગેરે. રૂ. ૬-૦-૩ મુન્દરીઆણા. મે.દરબાર સાહેબ. રૂ. ૧૦-૧૦-૦
આઠરૂ. એજન. રૂ. ૧૦-૧૦-૦ રોચડ. એજન. રૂ. ૫-૧૩-૦

મ. નવરોજી નસરવાનજી વાડીઆ. સી. આઈ. ઈ.
 મે. ન્હાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી સ્કૂલ મોડ.
 સુરત જોધન્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદસ્યોએ પસન્દ કરેલી અને સોમા શ્રેષ્ઠ
 લેખવેલી અને પોતાના તાખાની સ્કૂલોમાં વાપરવાની ધણી ખુશી દેખાડેલી.
 મે. રેવરન્ડ જે. શિલેડી. | મે. બાતુશંકર નારણશંકર:
 મ. મંછારામ ઘેલાભાઈ. | મે. દરિલાલ તુળજરામ ધરુ
 મ. સૈયદ મોલવી અબ્દુલ હાદર. | મે. નતુમીઆં બહુમીઆં શખ.

પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો અને હેડમાસ્ટરો.

રા. સા. વાગનરાવ આખાજી મોદક, બી. એ. માજી હે. મા. એલિફન્ટનદાઈ સ્કૂલ
 ખા. ખા. જમશેદજી અરદશર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. બી; આયક-
 વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને ગુજરાતકોલેજના માજીપ્રિન્સિપલ.
 શ્રી ડોસાભાઈ નસરવાનજી વાડીઆ, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સરન.
 જી. પા. એ. ધનિશ્વરજી, મુમ્બઈ.

ખા. ખા. જમશેદજી નવરોજી જીનવાળા, એમ. એ, બાવનગર કોલેજ.
 શ્રી એલજી દોરાજી તળાડી, બી. એ; અમદાવાદ. હાઈ સ્કૂલ.
 શ્રી કુરુનજી મનગેરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.
 ખા. સા. મજાહીમ મહમદ સાયાની, બી. એ; હેડમાસ્ટર બડમ હાઈસ્કૂલ.
 રા. સા. માર્ધવલાલ દરિલાલ દેસાઈ, પ્રિન્સિપલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
 મિ. એ. એસ, જર્વિસ, સુરત મિશન સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ.
 મિ. વિલિયમ બીટી, બી. એ; સુરત મિશન સ્કૂલના મેનેજર.
 રા. સા. નવજીરામ લદ્દમીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.
 શ્રી અહેરામજી કુરામજી પટેલ બી. એ. માજી હેડમાસ્ટર સુરત હાઈ સ્કૂલ
 શ્રી હોરમજી જંગીર પ્રેમચેટરી સ્કૂલના માલિક.
 શ્રી કુરામજી બગતજી માસ્ટર. બી. એ. ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માલિક.
 શ્રી માણીકજી બેજનજી કુશર ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માજી હેડમાસ્ટર.
 શ્રી: ખરભેરજી ખરશેદજી સંજળા, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક
 શ્રી: નસરવાનજી ખરશેદજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.
 શ્રી: જમશેજી, અંબુલાસ, બી. એ. કુરુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો
 શ્રી: માણીકજી, અહેરામજી માસ્ટર, ગોઠખદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્ટર આલકેડ હાઈ સ્કૂલ, બૂબ.
 રા. રા. એમ. એમ. બલસારી બી. એ. માજી હેડમાસ્ટર, ગોધરા એ. વ. સ્કૂલ.
 રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્ટર, એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલ, બાવનગર.
 રા. રા. માણીકલાલ અમૃતલાલ દવે, બોજા ખાનમહમદ બીખભાઈ સ્કૂલ.
 શ્રી: રસ્તમજી મહેરવાનજી માસ્ટર, હેડમાસ્ટર, કુરામજી પટેલ સ્કૂલ.

મુમ્બઈની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટરો.

મે. અંબાખદાસ સુન્દરદાસ મોકેશી. | શ્રી: કદીરજી સોરાબજી મદોઈના.
 મે. પ્રાણજીવનદાસ કહાનદાસ. | મે. માણીકલાલ ધીરજીરામ અધ્યાર.
 મે. હરકિષનદાસ બિજલાલ. | મે. આભારામ લોકેષનદાસ.
 મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી બદ. | મે. મોહનલાલ પ્રેસાદરાય.
 શ્રી: મહેરવાનજી સોરાબજી દલાલ. | મે. નજલાલ પાનાચંદ.

જીતકર, વાડી ગીરગામ. } રાગદાસ કાશીદાસ મોદીની. કંપની.
પુસ્તક પ્રસારક મંડળી મુબાઇ.

પટેલકૃત હિંદનો ઇતિહાસ: આવૃત્તિ ૭ મી.

જેની આંદર ઇતિહાસ શીર્ષવાથી થતા ક્ષાયદા; ચર્ચા, પ્રવેશક અને મિડલ સ્કોલરીય પરીક્ષાના સવાલ; વંશવાર રાજ્યોની ચડતી પડતીનાં કારણ; રાજ્યક્રિય પરવાના; રાજ્યોની સરખામણી; પ્રજાની સ્થિતિ, વેપાર રાજ્યગાર, વિદ્યાક્રાંતિ તથા ધર્મની ચડતી પડતીનાં કારણ; હિંદ અને ઇંગ્લાંદની રાજ્ય-પદ્ધતિની સરખામણી; પટા કે ખીલ; પટામાં ફેરફાર; સાતિશેદના પાયા; ઇતિહાસ સાથે સંબંધ રાખનાર નિશાનિયો; પરદેશી રાજ્યોની અસર; મહાન પુરૂષ અને સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર; ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યથી દાખલ થએલા નવા સુધારા તથા તેથી ક્ષાયદા; વિદ્યાર્થીઓને કપરો અર્થ સમજાવનાર ઉપયોગી ટીપ્પણ; વિચ્છેદ, કોલ, મુકાબલા, પરદેશી હુમલા અને ગવર્નર જનરલોના સુધારા; હાથી પાયરીએ ચડનાર પુરૂષો; નામાવળીઓ, બેળવાનાં કારણ, લડાઈઓ અને ઇંગ્લેન્ડ મેળવેલો મુલક અને તગામ. વંશવાર રાજ્યોની હદી-કંતનો સમાસ કરેલો છે; ક્રિસ્ત ૮-૫-૬ મળવાતું ટેકાણું; યુકસેલર સાકરલાલ યુલાખીદાસ મું અમદાવાદ છે. રીચીરોડ નજીક.

“શ્રી યોગ કૌસ્તુભ” આવૃત્તિ બીજી યોગનાં અધરા આસનો વગેરેનાં ચિત્રો સહિત મે. મહાશય મહારાજજી શ્રીનથુરામ શર્મા દ્વારા મુદ્રા દોઢ રૂપિયા. પુરૂષોત્તમ કહાનજી ગાંધી. જૂનાગઢ.

ગુજરાત કચ્છ અને કાઠવાવાડમાં બહોળો ફલાવો પામેલી.

બટ્ટચૂડલેક શાહી.

આ શાહીથી લખેલ લખાણ ગમે તેટલો વખત જવાં છતાં, હવા, પાણી, ગરમી કે ઠંડીથી બગડી જતું, પૂરી નિષ્કણતું કે ઊડી જતું નથી વળી લખાણમાં ઘણી સરસ અને પાકી છે. તેમ જ ઇંગ્લેન્ડ શાહી જેવા ગુણ હોવા છતાં કિંમતમાં તે કરતાં પાંચ ગણી સસ્તી છે. દશ શેર શાહી થઈ શકે એવા આઠ પ્રકારનાં રૂપિયા એક. પોસ્ટજ બુદ્ધ: નમૂના નોંધએ તો અર્ધા આનાની ટીકેટ મોકલવી.

અમદારી પાસેથી ગળહર્નમેન્ટ ડેપોની કેળવણી ખાતાને લગતી તમામ જાતની ચોપડીઓ, કોપીઓ, ઇતિહાસો જૂઓળા, નકશાઓ અને બીજી વાંચવા લાયક, ચોપડીઓ, મળશે. મંગાવનારને વાળખી કમિશન કાંપી આપવામાં આવશે. પોસ્ટજ બુદ્ધ.

મુ. વઢવાણ શહેર: શાહુ નારણજી અમરશી.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ: દશમી. કિ. ૪. આના મુખ્ય ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. આ. ના છે. નં. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના ઠરાવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ ‘ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ.’ આવૃત્તિ. બીજી. કિ. ૪. આના પોસ્ટજ બેનેર્ન માફ: કમિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦. નં. ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫. ટકા. લે. પે. અર્થ: મંગાવનારને શિર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહુ. સંપડે. એ. ઇ. ગોહિલવાડ મું. સ્વારી. લાવનગર.

સુચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેઠાગળ સેવામાં નહિ આવે. સર્વી વગરનાં લખાણ ઉપર પ્યાન અપાશે નહિ. છાપવા મોકલેલું લખાણ મોકળે અક્ષરે કાગળની એક જ પાળીએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેપુટી અને આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાએ સમ્બન્ધી હકીકત સ્ફૂલ બોર્ડો તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી બહેર ખર્ચે જે માસમાં છાપવાની હોય તેના આગલા મહિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહેંચવી જોઈએ. હેન્ડબિલ્ડો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પચીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને ક્ષી બાબતના પૈસા છે તે મોકળે અક્ષરે લખવું. તે વિના ભૂલ થવાનો સમ્ભવ છે. પોસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય ખીજી ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિમ્મત અગાઉથી જ વરસ એકતો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ ગાફ-છટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. પદરનાં ખર્ચે લે. રૂ. ૬૫ રૂપીઆ સુધીના પગારખાના શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર નિચાર કરી દર છાપેસે પાને ૬ ૧ થી ૬ ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અર્ચાંપત્રનો એમાં સમાય વશે નહિ.

બહેર ખર્ચે છાપવાના ભાવ.

લીટી.

૧.....૩	તો પ્રથમ પૂરે ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર મહિના લગી
૨.....૮	પા ગણો ચાર્જ પડશે. આર મહિનાથી ઓછી મુદત હશે તો પહેલે મહિને પૂરે ચાર્જ અને પછીને દરેક મહિને અર્ધો ચાર્જ લેવાશે.
૩.....૧૫	

નોટ. સુ. ગમાલેજ.

સરળ દેશીનામ દશે

સુખ્યર્થ પ્રલાદના કેળવણી
૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના હુકમવાના દર.

નથી. સરકારે બંજર કરેલ ગૃહખર્ચા તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ ખીજી કિ. ૪ આના. પોસ્ટેજ બંને ૦-૦ તે ઉપરનાને મારે ૬ અને નેમથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫ ટકા. જે પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહ, સગડે. એ.ઈ.ઓ.

અંક ૧૦ મો, પૃસ્તક ૩૭ મું. Registered No.B.43.

The Gujarat School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર

અક્ટોબર સને ૧૮૯૮.

અનુક્રમણિકા.

વિવર્ણ.	પૃષ્ઠ.
માસ. ગમે હાથે સખવાની રેવ	૨૮૬
,, પ્રાણી તથા વનસ્પતિ વિદ્યાના અભ્યાસથી પતા હામદા	,,
ગુજરાતી બોધકશી એવરે વ્યુત્પત્તિ	૨૮૨
ગુજરાતી બોધકશી	૨૮૫
શિક્ષકોની ત્રિમાસિક રેપર્ટ	૨૮૮
વાચ્ય રચના અને નિબંધ	૨૯૯
કુળાવશીને ઉત્તેજન	૩૦૨
પ્રાણી વર્ણન	૩૦૩
સદિની ઉત્પત્તિ અને રિપતિ	૩૦૫
શબ્દોનો અમલકાર	૩૦૮
નિરાણ અને નિરાણીયા	૩૧૦
નાગરવેસ	૩૧૩
ગિરસાખાનો ધોષ	૩૧૪
કેળવણી એ મે. ટ્રે. કોલેજની ના. પરીક્ષામાં દાખલ થવા માટે અરજીની તા. ૩૧૬	
ખાતાની એ મે. ટ્રે. કોલેજની આવતી પ્ર. પરીક્ષા વખતે લાવવાનાં પાસ. ૩૧૭	
ખબરો. નિરાણોનાં છનાગ પત્રકો	૩૧૮

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સને ૬૬ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

- રા. રા. હરિલાલ મનસુખરામ, જારીઆ રેટના કારવારી
 રા. બા. જગજીવનદાસ ખુશાલદાસ માણુ ડેપુટી કલેક્ટર તથા સેક્શન્સ
 જા. જા. અને સુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ કમિટીના પ્રમુખ.
 રા. સા. મનસુખરામ સયરામ, ત્રિપાઠી, જૂનાગઢ રેટના એજન્ટ
 રા. સા. રણછોડભાઈ હદયરામ, કચ્છના નાયબ દિવાન.
 મહેમ રા. બા. ભોળાનાથ સારાવાઘ.
 રા. રા. કવિ દલપતરામ ડાલાભાઈ, સી. આઈ. ઈ.
 રા. સા. જગનજી એલજી મોદી, એમ. એ; ડેપુટી કલેક્ટર અને
 સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન, મહેમ.
 રા. રા. કાળાભાઈ લક્ષુભાઈ વઢીલ, સુરત સ્કૂલ જોડના પ્રમુખ.
 રા. રા. કેમસર એલજી મોદી, બી. એ; સુરત સ્કૂલ જોડના મેજર.
 મહેમ રા. રા. કવિ નરેશંકર લાલશંકર, ગોંતેના ધર્મખાતાના આજી સેક્રેટરી,
 કેળવણી ખાતાના લોકના તથા માણુ ઇન્સ્પેક્ટરો.
 રા. બા. ગોતીરામ રાજરામ, માણુ, ડે. એ. ઇ. સુરત.
 રા. સા. ગણપતરામ ગારીશંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ.
 રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડકરની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. રેનામિરિ.
 રા. સા. મનરામ સન્તોકરાય દેસાઈ, બી. એ; માણુ, ડે. એ. ઇ. મુમ્બઈ.
 રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ ગહેતા, ડે. એ. ઇ. અલાવાડપ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી વિજય, માણુ, ડે. એ. ઇ. હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ. ઇ. સોરઠપ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.
 રા. સા. કરમચંદી રસીમંચંદી નાનજીઆની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. ધર્મ મં. વેવા.
 રા. સા. આર. એસ. તાંડી, બી. એ; ડે. એ. ઇ. મરાઠી સ્કૂલ, મુમ્બઈ.
 રા. સા. મનસુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુમ્બઈ.
 રા. સા. ગોકળદાસ કદાનદાસ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.
 રા. નરહીરજી હોરમજી પંચજી, જી. ડા. સ્કૂલના સેક્રેટરી.
 રા. સા. જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ; જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.
 રા. સા. મણિલાલ નભુભાઈ બી. એ. જોવાનગર કોલેજના માણુ પ્રેફેસર.
 રા. સા. જોવિન્દ બલવંત લેપાટી, બી. એ.
 રા. સા. મોદનલાલ રણછોડદાસ અવેરી.
 મુમ્બઈની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટીના સદ્યદરયોજી પસંદ કરેલી અને બીજી
 કાપી પુષ્પા સાથે સરખાવ્યા પછી પોતાના તાજાની સ્કૂલોમાં એન્ટ્રી વાપરવી.
 મે. ડાક્ટર ટોગસ પ્લેની. મે. જોઈન જી. આર.
 મે. કેમસર નયરોજી કાજરાજી મે. પ્રેફેસર આર. જી. આસનદામ.
 મે. અમદાવાદ મીરચંદી ધરગણી. મે. કાંસીનાથ અમ્બા તલંગ.
 મે. મહેસાણા નીલકંઠ નાડકરની.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૩૭ મું.

આક્ટોબર;

૧૯૯૮.

અંક ૧૦ મો.

માસ.

સૂક્ષ્મ મિશ્ટ્રેસ પત્ર જણાવે છે, કે મહારાણી વિદ્યારીઆને જન્મે હાથે સારી રીતે લખવાનો મહાવરો છે. તેમનાં માતૃથી ક્યેસ એક કેન્ટો એવો અભિપ્રાય હતો, કે બાળકને જન્મે હાથનો ઉપયોગ કરતાં આવડતું જોઈએ, અને બાળ કુંવરીને તે મુજબ કેળવવાનો તેમણે આમદ કર્યો હતો. સદરુ પત્ર દિલ્લીરી ખતાવે છે, કે બાળકને કેળવણી આપનારા લોકો આ વાત ઉપર લક્ષ આપતા નથી. માત્ર જપાનમાં એવો કાયદો છે કે નિશાળમાં દરેક બાળકને જન્મે હાથે લખતાં શિખવવું. એ વિના બીજો દાર્ઢ દેશોએ એ વલિવટ સધારણ હોવાનું જાણવામાં આવ્યું નથી.

પ્રાણી તથા વનસ્પતિ વિદ્યાનો વિષય વ્યવસ્થિતપણે, લામકામદ, અને અભ્યાસક્રમના એક અમલના જાગ તરીકે શિખવાય, તો તે બાળકની સર્વે દેશી સમ્પૂર્ણ કેળવણીને ગદ્દ કરે છે. તેનાથી

- (૧) સવળી સક્રિયો જાગૃત યર્ધ પોતપોતાનું કામ કરવાને લાયક બને છે;
- (૨) દર્શન, ધર્મજ્ઞ, રૂપક, રચના, અને પ્રાણી દન્ધિયો વ્યવસ્થા પૂર્વક ખીતવાથી અવલોકનની સક્રિય કેળવણીને વધારે આજાદ બને છે;
- (૩) વસ્તુના યોગ્ય અવલોકનથી અને પ્રયોગો દ્વારા શિક્ષણ મળવાથી વિચાર કરવાની સક્રિય શક્તિ પામે છે;
- (૪) વસ્તુ અને સજ્જત સાથે શિક્ષણ પામે છે, જાંબ બદાની છળી જોતાં યીએ છે, અને મન બારીક જુગીની દરખા કરે છે, તેથી બાળકનો સમ્મ સંમદ પધે છે, અને તે મદા દિવિઓએ કરેલાં કુદતનાં વર્જનોનું નાનકું સમજ સકે છે;

(૫) પોતાની આસપાસની સહિત જાતી પ્રકારનું સૌન્દર્ય અને સમ્પૂર્ણપણું સમગ્રય તેવી રીતે અંતર દૃષ્ટિ ખુલ્લવાથી હુન-રની ખૂબી માદ્રમ પડે છે, આકાર અને તેના સંયોગોની ખૂબીની સમજથી નકશી, કોતર કાગ અને શિલ્પ કાગ માટે તૈયાર થયાય છે, રંગો અને તેમના ગાળતાપણાની સમજથી ચિત્રકાગની તૈયારી થાય છે, સૂર અને તેમના મેળાપની સમજથી ગાન માટે તૈયારી થઈ શકે છે;

(૬) જગતની જે ગદાન યોજના વિસ્તૃત કલ્પનામાં તેમ જ ઝીણામાં-ઝીણી રચનામાં સમ્પૂર્ણ છે, જે કર્તાનું પૂર્ણ હાથપણ દેખાડી આપે છે, અને જે આપણા કામની દરેક વિગતમાં પૂર્ણપણું લાવવાને આપણને ઉત્તેજે છે, તે યોજનાના અભ્યાસથી નીતિ બળ ખીંચે છે. આસપાસની દકીકત ગુજબ બદલાઈને તેને અનુકૂળ થવું, સાહિત્યની કરકસર અને ગોઠવણ, યાકે નહિ એવી ખાત, અખંડ ઉલોમ, દરજની બાનમણી, પ્રેરણા બુદ્ધિ અથવા વિચાર શક્તિથી દરેલી અસાધારણ યુક્તિઓ, આ બધાના આસંખ્ય દાખલા પ્રાણી વર્ગમાં તેમ જ વનસ્પતિ વર્ગમાં મળી આવે છે. ખરા કુદ્રતના શિક્ષણમાં આ વસ્તુઓ બાળક આગળ રજુ થાય છે, અને તે તેના મનમાં જડી અસર કરીને વળત આવે યોગ્ય ફળ આપે છે.

સહિ વિદ્યાનો ઉપર મુજબ અભ્યાસ થવાથી બાળકનું મન જાનથી રૂપર થાય છે, અને તેનાં લક્ષણ બન્ધાય છે. એવું ફળ થવા માટે,

(૧) વિદ્યાર્થી શિક્ષણ અપૂર્ણ હોવું ન જોઈએ; એટલે, તે આખી સુવ્યવસ્થિત યોજનાનો એક ભાગ હોવો જોઈએ, અને કાંઈપણ તૂટ વિના ક્રમે ક્રમે નિશાળના બધા વર્ગોમાં ગાલનું જોઈએ ;

(૨) ખીજા લોકોએ દરેકાં અપ્રતોદનોનું પરિણામ પુસ્તકોમાં વંચાવવું કે શિક્ષકે કદી જવું અને તે પરીક્ષા માટે ગોખી

કઠાવવું, એનું નામ વિદ્યાનું ખરું શિક્ષણ નથી. બાળકની પોતાની પાસે અવસોકન. કસી તેનું પરિણામ સુવ્યવસ્થિત જો-
કવાવવું જોઈએ. મુસ્તક જ્ઞાન મેળવવું એટલે બીજાનાં અવ-
લોકનનું પરિણામ જાણવું છેક નકામું નથી; તેનો ઉપયોગ
ન કરીએ તો આપણી પહેલાંના લોકોએ જે શોધો કરી હોય
અને અનુભવ મેળવ્યો હોય તેનો લાભ મળે નહિ. કહેવાની
મતલબ એટલી જ છે, કે પ્રથમ બાળકે પોતે સ્વતંત્ર રીતે
પોતાની અવલોકન શક્તિનો ઉપયોગ કરતાં, અને ખત
અને પ્રયાત્નથી વિચાર કરતાં શીખવું જોઈએ; તેમ થયા
પછી તે-બીજાની મહેનતની કિમ્મત સમજી શકશે, અને
તેમની શોધોનાં પરિણામોનો લાભ લઈ શકશે. પ્રાણી અને
વનસ્પતિ વિદ્યા શિખતાર બાળકોએ પોતે જોયેલાં પ્રાણીઓ
અને છોડોનું ચિત્ર દાઢવું જોઈએ. વસ્તુને ચોક્કસપણે જોઈને
તેનાં પ્રમાણો ધ્યાનમાં લીધા વિના, તેમ જ વિચાર-પૂર્વક તથા
રસમતાથી તેને તપાસ્યા વિના બરાબર દ્રોષગ કઠાવું નથી.
માટે જોયેલી વસ્તુઓનાં ચિત્ર કઠાવવાથી જ્ઞાન ચોક્કસ થશે,
અને અવલોકનની શક્તિ વધશે.

વિદ્યાના આવા શિક્ષણ માટે અને તેટલાં પ્રાણી, છોડ, વગેરે પ્રસન્ન;
તેમ જ તેમના નમૂના કે ચિત્ર નિશાળમાં રાખવાની જરૂર છે. કોઈ કોઈ
પંખત બાળકોને સંગ્રહસ્થાન, પ્રાણી સંગ્રહ, વનસ્પતિ સંગ્રહ, જંગલ,
છસાદિ જોવાને તેડી જવાં. આ મુજાકાતોમાં બધું એક જ વખતે જોઈ
લેવાનો વિચાર રાખવો નહિ; કડકે કડકે બારીકાઈથી તપાસવાથી ચોક્કસ
માહિતી થશે.

ઉપર મુજબ વિદ્યાનું શિક્ષણ આપી શકે તે માટે શિક્ષકો યોગ્ય
રીતે કળાવાયલા હોવા જોઈએ, અને તેમનો કુદત ઉપર પ્રેમ હોઈ તે
સ્વતંત્ર દુરનાર અને શોધ કરનાર હોવા જોઈએ. ઝોરડીમાં પણ પશા
માન પુસ્તકો વાંચવાથી વિદ્યાના સારા શિક્ષક થવાઈ નથી.

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(આશુ ૫૪ ૨૬૨ થી.)

(૩૭) બહેરામ—બહેરામ

આ વિશેષ નામ હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસમાં ઘણી વાર બેવામાં આવે છે. અમદાવાદ પાસે બહેરામપર નામનું પહું પણ છે. પારસીઓમાં બહેરામનું નામ હોય છે. તારીખે શાહાને ઇરાન નામના ઇરાનના ઇતિહાસમાં (પુસ્તક ૧ હું પાનું ૧૬૯) મિ. પાલનજી બરનેરજી દેસાઈ લખે છે, કે પારસી ધર્મની જૂની અવસ્થા બાપાના વેરેશ્વર શબ્દ ઉપરથી બગડીને બહેરામ એ એક ઇન્દ્ર (દેવતા) નું નામ પડેલું છે. જગી તે લખનાર ઇશ્વર અન્ધકારને આધારે એ જ પુસ્તકને ૨૭ મે પાને લખે છે, કે અવસ્થાનો વેરેશ્વર શબ્દ મેદના વૃત્તહન ઉપરથી થયો છે. ઋગ્વેદમાં ઇન્દ્રને સર્વથી શ્રેષ્ઠ દેવ, વરસાદ લાવનાર માન્યો છે, અને તેને વૃત્તહન (વૃત્ત નામના ઇન્દ્રને-અન્ધકારને હાથનાર, વાદળ તોડીને વરસાદ લાવનાર) કહેા છે. વૃત્ત એ નામ ઇન્દ્ર, અન્ધકાર, વાદળનું છે. વૈદિક વૃત્તહન ઉપરથી પારસીઓની જૂની અવસ્થા બાપામાં વેરેશ્વર શબ્દ થયો છે; એટલે વૃત્ત ઉપરથી વેરેશ્વર શબ્દ થયો હોવો જોઈએ. જૂના પારસીઓ તથા વૈદિક આર્ય ઋષિઓ સ્વયં ધર્મનું વેર હોવાથી પારસીઓનાં જૂનાં પુસ્તકોમાં વૈદિક ઋષિઓના વૃત્તહન (વેરેશ્વર), વૃત્ત અથવા વેરેશ્વરના ગારનારનો તિરસ્કાર થયો છે. જગી જરતોસ્તી ધર્મ દાખલ થતા પહેલાં ઇરાનીઓ (પારસીઓ) ના પૂર્વજો, વૃત્ત (વેરેશ્વર) ને પૂજતા હોય, અને તે ધર્મ દાખલ થયા પછી પ્રથમ તે બહેરામ નામના ઇન્દ્ર (દેવતા) તરીકે પૂજવાનું આદ્યું રહ્યું હોય તેમ સમજવે છે. એટલે, બહેરામ એ નામ વૃત્તહન (વેરેશ્વર) ઉપરથી મળે, પણ વૃત્ત (વેરેશ્વર) ને પારસીઓનો દેવ, અને વૈદિક આર્યોનો શત્રુ હતો, તે ઉપરથી પડેલું લાગે છે. અને તે ઉપરથી પારસીઓમાં તેમજ તે પછી ચેનાર મુસલમાનોમાં મહુસનું નામ બહેરામ પાડવાનો રિવાજ દાખલ થયો જણાય છે.

(૩૮) કાવસ.

કાવસજી એવું નામ પારસીઓમાં હોય છે. ધણા જૂના કાળમાં હિન્દુઓ અને પારસીઓના પૂર્વજો એક પ્રજા તરીકે એક જગ્યાએ એકઠા રહેતા હતા, અને એક ભાષા બોલતા હતા, એમ ભાષા શાસ્ત્રીઓ કહે છે. પાછળથી તેમનામાં ધર્મ સમ્બન્ધી વિરોધ પડતાં તેઓ જુદાં પડ્યા. પારસીઓ ધરાન તરફ વળ્યા, ત્યારે વૈદિક ઋષિઓ હિન્દ તરફ આવ્યા. એ જૂના કાળમાં ધણા કાલા માણસને, સર્વજને, ધર્મ ગુરુને, બલકે રાજાને કવિ કહેતા. વૈદિક કાળમાં ઉશનસ્ નામે તેવો ગણો થઈ ગયો, તેને કવિ ઉશનસ્ કહેતા હતા. ભગવદ્ગીતામાં કવીનાં હશના કવિઃ (ગણામાં ગણો ઉશના) એમ કહ્યું છે. ઉશનસ્ એ શુકનું બીજું નામ છે, તે બૃહનો પુત્ર હતો, અને અસુરોનો ગુરુ હતો. વેદમાં તેને તેના હઠાપણને લીધે કાવ્ય ઉપનામ આપી કાવ્ય ઉશનસ્ પણ કહ્યો છે. યાગવલ્ક્ય ઇલાદિ પ્રમાણે ઉશનસ્ ધર્મશાસ્ત્ર, દિવાની કાવદા, નીતિ શાસ્ત્રનો રચનાર હતો. મિ. પાલનજી ખરજેરજી કેસાઈ પોતાના ઇરાનના ઇતિહાસમાં લખે છે, કે ધણા જૂના કાળમાં પારસીઓમાં ધર્મ ગુરુ પાદશાહ હતા, અને તેમને કવિ કહેતા હતા. તેવા એક આખા કવિ વંશના પાદશાહો ઇરાનમાં થઈ ગયા છે. તે વંશના એક પાદશાહનું નામ અવસ્તા નામના ધર્મ પુસ્તકમાં કવિ ઉરાન—ઉસધન, ઉનઉસ (સં. કવિ ઉશનસ્) આપેલું છે. વૈદિક આર્યોએ ઉશનસ્ કે શુકને ગણો ગણવા છતાં અસુરોનો ગુરુ કહ્યો છે, એટલે પારસીઓમાં તે ધણો મ્હોટો અને માનવતો હોય તો એ નવાઈ જેવું નથી. વેદના અસુરો તે પારસીઓ જ હશે એમ સહજ અનુમાન થઈ શકે છે. વૈદિક આર્યો અસુરને તિરસ્કાર પાત્ર અને પોતાના દુશ્મન ગણે છે, ત્યારે પારસીઓ અહુર (અહુરમજદ) ને મહાતાની અને સાથી મ્હોટો પરમેશ્વર માને છે. હોરમજજી નામ અહુરમજદ ઉપરથી નીકળ્યું લાગે છે. આ રીતે પારસીઓના અવસ્તામાં કવિ ઉસન—કવઉસ નામે ધર્મ ગુરુ અને પાદશાહ કહ્યો છે, તેનું ઇસ્વી સન શરૂ થયા પછી ઇરાનમાં બોલાતી

પહેલવી ભાષામાં (કે) કાઉસ એવું અપભ્રંશ થયું છે, અને તે પછીની કારસી ભાષામાં (કએ) કાઉસ એવું અપભ્રંશ જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથી હાલનું કાવસ—કાવસજી નામ નીકળ્યું છે.

(૩૯) જમશેદ.

સંસ્કૃતમાં યમ્ ધાતુનો અર્થ તાણે કરવું, નિયમમાં રાખવું, ઇલાદિ થાય છે, અને યમ ને પાતાળનો રાજા, મૃત્યુનો દેવ, મોત પછી ધન-સાધ કરનાર ગણાયો છે. પારસીઓની જૂની અવસ્થા ભાષામાં પણ યમ ધાતુનો અર્થ રાજ્ય ચલાવવું એવો થાય છે, અને તેમનામાં યિમ-યિ-મ્-ખ્યએત (સં. યમદક્ત ?) નામનો એક મહા બળવાન પાદશાહ થઈ ગયો મળાય છે. યિમખ્યએત શબ્દમાં યિમ (સં યમ) એ મુખ્ય નામ છે, અને ખ્યએત એ વિશેષણ છે. યિમખ્યએત નું પાછલા કાળમાં કારસીમાં જમશેદ એવું અપભ્રંશ થયું છે, અને તે ઉપરથી હાલનું જમસદજી નામ જન્મ્યું છે. મિ. પાલનજીના જણાવ્યા મુજબ પારસી ધર્મ પુસ્તકોમાં લખ્યું છે, કે યિમ (જમશેદ) વિવંધત (વેદના ચિવસ્વત્) નો બેટો હતો, અને આ દુનિયામાં હોમ (સં. સોમ) નો રસને પહેલ વહેતો વિવંધતે તૈયાર કીધો હતો, આ ઉમદા કામને લીધે જ દેવતાઓએ વિવંધત ને યિમ (જમશેદ) જેવો બેટો ગંદકો હતો. એ જ પુસ્તકોમાં વળી જણાવ્યું, છે કે યિમના વંશજમાં મ્હોટી જગરેથ (મહા પ્રજ્ઞ) થઈ હતી, અને અહુરમજદ (પરમેશ્વર) તરફથી ચેતવણી મળ્યા મુજબ યિમે એક વર (શહેર ? વડાણ ?) બાંધી તેમાં આણસ, પશુ, પક્ષી, આકાશનાં જી, ઇલાદિ રાખી તે ઝોંલાદો બચાવી હતી. હિન્દુ ધર્મ પુસ્તકોમાં ચિવસ્વત્ના દીકરા વૈવસ્વત મનુ બાબત એવું જ કહેલું છે. તેમણે પણ મહાપ્રજ્ઞની ચેતવણી મળવાથી એક વડાણ બાંધી બચાવ કીધો હતો, અને રેલ હત્યા પછી નવી પ્રજા ઉત્પન્ન કરી હતી. થોડા ફેરફાર સાથે હિન્દુ અને પારસી કથાઓ મળતી આવે છે, અને તેમનાં (ચિવસ્વત્, વિવંધત, આદિ) નામ પણ મળતાં છે, એટલે તે કથાઓનું સ્થળ એક છે એમ ખાસે છે. બાબિલના લોકોમાં પણ

એવી દંત કથા છે, કે સાંના હુસુઆસ નામના રાજાને શનિ દેવતાએ જગરેલ બાળક એનાવવાથી તેણે પોતાના મિત્રો આદિને એક વહાણ બાંધી બસાવ્યા હતા. આસિરિયન લોકમાં તેના જ પ્રકારની દંતકથા છે, અને તે ઉપરથી ચાહુદી ધર્મ પુસ્તકોમાં નુહ (Noah) ના વખતની જગરેલ અને વહાણ બાળકની વાત દાખલ થઈ રહેવાય છે.

(૪૦) ખુશરૂ—કૈખુશરૂ.

ખુશરૂ એ નામ મુસલમાનોમાં હોય છે, અને હિન્દના ઇતિહાસમાં મળી આવે છે. કૈખુશરૂ—કૈખુશરૂ નામ પારસીઓમાં હોય છે. મિ. પાલનજીના ઇરાનના ઇતિહાસપરથી જણાય છે, કે ઇરાનમાં કયાની વંશનો એક પાદશાહ થઈ ગયો તેનું અવસ્તામાં હુસ્તવંગ એવું નામ આપેલું છે, અને એ નામ વૈદિક પ્રજાપતિ સુસ્રવસ્ ઉપરથી નીકળે છે. વૈદિક કવિ સુસ્રવસ્ ઉપરથી અવસ્તાનાપાત્ર કવ હુસ્તવંગ, પહેલવી ભાષામાં કૈખુશરૂખ, ફારસીમાં કૈખુશરૂ અથવા ક્યો ખુશરૂ થયું છે, અને તે ઉપરથી હાલનાં ખુશરૂ અને કૈખુશરૂ નામ આવ્યાં છે.

ગુજરાતી જોડણી.

આ વિષય ઉપર ગયા જાન્યુઆરી માસના અંકમાં હમે એક લેખ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, તેમાં નીચે મુજબ જણાવણો કરી હતી:—

- (૧) એ, ઐ, ઓ, ઔ નાં જુદાં ઉચ્ચારણો દર્શાવવા માટે જુદાં ચિહ્નો યોજાયાં.
- (૨) અનુસ્વાર અને જોડાક્ષરના પ્રથમાક્ષર તરીકે આવતા અનુનાસિક માટે પણ જુદાં ચિહ્નો રાખ્યાં.

આ દરખાસ્તો ઉપર કેટલાક વિદ્વાનોએ અભિપ્રાય આપવા તરફી લીધી છે, તેમનો હમે અતઃકરણથી આભાર માનીએ છીએ. એ અભિપ્રાયોનો સાર ગયા અંકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. એકન્દર ૩૨ ગૃહસ્થોના અભિપ્રાય આવ્યા છે, તેમાંથી ઘણા જણ ઉપરની દરખાસ્તોને અનુકૂળ જણાય છે. પહેલી દરખાસ્તને વાસ્તે તો ઘણો જ મનજૂત મત જણાય છે. હમે આમજી જણાવેલું જ છે, કે ક્યાં અમુક ચિહ્ન યોજવાં એ વિશે

ગુજરાતીમાં ચાલતાં ૩ અને ૬ નાં ઉચ્ચારણો સમ્યક્ષે કેટલીએક સૂચનાઓ થઈ છે તે વિચારવા જોવી છે, અને તેગને વારતે પણ કાંઈ યોજના થશે તો હમે ખુશી થઈશું. ખરેખર જુદાં ઉચ્ચારણ હોય ત્યાં ચિહ્નમેદ રાખવાની ખસૂસ જરૂર છે; જ્યાં કલ્પનાથી જ બેદ જણાતો હોય ત્યાં માત્ર નવાં ચિહ્નોની જરૂર નથી.

નવાં ચિહ્નોથી લખવાની મુશ્કેલી વધશે એમ કોઈ કોઈ ગૃહસ્થો ધારે છે તે હમને બહુ વજનદાર જણાતું નથી. હાલની પ્રજા જુદી રીતે કેળવાયલી હોવાથી તેને થોડા દિવસ મુશ્કેલી પડે એ વાત ખરી છે. પરંતુ નવી પ્રજા નથી પદ્ધતિએ કેળવાશે એટલે તેને કાંઈ હરકત પડશે નહિ, અને નવું પણ લાગશે નહિ. જાળકો આટલાં ચિહ્નો શીખે છે તેમાં બે ચાર કે અડધો ડઝન ચિહ્નો વધવાથી તેમના અભ્યાસના જોગવાઈ વધારો થઈ જવાનો નથી. ઉત્કૃષ્ટ, એ ચિહ્નો એક વાર ઓળખ્યા પછી તેમની પ્રાંચનની મુશ્કેલીઓ હાલ કરતાં ઓછી થશે. લખવામાં તો હાલ મુજબ ગરબડ ચાલુ રહેશે એમ કોઈ ધારતું હોય, છતાં છાપવામાં નથી પદ્ધતિ દાખલ થશે તો તેથી પણ ઘણું લાભ થશે, અને ખરાં ઉચ્ચારણ ક્યાં છે તે સ્પષ્ટ જણાશે.

શિક્ષકોની ત્રિમાસિક સ્પર્ધા.

ગયા ત્રિમાસિકની સ્પર્ધાનું પરિણામ નીચે મુજબ છે:—

પ્રશ્ન ૧લો—પાંચ જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા. તેમાંથી નીચાભાઈ ભાઈશંકર મહેતાજી વટાર તાલુકે પારડીનાને ૩. ૨) નું ધનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨જો—બે જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા તેમાંથી, નીચાભાઈ ભાઈશંકર મહેતાજી વટાર તાલુકે પારડીનાને ૩. ૨) નું ધનામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૩જો—બે જણ તરફથી આ પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા હતા તેમાંના કામીદાસ દેવચંદ પંડ્યા વડેરાના મહેતાજીને ૩ ના નું તથા રતનજી દુલેમભાઈ લાડ, ગોથાણના મહેતાજીને ૩ ના નું ધનામ આપવામાં આવ્યું છે.

* નીચાભાઈ પોતાને ધનામ તરીકે મળેલી રકમ એટલેટ મેમોરિયલ ફંડમાં અપવાનું જણાવે છે. એટિર.

એમિલ માસનો પ્રશ્ન ૨ જો—પોપટલાલ કેવળચંદ શાહ મહેતાજી રામકોટનાને ૩૨) નું ઇનામ આપવામાં આવ્યું છે.

આ નિમાસિકમાં નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખી મોકલવાઃ—

(૧) આપણી પ્રાથમિક નિશાળોનાં ન્હાનાં બાળકોના હાથ અને આંખો કેળવવા માટે શો છે ખરેં થઈ શકે તેવા કયા બાળ ઉદ્યોગો દાખલ કરવા જોઈએ ? તેવો એક ઉદ્યોગ કયા ક્રમે કેવી રીતે ચલાવશે તેનું યોડાં મનોચત્તો સાથે વર્ણન કરો. ઇનામ ૩૨.)

(૨) હિંદના શિક્ષણથી બાળકોની રીતભાત અને નિશાળના બંદોબસ્ત ઉપર શી અસર થાય છે તે લખો. ઇનામ ૩૧)

(૩) બાબરે બરતખ્તમાં ખમ મૂક્યો તે વખત આ દેશમાં કયાં કયાં રાજ્યો હતાં તે એક નકશો કાઢી સમજાવો. તે વખતનાં હિન્દુ રાજ્યોનું ફૂડું વર્ણન કરો. ઇનામ ૩૨)

ટીપ—સ્પર્ધાના નિયમ માર્હે એપ્રિલ ૧૮૯૩ના અંકમાં જોવા, તા. ૨૦મી નવેમ્બર પછી આવેલા ઉત્તર લક્ષમાં લેવાશે નહિ.

વાક્યરચના અને નિબંધ.

(ચાલુ પાને ૨૬૭ થી.)

પ્રકરણ ૧૩ મું.

હો અને છ ધાતુઓ; સંયોજક.

“હું છું,” “છોકરો છે,” “બાપ હતો,” “કાલે તે હતો,” વગેરે વાક્યોમાં હો અને છ ધાતુઓ હયાતી ખતાવે છે, અને સાં તે વિધાનપદ તરીકે વપરાય છે.

છોકરો આંધળો છે,

અકબર ગણા હતો,

ઔરંગઝેબ બાદશાહ હતો,

એ વાક્યોમાં આપણે છોકરાના આંધળાપણા વિષે, અકબરના ગણાપણા વિષે, અને ઔરંગઝેબના બાદશાહપણા વિષે જોણીએ છીએ; તેમની

હયાતીની વાત કરતાં નથી. એટલે, આ વાક્યોમાં “આધિજો,” “ગલો,” “બાદશાહ,” એ વિધાનપદ છે; “છે” અને “હતો” એ હયાતી બતાવતા નથી, પણ માત્ર કર્તા અને વિધાનપદને જોડવાનું કામ કરે છે. આવે કેકાણે હો અને છ ધાતુઓને સંયોજક એટલે જોડનાર કહે છે. કોઈ કોઈ લોકો સાધારણ રીતે “આધિજો છે,” “ગલો હતો,” “બાદશાહ હતો,” એમ આખાને વિધાન પદ કહે છે. પરંતુ ખરા વિધાનપદ “આધિજો,” “ગલો,” “બાદશાહ” એ છે; “છે” અને “હતો” એ-તો માત્ર સંયોજક એટલે કર્તા અને વિધાનપદને જોડનાર છે.

આ રીતે “છ” અને “હો” ધાતુઓ એકલા વપરાઈને હયાતી બતાવે છે, સારે તેઓ વિધાનપદ બને છે. તેઓ નામ, વિશેષણ, વગેરેથી ચતાં કોઈ બીજા વિધાન પદની સાથે આવે છે, સારે સંયોજકનું કામ કરે છે. કોઈ વખત સંયોજક અધ્યાહાર રહે છે, જેમકે—

કુડાળાની ફરતી લીરીનું નામ પરિધ;

લાં તે તો દુષ્ઠ તોફાની;

મૂળે મ્હારું ધર સાંકડું;

હમે ખુદાળા વસ્તારી; વગેરે.

“છ” અને “હો” ધાતુઓ એક ત્રીજો પણ ઉપયોગ છે. તેઓ મુખ્ય ક્રિયાપદની સાથે સહાયકારી તરીકે આવીને મિશ્રકાળ બતાવે છે, જેમકે—

છોકરો જાય છે,

લોકો જતા હતા,

જાણ જાણે છે,

ભાઈ ગયો હતો,

હાથી ગયો હતો,

રાત જવાનો છે,

વજર જવાનો હતો,

કાકો જવાનો હતો, વગેરે.

આ વાક્યોમાં મુખ્ય ક્રિયાપદ તરીકે એક ઠેકાણે “જા” ધાતુના અનિ-
યમિત વર્તમાન કાળનું રૂપ “જાય,” અને બાકીને ઠેકાણે “જતો,” “ગયો,”
“જવાનો” એ કૃદન્તો વપરાયા છે, અને તેમની સાથે જુદા જુદા મિત્ર-
કાળ બનાવવા માટે સહાયકારી તરીકે “છ” અને “હો” ધાતુનાં રૂપો
આવ્યાં છે. આવે ઠેકાણે “જાય છે,” “જતો હતો,” “જતો હશે,”
“ગયો છે,” “ગયો હતો,” “ગયો હશે,” “જવાનો છે,” “જવાનો હતો,”
“જવાનો હશે,” એમ બન્ને ક્રિયાપદને એકઠાં લઈ આખાને વિધાન
પક્ષ કહેવું.

મનોયત્ન ૧ .

નીચેનાં વાક્યોનું પ્રયત્ન કરો, અને દરેકમાં “છ” અને “હો”
ધાતુઓ શું કામ કરે છે તે બતાવો.

૧. જંગલ મ્હોટું છે.	૨. એમાં જોવાનું બધું છે.
૩. જંગલમાં ધણા દેશ છે.	૪. દેશમાં શોક વસે છે.
૫. કોઈમાં સિંહ હોય છે.	૬. (ઓ ઈશ્વર) તું એક છે.
૭. એક છોકરો ગાગ જતો હતો.	૮. તેણે દેવરાં લીધાં હતાં.
૯. ફૂતરો બહુ જૂખ્યો હોય.	૧૦. ઘોડામાં જરા ચકિત નહોતી.
૧૧. હું બૂખે મરું છું.	૧૨. ત્યાં જે કામ કરવાનું હતું.
૧૩. છોકરો ત્યાં બેઠો હતો.	૧૪. મ્હેં ઘોડાને શુણ ક્યો છે.
૧૫. ઘોડો બોગિયો હશે.	૧૬. મ્હેં તેને છવાઓ ન હોત.
૧૭. બીજો કોઈ નહિ હોય.	૧૮. કમોદનો કીધો'તો બાત.
૧૯. માંહે નાંખી'તી સુન્દર વડી.	૨૦. જાગે ગળીઓ હોય છે.

મનોયત્ન ૨ છું.

“છ” અને “હો” ધાતુ હયાતી બતાવી વિધાનપક્ષ તરીકે વપરાય
એવાં પાંચ વાક્યો બતાવો.

મનોયત્ન ૩ છું.

એ ધાતુઓ સંયોજક તરીકે વપરાય એવાં દસ વાક્યો, રચો.

મનોધર્મ ૪ યુ.

એ ધાતુઓ સહાયકારી ક્રિયાપદ તરીકે આવી મિશ્રકાળ
એવાં દસ વાક્યો રચો.

મનોધર્મ ૫ યુ.

નીચેના સખ્દો પરથી વાક્યો રચો:—

ચાય છે, જો, માલ, શહેરમાં, તરેહવાર, દેશાવર, જાય છે, તે,
લાં, કિલ્લો, છે, મ્હોટો, બાંધેલા છે, મ્હોટા, શહેરમાં, ધુવારા, પા
હિન્દુઓનાં, શહેરમાં, છે, દેરાં, ધણું, વિશાળ, સ્વામીનારાયણનું, છે
વહાણું, ચીન, એક, જર્ણુ હતું, એક, હતો, મ્હોટો, ફૂતરો, વિદ
ફૂતરો, છે, હુશિયાર, એ, થર્ણુ હશે, એને, કળતર.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. “છ” અને “હો” ધાતુઓ પોતે કયારે વિધાન થઈ શકે છે ?

૨. તેમના ખીજા શા શા ઉપયોગ છે ?

૩. સંયોજક એટલે શું ? તેનો શો ઉપયોગ છે ?

૪. મિશ્રકાળ એટલે શું ? તેમનાં રૂપો કેવી રીતે બને છે ?

૫. સહાયકારી એટલે શું ? મુખ્ય ક્રિયાપદ એટલે શું ?

૬. મિશ્રકાળનાં રૂપો આવ્યાં હોય ત્યાં વિધાન પક્ષ કેટલાને ક

કેળવણીને ઉત્તેજન.

મુખ્યાર્થના કક્ષર રતનસી કરમસીએ મોતા જિલ્લે મુરતની નિશા
નિયમિત મુદતે છોકરાઓ તથા છોકરીઓને ધનામ આપવા બાબત
કરી માતિક બાહ્યોના છોકરાઓને ઉત્તેજન આપ્યું છે.

જૂનાગઢ મહોળાંત મદ્રેસના ક્રોતેહમન્દ વિદ્યાર્થીઓને માસિક રક
શિપ રૂ. ૪૬) ની દર માસે આપવામાં આવે છે, તથા કસરત ર
મોટા રૂ. ૨૫) દર વરસે આપવામાં આવે છે.

સારસા જિલ્લે ખેડામાં ધારાળા, લોઈ, રખારી વગેરે જાતોને ઉત્તેજન આપવા રૂ. ૩૭) નું ફંડ બિંદુ—કરવામાં આવેલું છે.

ધંધુકાના મહૂમ રા. સા. હમનસાલ બૂધરજીની પાદંગીરી રાંખવા માટે લાંબા પીસા મોઢ વાણીઆની ન્યાત તરફથી રૂ. ૧૦) તથા મુખિતવાર મિ. હરગોવન સાગળદાસે રૂ. ૧) તથા મિ. સામંજી ન્હાનચન્દે રૂ. ૧) દરવાર્ષિક પરીક્ષા વખતે કન્યા શાળામાં ઇનામ આપવા ઇચ્છા જતાથી છે.

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૨૭૭ થી.)

સીલ.

વર્ગ—કરોડવાળાં. જાત—રતનવાળાં. પ્રકાર—ફાડી ખાનારાં.

આ પ્રાણીઓ દરિયામાં તેમ જ જમીનપર રહી શકે છે. ઉત્તર સમુદ્રોમાં સીલની વસ્તી ઘણી છે. મીનસાન્ડમાં થતી સીલ માંછલી સાંતથી નવ કુટ લાંબી થાય છે. તેનું માથું પૂતરાના જેવું છે. તેનું શરીર લાંબું અને પગ દૂંકા છે; એના પાછલા પગ ધણા જ દૂંકા, દબેલાં જોવા ચપટા, અને માંછલાંની પૂંછડીની પેઠે પાછલી મેર લાંબા ગયેલા હોય છે. તેને દરેક આગલે પગે પાંચ પાંચ આંગળાં છે. આ આંગળાં મજબૂત ચામડીથી સંધાર્થ ગયેલાં છે તેથી તેને તરવામાં ખૂબ મદદ મળે છે અને તેથી જ તે ઝડપથી તરી શકે છે. સીલ માંછલી તરે છે તે વખતનો દેખાવ ઘણો સરસ લાગે છે. ન્હાનાં માંછલાં અને દરિયાર્થ વનસ્પતિપર પોતાનો ગુજારો કરે છે તેથી તે વનસ્પતિ તેમ જ માંસ ભક્ષણ કરનાર પ્રાણી ગણાય છે. ખોરાકની શોધમાં તે હુબકી મારી લગભગ અડધા કલાક સુધી પાણીની અંદર રહી શકે છે. આ પ્રાણીઓને ટૂંકી હવામાં રહેવું બહુ ગમે છે. તેમની ચામડીની નીચે પુષ્કળ ચરબી ભરેલી હોવાથી તેમને બરફની ઠંડક અગર પાણીની શરદી લાગતી નથી. આ ચરબી વજનમાં હલકી હોવાથી તેને તરવામાં મદદ મળે છે. આ પ્રાણી આખું વરસ એક જ જગ્યાએ રહેવું નથી, પણ એક વરસમાં બે રહે-

હાથ રાખે છે. મીનલાડના અને લાખાડોરના ખેલાસીઓ તેને ત્યાં આવવાની ચોકસ મંત્રુ બંધે છે તેથી તે વખતે તેના શિકાર કરવા હોડીઓ લઈને જાય છે. ઉત્તરમાં વસનારા અરીખ લોકોનો ખોરાક સીલ માંછલી છે. એ પ્રાણી બહુ આકર્ષવાળું છે તેથી તેના શિકાર કરવામાં ચાલાકી અને સંજુરી રાખવી પડે છે, નહિતો ઘણું નુકસાન ખમવું પડે છે. આ પ્રાણી જ્યારે સપડાય છે ત્યારે બહુ વિકાળ બની સામું ચાપ છે. ઉંદાળામાં ખરફ પર તરવું તેને બહુ ગમે છે. ધણી વાર વહાણોની યડમાં તે તરવું માલૂમ પડે છે; કારણ કે નવું જાણવાની તેને બહુ હોંચ છે. એવું કહેવાય છે કે મધુર અવાજ કે ગાયન સાંભળવું તેને બહુ ગમે છે તેથી શિકારીઓ વહાણમાં કેટલીક જાતનાં વાનિજ રાખે છે.

સીલ માંછલીઓ કિનારા પર વિચાય છે. પછીથી તુરત બચ્ચાંને પાણીમાં લઈ જઈ દરિયાની અંદરના ખડકોની ગુફાઓમાં ઉછેરે છે. તેને દર વેતરે બે બચ્ચાં અવતરે છે. આ માંછલીઓ પોતાં પોતાનાં કુટુંબોમાં રહે છે. કેટલીક વાર ઘણાં કુટુંબો એક જ ખડક પર વસે છે. પોતાં પોતાનાં રહેઠાણ ઝાળખાઈ આવવા સાર દરેક રહેઠાણની વચ્ચે ચોડા માર્ગ રહેવા દે છે. કિનારા પર હોય તે વખતે કાંઈ તેના પર દુમતો કરે તો તે કમાનની માફક વળી જઈ એકદમ કુદકો મારી પાણી તરફ જાય છે. સીલની આગડી ધણી ઉપયોગી છે. એની ચરખી પણ ઘણાં કામમાં વપરાય છે, તેથી તેના શિકાર કરવામાં આવે છે.

સીલ દળી શકે છે અને તે હેતોળ અને ગમતી છે. એક સાહેબે સીલનું બચ્ચું પાણ્યું હતું તે તુરત બેચું ચૂલા પાસે બેસતું અને એકદમ દરીયામાં જઈ નાહીને પાછું ઘેર આવતું. બીડમાં ચરતી ગાયોને તે ધાવી જતું. સીલનાં બચ્ચાં ઘણાં જ કલાગરાં છે. તેઓ બીજા બધા સાદમાંથી પોતાની માનો સાદ તુરત પારખી કલાડી તેની કને તુરત દોડી જાય છે. વિલામતમાં રીજન્ટ પાર્કની પ્રાણી પ્રદર્શન વાડીમાં એક સીલ પાળેલી છે. તેના રખવાળે તેને બસતાં, ખોલાવે ત્યારે પાસે આવતાં, અને બીજા કેટલીક રમતો શીખવી છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

(સમનાર ગ. ગો. બવે.)

(માણુ પૃષ્ઠ ૨૭૯ થી.)

પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ પ્રથમારંભે કેવી રીતે થઈ તે અગોળ વિદ્યાની મદદવડે આપણે જાણી શક્યા. હવે આની પછી આનું સ્થિતિ-નંતર થતાં થતાં તેને આજની સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ તે ભૂગર્ભશાસ્ત્ર દ્વારાએ આપણે જાણી શકીએ છીએ. ભૂગર્ભશાસ્ત્ર એટલે જે પૃથ્વી ઉપર આપણે રહીએ છીએ તેની ઉત્પત્તિથી માંડીને તે આવું સુધી ઘણાએક ફેરફારો થઈ પડેલાં, નદીઓ, સરોવરો, સાગર, ખેટ વગેરે બાગો કેવી રીતે થયાં તે જે શાસ્ત્રવડે આપણે જાણીએ છીએ તે, હવે જે ભૂમિની આપણને સારી ગાદિતી છે, તે ભૂમી એટલે પૃથ્વીનો રક્ત એક પોપડો જ. આપણી પૃથ્વીનો એક-દર આંસ ૨૫૦૦ ગાફ (૩૮૫૬ માઈલ) સુધીનો છે. સર્વેમાં ધણું જ જાડું પાણી અડધા ગાફ સુધી જાડું હોય છે, તો આ પચીસસે ગાફની આગળ આ અડધો ગાફ તે શા લેખામાં? તથાપિ જ્વાળામુખી પરંત- માંથી જે રસ બહાર નીકળે છે તે ઉપરથી તથા બીજા ઘણાએક આધાર ઉપરથી આદરે ૫-૬૨ ગાફ સુધી બૂપૃથ્વીનો શોષ લાગે છે. આની નીચે લોહના અગર ૩૬૬૬ની રસ જેવો ગોળો હશે એવું અનુમાન છે.

હવે એટલું તો ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે, પ્રારંભે ભૂમિની રચના જેવી હતી તેવી જ કાંઈ હાલમાં નથી. તેમાં અને આ વખતમાં ઘણા ફેરફાર થઈ ગયો છે. હવે આ ફેરફાર થવા માટે કેટલો વખત લાગ્યો હશે? અર્થાત્ ઘણો જ. હવે આ રિપે લખતી વખતે વખતની ગણતરી કાંઈ હજાર બે હજાર વર્ષથી થશે નહિ. આને માટે તો આપણે શૈરાણિક રીત વાપરવી પડશે. જુઓ કે સામ્રાજ્ય વરસ પહેલાં જ્યાં ગગન સુખિયત વધે અને પવંતેનાં સિખરો દતાં, ત્યાં કેટલાક યુગોની પૂર્વે તે ઠેકાણે સમુદ્ર હતા. જ્યાં આજ મુરોપખંડની જમીન છે ત્યાં આગળ પૂર્વે સમુદ્ર હતો. પ્રથમારંભે આવી સ્થિતિ હોઈને ફેરફાર થતાં થતાં

આજની સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ તે આપણે ભૂગર્ભશાસ્ત્ર દ્વારાએ જાણી શકીએ છીએ. પાછળ કહી ગયા પ્રમાણે કેવળ આ વિષે તકો નથી પણ બેશક ઠરેલી વાતો છે. આ ફેરફાર થવાનાં મુખ્ય કારણો હવા પાણી અને અગ્નિ છે.

હવામાંના ઓક્સિજન અને કાર્બોનિક આસિડ ગ્લાસવડે મ્હોટા મ્હોટા પર્વતોના ચીરાડા પડે છે. વરસાદ પડતી વખતે હવામાંનો કાર્બોનિક આસિડ ગ્લાસ તેમાં મળે છે. આ મળવાથી જેટલા ચોક્કની જાતના ખડકો હોય છે તેટલા વરસાદના પાણીમાં ગળી નદીમાં થઈને સમુદ્રમાં ચાલ્યા જાય છે. એ પ્રમાણે ચોક્કની જાતના હજારો ખડકો ધોવાઈ જઈને તેનો સમુદ્રમાં ઉગેરો થાય છે. આ કરતાં તો પાણીવડે ખીજો ફેરફાર ચમત્કારિક રીતે થાય છે. એકાદ નદીમાં જ્યારે પૂર આવે છે ત્યારે ક્યા ક્યા ફેરફારો જોવામાં આવે છે તે જોઈએ. નદીમાં અથાગ પાણી આવી તેની બંને તોડા બરાબર રીતે ભરાઈ રહી ખૂબ જોરથી વહે છે. તેનું પાણી એક જોઈને તેમાં કેટલાંક વસ્તો, કેટલાંક જાનવરો, ઝૂંપડાં, વગેરે દહાડે પદાર્થો તણાઈ આવે છે. હવે પાણી અંતરગત થવાનું કારણ શું ? માટી. સારે જોવી રીતે કેટલી માટી સમુદ્રમાં જતી હશે તેનો વિચાર કરો. હીક, આ માટી ક્યાં જતી હશે? સમુદ્રમાં. સારે આવે છે ક્યાંથી ? અર્થાત્ મ્હોટા મ્હોટા પર્વતો અને અરણ્યોમાંથી. મ્હોટા મ્હોટા પર્વતોની અને વિશાળ પર્વતોની માટી શી રીતે થાય છે તે જોઈએ. હંડા પ્રદેશમાં વરસાદનું પાણી ખડકોના ચીરાડામાં ભરાઈ જઈ ટાંકને લીધે તે પાણી બરફરૂપે ગોઠવાઈ જાય છે. બરફ થતી વખતે તે ખડકો ફાટવા માંડે છે, અને તેથી મ્હોટી મ્હોટી અસંખ્ય શિલાઓના કડકા થઈ જાય છે. તે કડકાઓ ઉચાણ ઉપરથી નદીમાં પડે છે. તેથી ધોવાઈ ધોવાઈને ધર્મણથી તેના નદાના મ્હોટા ગોળ કાંકરાઓ બને છે. એ પ્રમાણે જ નર્મદા, ગોદાવરી, બ્રહ્મપુત્રા, બાગીરથીમાં જે ગોળ અને નદાના પર્વતો જડે છે તે આવી જ રીતે બનેલા હોય છે. એ રીતે કાંકરાઓ થયા પછી તેની રેતી બની માટી બને છે. એવો અડસટ્ટો

કહાડવામાં આવેલો છે કે ગંગાનદી દર વરસે ૩૫૦ કરોડ ટન માટી સમુદ્રમાં ધસી જાય છે. આ તો ફક્ત એકલી ગંગા નદીની વાત થઈ. એ જ પ્રમાણે બ્રહ્મપુત્રા, ગોદાવરી, કૃષ્ણા, મીસીસીપી, અમાઝોન, આ નદીઓમાંથી કેટલી માટી વહી જતી હશે વાર ? અને એવી જ રીતે પર્વતોના પર્વતો સમુદ્રમાં જઈને પડતા હશે એમાં સંશય છે કે શું ? અરે ! આ નદીઓ આ કામ કાંઈ ચારસે પાંચસે વરસો થયાં કરે છે ? ના. આ નદીઓ તો હજારો વરસો થયાં પોતાનું કામ એમને એમ બજાવે છે. સારે કહો જોઈએ લાખ વરસ પૂર્વે જે સ્થિતિ હતી તેવી આજ છે કે શું ? અર્થાત્ નથી જ. હીક, સારે આવી રીતે નદીઓ એક સરખી રીતે માટી ધસડી જાય તો કરોડો વરસ પછી આ પૃથ્વી બડી જતી જ જોઈએ. પરંતુ આતાથી ઉઘડું કાર્ય અગ્નિનું છે. પાછળ કહેવામાં આવ્યું જ છે કે પૃથ્વીના પેટમાં મનસ્વી ઉષ્ણતા છે. અને આ ઉષ્ણતા ઉપર આવવા માટે જોર કરે છે. એટલે તે ઉષ્ણતા અંદર ગોંધાઈ જવાથી ઉપર આવે અગર જરા હાસે એટલે તેથી કાંઈ પણ ફેરફાર થાય. કેટલીક જમીન નીચાણમાં આવે, તે કેટલીક ઉંચાણમાં જાય. આ બધી ઉષ્ણતા જ્વાળામુખી પર્વતોના મુખમાંથી બહાર નીકળે છે સારે ધરતીકમ્પ થઈ સ્થળને ઠેકાણે જળ, અને જળને ઠેકાણે સ્થળ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે સ્થિત્યન્તરો થયેલાં તમારા પાંચવામાં તો આવ્યાં હશે જ. આનું ખરું સ્વરૂપ આપણને આ વખતે (ધરતીકમ્પ વખતે) જણાઈ આવે છે. આ ઉપરથી પૃથ્વીની સપાટી ઉપર કેવા ફેરફારો થાય છે તે વિશે સહેજ અનુમાન કરી શકાય છે. ફક્ત ધરતીકમ્પ થાય છે સારે જ અકસ્માત જે ફેરફાર થાય છે તે જાણવામાં આવે છે; પણ દર રોજ જે સ્થિત્યન્તર થાય છે તેથી લાખો વરસે મોટા મોટા ફેરફારો થઈ જાય છે.

અપૂર્ણ.

શબ્દોના ચમત્કાર.

(સાંધણું પૃષ્ઠ ૧૭૯ થી.)

(લખનાર આ. સા. કરમચંદી રહીમ નાનજીઆણી.)

જળ્ય કે જેળ્ય. ગયે પ્રસંગે મહે જણાવ્યું હતું કે આ બાબત ઇતિ-
 હાસ ઉપરથી નક્કી કરી લખીશ, પણ આ સમજાવેલી કારસી કે ઉર્દૂ તવા-
 રીખમાંથી કંઈ પણ પૂરાવો ગણી નહિ શક્યાથી કવિવર દલપતરામ
 (અફસોસ હવે તો આંસુમાં ભરી ભરી ગદગદિત કંઠે એમને પરલોક-
 વાસી કવિ રવિ કહેવા ભેદિએ) ની મુલાકાત લઈ એમણે કાવ્ય રચનાં
 'જળ્ય' શબ્દ વાપર્યો હતો કે 'જેળ્ય' તે સમજાવેલી મહે એમને પ્રથમ પૂછ્યો.
 એમનો ઉત્તર કે જેળ્ય શબ્દ વાપર્યો હતો. પણ મહે જ્યારે એ બાબત આધાર
 પૂછ્યો ત્યારે એમણે કહ્યું કે કવિતા રચી તે વેળા હું મુસ્તગાં હતો. ત્યાં
 મહેને કોઈ મુનશીએ કારસી પુસ્તકનો આધાર બતાવ્યો હતો. પણ તે
 પુસ્તકનું નામ મહેને યાદ નથી. આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે કવિએ
 વાપરેલો શબ્દ જળ્ય નહિ પણ જેળ્ય છે. જેળ્ય ચારંગજેળ્ય એટલે
 તખ્તને શોભા આપનાર તેમ મલેકજેળ્ય એટલે મલેકના આખા મંડળને
 શોભા આપનાર એવો થાય છે. મલેક અરબી શબ્દ છે અને તેનો
 મૂળ અર્થ 'રાજા' થાય છે પણ હિન્દના જ્યારે મોંગલવંશના રાજાઓએ
 ગાદી અને શહેનશાહનો ખેતાબ ધારણ કર્યો ત્યારે 'મલેક' શબ્દ એક
 પાપરી ઉત્તરી અમીર લોકોને શણે આવ્યો, અને ધીમે ધીમે સાંધી પણ
 પદ બ્રહ્મ યંઈ, લસ્કરી અમલદારોને અને છેવટ સિપાહી વર્ગને આવી બેઠ્યો.

ખૂબ, ખૂબી, ખૂબીદાર. 'ખૂબ' શબ્દ કારસી છે અને તેનો
 અર્થ 'સારો' થાય છે. વઝીરે કહ્યું છે કે,

"કયા ખૂબ સોદા નકદ હય ઇસ હાય દો હસ હાય સો"

ખૂબી એટલે સારાપણું અને તે ઉપરથી વધનું સારાપણું એટલે
 રૂપ અર્થ પણ થાય છે.

“નેહો હાજત હે ઝવરકી જિસે ખૂબી ખુદા દેવે.

જેને ધધિરે રૂપ આપ્યું તેને આબૂપણી જરૂર નથી.

હવે ગુજરાતીમાં એ શબ્દ કેવી રીતે વપરાય છે તે નીચેના દર્શાવતા ઉપરથી સમજાશે.

૧. “ખૂબ જુદાઓના ગીત સંજો સૌ રંગે”

ખૂબ વાળંઓને સંજો દોરત ને રંગે.

૨. રમે સદાવત માતઅર, ધર્મચાળા ખૂબીદાર.

૩. ગુરુ પાસ જઈને કહે ખૂબ આટયો.

૪. ભરપૂર ખૂબ બરાઈ જેના ચિત્ત વિષે ચતુરાઈ છે.

૫. ખડો ખેલ દુનિયા બેજો ને ક્યો,

ખુશીનો ગમીનો ખૂબીનો ભયો.

૬. રાજી મચાવી દેવી ખૂબ દુશ્મન સામો જંગ,

રણું ધીરા થઈ રાખવો, નિજ બાછતો રંગ.

આ ઉપરથી જણાશે કે ગુજરાતીમાં ખૂબ શબ્દ ક્રિયા વિશેષણ “સારી પેટે” ના અર્થમાં બંધુધા વપરાય છે.

અલો. ગુજરાતી ‘અલો’ શબ્દમાંથી અલપે દેરફારવડે એટલે કે માત્ર કાતો કાઢી નાખ્યાથી આ તેનું ઉર્દુ રૂપ થયલું છે પણ એ ગુજરાતી શબ્દ કેવો ફિક્કો, નિસ્તેજ-નિર્જીવ છે અને તેનો રંગિણ ભાગ કાપી નાંખ્યાથી, તે આશ્ચર્યકારક રીતે ટટાર થઈ ભર જોબનની ચંપળતા અને તેજ કટલે દરજ્જે બતાવે છે તે નીચેના દર્શાવતા ઉપરથી સમજાશે.

૧. અલો અલો સૌ રાત્ર, અલો રાત્રને મળવા.

૨. અલો, અલો, જુદને, જુદે છે જામ બાઈ.

૩. અલો જઈને અરિને ગળીએ, જુકિત બળે બહુ લડીએ.

૪. સહુ અલો જીતવા જંગ ખુશુઅલો વાગે.

કટલાંક સાદારોના એવો અભિપ્રાય છે કે ગુજરાતી-ભાષામાં એ-મુક કારણોને લીધે પરબાધાના શબ્દો બહુ દાખલ થઈ ગયા છે અને તે

બધા કાઠી નાંખવા લેઈએ. શુભરાતીમાં કોઈ વિચાર દર્શાવવા, શબ્દ ન હોય તો તે સંસ્કૃતમાંથી નાંખવો લેઈએ. સંસ્કૃત શુભરાતી બાપાની માતા છે અને માતું દૂધ લેવું બચ્ચાને ગુણકારી ગણાય તેવું ખીજ કોઈ સ્ત્રીનું નહિ ગણી શકાય. આ મત કેટલે અંશે ખરો છે, અને અમલમાં મૂકી શકાય કે નહિ તે તપાસવાનું હચિત જણાય છે.

(અપૂર્ણ.)

નિશાલ અને નિશાલીઆ.

(લખનાર ડૉ. નીલકંઠરાય ડાહ્યાભાઈ છત્રપતિ.)

(ચાલુ પુ. ૩૬૫, પૃષ્ઠ ૩૬૭ થી.)

અવધારસ

અસહના વખતથી આ દેશમાં વિદ્યાને માન ગળતું આવ્યું છે, અને સરસ્વતીને વિદ્યાની દેવી કહી છે. ઘણો કાળ થયાં આ દેશમાં બ્રાહ્મણોએ વિદ્યા બજુવી અને બજુવવી એ પોતાનો ધર્મ માન્યો છે. બજુવવું એ પોતાનો ધર્મ છે એમ માની અત્યાર લગી તેઓ વર્તતા આવ્યા છે. આ પ્રમાણે તેઓ પોતાનું આ કર્તવ્ય વગર પૈસે બ્યારે કરતા, ત્યારે શુરુ અને શુરુપત્તિને ખોરાક, પોષાક, અને સાધારણ ઉપયોગની ચીજો પૂરી પાડવી, એ શિષ્ય વર્ગ અને તેમના માળાપની ફરજ છે એમ માનવામાં આવતું હતું. હાલમાં પણ ગામડી નિશાળના મહેતાજીઓ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને આંક, કપ્પો, ખારાખડો, નામાં, દૂધી, પત્રી, હિસાબ, અને લેખાં શીખવે છે, તે બદલ તેમને એકન્દરે સાઠત્રણથી સાઠત્રણ રૂપિયા સુધી મળે છે, અને મહિનામાં બે વાર સદબંધ સાજ દાણો, ઝાડુને અનુસરીને ફળફળાદિ, અને ચોમાસાની શરૂઆતમાં તેવાં આપવામાં આવે છે. આ જોતાં જણાય છે, કે શિષ્ય વર્ગ અને તેમના માળાપો મહેતાજીની તમામ સામાન્ય જરૂરીઆતો બજુતરના બદલામાં પૂરી પાડતા હતા. આગલા વખતમાં શુરુ અને શુરુપત્તિના ફેરા હેરા ને ઘર કામ પણ શિષ્યો કરતા હતા.

કાળાન્તરે આ રિવાજ બદલાઈ ગયો છે. બ્રાહ્મણોને ત્યાં હવે બહુ લોક ભણવા જતા જણાતા નથી. ભણાવી શકે એવા બ્રાહ્મણો પણ બહુ નથી. શિષ્ય વર્ગના વિચારમાં પણ ફેરફારો થયા છે. આથી કરીને બ્રાહ્મણોને ઘેર આપાતું ખાનગી શિક્ષણ લગભગ નાબૂદ થવા આવ્યું છે, અને ગામડી નિશાળો અને તેમાં અભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા દિન પ્રતિદિન કમી થાય છે.

મ્યુનિસિપાલિટી, લોકલ ટ્રંડ, સરકાર, અને દેશી રાજ્યો પોતાની હદોમાં ન્હાની મ્હોટી નિશાળો અને કોલેજો કાઢે છે. આ બધે ઠેકાણે શિક્ષણ બદલ ન્હાની મ્હોટી રકમ શીતરીકે લીધામાં આવે છે. અગાડી બાણતર પાછળ જે ખર્ચ થતું તેના કરતાં શીનો ખોજે ભારે પડે છે, અને કેટલાંક માળાપોથી ઉપડી શકતો નથી. આ ગરીબ દેશમાં હાલ આવો વહિવટ ત્યારે વિસ્તાર્યત જેવા ધનાઢ્ય દેશમાં પ્રાયગિક કેળવણી મદત આપવામાં આવે છે. ઓટલું જ નહિ પણ કેળવણીનાં સાધનો, જેવાં કે પુસ્તકો, સ્લેટ, અને પત્થરપેનો વગેરે મદત આપવામાં આવે છે. વળી ત્યાં કેળવણી ફરજિયાત છે, તેથી કરીને ત્યાંના લોકોને પોતાનાં છોકરાઓને ભણાવવાની જરૂર પડે છે.

ઉપરના લખાણથી સમજશે કે અસહના વખતમાં બ્રાહ્મણો પોતાની ફરજ સમજીને જે કર્તવ્ય કરતા તે કર્તવ્ય અંગ્રેજ સરકાર પોતાની રૈયતના સમ્બન્ધમાં વિસ્તાર્યતમાં અદા કરવા લાગી છે. ઉમેદ છે, કે તે ફરજ તે આ દેશની રૈયત પ્રત્યે પણ અદા કરશે.

હાલ હાલ નિશાળો ઉઘડવાથી છોકરાંને ભણાવવા એ પોતાની ફરજ છે, એવું માળાપો સમજવા લાગ્યાં અને પોતાનાં છોકરાંને નિશાળે મોકલતાં થયાં છે. નિશાળના વખત દરમ્યાન ચાલતા અભ્યાસ ઉપરાન્ત માળાપો છોકરાંને ઘેર અભ્યાસ કરાવે છે. તેથી કરીને કુમળી વયનાં બાળકને રમવા ફરવાનો વખત મળતો નથી. વળી પોતાનાં છોકરાંને તાકીદથી ભણાવવાના ઉત્સાહમાં કેટલાક લોકો છેક પેટીઆ, વેડીઆ, અને અણસમજી, ઓઢું ભણેલા, અને શિષ્ય પ્રત્યેની પોતાની ફરજ નહિ સમજનારા શિક્ષકો રાખે છે તેથી અને માળાપની ગેરસમજીને લીધે બાળકને

પુષ્કળ સહેલું પડે છે. આતુ પરિણામ એ આવે છે, કે છોકરાંઓનું શરીર અને મન બન્ને કંથળે છે, અને તેઓ હેરાન થાય છે.

અભ્યાસના સમ્બન્ધમાં સુપ્રસિદ્ધ સોલોમને કહ્યું છે, કે બહુ અભ્યાસથી શરીર કંથળે છે. તે ઉપર માળાપોતું હશે ખાસ લક્ષ ખેંચીએ છીએ.

રહાની વયનાં બાળકોને તેમની ઉમ્મરના પ્રમાણમાં જ નિશાળમાં સંખ્યાં જોઈએ. વળી તેમને નિશાળમાં એકી વારે લાંબો વખત અભ્યાસ નહિ કરાવતાં વયમાંના વખતમાં તેમનું મન અને શરીર સતેજ થાય તેવી ડ્રિલ અને કસરત સાથે ગીત ગવડાવવાં. ઘેર ફક્ત સહજ સાજ અભ્યાસ કરાવવો, અને તે કરાવવામાં પણ બાળકની વય, શરીરનું દાહું, અને તેના મનની સ્થિતિ લક્ષમાં રાખવાં.

એકના એક વિષયપર કેટલોક વખત લક્ષ આપવાથી મન ધાડી ભાય છે. અને પછી લક્ષ ચોટતું નથી તથા આવે વખતે જરા સારા ખર્ચ આમ તેમ ફરી શરીર અને મન ભગૃત કરી, બીજે વિષય લેવાથી તેપર લક્ષ ચોટશે ને અને તેમાં સારી સમજ પડશે. આ વાત લક્ષમાં રાખી આપણાં કેળવણી ખાતાં નિશાળનાં વખત પત્રકો તૈયાર કરાવે છે. પરન્તુ કેટલાંક અણુસમગ્ર શિક્ષકો તે પ્રમાણે વર્તતા નથી, તેથી અભ્યાસ છોકરાઓને જોઈએ તે કરતાં વધારે બોળ રૂપ થઈ પડે છે. વળી કેઈ કેઈ શિક્ષકો રમના વખતમાં રમ ન આપતાં વર્ગે મક્કાવે છે. આથી છોકરાઓનું મન ચાલતા પાકમાં ચોટતું નથી એટલું જ નહિ પણ અભ્યાસનો અણુમત્રો થાય છે, અને ત્યારે પછીના વખતના અભ્યાસમાં યાકેલું મન લાગતું નથી. વખત પત્રક તૈયાર કરવામાં શિક્ષકે વિચાર કરવો, અને વિષયનો કયાં ગોડવવામાં પણ બાળકના મનની સ્થિતિ લક્ષમાં રાખવી. દરેક વિષયનો વખત તે વર્ગનાં બાળકોની વયના પ્રમાણમાં રાખવો; અને દરેક વિષય પછી છોકરાંઓના મનને આરામ મળે અને જ્ઞાનન્દ થાય એવી દાંધક રમત, ગંમત, માપન સાથેની અથવા બીજી ગાવનની કસરત કરાવવી, અને અભ્યાસનો વખત લખ્યાની રવનો વખત ઓછો ન કરવો.

(અપૂર્ણ.)

નાગરવેલ.

(લખનાર યો. કે. શાહ, રાંજકેડા.)

નાગરવેલના વેલાં આશરે પંદર વીસ હાથ લાંબા થાય છે. બરાબર કોળછ રાખી હોય તો એ પંદર વીસ વર્ષ જીવી શકે છે. એને ફૂલ થતાં નથી, પણ ગરમાર્શિમના નેથી જૂના વેલાઓને શીંગો થાય છે. એને ઘીઆં હોતાં નથી. એ વેલાઓને વચમાં ગાંડો હોય છે, એ ગાંડાથી નીચે એક તમ્બુ વેલો રાખી ત્યાંથી હાથ પોણાહાથના લીલા કકડા કાપી રાખેલા હોય છે. તે સાત આઠ ભેગા કરી, એક વેંત જાડો ખાડો ખોદી તેમાં રોપે છે. તેની રોપણી ચોખ્ખામાં, ખાસશ વગરની રસાળ જમીનમાં થાય છે. રાફડાની અથવા ખરસાણીની મૂળનું ખાતર તેને માફક આવે છે. વેલા રોપી તુર્ત તે ઉપર છાયો કરવામાં આવે છે, અને તેને દર રોજ પાણી પાવું પડે છે, પણ વેલા ફૂટ્યા પછી ત્રણ ચાર દિવસે પાણી માવામાં આવે છે. વેલા જાંચા ચઢાવવા માંડ્યા બાંધવામાં આવે છે, પણ અગધીઆ ક્રે ખરસાણીના ચોર વાપી તે ઉપર વેલ ચઢાવવામાં આવે તો પાનનો સારો જમાવ થાય છે, અને તેની ગાંડો ખરસાણી ક્રે અગધીઆમાં પેશી અનેક મુખે પોપણ મેળવે છે. વાળ્યા પછી લુંગ-ભગ દોઢ બે વર્ષ તે ઉપરથી પાન ઉતરવાની શરૂઆત થાય છે, તે લુંગ-ભગ ચાર વર્ષે તો એ વેલા પાનથી સમ્પૂર્ણ ભરાઈ જાય છે.

પાન પૂના, વસઈ, વગેરે રચણેથી આપણા દેશમાં આવે છે, તેમજ આપણા દેશમાં કાઈ કાઈ રચણે ચોડાં ચોડાં નીપજે છે. કપૂરી પાન તથા પાકાં પીળાં પાન ખાવામાં સારાં ગણાય છે. પાનને દર રોજ ફેરવે કે પાણી છોટે તો સારાં રહે છે, નહિ તો સડી જાય છે.

અશીણુ, તમ્બાકુ, વગેરેના વ્યસનની પેટે કટલાકને પાન ખાવાનું વ્યસન હોય છે. પાન એકલું ખવાતું નથી પણ કાંચો ચૂનો વગેરે ભેળવીને ખવાય છે. પાન ખાનારાઓ કહે છે કે પાન ખાવાથી મોટું વાસ મારતું નથી, લોહી સાફ થાય છે, અનાજ પચે છે, અને શરીર ગરમ રહે છે.

ધેર આવેલા પરાણાને પાન સોપારી આપવાં, એ આજ કાલ એક જાતનો વિવેક થઈ પડ્યો છે.

ગિરસાપ્પાનો ધોધ.

આ ધોધ કારવાડ જિલ્લાની અને મહિસૂર પ્રાંતની સરહદ ઉપર છે. એ ધોધથી ૧૮ મૈલ ઉપર એક ગિરસાપ્પા નામનું ગામ આવેલું હોવાથી એનું નામ ગિરસાપ્પાનો ધોધ એવું પડ્યું છે. એ ધોધ પાસે જોગ નામનું ન્હાનું ગામ આવેલું હોવાથી તે તરફના લોકો તેા જોગનો ધોધ એ નામે તેને ઓળખે છે. એ ટેકાણે ડુંગરી પ્રદેશમાંથી વહી આવતી શેરાવતી નામની એ પ્રચંડ નદી ૮૩૦ ફુટની ઊંચાઈએથી પડે છે તેથી આ ધોધની ઉત્પત્તિ ચર્ચ છે. ધોધ જોવાનો ઉત્તમ વખત ડિસેમ્બર મહિનાનો છે. જૂનથી નવેમ્બર સુધી નદી પુષ્કળ પાણીથી વહેતી હોવાથી ધોધનું સ્વરૂપ ખરેખરું નજરે આવતું નથી. પણ ડિસેમ્બરમાં તેનું સ્વચ્છ નીર તેનું ખરું સ્વરૂપ જોવામાં મદદ કરે છે.

ગિરસાપ્પા ગામથી જોલમની નામના ધાટના શિખર સુધી દસ માઈલનું એક સરખું અંતર છે. રસ્તાની બંને બાજુએ મ્હોટા બવ વૃક્ષોનું ગાદું આવેલું છે. ધાટના શિખરથી આઠ માઈલ દૂર ધોધ છે. પરંતુ તેનો દેખાટ ૨ માઈલ ઉપર હોયની એવો સમજાવે છે. જેમ જેમ તેની પાસે નજીકે તેમ તેમ મ્હોટો અરાજ સમજાવે છે, જેણે પાસે જતાં તેા ગર્જનાથી કાન દ્રાટી જાય છે. નદી ગાદ અડીમાંથી વહેતી હોવાથી તેની પાસે ગયા પહેલાં તેનું પાન નજરે પડતું નથી. પરંતુ ધોધ પાસે યુસાફરાની સગવડ ખાતર એક બંગલો બાંધ્યો છે. તે જ્યાં ટેકરાપર હોવાથી ત્યાંથી નદીનો પ્રવાહ નજરે પડે છે. બંગલાની ઉત્તર તરફ દૃષ્ટિ કરીએ તો જલની ધટાથી લીલાછમ દેખાતા પર્યતના શિખરો એકથી એક જ્યાં નજરે પડે છે, અને તેમાંથી નદીનો પ્રવાહ દક્ષિણ તરફ ધસતો જોઈ શકાય છે. એ પ્રવાહને આગળ વધતાં એક જગતદત્ત ખડક આડો પડે છે, તેથી એક પ્રવાહના ચાર પ્રવાહ થાય છે, અને તે ચાર એકદમ નીચે પડે છે. ધોધનો આ ટેકાણે જ ના પાછલા ભાગ જોવો આશ્ચર્ય થાય છે. એ પાછલા ભાગનો અર્ધ વર્ગ ભાગ કારવાડ તરફ છે, ત્યારે સરળ ઘાંસવાળો ભાગ મહિસૂર તરફ છે. ધોધના ચારે પ્રવાહનાં નામ

છે. સર્વથી મ્હોટા પ્રવાહને રાગ કહે છે, એ કારવાહની બાજુ ઉપરનો પહેલો પ્રવાહ છે. તેની પેલી તરફ શેરર અથવા રાવણ નામનો પ્રવાહ છે. એ બંને પ્રવાહ જન્ના અર્ધ વર્તુળના બરાબર વાંકા બાગ ઉપર આવેલા ને લગભગ સામસામા છે. નીચે પ્રવાહ સરળ ઢાંડાપર છે, અને તેને રોકેટ અથવા દારતું બાણ કહે છે, હેઠ્ઠો પ્રવાહ તેની પેલી તરફ આવેલો છે, અને તેને લાડેમખ્લાંશ અથવા શ્વેતામ્બરી એવા સ્ત્રી વાચક નામથી ઓળખે છે. આસપાસના લોકોને આ ધોધ સમ્બન્ધી કંઈ પણ આશ્ચર્ય કે નિરાશા થતી નથી. આ ધોધના દરેક પ્રવાહનાં નામ સાહેબ વગેરે લોકોએ દીધેલાં છે, પણ વાંચનારથી સમજી શકાય માટે ગુજરાતીમાં પ્રતિચંદ્રે ચોછ લીધા છે.

આ ચારે પ્રવાહ ૮૩૦ ફુટની ઉંચાઈએથી નીચે પડે છે. તેથી તેના આધાતને લીધે નીચે લગભગ ૧૩૦ ફુટની મ્હોટી બખોલ પડી છે. અને તે બખોલમાંથી પ્રવાહના બેરને લીધે પુષ્કળ ટુપાર ઊડે છે. ને તે ટુપાર લગભગ ૧૦૦૦ ફુટ ઊંચે ઊડી પાછો પાણીના પ્રવાહમાં બળી જાય છે.

સર્વ પ્રવાહમાં રાગ એ પ્રવાહ મ્હોટો છે. તેની ઉપરની બાજુ સાથે હોવાથી તે સુન્દર વાંક લઈ નીચે ઉતરે છે. એ પ્રવાહના બેરથી ક્યાં રેક ક્યારેક મ્હોટા ખડક તૂટી પડે છે. ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં એવો એક ખડક તૂટી પડ્યો હતો. જેનો અચાજ કેટલાક માઇલ સુધી સમ્મળાયે હતો.

રાગની પેલી તરફ રાવણ પ્રવાહ છે. તેનું પાણી દક્ષિણ તરફ થઈ એકદમ પશ્ચિમ તરફ ઉતરે છે. અને રાગ નામના પ્રવાહ સાથે મધ્યમાં મળી જાય છે અને ત્યાંથી બંને પ્રવાહ એકા થઈ નીચે ઉતરે છે. તેની ગર્જના આગળ બીજું કંઈ સમ્મળાતું નથી, અને ઊડતા ટુપારથી કંઈ દેખાતું પણ નથી.

રાવણના પ્રવાહની પેલી તરફ બાજુનો પ્રવાહ છે. તે પ્રથમ ૧૦૦ ફુટ સીધો ઉતરે છે. પણ પછી આશાસમાં ઉગવેલું બાણ જણે એકદમ નીચે પડતું ન હોય તેમ ૭૦૦ ફુટ નીચે ઉતરે છે. વાણ વિરોધથી તેના પ્રવાહનો ટુપાર ધૂમકેતુ અને તારાતું રૂપ જણે ખારણ કરતો હોય તેવું દેખાય છે. તેપર બ્યારે સૂરકિરણ પડે છે, ત્યારે તે જે વિવક્ષણ સોમા,

પરીક્ષામાં ન આવવું એ સલાહ બરેલું છે, કારણ કે અગદાવાદના ડૉક્ટરો તેના સમ્બન્ધમાં વાંધો લેશે એવો સમ્ભવ છે.

૩. જે ગામમાં ગામ હોડવા બદલ પાસ આપવાનો વહિવટ દોખલ થયો હોય તે ગામના ઉમેદવારોએ ઉપર કહેલાં સર્ટિફિકેટ ઉપરાંત તેવા પાસ લેતા આવવું.

૪. પરીક્ષા માટે આવેલા ઉમેદવારોને અગદાવાદમાં ડૉક્ટર તપાસશે, અને એ તપાસણી તથા સાચે આણેલાં સર્ટિફિકેટો ઉપરથી તેમને ખરકીનો કાંઈ સ્પર્શ નથી એવી ખાત્રી થયેથી પ્રવેશક પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે. અગદાવાદના ડૉક્ટર તેમનાં શરીર, લૂગડાં, સામાન, વગેરે માટે જે વિધિ બતાવશે તેને પણ તેમણે તાબે થવું પડશે.

૫. પ્રવેશક પરીક્ષામાં આવેલા ઉમેદવારોને ટ્રેનિંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓનો બિલકુલ સંસર્ગ કરવા દેવામાં આવશે નહિ.

ગુજરાત ટ્રેનિંગ કોલેજ, અગદાવાદ. } MADHAVLAL FL. Desai,
તા. ૯-૧૦-૧૯૯૮ } પ્રિન્સિપલ.

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

જાણાવાડ પ્રાન્ત. સાયકડા. મે. એ. ઇ. સાહેબ ૩. ૩) અર-
હવ. મે. દરગાઝ સાહેબ બલમસિંહજી ૩. ૩) ધ્રાંગધ્રા તા. સ્કૂલ.
મે. મહારામ સાહેબ ૩. ૫) વડવાણુ કેમ્પ શુ. નિ. રંગમાંથી ૩.
૧૪-૧-૬ વકીલ મળિયન્દ ચતુર ૩. ૫-૭-૬ ડૉક્ટર સાહેબ દાકોર-
દાસ ૩. ૨)

રેવાકાંઠા પંચમહાલ, દગણા મે. એલજી રતનજી આગકારી
ઇન્સ્ટ્રક્ટર ૩. ૫) જમીદાર રંગા હુણાવાડા. મે. કુમાર સાહેબ ૩. ૧૫)
જાલોદ. પરીખ હમનલાલ વલ્લભજી ૩. ૨૫) પાલુધા. અમીન દાદાભાઈ
ઉમેદશાઈ ૩૩-૧૨-૦ કાલોલ એન્ય દે. સારાભાઈ સન્તોકરાય ૩. ૧૦)
ગાંધરા. રા. સા. ઈવેરભાઈ નાયાભાઈ ૩. ૫) ડાકતરગા મુવાડા.

ડેડસ્ટર સાહેબનાં પત્ની વગેરે. રૂ. ૧૦) વાવડી, કુમાર શ્રી દિગ્વિજયસિં-
દણ રૂ. ૫)

પાલણપુર વિભાગ. ગઢ, રૂ. ૮-૦-૬ રાધનપુર કન્યા-
શાળા, રોટ તરફથી રૂ. ૪) ઘોતા, વાણસર સાહેબ રૂ. ૫-૮-૦ પી-
લુચા, વાર્ષિક ઇનામ, રૂ. ૩-૧૩-૦ માલણ, વાર્ષિક ઇનામ, ૫-૭-૦ મેતા,
વાર્ષિક ઇનામ રૂ. ૧૨) હીરા, રૂ. ૨૬) હીરા કન્યાશાળા, રૂ. ૪-૬-૬
રાજપુર, રૂ. ૭-૧૩-૦ વાર્ષિક ઇનામ.

મહીકાંડા, નીરમાલી, આગ લોક રૂ. ૫) વાર્ષિક ઇનામ, રૂ. ૫)

ભરૂચ વિભાગ. આરાનવડ, સ્કૂલ કમિટીના મેળર સાહેબો.
રૂ. ૬) પાલેજ, પટેલ વલ્લભભાઈ મથુરભાઈ રૂ. ૩-૧૪-૬

ખેડા જિલ્લો. વાસંત, પટેલ ધોરીભાઈ અમથાભાઈ વગેરે રૂ. ૧)
ઉત્તરસંડા, દેસાઈ બક્ષાભાઈ જગાભાઈ રૂ. ૧૨) ઉમરેઠ કન્યાશાળા,
ઝોનરેબલ મિ. ગોફગદાસ કદાનદાસ રૂ. ૩૮-૮-૯

અમદાવાદ વિભાગ. અચીએર, આમ લોક તથા મેંગરો રૂ.
૧૨-૫-૯ અમલદાલી કન્યા, ભૂસભાઈ પ્રાગજીભાઈ વગેરે રૂ. ૧૭-૪-૦
ઓગાણ, આમ લોક રૂ. ૭) ખારાધોડા, રા. અખ્યાલાલ બીખભાઈ
રૂ. ૯-૨-૦ સાકરીયા રણજોડલાલ વાર્ષિક-૬ વગેરે રૂ. ૩-૪-૦ સોના-
સણ, તથાડી તથા રોડીયા રૂ. ૧૧-૪-૦ પુંસરી, આમ લોક રૂ.
૫-૧૦-૦ ચોરવડોદર, અગદાવડવાળા શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ રૂ.
૩-૪-૦ રોજકા કન્યા, બોજરાજજી આતાભાઈ રૂ. ૪) એજન
મુખ્ય, એજન. રૂ. ૪) છોરા મહેમદાવાદ, દેસાઈ માધવદાસ વગેરે રૂ. ૩)

સોરઠ વિભાગ. ભદ્રાબાદ તા. સ્કૂલ, મે. નવાબ સાહેબ,
રૂ. ૨૫) એજન કન્યાશાળા, એજન રૂ. ૨૦) ડેડાણ, બિનડમાઈ
બાણાભાઈ રૂ. ૧૧-૮-૦ વઢેરા, મે. નવાબ સાહેબ રૂ. ૨) વાંઠા,
મે. નવાબ સાહેબ રૂ. ૩) ભદ્રાબાદ તા. સ્કૂલ-રોટ રૂ. ૧૫-૧૨-૦
રા. દરજીવન ધારથી રૂ. ૧૦) હુણુરાધોર, રોટ રૂ. ૩) લોંઠપુર,
રોટ રૂ. ૫) માણાવદર કન્યાશાળા, રોટ રૂ. ૩) જિતપુર તા.

સ્કૂલ, મુસલમાની જમાત. રૂ. ૯) ઉત્તમચંદ જેઠાભાઈ રૂ. ૧૨) તાલુકા કોર્ટ રૂ. ૩૮-૫-૩ જેતપુર એન્જ. ઉત્તમચંદ જેઠાભાઈ રૂ. ૧૨) તાલુકા કોર્ટ રૂ. ૫૦-૧-૪ જેતપુર કન્યાશાળા, તાલુકા કોર્ટ રૂ. ૩) ઉત્તમચંદ જેઠાભાઈ રૂ. ૩) તાલુકા કોર્ટ રૂ. ૬) વસાવડ, બગસરા ચાણદાર રૂ. ૩) સતાસિદ, સ્કૂલ કમિટી રૂ. ૧૦) ગણા, માણાવદર દરબાર સાહેબ રૂ. ૪-૨-૩ વાડારાડા, એજન્ટ રૂ. ૧૧-૧૦-૦ માણાવદર કન્યાશાળા, રોટ રૂ. ૨૫-૫-૧૦ જૂનાગઢ મહોબત મહેસા, મે. વછર સાહેબ સંયદ, મહમદ બહાવદીનભાઈ રૂ. ૭૦) જાકાખાદે તા. સ્કૂલ શેઠ હરજીવન ધારશી રૂ. ૧૦-૦-૩ માણાવદર, રોટ રૂ. ૫૧-૧૨-૦ માણાવદર કન્યાશાળા, એજન્ટ રૂ. ૬-૬-૦ કોઠવાવ, દરબાર સાહેબ રૂ. ૩-૩-૦ જેતપુર એન્જ. કાદારી હેમચંદ રામજી રૂ. ૩) જેતપુર સંસ્કૃતશાળા, ન્યાયાધીશ સાહેબ રૂ. ૩-૮-૦ પડીઆ, દરબાર સાહેબ રૂ. ૧૧) બગસરા, બગસરા દરબાર સાહેબો રૂ. ૭૨-૧૨-૦ બગસરા એન્જ. એજન્ટ રૂ. ૮) એજન્ટ કન્યાશાળા, એજન્ટ રૂ. ૧૦) માંવઝીઝ, દરબાર સાહેબ રૂ. ૪-૪-૦ મુઝીઆસર, બાગદાર સાહેબો રૂ. ૬) કુકાવાવ, બિલખા દરબાર સાહેબ રૂ. ૬) ડેડાણ, દરબાર સાહેબ રૂ. ૨૮)

ઝાલાવાડ પ્રાન્ત, ચૂડા, રાયચંદ, પનજી રૂ. ૩) વઢવાણ કેમ્પ. પ્રાન્ત ઓફિસર સાહેબ રૂ. ૧૦) રાજપુર, તાલુકદાર સાહેબ તથા ધરમેષુરના દયાયા કુમાર સાહેબ રૂ. ૬) લીમડી, મે. હાકોર સાહેબ રૂ. ૪-૮-૦ લીમડી કન્યાશાળા, એજન્ટ રૂ. ૬) સાયલા, હાકોર સાહેબ વગેરે રૂ. ૧૧) સાયલા કન્યાશાળા, એજન્ટ રૂ. ૨૫-૮-૦ ધ્રોંગધા, મે. રાજ સાહેબ રૂ. ૧૦) ચરોડવા, રાણા નલમસિંહજી રૂ. ૧૦) લીમડી ને. ૧ હોરશારી સાહેબ ઝવેરભાઈ રૂ. ૫-૮-૦ લીમડી ને. ૨ એજન્ટ રૂ. ૬) લીમડી કન્યાશાળા, એજન્ટ રૂ. ૫-૮-૦ સાયલા, મે. હાકોર સાહેબ વગેરે રૂ. ૧૭) ચૂડા, કપાશી ઓપંડ શુભાનચંદ. રૂ. ૩) માણસીણા પ્રાગજી બહેચર રૂ. ૨)

- મ. નવરોજી નસરવાનજી વાડીયા. સી. આઈ. ઈ.
 મે. ન્હાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રિટરી રફલ ખાઉં.
 મુરત જોષી રફલ હમીદીના સદગરમોએ મસન્દ કરેલી અને સામાન્ય
 ભેખવેલી અને પોતાનાં તાબાની રફલોમાં વાચરવાની ધણી ખુશી દેખાડેલી.
 મે. રેવરન્ડ જી. શિલેડી. ગ. બાનુશંકર નારણશંકર.
 મ. મંહારામ ઘેલાભાઈ. મે. હરિલાલ તુળજરામ ધર.
 મે. સૈયદ મોલવી અબ્દુલ હાદર. મે. નનુમીયા બહુમીયા મેખ.
 પ્રોફેસરો, પ્રિન્સિપલો અને હેડમાસ્ટરો.
 રા. સા. વામનરાવ આખાજી મોદક, ખી. જો. માજી હે. મા. જોશિ-સ્ટનદારી રફલ
 ખા. મા. જમશેદજી અરદેશર, દલાલ, જોમ. જો. એલ. એલ. ખી. ગાયક-
 વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને ગુજરાતકોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.
 મે. ડોનાભાઈ નસરવાનજી વાડીયા, એમ. જો. પ્રિન્સિપલ, સરન.
 જી. પા. મે. ધર્મશંકરજી, મુખ્યધી.
 ખા. ખા. જમશેદજી નવરોજી જીનંવાળો, એમ. જો. ભાવનગર કોલેજ.
 શેઠ જોદલજી દોરાબજી તળાડી, ખી. જો. અમદાવાદ. હાઈ રફલ.
 શેઠ ફરુજજી ગનમેરજી દરજી, એમ. જો. પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.
 ખા. સા. ધ્યાહીમ મહમદ સાયાની, ખી. જો. હેડમાસ્ટર બરુચ હાઈરફલ.
 રા. સા. માધવલાલ હરિલાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
 મિ. જો. એસ. જવિસ, મુરત મિશન રફલના પ્રિન્સિપલ.
 મિ. વિલિયમ ખીડી, ખી. જો. મુરત મિશન રફલના મેનેજર.
 રા. સા. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.
 શેઠ બહેરામજી ફરામજી પટેલ ખી. જો. માજી હેડમાસ્ટર મુરત હાઈરફલ
 શેઠ દોરામજી જંગીર પ્રાપ્રાયેટરી રફલના માલિક.
 મે. ફરામજી બગનજી માસ્ટર ખી. જો. ફાટ હાઈ રફલના માલિક.
 શેઠ માણેજી બેળનજી કુપર ફાટ હાઈ રફલના માજી હેડમાસ્ટર.
 મે. ખરજોરજી ખરજોજી સંગળા. ચંદનવાડી રફલના માજી માલિક.
 મે. નસરવાનજી ખરજોજી નાનજી. ચંદનવાડી રફલના માજી માલિક.
 શેઠ. જમશેદજી, ખંડુલાસ, ખી. જો. કુપરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો.
 શેઠ. માણેકલા, બહેરામજી માસ્ટર, જોડબાસ. તેજપાલ રફલના હેડમાસ્ટર.
 રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી. હેડમાસ્ટર આલ્ફ્રેડ હાઈ રફલ, બુલ.
 રા. રા. એમ. એમ. બલસારી ખી. જો. માજી હેડમાસ્ટર, જોધરા જી. વ. રફલ.
 રા. રા. મોતીલાલ મોહનલાલ, હેડમાસ્ટર, એંગ્લોવર્નાક્યુલર રફલ, ભાવનગર.
 રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દવે, જોગ્ય ખાન મહમદ હખીખભાઈ રફલ.
 શેઠ રસ્તમજી મહેરવાનજી માસ્ટર, હેડમાસ્ટર, ફરામજી પટેલ રફલ.
 મુખ્યધીની ગુજરાતી રફલના હેડમાસ્ટરો.
 મે. ગુલાબદાસ સુન્દરદાસ ચોકશી. શેઠ. ફકીરજી સોરાબજી મદ્રોઈના.
 મે. પ્રાણજીવનદાસ કદાનદાસ. મે. માણેકલાલ ધીરજીરામ અધ્યપા.
 મે. હરકિષનદાસ ખિજલાલ. મે. આત્મારામ જોશિનદાસ.
 મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી ભટ્ટ. મે. મોહનલાલ મુસાદરાય.
 શેઠ. મહેરવાનજી સોરાબજી દલાલ. મે. મળલાલ ખાનાચંદ.

જીતકર વાડી ગીરગામ. } રામદાસ કાશીદાસ મોદીની. ક'પની.
પુસ્તક પ્રસારક, મંડળી મુંબાઈ.

પટેલકૃત હિંદનો ઇતિહાસ. આવૃત્તિ ૭ મી.

જેની અંદર ઇતિહાસ શીખવાથી ચંદ્રાચંદ; ચંડગેડ, પ્રવેશક અને મિડલ સ્કોલશીપ પરીક્ષાના સવાલ; વંશવાર; રાજ્યોની ચડતી પડતીનાં કારણ; રાજ્યક્રિયા પરવાના; રાજ્યોની સરખામણી; પ્રજાની સ્થિતિ, વેપાર રાજ્યગર, વિદ્યાકળા તથા ધર્મની ચડતી પડતીનાં કારણ; હિંદ અને ઇંગ્લાંદની રાજ્ય-પદ્ધતિની સરખામણી; પટા કે ખીલ; પટામાં ફેરફાર; સાંતિ બેઠના પાયા; ઇતિહાસ સાથે સંબંધ, રાજાનાર નિશાનિયો; પરદેશી-રાજાઓની અસર; મહાત્મ્યુરુપ અને સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર; ઇંગ્રેજ રાજ્યથી દાખલ શ્રેયેલા નવા સુધારા તથા તેથી ફાયદા; વિદ્યાર્થીઓને કપરો અર્થ સમજાવનાર ઉપયોગી ટીપ્પણ; વિમલ, કાલ, મુકાબલો, પરદેશી હુમલા અને ગવર્નર-જનરલોના સુધારા; હાથી પાયરીએ ચડનાર યુરોપ; નામાવળીઓ, ભળવાનાં કારણ; લ-ગામીઓ અને ઇંગ્રેજો-ભેળવેલો મુલક અને તમામ વંશવાર; રાજાઓની હકીકતો; સમાસ કરેલો છે; કિંમત ૦-૫-૬ મળવાનું ટેકાણું; નજીક છુકસેલર સાકરલાલ જુલાળીદાસ મુંબઈ અમદાવાદ ડે. રીમીરેડી નજીક.

ગુજરાત કચ્છ અને કાઠવાવાડમાં બહોળો ફેલાવો પામેલી.

૭૮૫૭ સેક શાહી.

આ-શાહીથી લખેલ લખાણ ગમે તેટલો વખત જવા છતાં હવા, પાણી, ગરમી કે ઠંડીથી બગડી જતું, પરી નિકળતું કે બીડી જતું નથી. સખી લખાણમાં ઘણી સરસ અને પાકી છે. તેમ જ ઇંગ્રેજ શાહી જેવા ગુણ હોવા છતાં કિંમતમાં તે કરતાં પાંચ ગણી સસ્તી છે. દશ શેર શાહી ધર્મ શકે એવા આઠ પડીકાનો રૂપીઓ એક પૌરેનું જુદું નમૂનો બેઠએ તો અર્ધ આનાની ટીકેટ મોકલવી.

અમદારી પાસેથી ગવર્નમેન્ટ ડેપુટી કૉનવલ્સી ખાતાને લગતી તમામ જાતની ચોપડીઓ, કાપીઓ, ઇતિહાસો બુકો, નકશાઓ અને ખીજ વાંચવા લાયક ચોપડીઓ, મળશે. મંગાવનારને વાળખી કમિશન કાપી આપવામાં આવશે. પૌરેનું જુદું.

મુ. વઢવાણ શહેર. શાહ નારણજી અમરશી.

સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ દશમી. ક્રિ. ૪ આના મુખ્ય ઇલાકાના કૉનવલ્સી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. આ. ના. ઇ. નં. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના ઠરાવ-ગુજળ શાળામાં વાપરવાને હરકત મળી. સરકારે મંજૂર કરેલ ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ, આવૃત્તિ. ૭મી. ક્રિ. ૪ આના. પૌરેનું બેતું સાક. કમિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦. નંગથી ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫-૩૦. વે. પે. ખર્ચ. મંગાવનારને સિર. છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહ. સખી. એ. ઇ. બોહિલવાડ મુ. રવારી. લાવનગર.

સુચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. મોટપેઠા કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સરી-વગરનાં લખાણ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ. છાપવા મોકલેલું લખાણ એકજે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેપુટી અને આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ, શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્કૂલ બોર્ડે તથા દેશી રાજ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી જાહેર ખર્ચા જે માસમાં છપાવવી હોય તેના આગલા ગદિનાની પાંચમી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. હેન્ડલિંગો જે ગાસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા ગદિનાની પંચમીસમી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

અની એડિટર મોકલનારે દૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે એકજે અક્ષરે લખવું. તે વિના ભૂલ થવાનો સંભાવ છે. પોસ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધા આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિમ્મત અગાઉથી જ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના. પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા સિક્કા તથા વિદ્યાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલ વજેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ થી રૂ. ૨ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાસ પશે નહિ.

જાહેર ખર્ચા છાપવાનો ભાવ.

૧.....	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર ગદિના સમી
૨.....	૪	પા ગણે ચાર્જ પડશે. બાર ગદિનાથી એકી મુદત દશે તો પહેલે
૩.....	૮	મહિને પૂરો ચાર્જ અને પછીને
૪.....	૧૫	દરેક ગદિને અર્ધો ચાર્જ લેવાશે.
૫.....	૨૫	
૬.....	૩૫	
૭.....	૪૫	
૮.....	૫૫	
૯.....	૬૫	
૧૦.....	૭૫	
૧૧.....	૮૫	
૧૨.....	૯૫	
૧૩.....	૧૦૫	
૧૪.....	૧૧૫	
૧૫.....	૧૨૫	
૧૬.....	૧૩૫	
૧૭.....	૧૪૫	
૧૮.....	૧૫૫	
૧૯.....	૧૬૫	
૨૦.....	૧૭૫	
૨૧.....	૧૮૫	
૨૨.....	૧૯૫	
૨૩.....	૨૦૫	
૨૪.....	૨૧૫	
૨૫.....	૨૨૫	
૨૬.....	૨૩૫	
૨૭.....	૨૪૫	
૨૮.....	૨૫૫	
૨૯.....	૨૬૫	
૩૦.....	૨૭૫	
૩૧.....	૨૮૫	
૩૨.....	૨૯૫	
૩૩.....	૩૦૫	
૩૪.....	૩૧૫	
૩૫.....	૩૨૫	
૩૬.....	૩૩૫	
૩૭.....	૩૪૫	
૩૮.....	૩૫૫	
૩૯.....	૩૬૫	
૪૦.....	૩૭૫	
૪૧.....	૩૮૫	
૪૨.....	૩૯૫	
૪૩.....	૪૦૫	
૪૪.....	૪૧૫	
૪૫.....	૪૨૫	
૪૬.....	૪૩૫	
૪૭.....	૪૪૫	
૪૮.....	૪૫૫	
૪૯.....	૪૬૫	
૫૦.....	૪૭૫	
૫૧.....	૪૮૫	
૫૨.....	૪૯૫	
૫૩.....	૫૦૫	
૫૪.....	૫૧૫	
૫૫.....	૫૨૫	
૫૬.....	૫૩૫	
૫૭.....	૫૪૫	
૫૮.....	૫૫૫	
૫૯.....	૫૬૫	
૬૦.....	૫૭૫	
૬૧.....	૫૮૫	
૬૨.....	૫૯૫	
૬૩.....	૬૦૫	
૬૪.....	૬૧૫	
૬૫.....	૬૨૫	
૬૬.....	૬૩૫	
૬૭.....	૬૪૫	
૬૮.....	૬૫૫	
૬૯.....	૬૬૫	
૭૦.....	૬૭૫	
૭૧.....	૬૮૫	
૭૨.....	૬૯૫	
૭૩.....	૭૦૫	
૭૪.....	૭૧૫	
૭૫.....	૭૨૫	
૭૬.....	૭૩૫	
૭૭.....	૭૪૫	
૭૮.....	૭૫૫	
૭૯.....	૭૬૫	
૮૦.....	૭૭૫	
૮૧.....	૭૮૫	
૮૨.....	૭૯૫	
૮૩.....	૮૦૫	
૮૪.....	૮૧૫	
૮૫.....	૮૨૫	
૮૬.....	૮૩૫	
૮૭.....	૮૪૫	
૮૮.....	૮૫૫	
૮૯.....	૮૬૫	
૯૦.....	૮૭૫	
૯૧.....	૮૮૫	
૯૨.....	૮૯૫	
૯૩.....	૯૦૫	
૯૪.....	૯૧૫	
૯૫.....	૯૨૫	
૯૬.....	૯૩૫	
૯૭.....	૯૪૫	
૯૮.....	૯૫૫	
૯૯.....	૯૬૫	
૧૦૦.....	૯૭૫	

હેન્ડલિંગો વહેંચવાના દર.

પા તોલા સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધા તોલા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એક તોલા (સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરનાને માટે હમરે સંખર્ષ.

અંક ૧૧ મો. ગુજરાત શાળા પત્ર (પુસ્તક ૩૭ મું.)

The Gujarati School-Paper.

ગુજરાત શાળા પત્ર.

નોવેમ્બર સને ૧૮૯૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ભાસ. રા. રા મણિલાલ નલુભાઇનું ખેડકારક મૃત્યુ.	૧૨૧
.. સુખર્ષ કે. ખાતાના અગલપરોનું ટોન્કરન્સ	..
.. ઉત્તર ભાગના ટ્રેન્ડ અને અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષકો	૧૨૨
.. હોમન્ડ દેશનાં રાણી સાહેબ	૧૨૪
હેમચન્દ્રની આપખંસ ભાષા	૧૨૫
વામ્ય રચના અને નિયમ	૧૨૮
અમેરિકા	૧૩૦
શુદ્ધતાની વ્યાકરણ અને બુદ્ધિ	૧૩૩
પ્રાણી વર્ણન	૧૩૬
નિશાળ અને નિશાળીઆ	૧૩૮
સામાન્ય જ્ઞાન વિષે પાઠ—પદ્યોના ગુણ—ગણાડ અને અગળાડ	૧૪૦
સાદીની ઉત્પત્તિ અને વિધિ " " જ્યાળા માહી	૧૪૩
સાદા શુભાકારની નવીન રીત	૧૪૭
આર્ય પત્ર	૧૪૮
વડોદરા કલ્યાણવન સને ૧૮૯૮-૯૯ રું પૂર્વે સત્ર.	૧૫૦
કેળવણી ખાતાની ખબરો—નિશાળોનાં હનામ પત્રકો	૧૫૧

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

અમદાવાદ.

યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

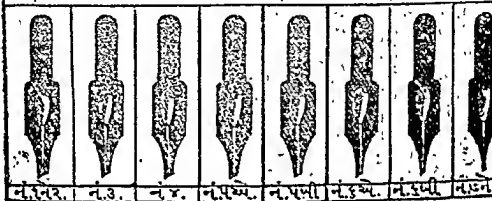
સર્વે હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

જી
જી
જી

નમુના
આદર્શ કાવચી માસિક
શિક્ષક કોપી બુકની
સ્ટીલ પેનોના

જી
જી
જી

નં. ૧૨

નં. ૩

નં. ૪

નં. ૫

નં. ૬

નં. ૭

નં. ૮

નં. ૯

નં. ૧૦

મુખ્યધર્મ અને ગુજરાતના જાહેર છાપાના મતો:—રાસત જો-
રતાર, મુખ્યધર્મ સમાચાર, જામે જમમોદ, અખબાર સોદાગર, કૈસરોદિન્દ,
ગુજરાતી, યજ્ઞાં પરસ્ત; રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર, ગુજરાતમિત્ર,
પ્રજામિત્ર, સુર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, બંદ્રા સમાચાર, દિવેન્દ્ર,
દસ્કતશિક્ષક કોપીબુકો નીચેલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશાવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા બા-
પારીઓ જોડા, જોડામાં જોડા ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને સેક્ટરે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવે-
નો સર્વે ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી જોડા ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેક્ટરે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, પછી રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટલ વગેરેનો સર્વે ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતાં કોઈ રીતે ખરાબ થાય
તથા તે માલને નુકસાન પૂજે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવેન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો
તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે સખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી
આમન માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મંગાવનારને સાર સમજવો.

૫. દુકાની મોકલાવનારે જરૂર પડે ત્યાં લખવું.

૬. ગુજરાત તથા કાલીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા જુલસેસરોને
વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કતશિક્ષક કોપીબુકોની સાથે અમેજી
નીજ કોઈપણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેક્ટરે ૧ જેક ડાનાનાં ક-

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

પ્રસ્તુતક ૩૭ મું.

નવેમ્બર

૧૯૯૮

અંક ૧૧

મતિ.

રા. રા. મણિલાલ નસુલાઈ દિલ્લી ગયા સમયે પિતાનો નહોતો. હમ્મરમાં પરલોક વાસ થયો સાંભળી હરણે મુઠો એક ધણ ને એ મુઠો રમ નહીંઆદવાસી હતા. અને પોતાના પતનમાં તથા મુશ્કેલીમાં જીવવાની કસી કેળવણી ખાતાની નોકરીમાં ભેગીમાં હતી. સુદીરની નહીતી પણ કતા નોકરી છોડવાની બરફ પડી સારપણી સંપૂર્ણ કાળ જેમણે છૂટકે જાણાની ચોસમાં ગાળ્યો હતો. તેઓ મુશ્કેલી પડેના જાન્યો હતો અને તેમને હાથે તરવરાત આદિ વિષયો પર ધ્યાન રાખ્યો. જાણતા છે. જિમ્મી લખાણોથી મુરોપ અને અમેરિકામાં તેમની ખાતિ મળી પડી. તેમના શોકબંનક મુસુધી આ દેશને ધણું તુકસાને થયું છે, પણ ઉપદેશના આગળ કોઈનો પ્રલાન નથી. તેમના અમર આત્માને શાંતિ મળે એવી હમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. આમીન ।

ગઈ તા. ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર જ્યને તે પછીના દિવસોએ મુમુર્ષુ પ્રલાના મહેરમાન ડિરેક્ટર એફ. પન્નિક ઇન્સ્ટીટ્યુટ સાહેબના પ્રમુખ પદથી નીચે પૂનામાં એક નહાતું ડોનર-સ બરમામાં આવ્યું હતું. એ ડોનર-સમાં પ્રલાના નારે જાગના એન્કુકેચનસ ઇન્સ્ટીટ્યુટ સાહેબોને તેમ જ અમદાવાદ, પૂના, અને ધારવાણી જેવાં સંસ્થાઓના પ્રિન્સિપલોને મોલાવવામાં આવ્યા હતા. ડોનર-સનું કાર્ય હતું, તે ઇન્સ્ટીટ્યુટ બંધાવવાની પ્રાંતોની દેનિયે ડોનરોના કોડો, પ્રિન્સિપલોના સરવાલ કોડો, ખીલે ફર્નિચરની નિર્માણની વિશ્લેષણની પરિસ્થિતિ નીચે મુખ્ય જાનાં ધોરણો, વચિન માળાઓ, પન્નિક સંવિદ

સ્કૂલોમાં ફોઈંગ શિક્ષણ, પ્રાક્રિટીસંગ સ્કૂલોમાં આસિમટ-ટો, તથા ખીજ પર ચુરણ ખાંખતો વિશે વિચાર ચલાવવામાં આવ્યો હતો. સંસ્કારની મંજૂરીના કુદમ મળેથી કોન્ફરન્સનું પરિણામ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

મુખ્યમંત્રી હસાકાના કેળવણી ખાતાના સને ૧૮૯૬—૯૭ ના રિપોર્ટ-પરથી જણાય છે, કે ઉત્તર ભાગની લોકલ બોર્ડની છાત્રાઓની નિશા-જોમાં ટ્રેન્ડ અને અન્ટ્રેન્ડ હેડ ભારતરોની સંખ્યા નીચે મુજબ છે:—

ટ્રેન્ડ હેડ ભારતરો ૭૫૫

અન્ટ્રેન્ડ હેડ ભારતરો ૩૬૦

કુલ હેડ ભારતરો ૧૧૧૫

કેળવણી ખાતું નીકળ્યાને આટલાં બધાં વરસ થયા છતાં હજી સમભગ ત્રીજા ભાગના હેડ ભારતરો અન્ટ્રેન્ડ છે. સારા કામની આશા રાખવી હોય તો દરેક સ્કૂલમાં ઓછામાં ઓછો હેડ ભારતર તો ટ્રેન્ડ હોવો જ જોઈએ.

ઉત્તર ભાગની મ્યુનિસિપલ સ્કૂલોમાં એ સંખ્યા નીચે મુજબ છે:—

ટ્રેન્ડ હેડ ભારતરો ૧૨૨

અન્ટ્રેન્ડ હેડ ભારતરો ૨૯

કુલ ૧૫૧

લોકલ બોર્ડની નિશાજો કરતાં મ્યુનિસિપલ શાળાઓમાં અન્ટ્રેન્ડ હેડ ભારતરોનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું છે. પરન્તુ સહેરો અને કસબાઓમાં તો એટલાં પણ અન્ટ્રેન્ડ હેડ ભારતરો હોવા ન જોઈએ.

તના રિપોર્ટ ૫

આગળ માસ

૫. દુડી ની નિશાજોની સ્થિતિ વધારે ખેદકારક છે. સાં. ન્યારે

૬. ગુજરાત ટ્રેન્ડ છે, સારે ૨૮૯ અન્ટ્રેન્ડ છે. દેશી રાજ્યોમાં હવે

વિનતિ પૂર્વે જણાવે: કોરબારીઓ નવી પદ્ધતિએ રજવાયલા છે, ખીજ કોઈ પણ ગુજરાત

એટલે હમે સંપૂર્ણ આરા રાખીએ છીએ, કે તેઓ પોતાની પ્રગતિ હાંસ કરતાં વધારે સારી કેળવણી પૂરી પાડવાની તબવીજ કરશે.

કાઠિયાવાડને પોતાની જુદી ટ્રેનિંગ કોલેજ છે, છતાં સાંનાં રાજ્યો તેનો પૂરો લાભ લેતાં જણાતાં નથી. સાંના ૮૬૧ હેક માસ્ટરોમાંથી ૫૨૮ ટ્રેન અને ૩૩૩ અન્ટ્રેન છે. અન્ટ્રેન હેક માસ્ટરોનું પ્રમાણ સેક્ટે ૩૮.૫ જેટલું આવે છે.

આં અન્ટ્રેન હેક માસ્ટરો ધણ છે, સાં ટ્રેન આસિસ્ટંટોની સંખ્યા ખુબ હોવાનો સમ્ભવ નથી. ઉપર કહેલી નિશાનોમાં આસિસ્ટંટોની સંખ્યા નીચે મુજબ છે:—

	ટ્રેન	પબ્લિક	પબ્લિક	
		સર્વિસ	સર્વિસ	કુલ
		પરીક્ષા-	પરીક્ષાનાં	
		માં પાસ	પણ પાસ	
		થયેલા.	નહિ થયેલા.	
ઉત્તર ભાગ.				
સોડલ બોર્ડની નિશાનો.	૭૯	૮૯૬	૧૭૪	૧૧૪૬
મ્યુનિસિપલ શાળાઓ.	૧૪૦	૩૮૮	૧૯૨	૭૨૦
દેશી રાજ્યની નિશાનો.	૨૫	૧૬૩	૨૬૨	૪૮૦
કુલ.	૨૪૪	૧૪૪૭	૬૫૮	૨૩૪૯
કાઠિયાવાડ—	૯૬	૧	૧૩૦૩	૧૪૦૪

દરેક હકુમતની નિશાનોને સારા સિક્કો મેળવવા માટે હજુ કેટલું કરવાનું બાકી છે તે ઉપરના આંકડાથી સમગ્ર છે.

ગયા અંકમાં હમે હેક માસ્ટરોના અને ટ્રેન આસિસ્ટંટોના સરેરાશ પ્રમાણ આપ્યા હતા. અન્ટ્રેન આસિસ્ટંટોના સરેરાશ પ્રમાણ નીચે મુજબ જણાય છે:—

પખિસક સર્વિસ પરી-
ક્ષામાં પાસ થયેલા
આસિરદેતાની.

એ પરીક્ષામાં
પાસ નહિ થયેલા
આસિરદેતાની.

ઉત્તર ભાગ.

લોકલ મોડેની નિશાળોમાં. ૨ ૭—૬—૩

૭—૬—૮

કમ્યુનિસિપલ શાળાઓમાં. ૩ ૭—૩—૨

૬—૨—૬

દેશી રાજ્યની શાળાઓમાં. ૩ ૬—૭—૨

૫—૪—૨

કાઠિયાવાડમાં.

૫—૨—૭

ઉમેજી જિલ્લાઓની નિશાળોમાં પખિસક સર્વિસ પરીક્ષામાં પાસ થયેલા આસિરદેતાનો ઓછામાં ઓછો પગાર રૂ ૭) કરાવવામાં આવ્યો છે. જેમાં રૂ ૭—૬—૩ નેટલી જે સરેરાશ આવે છે, તેથી જેણે છે કે રૂ ૭) થી વધારે પગારવાળા આસિરદેતાની સંખ્યા ઘણી નહોતી છે. દેશી રાજ્યોના પગાર દૂકા છે, અને કાઠિયાવાડના છેક ન્હાના છે. જ્યાં સુધી પગારનો દર વધારવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી સારા શિક્ષકો મળી શકશે નહિ, અને કેળવણીની રીતમાં પણ સુધારો થશે નહિ. માટે સમજાવેલું છે કે રાજ્ય રાજવાડા વગેરેને ધરે છે, કે તેમણે આ વાત પર પૂરું લક્ષ આપવું. કેળવણી સારી અપાયા વિના વ્યાપાર રાજ-ગાર આદિમાં દેશની ઉત્તરિત થવાની નથી. અમેરિકા તથા યુરોપનો જેવો આદલો આગળ વધ્યા છે, અને જાપાન હાલમાં વધતું જાય છે, તેવું કારણ કેળવણી જ છે. હાલની બિલાડી જાંદર પેકડી શકતી નથી.

હાલના દેશનાં રાષ્ટ્રી સાહેબ વિદ્યેશિનાની ઉમ્મર અરાદ વરસની થવાથી હાલમાં જે તેઓ તજનશીન થયાં છે. ક્ય એ તેમની સંખ્યામાં છે, પરંતુ તેઓ જે-જે, જર્મન, અને ઉમેજી આદિઓ ક્ય આવાના જેવી જ કડપથી બોલી શકે છે. છટાસિયન અને રશિયન આદિઓ પણ તેમને આવડે છે, અને મલય ભાષાનો તેમણે ખાસ અભ્યાસ કર્યો છે.

એ રાષ્ટ્રી તજનશીન થયાં તે દિવસે ક્રિષ્ના તિર્થિયને પાર પમાડું

મંગળ પર્વમાન તેમના તાબાની જુદા જુદા ભાગની પ્રતિને જાણ કરવાને ૬૦૦૦ પાલેલાં કબૂતરો મારણ સન્દેશ મોકલવામાં આવ્યા હતા.

હેમચન્દ્રની અપભ્રંશ ભાષા.

(આલુ પૃષ્ઠ ૨૩૧ થી.)

સાયરુ ઉપરિ તણુ ઘરડ તલિ ઘણ્ણ રયણાં.

સામિ સુભિચુ વિ પરિહરડ સમ્માણેડ સલાં ॥ ૮ ॥

(પાદ ૪—સૂત્ર ૩૩૪)

સંસ્કૃત અર્થ:—સાગર: ત્વળં ઉપરિ ધરાતિ, રત્નાનિ તલે સ્થિપતિ; સામી સુમૃત્યમપિ પરિહરતિ, સલાન સમ્માનયતિ.

ગુજરાતી અર્થ:—(નેમ) સાગર તણુખલાને ઉપર ધરે છે (પાણીની ઉપર રાખે છે), અને રત્નોને તળાએ ધાલે છે (નીચે નાંખે છે), (તેમ) સ્વામી ખલાને જામે ચઢાવે છે, અને સારા નોકરને પંથુ પરહરે છે (છોડી દે છે, નીચે ઉતારે છે).

ટીકા.

સાયરુ=સં. સાગર=ગુ. સાગર, નામ, નર ભતિ, પ્રથમા એક પચન, ઘરડ અને ઘણ્ણ નો કર્તા. સંસ્કૃત સાગર ના અનાદિ શૂ નો લોપ થઈ તેની જગ્યાએ ઉચ્ચારણની સરળતા માટે શૂ મુકાવાથી પ્રાકૃતમાં સાયર શબ્દ અને છે. ગુજરાતી કવિતામાં સાયર શબ્દ જોવામાં આવે છે. પ્રથમા એક પચનના પ્રસવનો લોપ થઈ અન્સ જ નું ઉ થયું, એટલે સાયરુ રૂપ બન્યું. (ઉપર દહમુદ્ધ ઇલાદિ,) શબ્દો આવ્યા છે તે સાથે મુકાબલો કરો.

ઉપરિ=મં. ઉપરિ=ગુ. ઉપર. અન્યથ.

તણુ=સં. ત્વળં=ગુ. તણુખલું, ધાસ. નામ, નર અને નાન્યતર ભતિ, બીજી વિભક્તિ એક પચન, ઘરડ નું કર્તા. પ્રાકૃતમાં તેમ જ અપભ્રંશમાં શૂ ના શ્ચ નો જ ધવાથી તણુ શબ્દ યોગ્ય છે. અપભ્રંશમાં અકાસન્ત

નામનું પ્રથમ તથા દ્વિતીયા એકવચન કરવાને અન્સ અ નું ઉ થાય છે, અને પ્રસયનો લોપ થાય છે, એ મુજબ ત્વણુ રપ થયું. (ઉપર માણુ, સાયરુ, ઇલાદિ રપો આવ્યાં છે તે સાથે મુકાબલો કરો.)

ધરહ=સં. ધરતિ=ચુ. ધરે. ધૃ (ધર્) ધાતુ, વર્તમાન કાળ, ત્રીજે પુરુષ, એક વચન, સાયરુ કર્તા, તણુ કર્મ. પહેલા ગણનો અ લાગીને ધર થયું. તેને પ્રાકૃતનો વર્તમાન કાળ ત્રીજા પુરુષ એક વચનનો (સંસ્કૃત તિ માંથી ઉત્પન્ન થયેલો) રૂ પ્રસય લાગ્યો, એટલે ધરહ બન્યું. પ્રાકૃત ધરહ ઉપરથી ગુજરાતીમાં ધરે એવું વર્તમાન કાળનું રપ થાય છે.

તલિ=સં. તલે=ચુ. તળે, ત્રીજે, તળીએ. નામ, નાન્યતર જાતિ, સાંતમી વિભક્તિ એક વચન. અપ્રશમાં અકારાન્ત શબ્દની સાતમી વિ. એક વચન કરવાને અન્સ અ નો લોપ થઈ રૂ અથવા ઈ પ્રસય લાગે છે. એ મુજબ તલપ્રશબ્દનાં સાતમી વિ. એક વચનમાં તલિ અને તલે એવાં બે રૂપ થાય છે. ગુજરાતી તળે એ ઉપરથી તીકળે છે.

ચલ્હ=સં. ક્ષિપતિ=ચુ. ધાલે. વર્તમાન કાળ, ત્રીજે પુરુષ, એક વચન. સાયરુ કર્તા, ચણાઈ કર્મ. ચલ્હ વસ્તુ કે હુમંચને આપ્યો નથી, પણ ટીકાકારથી જણાય છે કે ક્ષિપ્ (રેકવું) ધાતુનો ચલ્ આદેશ થાય છે. ચલ્હ ને પહેલા ગણનો અ લાગી પછી વર્તમાન કાળ

પુરુષ એક વચન નો રૂ પ્રસય લાગ્યો, એટલે ચલ્હ રપ થયું. અપ્રશ ચલ્હ ઉપરથી ગુજરાતીમાં ધાલ ધાતુ, અને ચલ્હ ઉપરથી ધાલે વર્તમાન કાળનું રપ બને છે. છે બેકાશ્વરમાંના એક લેનો લોપ થવાથી ગુજરાતીમાં પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

ચણાઈ=રત્નાનિ=ચુ. રતનો. નામ, નાન્યતર, બીજી વિ. બહુવચન. સંસ્કૃત રત્ન શબ્દના ત્ત. બેકાશ્વરનાં અંગે વચ્ચે પ્રથમ અ લાગ્યા થઈ રત્ન થાય છે, પછી અનાદિ ત્ત નો લોપ થઈ તેની જગ્યા ચ્ લે છે, એટલે પ્રાકૃતમાં ચણ શબ્દ બને છે. ચણાન્ત નાન્યતરની પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમાં પ્રાકૃતમાં (ત. નિમાંથી તીકળેલો) રૂ પ્રસય લાગે છે અને તે પહેલાં અન્સ સ્વર દીર્ઘ થાય છે. તે મુજબ બીજી વિ. બહુવચનમાં ચણાઈ રપ થયું. અપ્રશમાં પણ નાન્યતરની પ્રથમા અને દ્વિતીયાનાં બીજાં વચનમાં રૂ પ્રસય લાગે છે, પરંતુ તેના પહેલાં

અન્સ સ્વર કોઈ વખત દીર્ઘ થાય છે અને કોઈ વખત તુષી પણ થતો. પાલી ભાષામાં રતત શબ્દ છે, અને ગુજરાતીમાં પણ રતત વપરાય છે.

સામિ=સં. સ્વામી=ધર્મી. નામ, નર જાતિ, પ્રથમા એક વચન. પરિહરદ અને સમ્માણેદ તો કર્તા. સંસ્કૃત સ્વામિન્ ના ચૂ નો તેમ જ અન્સ નૂ નો લોપ થવાથી પ્રાકૃતમાં સામિ શબ્દ થાય છે. અપભ્રંશમાં પ્રથમા તથા દ્વિતીયાના એક વચન અને બહુ વચનના પ્રસયનો ધૂલી વખત લોપ થાય છે. ચૂ નો જૂ થઈ ગુજરાતીમાં કોઈ વખત શામી કહે છે.

સુમિચ્છુ=સં સુમૃત્યં=ચ. સારા નોકરને. નામ નર જાતિ, બીજી વિ. એક વચન; પરિહરદનું કર્મ. મૃત્યુ (નોકર) ના ઋત્વી દ. થઈ, અને ત્ય તો ચ થઈ બેવડાયો, એટલે પ્રકૃતમાં મિચ્છ શબ્દ થયો, અને તેની પૂર્વે સુ (સારો) ઉપસર્ગ લાગવાથી સુમિચ્છ શબ્દ બન્યો. પછી બીજી વિભક્તિ એક વચનમાં અપભ્રંશ નિયમ મુજબ અન્સ અ તું ઉ થયું, અને પ્રસયનો લોપ થયો. (તજુ ઇલાદિ શબ્દોનો મુકાબલો કરો).

ચિ=અપિ=ચ. પણ. ઉપર ચુઓ.

પરિહરદ=પરિહરતિ=ચ. પરહરે છે, છોડી દે છે, નીચો પાડે છે. અપમાન કરે છે. વર્તમાન કાળ, ત્રીજો પુરુષ એક વચન, સામિ કર્તા, સુમિચ્છુ કર્મ. સંસ્કૃત પરિહર ને પ્રાકૃતનો વર્તમાન કાળ ત્રીજા પુરુષ એક વચનનો ફ પ્રસય લાગ્યો એટલે પરિહર રૂપ બન્યું. તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં પરહરે શબ્દ થાય છે.

સમ્માણેદ=સં સમ્માનયતિ=ચ. માન આપે છે, જીવે ચલાવે છે. પ્રેરક ભેદ, વર્તમાન કાળ, ત્રીજો પુરુષ, એક વચન, કર્તા સામિ, કર્મ ચલાવે. સંસ્કૃતમાં મન્ ધાતુનું પ્રેરક રૂપ માનય થાય છે, તેને સમ્ ઉપસર્ગ લાગીને સમ્માનય બને છે. પ્રેરકના અર્થ પ્રસયના બદલામાં પ્રાકૃતમાં અ, ઇ, આવ, આયે એમાંથી અમે ને એક પ્રસય લાગે છે, અને નૂ નો ણ થાય છે, તેથી પ્રાકૃતમાં સમ્માણે રૂપ થયું. તેને વર્તમાન કાળ ત્રીજા પુરુષ એક વચનનો ફ પ્રસય લાગ્યો, એટલે સમ્માણેદ રૂપ બન્યું.

સ્વલાઈ=સ્વલાનિ=ખજોને, લુપ્ત્યા લોકોને. નામ, નર જાતિ, નાન્યતર તરીકે વપરાયેલું, ખીછ વિભક્તિ બહુ વચન, સમ્માણેઈનું કર્મ. સ્વલ સંસ્કૃતમાં નર જાતિનો શબ્દ છે, પણ અપભ્રંશમાં લિંગમતંત્ર એ સૂત્ર મુજબ કોઈ વખત ગમે તે જાતિનો શબ્દ ગમે તે જાતિમાં વપરાય છે. એ પ્રમાણે સ્વલ ને નાન્યતરનો હું પ્રલય લાગી રચનાઈની પેટે ખીછ વિ. બહુ વચનનું રૂપ થયું. આ હું પ્રલય સંસ્કૃત નિ પ્રલય ઉપરથી થયો છે, અને તેની પહેલાં સંસ્કૃતની માફક શબ્દનો અન્ત અ દીર્ઘ થાય છે. ગુજરાતીમાં હું પ્રલયમાંથી રૂ નો લોપ થઈ માત્ર અનુસ્વાર કાપમ રહે છે, અને તેની પહેલાં પણ શબ્દનો અન્ત અ દીર્ઘ થાય છે, જેમકે, ધર—ધરાં, ઘોર—ઘોરાં, ઇત્યાદિ. ઈડાં, રાતાં, વગેરે. રૂપો પણ એ જ રીતે બને છે, અને તેમના અણ્ડ, રક્ત, વગેરે મૂળ શબ્દો અકારાન્ત છે. (અધૂરું).

વાક્યરચના અને નિબન્ધ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૦૨ થી.)

પ્રકરણ ૧૪ મું.

વિધાન પક્ષનો વધારો કરનાર શબ્દો; ક્રિયાવિશેષણ.

આગલાં પ્રકરણોમાં આપણે જોયું, કે કેટલાક શબ્દો વિધાન પક્ષનો વધારો કરે છે. તેમાં મુખ્ય ક્રિયાવિશેષણો છે, જેમકે—

છોકરો ઠીક હાડે છે,

હું આજ આવીશ,

તે ઉપર ગયો,

હું નહિ આવું,

તેણે કંદાવ્ય આ કામ કર્યું હશે,

તમે બધા સાથે જોલો છો, વગેરે.

આ શબ્દો રીત, કાળ, સ્થળ, નકાર, સંશય, સાહિત્ય, વગેરે દર્શાવી વિધાન પક્ષનો વધારો કરે છે. “ઠીક હાડે છે,” એમાં

હોંડવાની રીત બતાવી છે; “આજ આવીશ” થી આવવાનો કાળ જણાય છે; “ઉપર ગયો,” એથી જવાનું ઠેકાણું માલૂમ પડે છે; “નહિ આવું” નકાર બતાવે છે; “કદાચ કબુ દશે” થી સંશય જણાય છે; “સાથે બોલો છો” થી સાહિત્ય જણાય છે. આ રીતે ક્રિયાના અર્થમાં વધારો કરવાથી જ “ક્રિયાવિશેષણ” એનું નામ પડ્યું છે.

મનોરથન ૧ છું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો, અને તેમાંનાં ક્રિયાવિશેષણ શું દર્શાવે છે તે જણાવો:—

૧. તમે અહિં રહેશો ?	૨. હું કાલે ઘર છોડું ?
૩. તે બાઈ લાંબી નીકળી.	૪. બંને જણે મોંઢે ભુસ્કો માર્યો.
૫. કોઈ લાગ દાવે નહિ.	૬. હું બહાર નીકળું છું.
૭. વળતી બકરો બોલ્યો.	૮. બહાર કેમ નીકળારો ?
૯. આપણે તેને ક્યાં શોધીએ ?	૧૦. તમે કેમ વડો છો ?
૧૧. એ પૈસાને હું હજી બોળ્યું.	૧૨. છોકરો પાસે છે.
૧૩. હું સાથે ચાલ.	૧૪. તારું ઘર ક્યાં છે ?
૧૫. ડાહીએ પૈસો પાછો આપ્યો.	૧૬. હું વહેલી આવજો.
૧૭. હું બેસી શું રહ્યો છે ?	૧૮. કાલે હું તમને બરાબર બતાવીશ.

મનોરથન ૨ છું.

રીત દર્શક, કાળ દર્શક, સ્થળ દર્શક, નકાર દર્શક, સંશય દર્શક, કારણ દર્શક, સાહિત્ય દર્શક, વગેરે ક્રિયાવિશેષણોથી વિધાનપદનો વધારો થાય એવાં પાંચ પાંચ વાક્યો રચો.

મનોરથન ૩ છું.

નીચેનાં વાક્યોમાં ક્રિયાવિશેષણ ઉમેરી વિધાન પદનો વધારો કરો:—

૧. મહત્તો ખીચડી ખાઈ ગયો.	૨. મ્હારી આંખો આવી છે.
૩. છોડી ચોપડી બગાડે.	૪. તેણે કડમાં ઝોસડ ખાધાં.

સ્વલાઈ=સ્વલાનિ=ખળોને, લુચ્ચા લોકોને. નામ, નર જાતિ, નાન્યતર તરીકે વપરાયેલું, બીજી વિભક્તિ બહુ વચન, સમ્માણેદનું કર્મ. સ્વલ સંસ્કૃતમાં નર જાતિનો શબ્દ છે, પણ અપભ્રંશમાં લિંગમતંત્ર એ સૂત્ર મુજબ કોઈ વખત ગમે તે જાતિનો શબ્દ ગમે તે જાતિમાં વપરાય છે. એ પ્રમાણે સ્વલ ને નાન્યતરનો હું પ્રલય લાગી રચનાઈની પેઠે બીજી વિ. બહુ વચનનું રૂપ થયું. આ હું પ્રલય સંસ્કૃત નિ પ્રલય ઉપરથી થયો છે, અને તેની પહેલાં સંસ્કૃતની માફક શબ્દનો અન્સ અ દીર્ઘ થાય છે. ગુજરાતીમાં હું પ્રલયમાંથી હું નો લોપ થઈ માત્ર અનુસ્વાર કાયમ રહે છે, અને તેની પહેલાં પણ શબ્દનો અન્સ અ દીર્ઘ થાય છે, જેમકે, ધર—ધરાં, ઘોર—ઘોરાં, ઇત્યાદિ. ઇંડાં, રાતાં, વગેરે. રૂપો પણ એ જ રીતે બને છે, અને તેમના અણ્ડ, રક્ત, વગેરે મૂળ શબ્દો આકારાન્ત છે. (અધૂરું).

વાક્યરચના અને નિબન્ધ.

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૦૨ થી.)

પ્રકરણ ૧૪ મું.

વિધાન પક્ષનો વધારો કરનાર શબ્દો; ક્રિયાવિશેષણ.

આગલાં પ્રકરણોમાં આપણે જોયું, કે કેટલાક શબ્દો વિધાન પક્ષનો વધારો કરે છે. તેમાં મુખ્ય ક્રિયાવિશેષણો છે, જેમકે—

હોકરો, હીક હોડિ છે,

હું આજ આવીશ,

તે ઉપર ગયો,

હું નહિ આવું,

તેણે કંદાવ્ય આ કામ કર્યું હશે,

તમે બધા સાથે જોશો છો, વગેરે.

આ શબ્દો રીત, કાળ, સ્થળ, નકાર, સંશય, સાહિત્ય, વગેરે દર્શાવી વિધાન પક્ષનો વધારો કરે છે. “હીક હોડિ છે,” એમાં

મોકલવેા જોઈએ. તેજે લખ્યું કે, “એના જેવા બાળવાન અને બચ દેશનો કારભાર કેવા કાવદા અને કયા હુત્તરોથી ચાલે છે, અને તેની લઘાઈઓ કેવી રીતે ચલાવવામાં આવે છે તે જાણવાને” વ્યાપારીઓનું તેમ જ વિદ્વાનોનું અને જોતિષીઓનું એ દેશ તરફ ધ્યાન ખેંચાવું જોઈએ. આ પત્રમાં તેજે એ દેશની બોળ માટે યોગના બંતાવી હતી, અને તેની સાથે નકશા તૈયાર કરી મોકલ્યા હતા. સને ૧૮૮૦ માં કોલમ્બસે આ પત્રની વાત સાંભળી, અને તેજે તરત તે પત્રની અને તેની જોડેના નકશાઓની નકલો મોકલવા ટોરકેનેલાઈને વિનંતિ કરી. ટોરકેનેલાઈએ એ વિનંતિ કબૂલ રાખી સઘળા કાગળો મોકલી આપ્યા, એટલે કોલમ્બસે તેનો અમલ કરવાની કાશીસ કરવા માંડી.

એ મહાન શોધકનું ખરું નામ ક્રિસ્ટોફોરો કોલોમ્બો હતું, અને તે મૂળથી દેશના જીનોઆ નગરના એક ગરીબ જીવ સાથે કરનારનો દીકરો હતો. બાપે તેને જોઈતી કળવણી આપીને ન્હાની ઉમ્મરમાં દરીઆઈ નોકરીમાં જોડી દીધો હતો. પોતાની મુસાફરીઓના દરમ્યાન સને ૧૪૭૦ માં કોલોમ્બો લિસ્બન આવ્યો, અને ત્યાં પેલેસ્ત્રેલો નામના પ્રખ્યાત મહા-જીવદારની દીકરીને પરણ્યો. આ રીતે તેને લિસ્બન શહેર સાથે સંબંધ થવાથી ટોરકેનેલાઈએ લખેલા પત્ર વિષે તેના સાંભળવામાં આવ્યું, અને તેની નકલો મંગાવી. નકલો આવ્યા પછી પ્રથમ તેજે પોતાના પતેન જીનોઆના પ્રજા સત્તાક સભ્યની અને ત્યાંના શ્રીમંત વ્યાપારીઓની મદદ માગી, પરંતુ ત્યાં તેનું કહેવું કોઈએ સાંભળ્યું નહિ. ત્યાર પછી તેજે પોર્ટુગલના જહોન રાજની મદદ માટે પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તે વખતે પોર્ટુગીઝ લોકો આફ્રિકા ખંડની પ્રદક્ષિણા કરી હિન્દુસ્તાન પહોંચવાની તંજવીજમાં પડેલા હતા, તેથી એ પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. કોલમ્બસ આત્રીથી ધારતો હતો, કે હિન્દુસ્તાન પહોંચવાનો દૂર રસ્તો પશ્ચિમ તરફથી છે, તેથી તે નાહિમત ત્રણ ત્રણેનું રાજ્ય રાણી ઈડિનાન્ડ અને ઇસાબેલાની સહાય લેવા ગયો. ઈડિનાન્ડને આ બાબત ઘણો શક હતો; પરંતુ ઇસાબેલાએ સમજાવ્યું, કે નવો મુલક જડશે તો ત્યાંથી થણી દોલત મળશે તથા ત્યાં ખ્રિસ્તી ધર્મ ફેલાવવાનું બની શકશે, ત્યારે તેણે ત્રણ

વહાણો તૈયાર કરી આપવા કબૂલ કર્યું. એ માસની મુસાફરી પછી સને ૧૪૯૨ માં કોલમ્બસ અમેરિકા પહોંચ્યો, પોતાની યોજનાનું પરિણામ ફતેહમન્દ નીવડ્યું અને નવી દુનિયા જડી, તે જોવાને ટોરકેનેલાઈ જીવ્યો નહિ. કોલમ્બસ અમેરિકા પહોંચ્યો તેના દસ વરસ પહેલાં તે ગુજરી ગયો હતો. કોલમ્બસે પ્રથમ જ્વાનહનીમાં લંગર નાંખ્યું, અને તેનું નામ સેન સેલ્વેડોર પાડ્યું. તેને જે મુલક જડ્યો તે પૂર્વ એશિયામાં હિન્દુસ્તાનનો ભાગ છે એમ તે માનતો હતો. તેથી તે તરફના બેટાનું નામ તેણે વેસ્ટ ઇન્ડિઝ પાડ્યું, અને જે દેશીઓ ગોરા લોકાથી આશ્ચર્ય પામી તેની આસપાસ વીંટળાયા હતા તેમને તે ઇન્ડિયન કહેવા લાગ્યો. એ જ મુસાફરીમાં તેને કયૂબા દ્વીપ પણ જડ્યો, જેની બાબત થોડા વખત પર સ્પેન અને યુનાઈટેડ સ્ટેટસ વચ્ચે લડાઈ ચાલતી હતી.

આ રીતે કોલમ્બસ પહેલો અમેરિકા પહોંચ્યો, છતાં એ ખંડને પોતાનું નામ આપવાનું તેના નસીબમાં નહોતું. અમેરિગો વેસ્પુસાઈ નામનો ફ્લોરન્સ નગરનો એક માણસ સ્પેન જઈ સેવિલની એક ઇટાલિયન વ્યાપારી પેદીનો હપરી થયો હતો. તે પેદી સ્પેનની સરકારને કરાર પટાથી હિન્દની મુસાફરી માટે વહાણો તૈયાર કરી આપતી હતી. એમ જણાય છે, કે કોલમ્બસની ફતેહ થયા પછી તે રસ્તે એક વહાણનો કાફલો ગયો તેમજ અમેરિગો વેસ્પુસાઈએ નવા મુલક તરફ મુસાફરી કરી. ત્યાંથી પાછા આવ્યા પછી તેણે દાવો કર્યો, કે નવા ખંડને (કોલમ્બસને બેટા જગ્યા હતા) કિનારા સને ૧૪૯૭ માં પ્રથમ મ્હોં ખોળી કાઢ્યો છે. સને ૧૫૦૧ માં જે પોર્ટુગીઝ વહાણુવડીઓએ બ્રાઝિલ દેશ ખોળી કાઢ્યો તેમની સાથે પણ તે ગયો હતો. ત્યાર પછી બે વરસે એ મુસાફરીના વર્ણનનો તેણે લખેલો એક પત્ર “નવી દુનિયા” એ નામથી પારિસમાં પ્રસિદ્ધ થયો. નવી શોધનું મહત્ત્વ અત્યાર સુધી પૂરું સમજાયામાં આવ્યું નહોતું, પણ આ પત્ર પ્રસિદ્ધ થવાથી આખા યુરોપનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચાયું. સને ૧૫૦૭ માં તેની ચાર મુસાફરીઓના હેવાલનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું. છાપનાર માર્ટિન વોલ્ફ મુલકે એક જ તાગકે ગ્રન્થકર્તાનું નામ અમર કર્યું. તેણે લખ્યું કે, “દુનિયાના ચોથા ભાગની આ જમીનનું નામ તેનાં સાચા શોધનર્તાના નામ ઉપરથી અમેરિગો આપવા અમેરિકા કેમ

ન પાડવું જોઈએ તે હું સમજતો નથી. ” અમેરિગો વેસ્પુસાર્થનો હેવાસ એ જ વરસમાં ફ્લોરિડામાં પ્રરી પ્રસિદ્ધ થયો, તે પુસ્તકનું નામ “ નવા જડેલા દેશ અને ફ્લોરિડામાં અમેરિગો વેસ્પુસાર્થને નામે ઓળખાતી નવી દુનિયા ” એવું રાખવામાં આવ્યું. એ નામ વધારે વધારે પ્રસિદ્ધ થતું ગયું, અને છેવટે નવી જડેલી ભૂમિનું નામ અમેરિકા એવું ચોક્કસ કરી ગયું.

આ પ્રમાણે ટોરડેવેસાર્થએ યોજના કરી, અને તેના મુઆ પછી દશ વર્ષે કોલમ્બસે તે શરૂ કરી નવો મુલક શોધી કાઢ્યો, છતાં તેમની મહેનતનો લાભ લઈ તથા નવા મુલકને પોતાનું નામ આપી અમેરિગો વેસ્પુસાર્થ એ નામ અમર કરવાને નક્કીજવાન થયો.

ગુજરાતી વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ.

(ચાહુ પૃષ્ઠ ૨૯૫ થી.)

(૪૧) આરસો, અરીસો, આરસપહાણ.

સંસ્કૃત શબ્દ આદર્શ (=મ્હેા જોવાનું ચાટકું) છે, તેનું પ્રાકૃત આયરિસ—પ્રથમા એક વચન આયરિસો થાય છે. તે ઉપરથી ગુજરાતી આરસો અને અરીસો શબ્દ બને છે. વળી લીસો, ચકચકતો, આરસા જેવો પહાણ (સં. વાવાળો), તેનું નામ આરસપહાણ પડ્યું જણાય છે. ગુજરાતી પાંચમી ચોપડીમાં લખ્યું છે કે અમ્માજના પહાણમાંથી આરસપહાણ નીકળે છે, અને પર્વતના આરાસેકોર નામ ઉપરથી પાંચરનું નામ આરસપહાણ પડ્યું છે. પરન્તુ આ દ્રશ્યના ખોટી દેખાય છે. પત્થરના નામ ઉપરથી પર્વતનું નામ પડ્યું હશે એમ પારકું વધારે વાજળી છે.

(૪૨) રૂખમણી—રૂક્ષમણી.

આ રૂતીનું નામ છે. ગુજરાતી નામ રૂખમણી છે. કોઈ કોઈ જૂલથી રૂક્ષમણી પણ કહે છે. જૂળ સંસ્કૃત શબ્દ રુક્ષિમણી છે. રુક્ષિમણી

વિદ્યે દેશનાં મોક્ષક રાજની કુંવરી હતી, અને કૃષ્ણે હરથ કરી તેની સાથે લગ્ન કર્યું હતું. રુક્મિણી ઉપરથી ગુજરાતીમાં રૂખ-મણી શબ્દ બન્યો છે. સાંધારથ રીતે ક્ષત્રી ગુજરાતીમાં સ્ત્ર થાય છે, તેથી રૂખમણી રૂપ જોઈને કાઈ લોકો મૂળ શબ્દમાં ક્ષ હશે એવી ખોટી કલ્પના કરી બૂલગો રૂક્મણી કહે છે.

(૪૩) ગાંઠવું, ગાંઠ, ગાંઠણું, ગાંઠો, ગાંઠીઓ, ગાંઠડી, ગાંઠુડી, ગાંસડી, ગંઠીઓ, ગંઠીછાંડ, ઘંટીચોર.

સંસ્કૃત ધાતુ પ્રથ્—પ્રથ્ અને નામ પ્રત્થિ છે. તે ઉપરથી પ્રાકૃત ધાતુ ગણઠ, અને નામ ગણ્ઠિ બને છે (જુઓ ગણડવહો). પ્રાકૃત ઉપરથી ગાંઠવું (ક્રિયાપદ—છેડા ગાંઠવા, તે મૂળે ગાંઠતો નથી, વગેરે), ગાંઠ, ગાંઠણું શબ્દો બને છે. ગાંઠો (જેમકે શેરડીના ગાંઠો), અને ગાંઠ (જેમકે સૂરથની ગાંઠ) એ પણ એમાંથી જ બને છે. ગાંઠીઓ (જેમકે ખીપળા મૂળના ગાંઠીઓ), પ્રત્થિયકઃ ઉપરથી થાય છે, તેના ધાતુ પણ એ જ છે. ગાંઠ બાંધેલી તે ગાંઠડી—ગાંઠુડી—ગાંસડી લંબુતો વાંચક ડી પ્રત્યય લાગીને બને છે, અને ગાંઠ છાંડનારો તે ગંઠી-ઓ. અર્થવા ગંઠીછાંડ કહેવાય છે. ગંઠીછાંડું અપભ્રંશ ઘંટીચોર બનીને “ચોરનો બાઈ ઘંટીચોર” એમ બોલાય છે.

(૪૪) ગદ્દો—ગધેડો—ગંધાડો.

સંસ્કૃત ગદ્દમર્તુ પાષ્ઠ્ય લઙ્ઘી તથા રંમ્ભા મંજરી મુજબ પ્રાકૃતમાં ગદ્દહ—પ્રથમા એક વચન ગદ્દહો બને છે. તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં ગદ્દો શબ્દ આવે છે. લંબુતા વાંચક ડો લાગતાં ગંધાડો—ગધેડો બને છે. હલકા લોકોમાં અને ચરોતરમાં ગંધાડો બોલવાનો વહિવટ છે. આ અને એ સ્વરો વારંવાર હલકા સુલક થાય છે, જેમકે—પ્રાણલાલ—પ્રેણલાલ, ઘરેણું—ધરણું; બ્રાહ્મણ—ભેમણ, ન્હાતું—નહેતું, મત્યાદિ. કુંગરની તળાટી અને તળેટી બને. કહેવાય છે, ચવાણું અને ચવેણું એમ પણ બોલાય છે. વળાં ગુજરાતીમાં અન્ધારું શબ્દ

છે ત્યાં હિન્દીમાં અન્ધેર બોલાય છે, અને ગુજરાતીમાં પણ કાંઈક શુદ્ધ અર્થમાં અન્ધેર શબ્દ વપરાય છે.

(૪૫) ખાર, ખારલું, ધરખાર, દવાર.

સંસ્કૃત દ્વાર્ય એક વ્યાકરણ પ્રમાણે પ્રાકૃતમાં દાર અને વાર બને બને છે. દ્વા લોપથી વાર (વાર), અને વના લોપથી દાર થાય છે. બંને બાઈઓ ભાગ વહેંચો હોય, તેમ ખાર શબ્દ ગુજરાતી એ લીધો છે, અને દાર શબ્દ મરાઠીએ લીધો છે. આપણે ધરખાર કહીએ છીએ, ત્યાં મરાઠા બહુ વચનમાં ઘરેદારે કહે છે, ખાર ઉપરથી પ્રત્યક્ષ લાગીને ખારલું શબ્દ થયો છે. દવાર-દુવાર શબ્દો પ્રાકૃતની સાદૃશ્ય આવી નથી, પણ પાછલા કાળમાં શુદ્ધ સંસ્કૃત દ્વાર ઉપરથી બન્યા છે. એમને દાખલ થવાને થોડો કાળ થયેલો હોવાથી તેમાં ફેરફાર પણ થોડો જોવામાં આવે છે.

(૪૬) દાઠ, અડી, ઊઠું, ઢીચું.

હન્દી આ શબ્દોની નીચે મુજબ વ્યુત્પત્તિ આપે છે:—

દાઠ—સં. અર્ધ+દ્વિતીય, પ્રા. અઢ દિવિય; તે શબ્દો ક્ષણિક બન્યા.

વાથી દિવહે, હિન્દી હેદ, ગુજરાતી દાઠ—ફોડા.

અડી—સં. અર્ધ+તૃતીય, પ્રા. અઢ તડિજા; પછી ત્વા લોપે અઢા-

જ્જા; પછી ઝજૂતા લોપે અઢાઝ્જા, હિન્દી અઢાઝ, ગુજ-

રાતી અડી—અહી—હી.

ઊઠું, ઢીચું—સં. અર્ધ+ચતુર્થ, પ્રા. અઢચડત્ય; પછી ચૂતા લોપે

અઢ અડત્ય—અઢવત્ય, પછી અઢોત્ય, પછી અઢૂત્ય, હિન્દી

હુણડ, ગુજરાતી ઊઠું—ઊઠું (= ઠા). કદાચ પ્રાચીનમાં નીચે

મુજબ ઊઠું શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે—

ઉઠ દિહાઢા ફાંધૂ રાજ (=સામાનજી દિવસ સંભળ કર્યો).

ઢીચું—સં. અર્ધ+પંચમ; પ્રા. અઢવંચડ, પછી અઢોંચડ, હિન્દી

ઠોંચા, ગુજરાતી ઢીચું (=ઠા).

પ્રાણી વર્ણન.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૩૦૪ થી.)

શાર્ક.

વર્ગ-કરોડવાળાં.

જાત-સ્તનવાળાં.

પ્રકાર-૧૫૬ જાનારાં.

શાર્ક એ દરિયામાં રહેનારી એક જાતની માંછલી છે. તેની ઘણી જાતો છે. જહોનસ્ટન સાહેબના પ્રાણી પ્રદર્શન નકશામાં આપેલું શાર્ક માંછલીનું જે ચિત્ર છે, તે બ્રિટન દેશના કિનારા પર વસનારી ન્હાની શાર્કનું છે. જુદી જુદી જાતની શાર્ક માંછલીઓની શારીરિક રચના ઘણે દરજ્જે એક સરખી છે,

ધોળી શાર્ક—આ જાતની શાર્ક માંછલીઓ ગરમ દેશના દરિયામાં થાય છે. ગ્રેટ બ્રિટનમાં તે કવચિત જોવામાં આવે છે. દરિયાઈ પ્રાણીઓમાં શાર્ક માંછલી બહુ ભયંકર રાક્ષસી પ્રાણી છે. તેના મોઢાની ઘડ પહોળી અને જડી છે, તેના ઉપલા જડામાં તીચા. કરપતી, નિકોણાકાર દાંતની ૭ હારો અને નીચલા જડામાં ચાર હારો છે, બ્યારે ઉપભોગ ન હોય તે વખતે તેના મોઢામાં દાંત આગ ચર્મને રહે છે. પણ બ્યારે ખચકું ભરવા કે ખીજા ઉપર જામાં જોઈએ તે વખતે મોઢાના એક સ્નાયુના ખેંચાણથી તે દાંત નીચેની રચના એવી રીતની ઠરેલી છે કે જ્યાં ( ) ગાંઠો—ગાંધેડો—ગાંધાડો. ભરતું હોય ત્યારે તે

માંછલીથી ચતી થાય છે. લંબાઈ તથા રંગમાં મંચરી, આંધી કરીને પાંચે આવેલા શિકારને પકડવાનું મન મારે છે. તે જી. તેથી ઘણી વાર શિકારને જાખી જવાની લંબુતા વાંચકે ડો. લાગતલું તે સખત છે કે મુશ્કેલ અગર ખીજામાં અને ચરોતરમાં ગાંધાતે બગડું ભરે છે તે ભાગનું સોચરું લે છે, મોઢાની પાંચ વાર કલક મુલક થાય છે અને આખું માંછલું જળા નાય છે, મોઢામાં મોઢાંચું, આંધણ—એમ, તે જાંખી હોય છે.

વડાણને જોવાં જ તે તે તળેટી અને કહેવાં છે અને જે દીકું તે જળા નાય છે, તેથી શિકાર ચાલરાતીમાં મુશ્કેલ મનજીત નથી.

સાંકળને છેડે વાંકા વાળેલા નખવાળો કોટા બાંધીને તે કાંટાતી આસ-
પાસ માંસ વોંટાણી પાણીમાં નાંખે છે. સાંકળનો બીજો છેડો વઢાણ પર
પકડી રાખે છે. સાંકળ બાંધવાનું કારણ એટલું જ કે તેને બદલે બે દોરડું
બાંધ્યું હોય તો તે દોરડાને કસી તોડી નાંખે છે. માંસવાળા કાંટાને તે
ગળી બચ છે. એટલે વઢાણ પરના ગાણુઓ તેને સાંકળ વતી ખેંચી લે
છે, શાર્ક સાનું બેર કરે છે તેથી વાંકા વાળેલા કાંટા તેના આંતરગ-
ઓમાં ભરાઈ જવાથી તે છૂટી શકતી નથી તેમ જ તેના શરીરમાં થયું
પુષ્કળ વેદના થાય છે. આ પ્રમાણે શાર્કને ખેંચીને બેથી વઢાણ પર લે છે-
કે દુરત આલાક બલાચી કાવાડી વડે તેનું પૂંછડું દાખી નાંખે છે, કારણકે
પૂંછડા વગર તેનાથી હાલી આલી શકાતું નથી. પછીથી દુરત જ તેના
કડકા કરી મારી નાંખે છે.

ગ્રીન લેન્ડ શાર્ક—ગ્રીન લેન્ડની આસપાસ મળી આવતી શાર્કને તે
નામ આપવામાં આવે છે. તે ૧૬ ફુટ લાંબી છે, ન્હાતાં માંછલાં અને
શિકારીઓએ મારીને તેલ કઢાવી લઈ રેંકી દીધેલાં બહેલનાં બોખાં પર
તે મુલતો કરે છે.

નીલી શાર્ક—ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં રહેનાર શાર્કને આ નામ આપે છે.
૧ આશરે આઠ ફુટ લાંબી છે. કેટલીક વખત આ માંછલીઓ ઇંગ્લેન્ડના
દિશ્વ દિનારા પર બચ છે ત્યાં માછી લોકોની બોધેલી જાળો તોડી નાંખી
બહુ નુકસાન કરે છે.

બાર્લિંગ શાર્ક—આ ઇંગ્લેન્ડના ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિનારા પર રહે-
નારી શાર્ક છે. તે ૪૦ ફુટ લાંબી છે. આ શાર્ક દૂર નથી. તે ન્હાતાં
ન્હાતાં દરિયાઈ પ્રાણી ખાઈને જીવે છે.

શાર્કની ચામડી ઘણા ઉપયોગમાં આવે છે, તેના કાળજામાંથી એક
જાતનું તેલ કઢાવવામાં આવે છે. તે પણ વહેપારની ચીજ છે.

નિશાળ અને નિશાળીઆ.

(લખનાર ડા. તીલકંકરાય.)

(આજુ પૃષ્ઠ ૩૧૨ થી.)

અભ્યાસ

અભ્યાસમાં રસ પડે એવી રીતે શિક્ષકે વિષયાનુસાર પ્રશ્ન-
ગોષાત દાખલા સમગ્રુતી વગેરે આપવાં, અને “ લે બુધું ને કર સુધું ”
એ ધોરણે આથી બાળકના મનમાં નિશાળનો દંટાળો ઉપજાવવો નહિ.

દરેક જાતનો અભ્યાસ કરાવવામાં એક જ યુક્તિ દરેક છોકરાને
એક સરખી રીતે રચતી આવશે નહિ, વારતે બાળકનો સ્વભાવ,
શિખવવાનો વિષય, અને અમુક બાળક શા કારણથી નધો સમજવું. એ
બધું સમજી યુક્તિએ વર્તવાથી પાઠ સારી પેઠે સમજાવી શકાશે. જે
વાત શિક્ષકને સહેલી લાગે તે વાત વિદ્યાર્થીએ તેટલી જ સહે-
લાઈથી સમજાવી જોઈએ, એવું શિક્ષકના મનમાં આવે એ સ્વભાવિક
છે. પરંતુ તે બાળકની અડચણ સમજવાને પ્રયત્ન નહિ કરે તો તેને
સમજાવી શકશે નહિ, અને તેના દોષથી બાળક પછાડી પડશે.

વર્ગનાં બધાં બાળકની જુદી એક સરખી હોતી નથી.
આથી કરીને દરેક વર્ગમાં કેટલાંક છોકરાં પછાડી પડતાં જોવામાં
આવે છે. આવાં પછાડી પડેલાં છોકરાંને ટોંક ગંભીર વર્ગના
કચરા તરીકે બેસાડી ન મેલવાં, પણ તેમના પર જરા વધારે લક્ષ
આપવું. અને તેમને શિખવવામાં તેમના મનને રચે એવી યુક્તિ વાપ-
રવી. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી એ બંનેની આ દેશમાં ઘણી કડંગી સ્થિતિ છે. વર્ગ
જોઈએ તે કરતાં મોટો હોય છે. શિક્ષક જાતે બાળ સ્વભાવ બોળખવા-
બાગ્યે જ પ્રયત્ન કરતા જોવામાં આવે છે, ને જો કોઈ તેમ કરવા ઇચ્છે
તો તેને પાછળ પડેલાં બાળક પર લક્ષ આપવાનો વખત મળતો નથી.

(૧) ઉપરની વાત લક્ષમાં લેતાં એમ લાગે છે કે મોટાં સહેરામાં
નિશાળોની સંખ્યા છે તે કરતાં વધારે હોવી જોઈએ.

(૨) વર્ગમાં છોકરાઓની સંખ્યા ઘટાડવી જોઈએ, જેથી કરીને
શિક્ષક દરેક છોકરાની ખામી અને ખુબી સમજી શકે.

(૬) પંજાબી પંડેલાં છોકરાને વાંસ્તે કાંઈક ખાસ વખત શિક્ષક કાઢી શકે એવી ગોઠવણું રાખવી જોઈએ.

(૪) સુખ્ય શિક્ષક અને મદદગાર શિક્ષકને કાંઈક આંતરંગિય વખત મળવો જોઈએ, કે તે દરમિયાન તેઓ નિશાળમાં રહી અભ્યાસ પર દે-ખરેખ રાખે, અને પોતાને પડતી અડચણ વિષે વાતનીત કરી અડચણ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે.

અભ્યાસ કરાવવો એનો અર્થ હાથમાં એટલો જ કરવામાં આવે છે કે છોકરાઓએ અમુક પરીક્ષા પાસ કરવી, અને જો અમુક સંખ્યામાંથી અમુક સંખ્યા પાસ થઈ તો શિક્ષક, શિક્ષણ, અને શીખનાર ત્રણેનું સંબંધ થયું એમ માનવામાં આવે છે.

શિક્ષણ ભવિષ્યમાં શીખનારને સંસાર સમુદ્ર ખેડવામાં કટકું ઉપ-યોગી થઈ પડશે એ પર યોડું જ લક્ષ આપાતું જોવામાં આવે છે, તેથી કરીને હમને “ન્યૂશોમ” ના લખાણ પર ધ્યાન ખેંચવું ઠીક લાગે છે.

ન્યૂશોમ કહે છે કે “બાળકને ભવિષ્યમાં સંસાર સમુદ્ર ખેડવા તૈયાર કરવો એ જ કેળવણી અથવા અભ્યાસની ખરી મતલબ છે, અને આ સમુદ્ર ખેડવામાં તે બરાબર ઉતરે એ જ તેના અભ્યાસની ખરી કસોટી છે. આ ઉમેદ બર આણવાની મતલબે બાળકને શારીરિક, માનસિક, અને નીતિની એ ત્રણે પ્રકારની કેળવણી મળવી જોઈએ. આમાં નેટલી ખામી આવે તેટલી કેળવણીમાં ખામી સમજવી, કારણકે મનુષ્ય જીવનમાં બુદ્ધિ, શરીર બળ, અને નીતિ, એ ત્રણેનો પરસ્પર એવો ધારો સમ્બન્ધ છે, કે ત્રણે માંથી જો એકમાં ખામી હોય તો તેથી અરસપરસ માફી અસર થાય છે.”

પાછળ આપણે કહ્યું છે કે હાલમાં શરીર ખિલવવાની વાત એક કારણે નાંખી ફક્ત અભ્યાસ પર જ વધારે લક્ષ આપવામાં આવે છે, એટલું જ નહિ પણ લોકો પોતાનાં છોકરાને ઘેર પણ રમવા ન જવા દેતાં ચારી દોકીને અભ્યાસ કરવા બેસાડે છે. આમ કરવાથી શરીરને નુકસાન થાય છે. દર વરસની અન્દરની ઉમ્મરના છોકરાને ઘેર પાડ કરવાનો ન હોય તો પણ સાહે, અથવા હોય તો કાંઈક ન્યૂન હોવો જોઈએ કે ન્યૂની કરીને બાપડું છોકરું રત-નપણે આમ તેમ શરીર પોતાના મનને આરામ આપી શકે, તે અડખાટ અને ગેભરાટમાંથી છૂટી છૂટું કરી શકે.

પાછળે આપણે અભ્યાસક્રમ વિષે કહ્યું છે. અભ્યાસનો મોનો કમી દરવાની મતલબે વાંચન પાઠ અથવા ઇતિહાસ પછી, હિસાબ ને તે પછી લેખન અથવા ચિત્રકામ અથવા પ્રયોગ સાથેનું શિક્ષણ અથવા તાજ સંહિત ગદ્યથી કવિતાનો મુખ્ય પાઠ આવશે. જોઈએ. ૨મી વધારેમાં હમે બાકામણુ દરીએ છીએ કે નિશાળોમાં ઉદ્યોગના વિષયો દાખલ કરવા. આમ કરવામાં વિદ્યાર્થીનો બહુ સ્વાર્થ સમાયેલો છે. ખેડૂત અને દારીગરના જે હોદ્દા હાલમાં બળે છે તેમાંના કેટલાક પોતાના આપિકા ધન્યાને વારને નાલાયક બને છે, કે જે ધન્યામાં તેઓ મહેંત અથવા કરકુનતા ધન્યા કરતાં વધારે સ્વતન્ત્રપણે રહી શકે અને વધારે પૈસો પેદા કરી શકે. ઉદ્યોગનું શિક્ષણ નિશાળોમાં દાખલ દરવાથી નિશાળના જે વિદ્યાર્થીઓનું ખાસ વલણ ચિત્રકામ અથવા ઉદ્યોગ ઉપર દશે તેમને પોતાનું વલણ અજમાવવાને લાગ મળશે. એ લાગ ન મળવાથી કોઈ કોઈના ગનના આવા અંકુર નિર્ગાત્ય થઈ મૂકાઈ જતા જોવામાં આવે છે. સામાન્ય કેળવણી ઉદ્યોગ શિક્ષણની જગ્યા લઈ શકિત નથી, તેમ ઉદ્યોગની કેળવણી સામાન્ય કેળવણીની જગ્યા લઈ શકતી નથી, પણ બન્ને એકમેકના ખસ મિશે તરીકે વર્તી શકે છે. આમ કરવાથી અવલોકન શકિત, આદ્વલ, યાદદારતી, અને શારીરિક કેળવણી હોદ્દાઓને સાથે સાથે મળે છે, તેથી દરીને શરીર અને મન બન્ને ખીસી પુખ્ત અવસ્થાએ પહોંચી જોઈતા લાભ આપે છે.

(અપૂર્ણ.)

સામાન્ય પદાર્થો વિષે પાઠ.

(આલુ ૫૪ ૨૭૫ થી.)

પગથીઉં ૩ લું.

પાઠ ૧૧ મો.

પદાર્થોના શુંલુ—ગળાઉ અને અગળાઉ.

પાઠ સમજતવર્તી માટે પદાર્થો—ગળાઉ અને અગળાઉ પદાર્થો, જેવા કે ખાંડ, મીઠું, ભસ, ઘટકી, કપૂર, ખડી, આરસપહાણુ, ભાજેલો દાઘ, સીસું,

વગેરે; કાચની નળીઓ; જેમાંથી વરાળ, ધૂમાડા, કે વાયુ રૂપે પદાર્થ ઊડી જાય એવી તાસક; અને મધાઈનો દીવો.

છએક કાચની નળીએ અથવા બીજા કાચનાંવાસણ મેજ પર મૂકે, તેની સાથે થોડી ખાંડ, મીઠું, ફટકડી, કપૂર, ખડી, અને બાજેલો કાચ નીચે મૂકે.

વર્ગની આગળ એકેક બાળકને આણી તેને કહેવું કે નજરે જોઈને, ચાખીને, અને સંધીને જુદા જુદા પદાર્થોનાં નામ જોડો. નામ દેવરાંચા પછી નળીઓમાં અર્ધે સુધી પાણી ભરી તેમાં ઉપરના પદાર્થો અનુક્રમે યોગ્ય યોગ્ય નાંખો. ગળાઉ પદાર્થો જલદીથી ઓગળી જાય એટલા માટે જરૂર પડે તો પાણીવાળી નળીઓ મધાઈને દીવે ધરો. નળીમાંનું પાણી જતું થતું હોય તે દરમ્યાન શિક્ષકે બાળકોને સવાલ પૂછી તથા સમજાવી આપતા જઈ તેમનું ધ્યાન જાગૃત રાખવું.

ગળાઈતો ખાસ હવે ત્રીએ પ્રમાણે કરાવવો:—

“ આ કાચની નળીઓ લગ્નપૂર્વક જુઓ. ”

“ પહેલી નળીમાં શું શું નાંખ્યું ? ” ખાંડ.

“ બીજીમાં શું નાંખ્યું ? ” મીઠું.

“ ત્રીજીમાં શું નાંખ્યું ? ” ફટકડી.

“ હવે તમે ખાંડ, મીઠું, અને ફટકડી જોઈ શકો છો ? ” ના.

“ ત્યારે તેમનું શું થયું તે તમે કહી શકશો ? ” હા, તે પદાર્થો ઘીગળી ગયા છે.

“ ના, તે ઘીગળા ગયા નથી. મીઠું જટ ઘીગળતું નથી. આ વાસ-કામાં જરા મીઠું નાંખી વાકડી દીવા ઉપર ધક ધક, છતાં તમે જુઓ છો કે તે ધી કે સીસાની માફક ઘીગળતું નથી. ”

“ ઘીગળતું એટલે શું ? ” નક્કર પદાર્થનું પ્રવાહી થવું તે.

“ ખરું. નક્કર પદાર્થ તે ઘીગળાએ છીએ ત્યારે તેમાંથી ઉત્પન્ન થતો પ્રવાહી પદાર્થ આપણે દેખી શકીએ છીએ. ”

“ પણ આને આપણે નક્કર પદાર્થના પ્રવાહી પદાર્થ બતાવ્યા નથી. ”

શિક્ષક પોતાની સગવડ પ્રમાણે આના જેવા બીજા પદાર્થો મૂકશે તો સાદર,

“ખાંડ, મીઠું, અને ફટકડી ક્યાં છે તે તમે જાણો છો ?” હા, પાણીમાં છે.

“પાણીમાં તમે ખાંડ, મીઠું, કે ફટકડી દેખી શકો છો ?” ના.

“જો તમારી ખાતરી ન થતી હોય તો તમારામાંથી કેટલાક જંથુ મેજ પાસે આવીને ચાખી જુઓ.”

“હવે તમારી ખાતરી થઈ કે તે પાણીમાં છે. તમે તે દેખી શકતા નથી, તોપણ તમને ચાખવાથી માલુમ પડે છે.”

“હવે મ્હારે તમને કહેવું જોઈએ કે ઘણા ખરા નક્કર પદાર્થોને પાણીમાં અને મુખ્યત્વે ફરી ભિન્ના પાણીમાં નાંખીએ છીએ, ત્યારે ભાગી જઈ તેની એવી ઝીણી રજ થઈ જાય છે, કે તમારાથી દેખી શકાતી નથી; અને તે બધા પાણીમાં ફેલાઈ જાય છે. આવા પદાર્થ પાણીમાં ઓગળે છે એમ કહીએ છીએ, અને તેઓ ઓગળે છે તેથી તેમને ગળાડ કહીએ છીએ.

હવે શિક્ષક વર્ગને બતાવવું કે ગળાડ દ્રવ્યોમાં રહેલા પદાર્થો છૂટા પાડી શકાય છે. દાખલા તરીકે મીઠાવાળું પાણી લો. તેને થોડી વાર દીવે રાખો, એટલે મીઠું દેખાશે, અને હાથમાં લેઈ ચાખી શકાશે.

છેરટે જે પદાર્થો પાણીમાં ઓગળી શકતા નથી તે પદાર્થો તરફ બાળકોનું લક્ષ ખેંચવું, અને પ્રયોગથી ખાતરી કરી પછી કહેવું, કે જે પદાર્થો પાણીમાં ઓગળતા નથી તેમને અગળાડ કહે છે.

ટીપ ૧ લી. મેરયુયુ અને જંગાલ જેવા તાંબાના ક્ષારને પાણીમાં નાંખવાથી મંજેશ્વરંગિત પાણી થાય છે.

ટીપ ૨ છ. પાણીમાં નથી ઓગળતા એવા કેટલાક પદાર્થો ખીજ પ્રવાહી પદાર્થોમાં ઓગળે છે; દાખલા તરીકે, નેપ્થામાં રબ્બર, અને મંદાર્કમાં કપૂર ઓગળે છે. પ્રવાહી પદાર્થમાં આપણે નક્કર પદાર્થો જોઈ શકતા નથી, તોપણ તે તેમાં છે તે બતાવવા સાર ઉપર કહેલા પ્રયોગને વિસ્તારવાથી એક ખીજો મંજેશ્વર પ્રયોગ થઈ શકે છે. મંદાર્કમાં

આગળેલા કપૂરમાં પાણી નાંખો, એટલે પાણી અને મધાકેની મિશ્રણથી કપૂર એકદમ ભાગળાઉ થઈ જઈ ધોળા કરવાને રૂપે તરતું દેખાશે.

પાઠ ૧૨ માં.

પદાર્થોના ગુણ—જ્વાળાગ્રાહી.

પાઠ સમજાવવા સારૂ નીચે બતાવેલા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો.

જ્વાળાગ્રાહી પદાર્થો એટલા ધ્યાન ખેંચે એવા અને જાણીતા છે, કે જે પદાર્થો બળે છે તેમને જ્વાળાગ્રાહી કહે છે એવું બાળકોને સમજાવવાને ફક્ત એક દાખલો બસ થશે.

સમજાવવા માટે ઉપયોગમાં લીધેલા પદાર્થોને ત્રણ વર્ગમાં ગોઠવવાં :
(૧) જે જટ બળે છે તેવા; (૨) જે સુસ્કેલીથી બળે છે તેવા; (૩) જેઓ કદી (સાધારણ દેવતામાં) બળી શકતા નથી તેવા. દીવાની બેતે પદાર્થોની પરીક્ષા કરશે તો પરિણામ નીચે મુજબ આવશે:—

(૧)	(૨)	(૩)
ખીંજોડું ૩.	જિન.	કાચ.
સુતરાઉ કપડાં.	જિનનાં કપડાં.	પત્થર.
કાગળ.	વાદળા.	માટી.
બૂચ.	ચામડું.	ખડી.
સડું લાકડું.	મગરમચ્છનું હાડકું.	ધાતુઓ.
કપૂર.		
રખતર.		
કાપલા.		
ગન્ધક.		

ઠરેક પદાર્થોનો પ્રયોગ થતો હોય તે વખતે અવલોકન શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનું અને કોઈ અદ્ભુત સમાનતા કે ભિન્નતા બેવામાં આવે તો તે યાદ રાખવાનું બાળકોને કહેવું.

જેમ કે, ખીંજોડું ૩ અને જિન એબેરેંગ, હલકાપણું, વગેરેમાં મળતાં આવે છે, પણ એક કડપથી બળે છે, ત્યારે બીજું સુસ્કેલીથી બળે

છે. કાગળ અને પાતળું ચામડું (દાખલાતરીકે બકરીના બચ્ચાના ચામડાના બનાવેલા હાથના મોઝાનો કાંઈ ભાગ), રૂબરૂ અને વાદળી, સૂકા લાકડાની અને મગરમચ્છના હાડકાની ચીપો, ગન્ધક અને ખડી, કોયલો અને પત્થર, એમને સરખાવશે તો સમજણ સારી પડશે. જુદા જુદા બળતા પદાર્થોમાંથી નીકળતી ગન્ધ અને ધૂમાડો પણ લક્ષમાં રાખવાં.

જુદા જુદા પદાર્થોના પ્રયોગ કરી તેમને વર્ગ પ્રમાણે ગોઠવી રહ્યા પછી બાળકોને કહેવું, કે પહેલા વર્ગમાંના ગન્ધક સિવાય બધા પદાર્થો ઉદ્ભિન્ન, બીજા વર્ગમાંના બધા પદાર્થો પ્રાણિન, અને ત્રીજા વર્ગમાંના બધા પદાર્થો નિરિન્દ્રિય છે.

હવે શિક્ષકે જ્વાળાગ્રહી પદાર્થોના બીજા કોઈ ઉપયોગો બાળકો પાસેથી કઢાવવા, અને છેવટે અગ્નિ સાથે જેલ કરવાથી નુકસાન થાય છે તે વાત તેમના મનપર ઠસાવવી.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

(લખનાર ગ. ગો. બર્થે.)

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૦૭ થી.)

આ ફેરફારો હાલમાં કેવી રીતે થાય છે તે ટૂંકામાં કહું છું. મોટા મોટા પર્વતોની માટી યઈ સમુદ્રમાં જાય છે. મોટા મોટા નદીઓનાં મુખ પાસે લાખો વરસની અગાઉ જ્યાં પાણી હતું, ત્યાં આ જ જમીન યઈ ગયેલી જોવામાં આવે છે. નદીમાંની તણાઈ આવેલી માટી મુખ પાસે જ ઠરી રહે છે. અને તેવી જ રીતે વારે ઘડીએ આમને આમ ચવાથી તે સ્થળે જમીન બન્ધાતી જાય છે. આનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ—ગંગા નદી પાસેનું સુન્દરવન છે. આ ઠેકાણે પ્રથમ એકઠું પાણી હતું. ત્યાં હિમાલયમાંની માટીનો ઉમેરો ચવાથી આજ તે જ ઠેકાણે ૫૦ હજાર ચોરસ માઇલ ક્ષેત્રફળની જમીન યઈ છે. એટલે આગરે અંગ્રેજ લોકના દેશ નેવડું આનું ક્ષેત્રફળ થયું. અહિંયાં જોદી જોવાથી રેતી, માટી, કાંકરી, વગેરેના થરો એક પછી એક જોવામાં આવે છે. તેમ જ ને નદીઓ સરોવરને મળે છે, તે ઠેકાણે પણ આવી જ સ્થિતિ યઈ રહી છે. જુઓ

કે બિનેન્દા સરોવરને હોન નદી મળેલી છે. તે કેકાણે મગન લોકોના વખતમાં પાણી હતું, ત્યાં આગળ આજ નેવાં બેઠું તો એક માત્ર મુધીની જમીન ખેતી નેવામાં આવશે. આ પ્રમાણે સમુદ્રમાં પણ હ-મેશ ઉમેરે થતો જતો છે. એટલે સમુદ્રમાંના ખડકો ધર્મથી વડે જાંગી જઈ, તેની માટી બની સમુદ્રમાં જ પડે છે. તેમ જ તેમાં રહેનારાં પ્રાણીઓ મરણ પામવાથી જે ઉમેરે થાય છે તે વિશે નો વળી આગળ કહેવામાં આવશે જ. માત્ર મુખ્ય વાત ક્યાનમાં રાખતા જેવી એ છે કે નહેના નહાના પાણીના વહેણાઓથી માંડીને તે જાગીરથી જેવડી મોટી મોટી નદીઓ જેવા જે વહેણાઓ છે તેમાં ફક્ત એકલી માટી જ તથાઈ જાય છે એમ નહિ, પણ તેની સાથે કેટલાંક પ્રાણીઓનાં મડદાં, હાડકાં, વૃક્ષો, ફૂલો, દેર, વગેરે દમરો જતના પદાર્થો તથાઈ જાય છે. આ બધા પદાર્થો ધણા કામના છે. હવે ધારો કે વરસાદના દિવસોમાં કોઈ પણ ગામની અંદરનું પાણી તથાઈ આવી ગામ બહાર એક મોટા ખાખોચીયામાં ભરાઈ રહ્યું છે. પછી કેટલેક દિવસે તે ખાખોચીઈ મુકાઈ ગયા બાદ આપણે ખોદીને જોઈશું તો શું જણાશે? અર્થાત્ માટી, ઝાડપાતો, ઊંદરડા, ખિલાડાં, કુતરાં, શિયાળ, અને બીજાં કેટલાંક પ્રાણીઓનાં હાડકાં તથાઈ આવેલાં નેવામાં આવશે. હવે આ ઉપરથી આપણે એટલું તો સિદ્ધ કરી શકીશું કે આ પ્રાણીઓ સદરહુ ખાખોચીયાની આસપાસ રહેનારાં હશે. એવી જ રીતે આ ખાખોચીઈ ધણાં ચોંમાસાં વીતી ગયાથી પુરાઈ ગયું. હવે આને ફરીથી તમે ખોદી જોશો તો જણાશે કે, દરેક વર્ષે થયેલાં નવો થર જુદો જુદો જોવામાં આવશે. અને તે ઉપરથી ૫૦ વરસ અગાઉ આ સ્થળની આસપાસ અમુક જાતનાં પ્રાણી અથવા વૃક્ષોની વસ્તી હતી એવું સિદ્ધ કરી શકાય છે. આ જ માણે જ સર્વ સ્થળે સમજવું. જે આપણે સુન્દર વનની જમીન ખોદીને જોઈશું તો રેતી, પથ્થરો, માટી વગેરેના ખડકોમાં કેટલાંક વાસણો, કેટલાંક વૃક્ષો, પ્રાણીઓનાં મડદાં વગેરે જોવામાં આવશે. આ ઉપરથી જ-ધામાં જૂનો થર કયો તે પણ જાહેર થાય છે. આ સુન્દર વન-સંકુલ વરસો થયાં બને જ જાય છે. તેથી ધણી ઉપરથી ખોદવાથી જે જે થરો જોવામાં આવશે તે તે ધણા જ જૂના એટલે જૂના વરસ ઉપર-

નૂતના બનેલા હોવા જોઈએ, અને આ ચરોમાં જે જે પ્રાણીઓ રહેતાં હશે તે ઉપરથી આ સર્વે પ્રાણીઓ (પદ્યો જાડપાત્ર ઇલાદિ): ૧૦ હજાર વરસની અગાઉ આસપાસના પ્રદેશમાં રહેતાં હશે, એ તો નિર્વિવાદ છે. આવી જ રીતે આપણી પૃથ્વી ઉપર ચપેલા ચરો જોવામાં આવે છે. અને આ ચરોમાં જે જે પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિ વગેરેના પદાર્થો જડે છે તે ઉપરથી આ પૃથ્વીના પૃથ ભાગ ઉપર લાખો વરસો પહેલાં અમુક સ્થળે અમુક જાતનાં પ્રાણીઓ રહેતાં હતાં એવું બુસ્તાર ચાલવેલાઓ ઝડ દહી સકે છે, એટલું જ બહિષ્ણુ તે વખતે જમીન કેવી હતી, હવા પાણી કેવાં હતાં, ઇલાદિ બાબતો સિદ્ધ કરી શકે છે. જુઓ કે હિમાલય અને આદિ-આ તથા ખીખ પર્વતોનાં ગધાળાં ઉપર જળચર પ્રાણીઓનાં હાડકાં જડે છે. એ ઉપરથી દહી સકાય છે કે તે પર્વતો હજારો વરસો અગાઉ સમુદ્રનાં તળીયાં હતાં. આ દેશો પર્વતની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ તે કહેવું પડશે. પાછળ કહેવામાં આવ્યું જ છે કે પ્રારંભે પૃથ્વી અતિચપ તપ્ત હોઈને પછી થોડી થોડી ઠંડી પડતી ગઈ તેમ તેમ ઉપરનો પૃથ ભાગ ટાડો પડવાથી પોપડો બાકતો ગયો. એકાદ કંઈ પદાર્થ (હાદરથાયે પત્થર) હ્યો અને તેને ખૂબ લાલચોળ તપાવી જુઓ. તપાવ્યા પછી તેને પોતાની મેળે ટાડો પડવા દો, થોડાક વખત પછી તેના ઉપર ઝીણા ઝીણા ચીરાં પડેલાં જોવામાં આવશે, પણ જે તેના ઉપર લાલચોળ છર્તા જ પાણી રેડશે તો તે પદાર્થ ફાટશે. એ જ પ્રમાણે પૃથ્વી જ્યારે ટાઢી પડવા માંડી ત્યારે કેટલેક દેશો ઉત્પાત થવાથી તેના પૃથ ભાગ ઉપર ચીરાં પડી જતાં અને ચીરાં પડે એટલે કેટલોક ભાગ ઉચાણમાં આવે અને કેટલોક નીચાણમાં નથ. જે ભાગો ઊંચા આવે તેના પર્વતો બને અને જે નીચા ભાગો હોય તેમાં પાણી ભરાઈ સમુદ્ર બને. આ સિવાય વળી અગ્નિનું જોર બૂમલેમાં ધણું જ વધવાથી અગ્નિનું રસતો ઉભરો આવી બહાર નીકળી પડે. કેટલીક વખતે આના જોરથી સંકડો ગાડની જમીન એકદમ ઊંચી વધી નીકળે છે. આ પ્રમાણે સમુદ્રના તળીયામાંનાં પ્રદેશો એકદમ ઊંચા વધી નીકળે છે. આ પ્રમાણે સમુદ્રના તળીયામાંનાં પ્રદેશો એકદમ

હયા આવી જવાથી તેની સપાટીમાં જે જે સમુદ્રવાસી પ્રાણીઓ આવે, તેને પાણી નહિ મળવાથી તે તરફડીને મરી જાય. આ પ્રમાણે આંદ્રપ્રેસ, હિમાલયાદિ મ્હોટા મ્હોટા પર્વતો અનેકા છે અને એ જ કારણથી આપણને સદરહુ પર્વતોના મથાળા ઉપરથી જળચર પ્રાણીઓ તથા વનસ્પતિનાં વિભાગો જડે છે. (અપૂર્ણ.)

સાદા ગુણાકારની એક નવીન રીત.

(સખનાર રતનજી દુર્લભભાઈ લાડ.)

એક સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણ બનાવીને તેની લઘુબાઈ અને પહોળાઈની બાજુના અનુક્રમે ગુણ તથા ગુણકનાં અંકરચાનોની સંખ્યા જેટલા ભાગ કરવા અને તે દરેક ભાગમાંથી બાજુઓને સમાન્તર સીધી લીટીઓ દોરવી એટલે ગુણ અને ગુણકનાં અંકરચાનોની સંખ્યાના ગુણાકારના અંક જેટલા ન્હાના અન્તર સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણો થશે. તે દરેક સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણના ઈશાન અને નૈઋત્ય ખૂણાને સાંધી એકતી. એક દિશામાં કર્ણ દોરવા, તેથી દરેક સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણના બધાં વિભાગ થશે.

પછી ઠાળી તરફના મથાળાના ખૂણામાંથી શરૂ થતી લઘુબાઈની બાજુના દરેક ખાનાને મથાળે ગુણાંક, અને પહોળાઈની બાજુના ખાનાને ગણે પછે ગુણકાંક ઉતરતા ક્રમમાં લખવા.

પછી ગુણકના ચડતા અંકે પાસેના ગુણાંકને ગુણવાનું શરૂ કરતાં ગુણ ગુણકના અંકનો જે ગુણાકર આવે તેમાંનો એકમ અંક, બેક અંક (ગુણ ગુણકના)ના સામાન્ય ન્હાના સ. જા. ચતુષ્કોણના નીચલા આંસનમાં (ખાનામાં), અને દશકાંક ઉપલા ખાનામાં મૂકવા. ચારપછી ગુણકના બીજા અંકે ગુણતા દરેક અંકને ગુણી ઉપર કલા પ્રમાણે બેક અંકના સામાન્ય સ. જા. ચતુષ્કોણના ખાનામાં મૂકવા. એ રીતે સંધ્યા ગુણકાંકે ગુણાંકને ગુણીને તેમના સામાન્ય સ. જા. ચતુષ્કોણનાં આંસનોમાં મૂકવા.

છેવટે તિર્કસ દ્વારમાં આવેલાં અંકોનો સરવાળો કરેવાથી ગુણાકાર (જવાબ) મેળૂમ પડશે. જોમકે:—

$$૭૨૧૮ \times ૯૩૫૯ = ૭ ૨ ૧ ૮$$

આ રીતનું કારણ આ-

પણી આણ રીતને મળતું છે.

પણ આણ રીતના લક્ષણ

અંકથી ગુણનું શરૂ કરીએ

૬	૧	૭	૨
૩	૮	૯	૨
૨	૬	૩	૪
૮	૮	૪	૨
૬	૧	૭	૨

૬ ૭ ૪ ૮ ૧ ૦ ૮ ૨

છીએ સારે આ રીતમાં ચઢતા. અંકથી શરૂ કરી તે કારણ લાગુ પાડીને સમજવું.

ચર્ચાપત્ર.

જહાંગીરજી નસરવાનજી પાણીશવાળા, મદદનીશ શિક્ષક.

૧. 'બેદ'ની વ્યાખ્યા. બીજા વ્યક્તિઓમાં આ વ્યાખ્યા લાગુ પડતી આપી નથી.

૨. 'શક્ય' અને 'સહ્ય' બેદ બેઉ જુદા છે કે એક જ? જો જુદા હોય તો તફાવત શો?

૩. 'પ્રેરક' અને 'કર્મક' ને જુદા જુદા બેદ ગણાય, કે ક્રિયાપદનાં એવાં રૂપ તરીકે લેવાય?

૪. 'પ્રેરક' રૂપનો ધાતુ કેમ લેવાય? 'ગણાય છે'—એનો ધાતુ 'ગણાય' લેઈને 'પ્રેરક'બેદ બોલવો, કે 'પ્રેરક' રૂપનું ક્રિયાપદ લેઈને 'ગણ' ધાતુ લેવો?

૫. જે પછી તે આવે તો કેવું સંવિનોમ લેવાય? તે દર્શક સંવિનોમ ક્યારે ગણાય અને ત્રીજો પુરુષક્યારે ગણાય તેનાં દાખલા આપશો.

૬. મદને જણાય છે કે... આ ક્રિયાપદમાં 'ભેદ' અને 'કર્તા' જણાવો.
૭. ત્યારે હાથે કાપું; ત્યારે હાથે વાંટી છે, ત્યારે બે હાથ છે; ત્યારથી બેસાડું. આ સર્વ નામોની વિભક્તિ અર્થ સહિત જણાવશો.

૮. વન વસતું ને વિજેગ પડ્યો—એમાં ક્રિયાપદનો કર્તા અને પ્રયોગ.

૯. પોતે—એ સ્વાર્થ સર્વનામ લેવાય કે ? એક બીજાને, પોતા-પોતાને, એ કેવાં સર્વનામ ? જેમ અંગ્રેજીમાં Reciprocal સર્વનામ છે તેમ ગુજરાતીમાં કાંઈ છે કે ?

૧૦. સંસારાર્થ અને સંકેતાર્થ એ એક જ કે જુદા અર્થમાં વપરાય છે ? બેક્ટી બાપ્પા દાખલા સહિત આપશો.

૧૧. ક્રિયાપદનો ખાતુ એટલે ક્રિયાપદનું અનિયમિત વર્તમાન કાળ બીજા પુરુષ આદ્ય જે ૩૫ તે. આ પ્રમાણે ઊભો એનો ખાતુ કેમ નીકળે ?

૧૨. કરે છે ક્રિયાપદનો ખાતુ હુ યાય, ત્યારે 'કર' એ ક્રિયાપદનો ખાતુ કહેવાય કે તેનું મૂળ કહેવાય ?

૧૩. ક્રિયાપદનો કર્તા ચોથીમાં પ્રથમ આવે કે ? જો આવતો હોય તો તેના દાખલા જણાવશો.

૧૪. કેટલાક વૈવાકરણીઓ આવાં રૂપો આપે છે, જેમકે—
તું (વંચાઉ છું); વંચાઉ. વંચા.

તું (છે); છું. એ વાક્યમાં કેમ વપરાય છે ?

૧૫. ક્રદન્ત નામ છઠી વિભક્તિ. જેમકે લખનવાનો; અને ભવિષ્ય ક્રદન્ત લખનવાનો, એનો ભેદ કેમ જણાય ?

૧૬. છોકરો પાંઠ કરી રહ્યો હશે; એમાં 'પાંઠ' એ 'કરી' ક્રદન્તનો કર્તા લેઈએ, તો હશે નો ક્રિયાનાય શું ?

૧૭. ચારે વાગ્યા પછી; તે ત્રીન ગયો; મારે લાગ્યા પછી; તથા મરે તે રહે છે; આ નામોની વિભક્તિ શું ?

૧૮. ગુજરાતીમાં અંગ્રેજ Nominative absolute જેવી વિભક્તિ લેવાય કે ?

ઉપલા ગૂંચવણ બરેલા પ્રશ્નો અહિંના દરેક શિક્ષકને બહુ જ સંકે-
શીલ કરે છે અને તે વિષે દરેક વ્યાકરણમાં બિન્ન બિન્ન ખુલાસો મળે છે તેમ જ
વિદ્વાનો પણ જુદા જુદા વિચાર દર્શાવે છે, જેથી આપના બળવન્ત
સખાશુચી કાંઈ નિર્ણય આણી કૃતાર્થ કરશે. સુ. સુખ્યમ.

વડોદરા કલા ભવન.

જાહેર ખખર.

વડોદરા કલા ભવનમાં ૧૮૯૮-૯૯ ના વર્ષનું પૂર્વ સત્ર શુધવાર તા.
૧૬ મી નવેમ્બર ૧૮૯૮ થી શરૂ થાય છે; માટે દાખલ થનાર ઉમેદવારો તે
તારીખે અગર તે પછી એક માસની અન્દર આ તરફ આવી કાજર
થવું જોઈએ. તે મુદત પછી દાખલ થના આવનારને કોઈ ખાસ અને
સખજ કારણ બતાવ્યા સિવાય દાખલ કરવામાં આવશે નહિ. ભવનમાં
ચિત્ર, શિલ્પ, યન્ત્ર, રંગ, અને કૃતિ એ પ્રમાણે પાંચ જુદી જુદી
શાળાઓ છે.

કૃતિ શાળામાં દક્ષ આ રાજ્યના વતનીને જ દાખલ કરવામાં
આવે છે.

કોઈ પણ શાળામાં દાખલ થનાર વિદ્યાર્થીએ નિશ્ચય રૂઢી કેળ-
વણી ખાતાના હટ્ટા ધોરણ સુધી અગર હોમીય કેળવણી ખાતાના ત્રીજા
ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ.

દાખલ થતી વખતે વિદ્યાર્થીની ઉમ્મર તેર વર્ષ કરતાં ઓછી
હોવી ન જોઈએ.

કલા ભવનને લગતા નજર પાગા કારખાનામાં આખો દિવસ મુયારી,
સુદારી, અગર વણાટનું કામ શીખવાની જેમની મરજી હશે તેમને
કર્મકાર તરીકે દાખલ કરી તે કામ શિખવવામાં આવશે.

'કારીગર' વર્ગના તેમ જ છંતર વર્ગના ગરીબ અને નિરાધાર વિદ્યાર્થીઓ
પાસેથી કાંઈ પણ શી સેવામાં આવશે નહિ. તે સિવાયના વિદ્યાર્થીઓ

ચીંઓ પાસેથી દ્રુત દાખલ થતી વખતે એક રૂપીઓ બાબાશાઈ શી લેવામાં આવશે તે પછી ગાસિક શી બિલકુલ લેવામાં આવશે નહિ.

દાખલ થયા પછી ત્રણ માસ સુધી જે વિદ્યાર્થીઓ અને કર્મકારો નિયમિત હાજર રહી પોતાના અભ્યાસથી શિક્ષકને સન્તોષ આપશે, તેમને યોગ્યતા પ્રમાણે શિષ્ય વૃત્તિ આપવામાં આવશે.

આ સિવાય જેમને અભ્યાસક્રમ સમ્પન્ન થી અગર ખીજ કોઈ પણ પ્રકારની વિશેષ માહિતીની જરૂર હોય તેમણે અર્ધા આનાની ટિકટ ખીડી આ તરફ લખી જણાવવું, એટલે ભવનના બોધક પત્રકની છાપેલી એક નકલ મોકલી આપવામાં આવશે, અગર જરૂર જણાયે લેખી ખુલાસો મોકલવામાં આવશે.

કલા-ભવન
વડોદરા તા. ૪-૧૦-૯૮ } RAOJI M. PATEL,

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક,

નિશાળોનાં ઇનામ પત્રક.

પાલણપુર વિભાગ. વાર્ષિક ઇનામ અપાયાં તે. ગોળા. ૩.
૫-૪-૬ વડગામ. ૩. ૬-૧૪-૦ સંકેશર. મેમ્બરો તથા સદસ્યો
૩. ૫-૧૫-૦

સુરત વિભાગ. સુરત અંગુળન ધરભામની ઉર્દુ રફૂલ. ૩. ૧૦.
ખેડા વિભાગ. ચકલાસી. શા. નરોત્તમદાસ જગનાદાસ ૩. ૫)
ભરૂચ વિભાગ. ભાડભૂત. પટેલ જગજીવનદાસ ભગવાનદાસ
૩. ૫-૮-૦ શુક્લ તીર્થ. હિમ્મતસિંગજી લક્ષ્મણ ગાંધી. ૩. ૩-૮-૦
ત્રાલસા. સદસ્યો ૩. ૩) જાડેશ્વર. પટેલ મીરામણી રાવજીભાઈ
૩. ૮-૪-૦ ભાડભૂત. પટેલ જગજીવનદાસ ભગવાનદાસ ૩. ૩) કેશ-
વાણ. ભરૂચના શેઠ જહાંગીરજી, દીનશાજી દલાલ ૩. ૧૨-૧૫-૩
ઓંછણ. દાકોર સાહેબ ચંદ્રસિંગજી માધવસિંગજી ૩. ૩) મંગળોદયર,
તલાલી કૃષ્ણવંશભ નરસિંહદાસ. ૩, ૭) ડુંડળ. પટેલ બેદાભાઈ હીરાભાઈ
૩. ૩) કેલોદ. શેઠ માધવ વિદુલ ૩. ૬) અણેર. મેમ્બર ગ્યમ્બકરાય

અગચારામ. ૩. ૫) આમલોદાર. પટેલ જગજીવનદાસ. જગજીવનદાસ.
૩. ૨-૨-૦ કંવીકા. સોની જગજીવન જોશી. ૩. ૬-૧૩-૬ તવરા પટેલ
રૂપસંગ બાઈભાઈએ પંચમ મંગવી. કેરવાકા. ૬. ત્રીમ નથુ. ૩. ૮)
મેખર લક્ષ્મીભાઈ જોશીભાઈ. ૩. ૭ સીસોદા. મે. કલેક્ટર સાહેબ ૩.
૧-૮-૦ ટંકારીઆ. મે. આ. કલેક્ટર સાહેબ. ૩. ૧૩-૪-૦ વાગરા.
મે. રા. સા. માંમલતદાર સાહેબ વંચુછાંડીલ જાવિનરામ. ૩. ૪) કતપાર.
મે. પીરજીશાહ પેરતનજ. ૩. ૧૬ નીકારા. કલેલ તાળે લીખોદરા
નાં કોકોર સાહેબ ૩. ૯-૮-૦ વાહાલુ. ગામ લોક. ૩. ૪)

સુરતે વિભાગ. કંલીઆવાડી. રા. બા. વસનજી કલ્યાણજી.
૩. ૨૫) પુના. ગામ લોક. ૩. ૬) અડાજલુ. નરભેરામ પ્રાણીકર
વગેરે. ૩. ૧૩) ઉમરા. મેખરા ૩. ૪-૮-૦ સેસ્તાન. મેખરા
તથા ગૃહસ્થો. ૩. ૩-૧૪-૦ આરપાડ કન્યાશાળા. રા. દારકાદાસ
ત્રીકગદાસ. ૩. ૨) કમાલછાડ. ગામ લોક તથા શેઠ દોરામજી નવરોમજી.
૩. ૩-૯-૦. વરાડ. મેખરા. ૩. ૮) અડાજલુ. શેઠ કાવસજી
ખરસેજી. ૩. ૨૦) કુમર. શેઠ મંગેરજી બીખાજી. ૩. ૧૮) કવ-
સાડ. શેઠ કુવરજી મેચેરજી ૩. ૩) માતા. મુખ્યધના શેઠ કંરધી
કંરમળી. ૩. ૪૧-૮-૦ કતાર ગામ. પટેલ બીમભાઈ નીજાભાઈ તથા
પ્રોજી બાઈદાસ. ૩. ૪-૬-૦ સુપા. ગૃહસ્થો. ૩. ૬-૮-૦ પૂણી.
ગૃહસ્થો. ૩. ૧૦-૪-૦ વાપી. મુખ્યધના શેઠ ડોસાભાઈ રસ્તમજીએ
પરબ મંગવી. કેરજ. શેઠ સરીઆરજી દાદાભાઈ. ૩. ૪) સચીન.
ડોક્ટર સાહેબ. ૩. ૩) મદરોઈ. બુઝાલ નારણ વગેરે. ૩. ૩)
દરીઆ પારડીનાં ડોક્ટર સાહેબ તથા શેઠ ધનજીભાઈ કાવસજી. ૩. ૩)
સીંગણપોર. શેઠ બગનજી માણેજી. ૩. ૫-૧૩-૦ અંબેડી. ગૃહ-
સ્થો. ૩. ૯) અંબેડા. ગૃહસ્થો. મનમુખ નારાયણ વગેરે. ૩. ૪-૮-૦
આરડાલી. ખાન સાહેબ માંમલતદાર. સાહેબ તથા જનજી રેવાજી
વગેરે. ૩. ૧૧-૨-૦ કેડાદ. મેખરા. ૩. ૧૬-૩-૦ સીકેર. શીરા
જી તથા લાખા પરજી. ૩. ૩) અંબજા. મેખરા. ૩. ૩) બાધાન.
બીખાજી સોશીમજી. તથા પટેલ અહમદ મુસેમાન. ૩. ૫-૪-૦

મિશનથી મોકલી આપવાની ગોઠવણો કરી છે. એક વખત કામ પાડી નેવાયી આવી યશે, પેકિંગમાં જોણો, ખરચ ચાલતેમ કરીયું. નેજોની મરજી હોય તેજોએ નીચલે સરનામે લખવું.
નોટપેક કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

સંસ્કૃત શિક્ષક કોપીશુકોની જ દરેક કાગળના જુદા જુદા કદનાં અક્ષરોને જ બંધબેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લેન્ડથી મોકાઈ ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉરદુ, અને ફારસી લખવાને ખૂબી મંભવડ બનેલી છે. દરેક બોક્સમાં કલન—૬ કિમત ૩ ગા. વેલ્યુપેએગલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચતા રૂબરૂ વધારે લાગશે. બૃહદ્ ક્રિયા નહિ. અને પૈસા પહેલાં મોકલવાયા ૧ થી ૬ બોક્સના ખર્ચતાં બે આના લાગશે.

આદરજી કાવસજી આસ્તર. સત્તક શિક્ષક કોપીશુકો તથા સ્ટીલપેનોનાં પ્રગટ કર્યાં. અને કમિશન એજન્ટ. ધોખી તથા વ મુમ્બઈ.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા. સંટ પ્રેમોનંદ કૃત પદ્યધ્વ દેશી રાગમાં કી. ૦-૪-૦. પોસ્ટેજ છપાઈ. ૬ થી એક નકલ બેટ. સંશોધકને પ્રકાશક મકનજી સીમભાઈ તા. મા. ચીખલી. જ. મુરત.

પ્રાથમિક શાળા તથા ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાક્ટિસિંગ સ્કુલ માટે મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મંજુર કરેલા.

ગુજરાતી મૂળાક્ષરોના નકશા.

કિમત ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

સ્કુલ લાઇબ્રેરી માટે ડિરેક્ટર સાહેબે મંજુર કરેલો.

ગુજરાતી શબ્દાર્થ સિન્ધુ.

આમાં નવે કાપ કરતાં વધારે શબ્દોનો સમાવેશ છે. અક્ષરો ઓળખા, કાગળ ઉચ્ચ, સુંદર કાપ સોનેરી નામ સાથે કપડાનું મળ્યુત પૂરું. કિમત ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૫-૦

સંસ્કૃત ગુજરાતી શબ્દ કોષ.

મધ્ય સંસ્કૃત કોષોને આધારે તૈયાર કરેલો, પુષ્કળ શબ્દોના સમઢ વાળો, નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં ઉત્તમ અક્ષરે ઉચ્ચ કાગળ ઉપર છાપેલો, સોનેરી નામના કપડાના પૂકાનો, કિમત ૩-૪-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૬-૦

છત્તર વાંકી ગીરંગામ. | રામદાસ કાશીદાસ મોહાની, કંપની.
પુસ્તક પ્રસારક મંડળી મેળાપ.

પટેલકૃત હિંદનો ઇતિહાસ. આવૃત્તિ ૭ મી.

જેની અંદર ઇતિહાસ રાજાઓની યત્ના ધાયદા; યદ્યપિ, પ્રવેશક અને મિહલ રોકાણથી પરીક્ષાના સવાલ; વંશવાર રાજાઓની યડતી પડતીનાં કારણ; રાજ્યક્રિયા પરવાના; રાજાઓની સરખામણી; પ્રજાની સ્થિતિ, વેપાર રાજ્યમાર, વિદ્યાકળા તથા ધર્મની યડતી પડતીનાં કારણ; હિંદ અને ઇંગ્લાંદની રાજ્ય પદ્ધતિની સરખામણી; પટા કે ખીલ; પટામાં ફેરફાર; સાતિ ભેદના પાપા; ઇતિહાસ સાથે સંબંધ રાખનાર નિશાનિયો; પરદેશી રાજાઓની આસર; મહાન પુરુષ અને સ્ત્રીઓનાં સરિત; ઇંગ્રેજ રાજ્યથી દાખલ થયેલા મવા સુધારા તથા તેથી ફાયદા; વિદ્યાર્થીઓને કપરો અર્થ સમજાવતીર ઉપયોગી દીપ્તિ; વિદ્યાર્થી, કોલ, મુકામલા, પરદેશી દુમલા અને ગવર્નર જનરલોના સુધારા; હાથી પાયરીએ યડનાર પુરુષો; નામાવળીઓ, બળવાનાં કારણ; સ-ગાઈઓ અને ઇંગ્રેજો મેળવેલો મુલક અને તમામ વંશવાર-રાજાઓની હકીકતનો સમાસ કરેલો છે; કિમ્મત ૦-૫-૬ મળવાતું ઠેકાણું; બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ મુ. અમદાવાદ ઠે. રીચીરોડ નંબર.

ગુજરાત કચ્છ અને કાઠવાવડમાં બહોળો ફેલાવો પામેલી
પ્લ્યૂરલેક શાહી.

આ શાહીથી લખેલ લખાણ ગમે તેટલો વખત જવાં છતાં, દવાં, પાણી, ગરમી કે ઠંડીથી બગડી જતું, પૂરી નિકળતું કે બીડી જતું નથી. લખણી લખાણમાં ધણી સરસ અને પાકી છે. તેમ જ ઇંગ્રેજ શાહી જેવા ગુણ હોવા છતાં કિમ્મતમાં તે કરતાં પાંચ ગણી સસ્તી છે. દર રોજ શાહી ધર્મ સકે એવા આઠ પડીદાનો રૂપીઓ એક પોસ્ટજ બુક નમૂના જોઈએ તો અર્ધા આનાની ટીકેટ મોકલવી.

અમદારી પાસેથી ગવ્હર્નમેન્ટે રૂપોની કેળવણી ખાતાને લખતી તમામ જાતની ચોપડીઓ, કોપીઓ, ઇતિહાસો જુઓળો, નકશાઓ અને ખીંછ વાંચવા લાયક ચોપડીઓ, મળશે. મંગાવનારને વાજળી કમિશન કાપી આપવામાં આવશે. પોસ્ટજ બુક.

મુ. વઢવાણ શહેર. સાહુ નારણજી અમરશી.

સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ દશમી. કિ. ૪ આના. મુખ્યમંત્રી ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. જા. ના ઇ. નં. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના હસવ મુજબ શાળામાં વાપરવાને હરકત નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ 'ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ' આવૃત્તિ ખીજી. કિ. ૪ આના. પોસ્ટજ અને નુ. માફ. કમિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦. નંબરો ૧૯-૧૫-૨૬-૨૫ ટકા. વે. પે. ખર્ચ મંગાવનારને સિર છે. મેમ્બર્સ કંરમચંદ, શાહુ, સજીડે. એ. ઈ. જોહિલવાડ મુ. સ્વારી. લાવનગર.

અંગકાલિતની સમજૂતી. ૩૧. ૩. વા: પોરેજ સાથે. પાંચે, દસ; દસે, પંદર; વીસે, વીસ; અને પચીસે, પચીસ; ટકા કમીચન. વે. પે. ખર્ચ લેનારને શિર. ખુશાલદાસ ગોકળદાસ; મુખ્યોપજી. અમદાવાદ.

લેખનકળા કોપીજીકો.

ગુજરાતી અને બાંગ્લાદેશી નમ્બર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્ય ધંધાકારી ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ યોધી દાદી, તથા પોરણને અનુકૂળ અક્ષરોનાં ૬૬ તથા લખાણની ઢળની ગોઠવણ કરીને. હાલ ચાલતી સર્વ કોપીજીકો કરતાં ચઢીઆતી યશની ખાત્રી થયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે.

મુદ્ર શિક્ષકો આગળ સંકેદો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીજીકો બીજી સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સંચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા. અહિં મૂકવા વધારે ચેતિયધારીએ છીએ.

૧. કોપીજીકોની સમ્રાધ ને સુન્દરતા બળવવા માટે ત્રાખાનાં પંચાં (કોપર પેપર) કાતચવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેન એક જ બાજુએ સુન્દર રંગની સાલીથી છપાય છે, કામગ અને કવર જોયાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી એ જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કક્ષમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમ જ એક જ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાકું જ્ઞાન પાંચ છે.

૩. શરૂઆતમાં બાળકો પહેલાં નમ્બર લખનાં પોતાની મેળે અક્ષર કાઢે ત્યારે હાથ ધુન્ને છે, ને શરૂઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ધારતી રહે છે, આટલે હમે દમારી કોપીજીનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને ધૂંટવાનો રાખ્યો છે, ને હાથ દરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી ધૂંટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું પોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્ય વળે છે, ને ધણા અંગ્રેજી શીખવા પશુ જાગ છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જ્ઞાન થાય, તેવાં અક્ષરનાં ૬૬ રાખેલાં છે કારણ કે પ્રથમ અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જોયાં પોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે ખોટ દમારી કોપીજીકોનો છઠો નમ્બર ખાત્રી જરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં ધણાં ઉપયોગી ચર્ધ પડે તેવાં, લખાણો દાખલ કરેલાં છે. ને તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણાં જ પસન્દ પડેલાં છે.

એ કોપીજીકો દેસાવરના ખરીદ કરનારને સંકેદ ત્રીજા ટકા કમીચનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. ખજૂ પોરટ મારફતનું કે રેલવેથી આગળનું ખર્ચ અમલમાં આવશે નહિ. કોપીજી સાથે બીજાં પુસ્તકો સંકેદે આપી ટકા હંદસાઈ ચર્ધ

મોઢી આપવા જોઈવળુ રાખી છે. ડેકાણું—આત્મારામ અને દલા-
ભાઈની કંપની રંગારી રૂટીટ, મુખ્યર્થ.

આત્મારામ અને દલાભાઈની કંપની દ. દલાભાઈ દારકાંદાસ દેસાઈ

સને ૧૮૮૨ ના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલું છે.

“૩. ૧૨-૦-૦ બરનારને ૩. ૫૫૦-૧૦-૦ મળ્યા.”

“બરેલાં નાણાંનો ચાલીશથી પચાસ ગણો લાભ.”

ચોડે પૈસે મોટો લાભ ૧ વધુમાં વધુ રૂ. ૨૦૦૦) મુધીનો લાભ.

ધી ઇડિયન-મ્યુચ્યુઅલડેથ બેનીફીટ ફંડ લીમીટેડ.

આ કંપનીમાં હાલમાં ૧૫૦૦ કરતાં વધુ મેમ્બરો છે.

ડીડની બુક ચાર આને મળશે.

હેડ. ઓફીસ. અમદાવાદ. ઠે. પાનકોરના નાકા. આગળ.

આ કંપની સારા આબરુદાર અપરેક્ટરોની દેખરેખ હેઠળ સારા પાયાપર
ચાલે છે. નીચેના સરલ ને બીનતકરારી છે, વીમાના દર નીચે પ્રમાણે.

વર્ગ.	ઉમર.	દાખલ શી.	માસીક શી	કંટીનન્ટ શી.	કુલ રકમ.
૧ શો.	૧૮ થી ૩૦	૨-૦-૦	૧-૦-૦	૦-૪-૦	૩-૪-૦
૨ જો.	૩૧ થી ૪૦	૨-૪-૦	૧-૨-૦	૦-૪-૦	૩-૧૦-૦
૩ જો.	૪૧ થી ૫૦	૨-૮-૦	૧-૪-૦	૦-૪-૦	૪-૦-૦
૪ ચો.	૫૧ થી ૬૦	૨-૦-૦	૧-૮-૦	૦-૪-૦	૪-૧૨-૦

દાખલ થવાની અરજ સાથે ઉપર પ્રમાણે શી. ભર્યા બાદ. ૧લા. રજા.
૩જા અને ૪ થા. વર્ગના મેમ્બરોને દરમાંમે. રૂ. ૧-૦-૦ રૂ. ૧-૨-૦ રૂ.
૧-૪-૦ અને રૂ. ૧-૮-૦ અનુક્રમે વર્ગ પ્રમાણે શી. ભરવી પડશે. પ્રોસપેક્ટસ
તથા અરજના ફારમ માટે નીચે સહી કરનારને એક આનાની ટીકીટ સાથે
લખી જણાવવું. પચીસ મેમ્બરો દાખલ કરાવનાર સખ. એજન્ટોને સારું
કમીશન આપવામાં આવશે. એન. પી. શેઠના. એન્ડ કંપની
એજન્ટસ. અમદાવાદ.

તૈયાર છે—ધર સંસાર—વડોદરા રાજ્યમાં ધી. સા. માટે મંજુર.
કુટુંબ, લાયસેરીમાં રાખવા લાયક. કિ. ઘટાડી રૂ. ૦ રાખ્યો છે.
મ. કા. પટેલ નુતન વિલાસ પ્રેસ, વડોદરા.

હોમિયોપથ; બર્નાર્ડિમથ અને હાસન, કોલેજો, ગોખલે, ધોષ, પેન્ડલગરી,
લોક અને લેવીસ, રાધાકૃષ્ણ, ગર્ડેસ્ટન, સુખારાવ, કોનવોલ અને કીચના ઈ-
મેજ અને લાલસંકરના ગુજરાતી અંકમથિતમાંના તથા ધણી પરીક્ષાઓના
સવાલમાંના અધરા દાખલા—કી—ખુલાસા સાથે.

(સંઘના દાખલા રીતસર કરી બતાવ્યા છે. કોમિત રૂ. ૧-૦-૦ મોરટે બ
રૂ. ૦) ના હાલમાં કોમિત રૂ. ૦-૧૩-૦ પાના ૫૧૨) ગયા વરસની પ. સ. ૫.
રીક્ષામાં આમાંના દાખલા આવ્યા હતા તે પ્રમાણે હર વરસે આવવાનો સંભવ
છે. અધી જશે તે જરૂર પાસ થશે. પરસ્પદાસ નાગરદાસ કીનારીવાળા-મદ્ય

સુચના.

આ પત્ર સમ્બન્ધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોંટપૈા કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સુધી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન આપશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોકળે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસન્દ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવાં અન્યતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચે મંગાવી લેવું.

શાળા ખાતાના ડેપુટી અને આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી સાહેબોને તથા મહેતાજીઓને કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતાં વિષય લખી મોકલવા ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. શાળાઓ સમ્બન્ધી હકીકત સ્કૂલ ખોડે તથા દેશી ગળ્યોના અધિકારીઓ લખી મોકલશે તો તે પણ ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

સરકારી તેમ જ ખાનગી બહાર ખજારો જે માસમાં છપાવવી હોય તેના આગલા મહિનાની ખાંચગી તારીખ પહેલાં પહોંચવી જોઈએ. હેન્ડલિંગો જે માસના અંક સાથે વહેંચવાં હોય તેના આગલા મહિનાની પત્રીસગી તારીખ સુધીમાં આવવાં જોઈએ.

મની ઓર્ડર મોકલનારે દૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું, અને શી ખાખતના પૈસા છે તે ચોકળે અક્ષરે લખવું. તે વિના બૂધ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે જરૂર રૂપીએ અર્ધા આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિમ્મત અગાઉથી જ વરસ એકતો રૂ. ૧-૦-૦ સખી છે, પોસ્ટેજ માફ, છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અંદી આનો. પદરના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારનાજા સિક્કાક તથા વિધાર્થીઓને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેંગ રેપટ લખવું. વિષય પસન્દ પડશે તો તેની અગલા વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે ખર્ચે ૧ ૧ થી ૨ સુધી આપવામાં આવશે. અગાધતનો એમાં સમાસ પડે નહિ.

બહાર ખજારો છાપવાના ભાવ.

	લીડી.	
૧.....	૪	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે ૫ છીના અગીઆર મહિના લગી
૨.....	૮	પા મહો ચાર્જ પડશે. બાર મહિનાથી ઓછાં મુદત દશે તો પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ અને બચતને દરેક મહિને અર્ધા ચાર્જ લેવાશે.
૩.....	૧૫	
એ ઉપરાંતનો ખાવ ઉપર પ્રગણેજ.		
બાર માસ લગી લાગણાગટ દશે		

હેન્ડલિંગો વહેંચવાનો દર.

પા. નેલાં સુધીના રૂ. ૮-૦-૦, અર્ધા તોમા સુધીના રૂ. ૧૦-૦-૦ અને એ. તે. લ. સુધીના રૂ. ૧૨-૦-૦. તે ઉપરાંતને બારે મહિને લખવું.

The Gujarat School-Paper

ગુજરાત શાળા પત્ર.

ડિસેમ્બર સને ૧૮૯૮.

આનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
માસ—ગ્રેટ્ટિસ ગેમેરીગલ ૧-૩.	૩૫૩
ખેતીનું કોન્ડરન્સ... ..	૩૫૪
વિક્ટોરીયા ભૂગોળી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ... ..	"
ઉત્તર ભાગમાં શારીરિક કેળવણી... ..	૩૫૬
ઇન્ડિયની પ્રાથમિક શાળાઓ	"
ખાજકોને સારી ગાનસિક ટેવો નહિ પાડવાનાં કારણો... ..	૩૫૭
મરણી... ..	"
વાક્ય રચના અને નિબંધ	૩૬૪
વાંચન પાઠ... ..	૩૬૯
શિક્ષકોની ત્રિમાસિક રપર્ટો.	૩૭૧
સામાન્ય પદાર્થો વિશે પાઠ—પદાર્થોના ગુણ—રિયતિ રપોર્ટ... ..	૩૭૫
પ્રાણી વર્ણન—અજગર.	૩૭૭
સહિની ઉત્પત્તિ અને રિયતિ	૩૭૮
ગેરસંપાતો ધોધ... ..	૩૮૦
અર્થ પત્ર—શબ્દોના સમતકાર	૩૮૩

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી).

આમંદાવાદ.

મુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સર્વે દરેક સ્વાધીન શાળાએ.

રા. રા. હરિલાલ મનસુખરામ, જારીઆ રોટના, કારભારી
રા. બા. જગજીવનદાસ ખુશાલદાસ માછ, ડેપુટી કલેક્ટર તથા સેશન્સ
જજ અને સુરત મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ ઇમિટીના પ્રમુખ.

રા. સા. મનસુખરામ સૂર્યરામ, ત્રિપાઠી, જૂનાગઢ રોટના એજન્ટ.

રા. સા. રણછોડભાઈ ઉદયરામ, કચ્છના નાયબ દિવાન.

મહેમ રા. બા. ભોળાનાથ સારાભાઈ.

રા. રા. કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ, સી. આઈ, ઈ.

બા. સા. બમનજી એદલજી મોદી, એમ, એ; ડેપુટી કલેક્ટર અને
સ્કૂલ ઇમિટીના ચેરમેન, બરુચ.

રા. રા. ડાળાભાઈ લલુભાઈ વકીલ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના પ્રમુખ.

શેઠ કેળસર એદલજી મોદી, બી. એ, સુરત સ્કૂલ બોર્ડના મેમ્બર.

મહેમ રા. રા. કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર, ગોંતેના ધર્મખાતાના માછ સેક્રેટરી,

કેળવણી ખાતાના હાલના તથા માછ ઇન્સ્પેક્ટરો.

રા. બા. મોતીરામ રાજરામ, માછ, ડે. એ, ઇ, સુરત.

રા. સા. ગણપતરામ જોરીશંકર શાસ્ત્રી, ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ

રા. સા. શિવરામ સદાશિવ નાડકરની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. રત્નાગિરિ.

રા. સા. મજરામ સન્તોકરામ દેસાઈ, બી. એ; માછ, ડે. એ. ઇ. મુમ્બઈ.

રા. સા. કૃષ્ણલાલ ગોવિન્દલાલ મહેતા, ડે. એ. ઇ; અલાવાડપ્રાન્ત, કાઠિયાવાડ.

રા. સા. હરિવલ્લભ મૂળજી વિજય, માછ, ડે. એ. ઇ; હાલાર પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

રા. સા. ગણપતરામ અનુપરામ ત્રિવેદી, ડે. એ. ઇ; સોરઠપ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.

બા. રા. કરમચંદી રવીમચંદી નાનજીઆની, બી. એ; ડે. એ. ઇ. પંચ મ. રેવા.

રા. સા. આર. એસ. તાંડી, બી. એ; ડે. એ. ઇ. મરાઠી સ્કૂલ, મુમ્બઈ.

રા. સા. મનસુખલાલ મુગટલાલ મુનશી, બી. એ. એલ. એલ. બી.

હાઈ કોર્ટના સોલિસિટર, મુમ્બઈ.

રા. સા. ગોકળદાસ કદાનદાર પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી.

શેઠ જર્જીરજી હોરમજી પંચડી, જી. ઇ. સ્કૂલના સેક્રેટરી.

રા. રા. જગનલાલ હરિલાલ પેડયા, બી. એ; જૂનાગઢના નાયબ દિવાન.

રા. સા. મણિલાલ નંબુભાઈ બી. એ. બાવનગર કોલેજના માછ પ્રોફેસર.

રા. સા. ગોવિન્દ જલવન્ત લધાટે, બી. એ.

રા. સા. ગોદનલાલ રણછોડદાસ ઝવેરી.

મુમ્બઈની જોઈન્ટ સ્કૂલ ઇમિટીના સદ્યદરયોએ પસન્દ કરેલી અને બીજી

કોપીશુકા સાથે સરખાવ્યા પછી પોતાના તાજાની સ્કૂલોમાં એ જ કોપી વાપરવી.

મે. ડોક્ટર ટોગસ બેની.

મે. કેળસર નવરોજજી ડાળરાજી.

મે. અખંડલા મીરચંદી ધરમશી.

મે. ગણેશરામ નીલકંઠ નાડકરની.

મે. પ્રેટન જીઅરી.

મે. પ્રોફેસર આર. જી. જોડસનદામ,

મે. કાશીનાથ ત્ર્યમ્બક તેલંગ.

મે. નવરોજી નસરવાનજી વાડીઆ. સી. આઈ. ઇ.

મે. ન્હાનાભાઈ નસરવાનજી સેક્રેટરી સ્કૂલ મોડ.

સુરત જોષ્ટ-સ્કૂલ દમિટીના સદસ્યોએબસન્દ કરેલી અને સામા એક
લેખવેલી અને પોતાના તાજાની સ્કૂલોમાં વાપરવાની ઘણી ગુણી દેખાડેલી.

મે. રેવરન્ડ જી. શિથેડી.

મે. બાનુશંકર નારણશંકર.

મે. મંછારામ ધેલાભાઈ.

મે. દરિયાલ તુળજરામ ધરુ

મે. સેધ મોલવી અબ્દુલ કદર.

મે. નનુગીઆં બહુમીઆં એમ.

પ્રોફેસર, પ્રિન્સિપલ અને હેડમાસ્ટર.

રા. સા. વામનરાવ આખાજી મોદક, ખી. એ. માજી હે. મા. એલિશ્ચન્ડન હાઈસ્કૂલ

ખા. બા. જમશેદજી અરદેસર, દલાલ, એમ. એ. એલ. એલ. ખી; ગાયક-

વાડ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર અને મુન્શરાતકોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.

શેઠ ડોરાભાઈ નસરવાનજી વાડીઆ, એમ. એ; પ્રિન્સિપલ, સરવ.

જી. પા. એ. ઇન્સ્ટિટ્યુશન, મુમ્બઈ.

ખા. બા. જમશેદજી નવરોજી બીનવાળા, એમ. એ, બાવનગર કોલેજ.

શેઠ એલજી દોરાજી તળાડી, ખી. એ; અમદાવાદ. હાઈ સ્કૂલ.

શેઠ ફરદુનજી મનમેરજી દસ્તુર, એમ. એ; પ્રોફેસર, પૂના કોલેજ.

ખા. સા. ધંધાહીમ મહમદ સાયાની, ખી. એ; હેડમાસ્ટર ભરૂચ હાઈસ્કૂલ.

રા. સા. માધવલાલ દરિયાલ દેશાઈ, પ્રિન્સિપલ, ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

મિ. એ. એસ, જવિસ, સુરત ગિરાન સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ.

મિ. વિલિયમ ખીડી, ખી. એ; સુરત ગિરાન સ્કૂલના મેનેજર.

રા. સા. નવજીરામ લક્ષ્મીરામ, રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના માજી પ્રિન્સિપલ.

શેઠ બેહેરામજી ફરામજી પટેલ ખી. એ. માજી હેડમાસ્ટર સુરત હાઈ સ્કૂલ

શેઠ દોરાગજી જંગીર પ્રોપ્રાયેટરી સ્કૂલના માલિક.

શેઠ ફરામજી બગનજી માસ્ટર ખી. એ. ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માલિક.

શેઠ માણેકજી બેજનજી કુધર ફાઈ હાઈ સ્કૂલના માજી હેડમાસ્ટર.

શેઠ બરજોરજી ખરશેદજી સંજળા, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક

શેઠ નસરવાનજી ખરશેદજી નાનજી, ચન્દનવાડી સ્કૂલના માજી માલિક.

શેઠ જમજી, ખં. દુળાસ, ખી. એ. ક્યુરેટર ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુકડીપો;

શેઠ, માણેકશા, બહેરામજી માસ્ટર, ગોકળદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

રા. રા. લક્ષ્મીદાસ, દી, હેડમાસ્ટર ચાલક્રેડ હાઈ સ્કૂલ, ભુજ.

રા. રા. એમ. એમ. બલસારી ખી. એ. માજી હેડમાસ્ટર, ગોધરા. એ. વ. સ્કૂલ.

રા. રા. મોતીલાલ મોદનલાલ, હેડમાસ્ટર, એંગ્લોવર્નાક્યુલર સ્કૂલ, બાવનગર.

રા. રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ દવે, ખોળ ખાનમહમદ હળીખખાઈ સ્કૂલ.

શેઠ રસ્તમજી મહેરવાનજી માસ્ટર, હેડમાસ્ટર, ફરામજી પટેલ સ્કૂલ.

મુમ્બઈની ગુજરાતી સ્કૂલના હેડમાસ્ટર.

મે. શુભાષદાસ મુન્દરદાસ ચોકશી.

શેઠ. કચીરજી સોરાખજી મદોદીના.

મે. પ્રાણજીવનદાસ કદાનદાસ.

મે. માણેકલાલ ધીરંજીરામ અધ્યારો.

મે. હરકિપનદાસ બિજલાલ.

મે. આંભારંગી જીવિપનદાસ.

મે. શિવશંકર કૃષ્ણજી મદ.

મે. મોહનલાલ પ્રસાદરાય.

શેઠ, મહેરવાનજી શોરાખજી દલાલ.

મે. મંજલાલ પોતાચન્દ.

મુખ્યધ અને ગુજરાતના બાહર છાપોના મતો:—રાસતગો-
સ્તાર, મુખ્યધ સમાચાર, જામી જમથેદ, અખબારે સોદાગર, કૈસરેહિન્દ,
ગુજરાતી, યજ્ઞા પરસ્ત, રિપન રિપોર્ટર, ઇન્ડિયન સ્પેક્ટેટર, ગુજરાતમિત્ર,
પ્રજામિત્ર, સૂર્યપ્રકાશ, સુરત અખબાર, દેશીમિત્ર, બરુચ સમાચાર, હિતેચ્છુ,
દસ્કતશિક્ષક કોપીયુકો, નીચલો-સરતોશી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવરધી માલ-મંગાવનારા માસ્તરો તથા વ્યા-
પારીઓ જાઓ, ઝોછામાં ઝોછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
તેઓને સેકંડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેટિંગ અને રેલવે
નો સર્વે અર્થ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઝોછી ૨૫ નકલ સુધી મંગાવનારને સેકંડે ૨૫ ટકા ડિસ્કા-
ઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેટિંગ, પોસ્ટલ વગેરેના સર્વે અર્થ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતા કોઈ-રીતે ખરાબ થાય
તથા તે માલને નુકસાન પૂગે તેના ભિખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ ક્યે રસ્તે અને ક્યાં મોકલાવવો
તેનો પૂરતો ખુલાસો માલ-મંગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી
આગળ માલ લઈ જવાનો અર્થ માલ મંગાવનારને સિર સમજવો.

૫. હુડી મોકલાવનારે ખરાબર ઠેકાણું લખવું.

નમુના

આદરજી કાવસજી મારતરજી

દસ્કતશિક્ષક કોપીયુકોની

સ્ટીલપેનોના

							
નં. ૧ નં. ૨	નં. ૩	નં. ૪	નં. ૫	નં. ૬	નં. ૭	નં. ૮	નં. ૯

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆત્રાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને
વિનંતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દસ્કતશિક્ષક કોપીયુકોની સાથે અમેઓ
ખીજ કોઈ પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુકો સેકંડે ૧ ઝોક ટકાના ક-

ગુજરાત શાળા પત્ર.

પુસ્તક ૩૭ મું. ડિસેમ્બર ૧૮૯૮. અંક ૧૨ મો.

માસ.

ચેરફિલ એમેરિકાના રાજ્યના વખતે વખતનો હિસાબ આ પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. ગાંધી કમિટીના સેક્રટરી સાહેબ જણાવે છે કે પત્ર વ્યવહાર, ટપાલ પાત્ર, ઉપામણી, વગેરેનો ખર્ચ બાદ કરતાં, ત્યાં બાંધકામ ઉમેરતાં, અસાર સુધીમાં સુમારે તેર હજાર રૂપિયા એકઠા થયા છે. દુકાન, મરડી, વગેરે આફનો ન હોત, તો એથી પણ વધારે રકમ જમા થાત. ઉપજેલી રકમમાંથી રૂ ૧૨૦૦૦) મુખ્યમંત્રી, મુનિસિપલિટીને સ્વાધીન રૂપે છે. તેના બાજમાંથી પ્રાથમિક શિક્ષકોનાં દોકરા દોકરીઓ પેકી ને સૌથી ઊંચે નમ્બરે મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં પાસ થઈ મુનિસિપલિટીની ઇજવણી મે તેને મિ. ચેરફિલના નામથી આખાસ પૂરો કરતા સુધી દર માસે રૂ ૨૪) ની સ્ટેન્ડરસિપ આપવાનો, અને ને મુક દેશી માળાપની દોકરી મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં સારી હોયે નમ્બરે પાસ થાય તેને રૂ ૧૦૦) નું ઇનામ આપવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે. આ રીતે ગેરવ્યવહાર સુમારે હજાર રૂપિયા બાકી રહે છે, તેની સરકારી લોન ખરીદી તેની સમજાણ પૂના, અમદાવાદ, કે ધારવાડ પેકી ને મુનિસિપલિટી કમિટી કરશે તેને સોંપવામાં આવશે. એ લોનના બાજની લેખના વારા કરતી પૂના, અમદાવાદ, ધારવાડ, અને સિંધુ હિદરાબાદની ટ્રેનિંગ કોલેજોની ત્રીજી વર્ગની વાર્ષિક પરીક્ષામાં પહેલે નમ્બરે પાસ થનાર વિદ્યાર્થી ચેરફિલ સાહેબના નામથી ઇનામ આપવામાં આવશે. ચેરફિલ એક વરસ પૂનામાં, બીજે વરસે અમદાવાદમાં, ત્રીજે વરસે ધારવાડમાં, ચોથે વરસે હિદરાબાદમાં, એમ વારા કરતી ઇનામ આપવામાં આવશે.

અને મેલ અને ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજો ગણીએ, તો દરેક કોલેજનો ૬૨ ૭ વરસમાં એક વખત વારો આવશે. આ મુદત બહુ લાંબી છે, માટે કમિટી વિનંતિ કરે છે, કે મિ. એલ્ફિન્ડને અહાત્તારા, અને વિશેષે કરી પ્રાથમિક શિક્ષકો, કાંઈક વધારે રકમ ભરી દરેક કોલેજમાં વધારે ફૂંકી મુલતે ધનાગ આપવાની જોગવાઈ થાય એમ કરશે. મિ. એલ્ફિન્ડે પ્રાથમિક શિક્ષકો ઉપર પુષ્કળ ઉપકાર કર્યા છે, અને ઉપરની હકીકતથી જણાયું હશે, કે તેમની યાદગીરી માટે ભરાયતી રકમનો મ્હોટો ભાગ પશુ પ્રાથમિક શિક્ષકો અને તેમનાં બાળકોના લાભમાં ખર્ચાવાનો છે. તો અસાર સુધીમાં ખતાવેલો ઉત્સાહ મન્દ કરી ન નાંખતાં દરેક પ્રાંતના પ્રાથમિક શિક્ષકો હજી વધારે રકમ ભરશે એમ આશા રાખવામાં આવે છે. ન્હાના શિક્ષક આઠ આઠ આના, અને મ્હોટાં શિક્ષક એક એક રૂપિયો ભરશે તોપણ બસ થશે.

સુમારે જે વરસ ઉપર પૂનામાં ખેતીના શિક્ષણને લગતું કોન્ફરન્સ ભરાયું હતું, તેનો હેવાલ અને દરાવો હમે આ પહેલાં આપ્યા છે. એ દરાવો હિન્દ સરકાર તરફ જતાં, તેના જવાબમાં તે સરકાર મુખ્યર્થ સરકારને લખે છે કે, "ખેતીની કેળવણીના સમ્યક્ધર્મા હિન્દના ખીમ ભાગો કરતાં મુખ્યર્થ ધસાકો" આગળ વધેલો છે, અને એ કેળવણીને કેમ વધારવી તે હિન્દ સરકાર સ્થાનિક સરકારના હાથમાં રહેવા દે છે."

આ ધસાકાની પ્રાથમિક નિશાળોના ઉપયોગ સાર ખેતીવાડી ખાતા તરફથી એક સાદું ખેતીનું પુસ્તક ઇંગ્રેજીમાં લખાયું છે તે હાલ છપાય છે. તે છપાઈ રહેથી તેનો ફેરો બાષાઓમાં તરત્રુમો થઈ નિશાળોમાં આલશે.

મુખ્યર્થમાં વિક્ટોરિયા જ્યૂબિલી રેકનિસ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ નામે એક મ્હોટી હેલોગ સાળા છે તેથી હમારા વાંચનાર વાકેફ હશે. સને ૧૮૫૬-૫૭ ના રિપોર્ટમાં જ્ઞાના પ્રિન્સિપલ સાહેબ જણાવે છે, કે તેમના હાથ નીચે શીએલા વિદ્યાર્થીઓ પૈકી ૮૫ જણ નીચેને પગારે ધંધે લાગ્યા છે:—

મિલ્યાનિકલ ઇજનેર તરીકે

નોંધરાની સંખ્યા - પગાર રૂ.

૧	૨૫૦
૧	૧૮૧
૨	૧૫૦
૨	૧૨૫
૧	૧૧૦
૧	૧૧૫
૭	૧૦૦
૧	૯૦
૧	૮૫
૫	૮૦
૮	૭૫
૧	૬૫
૧૨	૬૦
૧	૫૫
૬	૫૦
૧	૪૫
૪	૪૦
૩	૩૫
૭	૩૦
૧	૨૫
૨	૨૦

કાપૂડનાં કારખાનાંમાં

નોંધરાની સંખ્યા - પગાર રૂ.

૧	૩૦૦
૧	૨૫૦
૧	૧૧૮
૧	૧૦૦
૧	૮૦
૩	૭૫
૧	૬૫
૧	૬૦
૧	૫૫
૪	૫૦
૨	૩૦

ઉપરના આંકડાથી જણાયે છે, કે આ કોલેજમાં પાસ થયેલા મિલ્યાનિકલ ઇજનેરને દર માસે સરેરાશ રૂ. ૭૧), અને વધારેમાં વધારે રૂ. ૨૫૦) મળે છે, અને કાપૂડનાં કારખાનાંના સરેરાશ પગાર રૂ. ૮૯), અને વધારેમાં વધારે પગાર રૂ. ૩૦૦) છે. મલકી સરમરી નોંધરી

માટે ફાંફાં મારવા કરતાં ઉદ્યોગની કેળવણી લાઈ તેમાં પડવું એ વધારે લાભકારી છે.

ઉત્તર ભાગમાં અપાતી શારીરિક કેળવણીના સમ્બન્ધમાં એ ભાગના ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ પોતાના રિપોર્ટમાં લખે છે કે—

“ ઉત્તર ભાગની સઘળી સરકારી હાઈ સ્કૂલોમાં સારી ક્રિકેટ ક્લબો છે, અને એ નિશાળોના છોકરાઓ ક્રિકેટ રમે છે. દેશી રાજ્યો ખાતે પાલણપુર અને નાંદોદની હાઈ સ્કૂલોમાં ક્રિકેટ ક્લબો છે. અમદાવાદ અને સુરતની મિથન હાઈ સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી પણ ક્રિકેટ રમે છે. વળી ઉપરની બધી હાઈ સ્કૂલોમાં કસરત અને સરકારી ફૂલ નિયમિત રીતે શિખવાય છે. અમદાવાદની પુરુષોની ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અને સાદરાની સ્ટેટ કોલેજમાં ઉત્તમ કસરત શાળાઓ છે, અને લાંના વિદ્યાર્થીઓને ઘણી સમજાળણી કસરત શિખવવામાં આવે છે. લોકલ બોર્ડની ઘણી મહોટી નિશાળોમાં, તેમ જ અમદાવાદ, ખેડા, બરુચ, સુરત, પંચ મહાલ, અને યાજ્ઞા જિલ્લાની મ્યુનિસિપલ પ્રાથમિક શાળાઓમાં કસરતનો સાદો સામાન આપવામાં આવ્યો છે, અને તે નિશાળોના હેડ માસ્તરો નિયમિત રીતે કસરત શિખવે છે. પાલણપુર, મહીકાંકા, અને રાજપીપળાની પણ ઘણી નિશાળોમાં કસરત શાળાઓ છે. જે નિશાળોમાં કસરતનો સામાન આવ્યો નથી લાંના છોકરા દેશી રમતો રમે છે. કેટલીક નિશાળોમાં સાદી ફૂલ પણ આવે છે.”

ઈંગ્લન્ડની શાળાઓના મુખ્ય ઇન્સ્પેક્ટર મિ. શાર્પ દાસમાં જ પેનશન પર ગયા છે. તેમણે જે છેલ્લો વાર્ષિક રિપોર્ટ લખ્યો છે, તેમાં પોતાના ૪૧ વર્ષના કેળવણીના અનુભવ ઉપરથી દાસમાં જે ખામીઓ માણું પડે છે તે જણાવી છે. આટલાં વરસના દરમ્યાનમાં ઈંગ્લન્ડની કેળવણીમાં ઘણાં વધારો અને સુધારો થયો છે એમ તે કબૂલ કરે છે, છતાં જેટલો વધારો થયો છે તેટલાથી તેમને સંતોષ લાગતો નથી. તે જણાવે છે, કે બાળકો નિયમિત રીતે નિશાળે દાખલ નહિ થવાથી,

શિક્ષણ કાંચું અપાયાથી, મોળાંપો બેઠરંકાર, એનિ બાળકાની કંમાઈ વડે પેસાં પેદા કરવાની લાલચવાળી હોવાથી, અને તેવાં બાળકોને કારણેથી હજી બંધો અમ અને બહું ખર્ચ બર્ચ જાય છે. બાળકોને નિશાળ છોડ્યા પછી પોતાનો અભ્યાસ વધારવાનો કે પોતાની બુદ્ધિ યા નીતિની વિકસિત કરવાનો શોખ ઉત્પન્ન થવાનું બંધાતું નથી. મિ. શોષે ધારે છે, કે પ્રાયશઃ નિશાળો પૈકી બાળ શાળાઓની ગોઠવણું ઘણી સારી થઈ છે, પરંતુ તેમાં એ કેટલોક સુધારો કરવા જેવું છે. બાળકો પોતાની મેળે કામ કરે, તેમની શોધક બુદ્ધિ વધે, તેમને સ્વેચ્છા અને ચોપડીઓનાં શુભચર્ચાથી મુક્ત કરવામાં આવે, અને આસિસ્ટન્ટ શિક્ષકો વધારે આપવાળા અને ચતુર થાય, એવા ઉપાયોની જરૂર છે.

મિ. શોષે બાળકોને સારી માનસિક ટેવો નહિ પડવાનાં કારણો નીચે મુજબ ગણાવે છે:—

- (૧) વર્ગો ઘણા મોટા હોય છે.
- (૨) જે વિષયો શિખવાય છે, તેમની વચ્ચે સમજાવવા દેતો નથી.
- (૩) મોટું શિક્ષણ બહું ચાલે છે.
- (૪) જોઈ પગારે અધૂરી કળવણીવાળા શિક્ષકો રાખવામાં આવે છે.

મરકી.

ચોડા વખત ઉપર મદ્રાસના એક ગૃહસ્થે મરકી વિષેના સારામાં સારા નિબંધ માટે રૂ. ૫૦) નું ઇનામ આપવાનું જાહેર કર્યું હતું. સુમારે પચાસ નિબંધ આવ્યા હતા, તે તપાસવાને ત્રણ ડોક્ટરોની કમિટી નીમી હતી. કમિટીએ મલબાર પ્રાન્તમાં નિલમ્બરના ડોક્ટર પી. કર્ણકર મેનનનો નિબંધ ઇનામ લાયક ગણ્યો છે. એ નિબંધ મુખ્યત્વે ગઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે, તે ઉપરથી તેનો મુખ્ય સાર અને આપોંએ છીએ. શુભરાતના દેવતાક વાગમાં મરકી ચાલે છે, અને બાકીના તેનો ભવ રાખે છે, તેવે પ્રસંગે આપણે કેમ વર્તેવું એ બાબતની જરૂર છે.

નીચે આપેલા સારથી આ પત્રના વાંચનારને તથા તેમના સમ્બન્ધમાં આવતા લોકોને લાભ થશે એવી આશા રાખીએ છીએ. શિક્ષકો પોત પોતાના ગામના લોકોને આ બાબતની માહિતી આપશે તો ઘણો લાભ થશે.

૧. મરકી શું છે, અને તે કેમ ઓળખાય ?

એપ લાગ્યા પછી દસ દિવસ સુધીમાં ગમે સારે મરકીનાં ચિહ્નો જણાઈ શકે છે. દરદીને અસ્વસ્થતા જણાય છે, અને હાડકાં, ખરડો, અને કમ્બરમાં દુખાવો થાય છે. એકદમ ભારે તાવ આવે છે, ગળા સુસ્ત થાય છે, આંખનો ઘોળો ભાગ લાલ થાય છે, જીભના વચ્ચે ભાગ પર ઘોળી ધારી વળે છે, અને તેની કોર લાલ રહે છે. દરદી ધીમે અનિશ્ચિતપણે બોલે છે, અને કોઈ વખત ગુરસામાં જવાબ દે છે. પછી પગના ઉપલા ખૂણામાં, બગલમાં, કે જડબા પાછળ, અથવા તે બધી જગ્યાએ ગાંઠો દેખા દે છે. આથી મરકીને ગાંઠીઓ તાવ કહે છે. કોઈ વખત દરદી એટલો જલદી ગુજરી જાય છે, કે ગાંઠો નીકળવા જેટલો વખત પણ રહેતો નથી. કોઈ વખત દરદી ફેફસાં ઉપર અસર થઈ ન્યુમેનિયા (શ્વેત) થાય છે ભારે પણ ગાંઠો દેખાતી નથી. રોગ એટલો ભયંકર છે, કે દર સો દરદીમાંથી આશરે એકથી મરે છે. દરક થયા પછી સાધારણ રીતે ત્રણ દિવસમાં મોત થાય છે. દરદીના શરીરમાં, અને મુખ્યત્વે કરીને ગાંઠની નજીકના ભાગમાં, જન્તુ હોય છે તેથી રોગ થાય છે. આ જન્તુઓ બહુ જ યોગ્ય વખતમાં બહુ વધી જાય છે, અને તેમનામાંથી એક જાતનો ઝેરી પદાર્થ નીકળે છે તેથી મરકીનાં ચિહ્નો જણાવા લાગે છે. ગંદી જમીન, બહુ વસ્તીવાળાં સાંકડી ગલીઓ, હવા બસબસ આવે નહિ એવાં મકાનો, એથી મુખ્યત્વે કરીને મરકીને પુષ્ટિ ગળે છે. પાણી દ્વારા એપ જાય છે કે કેમ એ હજી શક્ય પડતું છે, પણ દેશ તો મારફત એપ પસરતો હોય એમ માનવા જેવી દેટલીક હકીકત જોવામાં આવી છે. એથી પદાર્થ કપડાંને વળગી રહે છે એ નિઃસંકેત છે. જાદોને એપ વધારે જલદી લાગે છે, તેથી તેઓ એપવાળા ઘરમાંથી આસપાસનાં ઘરોમાં એપ લઈ જાય છે. વરસાદની ચેતવણી જોઈ બેરોમિટરથી મળે છે, તેમ મરકીની ચેતવણી જાદોથી મળે છે.

૨. મરફીની સામે કેવી રીતે થવાય ?

રોગ મટાડવા કરતાં તેને અટકાવવો એ વધારે અગત્યનું છે. મરફી અટકાવવાના ત્રણ રસ્તા છે; (અ) ધરતી સ્વચ્છતા, (બ) જાતની સ્વચ્છતા, (ક) રૂઝી મૂકાવવી.

(અ) ધરતી સ્વચ્છતા.

- (૧) દરેક ધરને બરાબર સ્વચ્છ કરવું, એટલે, સઘળું ખાતર, ગંદું પાણી, દોરોનું ધોવડામણ, અને દરેક પ્રકારનો કચરો દૂર કરવો.
- (૨) એ રીતે સ્વચ્છ કર્યા છતાં બોંધ તળીયું બેજવાળું અને ગંધાળું રહેતું હોય, તો કોરી જમીન આવે ત્યાં સુધી તેને ખોદી કાઢવું.
- (૩) એ રીતે ખોદી કાઢેલી બેજવાળી ગાદી ગામથી દૂર લઈ જવી, અને ખાતર તરીકે ખેતરમાં વાપરવી; અને સ્વચ્છ જગ્યાએથી કોરી માટી લાવી ધરમાં પૂરવી.
- (૪) ધરની અંદરનો અને બહારનો બધો ભાગ ચૂનાથી ધોળા નાંખવો. બહારનો ભાગ ધોળાવવા જેટલા પૈસા ન હોય, તો ઝોઝામાં ઝોઝો અંદરનો ભાગ તો ધોળાવવો જ જોઈએ.
- (૫) સુવાના ઝોરડામાં લૂગડાંની ગાંસડીઓ કે બીજી વસ્તુઓ ઠગાવી કે ભરી રાખવી નહિ.
- (૬) બારી બારણાં અને તેટલો વખત ઉપાડાં રાખવાં કે ખુલ્લી હવા ધરમાં આવી શકે.
- (૭) ધરમાં જાજર હોય તો તે ઝોઝામાં ઝોઝો દિવસમાં બે વખત સાફ કરાવવો, અને મેલું પડી રહેવા દેવું નહિ.
- (૮) ધરની ખાજો વગેરે દિવસમાં બે વાર સાફ કરાવવી.
- (૯) દોરનાં મૂતરના ખાડા વગેરે દર રોજ સાફ કરાવવા.

(બ) જાતની સ્વચ્છતા.

- (૧) શરીર અને કપડાં જલ્દી જ સ્વચ્છ રાખવાં. શરીર નખળું હોય તો ગરમ પાણીએ ન્હાવું.
- (૨) ખોરાક સાદો પણ પુષ્ટિકારક અને સારી જાતનો વાપરવો.
- (૩) ઝાડો કરે એવાં સઘળાં શાક, પાંદડાં, કે ફળોનો લાભ કરવો.

- (૪) બહુ યોગ્ય જોખ કરવો નહિ, મોડી રાત સુધી જાગવું નહિ, બીનામાં કે શરદીમાં રહેવું નહિ, અને રોજના દારૂ ખીનારે પણ તે બહુ પીવો નહિ.
- (૫) વાંસી જોગક ખાવો નહિ. જોગક લાંકેશો રાખવો, અને તે ઉપર માંખીઓ બેસવા દેવી નહિ. શાક પાંદડાં કાચાં (રાંધ્યા વિના) ખાવાં નહિ. સધિતા પહેલાં તેમને ઉઠાળીને સ્વચ્છ કરેલા ખાણીમાં સારી ખેડે ધોવાં. મીઠાના (લણના) ઉપયોગમાં કંચુસાઈ કરવી નહિ, પણ બેચેની કે અટો ચાપ તેટલું બધું તે લેવું નહિ.
- (૬) જગાડવાળું પાણી ઘરમાં રાખવું જ નહિ. જે સ્વચ્છમાં સ્વચ્છ પાણી મળી શકે તેનો જ ઉપયોગ કરવો.
- (૭) દૂધ, અને પીણાતું તથા મ્હો ધોવાનું પાણી વાપરતા પહેલાં ઉઠાળવું.
- (૮) જોદર મરવાથી કે બીજી રીતે જે ઘરમાં ચેપ દાખલ થયેલો જણાય તે ઘર તરત છોડવું, અને બીજી સારી જગાએ જઈ રહેવું.
- (૯) જે માણસને હાથ, પગ, કે શરીરના બીજા ક્ષાગ્ર ભાગ ઉપર કાપા કે ઉઘરડા પડ્યા હોય, તેણે મરડીના દરદીની ચાકરીમાં રહેવું નહિ. એમ છતાં જો રહેવું જ પડે, તો કાપા કે ઉઘરડા ત્રાખા ભાગને લાંકી રાખવા, અને દરદીની પાસેથી મોડી વાર બહાર જવાનું થાય, ત્યારે તે ભાગને જનુ નાચક દવાથી ધોવાં. એવી જનુ નાચક દવા ડોક્ટરો પાસેથી મળી શકશે. મરડીના દરદીની ચાકરીમાં રહેનાર માણસોએ ઉધારે પાંચે ન માલતાં જોડા પહેરી રાખવા એ સલામતી બરેઈ છે.

(૬) રસી મૂકાવવી.

બધા લોક જાણે છે, કે બળીઆના રોગથી બચવાને બળીઆ ટંકાવવા એ ઉત્તમ ઉપાય છે. મરડીની રસી મૂકાવવાનું કારણ પણ એ જ છે. પ્રોફેસર હાંફીને ખાસ તૈયાર કરેલી જરા રસી પોલી સોપવાટે માણસની આંખમાં કે હાથ ઉપરની ચામડીમાં રાખી કરવામાં આવે છે. સોપ રૂકા ચામડીમાં જ પેસે છે, માંસ કે હાડકા સુધી પહોંચતી નથી, તેથી રોગજનક જરા કાંટા લાગ્યા જેવું બાસે છે. એ રીતે રસી દાખલ કરવાથી જરા તાવ આવે છે, પણ તેથી કંઈ બધું થતું નથી. એ દિવસ થોડો તાવ આવે છે, અને રસી મૂકેલી જગાએ જરા દુર્ગંધ છે. થોડા દિવસ

ગંધા પછી પીછ વારે જરા વધારે રસી થીછ તરફની ગાજૂ કે હાથમાં મૂકવામાં આવે છે. સાર પછી પણ તેવાં જ ચિત્તો થાય છે, પરંતુ ધણું કરીને તે પ્રથમના વખત કરતાં વધારે નરમ હોય છે. બળેઆંતી પેટે મરકીના સમ્બંધનો અનુભવ પણ એવો છે, કે જને એક વાર મરકી ચર્ષિ હોય તેને ધણું કરીને પીછ વાર થતી નથી. રસી મૂકાવવાની તોળી જ અસર છે; એટલે, રસી મૂકાવનારને ધણું કરીને મરકીનું દરદ થતું નથી, અને કદી થાય છે તો માણસ ધણું કરીને સંતોષે થાય છે. આ રીતે ઘણા માણસો રસી મૂકાવે છે ત્યારે મરકીના જન્તુઓને ખોરાક ન મળવાથી તેમનો ખોતાની મેળે જ નાશ થાય છે, અને તેથી મરકી નાશ થવા પામે છે. જ્યાં જ્યાં રસીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે ત્યાંના આંકડાથી એ વાત સાબીત થાય છે. યોગ માસ ઉપર ધારવાઝ જિલ્લાના દુબલી નામના કસબામાં ઘણી બધુંકર મરકી ચાલતી હતી. એ કસબાની દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર રિપનિંગ અને વિવિંગ કંપનીની સૂતરની ગિલમાં ૧૧૭૩ માણસો કામે લાગેલાં હતાં, તે પૈકી તા. ૨૧ જૂન સન ૧૮૯૮ સુધીમાં ૧૦૪૦ માણસોએ એ વાર, અને ૫૧ એ એક વાર રસી મૂકાવી હતી, અને ૭૫ જણે રસી મૂકાવવાની ના પાડી હતી. સાર પછી ત્રણ ગદિને એ લોકોમાં મરકીનાં કારણથી થએલાં મોતની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે માલૂમ પડી હતી:—

મોતની સંખ્યા.

૧૦૪૦ એ વાર ટંકાવેલાં માણસોમાંથી	૨૨
૫૧ એક વાર ટંકાવેલાં માણસોમાંથી	૮
૭૫ નહિ ટંકાવેલાં માણસોમાંથી	૨૦.

એટલે, જે ૧૦૪૦ માણસોએ એ વાર રસી મૂકાવી હતી, તેમણે તે બિલકુલ ન મૂકાવી હોત, તો આ હિસાબે તેમનામાંથી ૨૨ ને બદલે ૨૭૬ માણસો મોતને શરણુ યાત.

વળી ધારવાઝ સહેરમાં તા. ૨ જી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૮ સુધીમાં ૨૮,૧૬૦ માણસોએ એ વાર રસી મૂકાવી હતી તેમાંથી માત્ર ૨૦ જ જણને પછી મરકી ચર્ષિ હતી; ૬૦૩૬ માણસોએ એક વાર રસી મૂકાવી હતી તેમાંથી ૧૨ જણને મરકી લાગી હતી; અને ૧૦૧૪ માણસોએ રસી બિલકુલ

નહિ મૂકાવેલી તેમાંથી ૩૯૩ જાણુને મરડી લાગુ પડી હતી.* એટલે, એ પ્રમાણે જે ૩૭૧૯૬ માણસોએ એક અથવા જે વાર રસી મૂકાવી, તેમણે તેમને ને કયું હોત, તે કદાચ તેમનામાંથી ફક્ત ૩૨ ના બદલામાં ૧૪૩૯૪ માણસોને ગરકી લાગુ પડત.*

રસી મૂકાવવાથી જિન્દગીને કંઈ જ જોખમ થતું નથી; માત્ર એક જે દિવસ સુધી થોડો તાવ આવે છે અને હાથમાં દુખાવો થાય છે. આટલે થોડે દુઃખે મરડી ફરી રાક્ષસથી બચવાને કોણ પસન્દ નહિ કરે ?

રસી મૂકાવવાથી પછી કવચિત જ મરડી લાગુ પડે છે, એ કારણથી સરકારે પણ દરાવ કર્યો છે કે—

(૧) રસી મૂકાવેલા માણસને પોતાને મરડી થાય તો જ તેને અન્ય

* ઉપરનું લખાયા પછી ધારનાડમાં સખત મરડી સાક્ષવાથી વસ્તી ઘટી ગઈ છે. તા. ૪થી નવેમ્બર ૧૮૯૮ સુધીના આંકડા તા. ૨૪થી નવેમ્બરના સરકારી ગઝેટમાં આપ્યા છે તે નીચે મુજબ છે:—

હાલની વસ્તી. મરડી જેને યદ્યપિ સંખ્યા. મોતની સંખ્યા.

જે વાર રસી મૂકાવેલા	૩૫૫૭	૧૭	૪
એક વાર રસી મૂકાવેલા	૨૦૭૪	૧૦૬	૩૭
રસી નહિ મૂકાવેલા	૩૦૮૯	૧૧૧૮	૮૭૯

આ આંકડાથી પણ રસી મૂકાવવાનો ફાયદો સમજાય છે.

* થોડા દિવસ ઉપર મુમ્મઈમાં ડોક્ટર કાત્રકે બાપણ આપ્યું હતું, તેમાં તે પણ પોતાના જનિતિ અનુભવથી રસી મૂકાવવાના ફાયદા ગણાવે છે. તે કહે છે, કે રસી મૂકાવવાથી સંકટ ૯૮-વા ૯૯ માણસોના જીવ બચે છે. રસીથી શરીરમાં પાછળ કંઈ ગાંઠ અસર રહેતી નથી. અનુભવથી એમ જણાયું છે, કે રસી નહિ મૂકાવેલાં માણસો મરી ગયાં છે, ભારે તે જ ઘરમાં રહેતાં રસી મૂકાવેલાં માણસો બચ્યાં છે. રસીની અસર શરીરમાં ૭ માસ સુધી પહોંચે છે, એટલે ગઈ સાલ મૂકાવેલી રસીથી હોણ બચાવ થતો નથી. ૭ માસ વીતી ગયા પછી ગામમાં ફરી મરડી દેખા દે, તો રસી ફરી મૂકાવવી. રસી મૂકાવતા પહેલાં શરીરમાં કંઈ રોગ હોય તો ડોક્ટરને પૂછવું.

રથજે લઈ જવો, તે વિના તેને લઈ જવો નહિ. મરકીવાળાં
ધરનો તો તેણે પણ લાગ કરવો જોઈએ.

(૨) રસ્તી મૂકાવેલાં માણસોને મુસાફરીમાં રોકવામાં આવશે નહિ.
તેમનાં કપડાં માત્ર જન્ટુ નાશક પદાર્થથી ધોવામાં આવશે.

૩. મરકી વધતી અટકાવવાને સરકારે યોજેલા ઉપાય.

મરકીના જન્ટુ જમીનમાં રહેતા માનવામાં આવે છે, એટલે શરમાં
તો એ રોગ અમુક રથજ સાથે જ સંબંધ રાખે છે. જોરો, કપડાં,
ઝેપવાળાં માણસો, વગેરેથી રોગ એક રથજેથી ખીજે રથજે જાય છે. તેથી
કોઈ પણ રથજમાં પહેલો જે દરદી આવે તે જાણવાનો ઉપાય કરવો
જોઈએ, કે દરદ ગામમાં પ્રસરતું અટકાવવાનો ઈલાજ થઈ શકે. આજ
કારણથી મરકીવાળા ધરનાં રસ્તી નહિ મૂકાવેલાં માણસોને અમુક મુદત સુધી
અન્ય રથજે લઈ જઈ રાખવામાં આવે છે, અને દરદીને હસ્તિતાલમાં
લઈ જવામાં આવે છે, કે તેનાં દરદનો ઉપાય થાય. વળી મરકીના જન્ટુ
ઓનો નાશ થવા માટે ધરને ધોઈ સાફ કરી કેટલીક મુદત સુધી
ખાલી રાખવામાં આવે છે. ઉપર કહ્યું કે મરકીના જન્ટુઓ ઝેપવાળા
માણસને અને કપડાંને વળગે છે. આ કારણથી જન્ટુ નાશક દવાથી
કપડાંને ધોવામાં કે ઉકાળવામાં આવે છે. જન્ટુને નાશ કરવાનો ઉત્તમ
ઉપાય ગરમી છે, તેથી મૂલ્ય વિનાના પદાર્થોને ખાળી દેવામાં આવે છે.
જે મિલકતનો નાશ થાય તેને માટે સરકાર તરફથી વળતર આપવાનો
પણ નિયમ કરેલો છે. મુસાફરી કરતાં માણસોને અમુક અમુક રથજે
ડોક્ટરો તપાસે છે, અને ઝેપવાળાં રથજોથી આવેલાં માણસોએ દસ
દિવસ સુધી ડોક્ટરને નાડ જતાવવાની હોય છે. આવી જાતના ઉપાયોથી
એવી આશા રાખવામાં આવે છે, કે ગામમાં આવતો મરકીનો પહેલો
દરદી ચકાવ, અને તેથી તે તરત દાખી દઈ ગામમાં પ્રસરતી
અટકાવાય.

૪. લોકો સરકારને કેવી રીતે મદદ કરી શકે ?

મરકી રોકવાથી અને નાબૂદ કરવાથી આખા જન મંડળને લાભ છે.
માટે દરેક માણસને ધટે છે, કે તેણે પોતાથી જે કોઈ ખતી શકે તે મદદ
આપવી. ધારે તો દરેક ગામના લોકો ન્હાની ન્હાની કમિટીઓ બનાવી

ગામના દરેક લતાની તપાસ સંખી શકે. એવી કમિટીઓ નીચેનાં કામ કરી શકે:—

- (૧) મરકીના દરદી ખોળી ઝાઝી તેમને ઇરિપતાંલમાં મોકલવા.
- (૨) મરકીવાળાં ધરતે ખાલી કરાવવાં, અને તેમાં રહેતાં માણસોને ખીછાં તનદુસ્તો બંગાએ લઈ જઈ સંખ્યાં, તથા તેમને રસી મૂકાવવી.
- (૩) ધરતે સાફ કરાવવાં.
- (૪) મરકી થઈ હોય તેની નજીકના લતામાં રસી મૂકાવવાના કામને ઉત્તેજન આપવું.

આ પ્રમાણે સરકારને મદદ આપીયું, તો તેથી આપણી જ જાતને લાંબે થવાનો છે. એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, કે દરદીઓને સરકારી ઇરિપતાંલમાં લઈ જવાનો અથવા તેમને ઈંગ્લેન્ડ દેશ પાવાનો સરકાર બિલકુલ આમદ કરતી નથી. દરેક જાતને પોતાની દવા શાળાં ઝાઝવાની અને ગરજ હોય તો વૈદ્યો કે હકીમોની દવા લેવાની સરકારે પૂરું પૂરું મંજૂરી છે. સ્ત્રીઓને તપાસવાને સ્ત્રી ડોક્ટરો થયું રાખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આ હુખના વખતમાં મરકી ઝાઝાવવાને તથા તેને નાબૂદ કરવાને સરકાર બનતા સવળા ઉપાયો યોજે છે, તેમાં વફાદાર પ્રજા તરીકે આપણા સધળાની ફરજ છે, કે આપણાથી થાય તેટલી મદદ કરવી. એથી આપણા જ લોકોને ફાયદો છે, અને પરમાર્થ સાથે સ્વાર્થ સધાય છે.

વાક્ય રચના અને નિબંધ.

(આશુ પાને ૩૩૦ શી.)

પ્રકરણ ૧૫ મું.

વિધાનપક્ષનો વધારો કરનાર શબ્દો—વિલક્ષિવાળા શબ્દો.

નામ, સર્વનામ, કૃદન્ત આદિને વિલક્ષિના પ્રત્યય લાગીને તે થયું ક્રિયાવિશેષણ જેવા રીત, કાળ, સ્થળ, હેતુ, કારણ, વગેરેના સમ્બન્ધ બતાવે છે, અને વિધાન પક્ષનો વધારો કરે છે.

પ્રત્યય વિનાનું રૂપ*

તે સુરત ગયો છે.	રચણ બતાવે છે.
આ વેળા તેને ધણી ચરમ લાગી.	વખત બતાવે છે.
તે રોજ કલાક ઉઘે છે.	વખતનું માપ બતાવે છે.
બળદ ગાઉ ચાલ્યો.	અંતર બતાવે છે.
આપણે ઊભણી જઈએ.	હેતુ બતાવે છે.†

બીજી વિભક્તિ.

તેણે ગાળીએ વાધ ગાંધો.

આપણે પગે ચાલીએ છીએ.

કરજું (સાધન) બતાવે છે.

* પ્રત્યય વિનાના રૂપને કોઈ ગુજરાતી વૈયાકરણો પહેલી, અને કોઈ બીજી વિભક્તિ કહે છે. મૂળની સંસ્કૃત ભાષામાં રચણ, કાળ, આદિ બતાવવાનું કામ બીજી વિભક્તિ કરે છે; જેમકે—

વિદર્માન્ અગમન્=તેઓ વિદર્ભ ગયા.

યોજનશતં ગન્તુમ્=સેા યોજન જવાને.

પદ્મ ઉચ્છિદ્ધતો યોજનાનિ=છ યોજન ઊંચો.

સ સંવત્સરં ઋધ્વો ઽ તિષ્ઠત્=તે (એક) વરસ ઊભો રહ્યો.

ગત્વા ઘ્રોન્ અહોરાત્રાન્=તથ દિવસ રાત મુસાફરી કરીને.

તૈન પતામ્ રાત્રિ સદ્ આજગમ=તેની સાથે તે એ રાતે આવ્યો.

યામ્ અસ્ય દિશમ્ દસ્પુઃસ્પાત્=એ દિશાએ તેના શત્રુ હોય.

સીતા ચ અન્વેતું મામ્ ઘનમ્=સીતા મ્હારી જોડે વન આવે.

(વિહટને કૃત સંસ્કૃત વ્યાકરણ.)

બીજી વિભક્તિના સંસ્કૃત પ્રત્યયનો ગુજરાતીમાં આવતાં લોપ થયો છે. એટલે, ઇતિહાસ દિગ્ગજે જેતાં આવે પ્રસંગે ગુજરાતીમાં પ્રત્યય રહિત રૂપને બીજી વિભક્તિ કહેવી એ વધારે વાગબી છે. ઉદાહરણો પશુ આવે પ્રસંગે પ્રત્યય રહિત રૂપને રચણ, કાળ, ઇત્યાદિ દ્વારા બીજી વિભક્તિ કહે છે.

+ ઊભણી શબ્દ સં. ઉદ્ઘાન—પ્રા. ઉજ્જાણ (=વાડી; ખાગ) માંથી નીકળ્યો છે, એટલે “ઊભણી જવું” એનો બ્યુત્પત્તિ પ્રભાવે અર્થ “વાડી જવું” એમ માપ છે. આ રીતે બ્યુત્પત્તિ જેતાં “ઊભણી જવું” એમાં હેતુ બતાવનાર નહિ, પણ રચણ બતાવનાર બીજી વિભક્તિ માલુમ પડે છે.

તાવે ઘણાં માણસ મરે છે.
તે જાત્રાએ ગયો છે.
રાજા બસે ઘોડે આગ્યો.

આ પર મહે બસે કુપીએ વેચ્યું.

હું વડોદરે નાઈ છું.

તે રસ્તે હોજો.

તે ઝાડે ચઢ્યો.

તેને માથે પાધડી છે.

તે આંખે આંધળો છે.

તેણે બકરા ખાંધે લીધો.

લાડુમાં મણે અધમણ આંડ નંખાય છે

તે હાડાં ચઢી રહે છે.

તે મહિને વિભાવત પહોંચે છે.

મણે કાળે કળા મળ્યું.

કારણ બતાવે છે.

હેતુ અથવા પ્રયોજન બતાવે છે.

સાદિલ બતાવે છે.

મૂલ્ય બતાવે છે.

સ્થળ બતાવે છે.

પરિમાણ બતાવે છે.

વર્ણન બતાવે છે.

મુદત બતાવે છે.

અરથ ક્રે કાળ બતાવનાર એ પ્રલય હોય ત્યાં હમેશ માતંગી વિ-
ભક્તિ કહેવી એમ કેટલાક વैयाકરણો કહે છે. પરંતુ સંસ્કૃતમાં ત્રીજી
વિભક્તિ સ્થળ, કાળ, વગેરે બતાવે છે.

પડહ યાતં પથિભિર્વેચયનૈઃ (ક. વે.) = દેવોએ મુસાફરી કરશે
રસ્તે તમે આદિ આવો.

જગ્મુઃ વિહાયસા (મ. ભા.) = આકાશ (માં અર્થને) તેઓ ગયા.

કુકુરઃ સ્કન્ધેન હરતે (દ.) = તરે પ્રાંધે વહેવાય છે (ભ-
ઈ જવાય છે.)

વિદ્માન્ યાતું રુદ્ધામિ એકાહ્વા (મ. ભા.) = એક દિવસે વિ-
હાર જવા મર્યું છું.

તે ચ કાલેન મહતા યૌવનં પ્રતિપેદિરે (સ.) = મણે કાળે તેઓ
જુવાની પામ્યાં.

(વિહારને કૃત સંસ્કૃત વ્યાકરણ.)

આ રીતે સંસ્કૃતમાં ત્રીજી વિભક્તિ સ્થળ, કાળ, મુદત, આદિ બ-
તાવે છે. તે એજ સમગ્ર બતાવનારી એ પ્રલય વાળી વિભક્તિને
સુવરાતીમાં સાતમી કહેવાની જરૂર નથી. કચ્છ, કારણ, વગેરે બતાવે
છે સારે તેને જમ ત્રીજી વિભક્તિ કહીએ છીએ, તેમજ સ્થળ, કાળ
બતાવે સારે પણ ત્રીજી કહેવાને દરકત નથી. એ પ્રલય આવે સારે
ત્રીજી વિભક્તિ કહેવી અને માં પ્રલય આવે સારે સાતમી કહેવી એ વધારે
સુગમ છે, અને તેથી બાપાના ઇતિહાસને બાધ આપતો નથી.

ચાંદી વિભક્તિ.

બકરીને સાંત બચ્ચાં થયાં. સમ્બન્ધ બતાવે છે.
તે પોતાને ગામ જવાને, નીકળ્યો. } હેતુ બતાવે છે.
હું રણવાને આવ્યો છું.

પાંચમી વિભક્તિ.

તે મુખ્યધી નીકળ્યો છે. } રચન, ભય, આદિથી વિયોગ બતાવે છે.
તે રોગથી છાગર્યો.
તે બાપથી જુદો પડ્યો.

લોક સવારથી જાગા રહે છે. } અવધિ બતાવે છે.
તે છ મહિનાથી માંદો છે.

સુતાર આગરથી ધડે છે. } કારણ (સાધન) બતાવે છે.

રોગ આસડથી મટે છે. } કારણ બતાવે છે.
લોભથી દોષ હાવન થાય છે.
તે કાગળીઆથી મુઝો.

છોકરો બાપથી બંદીઓ છે. } મૂળ બતાવે છે.
એ વાત તેનાથી સાંભળી.
અન્તરીક્ષથી અવાજ યયો.

તમે બહાદુરીથી લડ્યો. સાદિસ બતાવે છે.

અમદાવાદથી મુખ્યધી ચડે છે. } ન્યૂનાધિકતા અથવા મુર્ખાબો બતાવે છે.
અમદાવાદથી સુરત હટારે છે.

અમદાવાદથી નડીઆદ વીસ ગાઉ છે. અન્તર બતાવે છે.

છરી વિભક્તિ.

હું રાતનો આવ્યો છું. } કાળ બતાવે છે.
તે દહાડાનો મુઝે છે.
હું તેને કાલનો કહું છું.
તે જન્મનો આંધજો છે.

કપડું ઊનડું બન્યું છે. વસ્તુ બનાવવાનો પદાર્થ બતાવે છે.

સાતમી વિભક્તિ.

ગીરમાં સિંહ ચાય છે. } સંયજ બતાવે છે.
હું ધરમાં બેઠો હતો.
ગળામાં દંડી નથી.
છોકરામાં અકલ નથી.
તે દેવોમાં નઈ બેઠો.

તે દુઃખમાં ડુબ્યો છે. } સ્થિતિ વગેરે બતાવે છે.
 ગળપણમાં ખાંડ સારી છે. }
 તે ઊંઘમાં છે.
 યુરોપ વિદ્યામાં આગળ વધ્યું છે.
 હું સવારમાં આવીશ. કાળ બતાવે છે.

ઉપર મુજબ વિભક્તિવાળા શબ્દો ક્રિાવિશેષણની પેઠે જુદા જુદા અર્થમાં વપરાઈ વિધાનપક્ષનો વધારો કરે છે. કેટલીક વખત વિભક્તિના બેવડા તેવડા પ્રત્યય આવી તે દરેકના અર્થનો ભાસ થાય છે.

હું ધરમાંથી નીકળ્યો.

ધરનાંમાં સંપ નથી.

ધરનાંમાંથી એક જણ ખહાર આવ્યો.

હેયેથી વાત જતી રહી.

ક્રિાવિશેષણ પછી પછુ કેટલીક વખત વિભક્તિના પ્રત્યય આવી તેમના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે:—

હું ત્યાંથી આવ્યો.

માંહેથી પૂરીઓ નીકળી.

સાપ અન્દરથી આવ્યો.

તે ક્યારનો ખહાર ગયો છે.

મનોપદ ૧ હું.

નીચેનાં વાક્યોનું પૃથક્કરણ કરો, અને વિધાન પક્ષનો વધારો કરનાર શબ્દો કઈ વિભક્તિમાં આવી શું બતાવે છે તે કહો:—

૧. જોકળ ગાય ધરમાં ભરાય છે. ૨. તેને ટાંકણમાં ચામડો જ છે.
૩. એટલી વારમાં શું યઈ ગયું? ૪. ગમનમાં સુરજ વાડાંથી દંકાઈ ગયો.
૫. વાયુમાંથી વીજળી સોંસરી આવી ૬. કદી હેયેથી વાત જતી રહી નય છે.
૭. તે ગરકરીમાં પછુ જૂઠું બોલે નહિ. ૮. તમારું કામ દલાણી વેળાએ કરીશ.
૯. તમારે હાથે કાંઈ બગાડ થયો હોય. ૧૦. જે ખેડીકથી પોતાનો વાંક સન્ટાડે.
૧૧. ડીસે લૂમડું લપેટી લેવું. ૧૨. તેઓ પોતાની જાતે સહિસ-લાગત રહેશે.
૧૩. કોઈ તે જગોએ હોય. ૧૪. તેલનો પેણો ચૂસે હોય છે.
૧૫. તેમાં ઊંચો પડપાથી બડકો થાય છે. ૧૬. મઢા મહેનતે તેને દૂધ પાય.

૧૭. એમ જુક્તિથી ટેવ પાડી. ૧૮. એક છોકરો ગામ જતો હતો.
 ૧૯. તે ગામ છોકરાના ગામથી ત્રણ ૨૦. સાં આખો દહાડો રહેવાનું
 ગાઉ હતું. હતું.
 ૨૧. રસ્તામાં એક કૂતરો મળ્યો. ૨૨. તે ધણી દહાડાનો ભૂખ્યો હતો.
 ૨૩. હું તેને ઉઠાડવાને રહું. ૨૪. સૂતરનાં લૂગડાં વણે છે.
 ૨૫. શાલ જીનની યાચ છે. ૨૬. તેમને તરવારથી મારવા.
 ૨૭. એનાં મૂળ ભોંપમાં છાંડાં છે. ૨૮. તે ઠામ ઠામ અચકાચ છે.
 ૨૯. એ ચોપડી મદદ કાશીઆને બે ૩૦. મહેને તેના ત્રણ આના પડ્યા
 આને વેચી. છે.
 ૩૧. આ વખતે હું ઝોઈને નહિ કહું.

મનોધર્મ ૨ છું.

જુદી જુદી વિભક્તિઓવડે રચણ, કાળ, કારણ, કરણ, સાહિત્ય, મૂલ્ય, પરિમાણ, પ્રયોજન, અવધિ, ઇલાદિ સમ્બન્ધ બતાવનારા વિધાન-પદ્યના વધારા યાચ તેવાં પાંચ પાંચ વાક્યો રચો.

મનોધર્મ ૩ છું.

નીચેના શબ્દો સર્ધ વાક્યો રચો:—

કબૂતર, ગંગાશી, આસમાની, રંગે, હોય છે, પાણી, જરા, આંખ-માંથી, નીકળે છે, કાચામાં, દારે, જડેલા હોય છે, દાંત, જમણી, ફેફસું, બાળુએ, છે, ઘાસનું, વગડામાં, હતું, જીડ, એક, પડ્યા, રસ્તામાં, જન, જહુ, વાસણ, સોનાનાં, કરે છે, સિંકો, કરવામાં, ખપે છે, રૂપું, શિયાળામાં, ધૂળ, ટાડે, રહેવાને, ઘર, નદારો, હોય છે, વ્યાજ, મકવા, પેસા, વખતે, છોકરાંને, યાચ છે, તુકસાન, ધરેણીથી, ધરેણી, બાઇડી-ઓનાં, ભારે, તોલમાં, હોય છે, સોબે, પુણ્ય, નય, સમજું.

પરીક્ષાના પ્રશ્ન.

૧. કઈ કઈ વિભક્તિના શબ્દો વિધાનપદ્યનો વધારો કરે છે ?
૨. શા કારણથી ?
૩. દરેક વિભક્તિ શું શું બતાવે છે ?
૪. તેઓ કયાવિશેષજીને કવી રીતે મળતી આવે છે ?

વાંચન પાઠ.

(રૂઢિત મિત્રોસ પરથી.)

હાનાં બાળકોને વાંચન શિખવવાને ગવ હીક કે પવ? આ પ્રશ્નને વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે વાંચનના શિક્ષણ માટે—ખાસ કરી નીચેનાં વર્ગોમાં—પંચ કરતાં ગવ વધારે સારું સાધન છે. આથી એમ નથી દરતું કે ગવ પાઠોની વચમાં વચમાં યોગ્ય કવિતા મૂક્યા વિના કોઈ પંચ વાંચન ચોપડી પૂર્ણ ગણાય. લગભગ ત્રણ ચતુર્થાંશ કે ચાર પંચમાં શ પાઠ ગવના, અને બાકીના પવના હોવા નોંધ્યે. સઘળી કવિતા ચોપડીને છેડે એકડી દરવા કરતાં ચાર ચાર પાંચ પાંચ ગવ પાઠ પછી એક એક કવિતાનો પાઠ મૂકવો એ વધારે સારું છે. નીચલા વર્ગોની કવિતા બહુ જ રહેલી, સાદી, અને વાર્તા રૂપ હોવી નોંધ્યે; ઉપલા વર્ગોમાં વધારે લાંબી અને અધરી કવિતા આવી શકશે. છતાં વાંચન માટે ઘણા પાઠ તો ગવના જ હોવા નોંધ્યે. ગવની પેઠે કવિતાના પાઠો નોંધ્યે તેવો અઢતો ઉતરતો ક્રમ ગોઠવી શકાતો નથી. વળી ખરી કવિતાનાં વાક્યો ગૂંચવણીયાં અને અર્થ ગૂઢ હોય છે, તેથી બાળકનું મન તે રહેલથી મદલ્ય કરી શકતું નથી. સારું વાંચન સમજદાર હોતું નોંધ્યે, અને ગવનો અર્થ રહેલથી સમજાય છે, તેથી ઉપાડું છે કે સાધરણ રીતે બાળકને વાંચન શિખવવા માટે ગવ પાઠ વધારે યોગ્ય છે.

ઝોટલું યાદ રાખતું નોંધ્યે, કે ગવ પાઠ પછી નીરસ ન હોય. કેટલીક ચોપડીઓ વાંચન પાઠ મારફત નીતિ, વિદ્યા, અને આખી દુનિયાની ઉપયોગી હકીકતો સર્વ સંયત બાળકના મગજમાં ભરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એ મોટી જૂલ છે, દારણ કે એવા પાઠ છેક નીરસ નીવડે છે. હાલમાં પ્રસિદ્ધ થતી કેટલીક નવી વાંચન માળાઓ આ જૂલથી દૂર રહે છે, તેથી તે વધારે પસંદ કરવા લાડક છે. બાળ વાંચનનો ઘણો ભાગ સાદી વાર્તાઓ, હઠાણીઓ, દિરસાઓ, રચન અને જળ પરનાં સાદાં સોની કથાઓ, અને નાટક જેવા સારા પસંદ કરેલા સંવાદોથી ગજબ દોરવા નોંધ્યે. આવી ચોપડીથી બાળકને રસ પડે છે, અને તે રસ છેવટ સુધી કાયમ રહે છે. તેવડે સમજદાર વાંચન શિખવવાનું રહેલું થાય છે, અને બાળકને છટા તથા બાવ સમયે સારું વાંચતાં આવડે છે.

૯. રા. મંગળદાસ હરજીવન ઝોઝા,			
મહેતાજી રાજકોટ.	૦	૩	૩
૧૦. રા. મુગસંકર અમયારામ ભટ્ટ, મહેતાજી			
કેરવાડા, તાલુકે આમોદ.	૦	૨	૨
૧૧. રા. રા. ધનેશ્વર ન્હાનાભાઈ, મહેતાજી			
ઉછળ તાલુકે જમખુસર.	૦	૨	૨
૧૨. રા. દેસાઈભાઈ બીખાભાઈ, મહેતાજી			
સોનાસણ તાલુકે પસંતોજ.	૨	૦	૨
૧૩. રા. નયુભાઈ બગવાન, મહેતાજી વેડા			
પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.	૨	૦	૨
૧૪. રા. જગજીવન દયાળજી, મહેતાજી			
સુજપુર તાલે વડોદરા.	૨	૦	૨
૧૫. રા. નીહાભાઈ ભાઈસંકર, મહેતાજી			
વટાર તાલુકે પારડી.	૦	૨	૨
૧૬. રા. માણેકલાલ દેવસંકર, મહેતાજી			
કરમાડ તાલુકે જમખુસર.	૦	૧	૧
૧૭. રા. ભોગીલાલ કૃપાસંકર, મહેતાજી			
પનાર તાલુકે વીરગમાગ.	૦	૧	૧
૧૮. રા. લાલજી ઈશ્વર ભટ્ટ, મહેતાજી			
ભાવનગર.	૦	૧	૧
૧૯. રા. મહોજીતસિંગ મોતીભાઈ રાથા,			
મહેતાજી ખંભલાવ પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.	૦	૧	૧
૨૦. રા. હરિલાલ નરસિંહરાવ વ્યાસ, મહે-			
તાજી સાન્ધળ, તાલુકે ધોળકા.	૦	૧	૧
૨૧. રા. માણેકલાલ હમનલાલ, મહેતાજી			
વકલાદ તાલુકે આમોદ.	૦	૧	૧
૨૨. રા. કાળીદાસ દેવચંદ, મહેતાજી વડોદરા.	૦	૧	૧
૨૩. રા. બીમજી લક્ષ્મીરામ, મહેતાજી			
ભાવનગર.	૧	૦	૧

૨૪. અમીરમીયાં હમદુમીયાં, મહેતાજી			
કૌકા, તાલુકે ધોળકા.	૧	૦	૧
૨૫. રા. પ્રભુરામ ગંગારામ, મહેતાજી			
ચમારડી, પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.	૧	૦	૧
૨૭. રા. પ્રેમાનન્દ સેવકરામ, મહેતાજી.			
વળાદ તાલુકે દસકોઈ.	૧	૦	૧
૨૭. રા. પુરુષોત્તમ બાપુજી, મહેતાજી હજેતી			
નિલ્લે પંચગહાલ.	૧	૦	૧
૨૮. રા. નાગરજી નીલાભાઈ, મહેતાજી			
રાનકુઆ નિલ્લે સુરત.	૧	૦	૧
૨૯. રા. પ્રભાશંકર ગમાશંકર, મહેતાજી			
ગોંડગ, પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.	૧	૦	૧
૩૦ રા. દલસુખ સુખલાલ, મહેતાજી			
ગોધરા નિલ્લે પંચગહાલ.	૧	૦	૧
૩૧ રા. કેવજી ભિક્ષભાઈ, મહેતાજી			
કુવાડવા પ્રાન્ત કાઠિયાવાડ.	૧	૦	૧
૩૨. ઉમ્મર ગરખડ, મહેતાજી ઓરાણ			
તાલુકે પ્રાંતીજ.	૧	૦	૧
૩૩. કહુજી સુલેમાન, મહેતાજી છિદ્રા			
તાલુકે જમખુસર.	૧	૦	૧

સને ૧૮૯૫ ના ઓક્ટોબરની તારવણી વખત કુલ ૨૦ જણુ ધનામ લેનાર જણાયા હતા, તેમાંના ૧૬ જણુ ગયાં તથા વરસમાં બિલકુલ યાદી ગયા છે, અને તેગને બદલે ૧૪ નવા શિક્ષકો ધનામ લેવા પામ્યા છે. સને ૧૮૯૫ માં પહેલું નામ રા. મગનલાલ હીરજીનું, બીજું રા. ગણુપં- તરામ અમ્યાશંકરનું, અને ત્રીજું રા. રણછોડ દામોદરનું હતું. તે પછી રા. રણછોડ દામોદર શાહે પોતાનો હસાદ જારી રાખ્યો છે, અને અસાર સુધીમાં ઓક્ટર શાદ ધનામ મેળવ્યાં છે તે માટે તેગને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. રા. રતજી દુર્લભભાઈ ૧૮૯૫ પહેલાં રેપર્ટમાં દાખલ થયા નહોતા, પરંતુ તેગણે ગયાં તથા વરસમાં ધનામોની સારી સંખ્યા મેળવી છે, માટે તેગને પણ ધન્યવાદ થયે છે. રા. પોષટલાલ કેવળચંદનું નામ પ્રાણમાં તથા વરસનાં ધનામો જોતાં ત્રીજું આવે છે. કેટલાક શિક્ષકો માત્ર એક એક

ધનામ મેળવીને સન્તોષ પામ્યા છે, પરંતુ તેમણે વધારે ઉત્સાહ જતા-
વનો નોંધ્યો. સ્પર્ધામાં દાખલ થવાથી ધનામ લેનારને લાભ થાય છે
અને આગર મળે છે, જોટલું જ નહિ પણ જોમને ધનામ નથી મળતું
તેમને પણ લાભ છે. તેમને પોતાના ધર્મ વિષે વાંચવા વિચારવાનું
મંત્ર છે, તેથી તેઓ શિક્ષક તરીકે વધારે લાયક બને છે એ થોડા
લાભ નથી.

ઈંગ્લેન્ડ અને ગાયકવાડી રાજ્યમાં મુજરાતી નિશાળોની મોટી સંખ્યા
હતાં પ્રમાણમાં હજી બહુ થોડા શિક્ષકો સ્પર્ધામાં ઉતરે છે એ ખેદકારક
છે. આશા રાખીએ છીએ કે શિક્ષકો વધારે ઉત્સાહી બનશે અને ધણા
જણ સ્પર્ધા કરતા થશે. ગયાં સાડા ખાંચ વરસમાં કુલ ૩૩ ધનામ લેનાર
શિક્ષકો પૈકી ૧૦ શકિયાવાડના, ૯ અમદાવાદ જિલ્લાના, ૭ બરુચ જિલ્લાના, ૨
સુરત જિલ્લાના, ૨ પંચગદાલના, અને ૨ ગાયકવાડી રાજ્યના છે. ખેડા
જેવા આગળ વધેલા જિલ્લામાંથી એક પણ શિક્ષક ધનામ મેળવતો નથી
એ અજળ નેતું છે. મહીકાંઠા, રેવાકાંઠા, પાતણપુર, ખંભાત, આદિ
એજન્સીઓમાંથી કોઈ શિક્ષકે હજી સુધી ધનામ લીધું નથી, તે દેશ
તેઓ પછાત હોવાથી બન્યું હશે. પરંતુ ભાંગના શિક્ષકોએ પણ હાથ
નેડી બેસી રહેવું ઘટતું નથી. સાચી વધારે નીચું જોવાતું તો અમદા-
વાદ, સુરત, બરુચ, વગેરે શહેરોનાં શિક્ષકોને છે. ભાંગ ધણા જૂના, ધણ-
મણા, અને ટ્રેન્ડ શિક્ષકો હોવાં છતાં ભાંગે એક પણ શિક્ષક ધનામ મેળ-
વતો નથી. ગામડાંમાં પડેલા શિક્ષકો આગળ વધવાને પ્રયત્ન કરે, અને
શહેરના એમ જ બેસી રહે એ શોભતું નથી. જિલ્લા અને શહેરો વાર

સન ૧૮૯૮ ના આંકડા નીચે મુજબ મેલૂમ પડે છે:-

સન ૧૮૯૫	સન ૧૮૯૮	વધારો
સુધીમાં	સુધીની	
ધનામો	સંખ્યા	
લેનાર		
શિક્ષકોની		
સંખ્યા		

ખેડા જિલ્લો	૦	૦	૦
અમદાવાદ જિલ્લો	૭	૬	૨
પંચમહાલ	૨	૨	૦
ભરૂચ જિલ્લો	૩	૭	૪
સુરત જિલ્લો	૧	૩	૨
કાઠિયાવાડ	૬	૧૦	૪
ગામકવાડી રાજ્ય	૧	૨	૧
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	૨૦	૨૩	૧૩

ત્રણે મ્હોટાં શહેરો અને ખેડા જિલ્લો સ્પર્ધાની જાળતમાં હજી ધોર નિદામાં છે. આશા છે કે હવે તેઓ જનગૃત થશે. સને ૧૮૯૫ સુધીમાં ત્રણ મુસલમાન શિક્ષકોએ એક એક ધનામ મેળવ્યું હતું; ત્યારપછી તે ત્રણ બધા ઊધી ગયા છે.

સામાન્ય પદાર્થો વિષે પાઠ.

(આજુ પૃષ્ઠ ૩૪૪ થી.)

૩ બું પગથીંઉં.

પાઠ ૧૩ મો.

પદાર્થોના ગુણ—સ્થિતિસ્થાપક.

ત્રણ પ્રકારનાં સ્થિતિસ્થાપકત્વની સમજણ પાડવા સાર. શિક્ષકે પોતાની પાસે રબ્બર, વાદળી, અને મગરમચ્છનું હાડકું અથવા પોલાદની ચાંપ રાખવી.

ઉપર ગણાવેલા પદાર્થોનાં નામ જાળકોને સિખવવાં. પછી મગરમચ્છનું હાડકું સધી વાળવું, અને પહેલા પ્રકારના સ્થિતિસ્થાપકત્વનો ખ્યાલ કરાવવા સાર નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછવા:—

“ જુઓ, આ મગરમચ્છનું હાડકું હું વાળું છું. જુઓ, તેને ઊડી દેઉં છું, તો તેની કેવી સ્થિતિ થાય છે? ” તે પાછું જાય છે. તે છટકીને પાછું જાય છે, તે કૂદીને પાછું જાય છે.

“ તે છટકીને પોતાનો અસલ આકાર ધારણ કરે છે એમ આપણે કહીશું. ”

પાછલી તરફ વળેલા ધણું ફાંત છે તેથી તેનું બચકું ધણું સખ છે. ફાંત પાછલી તરફ વળેલા છે. તેથી પકડાયેલા શિકાર છૂટવા પામતો નથી. બક્ષને પકડ્યા પછી તે તેની આસપાસ એટલા ભેરથી ચૂડ ભેરવે છે કે પંકડાયેલા શિકાર ગુંગળાઈને અને શરીરના હાડકાં સુદાંના ચૂરેચૂરા થઈ મરી જાય છે. આ પ્રમાણે મારેલા શિકારને પોતાના મંદોમાંથી લાળ કાઢી ચોપડે છે અને માથા તરફથી તેને ધીમે ધીમે આંખોને આંખો ગળી જાય છે. એક વાર પેટપૂર ખાધા પછી જરીથી બૂખ લાગતા સુધી તે સુસ્ત અને વખતે સુપ્રસત અવસ્થામાં પડી રહે છે. આ અવસ્થા કોઈ વખત થોડા દિવસ અને કોઈ કોઈ વખત તો કેટલાંક અઠવાડિયાં સુધી રહે છે. જ્યારે તે અગૃહ પાય છે ત્યારે બહુ બૂખો થઈ ભુભુકી બની જનનવરોનાં પાણી પીવાનાં સ્થળોના રસ્તામાં શિકારની વાટ ભેતો પડી રહે છે.

પાછયોન અજગર વધારેમાં વધારે પાંત્રીસ ફુટ લાંબો હોય છે. તેનાં ઈડાં ન્હાના પક્ષીનાં ઈડાં જેવડાં મ્હોટાં હોય છે. આ જાત આફ્રિકા અને ઇસ્ટ ઇન્ડિયમાં થાય છે.

આનાકોન્ડા અજગર વધારે મ્હોટો હોય છે. તેની વસ્તી લંકા અને અમેરિકામાં વધારે છે. આનાકોન્ડા હરણને આખુંને આખું ગળી જાય છે. તે પરથી અમેરિકન ઇન્ડિયનો તેને “હરણને ગળી જનાર” નામ આપે છે. વાથ અને ભેંસ જેવડાં મ્હોટાં જનનવરોને તે મારી શકે છે. એવું કહેવાય છે કે આનાકોન્ડા તેની માથાપર બહુ પ્રેમ રાખે છે. એક પ્રસંગે માથાને મારી નાંખી કોઈ ઘસડી ગયા તે વારે તે તેના મડદાની ખોળા દરેક પાછળ પાછળ આવ્યો હતો. આશ્ચર્યમાં એક જાતના અજગર થાય છે તે જલદ દશ બાર ફુટ લાંબા થાય છે, અજગરની મામડીનાં બૂટ અને ઘોડાપર નાંખવાનું ઝોગીર બનાવે છે. સુસ્ત સ્થિતિમાં પડેલા અજગરોને મારવા સહેલ પડે છે. આ પ્રાણીના પેટમાં કંઠી ધણું ઉત્પન્ન થાય છે તેથી ધણું અજગર તે પીડાયી મરી જાય છે. અજગરને પેશાબ અને મળ કઢાડવાને એક જ દાર હોય છે. તેનો મળ નક્કર સફેદ હોય છે. આ મળમાંથી યુરિક એસિડ (પેશાબમાં રહેલો એક જાતનો તેજબ) થોડે ખર્ચે ઘણું બનાવી શકાય છે.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ.

(લખનાર ગા. ગા. અર્ધે.)

(ચાલુ પૃષ્ઠ ૩૪૭ થી.)

પૃથ્વી ઉપરના થરો એક પછી એક શી રીતે થયા તે કહેવાની અગાઉ તે તે થરોમાં મળી આવનારા પદાર્થોના વિભાગો વિષે જરા કહું છું. આને અંગ્રેજીમાં ફોસિલ કહે છે. જમીન ખોદતી વખતે અન્દર પુરાઈ રહેલા એવા જે પ્રાણીજ અને વનસ્પતિજ પદાર્થો તથા તેમનાં જીંદલાં ચિન્હો એ સર્વે ફોસિલ રૂપે ગણી શકાય છે. અર્થાત્ પૂર્વે કાળ દર્શક પ્રાણી અગર વનસ્પતિનું અસ્તિત્વ દર્શક જે ચિન્હ તે જ ફોસિલ. આ સર્વે ફોસિલો ભૂસ્તર શાસ્ત્રના સ્વંભૂત છે. તત્કાલવાચક ભૂગોળની સ્થિતિ, હવા, પાણી અને વરસી આ વિષે માહિતી મેળવવી હોય તો ફોસિલ વડે જ મેળવી શકાય છે. ઇતિહાસ લખતી વખતે જેમ અમુક વાત અમુક વખતે બની તે ઉપરથી ઇતિહાસ લખી શકાય છે, તેમ જ ભૂસ્તર શાસ્ત્રની અન્દર જમીન આધાર ફોસિલ ઉપર રાખવો પડે છે. આજ સુધી જેટલા પ્રાણીઓ ચર્ચ ગયા તેટલા હાલમાં આપણને મળી આવશે ? ના, તેમનો એકે ભાગ હાલમાં જોવામાં આવતો નથી. કારણ પ્રાણીઓ મરણ પામવાથી તે પથ્થરોમાં મળી જાય છે અને તેથી તેમના અંગોનું ઘણુંએક રૂપાન્તર થાય છે. ત્યારે તેના ફોસિલ શી રીતે બને છે ? ફોસિલ ઘણી જાતના છે. કેટલીક વખતે પાછળના (પૂર્વના) પ્રાણીઓ જાણે કે હમણાં જ મરી ગયા છે કે શું ! એવી સ્થિતિમાં જડે છે. ઇટલી દેશમાંના પોમ્પીઆઈ નામના શહેર પાસે જોડતાં ખોદતાં માણસોના માણસો જાણે પોતાના ઘરમાં ખાવા બેઠેલા છે, કોટલાક સૂઈ રહ્યા છે, કોટલાક જાગે છે, પીરસે છે, તેમનાં બાથમાં અનેક તરેહનાં પકવાન્નો પડેલાં છે. અને તેમાં પીરસેલા પદાર્થો જાણે હાલમાં જ ખનાવેલા તાજા છે. એમ દેખાય છે. આ પ્રમાણે ફોસિલો જોવામાં આવ્યા છે. આ જમીન વાત તો આપ (વાચકવર્ગ) જાણતા જ હશે. જવાળામુખી પર્વતોમાંથી સાવા નામનો રસ એકદમ જીંદળી આવી તેના સપાટામાં જે જે ગામો આવી જાય તે સર્વે (ધર ખાર, માણસો, ઢોર, વાડી, વગેરે, ઇલાદી) ઉપર ફરી વળે, એટલે પ્રાણી અગર વનસ્પતિ ન કહેવાય એવી જગ્યામાં દરાર્થ જાય એટલે તે જમીન તેમ અનંત કાળ

સુધી કાયમ રહે. આ પદાર્થો જોમના તેમ કાયમ શી રીતે રહેતા હશે ? તેનો ત્રિચાર બરાબર કરવો જોવશ્યનો છે. કામી કેરીઓ મધમાં ડુબાવીને ગમે તેટલા દિવસ સુધી રાખીશું તો તેં કહોંશે નહિ એટલું જ નહિ પણ તેની પૂર્વે જે સ્થિતિ હતી તેં કાયમ રહેશે. તેમ જ ગાડના ગુંદરમાં માખીઓ લપટાઈ જવાથી મરી જાય છે, તેં પણ જાણે હમણાં જ મરી ગઈ હોય તેવી દેખાય છે. અર્થાત્, હવા વગરની જગ્યામાં રહેલા વનસ્પતિગ અને પ્રાણિજ પદાર્થો કહોતા નથી. આ નિયમથી જ ઉપર કહેલા ફ્રેસિલો કાયમ રહે છે. આવી જાતના ફ્રેસિલો ઘણા જ યોગ્ય જોવામાં આવેલા છે. કેટલાંક પ્રાણીઓનાં હાડકાં જડે છે, કેટલાંકનાં શરીરો દઢાઈ જઈ શિલાગત થયેલાં જોવામાં આવે છે; એવી રીતે કહેવાનું તાત્પર્ય એ જ છે કે, જેને ફ્રેસિલો જડે છે તે તેં ઉપરથી પૃથ્વીની તત્કાલ વાયક સ્થિતિની માહિતી મળે છે. એટલું જ નહિ પણ તે ઉપરથી ઘણી એક રીતે વિશેષ શોધ કરી શકાય છે. આગળ આ વિષે વારંવાર કહેવામાં આવશે માટે ફ્રેસિલની બાંખ્યા લંબાવવી પડી. (અધૂરું.)

ગેરસપ્પાનો ધોધ.

અક્ટોબર ૧૮૯૮ ના શાળાપત્રના અંકમાં “ ગિરસાપ્પાનો ધોધ ” એ મથાળા નીચે એક લખાણ આવેલું છે. તેમાં કેટલીક હકીકતની બાબતમાં ચૂકો જણાવાથી તે બતાવવી દુરસ્ત ધારું છું. એ સ્થળ મ્હેં ત્રણ જુદી જુદી વખતે (ઇ. સ. ૧૮૯૩, ૧૮૯૪, તથા ૧૮૯૫ માં) જોએલું છે, અને તેથી જાતિ માહિતીથી લખું છું.

૧. ગિરસાપ્પા એમ નામ આવેલું છે તે ખરું નથી. ગેરસપ્પા એમ એ ગામનું નામ પ્રચલિત છે.

૨. આ ધોધ કારવાડ જિલ્લાની અને મહિસૂર પ્રાંતની સરહદ ઉપર છે, એમ લખ્યું છે, પરંતુ ‘ કારવાડ ’ હેતું જિલ્લો નામ નથી. જિલ્લો ‘ ઉત્તર કાનડા ’ છે અને ‘ કારવાડ ’ એ તો જિલ્લાના સહર રેશનના મહેરનું નામ છે.

૩. “ ધોધ પાસે ‘ જોગ ’ નામનું નદનું ગામ આવેલું હોવાથી તે તરફના લોકો તો ‘ જોગનો ધોધ ’ એ નામે ત્હેને જાણખે છે. આ પ્રમાણે લખ્યું છે, પરંતુ ગોમનું નામ “ જોગ ” નથી. ‘ કાકડથી ’ એમ એ ગામનું નામ છે. “ જોગ ” એ કાનંડી બાંધામાં સામાન્ય નામ

છે અને હેનો અર્થ 'જળ' ધોધ. ' પછી યુરોપીયન યુસાફર વંગેરે લોકોએ સમજ ફેરવી ' દાકકણી ' ને ' જોગ ' નામનું ગામ માની લઈ ' જોગનો ધોધ ' એમ કરાવી દીધેલું જણાય છે.

૪. ' શેરાવતી ' નદી લંબી છે, પણ ખરું નામ ' સરાવતી ' છે (કેટલાક ' સિરાવતી ' કહે છે). રામચન્દ્રે પોતાના શર (ખાંચ) વડે જમીનમાંથી ફરીતાને વનમાં તરપ લાગી હતી ત્યારે ?) કાઢેલી નદી આ છે, એમ કયા છે. ' કવલદુર્ગ ' (કે ' કવિલદુર્ગ ' કે ' કાવલદુર્ગ ') પર્વતમાંથી તે નીકળી છે. એ નદીનો પટ હવે કાંઈ અસાધારણ મ્હોરો નથી, તેમ જ જળધોધની પ્રચંડતા બાદ કરતાં, નદીનું પોતાનું સ્વરૂપ કાંઈ વિશેષ ગંભીર નથી; ધોધ પડી રહ્યા પછી નીચેથી આગળ જો છે ત્યાં તે પાત્ર ધણું જ સોફટું થઈને પર્વતમાળાઓની વચ્ચે ચાલ્યું જાય છે. તેથી દરીને એ નદીને ' પ્રચંડ ' એ વિશેષણ આપ્યું છે તે અયોગ્ય છે.

૫. ધોધનો " દડદગટ " (? ધુધવાટ) આઠ માઇલ છેડેથી સંભળાય છે, એમ લખ્યું છે, પણ ત્રણેમાંથી એકે વખત મ્હારા અનુભવમાં તો એ વાત આવી નથી. એતમાસામાં જમ્હારે નદી ભરપૂર જો છે તે વખતે એ વાત સંભવિત હશે. પાસે જતાં ગર્જનાથી કાન દાદી જાય છે, એ વર્ણન પણ એમાસાના ધોધનું હોય તો કાલુ જાણે. બાકી આડે દહાડે તો એ ધોધનો ધુધવાટ પ્રચંડ છતાં ગંભીર અને મનો વેધક લાગે છે.

૬. ગેરસંખ્યાથી દસ માઇલ ઘાટ ચઢ્યા પછી ઘાટને શિખરે આવેલા ગામનું નામ " રાલેમની " નથી પરન્તુ " મલેમને " છે.

૭. ચાર ધોધમાંના બીજા ધોધનું નામ " રોરર " એમ જણાયું છે, પરન્તુ નામ છે " રોરર " (Roarer). ૧. Rājā, ૨. Roarer, ૩. Rocket, અને ૪. La Dame Blanche, એમ ચારે ધોધનાં અંગ્રેજીમાં નામ છે.

૮. પ્રવાહના જોરને લીધે હડતા તુપાર, ધોધની નીચેની બખોલની સુપાટીથી, લગભગ હજાર ફુટ જાયા હો છે, એમ કહેલું છે તે મ્હારાં જોવામાં આવ્યું નથી. વખતે વાંસ ઋતુમાં હોય તો કાલુ જાણે.

ઃ ચૂકા વિષે આટલું લખી એ ધોધ સંબંધી બે ચાર વિશેષ વાતો જણાવવા લાયક ગણીને હમેરું છું.

મહિસૂરની હદમાં, એટલે નદીને બીજે કોંઈ જ મહિસૂર રાજ્ય તરફથી ત્રણ વર્ષ ઉપર જ નવો બંગલો થયેલો છે. સગવડ ઉત્તમ છેતાં સામાન બધો છે. એ ઠેકાણેથી ચારે ધોધનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ દેખાવ જોઈ પડે છે.

આ ધોધનાં સાન્દર્ય તથા ભવ્યતાનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. અંધારી રાત્રે, ચાંદનીમાં, પ્રભાતકાલે, 'જાપોરે,' એમ દરેક સમયે જુદી જુદી અને અપૂર્વ શોભા રચાયે જાય છે. ધોધના જળકણ્ણમાં રચાતાં ઇંદ્ર ધનુષ્યો તો અદ્ભુત જ જણાય છે. ઉપરથી જોતાં ધોધને તળિયે જાનેલાં એ ઇંદ્ર ધનુષ્યોને લીધે જાણે પાણીના છાંટાની વરાળો રંગીન બડકામાં સળગતી ના હોય, તેમ જણાય છે, અને રંગ કાણે કાણે બદલાય છે. જોમ જોમ સૂર્ય ખસતો જાય છે તેમ તેમ આશરે બે કલાક સુધીમાં ઇંદ્ર ધનુષ્ય હેઠ તળિયેથી ધીમે ધીમે જાયે ચઢતું ચઢતું ધોધની શરવાતની ટોચ સુધી આવે છે. કેટલીક વાર જખ્ખે ઇંદ્ર ધનુષ્ય સામટાં બને છે અને ખસતાં જાય છે. દૂંકામાં જોટલું જ કે દીન મૌન ધારણ કરીને એ ધોધનો ધુધવાટ સાંભળ્યા કરવાની વૃત્તિ મનુષ્યને એ સ્થળે સ્વાભાવિક રીતે થાય છે. એ ધોધ જોવા અનેક દૂર દૂરના દેશથી આવેલા મુસાફરોની લખેલી નોંધો ત્હાંના મુસાફરી બંગલાની વિહિટસે. બુક (Visitors' Book) માં છે, તે વાંચતાં રમજ, હાસ્ય, ખેદ, તથા કાઈ વાર ગંભીર વિચાર પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ગંભીર લેખોમાંથી એક બે નમૂના નીચે આપું છું.

ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં મેંદ્રાસના બિશપે એ ધોધ જોઈને કરેલી નોંધમાં સ્થળને— The most glorious work of Nature's God, that he has ever seen or hopes to see, એમ કરીને કહ્યું છે. Work of Nature's God, એ દૂંકું પણ ઘણું ગર્ભિત વચન છે. પ્રકૃતિ સ્વપ્રભાવથી કંઈ સુંદર, ભવ્ય, ઉન્નત રચનાઓ રચી શકતી નથી. પ્રકૃતિમાં પરમ પુરુષની છત્તાનું અનુપ્રાણન થાય ત્હારે જ સર્વ સૃષ્ટિ રચનાઓ થાય, એ તત્ત્વ આ ચાર સપ્તદેશોમાં સમાયલું છે. કાનડાના એક કલેક્ટર મી. વુડવર્ડની નોંધ દૂંકી પણ ઉત્તમ છે:—

"Would you have music? Then listen to the Falls; the scale is infinite, and God is the organist."*

તા. ૧૮ મી અગષ્ટ ૧૮૯૮. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ.

* 'તમારે સંગીત સાંભળવું છે? એમ હોય તો આ જળ ધોધનું શ્રવણ કરો; હેતું સ્વર મંડલ અનન્ત છે, અને એ વાદનો વગાડનાર ઇશ્વર છે.'

ચર્ચાપત્ર. (શબ્દોના ચમત્કાર.)

ગુજરાત સાઘા પત્ર, પુ. ૬૭, અં. ૧૦-મામાં “શબ્દોના ચમત્કાર,” એ મથાળાના લખાણમાં ખા. સા. નાનજીઆણી લખે છે:—

“ચલો, ગુજરાતી ‘ચલો’ શબ્દમાંથી અલ્પ ફેરફાર વડે એટલે કે માત્રા અને કાનો કાઢી નાખ્યાથી આ તેનું ઉર્દુ રૂપ થયેલું છે.”

આ વચનમાં જે મહરવની સરત ચૂકા થયેલી જણાય છે. ખા. સા. નાનજીઆણીએ પોતે જ કટલાંક વર્ષ ઉપર ઉર્દુ ભાષા વિષે એમ જણાવેલું મ્હને યાદ છે કે ‘ઉર્દુ’નો વ્યુત્પત્તિથી અર્થ ‘છાવણીની ભાષા,’ એમ થાય છે; અર્થાત્ મોમલ વગેરે રાજ્યોના વખતમાં લશ્કરોની છાવણીઓમાં ભિન્ન ભિન્ન દેશના વેપારી, ફરિશ્તા, વગેરેનો સંસર્ગ થતાં, એક બીજાનું બોલચાલ સગત્વ, તે માટે સમયકાલી ખાતર જે નવીન ભાષા (Lamp Language) ઉત્પન્ન થયેલી, હેમાં જુદાં જુદાં રમજની દેશી ભાષાઓ, જેવીકે હિન્દી, વગેરેનો એક પ્રકારનો સ્વચ્છંદ સંકર કરવામાં આવેલો. આ રીતે ઉત્પન્ન થયેલી ભાષા, તે ઉર્દુ. માટે ગુજરાતી ભાષા-સમ્બન્ધ ઉર્દુ સાથે નહિ પણ પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને આ જમાનાની હિન્દી સાથે વાસ્તવિક રીતે છે, અને ઇતિહાસ ક્રમ જોતાં તે ભાષાઓમાંથી રૂપાન્તર થઈ ગુજરાતીમાં શબ્દો બનેલા, ગુજરાતીમાંથી રૂપાન્તર પામીને હોની મ્હેણાંની ભાષાઓમાં શબ્દ બને જ નહિ. ગુજરાતી ‘ચલો’ ઉપરથી ઉર્દુ ‘ચલો,’ અથવા તો હિન્દી ‘ચલો’ બન્યું છે એમ કહેવું, તે અંગ્રેજીમાં putting the cart before the horse, એ કહેવત છે, હેવા જેવું છે. સિદ્ધ હેમચન્દ્રના ૮—૪—૨૩૦ માં સૂત્ર ઉપરથી જણાશે કે સંસ્કૃત સ્થલિતિને સ્થાને પ્રાકૃતમાં ચલ્લડ્, તેમ જ ચલ્લડ્, હેવાં જે રૂપ થાય છે; હેમાં ચલ્લડ્ ઉપરથી પ્રાકૃત ગુજરાતી સમ્બન્ધી એક પ્રસિદ્ધ હસર્ગાનુસાર બેવડા લકારમાંથી એકનો લોપ થઈ પૂર્વેનો સ્વર લગ્નાઈ ગુજરાતી ‘ચલો’ થયું, અને હિન્દી વગેરેમાં ‘ચલના,’ તે પ્રાકૃતમાં રહેલા સ્થલ ઉપરથી થયું. ખરો ઇતિહાસ આમ છે. એટલે ગુજરાતી ‘ચલો’ શબ્દ “નિસ્તેજ, ફિક્કો, નિર્જન” અને દીર્ઘ થયેલો જ, અર્થાત્ આ, તે એ શબ્દનો “રેગિષ્ટ ભાગ,” તેમ જ એ શબ્દને “આશ્ચર્યકારક રીતે ટટાર” તથા “બરજોબનની ચપળતા અને તેજ”

વાળા કરવા માટે જો શબ્દો ભાગને કાપી નાખવાની સમર્થતાની વિશ્વાસને વિશ્વશય કરવાનાં આધાર વિનાની થઈ પડે છે. એવા કરવા એકો માં અર્થનો ભેદ બતાવવાની શક્તિ વધારે હોવાનું દર્શવું જોઈ જ છે. 'આલો', હેમાં બાર (accent) પ્રથમ સ્વર ઉપર છે, અને 'ઓ', હેમાં બીજા સ્વર ઉપર છે, અને તેથી જ 'ઓ' માં કોઈકે ભેદ વધારે લાગે છે. જે જે શબ્દોમાં પ્રથમ સ્વર હોડીને બીજા, ત્રીજા, વગેરે સ્વર ઉપર બાર (accent) આવે છે, તે તે શબ્દોમાં કોઈકે જુઓ હેમાં વધારે જણાય છે. હિન્દી વગેરે કેટલીક ભાષાઓમાં જુઓ હોવાનું મુખ્ય બીજા એક એ છે કે હેમાં બાર (accent) વધુ ભાગે પ્રથમ સ્વર ઉપર નહિ પણ તે પછીના કોઈ પણ સ્વર ઉપર હોય છે.

અમદાવાદ,
તા. ૨૬/૫/૧૯૮૨, ૧૯૮૮ } નરસિંહરાય લોખાનાથ

* Accountની આ રીઠવિતિનું પરિણામ એટલે સુધી જાય છે કે પછી વાર પ્રથમનો સ્વર, હેના ઉપર accent ન હોવાને લીધે તાન હોય પામે છે. ઉદાહરણ:-

સંસ્કૃત.	હિન્દી.	મરાઠી.	ગુજરાતી.
અભ્યન્તર ...	બીતર ...	.....	.....
અરવટ ...	રહટ ...	રહાટ ...	રહટ ...
અભ્યક્ષન ...	બીજના ...	મિજણ ...	બીજણ ...
પ્રકાશ ...	કટા ...	.....	.....
ઉપાધ્યાય ...	.....	પાધ્યા ...	.....
ઉપરિ ...	.....	ઘર (પ્રાકૃત-ઉપરિ નીકાર.)	.....
ઉપવિશ્વ ...	બેકના ...	વસણ ...	બેસણ ...

(ડૉ. ભાવદાસે મુખ્યર્થની ક્ષીયર્થ દોષોની વિચારણા સંબંધીમાં તા. ૨૧-૨-૮૮ ને રાજ્ય અપેક્ષા— "The Critical, Comparative and Historical Method of Inquiry, as applied to Sanskrit Scholarship and Philosophy and Indian Archeology" નામના ભાષ્યનું પૃથ ૧૫ મુ જુઓ.)

ગિરનથી ઓકલી આપવાની જોઈવણી કરી છે. એક વખત કામ પાડી નેવાયી ખાત્રી થશે, પેકિંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. નેઓની મરજી હોય તેઓએ તીવ્ર સરનામે લખાવું.

નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરેક શિક્ષક કોપીયુક્ટોનો જ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધવેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇન્જિનથી મહોટે ખર્ચે બનાવી મંગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો ગુજરાતી, મરાઠી, ઉરદુ, અંગ્રેજી ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ બરેલી છે. દરેક જોક્સમાં ડઝન—૬ કિમત રૂ. ૦૧ વેલ્યુએએલથી ૧ થી ૬ જોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના રૂબાત વધારે લાગશે. ભૂલો જતા નહિ. અને પૈસા પહેલા મોકલવાથી ૧ થી ૬ જોક્સના ખર્ચના એ આના લાગશે.

આદરેજી કાવસજી માસ્તર, દરેક શિક્ષક કોપીયુક્ટો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કર્તા. અને કમિશન એજન્ટ. થોપીતળાવ મુમ્બઈ.

- લેખાં. ગણિતનો ઉદ્ધાર કરો. - લેખાં.

દરેક સ્કૂલની લાઇબ્રેરીમાં રાખીને (સરકારે મંજૂર કરી છે). ગણિત શિખવવાની સર્વત્રિ વાંચો, શીખો, અને શીખવો.—

આખા ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં પ્રસિદ્ધ અને વપરાતાં.—

લેખાં—૬૨૧—દેશકવિમીધુર રણુછોટજી. હાઈસ્કૂલ. અમદાવાદ. (આગળ ટ્રેનિંગકોલેજમાં હતા.) થો. ૧-૨-૩-૪ માટે ત્રીજી આવૃત્તિ. કિમત ૦.૦૫, ૦.૧૦, ૦.૧૫, ૦.૨૦, ૦.૨૫.

ધોરણ ૫ માટે પહેલી તથા બીજી આવૃત્તિ (તૈયાર છે.) કિમત રૂ. ૦.૦૫ શિક્ષકોને જ માત્ર જવાબ આપવામાં આવશે (મફત.)

ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના તમામ પ્રોફેસરો, શિક્ષકો, પરીક્ષકો અને સરકારી યુક્ટકમિટીના મેમ્બરોના અભિપ્રાયોપુસ્તકોની સાથે મોકલવામાં આવશે.

પરદેશી ગ્રાહકોને રૂ. ૦.૨૫ કમિશન. મોકલવાનું ખર્ચ તેમને માથે. ૬૨૧ પાસેથી અથવા ધંધુકાના મી. મણીસંકર વિભોવન પંચા પાસેથી મળશે.

પટેલકૃત હિંદનો ઇતિહાસ. આવૃત્તિ ૭ મી.

જેની અંદર ઇતિહાસ શીખવાથી થતા ફાયદા; યુદ્ધો, પ્રવેશક અને મિત્ર સ્કોલશીપ પરીક્ષાના સવાલ; વેશવાર રાજ્યોની ચડતી પડતીનાં કારણ;

રાજ્યક્રિય પરવાના; રાજ્યોની સરખામણી; પ્રજાની સ્થિતિ, વેપાર રાજગાર, વિદ્યાકળા તથા ધર્મની ચડતી પડતીનાં કારણ; દિ. ૬ અને ઇંગ્લાંદની રાજ્ય-પદ્ધતિની સરખામણી; પટા કે ખીલ; પટામાં ફેરફાર; સ્થિતિ ભેદનો પ્રાપ્ત; ઇતિહાસ સાથે સંબંધ રાખનાર નિશાનિયો; પરદેશી રાજ્યોની અસર; મહાન પુરુષ અને સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર; ઇંગ્રેજ રાજ્યથી દાખલ થએલા નવા સુધારા તથા તેથી ફાયદા; વિદ્યાર્થીઓને કપરો અર્થ સમજાવનાર ઉપયોગી ટીપ્પણ; વિગ્રહ, કોલ, મુશળજા, પરદેશી હુમલા અને ગવર્નર જનરલોના સુધારા; ઉર્ધ્વાપાયરીએ ચડનાર પુરુષો; નામાવળીઓ, બળવાનાં કારણ, લ-ગાંઓ અને ઇંગ્રેજો મેળવેલા મુલક અને તમામ વંશવાર રાજ્યોની હકીકતનો સમાસ કરેલો છે; કિન્મત ૦-૫-૬ મળવાનું ફેરફાર; જુલસેલર સાકરલાલ જુલાખીદાસ મુ. અમદાવાદ કે. રીચીરોડ નજીક.

ગુજરાત કચ્છ અને કાઠિયાવાડમાં બહોળો ફેલાવો પામેલી.

૨ બેચૂબલેક શાહી.

આ શાહીથી લખેલ લખાણ ગમે તેટલો વખત જવા છતાં, હવા, પાણી, ગરમી કે ઠંડીથી બગડી જતું, પૂરી નિકળતું કે બિડી જતું નથી વળી લખાણમાં ઘણી સરસ અને પાકી છે. તેમ જ ઇંગ્રેજ શાહી જેવાં શુંય હોવા છતાં કિન્મતમાં તે કરતાં પાંચ ગણી સસ્તી છે દર શર શાહી ચર્ચકે એવાં આઠ પડીકાંનો રૂપીઓ એક પોસ્ટેજ જુલું નમૂના બેઠાએ તો અર્ધા આનાની ટીકેટ મોકલવી.

આમદારી પાસેથી ગઈદર્નમેન્ટ ડેપોની ફગવણી ખાતાને લગતી તમામ જાતની ચોપડીઓ, કોપીઓ, ઇતિહાસો જૂગોળો, નકશાઓ અને ખીજ વાંચવા લાયક ચોપડીઓ, મળશે. મંગાવનારને વાંચખી કમિશન કાપી આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ જુલું.

મું. વડવાણ શહેર. શાહ નારણજી અમરશી.

સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ, આવૃત્તિ દશમી. દિ. ૪ આર્મ. મુખ્યર્થ. ઇલાકાના ફગવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સા. આ. ના ઇ. નં. ૪૪૯૦ તા. ૯-૧૧-૯૪ના કસબ મુજબ-શાખામાં વાપરવાને હેતુક નથી. સરકારે મંજૂર કરેલ ગુજરાતી બાળ વ્યાકરણ. આવૃત્તિ. ખીજ. દિ. ૪ આના. પોસ્ટેજ બંનેનું માફ. કમિશન. ૫-૧૦-૧૫-૨૦. નંગધી. ૧૦-૧૫-૨૦-૨૫. ટકા. ને. પે. ખર્ચ મંગાવનારને શિર છે. પ્રેમચંદ કરમચંદ, શાહ. સંજડે. એ. ઇ. ગેટહિલવાડ મું. સ્વારી. લાણનગર.

મુંડગાલિખતની સમજાવણી. કી. ૩. નાં પોરટેજ સાથે. પાંચે, દસ; પંદર; વીસે, વીસ; અને પચીસે, પચીસ; ૮૦ કમીશન. વે. પે. અર્થ રત્ને શિર. ખુશાલદાસ ગોડખદાસ, મુંબાઈએક. અમદાવાદ.

લેખનકળા કોપીખુદો.

ગુજરાતી અને બાંગ્લાદેશી નમ્બર.

કેળવણીખાતાનાં જે ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યદ્વં દલાલાની જરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાનાં ધણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ ચોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં દ. તથા લખાણની ઢળની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વ કોપીખુદો કરતાં ચઢીઆતી યયાની ખાત્રી યયા પછી, છપાવી બહાર પાડી છે. મુગ શિક્ષકો આગળ સેકંડો સર્ટિફિકેટો મૂકવા કરતાં એ કોપીખુદો ખીજ સાથે સરખાવતાં ધ્યાનમાં લેવા જેવી કેટલીક સચનાઓ, તેમના અનુભવી વિચારને ટેકો મળવા, અહિં મૂકવા વધારે ચેત્તિ ધારીએ છીએ:

૧. કોપીખુદાની સફાઈ ને સુંદરતા બળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રાં (કોપરપેટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એકજ બાજુએ સુંદર રંગની સાફીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર જોયાં ટકાઉ વાપરેલાં છે.

૨. દરેક નમ્બરમાં એક જ જાતના અક્ષર રાખેલા છે, જેથી જે જાતના અક્ષર લખવાની જુદી જુદી કલમ વાપરવાની હરકત દૂર થાય છે, તેમજ એકજ વખત એક જ કદના અક્ષરનું બાળકોને પાડું જાન પાય છે.

૩. શરઆતમાં બાળકો પહેલો નમ્બર લખતાં પોતાની મેળે અક્ષર કાટે સારે લાયકું મુજ છે, તે શરઆતથી અક્ષર બગડી જવાની ખતરી રહે છે, માટે હમે દમારી કોપીઓનો પહેલો નમ્બર માત્ર બાળકોને લેટવાનો રાખ્યો છે, તે લાયકું કરે તે પછી બીજા નમ્બરમાં એક લીટી લેટવાની ને તેની નીચે બીજી લખવાની છે.

૪. ચોથું પોરણ શીખી ધણા છોકરા પોતાને ધન્યે વળગે છે, તે ધણા અંગ્રેજી શીખવા પણ જાય છે, માટે તેટલામાં તેમને અક્ષરનું જાન પાય, તેવાં અક્ષરનાં કદ રાખેલાં છે કારણ કે પછી અક્ષર સુધારવાનો તેમને વખત મળતો નથી.

૫. જોયાં ધોરણોમાં કોપી સાથે લખાણો શીખવાની જરૂર છે તે જોઈ દમારી કોપીખુદોનો છઠ્ઠો નમ્બર ખાત્રી બરેલી રીતે પૂરી પાડે છે. કારણ કે તેમાં વ્યવહારમાં પ્રણાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં લખાણો લખાઈ કરેલાં છે જે તમામ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી નિશાળોમાં ધણા જ પસંદ પડેલાં છે. એ કોપીખુદો દેશવરના ખરીદ કરનારને સેકંડે ત્રીસ ૮૦ કમીશનથી આપવામાં આવશે અને ૨૦૦ કોપી લેનારને રેલવે ખર્ચ આપીશું. પણ પોરટ મારફત તરફ કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ. કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો સેકંડે અર્ધો રકમ દાસાઈ લઈ

મોકલી આપવા ગોઠિવાણુ રાખી છે. ડેકાણુ — આત્મારામ અને દલા.
બાઈની કમ્પની રંગારી સ્ટ્રીટ, સુમ્પઈ.

આત્મારામ અને દલાબાઈની કમ્પની દે. દલાબાઈ દ્વારકાંદાસ દેસાઈ

સને ૧૮૮૨ ના છઠ્ઠા કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલું છે.

“ ૩. ૧૨-૦-૦ બરનારને ૩. ૫૫૦-૧૦-૦ મળ્યા. ”

“ બરેલાં નાણાંનો આલીશથી પચાસ ગણો લાભ ”

ચોડે પૈસે મોટો લાભ ૧ વધુમાં વધુ ૩૨૦૦૦) સુધીનો લાભ.

ધી ઇન્ડિયન-મ્યુચ્યુઅલિટી લેનીશીટ ફંડ લીમીટેડ.

આ કંપનીમાં હાલમાં ૬૫૦૦ કરતાં વધુ મેમ્બરો છે.

ડીઝની છુક આર આને ગળથો.

હેડ. ઓફીસ. અમદાવાદ ઠે. પાનકોરના નાકા. આગળ.

આ કંપની સારા આણંદદાર કાયરેક્ટરોની દેખરેખ હેઠળ સારા પોતાપર ચાલે છે. નીચેના સરલ ને ખીનતકારારી છે, પીંગાના દર નીચે પ્રમાણે.

વર્ગ. ઉમર. દાખલ શી. ગાસીક શી ફીડીન્ગ શી. કુલ રકમ.

૧ લો. ૧૮ થી ૩૦ ૨-૦-૦ ૧-૦-૦ ૦-૪-૦ ૩-૪-૦

૨ જો. ૩૧ થી ૪૦ ૨-૪-૦ ૧-૨-૦ ૦-૪-૦ ૩-૧૦-૦

૩ જો. ૪૧ થી ૫૦ ૨-૮-૦ ૧-૪-૦ ૦-૪-૦ ૪-૦-૦

૪ થો. ૫૧ થી ૬૦ ૩-૦-૦ ૧-૮-૦ ૦-૪-૦ ૪-૧૨-૦

દાખલ થવાની અરજ સાથે ઉપર પ્રમાણે શી. ગર્બા બાદ, ૧લા. રજા.

૩જા અને ૪ થા. વર્ગના મેમ્બરોને દરમામે ૩. ૧-૦-૦ ૩. ૧-૨-૦ ૩.

૧-૪-૦ અને ૩. ૧-૮-૦ અનુક્રમે વર્ગ પ્રમાણે શી. બરવી પડશે. ગ્રોસપેક્ટશ

તથા અરજના ફારમ માટે નીચે સહી કરનારને એક આનાની દીકીટ સાથે

લખી જણાવવું. પચીસ મેમ્બરો દાખલ કરાવનાર સમ. એજન્ટોને સાઈ

કમીશન આપવામાં આવશે. એન. પી. રોકના. એન્ડ કંપની

એજન્ટસ. અમદાવાદ.

તૈયાર છે—ધર સંસાર—વડોદરા રાજ્યમાં છ. લા. માટે મંજુર.

કુટુંબ, લાયસેન્સીમાં રાખવા લાયક. કિ. ઘટાડી, ૩. ૦૧ રાખ્યો છે.

મ. કા. પટેલ નુતન વિલાસ પ્રેસ, વડોદરા.

દેબિલિ સ્મિથ, બર્નાર્ડ સ્મિથ અને હક્સન, કોલેજો, ગોખરો, ધોપ, પેન્ડલબરી,

લોક અને લેવીય, રાપાકૃષ્ણ, ગર્ડસ્ટન, સુખારાવ, કોર્નવોલ અને ક્રીચના પેન્ડ

ગ્રેજી અને લાલશંકરના ગુજરાતી અંકમણિતમાંના તથા ઘણી પરીક્ષાઓના

સવાલમાંના અધરા દાખલા-કી-ખુલાસા સાથે.

(સઘળા દાખલા રીતસર કરી જતાવ્યા છે. કોમત ૩. ૧-૦-૦ પોસ્ટે ૦૮

૩. ૦) ના હાલમાં કોમત ૩. ૦-૧૩-૦ પાના પૈર) મયા વરસની પ. સ. ૫-

રીક્ષામાં આમાંના દાખલા આવ્યા હતા તે પ્રમાણે હર વરસે આવવાનો સંભવ

છે. મણી નંરો તેજર પાસે રહે. પરંતુ દારૂ નાગરદાર કીનારીવાળા-મરૂચ